

AKADEMİK İNCELEMELER DERGİSİ
JOURNAL OF ACADEMIC INQUIRIES

Sakarya Üniversitesi
Sakarya University

Sosyal Bilimler Enstitüsü
Institute of Social Sciences

Derginin Sahibi
Sosyal Bilimler Enstitüsü adına,
Prof. Dr. Yılmaz Özkan
Owner of the Journal
Prof. Dr. Yılmaz Özkan

Editör
Doç. Dr. Ekrem Erdoğan
Editor
Assoc. Prof. Ekrem Erdoğan

Yardımcı Editörler
Dr. Öğr. Üyesi Onur Metin
Arş. Gör. Abdullah Özçelik
Arş. Gör. Abdulkadir Altınsoy
Arş. Gör. Cihan Durmuşkaya
Assistant Editors
Dr. Onur Metin
Res. Assist. Abdullah Özçelik
Res. Assist. Abdulkadir Altınsoy
Res. Assist. Cihan Durmuşkaya

Sekreteryaya
Arş. Gör. Meryem Kaytan
Secretariat
Res. Assist. Meryem Kaytan

Redaktör
Arş. Gör. Meryem Kaytan
Reductor
Res. Assist. Meryem Kaytan

Taranan İndeksler

ULAKBİM TR Dizin
DOAJ (Directory of Open Access Journals)
Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBİAD)
ASOS Index
Scientific Indexing Services
Akademik Araştırmalar İndeksi (acarindex)
ProQuest
International Institute of Organized Research (I2OR)
Crossref
ResearchBib
Academic Keys
Bielefeld Academic Search Engine (BASE)
Root Society for Indexing and Impact Factor Service
(Rootindexing)
Directory of Research Journals Indexing (DRJI)
European Reference Index for the Humanities and Social
Sciences (ERIH PLUS)
İdeal Online
CiteFactor
Information Matrix for the Analysis of Journals (MIAR)
EBSCO

Yayın Kurulu
Editorial Board

Prof. Dr. Yılmaz Özkan (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Çağlar Özdemir (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih Bozkurt (Sakarya Üniversitesi)

Bilim Danışma Kurulu
Scientific Advisory Board

Prof. Dr. Adem Çaylak (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Bostancı (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Atilla Arkan (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Berch Berberoğlu (Nevada Üniversitesi)
Prof. Dr. Besim F. Dellaloğlu (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Bülent Uçar (Osnabrück Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih Andı (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih Savaşan (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan Vergil (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Coşkun (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Jürgen Bellers (Siegen Üniversitesi)
Prof. Dr. Lütfi Şeyban (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Markus Porsche-Ludwig (National Dong-Hwa Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Karakaş (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Michael Kimmel (Stony Brook Üniversitesi))
Prof. Dr. Raymond Hinnebusch (St. Andrew Üniversitesi)
Prof. Dr. Recai Coşkun (Bakırçay Üniversitesi)
Prof. Dr. Remzi Altunışık (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. William Velez (Wisconsin-Milwaykee Üniversitesi)
Prof. Dr. Cihan Piyadeoğlu (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. İrfan Haşlak (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Özlem Oğuzhan (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Zeynel Abidin Kılınç (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Uğur (Yalova Üniversitesi)
Dr. Yüksel Sezgin (Syracuse Üniversitesi)

Sayı Hakemleri **Referees for this Issue**

- Prof. Dr. Hüseyin Emiroğlu (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Levent Ürer (Beykent Üniversitesi)
Prof. Dr. H. Emre Becer (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ata Yakup Kaptan (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Vesile Çakır (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Songül Sallan Gül (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Veysel Eren (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilek Peçenek (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Melih Erdoğan (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Besim Dellaloğlu (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Affan Hakan Çermikli (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Celaledin Serinkan (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Akif Özer (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Yüksel Metin (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeynep Deniz Yöndem (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Adem Sağır (Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Sinem Yıldırım (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat Necip Arman (Adnan Menderes Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat Metinsoy (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Fuat Man (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Kader Sürmeli (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf Şahin (Giresun Üniversitesi)
Doç. Dr. İlke Evin Gencil (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali Işık (İstinye Üniversitesi)
Doç. Dr. Yaşar Zorlu (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Mesut Çimen (Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi)
Doç. Dr. Taner Güney (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Doç. Dr. Sevim Atila Demir (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Raşan Balamir Bektaş (Ufuk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Elif Madakbaş (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serdar Orhan (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nigar Tuğsuz (Sabahaddin Zaim Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ü. Ozan Kahraman (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bilal Yorulmaz (Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gül Selin Erben (Beykent Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hakan Demir (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Lütfiye Bozdağ (Altınbaş Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ömür Aydın (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Osman Oral (Bozok Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Akşit (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Arif Saldanlı (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Adem Gök (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuz Kara (Düzce Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Avni Önder Hanedar (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zeki Yüksekbiçgili (Nişantaşı Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Ural (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Esra Ebru Mavi (Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı)

Not: Dergiye makale göndermek için DergiPark sistemi kullanılmaktadır. Akademik İncelemeler Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir ve yılda iki sayı olarak yayımlanmaktadır. Bu dergide yayımlanan makalelerin bilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir; fikirlerden editörler sorumlu tutulamazlar. Dergide yayımlanan makalelerin tüm yayın hakları Akademik İncelemeler Dergisi'ne aittir. Makaleler, önceden izin alınmaksızın tamamen veya kısmen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Ancak bilimsel amaçlar doğrultusunda, kaynak göstermek kaydıyla özetleme ve alıntı yapılabilir.

Note: DergiPark system is used to submit articles. Journal of Academic Inquiries is a peer-reviewed and refereed journal publishing articles three times a year in various disciplines of social sciences. The journal, however, is published with a specific topic for its each issue. Opinions expressed in the Journal belong solely to the authors. Editors are not responsible for ideas. All that is published in this Journal is copyrighted and all rights reserved. Neither as a whole nor in part may the articles published in this Journal be reproduced or distributed in any way or through any digital storage and retrieval system without permission. We allow, however, brief quotations and abstracts for scholarly purposes.

İletişim/Contact:

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

54187 Serdivan/Sakarya

Tel/Phn: 0264 295 37 78

Web: www.dergipark.gov.tr/akademikincelemeler

e-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 14

Sayı/Issue: 1

Yıl/Year: 2019

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Araştırma Makaleleri/Research Articles

Occupational Segregation and Labour Force Participation of Women: Case of North Cyprus -- Mesleki Ayrışma ve Kadının İşgücüne Katılımı: Kuzey Kıbrıs Örneği1

Demet BETON KALMAZ / Fatma GÜVEN-LİSANİLER

Gençlerin Model Aldıkları Televizyon Karakterleri -- Television Characters That Has Modeled by Youth..... 27

Alev ÜSTÜNDAĞ

Sosyalist Yugoslavya'nın Yıkılışında Hırvat Milliyetçiliğinin Rolü -- The Role of Croat Nationalism in the Collapse of Socialist Yugoslavia 51

Caner SANCAKTAR

Paternalist Liderlik ve Örgüt Kültürü İlişkisi: Sakarya Üniversitesi Örneği -- The Relationship between Paternalistic Leadership and Organizational Culture: The Case of Sakarya University.....87

Damla KARŞU CESUR / Alev ERKİLET / Hasan Hüseyin TAYLAN

Dergi Tasarımında Tipografi: TSE Öncü Çocuk Dergisi Örneği Üzerine Bir İnceleme -- Typography in Magazine Design: An Analysis on the Magazine of TSE "Öncü Çocuk"117

Mehmet Emin KAHRAMAN / M. Emir FİDAN

Yarışılabilir Piyasalar Modeli Üzerine Bir Uygulama: Türkiye GSM Piyasası -- An Application on Contestable Markets Model: GSM Market in Turkey..... 151

Recep TARI / Muhammet Rıdvan İNCE

Turkey's Refugee Policy Under The Shadow Of The Neo-Ottomanism: A Source Of Silent Conflict? -- Neo-Osmanlıcılığın Gölgesinde Türkiye'nin Sığınmacı Politikası: Sessiz Bir Çatışma Kaynağı Mı?...
..... **189**

Gülşen KAYA OSMANBAŞOĞLU

Yabancı Dil Olarak İngilizce Öğreniminde Basitleştirilmiş Kitapların Kullanımına Eleştirel Bir Bakış -- The Critical View on the Use of Graded Readers in Learning English as a Foreign Language **215**

Fidel ÇAKMAK

Küreselleşme ve Çağdaş Sanat -- Globalization and Contemporary Art **245**

Atiye GÜNER / İsmail Erim GÜLAÇTI

Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-i Tirmizî'de Ahlakî Arınma -- Moral Purification in Sayyid Burhân al-Dîn Muhakkık-i Tirmidhî **275**

Ender BÜYÜKÖZKARA

Yönetişim ve Ekonomik Performans Bağlamında OECD Ülkelerinin Konumları -- Positions of OECD Countries in the Context of Governance and Economic Performance **315**

Simla GÜZEL / Dilek MURAT

İspanya'da Bölge Devleti Tarihsel Gelişimi, Yasal Düzeni ve Siyasal Yapılanışı -- Historical Development, Legal Order and Political Configuration of the Regionalised State in Spain **345**

Emrah KONURALP

Sosyal Kontrolün Başka Fenomenleri: Gramatik Yapılar -- Other Phenomenics of Social Control: Gramatic Structures **403**

Nuh AKÇAKAYA

Sosyal Medya ve Yatırım Araçlarının Değeri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bitcoin Örneği -- Analyzing the Relationship Between Social Media and Investment Tools: Bitcoin **443**

Mustafa POLAT / Adem AKBIYIK

Zihinsel Engelli Çocuğu Olan Annelerin Ölüm Kaygısı ile Sosyal Politikalara Güven İlişkisi -- Relationship Between the Death Anxiety of Mothers with Mentally Disabled Children and Trust in Social Policy..... **463**

Merve Nur OKTAR / Recep YILDIZ

İşkoliklik ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişkide Örgütsel Desteğin Aracılık Rolü: Sağlık Sektöründe Bir Araştırma - Intermediacy Role Of Organizational Support In The Relationship Between Workaholism And Self-Respect: An Application In The Health Sector..... **499**

Gamze Ebru ÇİFTÇİ / Muhammet ÇANKAYA

Kitap Değerlendirmeleri/Book Reviews

Ali Balcı. The PKK-Kurdistan Workers' Party's Regional Politics During And After The Cold War: Palgrave Macmilian, 2017, 212 s.
.....**537**

Berkan ÖĞÜR

OCCUPATIONAL SEGREGATION AND LABOUR FORCE PARTICIPATION OF WOMEN: CASE OF NORTH CYPRUS

Demet Beton KALMAZ*

Fatma GÜVEN-LİSANİLER**

Abstarct

Previous studies on North Cyprus labour market argued that occupational gender segregation is one of the major cause of low female labour force participation. We aim to shed light on this argument by investigating the extent, patterns and the sources of occupational gender segregation in North Cyprus labour market for 11 years (2004-2014). Segregation measured by D-Index for 9 broad occupational categories for total, and across rural and urban regions employing Household Employment Surveys data. Results show that total occupational gender segregation is high and persistent in North Cyprus. Decomposition of the index show that the main reason for the increase in segregation level is net segregation; the increase in the gender composition of individual occupations. We conclude that high and persistent occupational gender segregation leads to the segmentation of labour market as male and female occupations limiting the mobility of women between occupations affecting women's labour force participation negatively.

Keywords: Occupational Segregation, Gender, North Cyprus, Female Labour Force Participation, D-Index

* Assist. Prof. Demet Beton Kalmaz, PhD in Economics, European University of Lefke, Faculty of Business and Economics, Department of Economics, Lefke-North Cyprus. E-mail: demetkalmaz@eul.edu.tr

** Prof. Dr. Fatma Güven-Lisaniler, Professor in Economics, Eastern Mediterranean University, Faculty of Business and Economics, Department of Economics, Famagusta-North Cyprus. E-mail: fatma.guven@emu.edu.tr

Mesleki Ayrışma ve Kadının İşgücüne Katılımı: Kuzey Kıbrıs Örneği

Öz

Kuzey Kıbrıs emek piyasası üzerine yapılan çalışmalar, toplumsal cinsiyet temelli mesleki ayrışmayı, kadının işgücüne düşük katılımını etkileyen en önemli sebeplerden biri olarak tespit etmiştir. Bu çalışma, 11 yıl içerisinde bu tespitten yola çıkarak Kuzey Kıbrıs emek piyasasındaki mesleki ayrışmanın büyüklüğünü, zaman içerisindeki değişimini ve bu değişimin kaynaklarını araştırmayı amaçlamaktadır. Ayrışma, Hanehalkı İşgücü Anketi verileri kullanılarak, 9 ana mesleki grup için genel, kırsal ve kentsel bölgelerde ölçülmüştür. Çalışma bulguları, tüm bölgelerde toplumsal cinsiyete dayalı mesleki ayrışmanın yüksek ve yaygın olduğunu göstermiştir. İndeksin ayrıştırılması, artan ayrışmanın temel sebebinin net ayrışmadan, yani bireysel meslekler içindeki kadın erkek oranında meydana gelen değişmeden kaynaklandığını göstermiştir. Yüksek ve yaygın olan mesleki toplumsal cinsiyet ayrışmasının, emek piyasasının kadın ve erkek meslekleri olarak katmanlaşmasına sebep olduğu, bunun da kadının meslek grupları arasında hareketinin kısıtlanmasına yol açarak, işgücüne katılımını olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mesleki Ayrışma, Toplumsal Cinsiyet, Kuzey Kıbrıs

Introduction

Occupational gender segregation is an ever phenomenon that exists in all societies with varying extends regardless the differences in economic, political and social conditions (Anker, 1997, 315; Blackburn et. al., 2009, 1). It is a persistent characteristic of labour markets leading to labour market rigidity and inefficiency (Anker, 1997, 315). Occupational gender segregation generates a decrease in female wage rates which leads to a decrease in labour force participation rate of women (Zellner, 1972, 157; Swanson, 2005, 43) and hinders the attainment of economic equality for women (Blau - Jusenius, 1976, 183-184; Blau - Hendricks, 1979, 197). Decreased wage gap between male and female workers, increased labour force

participation rate, improved economic and social equity between men and women can be achieved only by lowering the occupational gender segregation (Fuchs, 1975, 105). Thus, finding the sources of occupational segregation is crucial to be able to generate policies to overcome the problems generated by high levels of occupational gender segregation.

The motive of this study is the continued low labour force participation of women in North Cyprus. The low labour force participation of women in North Cyprus is an interesting and controversial issue. Since the *de facto* partition of the island as North and South Cyprus in 1974, North Cyprus economy has been suffering shortage of labour. However, women who make up half of the population stay or are held out of the labour force. Although the governments came up with policies of overcoming the shortage by inviting labour to migrate from abroad, specifically from Turkey, they never came up with policies to increase women's participation. Increasing participation of women may not bring an ultimate solution to the labour shortage problem due to the small size of the population but it is definite that it would help. Besides its possible positive effect on labour shortage problem it would also help to decrease gender inequality, not only on the labour market but also increase the position of women in public and private sphere.

Women's participation in the labour force became visible during the Turkish Cypriot Community's economic and socio-spatial re-structuring process. After 1974, Turkish Cypriots resettled in the north, either by leaving the enclaves that they had been living in the period 1963-74 and going back to their own villages which were now safe or moving into houses and villages abandoned by Greek Cypriots. Citizens who originally were from the south of the Island evacuated their homes and moved to the north into houses and villages abandoned by Greek Cypriots. This spatial change has caused the breakdown of production relations and social division of labour,

which brought the need for re-formation. Women's massive participation to the labour force happens in this period. Turkish Cypriot Community's perception about women working has partly changed during the restructuring period. With the high demand for labour, the period where very small numbers of women were working in paid work has come to an end. Urban women who have no experience in a paid job started working in factories and governmental institutions. Working in a paid job of women, especially the women who have a certain level of education has become acceptable by the community while the previous perception was negative. However, the social division of labour has not developed at the same pace with this period to take over the house works and traditional responsibilities of women who were newly getting involved in the communal life. Those who had no help from the women in their families or, the ability to pay for help had difficulties in getting involved in the labour market. Then again, women in rural areas who used to work as unpaid family workers or in seasonal jobs, started to take responsibilities in farming, agriculture and managerial roles of family business as job opportunities for men become available in the cities. Even though women working in urban or rural areas were accepted by the community, this was not an unconditional acceptance. Women can work however; they are also expected to fulfill their duties such as taking care of the kids, elderly, and the house. In other words, the acceptance of the community was a conditional one, where women could work as long as they continued to fulfill their traditional responsibilities (Güven-Lisaniler, 2004, 57-74).

Despite all efforts of women's organizations, and growing demand for labour, women's employment and average income stayed far below men's employment and average income (Uğural - Güven-Lisaniler, 2009, 419-425). In addition, until now gender equality rarely became an issue either as a public concern or a predominant

academic research area. In 2014, still around 65 percent of working age women population is out of the labour force being higher than the world average (60.4 percent).

Although there have been several recent studies aiming to investigate the extent, determinants and sources of gender inequalities in labour market of different countries (He - Wu, 2017, 96-111; Grönlund - Magnusson, 2016, 91-113, Banerjee, 2014, 1-26; Levanon - Grusky, 2016, 573-619), there are only limited number of studies on characteristics of female employment (Güven-Lisaniler - Uğural, 2001, 117-131; Aldemir, 2002; Bhatti, 2004), determinants of female labour force participation (Güven-Lisaniler - Bhatti, 2005, 209-226), education and labour force participation of women (Usman-Sanusi, 2016, 1-17), and gender wage gap (Uğural - Güven-Lisaniler, 2009, 51-56) shedding valuable insight into low labour force participation of women for the case of North Cyprus.

The major conclusion drawn from the review of the previous studies is that, the North Cyprus labour market offer different types of jobs for men and women. Jobs those are available for women are the jobs providing relatively flexible working hours like professional occupations and public employment with generous paid leave and shorter working hours or occupations in the private sector that there is low or no entry or exit penalty. These jobs are low paying, low productive jobs. However men's jobs are this high status, more productive and high wage jobs, which are more demanding, requiring longer working hours and having exit penalty. As a result labour market segregated as 'female' and 'male' occupations. Studies were also emphasizing the role of limited labour mobility between occupations as a cause of occupational gender segregation which is mostly due to social relationships, gender stereotypes, and unjust distribution of unpaid work.

Although the previous studies emphasizing gender-based occupational segregation as one of the main causes of low labour market position and low labour force participation of women; except Aldemir's (2002) work on vertical and horizontal gender segregation in the public sector and Güven-Lisaniler and Uğural (2001) on the position of women in the North Cyprus labour market, none of them actually measures the presence and extent of gender based occupational segregation. This is mostly due to the difficulty of reaching of data since Households Labour Force Survey data became available after 2004.

The purpose of this study is to investigate the presence, extent and patterns of gender based occupational segregation in North Cyprus labour market and to analyze the trend and sources of changes in the segregation indices through time and across rural and urban regions.

Method and Data

There are several methods that can be used as a measure of segregation such as index of dissimilarity (D-Index), the WE index, the sex ratio, standardized sex ratio SR^* , the IP index, marginal matching measure and the Gini coefficient. The most widely used method to measure the occupational gender segregation is the Duncan index of dissimilarity (Duncan - Duncan, 1955, 207-217). It is the most unproblematic measure and it is straightforwardly understood (Blau and Hendricks, 1979, 198; Blackburn, 2012, 6). In this paper we used the D-index to investigate the presence and extent of gender based occupational segregation in North Cyprus. It is computed for nationwide, and urban and rural regions for the time period covering the years between 2004 and 2014. Data employed in the study is from Household Employment Survey (2004-2014) which is conducted and published annually by State Planning Organization of North Cyprus since 2004.

The index is computed as:

$$S_t = \frac{1}{2} \sum_i |m_{it} - f_{it}| \quad (1)$$

where m_{it} represents the percentage of the male labour force employed in occupation i in year t , while f_{it} denotes the percentage of the female labour force employed in occupation i in year t . The index value varies between 0 and 1. Index value being equal to 0 indicates identical distribution of men and women across occupations and index value being equal to 1 indicates complete occupational gender segregation. In other words, estimating a value equal to 1 tells us that women employed in completely *female* occupations and men employed completely in *male* occupations. As the estimated value gets closer to 0 the distribution of women across occupations gets closer to the share of men in the same occupation, while a value getting closer to 1 is a sign for increasing occupational gender segregation.

The index value can change over time due to changes in the gender composition of specific occupational categories or due to the changes in the occupational structure of the economy (Fuchs, 1975, 108). To be able to determine the effect of changes in the occupational structure of the labour force or the effects of changes in the gender composition within occupations, the decomposition of the observed changes in the index of segregation is used which is the standardization procedure suggested by Blau and Hendricks (1979, 199-200). The equation (1) can be rewritten as:

$$S_t = \frac{1}{2} \sum_i \left| \frac{q_{it} T_{it}}{\sum_i q_{it} T_{it}} - \frac{p_{it} T_{it}}{\sum_i p_{it} T_{it}} \right| \quad (2)$$

where $p_{it} = F_{it} / T_{it}$ and $q_{it} = (1 - p_{it}) M_{it} / T_{it}$.

The D-index for the overall, urban and rural regions is computed respectively by applying equation (2).

Based on equation (2), the change in index between the considered years (2004 and 2014) is decomposed into two sources as the mix effect and the composition effect and computed by the use of the equations (3a) and (3b).

$$MIX_{2004-2014} = \frac{1}{2} \left[\sum_i \left| \frac{q_{i2004}T_{i2014}}{\sum_i q_{i2004}T_{i2014}} - \frac{p_{i2004}T_{i2014}}{\sum_i p_{i2004}T_{i2014}} \right| - S_{2004} \right] \quad (3a)$$

$$COMP_{2004-2014} = \frac{1}{2} \left[\sum_i \left| \frac{q_{i2014}T_{i2004}}{\sum_i q_{i2014}T_{i2004}} - \frac{p_{i2014}T_{i2004}}{\sum_i p_{i2014}T_{i2004}} \right| - S_{2004} \right] \quad (3b)$$

The mix effect reflects the changes in the index value arising from the changes in the occupational structure where the employment share of males and females within each occupation is held constant. On the other hand composition effect reflects the changes arising due to the changes of the gender composition within each occupation where the size of the occupational structure is held constant. Since the female and male employment growth rate and changes in the occupational structure of employment are interrelated Blau and Hendricks (1979, 199-200) suggested the calculation of interaction effect. To do so a consistent set of weights is used for both the mix and composition effects. Subtracting the sum of mix and composition effects from the segregation index between two periods gives the interaction effect. In other words, interaction effect is the residual which reflects the changes in the segregation index arising from the interaction of composition and mix effects.

Background Information on North Cyprus Labour Market by Data

According to the recent HLFS (2014), overall, there are 231,424 people in the working age population in which 48.3 percent are women. The overall labour force participation rate was 48.6 percent; it was 35.4 percent for women and 61 percent for men all three of which were far below the world averages which was 63.5 percent, 51.4 percent and 76.7 percent respectively (Worldbank Database, 2016). In urban 129,431 people are counted in working age population, 48.24 percent being women while in rural there were 101,993 people in working age population 48.83 percent being women. The participation rate of urban was 48.2 being 37 percent for women and 58.6 percent for men. In the rural it is slightly higher; 49.1 percent, 33.2 percent for women and 64 percent for men.

At aggregate level almost 80 percent of the employed people were in the services industry and work as salaried workers (78.6% in overall, 80.7% in urban and 76% in rural). Those, who were employers or working for their own accounts were around 17 percent in all regions. Unemployment rate was 8.3 percent for overall, 8.9 in urban and 7.5 in rural. Women's unemployment rate (12.8, 14.1 and 11 percent for overall, in urban and rural respectively) was more than two times of men's rate (5.8, 5.9 and 5.8 percent for overall, in urban and rural respectively) for all regions.

Both women and men labour force participation rates in North Cyprus have fallen over the years between 2004 and 2014 in total and in both regions. Although labour force participation rates of both women and men have fallen the difference between participation rates of women and men is striking. Women's participation rates are almost half of the men's rates. This decline in both male and female labour force attachment can be explained by massive migration of cheap labour and favorable retirement schemes in the public sector.

The labour force share of migrant workers increases from 18 percent to 34 percent over the period. Over the same time period, while women's employment rates almost half of men's rates their unemployment rates are twice or more than men's rates. That might indicate a labour demand constraint since there is high occupational segregation with limited or no gender mobility between occupations. The continued persistent low participation and high unemployment of women are worth to be investigated. Figure 1 below illustrates the distribution of total, female and male labour force participation rates of North Cyprus while unemployment rates of man and woman are compared by Figure 2 below.

Figure 1. Labour Force Participation Rates

Source: Household Employment Survey (2004-2014), State Planning Organization.

Figure 2. Unemployment Rates of Men and Women

Source: Household Employment Survey (2004-2014), State Planning Organization.

Table 1 reveals female representation (as female to male ratios) for major 9 occupational categories. Women's representation varies significantly across the occupational groups. Although over the period women representation in employment experienced a small increase as for every 100 employed men there were 49.6 employed women in 2004, it move to 51.9 in 2014 (in urban it increased from 53.3 to 55.3 and in rural from 46.5 to 47.9), however the representation of women across different occupations shows different trends. For instances; there is a significant increase in female/male ratio in professional, associate professionals and elementary occupations. Specifically the increase in the female to male ratio in professional occupation is striking in all regions. The number of women for 100 men experienced an increase from 79 to 118 for overall, from 89 to 126 in urban and from 67 to 109 in rural. On the other hand women's representation in clerical in all regions and skilled agricultural workers in overall and rural region decreased significantly. These changes in female to male ratio might indicate increasing gender segregation.

Table 1. Size and sex composition of occupational categories of North Cyprus

Occupational Categories	Overall				Urban				Rural			
	Share in total percent		Female/male ratio		Share in total percent		Female/male ratio		Share in total percent		Female/male ratio	
	2004	2014	2004	2014	2004	2014	2004	2014	2004	2014	2004	2014
Total	33,2	34,2	49,6	51,9	34,77	35,59	53,3	55,3	31,73	32,40	46,5	47,9
Legislators, senior officials and managers	7,7	4,7	27,7	28,5	15,3	7,7	25,5	23,6	8,5	6,7	31,4	36,4
Professionals	17,4	22,7	79,4	117,8	16,5	14,0	89,0	126,4	10,0	14,8	66,9	108,5
Associate Professionals (Technicians)	8,3	8,5	41,5	56,7	10,4	8,5	54,3	64,1	8,5	7,4	29,7	47,1
Clerks	25,8	22,6	195,7	136,6	14,5	14,5	207,3	126,1	11,6	12,0	183,8	154,3
Services, shop and market sales workers	12	19,6	58,1	60,8	11,6	18,8	59,6	67,9	10,1	16,4	56,6	51,5
Skilled agricultural and fishery workers	9,0	2,3	70,5	26,1	1,6	2,8	20,1	24,9	12,3	5,1	79,2	26,9
Craft workers	3,8	2,2	9,1	6,0	13,8	12,5	6,8	4,0	16,5	14,1	10,9	8,3
Plant and machine assemblers	0,6	1	3,1	3,9	6,3	7,3	2,5	3,0	7,3	11,0	3,5	4,6
Elementary Occupations	15,3	16,4	65,8	72,8	10,0	13,9	92,7	77,5	15,2	12,6	53,2	66,6

Source: Household Employment Survey (2004-2014), State Planning Organization.

To analyze whether the change in the representation of women across different occupations is a sign for a more segregated market or not Table 2 displays the major occupational categories where men and women were most concentrated in 2004 and 2014. It shows that, women and men are concentrated almost totally in different occupations. The occupational categories that men and women concentrated in 2004 and 2014 have changed as can be seen from

Table 2. In 2004 the shared categories by both genders were professionals and elementary occupations while in 2014 professionals replaced by services, shop and sales workers indicating that while women moved into professionals and associate professionals men moved into services, shop and elementary occupations and plant and machinery assemblers categories. It seems gender composition of occupational categories became more segregated in 2014. However without computing segregation index it is hard to say whether the extent of segregation increase or decrease especially considering changes in the mostly concentrated occupational categories of men and increasing concentration ratio of men in the services, shop and market sales workers jobs and increasing women's concentration in professionals jobs.

On the other hand, the high representation of women in the first three of the four mostly concentrated major occupational categories, except professionals category, can be easily associated with low paid low productive and low ranked jobs.

Table 2. Men and Women's mostly concentrated 4 major occupational categories, 2004-2014

Overall			
2004		2014	
Occupational Categories	% of total female employment	Occupational Categories	% of total female employment
Women			
1. Clerks	25.8	1. Professionals	22.7
2. Professionals	17.4	2. Clerks	22.6
3. Elementary Occupations	15.3	3. Services, shop and market sales workers	19.6
4. Services, shop and market sales workers	12.0	4. Elementary Occupations	16.4
Total	69.5	Total	81.3
Men			
1. Craft workers	20.9	1. Craft workers	18.9
2. Legislators, senior officials and managers	13.7	2. Services, shop and market sales workers	16.8

3. Elementary Occupations	11.5	3. Plant and machine assemblers	13.1
4. Professionals	10.9	4.Elementary Occupations	11.7
Total	57.0	Total	60.5
Urban			
Women			
1. Clerks	28.1	1. Clerks	22.7
2. Professionals	22.3	2. Professionals	22.0
3. Elementary Occupations	13.9	3. Services, shop and market sales workers	21.3
4. Services, shop and market sales workers	12.5	4.Elementary Occupations	17.0
Total	76.8	Total	83.0
Men			
1. Craft workers	19.7	1. Craft workers	18.7
2. Legislators, senior officials and managers	18.7	2.Services, shop and market sales workers	17.3
3. Professionals	13.4	3.Plant and machine assemblers	12.1
4. Services, shop and market sales workers	11.2	4.Elementary Occupations	11.1
Total	63.0	Total	59.2
Rural			
Women			
1. Clerks	23.6	1. Professionals	23.8
2.Skilled agricultural and fishery workers	17.1	2. Clerks	22.5
3. Elementary Occupations	16.7	3.Services, shop and market sales workers	17.2
4. Professionals	12.7	4.Elementary Occupations	15.5
Total	70.1	Total	79.0
Men			
1. Craft workers	21.8	1. Craft workers	19.2
2. Elementary Occupations	14.6	2.Services, shop and market sales workers	16.0
3. Plant and machine assemblers	10.3	3.Plant and machine assemblers	15.5
4. Skilled agricultural and fishery workers	10.1	4.Elementary Occupations	11.2
Total	56.7	Total	61.9

Source: Household Employment Survey (2004-2014), State Planning Organization. Available at

Computation of Occupational Gender Segregation in North Cyprus between Years 2004-2010

The high representation of men and women in different occupational categories give an idea about what occupations men and women mostly engaged but to indicate whether North Cyprus labour market segregated by gender or not segregation index has to be computed.

The computation results displayed in Table 5 show that, the North Cyprus labour market experienced high and quite stable occupational gender segregation over the whole period (2004-2010). Also the results show that there is a slight increase in occupational segregation for the 9 broad occupational categories over the period analyzed. 33.9 percent of people needed to relocate jobs to achieve equal distribution of women and men in the same occupation in 2004, as compared to 35 percent in 2014.

The figures in Table 3 also reveal that there is an improvement in the occupational integration of men and women in the urban regions and on the contrary occupational segregation by gender for rural regions shows an increase over the whole period. The percentage of people who needed to relocate jobs to achieve zero segregation in the rural regions was 32.3 percent in 2004, as compared to 34.3 percent in 2014. However, in the urban regions it was 37.2 percent in 2004 and decreased to 35.27 percent in 2014.

Table 3. Occupational segregation index (2004-2014)

Years	Segregation index		
	Overall	Urban	Rural
2004	0.3400	0.3723	0.3235
2005	0.3765	0.3681	0.3797
2006	0.3213	0.3275	0.3208
2007	0.3361	0.3089	0.3598
2008	0.3348	0.3257	0.3518
2009	0.3346	0.3232	0.3929
2010	0.3520	0.3401	0.3639
2011	0.3081	0.2919	0.3332
2012	0.3259	0.3207	0.3303
2013	0.3314	0.3133	0.3170
2014	0.3500	0.3527	0.3435
Actual change	0.0101	-0.0196	0.0020
% change	2.96	-5.26	6.18

In 2004 occupational gender segregation in urban regions was much higher than rural regions but in 2014 the gap between indexes of the two regions closed as a result of the dramatic increase in segregation in rural regions relative to the slight decrease in urban regions. There has been an increase in the overall occupational gender segregation. Blau and Hendricks argued that the occupational segregation changes might be the result of the structural changes in economy. It is possible also for the case of North Cyprus for the changes in occupational segregation to be due to the changes in occupational mix, since eleven years is a long time enough for an economy to experience structural changes. Before going further, it is highly important to mention that the eleven years under consideration covers the period that the highest economic growth experienced in North Cyprus, as a result of serious changes in politics leading to a dramatic increase both in construction and trade sector (Mehmet - Yorucu, 2008, 79; Yorucu - Keles, 2007, 77-78), leading to a change in occupational mix as represented by Table 4 below. As it can be seen from Table 4, in overall, craft workers were ranked in the first place as an occupational category including 15.2% of the total

employment in 2004.

Table 4. Shares of 4 major occupational categories in 2004 and 2014 across Overall, Urban and Rural

Overall			
2004		2014	
Occupational Categories	% of total employment	Occupational Categories	% of total employment
1. Craft workers	15.2	1. Services, shop and market sales workers	17.7
2. Professionals	13.1	2. Professionals	14.4
3. Clerks	12.9	3. Clerks	13.4
4. Elementary Occupations	12.8	4. Elementary Occupations	13.3
Total	54.0	Total	58.8
Urban			
1. Professionals	16.5	1. Services, shop and market sales workers	18.8
2. Legislators, senior officials and managers	15.3	2. Clerks	14.5
3. Clerks	14.5	3. Professionals	14.0
4. Craft workers	13.8	4. Elementary Occupations	13.9
Total	60.1	Total	61.2
Rural			
1. Craft workers	16.5	1. Services, shop and market sales workers	16.4
2. Elementary Occupations	15.2	2. Professionals	14.8
3. Skilled agricultural and fishery workers	12.3	3. Craft workers	14.1
4. Clerks	11.6	4. Elementary Occupations	12.6
Total	55.6	Total	57.9

Source: Household Employment Survey (2004-2014), State Planning Organization.

In 2014, craft workers was left out of the 4 major occupational categories leaving its place to services, shop and market sales workers indicating a change in structure of the economy of North Cyprus. Furthermore, services, shop and market sales workers

turned to have the highest share of employment both in urban and rural in 2014, even this category was not included in the 4 major occupations in 2004. Reported changes in the index through time and across rural and urban regions are decomposed into two as mix and composition effects to analyze if they are due to the changes in the occupational structure of the economy or changes in the gender composition of occupational categories (net segregation) respectively. To do so we applied decomposition method suggested by Blau and Hendriks (Blau - Hendriks, 1979, 199). To distinguish the effect of changes in the size of occupational categories, in other words the effect of the changes due to shifts in the occupation mix of the economy (Mix Effect) the index of segregation computed by holding gender composition at the year 2004 and using the employment distribution of the year 2014. To distinguish the effect of the changes due to shifts in gender composition within occupations (Composition Effect); the index of segregation for 2014 computed by standardizing the size of occupations to the year 2004. Furthermore, the difference between the sum of the mix and composition effect, and the segregation index for the given year gives the interaction of the two previous effects. Mix and composition effects computed for overall, and urban and rural regions.

Table 5. Occupational segregation in North Cyprus (2004-2014)

Standardized Segregation index (2004-2014)							
Year	Region	Occup. Seg. Index	Actual change	Mix effects	Composition effects	Interaction effects	percent Change
2004	Overall	0.33996	0.01007	-	0,0313	0.0227	2.96
2014	Overall	0.35003		0,0235			
2004	Urban	0.37230	-0.0196	-	0,0158	0.1174	-5.26
2014	Urban	0.35270		0,1528			
2004	Rural	0.32345	0.002	-	0,0157	-	6.18
2014	Rural	0.34345		0,0101		0.0036	

The summary of the overall, urban and rural regions' decomposition of the change in the occupational segregation index for the years between 2004 and 2014 are given by Table 5. The results show that composition effect (net segregation) is the main source of the changes in the segregation indices in all regions. The main source of differences in the indices in all regions over the years between 2004 and 2014 is due to shifts in gender composition within occupations indicating women and men are more concentrated in certain occupations. If only mix effect were observed occupational gender segregation would have declined across all regions since mix effect in all regions has a negative impact.

When comparing occupational segregation indices across urban and rural regions urban regions' labour market is still more segregated than the rural regions, even though, segregation index of urban regions compared to rural regions was much higher in 2004. Since then segregation index has decreased in urban regions while rural experienced dramatic increase in segregation. The figures reveal that; the main source of increasing occupational segregation in overall and urban is due to interaction effect; interaction of higher segregation within occupations and more segregated labour market.

Concluding Remarks

According to the results obtained; there is persistent and high occupational gender segregation in North Cyprus labour market over the period (2004-2014). Also it has been increasing. The segregation differs across rural and urban regions. Occupational gender segregation is higher in urban regions than rural regions labour markets. After 1974, participation of women in labour market has increased since there was a high demand for labour both in rural and urban. That was the time when in all regions the participation of women in the labour market dramatically increased reshaping the perception of society about women having a paid job. Women

working outside of the house started to be acceptable by the community conditional on completing their unpaid work at home. This conditional acceptance forced women to work in occupations having flexible or relatively lower working hours which would let them have enough time to complete their traditional duties at home. Furthermore, they prefer to work in such jobs that do not require high skills or experience that would create wage difference when they turn back labour market after taking a time off for pregnancy or marriage etc. reasons, which can explain the high level of concentration in elementary and professionals occupations.

The more detailed picture observed through decomposition of changes due to shifts in the gender composition within occupational categories and/or due to shifts in the occupation mix of the economy reveals that; the main source of the increasing segregation is due to the shifts in gender composition within occupations (net segregation). The concentration of men and women in certain occupation is higher in 2014 compared to 2004. Women and men canalized in different occupations.

Results of the analysis of the differences across urban and rural regions show that urban regions labour markets become more integrated in terms of both gender composition within occupational categories and occupation mix of the economy. Mix effect is the main source of decreasing occupational gender segregation in the urban region indicating that there has been a decline in the size of women and dominated occupations in urban.

However in the same period rural regions labour markets become more segregated. Concentration of men and women in certain occupations increase even occupation mix of the economy become less segregated. But the main source of the change of increasing occupational gender segregation in the rural regions is the interaction effect; the effect due to the interaction of more segregated

occupations and less segregated occupation mix of the economy.

Occupational segregation has been considered throughout the literature as a fact which hinders female labour force participation both in quantity and in quality (Anker, 1998; Anker - Hein, 1986; Anker - Hein, 1985, 74; Blackburn, 2012; Blau - Hendricks, 1979, 197-198). In this study, the interest was mainly on the presence, extent, and patterns of occupational segregation in particular, and labour market conditions in general, may have contributed to the low labour force participation of women in North Cyprus. From the descriptive analysis of the female labour force participation and employment in occupational groups over time and taking into account the findings of the previous studies on female employment in North Cyprus, the expectation was that occupational segregation was an explanation for low labour force participation of women.

From the findings of this particular study we can barely conclude that decreasing labour force participation of women and increasing occupational gender segregation; as a labour demand constraints, over the same period may be considered as a factor which jeopardizes female labour force participation both in quantity and in quality in North Cyprus labour market. However, to be more certain we cannot measure the effect of segregation on female labour force participation since the individual level micro-data is not available.

References

Aldemir, Özdemir. Causes and the Results of Occupational Segregation in the TRNC Labour Market. Unpublished Master Thesis, Eastern Mediterranean University Library, Famagusta, North Cyprus 2002.

- Anker, Richard - Hein, Catherine. "Why Third World Urban Employers Usually Prefer Men". *International Labour Review* 124/1 (1985): 73-90.
- Anker, Richard - Hein, Catherine. *Sex Inequalities in Urban Employment in the Third World*. New York: St. Martin's press, 1986.
- Anker, Richard. "Theories of Occupational Segregation by Sex: An Overview". *International Labour Review* 136/3 (1997): 315-339.
- Anker, Richard. *Gender and Jobs: Sex Segregation of Occupations in the World*. Geneva: International Labour Office, 1998.
- Banerjee, Biswajit. "Occupational Segregation and Gender Differentials in Earnings in Macedonia". *IZA Journal of European Labor Studies* 3/4 (2014): 1-26.
- Bhatti, Feyza. *Gender (In)Equality in North Cyprus Labour Market: Benchmarking Analysis with European Union Member and Candidates*. Unpublished Master Thesis, Eastern Mediterranean University's Library, Famagusta 2004.
- Blackburn, Robert M. - Racko, Girts - Jarman, Jennifer. *Gender Inequality at work in Industrial Countries*. Cambridge: Cambridge Studies in Social Research No. 11. SRG Publications, 2009.
- Blackburn, Robert M. "The Measurement of Occupational Segregation and its Component Dimensions". *International Journal of Social Research Methodology* 15/3 (2012): 175-198.

- Blau, Francine D. - Jusenius, Carol L. "Economists' Approaches to Sex Segregation in the Labour Market: An Appraisal". *Signs*, 1 /3 (1976): 181-199.
- Blau, Francine D. – Hendricks, Wallace E. "Occupational Segregation by Sex: Trends and Policies". *The Journal of Human Resources* 14/2 (1979): 197-210.
- Duncan, Otis Dudley - Duncan Beverly. "A Methodological Analysis of Segregation Indexes". *American Sociological Review* 20/2 (1955): 207-217.
- Fuchs, Victor R. "A note on Sex Segregation in Professional Occupations", *Explorations in Economic Research* 2/1 (1975): 105-111.
- Grönlund, Anne – Magnusson, Charlotta. "Family-Friendly Policies and Women's Wages – is there a Trade-Off? Skill Investments, Occupational Segregation and the Gender Pay Gap in Germany, Sweden and the UK". *European Societies* 18/1 (2016): 91-113.
- Güven-Lisaniler, Fatma - Bhatti, Feyza. "Determinants of Female Labour Force Participation: A Study of North Cyprus". *Review of Social, Economic & Business Studies* 5/6 (2004-2005): 209 - 226.
- Güven-Lisaniler, Fatma - Uğural, Sevin. "Occupational Segregation: The Position of Women on the North Cyprus Labour Market". *Kadın/Woman* 2000 2/1 (2001): 117-131.

- Güven-Lisaniler, Fatma. Assessing the Status of Women: A Step towards Equality. Famagusta: Turkish Cypriot Association of University Women (TCAUW) Publication, 2004. Marketization, occupational segregation, and gender earnings inequality in urban China.
- He, Guangye - Wu, Xiaogang. "Marketization, Occupational Segregation, and Gender Earnings Inequality in Urban China". *Social Science Research* 65 (July 2017): 69–111.
- Levanon, Asaf – Grusky, David B. "The Persistence of Extreme Gender Segregation in the Twenty-first Century". *American Journal of Sociology* 122/2 (September 2016): 573-619.
- Mehmet, Özey - Yorucu, Vedat. "Explosive Construction in a Micro-state: Environmental Limit and the Bon Curve: Evidence from North Cyprus". *Construction Management and Economics* 26 (January 2008): 79–88.
- State Planning Organization (DPO), (2004-2010) Household employment Surveys summary reports. Available at <http://www.devplan.org/Ecosos/BOOK/SEG-2016.pdf>, (September 2018)
- Swanson, Paul A. "Occupational Sex Segregation and Economic Development". *Journal of Business and Economic Research* 3/8 (2005): 43-51.
- Uğural, Sevin - Güven-Lisaniler, Fatma. "Gender Wage Gap in Public and Private Sector: Case of North Cyprus". In Kara, N. (Ed.), *Gender at the Crossroads: Multi-Disciplinary Perspectives. Conference Proceedings* 419-425. Famagusta: Eastern Mediterranean University Publication, 2009.

- Usman, Ojonugwa - Sanusi, Abdussamad. Education and Labour Force Participation of Women in North Cyprus: Evidence from Binomial Logit Regression Model. Munich Personal RePEc Archive, 2016. Available at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/77140/>
- World Bank. Labour force participation rate, female (% of female population ages 15+) (modeled ILO estimate). Retrieved from <http://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.CACT.FE.ZS> (September 2018)
- Yorucu, Vedat - Keleş, Rusen. "The Construction Boom and Environmental Protection in Northern Cyprus as a Consequence of the Annan Plan". Construction Management and Economics 25 (January 2007): 77-86.
- Zellner, Harriet. "Discrimination Against Women, Occupational Segregation, and the Relative Wage". American Economic Review 62/2 (1972): 157-160.

GENÇLERİN MODEL ALDIKLARI TELEVİZYON KARAKTERLERİ

Alev ÜSTÜNDAĞ*

Öz

Bu çalışma 10-15 yaş arası gençlerin beğendikleri ve/veya model aldıkları televizyon karakterlerinin özelliklerinin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın örneklem grubunu 310 genç oluşturmaktadır. Araştırmacı tarafından hazırlanan anket formu ile gençlerin beğendikleri ve/veya model aldıkları hem kadın hem de erkek televizyon karakterlerinin özellikleri belirlenmiştir. Araştırma sonucunda hem kız ve hem de erkeklerin eğlenceli, yakışıklı/güzel, başarılı, etkileyici, güçlü ve takdir edilen karakter özelliklerini beğendikleri ve/veya model aldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Erkeklerde güçlü ve başarılı karakter özellikleri daha fazla görülürken; kızlarda güzel ve etkileyici olma karakter özelliklerinin daha fazla olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Genç, Model Alma, Televizyon, Televizyon Karakterleri, Sosyal Öğrenme Kuramı

* Dr., Çocuk Gelişimci, T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, e-posta: alev.ustundag@saglik.gov.tr.

Television Characters That Has Modeled by Youth

Abstract

This study was conducted in order to determine the characteristics of television characters they liked and/or modeled on between 10-15 year olds. 310 young people has been the research's sample group. The questionnaire prepared by the researcher determined the characteristics of both male and female television characters that young people liked and/or modeled. As a result of research, both boys and girls liked and/or model fun, handsome/beautiful, successful, impressive, powerful and appreciated character traits. While strong and successful character traits are seen more often in males, more beautiful character traits are seen in females.

Keywords: Youth, Model, Television, Television Characters, Social Learning Theory

Giriş

Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) tarafından yapılan kamuoyu araştırması sonucunda, çocukların ve gençlerin medya kullanımının eskiye oranla 5-10 kat arttığı tespit edilmiştir. Çocuklar ve gençler, günde ortalama 2-3 saatlerini televizyon ekranı karşısında geçirmektedir (RTÜK, 2012, 2006). Yapılan diğer araştırma sonuçlarında da (Üstündağ - Doğan, 2017; Üstündağ - Doğan, 2016) 10-18 yaş arasında bulunan gençlerin televizyon izlemeyi sevdiğileri ve günde ortalama 2 saatlerini televizyon izleyerek geçirdikleri belirlenmiştir.

Eski NBA basketbol yıldızı Charles Barkley'in 1993 yılında yer aldığı ünlü Nike reklam filminde "Ben rol modeli değilim. Rol model olmak için para almıyorum. Basketbol sahasına zarar vermemek için para aldım. Ebeveynler rol model olmalıdır. Çünkü sadece basketbol oynadım diye, bu çocuklarınızı yetiştirmem gerektiği anlamına gelmiyor" sözlerini ifade etmiştir (Nike, 1993). Bu reklam yayınlandıktan sonra, televizyonda görülen pek çok karakterin isteseler de istemeseler de rol model olduklarına dair çokça tartışma

çıkmiştir. Kolayca etkilenen çocuklar, sevdikleri ve rol model aldıkları kişilerin, iyi ya da kötü olmasına bakmaksızın; ün, şöhret, zenginlik ve saygı duyulma durumundan etkilenmekte ve kahramanlarının davranışlarını taklit etmektedirler (Coats - Feldman, 1995; Chen - Kennedy, 2005). Veritas (2006)'a göre televizyon, film, bilgisayar, telefon ve tablet gibi medya araçlarının yaygın olması, gençler tarafından model alınan kahramanların, bu medya araçları aracılığıyla, her zaman ulaşılabilmesini sağlamaktadır.

Televizyon dizilerinde olumsuz roller sergileyen karakterlerin çocuklar ve gençler tarafından rol model alınmasında, televizyonun bu karakterleri diziler aracılığıyla yansıtma biçimi etkili olmaktadır. Çünkü diziler, insanların duygu ve düşüncelerini etkileyen, belirli konularda tavır almalarını, kişiler ve olaylar ile ilgili şema oluşturmalarını sağlayan bir araçtır (Busby - Klug, 2001; Karaman, 2010). Verilmek istenen mesajlar karakterler aracılığı ile doğrudan ya da dolaylı olarak verilebilmekte olup, izleyici seçim yapma konusunda özgür değildir (Batmaz, 1998). Bu kapsamda izleyici grubunun yaş dönemi özellikleri de önemli hale gelmektedir. 7-11 yaş arasında bulunan çocuklar, Piaget'in Bilişsel Gelişim Kuramına göre "Somut İşlemler Dönemi"nde yer almaktadır. Bu dönemde, mantıksal düşünme başlamakta olup, problemler somut işlemlere dayanılarak çözülmektedir (Charles, 1999). Çocuklar kendi bakış açıları ile başkalarının bakış açıları arasında bağ kurabilmekte, nedensellikten kaynaklanan farkları ayırt edebilmekte ancak mantıksal sonuçlar ortaya koymakta zorluk yaşanabilmektedir (Bacanlı, 2005). Düşünme yapısı açısından bakıldığında bu yaş grubu çocuk ile yetişkin arasındaki tek fark; çocukların bu bilişsel işlemleri duyu organları ile algılanabilen, somut ve gerçekte var olan obje, olay ve kişiler üzerinden yapabilmesidir (Yapıcı - Yapıcı, 2006).

Bu dönemde soyut düşünce yapısı yavaş yavaş gelişmeye başlar. Soyut düşünce yapısının gelişmeye başlamasının da etkisiyle

çocuklar, televizyonda gördükleri içerikleri yetişkinlere benzer şekilde izlemeye çalışmaktadır. Çocuklar, ailelerinin ya da arkadaşlarının bakış açıları ve yaptıkları yorumlar ile kendi düşünce yapılarını şekillendirirler (Ertürk - Akkor Gül, 2006). Yetişkinlerin ya da arkadaşlarının televizyon izlerken verdikleri korku ve kaygı tepkileri, çocuklara doğrudan yansır. Bu nedenle de çocuklar saldırı, savaş, vurulma, yaralanma, kan ve şiddet durumlarından korkabilir (San Bayhan - Artan, 2004). Çocuklar, gerçek olaylar ile kurgu olarak tasarlanmış olaylar arasındaki gerçeklik farkını ayırt etmekte zorluk yaşayabilirler. Ayrıca, bilişsel becerileri tam olarak gelişmediği için dağınık ve dolaylı yollarla verilen mesajları anlamakta ve bir bütün oluşturmakta da zorluk yaşayabilirler (Bülbül, 2001).

Bu dönemin bir diğer önemli özelliği de çocukların kadın ve erkek toplumsal cinsiyet rollerini ve kalıp yargılarını öğrenip, içselleştirmesidir. Televizyonda gördükleri içerikleri olması gereken olarak algılama ihtimalleri yüksektir. Ayrıca bu dönemde otorite koşulsuz kabul edilmektedir. Otoritenin davranışları sorgulanmadan kabul edildiğinden, televizyonda verilen yanlış mesajlar bu yaş grubunun olumsuz yönde etkilenmesine sebep olmaktadır (Öktem, Sayıl - Çelenk Özen, 2006).

7-11 yaş arası çocuklar davranışlarıyla, ailesi ve yakın çevresinin gözüne girmek ve takdir edilmek ister. Bu nedenle de doğru olmayan yollarla başarıya ulaşan ve takdir edilen modelleri izlemeleri sakıncalı olabilmektedir (Bülbül, 2001; Ertürk - Akkor Gül, 2006).

12-18 yaş arasında bulunan çocuklar ise, Piaget'in kuramına göre "Soyut İşlemler Dönemi"nde yer almaktadır. Soyut işlemler döneminde yer alan çocuklarda soyut düşünme başlamakta olup, soyut kavramları anlayabilir ve soyut düşünceleri analiz edebilirler. Problemler mantıksal işlemlere dayanılarak çözülmektedir. Düşünce yapıları daha bilimsel boyuta taşınmıştır (Wade - Tavis, 1990;

Woolfolk, 1993).

Bir önceki gelişim döneminde düşünce yapısını duyu organları ile algılayabilen, somut, gerçekte var olan obje, olay ve kişiler üzerinde değerlendirme yapan (Yapıcı - Yapıcı, 2006) çocuklar, bu dönemde somut gerçeklere ihtiyaç duyarak, kendilerini sınırlandırmayarak fikirler ve olaylar hakkında düşünmeye başlarlar. Düşünürken de sevgi, inanç, zaman, nefret gibi değerleri etkili şekilde kullanırlar. Ortalama 15 yaş civarındaki çocuklar zihinsel gelişimin en üst noktasına ulaşırlar (Charles, 1999).

Bu yaş grubu çocuklar dış görünüşlerine ve kıyafetlerine aşırı duyarlıdır. Giydikleri kıyafetlerin akran grubu tarafından beğenilmesi ve moda uygun olması onlar için son derece önemlidir. Model aldıkları oyuncular gibi giyinip onlar gibi saçlarını yapmak için ayna karşısında saatlerini harcayabilirler (Arı, 2010).

Ergenlik döneminde bulunan gençlerin ruh hallerinin değişken olması, bazı gençlerin sorun yaşamasına sebep olabilmektedir. Kurallardan hoşlanmadıkları için kuralları zorlamayı denemekte ve riskli davranışlarda bulunabilmektedirler (Öktem, Sayıl - Çelenk Özen, 2006). Son yıllarda kız ve erkek gençlerin suç işleme oranlarındaki artış da bu durumun somut göstergesi olarak kabul edilebilir (Uğur Tanrıöver, 2008). Bu nedenle, televizyon içeriklerinin gençler üzerindeki etkisi dikkate alınmalıdır. Gençlerin tam olarak yetişkin düşünce yapısına sahip olmadıkları ve televizyondan izledikleri görüntüleri düşünmeden benimseyebilecekleri unutulmamalıdır. Ayrıca riskli davranışların ilgi çekici sunulması, gençler tarafından davranışların model alınarak taklit edilmesi ihtimalini arttırabilir (Turam, 1996).

Bu yaş dönemi karşı cinse ve cinselliğe ilginin de arttığı dönemdir. Bu nedenle gençler televizyonda aşk, kadın ve erkek ilişkileri ile ilgili dizi ve yapımları daha fazla takip etmeye başlarlar. Aşırı, yaşına uygun olmayan, yanlış cinsel mesajların verildiği ve

şiddet görüntülerinin fazla olduğu yapımlar, gençlerin oyuncularla kurdukları özdeşim sonucunda değer ve algı yapılarını olumsuz yönde etkileyebilir (Öktem, Sayıl - Çelenk Özen, 2006).

Araştırmacılara (Erjem - Çağlayandereli, 2006; Bütün, 2010; Doğan - Göker, 2012; Semiz, 2013; Sevim - Şen, 2009) göre gençler izledikleri dizilerde bulunan kahramanlardan etkilenmekte ve onların davranışlarını model almaktadırlar. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, davranışların doğurduğu sonuçlara ilişkin uygun modeller sunulduğunda, gençlerde olumlu ve istendik davranışların gelişmesine katkı sağlanacağı, olumsuz davranış sergileyen kahramanların model olarak sunulduğu içeriklerin yoğun olmasının da olumsuz davranışların geliştirilmesinde etkili olabileceği düşünülmektedir.

Yapılan araştırmalar (Güner, 2015; Güner, 2011; Kartal, 2007;) gençlerin, dizilerin gerçeği yansıttığını düşündüklerini ortaya koymuştur. Bu nedenle medya okuryazarlığının gençler tarafından özümsemesinin önemli olduğu söylenebilir. Medya okuryazarlığının pek çok tanımı olmakla birlikte, Aufderhide (1993)'e göre medya okuryazarlığı; bir kişinin geniş kitlelere ulaşan iletişim araçlarını ve formlarını kullanarak mesajlara erişme, analiz etme, değerlendirme ve iletme yeteneğidir. Medya okuryazarlığı, gençlerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek, medya ve dizi mesajlarında bulunan sağlıksız ve aldatici bilgilerin/içeriklerin etkisini ortadan kaldırmak için etkili bir yol olarak pek çok uzman (Primack, v.dğr., 2014; Chen, 2013; Hanewinkel, v.dğr., 2011; Brown - Bobkowski, 2011; Scull, v.dğr., 2010) tarafından da önerilmektedir. Medya okuryazarlığı eğitimi, eleştirel düşünme becerilerini geliştirerek medya mesajlarının olumsuz etkilerini azaltmak için bireylerin medya mesajlarına karşı şüpheciliğini arttırmaya yardımcı olmaktadır (Austin, v.dğr., 2015; Pinkleton, v.dğr., 2013, 2012). Brown ve Bobkowski (2011)'ye göre tarafsız medya okuryazarlığı eğitimi programlarının amacı bireylerin -çoğunlukla gençlerin-

medya mesajlarının gerçeklik durumunun değerlendirilmesi ve karar vermede bu durumun etkili bir şekilde kullanılması için ihtiyaç duydukları yeterliliği geliştirmelerini sağlamaktır. Medya okuryazarlığı eğitiminin kabul görmesi, anlaşılması ve desteklenmesinde sağlık ve eğitim alanında çalışan meslek elemanlarına büyük sorumluluk düşmektedir (Duyan Çamurdan, 2007). Gençlerin televizyon izleme alışkanlıklarını ve izledikleri içerikleri takip etmenin, gençleri yaşlarına uygun programları izlemeye teşvik etmenin, olumlu ve sağlıklı davranış içeriklerinin yoğun olduğu dizileri tercih etmelerine rehberlik etmenin gençlerin gelişimleri üzerinde olumlu etkileri olabileceğini düşündürmektedir. Araştırmacılar da (American Academy of Pediatrics Committee on Public Education, 1999; Bar-on, 2000) medya içeriklerinden eğitici, yaratıcılığı ve olumlu düşünceyi harekete geçirici programların seçilmesinin, çocuk ve gençlerin eğitiminde yararlı olacağını ve gençlerde şiddet davranışlarının azalmasını sağlayacağını belirtmektedirler.

Bahsedilen tüm bu durumlar, gençlerin beğendikleri ya da model aldıkları televizyon karakterlerinin, karakter özelliklerinin gençlerin davranışlarında ya da verdikleri tepkilerde etkili olabileceğini düşündürttüğü için önemli olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle de bu çalışmada 10-15 yaş arası gençlerin beğendikleri ve/veya model aldıkları televizyon karakterlerinin özelliklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Belirlenen karakter özelliklerinin, gençlerin davranışları üzerinde etkili olup olmadığı ile ilgili yapılacak diğer araştırmalara yön gösterebileceği düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırmanın amacının gerçekleştirilebilmesi için nicel araştırma yöntemi ve betimleyici araştırma modeli tercih edilmiştir.

Betimleyici araştırma modelinden anket yöntemi kullanılarak 10-15 yaş arası gençlerin beğendikleri ve model aldıkları televizyon karakterlerinin özellikleri belirlenmiştir (Neuman, 2013).

Araştırmanın Evreni

Araştırmanın evrenini Ankara kent merkezinde bulunan (Çankaya, Yenimahalle, Pursaklar, Sincan, Etimesgut, Keçiören, Altındağ ve Mamak) ve İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı okullara devam eden 10-15 yaş arası gençler oluşturmaktadır.

Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın örneklem grubunu ortaokula devam eden 10-15 yaş arasında bulunan 310 genç oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem grubunun belirlenmesi için rastgele örneklem seçim tekniği yönteminden yararlanılmıştır (Karasar, 2015). Örneklem grubu belirlenirken, (Ankara kent merkezinde bulunan ortaöğretim kurumlarından) okulların öğrenci sayıları dikkate alınarak, büyüklüğe orantısal olasılıklı seçim yöntemi kullanılmış olup, 5 ortaöğretim kurumu seçilmiştir. Ankete katılım gönüllülük esasına dayalı olup gidilen 5 okuldan istekli olan öğrencilere form uygulanmıştır. Uygulama için rehberlik saatleri kullanılmıştır. Örneklem grubunda yer alan gençlerin yaş ve cinsiyetlerine göre dağılımları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Örneklem grubunun yaş ve cinsiyete göre dağılımı

Yaş	Kız		Erkek		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
10	8	5	10	6	18	6
11	23	15	18	11	41	13
12	32	21	26	16	58	19
13	38	25	32	20	70	23
14	35	23	40	25	75	24
15	16	11	32	20	48	15
Toplam	152	100	158	100	310	100

Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında kullanılan temel veri toplama aracı ankettir. Ankette yer alan sorular hazırlanmadan önce literatür araştırması yapılmış, daha önce yapılan araştırmalarda kullanılan anket formları incelenmiştir. Araştırmacı tarafından hazırlanan anket formu sorularında, araştırmanın amaçları göz önünde bulundurulmuştur. Anket formu hazırlandıktan sonra 3 akademisyen ve 2 uzman klinik psikologdan uzman görüşü alınmıştır. Formda 3 adet açık uçlu soru yer almaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma öncesinde Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan Etik Kurul Onayı alınmıştır. Etik Kurul Onayı ile Ankara İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden, araştırmanın yapılacağı 5 ortaöğretim okulu için araştırma izni alınmıştır. Anket formu, 2018 yılının nisan ayı içerisinde uygulanmıştır.

Uygulama sonucunda gençlerden elde edilen veriler teker teker incelenmiştir. Anket formu açık uçlu sorulardan oluştuğu için sonuçların değerlendirilmesinde veri dökümü, verilerin kodlanması ve tablolar haline sunulması uygulaması gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde 10-15 yaş arası gençlerin beğendikleri ve/veya model aldıkları televizyon karakterlerinin özellikleri ile ilgili bulgular yer almaktadır.

Tablo 2: Beğenilen ve/veya model alınan televizyon karakterlerine göre dağılım

Televizyon karakterleri	Kız		Erkek		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
Serhan (Ufak Tefek Cinayetler dizisi)	131	86	138	87	269	87
Vartolu (Çukur dizisi)	96	63	152	96	248	80
Oya (Ufak Tefek Cinayetler dizisi)	143	94	95	60	238	77
Barış (Bizim Hikaye dizisi)	85	56	122	77	207	67
Rahmet (Bizim Hikaye dizisi)	92	61	115	73	207	67
Yavuz (Söz dizisi)	61	40	130	82	191	62
Filiz (Bizim Hikaye dizisi)	116	76	67	42	183	59
Pelin (Ufak Tefek Cinayetler dizisi)	98	64	84	53	182	59
Sena (Çukur dizisi)	98	64	78	49	176	57
Yamaç (Çukur dizisi)	25	16	143	91	168	54
Sema (Survivor)	78	51	87	55	165	53
Merve (Ufak Tefek Cinayetler dizisi)	120	79	45	28	165	53
Celasun (Çukur dizisi)	61	40	102	65	163	53
Arif (Kadın dizisi)	62	41	86	54	148	48
Bahar (Kadın dizisi)	130	86	0	0	130	42
Tülay (Bizim Hikaye dizisi)	48	32	53	34	101	33
Ümit Karan (Survivor)	0	0	98	62	98	32
Hilmicem (Survivor)	0	0	96	61	96	31
Aliço (Çukur dizisi)	0	0	89	56	89	29
İlyas (Eşkiya Dünyaya Hükümdar Olmaz dizisi)	17	11	68	43	85	27
Arzu (Ufak Tefek Cinayetler dizisi)	52	34	20	13	72	23
Turabi (Survivor)	0	0	68	43	68	22
Adem (Survivor)	0	0	69	44	69	22
Hızır (Eşkiya Dünyaya Hükümdar Olmaz dizisi)	3	2	65	41	68	22
Şirin (Kadın dizisi)	52	34	5	3	57	18
İdris (Çukur dizisi)	0	0	53	34	53	17
Meryem (Eşkiya Dünyaya Hükümdar Olmaz dizisi)	32	21	13	8	45	15
Emrah (Çukur dizisi)	4	3	39	25	43	14
Ateş (Söz dizisi)	31	20	9	6	40	13
Ceren (Söz dizisi)	33	22	8	5	41	13
Onur Büyüktopçu (Yemekteyiz programı)	14	9	25	16	39	13
Seda Sayan	25	16	0	0	25	8
Bahar (Söz dizisi)	15	10	4	3	19	6
Hakan Hatipoğlu (Survivor)	0	0	15	9	15	5
Esra Erol	12	8	0	0	12	4
Fethi (Söz dizisi)	0	0	8	5	8	3
Erdem (Söz dizisi)	0	0	6	4	6	2
Paşa (Çukur dizisi)	0	0	6	4	6	2

Tablo 2’de örneklem grubunun beğendiği ve/veya model aldığı televizyon karakterlerinin dağılımı yer almaktadır. Tablo incelendiğinde, örneklem grubunun toplam 38 karakteri beğendiğini ve/veya model aldığını ifade ettiği görülmektedir. Açıklama kısmında genel toplama göre ilk 10 karaktere yer verilmiştir. Buna göre kızların %86’sının, erkeklerin %87’sinin Serhan (Ufak Tefek Cinayetler dizisi); kızların %63’ünün, erkeklerin %96’sının Vartolu (Çukur dizisi); kızların %94’ünün, erkeklerin %60’ının Oya (Ufak Tefek Cinayetler dizisi); kızların %56’sının, erkeklerin %77’sinin Barış (Bizim Hikaye dizisi); kızların %61’inin, erkeklerin %73’ünün Rahmet (Bizim Hikaye dizisi); kızların %40’ının, erkeklerin %82’sinin Yavuz (Söz dizisi); kızların %76’sının, erkeklerin %42’sinin Filiz (Bizim Hikaye dizisi); kızların %64’ünün, erkeklerin %53’ünün Pelin (Ufak Tefek Cinayetler dizisi); kızların %64’ünün, erkeklerin %49’unun Sena (Çukur dizisi) ve kızların %16’sının, erkeklerin %91’inin Yamaç (Çukur dizisi) yanıtını verdikleri görülmektedir.

Kızların ilk üç dağılımına bakıldığında %94 oranında Oya (Ufak Tefek Cinayetler dizisi), %86 oranında Serhan (Ufak Tefek Cinayetler dizisi), %86 oranında Bahar (Kadın dizisi) ve %70 oranında da Merve (Ufak Tefek Cinayetler dizisi) yanıtını verdikleri görülmektedir. Erkeklerin ilk üç dağılımına bakıldığında ise, %96 oranında Vartolu (Çukur dizisi), %91 oranında Yamaç (Çukur dizisi) ve %87 oranında da Serhan (Ufak Tefek Cinayetler dizisi) yanıtını verdikleri görülmektedir.

Tablo 3: Televizyon karakterlerinin beğenilen ve/veya model alınan özelliklerine göre dağılım

Karakter özellikleri	Kız		Erkek		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
Güçlü	5	3	145	92	150	48
Başarılı	22	14	123	78	145	47
Güzel	138	91	0	0	138	45
Etkileyici	121	80	3	2	124	40
Yakışıklı	0	0	102	65	102	33
Takdir edilen	83	55	13	8	96	31
Eğlenceli	38	25	56	35	94	30
Karizmatik	0	0	61	39	61	20
Sempatik	10	7	25	16	35	11
Esprili	2	1	18	11	20	6

Tablo 3'te örneklem grubunun televizyon karakterlerinin beğendiği ve/veya model aldığı özelliklerine göre dağılımı yer almaktadır. Elde edilen verilerin yüzdeler oranlarının hesaplanmasında Tablo 1'de belirtilen toplam sonuçlar üzerinden hesaplama yapılmıştır. Tablo incelendiğinde kızların %3'ünün, erkeklerin %92'sinin güçlü; kızların %14'ünün, erkeklerin %78'inin başarılı; kızların %91'inin, erkeklerin %0'ının güzel; kızların %80'inin, erkeklerin %2'sinin etkileyici; kızların %0'ının, erkeklerin %65'inin yakışıklı; kızların %55'inin, erkeklerin %8'inin takdir edilen; kızların %25'inin, erkeklerin %35'inin eğlenceli; kızların %0'ının, erkeklerin %39'unun karizmatik; kızların %7'sinin, erkeklerin %16'sının sempatik ve kızların %1'inin, erkeklerin %11'inin esprili yanıtını verdikleri görülmektedir.

Tartışma

10-15 yaş arası gençlerin beğendikleri ve/veya model aldıkları hem kadın hem de erkek televizyon karakterlerinin özelliklerinin belirlenmesi amacıyla yapılan bu araştırmanın sonucunda; hem kızların hem de erkeklerin eğlenceli, yakışıklı/güzel, başarılı, etkileyici, güçlü ve takdir edilen oyuncu karakter özelliklerini daha

fazla beğendikleri ve/veya model aldıkları sonucuna ulaşmıştır. Yapılan araştırmalara göre de gençler kendilerine benzettikleri karakterleri daha fazla beğenmekte ve model almaktadırlar (Hoffner, 1996; McDonald - Kim, 2001; Miller - Reeves, 1976). Gençler hemcinsi olan televizyon karakterlerini model alma ve onların davranışlarına benzer davranışlar sergileme eğilimindedirler. Bu nedenle gençlerin izledikleri karakterler ile ortak yönlerinin daha fazla olduğunu keşfetmeleri sonucunda, o karakterlere olan ilgi ve bağlılıklarının arttığı düşünülebilir. Hem kızlar hem de erkekler güçlü ve başarılı karakter özelliklerini daha fazla önemsemektedirler. Ancak cinsiyetlere göre değerlendirme yapıldığı zaman erkeklerin güçlü ve başarılı; kızların ise güzel ve etkileyici olma karakter özelliklerini daha fazla önemsedikleri sonucuna ulaşmıştır. Her yaşta insan hayatı boyunca güçlü ve başarılı olmak için uğraşmaktadır. Toplum tarafından beklentinin de bu yönde olduğu düşünüldüğünde, gençlerin verdikleri yanıtların ilk iki sırasında bu karakter özelliklerinin olması pekiştirilen bir sonuç olarak düşünülebilir. Yapılan çalışmalar da (Cantor, v.dğr., 2010; Wilson, 2008) yaşları arttıkça çocukların empati kurma yeteneklerinin arttığını ve sonuç olarak da dizi içerikleri ile ilgili algı geliştirip empatik tepkileri olduğunu göstermiştir. Wilson (2008), dizi izlerken empatik duygular geliştirmenin göstergesi olarak gençlerin kahramanların davranışlarını algılaması durumunu kabul etmektedir. Yani eğer genç, bir kahramanı olumlu şekilde algırsa ya da kahramanın davranışlarıyla kendi davranışları arasında benzerlikler keşfederse, duygusal bağ kurma ve empati düzeyinin daha yüksek olacağını ifade etmektedir. Gençler davranışlarını geliştirirken çevrelerini gözlemlemekte, taklit etmekte ve o davranışları gerçekleştirmektedirler. Bu nedenle de izledikleri diziler gençlerin davranış örüntülerini olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir. Gençler, bazen de dizilerde yer alan mesajlarla sunulan durum, tutum ve davranışlara hemen uyum sağlayabilmektedirler (Villani, 2001). Bu nedenle gençlerin eleştirel düşünme ve karar verme becerilerinin önemli hale geldiği

düşünülmektedir. Araştırmacılara göre (Fischhoff, 2008; Elias, v.dğr., 1991), karar verme becerisi öğrenilmiş bir beceridir ve eleştirel düşünme yeteneğini geliştiren gençlerin daha iyi, daha doğru ve daha sağlıklı karar verme eğiliminde oldukları öne sürülmektedir. Bu nedenle de eleştirel düşünme becerisi geliştiren gençlerin, dizi içeriklerinde yer alan mesajları anlama ve çözme becerisi geliştirmelerinin yanı sıra içeriklerde yer alan olumlu ve olumsuz mesajları da ayırt edebilecekleri düşünülmektedir.

Bandura (1986), başkalarının ödüllendirilen davranışlarının bireyler tarafından gözlemlenmesinin, onların ilgilerini çektiğini ve model alma yoluyla o davranışları öğrenip uyguladıklarını ifade etmektedir. Yapılan araştırmalar (Livingstone, 1987, 1989; Reeves - Greenberg, 1977) izleyicilerin model aldıkları karakterleri seyrettiklerinde diğer karakterler ile ilişkilerini ve problem çözme yöntemlerini daha iyi kavradıklarını ifade etmektedir. Ayrıca gençlerin medyada gördüklerini, doğru ve doğru olmayan ya da aldatıcı bilgi olarak ayırt edebilmeleri için gerekli eleştirel düşünme becerisine sahip olamadıklarını ifade eden araştırmacılar da bulunmaktadır (Brown - Bobkowski, 2011; Primack, v.dğr.,2009; Collins, v.dğr., 2011). Bu nedenle gençlerin beğendikleri ve/veya model aldıkları karakterlere yönelik olumlu ve taraflı tutumlarının, mantıklı karar verme becerilerini olumsuz yönde etkileyebileceği söylenebilir. Ancak belirtilen olumsuz özelliklerin yanı sıra karakterlerden birinin davranışı, davranışının sonucu hakkında verdiği karar, davranışının sonucunu görme ve etkisine müdahale etme gibi olumlu durumlar göz önünde bulundurulduğunda karakter davranışlarının gençlerin öğrenmelerini kolaylaştırdığı ve eleştirel izleme becerilerini geliştirdiği de söylenebilir.

Kızların beğendiği ve/veya model aldıkları Oya, Serhan ve Merve karakterlerinin aynı dizide yer aldıkları görülmektedir (Ufak Tefek Cinayetler dizisi). Erkeklerin beğendiği ve/veya model aldıkları Vartolu ve Yamaç karakterleri de benzer şekilde aynı dizide

yer alan karakterlerdir (Çukur dizisi). Her iki cinsiyette de Serhan (Ufak Tefek Cinayetler dizisi) karakterinin beğenildiği ve/veya model alındığı görülmektedir. Çukur dizisinin şiddet içerikli; Ufak Tefek Cinayetler dizisinin de ilişkiler boyutunda entrikalı bir dizi olduğu bilinmektedir (Çukur, 2018; Ufak Tefek Cinayetler, 2018).

Elde edilen sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde gençlerin altı dizide yer alan karakterleri beğendiği ya da model aldığı görülmektedir. Bu diziler Ufak Tefek Cinayetler, Çukur, Bizim Hikâye, Söz, Kadın ve Eşkıya Dünyaya Hükümdar Olmaz dizileridir (Tablo 2). Dizilerin künye bilgileri incelendiğinde Ufak Tefek Cinayetler'in dört kadın ve dört adam arasında karanlık sırlar, tutkulu bir aşk, yalanlar ve bitmek bilmez bir rekabetini (Ufak Tefek Cinayetler, 2018); Çukur'un İstanbul'un suçla özdeşleşmiş mahallesi Çukur'un kontrolünü elinde bulunduran Koçova ailesinin hem suçla içli dışlı olması hem ailenin kendine göre kuralları olması ve diğer suç örgütleri ile mücadelesini (Çukur, 2018); Bizim Hikâye'nin 5 kardeşine hem annelik hem babalık yapmaya çalışan bir ablanın ve bu ailenin yaşam mücadelesini (Bizim Hikaye, 2018); Söz'ün İstanbul'da yaşanan büyük bir terör saldırısı sonucu onlarca insanın hayatını kaybetmesi ve bu facianın ülkede büyük bir infiale yol açması ile Kıdemli Üsteğmen Yavuz Karasu'nun hayatının yeni bir akışa sürüklenmesini (Söz, 2018); Kadın'ın hayata sevgiyle bağlı olmasa da iki çocuğunun sevgisini yüreğinde coşkuyla taşıyan, onları fakirliğin ve yaşam mücadelesini içinde güldürmeyi ve hayatın zorluklarını kendisine siper ederek korumayı başaran Bahar'ın hikayesini (Kadın, 2018); Eşkıya Dünyaya Hükümdar Olmaz'ın aksiyon türünde olup devlet ve mafya konularını ele aldığını görmekteyiz (Eşkıya Dünyaya Hükümdar Olmaz, 2018). Bahsi geçen dizilerde pek çok rol olmasına karşın gençlerin daha çok başrol oyuncularını beğendikleri ya da model aldıkları Tablo 2'de görülmektedir.

Televizyon dizilerinde gösterilen durumlar taklit edilmeyi kolaylaştırmaktadır. Bandura ve ark (1963) tarafından geliştirilen kuram, çocukların saldırgan bir modele tanık olduktan sonra saldırgan davranışları öncelikle oyuncak bebeklerine vurarak taklit ettiklerini açıkça göstermiştir. Buna karşın, şiddet gösterimi durumuna maruz kalmayan çocuklar oyuncak bebeklerine karşı herhangi bir saldırgan eylem göstermemişlerdir. Benzer bir durum da çok sayıda cinsel içerikli dizi izleyen çocuklarda görülmektedir. Bu çocuklarda, erken dönemde cinsel deneyim yaşama eğilimi fazla olmaktadır (Escobar-Chaves, 2005; Martino, v.dğr., 2005). Gençlerin kendi hemcinsleri olan karakterler ile ortak özelliklerinin fazla olması durumunda, o karakterleri daha fazla model aldıkları durumu göz önünde bulundurulduğu zaman, elde edilen bu sonuç dikkat edilmesi gereken bir durum olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Araştırma sonucunda hem kızların hem de erkeklerin eğlenceli, yakışıklı/güzel, başarılı, etkileyici, güçlü ve takdir edilen karakter özelliklerini beğendikleri ve/veya model aldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Erkeklerde güçlü ve başarılı karakter özellikleri daha fazla görülürken; kızlarda güzel ve etkileyici olma karakter özelliklerinin daha fazla olduğu görülmüştür. Elde edilen bulgular, televizyonda yer alan karakterlerin gençler tarafından beğenildiği ve model alındığı sonucuna ulaşmamızı sağlamaktadır. Yapılacak diğer araştırmalarda en çok beğenilen ve/veya model alınan karakterlerin, karakter analizleri yapılabilir. Beğenilen ya da model alınan karakterlerin özellikleri ile ilgili inceleme yapılmadığı için Tablo 3'te belirtilen karakter özellikleri ve gençlerin algılayışları arasında herhangi bir değerlendirme yapılamamıştır.

Beğenilen dizi oyuncularını genel olarak değerlendirildiğinde başarı, çalışma ve azmetme hikayelerinin hiç olmadığı söylenebilir. Gençlere başarılı olmalıyım, çabalarsam iyi sonuçlar elde edebilirim,

hayat ne kadar zor olursa olsun mücadele edersem üstesinden gelebilirim ve hayatımı değiştirebilirim bakış açısını kazandırarak özgüven veren içeriklerin olduğu yapımlara ağırlık verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu nedenle verilen mesajların ve içeriklerin mutlaka kontrol edilmesi ve verilen mesajların çoğunluğunu olumsuz içeriklerin oluşturmamasına dikkat edilmesi gerektiği önerilebilir.

Yapılan araştırma ile programcıların ve dizi yapımcılarının, dizilerin içeriği, karakterlerin özellikleri ve gençlere olası etkileri hakkında bilimsel açıdan geri bildirimde bulunulmasına yardımcı olunduğu da düşünülmektedir.

Kaynakça

American Academy of Pediatrics Committee on Public Education. "Media Education". *Pediatrics* 104/2 (1999): 341-343.

Arı, Ramazan. *Eğitim Psikolojisi Gelişim ve Öğrenme*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010.

Aufderhide, Patricia. *National Leadership Conference on Media Literacy. Conference Report*. Washington, D.C.: Aspen Institute, 1993.

Austin, Erica Weintraub - Pinkleton, Bruce E - Chen, Yi-Chun. - Austin, Bruce W. "Processing of Sexual Media Messages Improves Due to Media Literacy Effects on Perceived Message Desirability". *Mass Communication and Society* 18/4 (2015): 399-421.

Bacanlı, Hasan. *Gelişim ve Öğrenme*. Ankara: Nobel Yayınları, 2005.

Bandura, Albert. *Social Foundations of Thought and Action*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1986.

- Bandura, Albert - Dorothea Ross - Sheila A. Ross. "Imitation of Film-Mediated Aggressive Models". *The Journal of Abnormal and Social Psychology* 66/1 (1963): 3.
- Bar-on, Miriam E. "The Effects of Television on Child Health: Implications and Recommendations." *Archives of Disease in Childhood* 83/4 (2000): 289-292.
- Batmaz, Veysel. "Televizyonlar MGK Gündemine Alınmalı". *Radikal Gazetesi* (28 Şubat 1998).
- Brown, Jane D - Piotr S. Bobkowski. "Older and Newer Media: Patterns of Use and Effects on Adolescents' Health and Well-Being". *Journal of Research on Adolescence* 21/1 (2011): 95-113.
- Busby, Graham, - Julia Klug. "Movie-Induced Tourism: The Challenge of Measurement and Other Issues" *Journal of Vacation Marketing* 7/4 (2001): 316-332.
- Bülbül, A Rıdvan. *İletişim ve Etik*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2001.
- Bütün, Eda. *Medya Okuryazarlığı Dersine İlişkin Öğretmeni Öğrenci ve Veli Görüşleri Samsun İli Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2010.
- Cantor, Joanne - Byrne, Sahara - Moyer-Guse, Emily - Riddle Karyn. "Descriptions of Media-induced Fright Reactions in a Sample of US Elementary School Children". *Journal of Children and Media* 4/1 (2010): 1-17.
- Charles, Carol Morgan. *Öğretmenler İçin Piaget İlkeleri*. Ankara: Anı Yayıncılık, 1999.

- Chen, Yi-Chun. "The Effectiveness of Different Approaches to Media Literacy in Modifying Adolescents' Responses to Alcohol". *Journal of Health Communication* 18/6 (2013): 723-739.
- Chen, Jyu Lin - Kennedy, Christine. "Cultural Variations in Children's Coping Behavior, TV Viewing and Family Functioning". *International Nursing Review* 52 (2005): 186-199.
- Coats, Eric J. - Feldman, Robert. "The Role of Television in the Socialization of Nonverbal Behavioral Skills". *Basic and Applied Social Psychology* 17 (1995): 327-341.
- Collins, Rebecca L. - Martino, Steven C. - Elliott, Marc N. - Miu, Angela. "Relationships Between Adolescent Sexual Outcomes and Exposure to Sex in Media: Robustness to Propensity-Based Analysis". *Dev Psychol* 47/2 (2011): 585.
- Çukur. Erişim: 15 Ocak 2018.
<http://www.showtv.com.tr/dizi/tanitim/cukur/2076>
- Doğan, Adem - Göker, Göksel. "Tematik Televizyon ve Çocuk: İlköğretim Öğrencilerinin Televizyon İzleme Alışkanlıkları". *Milli Eğitim Dergisi* 194 (2012): 5-30.
- Duyan Çamurdan, Aysu. "Görsel Medyanın Çocuk Sağlığına Etkileri". *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi* 16/2 (2007):25-31.
- Elias, Maurice J - Branden-Muller, Leslie - Sayette, Michael A. "Teaching the Foundations of Social Decision Making and Problem Solving in the Elementary School". *Teaching Decision Making to Adolescents*. Hillside: Lawrence Erlbaum Associates (1991).
- Erjem, Yaşar - Çağlayandereli, Mustafa. "Televizyon ve Gençlik: Yerli Dizilerin Gençlerin Model Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi". *Sosyal Bilimler Dergisi* 30/1 (2006): 15-30.

Ertürk, Yıldız Dilek - Akkor Gül, Ayşen. Çocuğunuzu Televizyona Teslim Etmeyin. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 2006.

Escobar-Chaves, S. Liliana - Tortolero, Susan R - Markham, Christine M - Low, Barbara J - Eitel, Patricia - Thickstun, Patricia. "Impact of the Media on Adolescent Sexual Attitudes and Behaviors". Pediatrics 116/1 (2005): 303-326.

Eşkiya Dünyaya Hükümdar Olmaz. Erişim: 1 Ekim 2018. <https://www.atv.com.tr/webtv/eskiya-dunyaya-hukumdar-olmaz/bolum>

Fischhoff, Baruch. "Assessing Adolescent Decision-Making Competence". Dev Rev 28/1 (2008):12-28

Güner, Berrin. "Türkiye’de Lise ve Üniversite Öğrencilerinin Rekreatif Tercihlerinin Değerlendirilmesi: Bir Literatür Taraması". Eskişehir: Anadolu Üniversitesi (2015): 518-522.

Güner, Fatih. İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinin Televizyon Dizilerindeki Mesajları Algılamalarında Medya Okuryazarlığının Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2011.

Hanewinkel, Reiner - Isensee, Barbara - Sargent, James D - Morgenstern, Matthis. "Cigarette Advertising and Teen Smoking Initiation". Pediatrics 127/2 (2011): 271-278.

Hobbs, Renee - RobbGrieco, Michael. "African-American Children’s Active Reasoning About Media Texts as a Precursor to Media Literacy in the United States". J Child Media 6/4 (2012):502-519.

Hoffner, Cynthia. "Children’s Wishful Identification and Parasocial Interaction with Favorite Television Characters". Journal of Broadcasting & Electronic Media 40 (1996):389-402.

Kadın. Erişim: 1 Ekim 2018. <https://www.fox.com.tr/Kadin/izle>

Karaman, Kasım. “Çizgi/Dizi Film Karakterlerinin Çocukların Tüketim Alışkanlıkları Üzerine Etkisi”. *Karadeniz-Black Sea 2* (2010):66-84.

Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2015.

Kartal, Osman Yılmaz. Ortaöğretim 10. Sınıf Öğrencilerinin Televizyon Dizilerindeki Mesajları Algılamalarında Medya Okuryazarlığının Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, 2007.

Livingstone, Sonia. “Interpretive Viewers and Structured Programs: The Implicit Representation of Soap Opera Characters”. *Communication Research* 16 (1989):25-57.

Livingstone, Sonia. “The Implicit Presentation of Characters in Dallas: A Multidimensional Scaling Approach”. *Human Communication Research* 13 (1987):399-420.

Martino, Steven C - Collins, Rebecca L - Kanouse, David E - Elliott, Marcy - Berry, Sandra H. “Social Cognitive Processes Mediating the Relationship Between Exposure to Television’s Sexual Content And Adolescents’ Sexual Behavior”. *J. Pers. Soc. Psychol* 89/6 (2005):914-924.

McDonald, Daniel G - Kim, Hyeok. “When I Die, I Feel Small: Electronic Game Characters and the Social Self”. *Journal of Broadcasting & Electronic Media* 45 (2001):241-258.

Miller, Mark - Reeves, Byron. “Dramatic TV Content and Children’s Sex-Role Stereotypes”. *Journal of Broadcasting* 20 (1976):35-50.

Neuman, W Lawrence. Toplumsal Araştırma Yöntemleri. Ankara: Yayın Odası Yayıncılık, 2013.

Nike "I Am Not a Role Model" Commercial w/Charles Barkley –
Erişim: 19 Kasım 2016.
<https://www.youtube.com/watch?v=4gqk4WPnrmM>

Öktem, Ferhunde - Sayıl, Melike - Çelenk Özen, Sevilay. RTÜK Görsel-ışitsel programların sınıflandırılması sisteminin geliştirilmesi ve küçüklerin korunmasına yönelik simgelerin benimsenmesi: Akıllı işaretler sınıflandırma sistemi. Ankara: RTÜK Yayınları, 2006.

Pinkleton, Bruce E - Austin, Erica Weintraub - Chen, Yi-Chun - Cohen, Marilyn. "Assessing Effects of a Media Literacy-Based Intervention on US Adolescents' Responses to and Interpretations of Sexual Media Messages". J Child Media 7/4 (2013):463-479.

Pinkleton, Bruce E - Austin, Erica Weintraub - Chen, Yi-Chun - Cohen, Marilyn. "The Role of Media Literacy in Shaping Adolescents' Understanding of and Responses to Sexual Portrayals in Mass Media". J Health Commun 17/4 (2012):460-476.

Primack, Brian A - Douglas, Erica L - Miller, Elizabeth - Fine, Michael. "Comparison of Media Literacy and Usual Education to Prevent Tobacco Use: A Cluster-Randomized Trial". J Sch Health 84/2 (2014):106-115.

Primack, Brian A., Kraemer, Kevin L - Fine, Michael J - Dalton, Madaline A. "Media Exposure and Marijuana and Alcohol Use Among Adolescents". Subst Use Misuse 44/5 (2009):722-39.

Reeves, Byron - Greenberg, Bradley S. "Children's Perceptions of Television Characters". Human Communication Research 3 (1977):113-127.

RTÜK. Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması. Erişim: 25 Haziran 2016. www.rtuk.org.tr/Icerik/DownloadReport/13

RTÜK. İlköğretim Çağındaki Çocukların Televizyon İzleme Alışkanlıkları Kamuoyu Araştırması. Erişim: 15 Ocak 2016. www.rtuk.org.tr/sayfalar/IcerikGoster.aspx?icerik_id=57ce5022-fd71-442a--6567ae4a9e9b

San Bayhan, Pınar - Artan, İsmihan. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2004.

Scull, Tracy M - Kupersmidt, Janis B - Parker, Alison E - Elmore, Kristen C - Benson, Jessica W. "Adolescents' Media-Related Cognitions and Substance Use in the Context of Parental and Peer Influences". J Youth Adolesc 39/9 (2010):981-998.

Semiz, Lokman. Ortaokul Öğrencilerinin Medya Okuryazarlığı Yeterlilikleri ve Medya Okuryazarlığı Dersini Yürüten Öğretmenlerin Karşılaştıkları Sorunlar. Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2013.

Sevim, Yelda - Şen, Burcu Gezer. "İletişim Fakültesi Öğrencilerinin 'Sosyalleşme Aracı Olarak Televizyonun Çocuklarda Kimlik Oluşumu Süreci Üzerindeki Etkisi' Konusuna İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi". Medya ve Etik Sempozyumu. Elazığ: Fırat Üniversitesi, (2009):321-333.

Söz. Erişim: 1 Ekim 2018. <https://www.startv.com.tr/dizi/soz>

Turam, Emir. Televizyonla Yetişen Nesil Ekranaltı Çocukları. İstanbul: İrfan Yayımcılık, 1996.

- Ufak Tefek Cinayetler. Erişim: 15 Ocak 2018. <https://www.startv.com.tr/dizi/ufak-tefek-cinayetler>
- Uğur Tanrıöver, Azime Hülya. Vadi'de Büyüyen Erkek Çocuklar. Medya ve Çocuk Rehberi. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları, 2008.
- Üstündağ, Alev - Doğan, Özcan. "15-18 Yaş Arası Ergenlerin Televizyon İzleme Alışkanlıkları ve En Çok İzledikleri Diziler". Sosyal Bilimler Dergisi 4/11, (2017):627-646.
- Üstündağ, Alev - Doğan, Özcan. "10-14 Yaş Arası Gençlerin Televizyon İzleme Alışkanlıkları ve Çok İzledikleri Diziler". Journal of Communication Theory & Research/İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi 43 (2016):77-97.
- Veritas, Bureau. (2016). "Helping Our Children Choose Role Models". American College of Pediatricians. Erişim: 22 Kasım 2016. <https://www.acpeds.org/helping-our-children-choose-role-models>.
- Villani, Susan. "Impact of Media on Children and Adolescents: A 10-Year Review of the Research". J Am Acad Child Adolesc Psychiatry 40/4 (2001):392-401.
- Wade, Carole - Tavis, Carol. Psychology. NewYork: Harper and Row, 1990.
- Wilson, Barbara. "Media and Children's Aggression, Fear, and Altruism". The Future of Children 18/1 (2008):87-118.
- Woolfolk, Anita. Educational Psychology. Boston: Allyn and Bacon, 1993.
- Yapıcı, Şenay - Yapıcı, Mehmet. "Çocukta Bilişsel Gelişim". Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi 6/1 (2006):1-3

SOSYALİST YUGOSLAVYA'NIN YIKILIŞINDA HIRVAT MİLLİYETÇİLİĞİNİN ROLÜ

Caner SANCAKTAR *

Öz

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti milliyetçiliğe karşı yapılan büyük mücadele sonucunda kuruldu. Fakat 1980 sonrasında Yugoslavya'da milliyetçi hareketler ve milliyetçi siyasetçiler yeniden yükselişe geçtiler. Bunun sonucunda 1990'ların başında Hırvatistan, Slovenya, Makedonya ve Bosna-Hersek Yugoslavya'dan bağımsızlıklarını ilan ettiler. Böylece Yugoslavya 1990'ların başında parçalanıp yıkıldı. Yugoslavya genelinde gelişen tüm milliyetçi hareketler Yugoslavya'nın yıkılmasında/parçalanmasında şu veya bu düzeyde etkili oldu. Bu makale kapsamında Sosyalist Yugoslavya'nın yıkılışında Hırvat milliyetçiliğinin rolü/etkisi analiz edilmiştir. Bu amaçla makalede sırasıyla "Hırvat Baharı", "Franjo Tudjman liderliğinde Hırvat milliyetçiliğinin yükselişi" ve "Hırvat irredentizmi" incelenmiştir. Hırvat milliyetçiliği 1960'ların ikinci yarısında "Hırvat Baharı" adı altında yükselişe geçti. Başkan Tito'nun müdahalesiyle Hırvat Baharı bastırıldı. Fakat 1980 sonrasında Franjo Tudjman liderliğinde Hırvat milliyetçiliği yeniden toparlanıp güçlendi. Tudjman liderliğindeki Hırvat milliyetçiliği ve irredentizmi 1990'lı yıllarda Büyük Hırvatistan'ı kurmaya çalıştı. Böylece Hırvat irredentist milliyetçiliği, hem Yugoslavya'nın yıkılışında hem de Bosna Savaşı'nda büyük rol oynadı.

Anahtar Kelimeler: Hırvat milliyetçiliği, Hırvat Baharı, Franjo Tudjman, Hırvat irredentizmi, Yugoslavya.

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi,
E-posta: caner.sancaktar@kocaeli.edu.tr.

The Role of Croat Nationalism in the Collapse of Socialist Yugoslavia

Abstarct

The Socialist Federal Republic of Yugoslavia was founded as a result of a great struggle against nationalism. However, the nationalist movements and nationalist politicians rose in Yugoslavia after 1980. Consequently Croatia, Slovenia, Macedonia and Bosnia and Herzegovina declared independence from Yugoslavia. In this way Yugoslavia was disintegrated and collapsed at the beginning of 1990s. The nationalist movements developed over Yugoslavia affected the disintegration and collapse of Yugoslavia. In this article, the Croat nationalism's role and effect in the collapse of Socialist Yugoslavia is analyzed. For this purpose, so-called "the Croat Spring", "the rising of Croat nationalism under leadership of Franjo Tudjman", and "the Croat irredentism" are studied respectively in the article. Croat nationalism rose in the second half of the 1960s under the name of "Croat Spring". The Croat Spring was suppressed by President Tito's interventions. However, Croat nationalism developed again after 1980 under leadership of Franjo Tudjman. Croat nationalism and irredentism under leadership of Tudjman strove for a Greater Croatia in the 1990s. Consequently, Croat irredentist nationalism played a great role both in the destruction of Yugoslavia and in the Bosnian War.

Keywords: Croat nationalism, the Croat Spring, Franjo Tudjman, the Croat irredentism, Yugoslavia

Giriş

Yugoslavya, Sırp-Hırvat dilinde Güney Slavların Ülkesi (Güney Slavya) anlamına gelir. Kısaca Yugoslavizm olarak adlandırılan Yugoslav (Güney Slav) Milletlerin Birliği düşüncesi, ilk defa 1830'larda Hırvat entelektüeller arasında ortaya çıktı. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde Yugoslavizm düşüncesi özellikle Hırvatlar, Slovenler ve Sırp'lar arasında yaygınlaştı (bkz. Rusinow, 2003, 11-26; Cipek, 2003, 71-73). Bu düşünce, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'nın kurulmasıyla ilk defa siyasal gerçeklik kazandı. Devletin adı 1929'da Yugoslavya Krallığı'na

dönüştürüldü. Yugoslavya Krallığı; bugünkü Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek, Makedonya, Karadağ ve Kosova topraklarını içeriyordu. Böylece tarihte ilk defa Yugoslav milletler (Sırplar, Hırvatlar, Slovenler, Boşnaklar, Makedonlar, Karadağlılar) ortak devlet altında birleşmeyi başardılar. Ama bu ortaklık son derece sorunlu başladı. Çünkü Sırbistan'ın ve Sırp kraliyet ailesinin ısrarı üzerine üniter merkezîyetçi meşruti monarşi rejimi oluşturuldu. Krallık makamı, Sırp Karacorceviç Hanedanlığı'na bırakıldı. Ayrıca hükümet, meclis, bürokrasi ve orduda daha çok Sırplar hâkimdi. Devletteki Sırp hâkimiyeti ülkedeki diğer milletleri rahatsız etti. En büyük tepki, ülkenin ikinci en büyük milleti olan Hırvatlardan geldi. Hırvatlar/Hırvatistan, devletin merkezîyetçi üniter yapısının federasyona dönüştürülmesini ısrarla talep etti. Böylece Sırbistan (Sırp milliyetçiliği) ile Hırvatistan (Hırvat milliyetçiliği) arasında sorun giderek büyüdü ve ülke siyasal krize girip dağılma tehlikesiyle karşılaştı. Krizi aşmak ve dağılmayı engellemek amacıyla Hırvat siyasi lider Vladko Maček ile Sırp siyasilerin kontrol ettiği Yugoslavya Hükümeti ve Sırp Kral arasında Ağustos 1939'da anlaşmaya varıldı. Buna göre Hırvatistan'a Yugoslavya Krallığı içinde geniş siyasal özerklik tanındı ve kriz önemli ölçüde aşıldı (Cipek, 2003, 74-78).

Fakat 1939 Hırvat – Sırp Anlaşması uzun süre işlevsel olamadı. Çünkü Nisan 1941'de faşist Alman-İtalyan ittifakı Yugoslavya'yı işgal etti ve böylece ülke savaşa sürüklendi. İşgal sürecinde Yugoslavya'da üç silahlı güç ortaya çıktı: Yugoslavya Komünist Partisi (YKP) Partizan Ordusu, Hırvat Ustaşa Ordusu ve Sırp Çetnik Ordusu. Bu üç ordu arasında İkinci Dünya Savaşı yıllarında şiddetli iç savaş yaşandı. Ante Paveliç liderliğindeki Hırvat Ustaşa Ordusu/Örgütü, Büyük Hırvatistan devletini kurabilmek amacıyla işgalci Alman-İtalyan ordularıyla işbirliği yaptı, Sırp Çetniklere ve Komünist Partizanlara karşı savaştı. Almanya'nın desteği sayesinde 1941'de Bağımsız Hırvat Devleti kuruldu. Almanya'nın himayesi altında Ustaşa Örgütü tarafından yönetilen Bağımsız Hırvat Devleti, bugünkü Hırvatistan ve Bosna-Hersek topraklarını içeriyordu. Ustaşa silahlı güçleri, savaş

süresince Sırlara, Yahudilere, Romanlara ve Boşnaklara yönelik etnik temizlik uyguladılar. Ustaşa Hırvat Devleti ancak 1945'e kadar yaşayabildi. Bu tarihte YKP Partizan Ordusu, ülke genelinde kontrolü sağlayıp Hırvat Ustaşa Devleti'ne son verdi. Başta Ustaşa lideri Paveliç olmak üzere binlerce Ustaşa ülkeyi terk edip Batı Avrupa, ABD, Kanada ve Latin Amerika ülkelerine sığındı (Bkz. Tomasevich, 2001).

Savaş sonrasında Josip Broz Tito'nun liderliğinde YKP tarafından Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC) kuruldu. Sosyalist Yugoslavya, sadece işgalci ordulara karşı değil, aynı zamanda milliyetçi Hırvat Ustaşalara ve Sırp Çetniklere karşı yapılan savaş sonucunda kuruldu. Bu nedenle yeni sosyalist rejim ve YKP, milliyetçilikle mücadele edebilmek ve ülkeyi bir arada tutabilmek amacıyla Yugoslavya'yı federal temelde yeniden kurdu. Hırvatistan, Yugoslavya içinde federe cumhuriyet statüsü elde etti. Diğer federe cumhuriyetler Sırbistan, Bosna-Hersek, Makedonya, Slovenya ve Karadağ idi. Her federe cumhuriyetin ve dolayısıyla Hırvatistan'ın kendi yasama-yürütme-yargı organları ve çok geniş sosyo-kültürel özerkliği mevcuttu. Ülkede yaşayan milletlere (Hırvatlar dâhil) ve azınlıklara ana dilde eğitim hakkı başta olmak üzere geniş kültürel haklar tanındı. Böylece Yugoslavya'daki milletler ve azınlıklar hoşnut kılınmaya, ayrılıkçı milliyetçilik önlenmeye ve gönüllü birliktelik sağlanmaya çalışıldı.

Fakat tüm bu federal düzenlemeler Sosyalist Yugoslavya'da (1945-1991) milliyetçilik sorununu tamamen çözemedi. Çok uluslu Yugoslavya için milliyetçilik parçalayıcı/yıkıcı bir faktör olmaya devam etti. Bu nedenle Sosyalist Yugoslavya'nın 46 yıllık tarihi, bir bakıma milliyetçilikle mücadele tarihidir. Nitekim bu tehlikenin farkında olan YSFC ve YKP Başkanı Tito, siyasi yaşamı boyunca milliyetçiliğe karşı mücadele etmiş, mümkün ölçüde önlemler almaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Başkan Tito, 1972'de YKP Merkez Yönetim Komitesi'ne gönderdiği mektubunda Yugoslavya'nın en tehlikeli

düşmanlarından birisinin milliyetçilik olduğunu ve tüm komünistlerin, Yugoslavya işçi sınıfının ve YKP'nin bu tehlikeye karşı mücadele etmesi gerektiğini vurgulamıştır (Singleton, 1976, 273-274).

Güçlü komünist lider Tito, parti ve devlet içinde milliyetçi siyasetçilerin örgütlenmelerini ve yükselmelerini önemli ölçüde engelliyordu. Fakat 1980'de Tito'nun ölümü sonrasında milliyetçi siyasetçilerin de önü açılmış oldu. Nitekim 1980 sonrasında federe cumhuriyetlerde milliyetçi hareketler ve milliyetçi siyasi liderler yeniden yükselişe geçtiler. Bunun sonucunda Yugoslavya'dan ilk olarak Haziran 1991'de Hırvatistan ile Slovenya ayrıldı. Ardından Makedonya (Eylül 1991) ve Bosna-Hersek (Mart 1992) bağımsızlık ilan etti. Böylece Yugoslavya 1990'ların başında parçalanıp yıkıldı. Yugoslavya genelinde gelişen tüm milliyetçi hareketler ve milliyetçi siyasi liderler Yugoslavya'nın yıkılmasında/parçalanmasında şu veya bu düzeyde etkili oldular. Bunlardan birisi Hırvat milliyetçiliği oldu.

1789 Fransız Devrimi sonrasında Avrupa geneline ve Balkanlar'a yayılan milliyetçilik, kendi ulusal kimliğini, ulusunu ve bağımsız ulus devletini kurmaya ve geliştirmeye çalışan bir ideoloji ve siyasal harekettir. Bu amaçla milliyetçilik, kendi toplumunu/ulusunu siyasal olarak harekete geçirmeye çalışır. Bu süreçte milliyetçi siyasi seçkinler ve milliyetçi entelektüeller (akademisyenler, edebiyatçılar, sanatçılar, gazeteciler, din adamları) önemli misyonlar üstlenirler. Siyasi seçkinler ile entelektüeller, ulusal kimliğin geliştirilmesi, uluslaşma ve ulus devletinin kurulması sürecinde kendi ulusunu siyasal ve sosyo-kültürel olarak motive edip harekete geçirirler (bkz. Heywood, 2003, 191-222).

Hırvat milliyetçiliği de 20. yüzyıl boyunca kendi bağımsız ulus devletini kurmak için mücadele etti. YSFC içinde milliyetçi Hırvat siyasi seçkinler ve entelektüeller, ilk olarak 1960'ların ikinci yarısında Hırvat kamuoyunu harekete geçirerek "Hırvat Baharı"

olarak adlandırılan milliyetçi hareketi başlattılar. Hırvat Baharı, ilk başta dil-kültür alanında talepler ileri sürerken, kısa süre içinde siyasi taleplere (daha fazla özerklik, egemenlik, Hırvatistan sınırlarının genişletilmesi, vs.) yöneldi. Tito liderliğindeki sosyalist rejim, Hırvat Baharı'nı bastırmak ve Hırvat milliyetçiliğini zayıflatmak için Hırvat Baharı'nı başlatan siyasetçilere, entelektüellere ve kültür kurumlarına karşı sert önemleler/yaptırımlar uyguladı. 1980 sonrasında ise Hırvat milliyetçi hareketin siyasal liderliğini Franjo Tudjman üstlendi. Tudjman, YSFC'den ayrılıp bağımsız Hırvat ulus devletini kurmak amacıyla Hırvat Demokratlar Birliği (HDB)'ni kurup Hırvat milletini siyasal olarak harekete geçirdi. Tudjman ve partisi HDB, 1991'de Yugoslavya'dan ayrılarak Hırvat ulus devletini kurmayı başardı. Bundan sonraki hedef ise, Bosna-Hersek'in güney topraklarını (Herzegovina bölgesini) ele geçirip "Büyük Hırvatistan"ı kurmaktı. Ayrıca milliyetçi Tudjman yönetimi, Hırvat nüfusunu homojenleştirmek (yani homojen Hırvat ulus devletini kurmak) amacıyla Hırvatistan içindeki Sırp azınlığı da hedef aldı. Böylece Hırvat milliyetçiliği, Tudjman - HDB liderliğinde "Hırvat irredentizmi"ne dönüşerek hem Yugoslavya'nın yıkılışında hem de Bosna Savaşı'nın başlamasında büyük rol oynadı. Dolayısıyla bu makale kapsamında "Yugoslavya'nın yıkılışında Hırvat milliyetçiliğinin rolü/etkisi" analiz edilirken sırasıyla Hırvat Baharı, Franjo Tudjman liderliğinde Hırvat milliyetçiliğinin yükselişi ve Hırvat irredentizmi incelenmiştir.

Hırvat Baharı

1967-1972 döneminde Hırvat milliyetçileri, sosyalist federal rejime yönelik ciddi eleştiriler ve protesto eylemleri geliştirdiler. Bu eleştiri ve eylem süreci, Hırvat milliyetçileri tarafından "*Kitle Hareketi (Maspovni Pokret)*", "*Hırvat Rönesansı*" ve "*Hırvat Baharı*" olarak adlandırıldı (Lane, 2004, 139).

1967-1972 Hırvat Baharı, YSFC'ye karşı bir meydan okumaydı. Bu meydan okumanın aktörleri Hırvat milliyetçi siyasetçiler, entelektüeller, üniversite öğrencileri, gazete ve dergiler, kültür-sanat dernekleri, Hırvat Katolik Kilisesi ve ülke dışındaki milliyetçi Hırvat diasporası idi. Savka Dapçević-Kučar (Mayıs 1967-Mayıs 1969 döneminde Hırvatistan Başbakanı, Mayıs 1969-Aralık 1971 döneminde Hırvatistan Komünist Partisi Başkanı), Dragutin Haramija (Mayıs 1969-Aralık 1971 döneminde Hırvatistan Başbakanı), Miko Tripalo (Hırvatistan Komünist Partisi Sekreteri), Pero Pirker (1963-1967 döneminde Zagreb Belediye Başkanı) ve Ivan Siblij (Faşizme Karşı Savaşçılar Birliği Başkanı) gibi dönemin son derece etkili siyasetçileri Hırvat Baharı'na tam destek vermişlerdi (Paleshoutski, 1992, 111).

Ayrıca Hırvat Baharı'nın en önemli aktörlerinden birisi Zagreb Üniversitesi Öğrenci Derneği ile Hırvatistan Öğrenci Federasyonu idi. Ayrılıkçı-milliyetçi öğrenci grubu, 1971 Nisanında Zagreb Üniversitesi'nde ve ayrıca Hırvatistan genelinde yönetimi tamamen ele aldı. Drazen Budiša ile Ante Paradzik liderliğindeki Zagreb Öğrenci Derneği ve Hırvatistan Öğrenci Federasyonu, "Hırvatların ulusal isteklerini desteklemek" amacıyla on beş günlük derslere girmeme kararı aldı. Dernek/Federasyon bünyesindeki milliyetçi öğrenciler Hırvatistan'ın Yugoslavya'dan ayrılmasını savunuyordu. Bunun üzerine yüzlerce öğrenci tutuklandı. Ayrıca Hırvatistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, Zagreb Üniversitesi'nde milliyetçi öğrenci hareketinin oluşmasına göz yumduğu gerekçesiyle YKP¹

¹ Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC)'nde tek partili sistem mevcuttu. Sistemin tek hâkim partisi Yugoslavya Komünist Partisi (Yugoslavya Komünistler Birliği) idi. YKP bünyesinde sekiz bölgesel Komünist Parti vardı: Hırvatistan, Sırbistan, Bosna-Hersek, Slovenya, Makedonya, Karadağ, Kosova ve Voyvodina Komünist Partileri. Yani YSFC'yi oluşturan altı federe cumhuriyetin ve iki özerk eyaletin (Sırbistan Cumhuriyeti içinde yer alan Kosova ile Voyvodina) kendi bölgesel komünist partileri vardı. Fakat bölgesel komünist parti yönetimleri YKP kararlarına uymak zorundaydı. Ayrıca YKP Merkez Komitesi bölgesel Komünist Parti yöneticilerini görevden alabiliyor ve partiden ihraç edebiliyordu. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Tito, 1982).

Merkez Yönetimi tarafından istifaya zorlandı (Martinet, 1975, 152-153; Rusinow, 1977, 294).

Hırvat Baharı hareketi ve muhalefetin temel eleştirileri özetle şöyleydi:

- Devlet kurumlarını büyük ölçüde Sırp kontrol etmektedir. Hırvatlara kendi ülkelerinde ikinci vatandaş muamelesi yapılmakta, Hırvatların ulusal çıkarları Sırp ulusal çıkarlarından sonra gelmektedir. Sırbistan ve Sırp milliyetçiliği Hırvatistan'ı ve Hırvat ulusunu zayıflatmaya çalışmaktadır (Lane, 2004, 140; Klemencic - Zagar, 2003, 230; Allcock, v.dğr., 1998, 62).
- Büyük ölçüde Sırp kontrol ettiği devlet, Hırvat dilini/kültürünü yok etmeye ve Hırvatları Sırplaştırmaya çalışmaktadır. Hırvat kültürünün gelişimini engellemek ve Hırvat kültürünü asimile etmek amacıyla Hırvat entelektüellere ve kültür kurumlarına baskı uygulanmaktadır (Klemencic - Zagar, 2003, 230; Allcock, v.dğr., 1998, 62-63).
- Yugoslavya'da dövizin ve dış kredilerin yaklaşık %50'sini dış ticaret ve turizm yoluyla Hırvatistan çekmekte, fakat kredileri, dövizini ve finansını Belgrat'taki bankalar ve sigorta firmaları kontrol etmektedir. Böylece Hırvat ekonomisine ve Hırvatlara büyük haksızlık yapılmaktadır (Allcock, v.dğr., 1998, 62; Jelavich, 2006, 425). Ayrıca Yugoslavya üzerindeki "sömürgeci ve otoriter Sırp hegemonyası", Hırvatistan'ın "Danimarka kadar demokratik ve zengin" olmasını engellemektedir (Jelavich, 2006, 424).
- Hırvat gençleri çalışmak için Batı Avrupa'ya göç etmekte, bunların yerine Sırbistan'dan Sırp gelmekte ve böylece Hırvatistan içinde Hırvat nüfus giderek azılırken Sırp nüfus artmaktadır. Bu göç Hırvatistan'da Hırvat ulusal varlığını

tehdit etmektedir (Allcock, v.dğr., 1998, 62; Klemencic - Zagar, 2003, 229-230).

- Yugoslavya Krallığı döneminde faaliyet göstermiş olan Hırvat Köylü Partisi, Ustaşa Hareketi, Hırvat Katolik Kilisesi ile bunların liderleri (sırasıyla Stjepan Radiç - Vladko Maçek, Ante Paveliç, Başpiskopos Stepinac) ve modern Hırvat milliyetçiliğinin kurucusu Ante Starçeviç, sosyalist rejim tarafından vatan hainleri olarak gösteriliyorlar. Oysa bu liderler, Hırvat ulusunun çıkarları ve bağımsızlığı için mücadele etmişlerdir (Allcock, v.dğr., 1998, 63, 295; Vuckovic, 1997, 118).
- Hırvat Katolik Kilisesi, tarih boyunca Hırvat ulusal kimliğinin kurucu unsuru ve koruyucusu olmuştur. Hırvat Katolik Kilisesi ve Katolik inancı/kültürü Hırvat ulusal kimliğinin ayrılmaz parçasıdır. Fakat Titoist sosyalist rejim Hırvat Katolik Kilisesi'ni baskı altına almış, yetkilerini sınırlandırmış, Hırvat din adamları ile dindar vatandaşları kamusal alandan dışlanmıştır. Böylece sosyalist rejim Hırvat kültürüne önemli bir darbe indirmiştir (Ramet, 1999, 90-91).
- Hırvatların tarihsel ve ulusal toprakları üzerinde diğer uluslar (özellikle Sırlar ve Boşnaklar) hak iddia etmektedir. Bu durum Hırvat ulusunun varlığını tehdit etmektedir. Hırvatistan dışında diğer federe cumhuriyetlerde ve Voyvodina eyaletinde yaşayan Hırvat azınlıklar (özellikle Bosna-Hersek Hırvatları) haksızlıklara, baskılara ve ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. Bu nedenle özellikle Bosna-Hersek'teki Hırvatlar göç etmekte ve buradaki Hırvat nüfus oranı giderek azalmaktadır (Lane, 2004, 141; Klemencic - Zagar, 2003, 231).

Bu eleştirilerden hareketle Hırvat Baharı, aşağıdaki yedi temel talebin devlet tarafından karşılanmasını istedi:

- (1) Hırvat dili, anayasada “Sırp-Hırvat Dili” veya “Hırvat-Sırp Dili” olarak değil, “Hırvatça” olarak adlandırılmalıdır. Dolayısıyla 1963 Anayasası’nda “*Yugoslav halklarının dilleri Sırp-Hırvatça, Hırvat-Sırpça, Slovence ve Makedoncadır*” şeklinde düzenlenmiş olan 131. Madde, “*Yugoslavya’nın dört resmi dili Sırpça, Hırvatça, Slovence ve Makedoncadır*” olarak değiştirilmelidir. Hırvatistan içinde tek resmi dil ve tek eğitim dili Hırvatça olmalıdır. Sırpça, Hırvatistan içinde resmi dil ve eğitim dili olmaktan çıkarılmalıdır (Hondius, 1968, 326; Jelavich, 2006, 425).
- (2) İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyalist rejim tarafından Hırvat Katolik Kilisesi’nin elinden alınmış olan hak ve yetkileri Kiliseye iade edilmelidir, Hırvat din adamlarına ve dindar vatandaşlara uygulanan baskılara (dışlayıcı uygulamalara) son verilmelidir (Ramet, 1999, 90-91).
- (3) Anayasada, “*Hırvatistan Hırvat ulusunun egemen ulusal devletidir*” ibaresi yer almalıdır. Buna bağlı olarak da; Hırvatistan Cumhuriyeti, “*ayrılma hakkı dâhil olmak üzere self-determinasyon hakkına sahip olmaktadır*” (Macfarlane, 1990, 114; Jelavich, 2006, 425).
- (4) Hırvatistan’da toplanan tüm vergiler sadece Hırvatistan’ın yetkisi altında olmalıdır. Hırvatistan’ın kendi bağımsız para politikası, ekonomi politikası ve kendi bankası olmalıdır. Hırvatistan, Yugoslavya’dan bağımsız kendi dış ekonomik ilişkilerini yürütebilmelidir. Ayrıca Hırvatistan, Birleşmiş Milletler içinde Yugoslavya’dan ayrı olarak temsil edilmelidir (Jelavich, 2006, 425-426; McFarlane, 1988, 80; Macfarlane, 1990, 114; Lampe, 1995, 301-302).

- (5) Mevcut ekonomik ve siyasal sistem daha fazla liberalleştirilmeli, ekonomik ve siyasal özgürlükler genişletilmeli, merkeziyetçilik azaltılmalı ve Hırvatistan'ın özerkliği ve egemenliği arttırılmalıdır (Macfarlane, 1990, 114; Jelavich, 2006, 426; Vuckovic, 1997, 118).
- (6) Yugoslavya Halk Ordusu (Yugoslavya Silahlı Kuvvetleri) bünyesinde yer alan Hırvat askerler sadece Hırvatistan Cumhuriyeti içinde görev yapmalıdır. Ayrıca bir "*özerk Hırvat bölgesi ordusu*" oluşturulmalıdır (Macfarlane, 1990, 114; Jelavich, 2006, 426; Lampe, 1995, 302).
- (7) YSFC içinde yer alan Hırvatistan Cumhuriyeti sınırları, Bosna-Hersek ile Karadağ'ın aleyhine yeniden düzenlenerek genişletilmelidir. Çünkü Bosna-Hersek içinde kalan Hersek bölgesi (Herzegovina) ile Karadağ kıyıları tarihsel olarak Hırvat topraklarıdır (Macfarlane, 1990, 114; Allcock, v.dğr., 1998, 63; Klemencic - Zagar, 2003, 231).

İlk başlarda dil-kültür alanında ileri sürülen eleştiriler ve talepler sert bir tepkiyle karşılaşmadı. Fakat Hırvat Baharı dil-kültür alanından siyasal alana taşmaya başlayınca ve çeşitli şiddet/terör eylemleri gerçekleştirilince sosyalist rejimin tepkisi sertleşmeye başladı. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ülke dışına kaçmayı başaran Ustaşa mensuplarının Hırvat Baharı hareketine doğrudan destek vermeleri ve silahlı eylemler düzenlemeleri ülke genelinde Hırvat Baharı'na karşı eleştirileri artırdı ve sosyalist rejimi sert önlemler almaya itti.

Nisan 1971'de Yugoslavya'nın Stockholm Büyükelçisi milliyetçi Hırvat teröristler tarafından öldürüldü (Lampe, 1995, 302). 1972'de 28 kişinin ölümü ve 6 kişinin ağır biçimde yaralanması ile sonuçlanan uçak ve tren bombalaması gerçekleştirildi. *Borba* (Mücadele) gazetesine yönelik bombalı saldırıda beş kişi hayatını kaybetti. Daha da vahimi, bir silahlı Ustaşa grubu Bosna-Hersek sınırından sızdı ve

bir kaç hafta süren silahlı çatışmalar yaşandı (Remington, 1976, 437).

Ülke dışına kaçan eski Ustaşa üyeleri yurtdışında çeşitli dernekler, partiler ve yayın organları kurdular. Yurt dışında faaliyetlerini sürdüren sekiz Hırvat derneği, üç siyasi parti ve Washington merkezli *Hrvatska Borba* (Hırvat Mücadelesi) gazetesi 1974'te Toronto'da bir araya gelerek Hırvat Ulusal Konseyi'ni oluşturdular. Bu konseyin nihai amacı, Yugoslavya'yı yıkmak ve Büyük Hırvatistan'ı kurmaktı. Konsey içinde yer alan örgütlerden birisi Hırvat Ulusal Direnişi idi. Bu örgütün 1978'de *Der Spiegel* gazetesinde yayınlanan bildirisi nihai amacı açıkça ortaya koyuyordu:

“Yugoslavya yok edilmelidir; bu ister Rusların, ister Amerikalıların, ister komünistlerin, ister komünist olmayanların, isterse de anti-komünistlerin, yani Yugoslavya'yı yok etmek isteyen, onu ister diyalektikle ister dinamitle ama her ne pahasına olursa olsun yok etmek isteyen herhangi birinin yardımıyla yok edilmelidir” (Johnstone, 2004, 206-207).

Tüm bu gelişmeler üzerine YSFC Başkanı Josip Broz Tito, milliyetçi yükselişten duyduğu rahatsızlığı ve endişeyi 23 Mayıs 1971 tarihli konuşmasında şöyle ifade etmiştir:

Milliyetçilik gelişmeye başladı. En kötüsü de milliyetçi komünistlerin var olmasıdır. Bu gibi kişilerde enternasyonalizm sadece sözde mevcuttur, gerçekte son derece azdır. Şimdi bizim için gerekli olan şey milliyetçiliği bertaraf etmektir. Bunu yapmalıyız. Çünkü milliyetçilik bizim sosyalist toplumumuzun gelişimi ve birliğimiz için büyük tehlike arz etmektedir (Tito, 1982, 413).

Başkan Tito Hırvatistan Komünist Partisi liderlerini Hırvat başkenti Zagreb'de Temmuz 1971'de topladı. Tito, Hırvat siyasi liderlere milliyetçiliğin büyük bir tehlike olduğunu ve en büyük tehlikenin Hırvatistan içinde yükseldiğini söyledi. Bazı Hırvat

siyasetçilerin bu milliyetçi yükselişi desteklediğini vurgulayan Tito, Hırvatistan Komünist Partisi'ni, milliyetçi ve ayrılıkçı unsurlara karşı gerekli biçimde mücadele etmemekle suçladı ve sert önlemler almaya çağırırdı. Ayrıca Tito toplantıda, yükselişe geçen Hırvat milliyetçilerin faşist Ustaşa Hareketi'ni, Sırp milliyetçilerinin ise faşist Çetnik Hareketi'ni yeniden canlandırma hevesi ve gayreti içinde olduklarını, bunun ise, Yugoslavya'nın birliği için büyük tehlike arz ettiğini vurguladı (Tito, 1978, 136-140).

Tito, parti yöneticilerini sert biçimde uyardı:

"Bütün cehennem 'ulusal çıkar' örtüsü altında bir araya toplanıyor... Bu durum, karşı-devrime kadar gidebilir... Bazı köylerde Sırp korkudan dolayı silahlanıyorlar... 1941'e geri dönmek mi istiyorsunuz?" (Judah, 1997, 147; Barnett, 2006, 130).

Benzer uyarıyı Başkan Tito, 21 Eylül'de Hırvatistan başkenti Zagreb'de tekrarladı:

"Ülkemiz her zamankinden daha fazla birliğe ihtiyaç duyuyor. Biz bu birliği son derece zor şartlarda kan ile kurduk. Bunun bedelini hiçbir zaman unutmamalıyız ve birliğimiz ile oynanmasına imkân vermemeliyiz" (Paleshoutski, 1992, 108).

12 Ekim 1971'de Zagreb'de toplanan Hırvatistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, özellikle Başkan Tito'nun isteği üzerine Hırvat Baharı'nın siyasi liderlerinden olan Savka Dapçević Kuçar, Miko Tripalo ve Pero Pirker'i istifaya zorladı. YKP Merkez Komitesi, bu üç ismi "emperyalizmin ajanları" olmakla suçladı ve siyasal faaliyetlerden menetti (Maclean, 1980, 109; Bora, 1991, 84).

Hırvat Baharı'na karışan çok sayıda öğrenci (Zagreb Üniversitesi öğrenci lideri Marko Veslica gibi) ve çok sayıda kurum yöneticisi (Zagreb Tarih Enstitüsü Direktörü Franjo Tudjman gibi) çeşitli hapis cezalarına çarptırıldılar. Üst düzey makamlarda yer alan

741 Hırvat siyasetçi görevlerinden alındı, 131 kişinin siyasal pozisyonu/rütbesi düşürüldü ve 280 kişi Hırvatistan Komünist Partisi'nden ihraç edildi. Milliyetçi Hırvat edebiyatçıları bünyesinde barındıran ve Hırvat Baharı'nın başlamasında önemli rol üstlenmiş olan dil-kültür kurumu *Matica Hrvatska* kapatıldı (Ramet, 1992, 131; Arman - Arman, 2014, 220).

Hırvat Baharı, ilk başta Hırvat ulusunun sosyal ve kültürel talepleri olarak ortaya çıkmıştı. Nitekim Başkan Tito ve mevcut sosyalist rejim de durumu bu şekilde algılamıştı. Bu nedenle acil ve sert önlemler alınmaya gerek duyulmadı. Fakat bu hareket, yurt dışındaki Ustaşa uzantılarıyla temasa geçti, ayrılıkçı söylem kullanmaya ve hatta irredentist talepler ileri sürmeye başladı. Bu noktadan itibaren Hırvat Baharı, mevcut sosyalist özyönetim sistemi ve Yugoslavya'nın birliği için büyük bir risk/tehdit oluşturmaya başladı. Bunun farkına varan Başkan Tito derhal devreye girerek Hırvat Baharı'na yönelik sert önlemler aldı ve çok sayıda Hırvat siyasetçi ve entelektüel tasfiye edildi. Başkan Tito liderliğinde gerçekleştirilen geniş çaplı tasfiyeler ve alınan önlemler Hırvat Baharı'nı bastırmayı başardı. Fakat bu durum geçici oldu; 1980'de Tito'nun ölümünden sonra Hırvat milliyetçiliği yeniden toparlanıp harekete geçti.

Franjo Tudjman ve Hırvat Demokratlar Birliği

1980 sonrasında Hırvat milliyetçiliğinin siyasal liderliğini Franjo Tudjman üstlendi. Tudjman (14 Mayıs 1922 – 10 Aralık 1999) İkinci Dünya Savaşı yıllarında Partizan Ordusu saflarında yer almıştı. 1960 yılında henüz 38 yaşındayken Yugoslavya Halk Ordusu'nda generalliğe yükselerek en genç general unvanını kazandı. Bir yıl sonra ordudan ayrılan Tudjman, Hırvat ulusal tarihi üzerine çalışmaya başladı ve Zagreb Tarih Enstitüsü'nün başına geçti. Tudjman, Hırvat Baharı hareketinin önde gelen isimlerinden birisi oldu. Bundan dolayı 1972'de YKP'den ihraç edilip iki yıl hapis

cezasına çarptırıldı. Hapisten çıktıktan sonra dış seyahatler yaparak yurtdışındaki Ustaşa üyeleri ve dernekleri/örgütleri ile temasa geçti. Sosyalist rejime karşı milliyetçi ve yıkıcı faaliyetlerinden dolayı Şubat 1981'de beş yıl hapis cezasına çarptırıldı. Hapisten bir milli kahraman olarak çıkan Tudjman, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Hırvat milliyetçiliğinin siyasal liderliğini üstlendi (Johnstone, 2004, 37-43, 206-221; Allcock, v.dğr., 1998, 60-62, 294-296).

Samuel P. Huntington'ın meşhur "Medeniyetler Çatışması" tezine göre Yugoslavya'nın parçalanışının ve yaşanılan savaşların ana sebebi Yugoslavya içindeki medeniyetler ayrışması/çatışması idi: Katolik Hırvatlar-Slovenler, Ortodoks Sırp'lar ve Müslüman Boşnaklar-Arnavutlar arasında kaçınılmaz olarak medeniyetler çatışması ortaya çıktı ve böylece Yugoslavya kanlı biçimde parçalanıp yıkıldı (Huntington, 1993, 33, 37-38). Bu tezin Yugoslavya'daki en sıkı takipçisi Hırvat milliyetçi lider Tudjman oldu. Tudjman, Yugoslavya'nın parçalanması konusunda aynı Huntington gibi düşünüyordu:

"Yugoslav deneyimi gösterdi ki; kültürel bölünmeler ve sınırlamalar belirleyici oldu - ortak devlet uygulanabilir olmadığını kanıtladı. Bugünkü fay hatları Roma, Bizans ve İslam arasındaki fay hatlarıyla, ayrıca Osmanlı ve Habsburg imparatorlukları arasındaki sınırlarla çakışıyor. Medeniyetler bölünmesinin en belirgin olduğu bölge Bosna-Hersek bugünkü en güçlü krizlerden birisini üretti" (Aspen Institute, 1996, 16).

Tudjman, Yugoslavya'nın parçalanması sürecinde Hırvatistan'ın bağımsızlığı için Hırvat milliyetçi hareketin liderliğini üstlendi (Vuckovic, 1997, 132). *"Tudjman kendisini bir Hırvat milliyetçisi olarak adlandırmaktan gurur duyuyordu ve milliyetçilik onun için bir cesaret rozeti idi"* (Bennett, 1994, 128). Robert Hayden'e göre Tudjman, *"Adolf Hitler'in ılımlı versiyonu"* idi ve Hırvat Ustaşa faşizmini 1990'lı yıllarda yeniden canlandırdı (Ramet, 2005, 6). Ann

Lane'e göre de “*Tudjman’ın milliyetçiliği özellikle iğrenç ve nefret uyandırıcıydı, çünkü iki dünya savaşı arası dönemin faşizmi ile yankılanıyordu*” (Lane, 2004, 170). Bu “iğrenç ve nefret uyandırıcı” milliyetçiliğin ana sloganı, Hırvatistan içinde yaşayan diğer etnik-kültürel toplulukları dışlayıcı nitelikteydi: “*Hırvatistan sadece Hırvatlar içindir*” (Lampe, 1995, 352).

Bu slogan, özellikle Hırvatistan’daki Sırp azınlığı hedef aldı ve böylece Hırvatistan’da yaşayan Sırp’ların Miloşeviç’e yönelmelerinde büyük rol oynadı. Yani milliyetçi lider Tudjman’dan korkan Hırvatistan Sırp’ları (Hırvatistan içinde yaşayan Sırp azınlık), bir başka milliyetçi lidere sığındı. Böylece saldırgan irredentist Tudjman milliyetçiliği, bir başka saldırgan irredentist Miloşeviç milliyetçiliğinin Hırvatistan’daki Sırp’lar üzerinde hakimiyet kurmasına vesile oldu (Pavkovic, 1997, 111; Bennett, 1994, 123, 126).

Hırvatistan’da 1989-1991 yıllarında yeni partiler kuruldu. Tudjman 28 Şubat 1989’da Hırvat Demokratlar Birliği (HDB)’ni kurdu. Milliyetçi siyasetçileri, bürokratları, teknokratları, entelektüelleri ve 1980’li yıllarda gelişmeye başlayan Hırvat tüccar sınıfını bünyesinde bir araya getiren HDB, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yurtdışına kaçmış olan faşist Ustaşaların kurdukları örgütlerin/partilerin/derneklerin siyasal ve mali desteğini de aldı. Bunlardan en etkili olanı, 1974’te Toronto’da kurulmuş olan Hırvat Ulusal Konseyi idi. Konsey, sekiz milliyetçi örgütü ve üç partiyi içeriyordu. Konseyin yayın organı, Washington merkezli *Hrvatska Borba* (Hırvat Mücadelesi) gazetesiydi (Johnstone, 2004, 206-207). Yurtdışındaki milliyetçi örgütler, 1989-1990 yıllarında kuruluş aşamasındaki HDB’ye toplam 8,2 milyon dolar yardım sağladılar (Allcock, v.dğr., 1998, 529). Ayrıca Tudjman ve partisi, dış politikada özellikle Almanya, Avusturya ve Vatikan’ın desteğini aldı. Böylece Tudjman ve HDB, Hırvat siyaseti içindeki pozisyonunu iyice güçlendirmeyi başardı (Bkz. Johnstone, 2004, 37-43).

Tudjman ve HDB, İkinci Dünya Savaşı yıllarında işgalci Almanya ile işbirliği yapmış, Almanya'nın desteği ile Bağımsız Hırvat Devletini (1941-1945) kurmuş, Yahudilere, Sırlara, Romanlara ve Boşnaklara yönelik katliamlar yapmış olan Paveliç'in faşist Ustaşa Örgütü'nü sahiplendi. Hırvat milliyetçilerine göre Paveliç Hırvat ulusunun ulusal kahramanı, Ustaşa Örgütü de Hırvat ulusunun ulusal örgütü idi. İkinci Dünya Savaşı yıllarında işgalci Almanya'nın desteği ve kontrolü altında kurulmuş olan Ustaşa Hırvat Devleti ise, yakın gelecekte kurulacak olan Büyük Hırvatistan'ın öncüsüydü. Bununla birlikte Tudjman ve HDB, Ustaşa Örgütü'nün Yahudilere, Sırlara, Romanlara ve Boşnaklara yönelik katliamlar yapmış olduğunu kabul etmiyor, bunun, Hırvat ulusunu aşağılamak için Sırlar ve komünist-Titoist rejim tarafından uydurulmuş bir yalan olduğunu iddia ediyordu (Naimark, 2002, 154-155; Pavkovic, 1997, 93; Allcock, v.dğr., 1998, 295).

HDB kurulduğu günden itibaren saldırgan milliyetçi söylem kullandı. Milliyetçi söylem, büyük ölçüde Sırp düşmanlığına dayandırıldı. Çünkü HDB'ye göre en büyük düşman Sırlar ve Sırbistan idi. Bu anlayışa göre, Hırvatistan içinde yaşayan Sırp azınlık Büyük Sırbistan projesinin uzantısı idi. Hırvat ulusunun self-determinasyon hakkına sahip olduğu, ama Hırvatistan'da yaşayan Sırp azınlığın self-determinasyon ve özerklik hakkına sahip olmadığı açıklandı. Hırvatistan'daki Sırp azınlığın özerklik ve anadilde eğitim gibi talepleri, Tudjman-HDB tarafından Büyük Sırbistan projesi olarak değerlendirildi ve reddedildi (Pavkovic, 1997, 93-94, 110).

Hırvatistan'daki Sırp azınlık, sosyalist Yugoslavya döneminde sahip olduğu hakları 1990 sonrasında Tudjman iktidarı döneminde kaybetti ve baskı altına alındı. HDB'nin Sırp ve Yahudi düşmanlığı 1990 seçimleri öncesinde yürütülen propaganda sürecinde HDB Başkanı Tudjman tarafından açıkça deklare edildi: "*Karım Sırp veya Yahudi olmadığı için çok mutluyum*" (Bennett, 1994, 140). 1990 yılında seçim kampanyası süresince Tudjman, Sırların "*barbar*

Balkan halkı”, Hırvatların ise “*medeni Avrupa halkı*” olduğunu söyledi ve Sırların kültürel açıdan aşağı seviyede olduğunu iddia etti. Hırvat ulusunun ve HDB’nin, bu “*aşağı barbar Sırlara*” karşı “*yüksek Avrupa medeniyetini*” korumak için mücadele edeceğini açıkladı (Bora, 1991, 149). Böylece Tudjman, yaklaşan savaşın arifesinde Batı’nın desteğini almaya çalıştı.

Hırvat milliyetçileri, Hırvatlar ile diğer uluslar arasındaki kültürel-dinsel farklar olduğunu, bu nedenle Yugoslavya’nın var olamayacağını ispatlanmaya ve Hırvat toplumunu buna inandırmaya çalıştılar. Bu amaçla Tudjman ile Hırvat Katolik Kilisesi arasında sıkı ittifak kuruldu. Hırvat Katolik Kilisesi, seçimlerde Tudjman ve partisini destekledi. Kilise - HDB işbirliği, Katolisizmi bir siyasal araç olarak kullandı, Ortodoks Sırlara ve Müslüman Boşnaklara karşı dine dayalı ayrımcılık uyguladı. Böylece Ortodoks Sırlara ve Müslüman Boşnaklara karşı güçlü bir Katolik Kilise – HDB/Tudjman ittifakı oluştu (Bora, 1991, 148-149).

Hırvatistan’da ilk çok partili seçimler Nisan-Mayıs 1990 tarihinde düzenlendi. Tudjman’ın partisi HDB, yeni kurulan milliyetçi ve muhafazakâr partilerle birlikte seçim ittifakı (Demokratik Blok) oluşturdu. HDB şemsiyesi altında oluşturulan Demokratik Blok, %41,5 oy oranıyla Hırvatistan Meclisi’nde 386 sandalyenin 205’ini kazandı. Hırvatistan’daki Sırp azınlık partisi (Sırp Demokrat Partisi) ise meclise ancak 5 vekil sokabildi. Yeni hükümeti milliyetçi HDB kurarken, milli lider Tudjman da 30 Mayıs 1990 günü meclis tarafından cumhurbaşkanlığı makamına seçildi (Bennett, 1994, 127-128; Pavkovic, 1997, 111-112).

Yeni kurulan Tudjman yönetimi, ilk iş olarak devlet, medya ve üniversite kurumlarında yer alan Sırları ve sosyalist Hırvatları tasfiye etti, yerlerine milliyetçi unsurları ve HDB yandaşlarını yerleştirdi. Muhafiz gazeteler ve dergiler kapatıldı. Anti-milliyetçi ve sosyalist akademisyenler “*güvenilmez şüpheli Hırvatlar*” olarak

fişlenip Zagreb Üniversitesi'nden kovuldular (Woodward, 1995, 231-232).

Yapılan bu tasfiyeler sonucunda Tudjman - HDB iktidarı, Hırvat medyası ile Zagreb Üniversitesi'ni büyük ölçüde kontrolü altına almayı başardı. Böylece Tudjman - HDB iktidarı, 1990 sonrasında Hırvat toplumunu milliyetçileştirmek ve Büyük Hırvatistan projesi doğrultusunda harekete geçirmek için medyayı, milliyetçi akademisyenleri ve din adamlarını en etkin biçimde kullanmayı başardı.

Tudjman yönetimi Temmuz 1990'da bir dizi anayasal ve yasal değişiklikler yaptı. Yugoslavya'nın 1974 Anayasası'na göre, Hırvatistan'ın resmi dilleri Hırvatça ve Sırpça idi. Yapılan anayasal değişiklik Sırpçayı resmi dil olmaktan çıkardı. Ayrıca HDB hükümeti Dilde Saflaşma Programı'nı başlattı. Program çerçevesinde Hırvat dilindeki Sırpça kelimeler temizlenerek saf Hırvat dili yaratılmaya çalışıldı. Hırvatistan'da komünist Partizan bilinci ve Tito'nun anısını silmek amacıyla yer isimleri değiştirildi. Bunların yerine Ortaçağ Hırvat Krallığı'nın ve 1941-1945 dönemindeki faşist Ustaşa Devleti'nin kullanmış olduğu isimler konuldu. Örneğin "Faşizm Kurbanları Meydanı" adı "Hırvat Kahramanları Meydanı" olarak, "Tito Meydanı" ise "Jelaçiç Meydanı" olarak değiştirildi. Jelaçiç, 19. yüzyılda Avusturya İmparatorluğu içinde Hırvatistan Valisi idi (Julliard, 1994, 62 ; Bora, 1991, 148).

Tudjman yönetimi, "Yugoslav Konfederasyonu Anlaşması - Yugoslav Devletleri İttifakı Taslağı"nı hazırlayıp 5 Ekim 1990 günü Yugoslavya Kolektif Başkanlığı'na sundu. Yugoslavya'yı oluşturan altı federe cumhuriyet arasında gevşek konfederal birliği öneren Tudjman Taslağı, Slovenya tarafından desteklenirken, Sırbistan ve Karadağ tarafından reddedildi. Sırbistan Cumhurbaşkanı Miloşević, bu taslağın Yugoslavya'yı parçalayacağını ve "Sırp ulusuna karşı Hırvat komplosu" olduğunu söyledi. Miloşević, merkezi yönetimi

güçlendirmeyi öneren kendi taslağını sundu. Karadağ yönetimi tarafından desteklenen Milošević Taslağı, bu sefer Hırvat ve Sloven hükümetleri tarafından reddedildi. Bosna-Hersek ve Makedonya ise, iki uç öneri arasında ara formül bulmaya çalıştı. Ama yapılan görüşmelerden her hangi bir uzlaşma çıkmadı (Lukic - Lynch, 1999, 169-172).

Görüşmelerden istediği sonucu alamayan Hırvat Cumhurbaşkanı Tudjman, 22 Aralık 1990 günü yeni Hırvatistan Anayasası'nı Hırvatistan Meclisi'nden geçirdi. Yeni anayasa, eski Hırvatistan Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası'nın yerini aldı. Böylece sosyalizmden resmen kopuldu ve yeni anayasanın birinci maddesi Hırvatistan'ı "*Hırvat ulusunun ulus devleti*" olarak tanımladı (Radan, 2002, 157). Yani Hırvatistan Sosyalist Cumhuriyeti, yeni anayasa ile birlikte bir Hırvat ulus devletine dönüştürüldü.

Yeni Hırvat Anayasası, Hırvat ulusunun ve devletinin tarihsel kuruluşuna gönderme yaparak "Hırvat ulusunun tarihsel egemenlik hakkı"na sahip olduğunu ilan etti (Vuckovic, 1997, 136-137). Anayasanın kabul edildiği gün meclis kürsüsünden seslenen Cumhurbaşkanı Tudjman, yeni anayasanın, "*Hırvat ulusunun egemenliğini onaylayıp güvence altına aldığını*" söyledi. Ayrıca Hırvat ulusunun nihai amacının, "*uluslararası olarak tanınmış tam egemen Hırvatistan Cumhuriyeti*" olduğunu açıkladı (Radan, 2002, 176).

Ve nihayet 21 Şubat 1991'de Hırvatistan Meclisi bağımsızlık referandumu düzenleme kararı aldı. Referandum 19 Mayıs günü düzenlendi. Hırvatistan'daki Sırp azınlığın protesto ettiği referandumda kullanılan geçerli oyların %93'ü Yugoslavya'dan ayrılma kararı aldı. Hırvat Meclisi, bu sonuca dayanarak 25 Haziran 1991'de bağımsızlık ilan etti. Yugoslavya Anayasa Mahkemesi, bağımsızlık ilanını anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle reddetti (Radan, 2002, 176-177; Vuckovic, 1997, 138-140). Fakat mahkeme kararı ne Hırvatistan'ın bağımsızlığını, ne Yugoslavya'nın

parçalanmasını ne de savaşı engelleyebildi.

Tudjman – HDB iktidarının ve genel olarak Hırvat milliyetçiliğinin hedef tahtasında Hırvatistan'da yaşayan Ortodoks Sırp azınlık vardı. Hırvat milliyetçiliğine göre Hırvat ulusunun en tehlikeli düşmanı Sırlar idi. Çünkü Sırlar, Büyük Sırbistan'ı kurmak suretiyle tüm Hırvat topraklarını ele geçirecek ve ardından Hırvat ulusunu yok edecektir. Ayrıca Hırvat milliyetçilerinin tezine göre Sırlar, kültür ve medeniyet olarak Hırvat ulusundan daha aşağıdadır. Sırlar, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun etkisiyle Ortodoksluk mezhebine dönmüş eski Katolikler idi. Sırlar, maddi çıkarlar için kendi dinlerine (Katolik Hıristiyanlığa) ihanet etmiş hainlerdir. Dolayısıyla bu "hainlere" hiçbir şekilde güven olmaz ve bu "hainlerle" birlikte yaşamak mümkün değildir. Öyleyse Hırvatistan toprakları Sırlardan temizlenmeliydi. Nitekim bu amaçla 1980'lerin sonunda Hırvatistan'daki Sırp azınlığa yönelik saldırılar başlatıldı ve 90'lar boyunca şiddetlendi. Milliyetçi Hırvat gruplar Sırp evlerini ve dükkânlarını kundakladılar, Sırp toplumunun önde gelenlerini saldırı ve çeşitli tacizler yoluyla korkutup yıldırmaya çalıştılar. Ayrıca Hırvatistan'ın pek çok bölgesinde Sırlar sadece etnik kimliklerinden dolayı işlerinden kovuldular (Woodward, 1995, 107).

1990'ların başında Hırvatistan'da %12 oranında Sırp yaşamaktaydı. Bunlar, güneyde Srpska Krajina ve kuzeyde Slavonija bölgelerinde yaşıyorlardı. Tudjman yönetiminin amacı, mümkün mertebede Hırvatistan nüfusunu homojenleştirmek ve böylece "homojen Hırvat ulus devleti"ni kurmaktı. Bu nedenle Sırp azınlığa karşı ayrımcılık ve baskı uygulandı. Sırbistan'daki milliyetçi-irredentist Miloşeviç yönetimi ise, Krajina-Slavonija Sırlarını örgütleyip silahlandırdı ve kışkırttı. Çünkü Miloşeviç'in amacı, bu iki bölgeyi alıp Büyük Sırbistan'a katmaktı. Tudjman'ın Sırp azınlığa yönelik baskıcı ve dışlayıcı politikaları ise, Krajina-Slavonija Sırlarının Miloşeviç'e yönelmelerinde büyük rol oynadı. Hırvatistan'da Belgrat destekli Milan Babiç liderliğinde Sırp

Demokrat Partisi kuruldu. Hırvatistan 25 Haziran 1991'de bağımsızlık ilan etmesinden sonra Sırp Demokrat Partisi Aralık 1991'de "Sırp Krajina Cumhuriyeti"ni ilan etti (Radan, 2002, 179-180).

Martta başlayan silahlı çatışmalar, Sırp ordusunun 18-19 Temmuz 1991'de Hırvatistan'a yönelik askeri operasyon başlatmasıyla şiddetli Sırp-Hırvat savaşına dönüştü (Najetovic, 2008, 55). Ocak 1992'ye gelindiğinde Krajina - Slavonija toprakları Sırp silahlı güçlerin eline geçmiş bulunuyordu. Fakat ABD ile AB'nin devreye girmesiyle savaş kısa sürede Hırvatistan'ın lehine sonuçlandı. ABD ile AB, Hırvatistan'ın bağımsızlığını tanıırken, Sırbistan-Karadağ Federasyonu'na ekonomik ve askeri ambargo uyguladı. Amerikalı siyasetçi Cyrus Vance'ın hazırladığı ateşkes anlaşması (Vance Planı), ABD ile Almanya'nın baskısı neticesinde Sırbistan tarafından kabul edildi ve 2 Ocak 1992'de taraflar arasında ateşkes anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre Sırp kuvvetleri Hırvatistan'dan çekilirken, Krajina-Slavonija bölgelerine 15 bin kişilik BM Koruma Gücü (UNPROFOR) yerleştirildi (Radan, 2002, 180; Najetovic, 2008, 58-64). Akabinde Amerikan yardımlarıyla güçlendirilen Hırvat ordusu, Mayıs 1993 - Ağustos 1995 arasında Hırvatistan'daki Sırlara yönelik askeri operasyonlar düzenledi. Operasyonlara milliyetçi Hırvat paramiliter gruplar/çeteler de katıldı. Yapılan askeri operasyonlar sonucunda Krajina ile Batı Slavonija toprakları Hırvat ordusunun eline geçti. Doğu Slavonija bölgesi ise ancak Ocak 1998'de Zagreb'in kontrolüne girdi (Zunec, 2001, 67-83; Allcock, v.dğr., 1998, 272).

Hırvat ordusunun yanı sıra bölgeye çok sayıda Hırvat silahlı paramiliter gruplar girdi. Askeri operasyonlar sırasında çok sayıda Sırp sivil öldürüldü ve göçe zorlandı. Savaş sonucunda çoğunluğu Sırp olmak üzere 20 bin insan hayatını kaybederken, 55 bin insan yaralandı, 600 bin insan evini terk etmek zorunda kaldı. (Bilandzic, 2001: 90; Cviic, 1996: 196). Yani Tudjman yönetimi ve Hırvat

milliyetçiliği, homojen Hırvat ulus devleti oluşturabilmek için Krajina-Slavonija bölgelerinde yaşayan Sırp azınlığa karşı önce baskı ve ayrımcılık uyguladı, ardından da açık bir etnik temizlik yürüttü. Fakat Tudjman ve Hırvat milliyetçiliğinin daha da büyük bir hedefi vardı: Bosna-Hersek ve Boşnaklar...

Hırvat İrredentizmi: Büyük Hırvatistan Projesi ve Bosna-Hersek Savaşı

İrredentizm; bir devletin başka ülkede/ülkelerde yaşayan soydaşları üzerinde haklar/yetkiler talep etmesi veya bu soydaşların yaşadıkları ülkeyi/bölgeyi ilhak etme politikasıdır (Sönmezoğlu, 1995, 465-466). Bu bağlamda Hırvat milliyetçiliği irredentist karaktere sahipti. Çünkü sadece Yugoslavya'dan ayrılmayı değil, aynı zamanda Hırvatların yaşadıkları bölgeleri ele geçirmeyi ve böylece Büyük Hırvatistan'ı kurmayı amaçlıyordu.

Bosnalı Boşnak akademisyen Smail Çekiç'e göre Bosna-Hersek'te yaşanan savaş sadece Büyük Sırbistan projesinin değil, aynı zamanda Büyük Hırvatistan projesinin uygulamaya sokulmasının ürünüydü. Amaç, Bosna-Hersek topraklarını (özellikle güneybatıdaki Hersek bölgesini) ele geçirip Büyük Hırvatistan'ı oluşturmak, bölgede yaşayan Boşnakları ise sürmek veya Katolikleştirmek/Hırvatlaştırmak idi. Nitekim Hırvatistan milliyetçiliğine göre ayrı bir Boşnak ulusu yoktur; Boşnaklar, Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisiyle "Müslümanlaştırılmış Hırvatlar"dır. Boşnaklar hakkındaki bu tezin kökeni 19. yüzyıl Hırvat yazarları Ante Starçević ile Eugen Kvaternik'e dayanır. İki milliyetçi yazara göre Boşnaklar ve Bosna bölgesi tarihsel olarak Hırvat'tır. (Malcolm, 1999, 213; Arman - Arman, 2014, 218, 223).

Bu milliyetçi Hırvat tezine göre Boşnaklar, maddi çıkarlar için kendi dinlerine (Katolik Hıristiyanlığa) ihanet etmiş hainlerdir. Bu durumda yapılması gereken, Boşnakları tekrardan Katolikliğe geri döndürüp Hırvatlaştırmaktır. Buna karşı direnen Boşnaklar, Bosna-

Hersek topraklarından sürülmelidir. Bu görüşü, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Ustaşa örgütü/devleti de ileri sürmüş ve Boşnakları yeniden “Hırvatlaştırmaya” çalışmıştı. Buna direnen Boşnaklar, Ustaşa askerleri tarafından katledilmiş veya evlerinden sürülmüşlerdi. Bununla birlikte, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Ustaşa örgütü/devleti ile işbirliği yapan “Müslüman (Boşnak) Ustaşalar” da olmuştur. Bu kişiler kendilerini, “Boşnak” olarak değil, “Müslüman Hırvat” olarak tanımlıyorlardı. (Bkz. Tomasevich, 2001, 488-495; Malcolm, 294-296; Bora, 1994, 39-41).

Hırvat milliyetçiliğine göre tarihte hiç bir zaman ayrı bir Bosna devleti var olmamıştır. Bosna-Hersek, komünist Tito rejimi tarafından Sosyalist Yugoslavya bünyesinde inşa edilmiş bir yapay cumhuriyettir. Hersek bölgesi, tarihsel olarak Hırvat ulusuna aittir ve Hırvatistan’a dâhil edilmelidir. Bu anlayış doğrultusunda Hırvat silahlı güçleri Bosna-Hersek’e ve Boşnaklara saldırdılar. Dolayısıyla Tudjman liderliğindeki Büyük Hırvatistan projesi (Hırvat irredentizmi), en az Sırp milliyetçiliği/saldırganlığı kadar Bosna Savaşı’ndan sorumluydu. Çünkü Hırvat milliyetçiliğinin temel amaçları; (1) ilk etapta Yugoslavya’nın siyasal sistemini federalizmden konfederal sisteme dönüştürmek ve böylece Hırvatistan’ın hareket alanını arttırmak, (2) Hırvatistan’ı Yugoslavya’dan ayırıp bağımsız Hırvat ulus devletini kurmak ve nihai hedef olarak (3) Slovenya kıyı şeridini, Karadağ kıyı şeridini ve Bosna-Hersek’in güneybatısını (Hersek bölgesini) ilhak edip Büyük Hırvatistan’ı oluşturmak idi (Bkz. Cekic, 2005, 1045-1051, 1061-1085).

Hırvatlar, Sırp ve Boşnaklar arasında en sert savaş 1990’ların ilk yarısında Bosna-Hersek’te yaşandı. 1990’da Bosna-Hersek’te üç milliyetçi parti kuruldu: Boşnakları temsilen Alija İzetbegoviç’in Demokratik Eylem Partisi (DEP), Bosna-Hersek Sırp’larını temsilen Radovan Karaciç’in Sırp Demokrat Partisi (SDP) ve Hırvatları temsilen Stjepan Klujiç’in Bosna-Hersek Hırvat Demokratik Birliği

(BHHDB) (Bougarel, 1996, 95-96). Tudjman'ın müdahalesiyle, daha ılımlı milliyetçi olan Kluiç 1992 Şubatında BHHDB başkanlığından alındı, yerine daha radikal milliyetçi olan Mate Boban geçirildi (Allcock, v.dğr., 1998, 18).

Bosna-Hersek'te çok partili genel seçimler 18 Kasım - 2 Aralık 1990 tarihlerinde yapıldı. Seçim sonucuna göre DEP, SDP ve BHHDB Bosna-Hersek Meclisi'nde sırasıyla 86, 72 ve 44 sandalye kazandılar. Seçimden sonra DEP - SDP - BHHDB koalisyon hükümeti kuruldu. DEP ağırlıklı Bosna-Hersek Meclisi, Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı makamına İzetbegoviç'i seçti. BHHDB'den J. Pelivan başbakan olurken, SDP'li Momcilo Krajişnik de meclis başkanı seçildi (Babuna, 2000, 198).

Haziran 1991'de Hırvatistan ile Slovenya ve Eylül ayında Makedonya bağımsızlık ilan edince Bosna-Hersek Meclisi bağımsızlık referandumuna gitme kararı aldı. 29 Şubat - 1 Mart 1992 tarihlerinde düzenlenen referandumdan iki gün sonra Bosna-Hersek Meclisi bağımsızlık ilan etti. Buna cevaben 27 Martta Bosna-Hersek içinde başkenti Banja Luka olan Sırp Cumhuriyeti (*Republika Srpska*) kuruldu (Bora, 1994, 84-87). BHHDB ise Temmuzda Hersek-Bosna Hırvat Cumhuriyeti (*Hrvatsak Republika Herceg-Bosna*)'ni ilan etti (Allcock, v.dğr., 1998, 58-60).

Karaciç başkanlığındaki Sırp Cumhuriyeti, Sırbistan'daki Miloşeviç yönetimi tarafından desteklenirken, Boban başkanlığındaki Hersek-Bosna Hırvat Cumhuriyeti de Hırvatistan'daki Tudjman yönetiminden mali, askeri ve siyasi destek aldı. Böylece Bosna-Hersek filen üç bölgeye bölündü ve Aralık 1995'e kadar sürecektir olan Bosna Savaşı başlamış oldu. Sırbistan destekli Sırp silahlı güçleri, Hırvatistan destekli Hırvat silahlı güçleri ve Boşnak silahlı güçleri arasında son derece şiddetli bir savaş yaşandı. Karaciç başkanlığındaki Sırp Cumhuriyeti, Bosna-Hersek içinde kendi ordusunu kurdu. Ayrıca çeşitli Sırp silahlı grupları ortaya çıktı:

Dragan Vasikloviç grubu, Vojislav Seselj'in Çetnik grubu, Arkan lakaplı Zeljko Raznjatoviç'in Kaplanlar grubu, Sarı Karıncılar ve Beyaz Kartallar adlı iki silahlı grup (Bora, 1991, 170-171).

BHHDB'nin yönettiği Hersek-Bosna Hırvat Cumhuriyeti, Hırvatistan'dan aldığı silah yardımıyla kendi ordusunu organize etti. Resmen 8 Nisan 1992'de kurulan Hırvat Savunma Konseyi, hem Hırvatistan (Tudjman yönetimi) hem de Toronto merkezli Hırvat Ulusal Konseyi tarafından desteklendi. Bosna-Hersek'teki bir başka önemli Hırvat silahlı gücü, aşırı milliyetçi Dobroslav Paraga liderliğindeki Hırvat Haklar Partisi'ne bağlı silahlı paramiliter gruplar idi (Bora, 1994, 210-211, 220-224; Allcock, v.dğr., 1998, 58-60; O'Ballance, 1995, 50).

1990'dan itibaren Tudjman-HDB ile Bosna-Hersekli Hırvatlar (Boban-BHHDB) arasında yakın işbirliği geliştirildi. Bu yıllarda Bosna-Hersekli Hırvatların çoğunluğu Tudjman'ı bir ulusal lider olarak gördü (Cviic, 1996, 206). Nitekim BHHDB, Tudjman'ın partisi olan HDB tarafından kurdukları ve aynı adı kullandı. Radikal milliyetçi Boban tarafından yönetilen Bosna-Hersek'teki HDB, Tudjman'ın HDB'si ile sıkı ittifak kurarak Büyük Hırvatistan projesinin Bosna-Hersek'teki kolunu oluşturdu (Bougarel, 1996, 95).

Hem Büyük Hırvatistan projesinin hem de Büyük Sırbistan projesinin gözü Bosna-Hersek'teydi. Her iki irredentist milliyetçi hareket Bosna-Hersek'i ilhak etmeyi amaçlıyordu. Bu amaçla Sırbistan ile Hırvatistan arasında Bosna-Hersek'i paylaşmak için görüşmeler yapıldı. İlk görüşme Karadjordjevo'da 26 Mart 1991'de Hırvatistan Cumhurbaşkanı Tudjman ile Sırbistan Cumhurbaşkanı Miloşeviç arasında yapıldı. Hırvatistan'da başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı yapmış olan Stjepan Mesiç'e göre, bu ikili görüşme "*Tudjman'ın Hırvatistan'ın sınırlarını genişletme arzusunu cesaretlendirdi*" (Mesic, 2001, 11-12; Arman - Arman, 2014, 225).

İki milliyetçi lider arasındaki ikinci ve üçüncü görüşmeler Şubat-Mayıs 1992 tarihlerinde Avusturya'da yapıldı. Bu görüşmelere SDP Başkanı Karaciç ile BHHDB Başkanı Boban da katıldı. Yapılan “milliyetçiler zirvesi”, Bosna-Hersek topraklarının %60'ını Sırbistan'a ve %30'unu (Hersek bölgesini) Hırvatistan'a bağlamaya karar verdi. Geriye kalan %10'luk küçük orta bölgede ise bir Müslüman Boşnak devletinin kurulmasına müsaade edilecekti (Bora, 1994, 100; Cekic, 2005, 1052-1060). Fakat ilerleyen süreçte Tudjman ile Miloşević, kendi paylarını arttırmak isteyince bu anlaşma kısa sürede bozuldu. Böylece Bosna-Hersek topraklarında Sırp ve Hırvat silahlı kuvvetleri birbirleriyle savaşmaya başladı.

Her iki tarafın ortak hedefi ise, ülke nüfusunun yarısını oluşturan ama askeri açıdan son derece savunmasız olan Boşnaklar idi. Hırvatistan ve Sırbistan'ın kendi orduları vardı. Ayrıca her iki devlet, dışarıdan silah, mühimmat ve teçhizat tedarik edebiliyordu. Fakat Boşnakların kendi ordusu yoktu. Ayrıca doğuda Sırbistan-Karadağ Federasyonu, batıda, kuzeyde ve güneyde ise Hırvatistan ile çevrili olan Bosna-Hersek'e dışarıdan silah, mühimmat ve askeri teçhizat sokmak son derece zordu. Bu nedenle Boşnak halkı, son derece savunmasız yakalandı ve en büyük kayıpları veren taraf oldu.

Hırvat milliyetçiliği ve Tudjman, savaş süresince Boşnaklar hakkında şu iddiayı (daha doğrusu iftirayı) ileri sürdü: Müslüman Boşnaklar, İzetbegoviç liderliğinde Bosna-Hersek'te bir İslam devleti kurmak istiyorlar. Bu “İslam Devleti” projesi, Müslüman devletlerden (özellikle Türkiye, İran ve Suudi Arabistan'dan) destek görüyor. Bu projenin hayata geçmesi sadece Katolik Hırvatlar için değil, tüm Avrupa medeniyeti için büyük bir tehlikedir. “Avrupalı medeni Hırvatlar” doğulu “barbar Müslümanlara” karşı savaşıyor, yani Avrupa medeniyetini “radikal İslamcılar”a ve “Bosna İslam Devleti” projesine karşı savunuyor. Bu nedenle “medenî” Avrupa Hırvatlara yardımcı olmalıdır (Cekic, 2005, 1050-1051; Malcolm, 1999, 342-345).

Hırvat milliyetçiliği ve Tudjman yönetimi, bu iddia/iftira sayesinde Boşnaklara karşı Batılı devletlerden destek almayı amaçladı. Ayrıca bu iddia/iftira vasıtasıyla Boşnak sivillere yönelik uygulanan saldırılar ve Hersek bölgesindeki etnik temizlik meşrulaştırılmaya çalışıldı. Savaşın yıkımı çok ağır ve acı oldu. Hırvat demograf Vlademir Zerjaviç'in tespitine göre Bosna Savaşı'nda 215 bin insan öldü. Etnik olarak bunların 160 bini Boşnak, 30 bini Hırvat ve 25 bini Sırp idi (Ramet, 1999, 239). Bir başka kaynağa göre 16.854 çocuk öldü, 170 bin kişi yaralandı (34 bini çocuk) ve 50 bin kadına (büyük çoğunluğu Boşnak) tecavüz edildi. Savaş nedeniyle 1,2 milyon insan (büyük çoğunluğu Boşnak halkı) göç etmek zorunda kaldı. Bunların çoğunluğu Batı Avrupa ülkelerine göç etti. Böylece İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da en büyük mülteci krizi yaşandı (Macic, 2010, 421).

Milliyetçi silahlı güçler savaş süresince (Nisan 1992 – Aralık 1995) sadece insanları değil, tarihi ve kültürel varlıkları da hedef aldılar. Böylece Bosna-Hersek büyük bir kültürel yıkıma uğradı. Çünkü Hırvat milliyetçiliğinin amacı, bölgedeki Ortodoks Sırp ve Müslüman Boşnak kültürel varlığını yok etmek ve böylece Bosna-Hersek'i mümkün mertebede Katolik Hırvat ülkesi haline getirmekti. Benzer politikayı Sırp milliyetçiliği de uyguladı: Bölgedeki Müslüman Boşnak ve Katolik Hırvat kültürünü yok edip Bosna-Hersek'i bir Ortodoks Sırp yurdu haline getirmek.

Savaş süresince toplam 1.024 cami, 182 Katolik kilise ve 28 Ortodoks kilise yakılıp yıkıldı (Perica, 2002, 166). Savaşın canlı tanığı Boşnak teğmen Muammer Şişiş, Gorajde'ye giren Hırvat ordusunun buradaki Sırp kilisesini yıktığını anlatmıştır (Karatay, 1997, 67). Hırvat güçleri asıl yıkımı Hersek bölgesinde Osmanlı-İslam eserlerine karşı gerçekleştirdi. 1566'da inşası tamamlanan tarihi Mostar köprüsü, ilk defa Sosyalist Yugoslavya döneminde tarihi eser olarak koruma altına alınmıştı. Fakat Hırvat ordusu 9 Kasım 1993 günü top ateşiyle bu tarihi eseri yıktı. Ayrıca Mostar'daki Karagöz, Derviş Paşa,

Nasuh Ağa, Çerniça, İbrahim Ağa, Keyvan Kahya, Koski Mehmed Paşa, Sivri Hacı Hasan camileri ile Yavuz Sultan Selim Mescidi de saldırıya uğradı ve ağır tahribat gördü. Bu tarihi eserler, savaş sonrasında başta Birleşmiş Milletler ve Türkiye olmak üzere çeşitli uluslararası örgütler ve devletler yardımıyla restore edilip kurtarıldı (Aruçi, 2005, 297).

Bu acımasız saldırının ve yıkımın amacı, Hersek bölgesindeki Osmanlı-İslam mirasını ve Müslüman Boşnak varlığını yok etmek ve böylece bölgeyi Katolik Hırvat yurdu haline getirmektir. Nitekim Hırvat milliyetçiliğinin nihai hedefi, Hersek (Herzegovina) bölgesini tamamen ele geçirip "Büyük Hırvatistan"a katmaktır. Böylece Boşnaklar ve Bosna-Hersek, eş zamanlı olarak "Büyük Hırvatistan" ve "Büyük Sırbistan" projelerinin kurbanı oldu.

Sonuç

Çok uluslu Yugoslavya için her daim en önemli sorun ve tehdit milliyetçilik idi. Bu sorunu/tehdidi bertaraf edebilmek umuduyla İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sosyalist Yugoslavya federal temelde örgütlendi. Federal sistem içinde cumhuriyetlere ve milletlere geniş siyasal özerklik ve sosyo-kültürel haklar sunuldu. Böylece ayrılıkçı milliyetçilik geriletilmeye ve milletler arasında gönüllü birliktelik sağlanmaya çalışıldı. Ayrıca Başkan Tito liderliğinde milliyetçi siyasetçilere karşı önlemler alındı, dönem dönem geniş kapsamlı tasfiye operasyonları gerçekleştirildi. Fakat tüm bu önlemler/düzenlemeler milliyetçiliği yok edemedi ve milliyetçilik Yugoslavya için önemli bir sorun/tehdit olmaya devam etti.

Yugoslavya içinde yer alan milliyetçi hareketler Yugoslavya'dan ayrılıp kendi bağımsız ulus devletlerini kurmayı amaçlıyorlardı. Bunlardan birisi Hırvat milliyetçiliği idi. Hırvat milliyetçi hareketi, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Ustaşa örgütünün/ordusunun yenilgiye uğratılmasıyla ciddi ölçüde zayıflatıldı, ama tamamen yok edilemedi. Savaş sonrasında Hırvat milliyetçileri YKP içinde, çeşitli

devlet kurumlarında ve üniversitelerde örgütlenmeyi başardılar. Böylece Hırvat milliyetçiliği 1960'ların ikinci yarısında Hırvat Baharı adı altında yeniden yükselişe geçti. Hırvat Baharı hareketi, ilk başlarda dil-kültür alanında talepler ileri sürdü. Fakat bu talepler kısa sürede ayrılıkçı ve irredentist siyasal taleplere dönüştü ve hatta bazı silahlı eylemler gerçekleştirildi. Bu nedenle çok sayıda milliyetçi Hırvat siyasetçi ve akademisyen görevlerinden alınıp partiden ihraç edildi.

Başkan Tito'nun müdahalesiyle gerçekleşen tasfiyeler Hırvat Baharı'nı bastırdı, ama Hırvat milliyetçiliğini yok edemedi. Güçlü karizmatik komünist lider Tito, milliyetçi siyasetçilerin yükselmelerini ve kendi toplumlarını etkilemelerini büyük ölçüde engelliyordu. Fakat 1980'de Tito'nun ölümünden sonra tüm federe cumhuriyetlerde milliyetçi siyasetçiler güçlenmeye başladılar. Bu süreçte Hırvat milliyetçiliği Franjo Tudjman liderliğinde yeniden toparlanıp harekete geçti. Tudjman ve partisi HDB; Hırvat Katolik Kilisesi, milliyetçi entelektüeller, yurtdışındaki milliyetçi Hırvat diasporası, Almanya, Avusturya ve Vatikan tarafından desteklendi. Bu destek Tudjman ve HDB'yi iyice güçlendirerek Hırvat siyasetinde rakipsiz hale getirdi. Tudjman ve HDB özellikle Sırpıları hedef tahtasına oturttu, Sırpıları aşağılayan ve dışlayan bir dil kullandı. Ayrıca Tudjman – HDB iktidarı, Boşnak ulusunun varlığını inkâr edip, Boşnakların “Müslümanlaşmış Hırvatlar” olduklarını iddia etti. Hatta Hırvat milliyetçileri, Batı Avrupa'dan destek alabilmek umuduyla Boşnakları, “Bosna İslam Devleti'ni kurmaya çalışan doğulu barbarlar” olarak fişledi ve Batı Avrupa kamuoyuna bu şekilde tanıtmaya çalıştı.

1980 sonrasında Hırvat milliyetçiliğinin öncelikli hedefi, Yugoslavya'dan ayrılıp homojen Hırvat ulus devleti kurmaktı. Bu nedenle Hırvatistan içinde yaşayan Sırp azınlığa karşı aşağılayıcı, dışlayıcı ve saldırgan politika uygulandı. Nihai hedef ise, tüm Hırvatları tek bir devlet içinde birleştirecek Büyük Hırvatistan'ı

oluşturmaktı. Dolayısıyla 1980 sonrasında Tudjman liderliğinde hızla yükselen Hırvat milliyetçiliği, sadece ayrılıkçı değil, aynı zamanda irredentist karaktere sahipti. Hırvat irredentizmi, özellikle Hersek (Herzegovina) bölgesini ilhak etmek istiyordu. Bu amaçla Hırvat lider Tudjman ile Sırp lider Milošević arasında Bosna-Hersek topraklarını bölüşme görüşmeleri yapıldı, hemen akabinde Hırvat ve Sırp kuvvetleri Bosna-Hersek'e hücum ettiler. Böylece Bosna-Hersek ve Boşnaklar, saldırgan Hırvat irredentizmi ile saldırgan Sırp irredentizminin kurbanı oldu.

Dolayısıyla Yugoslavya'nın parçalanmasında ve Bosna Savaşı'nın başlamasında, sadece Sırbistan'ın saldırgan siyaseti değil, Hırvatistan'ın saldırgan siyaseti de önemli rol oynadı. Hırvat milliyetçiliği, önce 1980'lerde Yugoslavya'nın konfederasyona dönüşmesini savunarak siyasal krizin şiddetlenmesine neden oldu. Ardından Hırvatistan, Haziran 1991'de Slovenya ile birlikte Yugoslavya'dan ilk ayrılan cumhuriyet olarak parçalanma sürecini resmen başlattı. Ve nihayet milliyetçi Tudjman yönetimi, Büyük Hırvatistan hayalini gerçekleştirmek için Bosna-Hersek'e saldırdı. Ayrıca Tudjman yönetimi, Hırvat ulus devletini "homojenleştirmek" amacıyla Hırvatistan'da (Srpska Krajina ve Slavonija bölgelerinde) yaşayan Sırp azınlığa karşı baskı, ayrımcılık ve etnik temizlik uyguladı. Böylece irredentist Hırvat milliyetçiliği hem Yugoslavya'nın yıkılmasında, hem de Krajina-Slavonija ve Bosna-Hersek'te savaşların yaşanılmasında büyük rol oynadı.

Kaynakça

Allcock, John B. - Milivojevic, Marko - Horton, John J. (ed.). Conflict in the Former Yugoslavia: An Encyclopedia. Denver, Santa Barbara, Oxford: ABC-CLIO, 1998.

Arman, Murat Necip - Arman, Hülya. "Hırvatistan Cumhuriyeti". Çağdaş Balkan Siyaseti. Haz. Murat Necip Arman - Nazif Mandacı. 213-232. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2014.

- Aruçi, Muhammed. "Mostar". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 30: 295-298. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2005.
- Aspen Institute. Unfinished Peace: Report of the International Commission on the Balkans. Berlin: Aspen Institute, 1996.
- Babuna, Aydın. Bir Ulusun Doğuşu: Geçmişten Günümüze Boşnaklar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Barnett, Neil. Tito. London: Haus Publishing, 2006.
- Bennett, Christopher. Yugoslavia's Bloody Collapse: Causes, Course and Consequences. London: Hurst & Company, 1994.
- Bilandzic, Dusan. "Termination and Aftermath of the War in Croatia". The War in Croatia and Bosnia-Herzegovina. Haz. Branka Magas - Ivo Zanic. 84-91. London: Frank Cass, 2001.
- Bora, Tanıl. Bosna-Hersek: Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası. İstanbul: Birikim Yayınları, 1994.
- Bora, Tanıl. Yugoslavya: Milliyetçiliğin Provakasyonu. İstanbul: Birikim Yayınları, 1991.
- Bougarel, Xavier. "Bosnia and Herzegovina - State and Communitarianism". Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth. Haz. David A. Dyker - Ivan Vejvoda. 87-115. London: Longman, 1996.
- Cekic, Smail. The Aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina. Sarajevo: KULT / B, 2005.
- Cipek, Tihomir. "The Croats and Yugoslavism". Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, 1918-1992. Haz. Dejan Djokic. 71-83. London: Hurst&Company, 2003.

- Cviic, Christopher. "Croatia". *Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth*. Haz. David A. Dyker - Ivan Vejvoda. 196-212. London: Longman, 1996.
- Heywood, Andrew. *Siyasi İdeolojiler*. çev. Hüsamettin İnaç. Ankara: Adres Yayınları, 2003.
- Hondius, Frits W. *The Yugoslav Community of Nations*. the Hague: Mouton, 1968.
- Huntington, Samuel P. "The Clash of Civilization". *Foreign Affairs* 72/1 (1993): 22-49.
- Jelavich, Barbara. *Balkan Tarihi*, 2. Cilt: 20. Yüzyıl. çev. Zehra Yavan - Hatice Uğur. İstanbul: Küre Yayınları, 2006.
- Johnstone, Diana. *Ahmakların Seferi: Yugoslavya, NATO ve Batının Aldatmacaları*. çev. Emre Ergüven - Engin Bulut. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2004.
- Judah, Tim. *The Serbs: History, Myth and the Destruction of Yugoslavia*. New Haven, London: Yale University Press, 1997.
- Julliard, Jacques. *Geliyorum Diyen Faşizm*. çev. Zafer Üskül. İstanbul: AFA Yayınları, 1994.
- Karatay, Osman. *Ba'de Harabi'l Bosna*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
- Klemencic, Matjaz - Zagar, Mitja. *The Former Yugoslavia's Diverse Peoples*. Santa Barbara, Denver, Oxford: ABC-CLIO, 2003.
- Lampe, John R. *Yugoslavia as History: Twice there was a country*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Lane, Ann. *Yugoslavia: When Ideals Collide*. New York: Palgrave Macmillan, 2004.

- Lukic, Reneo - Lynch, Allen. Europe from the Balkans to the Urals: Disintegration of Yugoslavia and of the Soviet Union. New York: Oxford University Press, 1999.
- Macfarlane, L. J. Human Rights: Realities and Possibilities. London: The Macmillan Press, 1990.
- Macic, Becir. "Civil Society in the Process of Reconciliation in Bosnia and Herzegovina". 3. Uluslararası Balkan Kongresi: Balkanlar'da Bölgesel İşbirliğinde STK ve Düşünce Kuruluşlarının Rolü. Haz. Caner Sancaktar. 421-430. İstanbul: TASAM Yayınları, 2010.
- Maclean, Fitzroy. Tito: A Pictorial Biography. London: McGraw-Hill, 1980.
- Malcolm, Noel. Bosna. çev. Aşkın Karadağlı. İstanbul: Om Yayınevi, 1999.
- Martinet, Gilles. Beş Komünizm. çev. Bertan Onaran. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975.
- Mcfarlane, Bruce. Yugoslavia: Politics, Economics and Society. London, New York: Pinter Publishers, 1988.
- Mesic, Stjepan. "The Road to War". The War in Croatia and Bosnia-Herzegovina. Haz. Branka Magas - Ivo Zanic. 3-13. London: Frank Cass Publishers, 2001.
- Naimark, Norman M. Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth Century Europe. Cambridge, London: Harvard University Press, 2002.
- Najetovic, Dzemail. Britanska Politika u Bosni i Hercegovini, 1991-1995. Sarajevo: DES, 2008.

- O'Ballance, Edgar. *Civil War in Bosnia, 1992-1994*. London: Macmillan Press, 1995.
- Paleshoutski, Kostadin. "National Problem in the Yugoslav Federation". *National Problems in the Balkans: History and Contemporary Developments*. Haz. Krastjo Mancev. 85-123. Sofia: Arges Publishing House, 1992.
- Pavkovic, Aleksandar. *The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism in a Multinational State*. London: Macmillan Press, 1997.
- Perica, Vejokslav. *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Radan, Peter. *The Break-up of Yugoslavia and International Law*. London: Routledge, 2002.
- Ramet, Sabrina Petra. *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the War of Kosovo*. Boulder, Oxford: Westview Press, 1999.
- Ramet, Sabrina Petra. *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1962-1991*. Bloomington: Indiana University Press, 1992.
- Ramet, Sabrina Petra. *Thinking about Yugoslavia: Scholarly Debates about the Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo*. New York: Cambridge University Press, 2005.
- Remington, Robin Alison. "Yugoslavia and Foreign Affairs". *Comparative Communism: The Soviet, Chinese, and Yugoslav Models*. Haz. Gary K. Bertsch - Thomas W. Ganschow. 421-440. San Francisco: W. H. Freeman and Company, 1976.
- Rusinow, Dennison. *The Yugoslav Experiment, 1948-1974*. London: C. Hurst & Company, 1977.

- Rusinow, Dennison. "The Yugoslav Idea before Yugoslavia".
Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, 1918-1992. Haz. Dejan
Djokic. 11-26. London: Hurst & Company, 2003.
- Singleton, Fred. Twentieth-Century Yugoslavia. London: Macmillan
Press, 1976.
- Sönmezoğlu, Faruk. Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi.
İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995.
- Tito, Josip Broz. Nacionalno Pitanje i Revolucija. Sarajevo: Svjetlost,
1982.
- Tito, Josip Broz. Özyönetimli Sosyalizm. çev. İlhami Emin. İstanbul:
Koza Yayınları, 1978.
- Tito, Josip Broz. Referati sa Kongresa KPJ i SKJ. Sarajevo: Svjetlost,
1982.
- Tomasevich, Jozo. War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945:
Occupation and Collaboration. Stanford: Stanford University
Press, 2001.
- Vuckovic, Gojko. Ethnic Cleavages and Conflict: The Sources of
National Cohesion and Disintegration. The Case of Yugoslavia.
Aldershot: Ashgate Publishing, 1997.
- Woodward, Susan L. Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after
the Cold War. Wahington, D.C.: the Brookings Institution,
1995.
- Zunec, Ozren. "Operation Flash and Storm". The War in Croatia and
Bosnia-Herzegovina. Haz. Branka Magas - Ivo Zanic. 67-83.
London: Frank Cass, 2001

PATERNALİST LİDERLİK VE ÖRGÜT KÜLTÜRÜ İLİŞKİSİ: SAKARYA ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ¹

Damla KARŞU CESUR*

Alev ERKİLET**

Hasan Hüseyin TAYLAN***

Öz

Paternalist liderlik şefkat ve otoriteyi birleştiren bir liderlik anlayışını ifade eder. Hofstede'nin kültürel boyutları bağlamında ise alanda öne çıkan görüş, paternalist liderliğin belirsizlikten sakınma ve güç aralığı yüksek, dişil ve kollektivist kültürel boyutların baskın olduğu örgütlerde daha yaygın olabileceği yönündedir. Buradan hareket eden araştırma ise paternalist liderliği, kültürün söz konusu boyutları bağlamında sorgulamaktadır. Bu doğrultuda Sakarya Üniversitesi'nde görev yapmakta olan akademik ve idari toplam 346 kişilik bir örnekleme uygulanan anket formları neticesinde çalışanın paternalist liderlik eğilimi üzerinde bireycilik-kollektivizm, güç aralığı ve erillik-dişillik boyutlarının etkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcının demografik özelliklerinden olan cinsiyeti ile paternalist liderlik eğilimi arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin bulunduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, paternalist liderlik, paternalist liderlik eğilimi, paternalizm, kültürel boyutlar.

¹ Bu çalışma Damla Karşu Cesur'un 2015 yılında Sakarya Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Yüksek Lisans Programında hazırlamış olduğu aynı adlı yüksek lisans tezi çalışmasından oluşturulmuştur.

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi Reklamcılık ve Tanıtım Bilim Dalı, karsu.cesur@gmail.com.tr

** Doç. Dr., İstinye Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, aerkilet@istinye.edu.tr

*** Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmetler Bölümü, htaylan@sakarya.edu.tr

The Relationship between Paternalistic Leadership and Organizational Culture: The Case of Sakarya University

Abstarct

Paternalistic leadership combines benevolence and authority. In the context of Hofstede's cultural dimensions, the dominant view in the literature is that the paternalistic leadership is more prevalent in feminine, collective, high power distant, and high uncertainty avoidance organizations. Based on literature, this study analyzates the relationship between these dimensions of culture and paternalistic leadership tendency of employee. For that purpose, research was carried out in Sakarya University, with 346 academic and administrative staff. As a result of the questionnaire applied to both academic and administrative staff of the university, it was determined that individualism-collectivism, power distance and masculinity-femininity dimensions are effective on paternalist leadership tendency. Also, it was found that there is a statistically significant relationship between the participants' gender and their paternalist leadership tendency.

Keywords: Leadership, paternalistic leadership, paternalistic leadership tendency, paternalism, cultural dimensions

Giriş

Türkçe'ye babacan liderlik olarak da çevirilen paternalist liderlik literatürde genellikle baba şefkati ile otoriteyi bir araya getiren liderlik biçimi şeklinde tanımlanmaktadır (Fahr ve Cheng, 2000). Bu çerçevede, söz konusu anlayışta lider ile izleyici arasındaki ilişki kelimenin tam anlamıyla bir ebeveynin çocuğu ile kurmuş olduğu ilişkiyi hatırlatılmaktadır. Bu haliyle paternalist liderlik alandaki kimi araştırmacılar tarafından olumsuz bir yaklaşımla ele alınarak değerlendirilmiştir. Buna rağmen alanda gerçekleştirilen bazı araştırmalar paternalist liderliğin çalışanlar üzerinde birtakım olumlu etkilere sahip olabileceğini ortaya koymuştur (Cheng vd., 2013; Mulla ve Krishnan, 2012; Chen vd., 2011; Öner, 2011; Pellegrini, Scandura ve Jayaraman, 2010; Erben ve Güneşer, 2007;

Aycan, 2006; Paşa, Kabasakal ve Bodur, 2001; Fahr ve Cheng, 2000). Gerçekleştirilen araştırmalar neticesinde paternalist liderliğin yönetimsel bağlamda etkili bir liderlik biçimi olabileceği bulgusu ise alandaki başka araştırmacıların da dikkatini çekerek kavrama yönelik ilgiyi arttırmıştır.

Tahmin edileceği üzere yönetim literatüründe paternalist liderlik anlayışına yönelik artan söz konusu ilgi, yönetimde kültürlerarası farkların rolünün anlaşılmasından bağımsız değildir. Bu çerçevede ilk kez 80'li yıllarda Hofstede tarafından uluslararası bir şirket olan IBM'in 60'dan fazla yurt dışı ayağında gerçekleştirilen kültürel boyutlar araştırması önemli bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Araştırmada neticesinde ise erillik-dişillik, bireycilik-kollektivizm, belirsizlikten sakınma aralığı ve güç aralığı olarak ortaya konan kültürel boyutlar, farklı kültürleri karşılaştırırken başvurulabilecek hareket noktaları olarak sunulmuştur. Devam eden araştırmalar neticesinde ise ilgili boyutlara kısa dönem-uzun dönem odaklılık ve heveslilik-kısıtlılık boyutlarının eklenmiş olduğu görölmektedir.

Mevcut literatür incelendiğinde ise araştırmacıların paternalist liderlik ile kültürel boyutlar arasında bir bağ kurmakta olduğu fark edilmektedir. Öyle ki, literatürdeki hakim eğilim paternalist liderlik ile örgütteki yüksek güç aralığı ve yüksek belirsizlikten sakınma derecesi, kollektivizm ve erillik kültürel boyutları arasında bir ilişki olabileceği yönündedir (Öner, 2011: 303; Erben ve Güneşer, 2007: 956; Aycan, 2006: 450; House vd., 2004: 461; Paşa, Kabasakal ve Bodur, 2001: 567).

Konuya Türkiye açısından yaklaşıldığında ise yapılan araştırmalar paternalist liderlik anlayışının, belirsizlikten sakınma ve güç aralığı yüksek, dişil ve kollektivist özellikler taşıdığı varsayılan Türkiye'deki (Hofstede, 2011) örgütlerde yaygın olduğunu ortaya koymaktadır (Öner, 2011; Chen vd., 2011; Pellegrini, Scandura ve

Jayaraman, 2010; Pellegrini, 2008; Erben ve Güneşer, 2007; Pellegrini ve Scandura, 2006; Aycan, 2006; Paşa, Kabasakal ve Bodur, 2001). Bununla birlikte son zamanlarda yapılan araştırmalar Türkiye'deki örgütlerin de giderek daha az hiyerarşik ve kolektivist olmaya başladığını ve daha düşük belirsizlikten sakınma aralığına doğru ilerlediğini vurgulamaktadır (Berkman ve Özen, 2008: 21). Ayrıca Bodur ve Kabasakal (2002)'a göre Türkiye'deki örgütler, Batılı örgütlerden iş yapış pratikleri noktasında büyük farklar göstermezken, değerler çerçevesinde Batılı emsallerinden ayrılmaktadır (Berkman ve Özen, 2008: 21).

Bu araştırma ise, Aycan (2006: 462-463)'ın paternalizmi örgütsel bağlamda kavramsal boyutlarıyla ele aldığı "Paternalizm" adlı çalışmasında ortaya koyduğu üzere paternalist liderliği en çok tercih eden veya hiç tercih etmeyen çalışanların hangi özelliklere sahip olduğunun araştırılması gerektiği tavsiyesi doğrultusunda ve daha önce ele alınmış olan kültürel boyutlar ile paternalist liderlik anlayışı arasında bağ kuran yaklaşımlardan hareketle, çalışanın paternalist liderlik eğilimini belirsizlikten sakınma, bireycilik-kollektivizm, erillik- dişillik ve güç aralığı kültürel boyutları bağlamında ele almaktadır. Ayrıca çalışanın paternalist liderlik eğilimi ile demografik özellikleri arasında bir ilişki kurulup kurulamayacağı da araştırmada sorgulanan bir başka noktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Kültürel Boyutlar Kuramı

Dünyadaki bütün toplumların benzer sorunlarla karşılaşmalarına rağmen farklı çözümler üretmiş oldukları ve kültürlerarası farkların temelinde de geliştirilen söz konusu farklı çözümlere dayandığı fikri paralelinde Inkeles ve Levinson (1954) toplumların karşılaştığı ilgili ortak sorunları otorite ile ilişkiler, saldırırganlığın kontrolü ve erillik-dişillik karşıtlığı olmak üzere üç

madde halinde özetlemektedir (Kartarı, 2006: 71-73). 1980'li yıllarda ise Geert Hofstede, örgüt kültürüne yansıyan kültürel farklılıkların önemini gözler önüne serdiği araştırması neticesinde benzer sonuçlara ulaşmıştır. Hofstede çok uluslu bir şirket olan IBM'in farklı ülkelerdeki 60'dan fazla ayağında gerçekleştirmiş olduğu çalışmasında tıpkı Inkeles ve Levinson (1954)'un ortaya koyduğu toplumların ortak sorunlarına benzer bir şekilde kültürlerin güç aralığı, belirsizlikten sakınma derecesi ve erillik-dişillik boyutlarında farklılık gösterdiğini tespit etmiştir. Hofstede'nin saptadığı bir diğer boyut ise toplumun birey ya da topluluk odaklı olmasına bağlı olarak değişen bireycilik-kollektivizm boyutudur. Dolayısıyla Kültürel Boyutlar Kuramı, Hofstede'nin söz konusu çalışmasından hareketle bütün kültürlerin, kültürün boyutları olarak tanımlanan yüksek ve düşük güç aralığı, yüksek ve düşük belirsizlikten sakınma aralığı ile bireycilik-kollektivizm ve erillik-dişillik zıt kutupları arasında herhangi bir yerde durduğunu savunmaktadır.

İnsanda belirsizlikten sakınma güdüsü, varlığını devam ettirebilmek adına daima belirsizliklerle mücadele etmek zorunda kalmış insan için aslında evrensel bir noktayı işaret etmektedir. Belirsizlikten sakınma boyutu ise herhangi bir toplumdaki bireyin karşılaştığı belirsizlik durumu ile başa çıkması noktasında hissedeceği kaygı ve korku ile yakından ilişkilendirilmektedir. Bu çerçevede belirsizlikten sakınma aralığı yüksek toplumlarda birey belirsizlik anlarında daha fazla korku ve endişe yaşarken, belirsizlikten sakınma derecesi görece düşük toplumlarda hissedilen kaygı ve endişe duygularının da nispeten az olması beklenmektedir. Dolayısıyla bir toplumun belirsizlikten sakınma derecesi aynı zamanda o toplumun bireylerinin farklı konumlarda kendilerine yönelik hissettikleri tehditin de göstergesidir (Kartarı, 2006: 98; Hofstede, 2001: 161; Naumov ve Puffer, 2000: 711). Yönetimsel açıdan ise belirsizlikten sakınma derecesinin yüksek olması çalışanın belirsizlik durumlarında daha fazla duygusal reaksiyon göstermesi veya belirsizlik durumlarının daha fazla endişe ve korku yaratması

bağlamlarında önemlidir. Bu sebeple belirsizlikten sakınma aralığı yüksek toplumlarda belirsizlik durumlarına karşı, kural ve yönetmeliklere daha fazla ihtiyaç duyulmakta olduğu görülmektedir (Soares, Farhangmehr ve Shoham, 2007: 280; Wu, 2006: 34).

Toplumun, bireyi veya topluluğu ön plana yerleştirmesi ise kültürün bireycilik-kollektivizm boyutunu belirlemektedir (Wu, 2006: 34; Moorman ve Blakely, 1995:128-129). Bu çerçevede birey menfaatinin, toplum menfaatinin önüne yerleştirildiği bireyci kültürlerde “ben” anlayışının “biz” anlayışının önüne geçtiği kabul edilmektedir. Oysa bu durumun zıttı olarak kollektivist kültürlerde toplum üyelerinin “ben” yerine “biz” anlayışını incelemesi, grubun menfaatini kendi çıkarlarının önünde tutarak gruba uyması beklenmektedir (Kartarı, 2006: 84-91; Şişman, 2002: 62-63). Dolayısıyla kollektivist örgütlerde de, örgüt menfaatinin birey menfaatinin önünde tutulduğu görülmekte olup örgüt içi uyum önemsenmektedir.

Toplumun bireyler arasındaki eşitsizliği ve eşitsiz ilişkileri ne kadar meşru görüp kanıksanmış olduğu ile yakından ilişkili olan kültürün güç aralığı boyutu, Hofstede (2001:79)'ye göre temelde toplumun eşit olmayan statü, para veya güç dağılımını hangi boyutlarda içselleştirildiğini işaret etmektedir. Dolayısıyla güç aralığının yüksek olduğu toplumlarda gerek aile içi gerekse örgütsel bağlamda kişiler arası ilişkiler daha bağımlı bir yapı göstermektedir (Soares, Farhangmehr ve Shoham, 2007: 280). Bu sebeple, güç aralığı yüksek toplumlarda yetişkin dahi olsa çocuğun anne babaya, öğrencinin öğretmene, astın üste itaati önemsenmekte ve saygı bağlamında değerlendirilmektedir. Ancak güç aralığı düşük ve dolayısıyla daha yatay ilişkilerin kurulduğu toplumlarda çocuklar birer birey olarak yetiştirilmekte, kendi ayakları üzerinde durmaları ve fikirlerini özgürce ifade etmeleri önemsenmektedir (Kartarı, 2006: 78-79; Hofstede, 2001: 107). Aynı şekilde güç aralığı yüksek toplumlardaki örgütlerde, örgütsel hiyerarşi oldukça belirgindir (Wu,

2006: 34). Oysa, güç aralığının düşük olduğu örgütlerde daha az merkezi karar yapısı ile yoğun olmayan otorite anlayışı hakimdir. Buna bağlı olarak genellikle düşük güç aralığındaki örgütlerde yatay, yüksek güç aralığındaki örgütlerde ise dikey örgüt yapısına rastlanmaktadır (Wu, 2006: 34; Kartarı, 2006: 81-83; Hofstede, 2001: 107- 108).

Her kültürde kadın ve erkek algısının farklı özellikler gösterdiğini söylemek mümkündür. Ancak genellikle rekabet, hırs, kararlılık, maddi yönelimli olmak gibi birtakım özelliklerin erkeğe; alçak gönüllülük, duyarlılık, duygusallık gibi özelliklerin ise kadına atfedildiği görülmektedir (Migliore, 2011: 41). Dolayısıyla “cinsiyetlere önceden biçilen” sosyal rol özelliklerinden yola çıkan bu boyut toplumda kadın ve erkeğe atfedilen söz konusu özelliklerden hangi tarafın baskın olduğuyula ve kadın ile erkek rollerinin birbirine ne kadar yakınsadığı ile ilişkilidir. Hofstede’ye göre kadın ve erkek rolleri arasında daha kesin sınırlar olduğu düşünülen eril kültürlerdeki hem erkeğin hem de kadının erkeklere atfedilen sertlik, kararlılık ve maddi yönelimlilik gibi özellikler göstermeye yakın olduğu, buna karşılık erkek ve kadın özelliklerinin birbirine yakınsadığı dişil kültürlerde ise hem erkeğin hem de kadının daha alçak gönüllü ve duyarlı olmaya eğilimli olduğu görülmektedir (Sargut, 2010: 175; Kartarı, 2006: 91- 92; Hofstede, 2001: 306). Kültürün dişil veya eril boyutlu olmasına bağlı olarak örgütsel açıdan yine bazı farklılıklar işaret edilmektedir. Örneğin, dişil kültürlerde iş yerinde uyum önem kazanırken (Aktaş ve Sargut, 2011: 154) rekabet ve bireysel performansın öne çıktığı eril kültürlerde ise iş hayatının kişinin yaşantısında daha merkezi bir konuma sahip olması bireyin daha fazla iş stresi ile yüzleşmesine sebep olmaktadır (Kartarı, 2006: 95-96; Hofstede, 2001: 318).

Hofstede’nin gerçekleştirmiş olduğu çalışmaya göre Türkiye belirsizlikten sakınma boyutu ve güç aralığı yüksek, dişil ve kolektivist kültürel değer özellikleri göstermektedir (What about

Turkey, t.y.). Bu bağlamda toplumun bireyleri belirsizliği azaltmak adına pek çok kural ve yasaya ihtiyaç duyarken, Allah ve kader inancı dinsel bağlamı dışında belirsizliği azaltma işlevi ile kültürel çerçevede de kendisine yer edinmektedir. Toplumun üyeleri ait buldukları ve bağlılık gösterdikleri aile, klan veya örgütlerde birbirini kollayıp, gruptaki ahengi devam ettirebilmek adına doğrudan iletişim yerine dolaylı iletişime başvurmaktadır. Toplumda astın üstüne, çocuğun ebeveynine, öğrencinin öğretmene bağımlı olduğu ve söz konusu eşitsiz ilişkilerde bağımlı konumunda olanların bağımlı oldukları kişilere itaat etmesi gerektiği kanısı yaygındır. Bununla birlikte Türk toplumunun erkek üyelerinde de kadınlar kadar olmasa da duyarlılık ve duygusallık gibi dışıl sayılan değerler gözlemlenmektedir (Sargut, 2010: 173).

1.2. Paternalist Liderlik Kavramı ve Kültürle Olan İlişkisi

Jackman (1994)'a göre paternalizm yaygın kullanımı içinde belirli ve kesin bir tanımı olmayan eski bir kavramı ifade eder (Aycan, 2006:446). Aynı şekilde özellikle son yirmi yıl içinde literatürde daha da dikkat çekmeye başlayan paternalist liderlik kavramının tanımı ve paternalist liderlik pratiklerinin etkisi konusunda da araştırmacılar arasında farklı görüşler hakimdir. Ancak literatürde en fazla kabul gören paternalist liderlik tanımlardan biri Fahr ve Cheng (2000) tarafından yapılmıştır. Onların tanımına göre paternalist liderlik sıkı bir disiplin ve otoriteyi baba şefkati ve ahlaki sağlamlıkla birleştiren liderlik türünü ifade etmektedir (Fahr ve Cheng, 2000: 84). Dolayısıyla tanımdan da anlaşılacağı üzere paternalist liderlik temel olarak üç unsur üzerinde inşa edilmektedir;

- a) Otorite, liderin izleyicisi üzerindeki kontrolünü ve liderlin izleyicisinden kayıtsız şartsız beklediği uyma davranışını ifade etmektedir.

- b) Şefkat, liderin, izleyicisinin kişisel ve ailesel çerçevede iyiliğini düşünmesi ve onu gözetmesini işaret etmektedir.
- c) Ahlak, liderin kendi menfaatini gözeterek astlarından yararlanmayacağına, gücünü kötüye kullanmayacağına veya bencilce davranmayacağına ilişkin boyutu ifade etmektedir.

Dolayısıyla paternalist liderlik tarzında lider ile astı arasındaki ilişki ebeveyn ve çocuk arasındaki eşitsiz ilişkiye oldukça benzemektedir. Zira paternalist liderlik anlayışında lider astından bağlılık ve sadakat beklerken karşılığında onu koruyup kollamaktadır. Ancak söz konusu ilişkiyi sadece iş çevresinde hüküm süren bir çeşit iş anlaşması olarak görmemek gerekir. Öyle ki, lider ve ast arasındaki bu ilişki iş çevresinin dışına da taşarak özünde aile bağlarını andırmaktadır. Bu sebeple paternalist liderlik kavramı bazı araştırmacılar tarafından “beşikten mezara yönetim”, “müşfik diktatörlük”, “gönüllülük esaslı istismar”, “kadife eldiven içindeki demir yumruk” gibi olumsuz değerlendirmelerle ele alınmıştır (Aycan, 2006: 445; Pellegrini ve Scandura 2006: 267). İlgili yaklaşımlarda ise paternalist liderliğin genellikle otoriteryanizm ile aynı kefeye konulduğu fark edilmektedir. Ancak Fahr ve Cheng (2000)’in tanımı çerçevesinde liderin izleyicisini veya makam gücünü istismar etmesi ahlak boyutunun dışında kalacağından kavramın “gönüllülük esaslı istismar” şeklinde ele alınması pek doğru görünmemektedir.

Aycan (2006: 445)’a göre yönetim literatüründe çok az kavram paternalizm kadar ilgi çekici, karmaşık ve tartışmalıdır. Yönetim açısından paternalist anlayışın etkili olup olmadığı, çalışanları motive edip etmediği veya etik açısından nasıl değerlendirilmesi gerektiği tartışmaları ve bu tartışmalara bağlı olarak yönetimde uygulanıp uygulanmaması gerektiği tartışması paternalizm konusunu literatürde daha ilgi çekici bir hale getirmiştir. Zira paternalist liderlik Pasifik Asya, Orta Doğu ve Latin Amerika ülkeleri gibi

özellikle Batı kökenli olmayan ülkelerde örgütsel bağlamda yaygın olarak görülen bir liderlik anlayışını ifade etmekle kalmamakta aynı zamanda yapılan araştırmalar söz konusu liderlik anlayışının birtakım örgütsel getirilere de sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Chan ve Mak, 2012; Chen vd., 2011; Pellegrini ve Scandura, 2008; Sinha, 2008; Erben ve Güneşer, 2007, Pellegrini ve Scandura 2006, Aycan, 2006, Cheng vd., 2004). Örneğin, Aycan (2006), Türkiye’de gerçekleştirdiği araştırmasında paternalist liderliğin yardımseverlik boyutu ile örgütsel bağlılık arasında pozitif bir ilişkiyi tespit etmiştir. Aynı şekilde yine Aycan ve arkadaşları 2000 yılında gerçekleştirdikleri araştırmalarında paternalist anlayışın, çalışanların motivasyonu üzerinde olumlu etkilere sahip olduğunu keşfetmişlerdir (Aycan, 2006; 463). Chen ve arkadaşlarının (2011: 18) Çin’de gerçekleştirdikleri çalışmalarında ise paternalist liderliğin şefkat ve etik boyutları ile çalışanın hem biçimsel rol performansı hem de rol ötesi performansı arasında pozitif bir ilişki saptanmıştır. Martinez’in 2005 yılında gerçekleştirdiği çalışmasında ise Meksika’daki çalışanların yüksek oranda paternalist değerlere sahip olduğu tespit edilmiştir (Pellegrini ve Scandura, 2008: 576). Aynı şekilde Ayman ve Chemers (1983)’e göre şefkat boyutunun öne çıktığı paternalist liderlik tipi İran bağlamında etkili liderlik prototipine karşılık gelirken (Chemers, 2001:391), Sinha (1990) da benzer sonuçları Hindistan örnekleme üzerinde elde etmiştir. Cheng ve arkadaşları (2013) ise Çin, Japonya, Güney Kore ve Tayvan çerçevesinde inceledikleri paternalist liderliğin adı geçen dört Asya ülkesinde yaygın olarak görüldüğünü ortaya koyarken, bu doğrultuda liderlere gerekli miktarda otoriteyi şefkat ile harmanlamalarını tavsiye etmişlerdir.

Paternalist liderliğin neden bazı ülkelerde daha yaygın olduğu sorusuna ise çeşitli araştırmacılar, ele aldıkları kültürler bağlamında yanıtlar aramışlardır. Örneğin Hwang (2000)’a göre Çin’deki paternalist liderlik anlayışının kökenlerini Konfüçyüsçü gelenekte aramak gerekmektedir (Cheng vd., 2013: 83; Chen vd., 2011: 798).

Aynı şekilde Sinha (1990) da Hindistan çerçevesinde paternalist liderlik özellikleri ve izleyicideki uyma davranışı ilişkisini Hint kültürü bağlamında okumakta; Hint değerleri ile ilişkili baba figürü “karta”nın, yardımsever, ilgili, güvenilir, kendini adanmış ancak talepkar, disiplinli ve otoriter özellikleri ile paternalist liderlik anlayışını ilişkilendirmektedir (Aycan, 2006: 454). Benzer şekilde, Martinez (2005) de Meksika toplumunda kişisel ilişkilerin son derece önemli görülmesi ile paternalist liderlik anlayışını birlikte yorumlamaktadır (Pellegrini ve Scandura, 2008: 576). Pellegrini ve Scandura (2008:572) ise paternalist liderliğin Türkiye’deki örgütlerde neden uygulanabilir bir yönetim anlayışı olduğunu Türk örgüt yapısının yüksek güç aralığı ve kollektivist kültürel değerleri ışığında değerlendirmektedir.

O halde içinde bulunduğu kültürden bağımsız değerlendirilmemesi gereken paternalist liderliğin, yaygın olduğu kültürlerdeki ortak özellikler aracılığıyla ele alınması kanımızca kavrama yönelik çok daha kapsamlı bir bakış açısı sunacaktır. Literatürdeki hakim eğilim ise paternalist liderlik ile örgütteki yüksek güç aralığı ve kollektivizm ile yüksek belirsizlikten sakınma derecesi ve erillik kültürel boyutları arasında bir ilişki olabileceği yönündedir (Öner, 2011: 303; Erben ve Güneşer, 2007: 956; Aycan, 2006: 450; House vd., 2004: 461; Paşa, Kabasakal ve Bodur, 2001: 567). Söz konusu varsayımlardan hareketle bu araştırma da paternalist liderlik ve örgüt kültürü ilişkisini Kültürel Boyutlar Kuramı bağlamında sorgulamaktadır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Paternalist liderlik eğilimi ve örgüt kültürü ilişkisini ele alan bu çalışmada, nicel araştırma yöntemi benimsenmiş olup veriler anket tekniği ile toplanmıştır. Araştırmanın pilot uygulaması 17 katılımcı ile Sakarya Üniversitesi İletişim Fakültesi’nde gerçekleştirilmiş olup söz konusu uygulama neticesinde veri toplama aracına son şekli

verilmiştir. Böylece araştırma belirlenen örneklem çerçevesinde 346 akademik ve idari personelin katılımıyla gerçekleştirilen, soru formu ise 2015 yılının Ocak ve Şubat aylarında personele uygulanmıştır. Toplanan verilerin analizinde SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) 11,5 for Windows adlı istatistiksel paket programı kullanılmıştır.

2.1. Araştırmanın Amacı, Önemi, Modeli, Kısıtları ve Hipotezleri

Araştırmanın temel amacı çalışanın paternalist liderlik eğilimi ile içinde yer aldığı örgütün kültürel boyutları arasında bir ilişki kurulup kurulamayacağını tespit etmek, kurulabiliyorsa söz konusu ilişkinin ne yönde olduğunu ortaya koymaktır. Ayrıca araştırmanın bir diğer hedefi çalışandaki paternalist liderlik eğilimini kültürel boyutların ne oranda açıklayabildiğini sayısal olarak ifade etmektir. Bu amaçla üniversite personelinin paternalist liderlik eğiliminin kültürel boyutlara göre farklılaşp farklılaşmadığı hipotezler yardımıyla araştırılmıştır. Bu doğrultuda araştırmada sorgulanan ana hipotezler ve onlara bağlı olarak ortaya konan alt hipotezler aşağıdaki gibidir;

Hipotez 1: Çalışanın demografik özellikleri ile paternalist liderlik eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

- *Hipotez 1.1:* Çalışanın yaşı arttıkça paternalist liderlik eğilimi artar.
- *Hipotez 1.2:* Erkek çalışanlarda paternalist liderlik eğilimi daha yüksektir.
- *Hipotez 1.3:* Eğitim seviyesi arttıkça çalışanın paternalist liderlik eğilimi azalır.

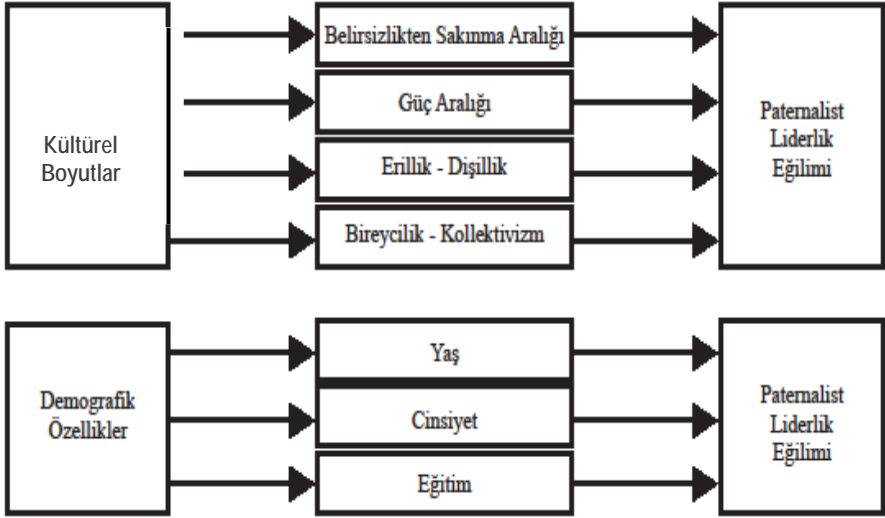
Hipotez 2: Çalışanın paternalist liderlik eğilimi ile kültürel boyutlar arasında anlamlı bir ilişki vardır.

- *Hipotez 2.1:* Belirsizlikten sakınma aralığı arttıkça çalışanın paternalist liderlik eğilimi artar.
- *Hipotez 2.2:* Güç aralığı arttıkça çalışanın paternalist liderlik eğilimi artar.
- *Hipotez 2.3:* Kolektivizm boyutu arttıkça çalışanın paternalist liderlik eğilimi artar.
- *Hipotez 2.4:* Erillik değeri arttıkça çalışanın paternalist liderlik eğilimi artar.

Hipotez 1.1, paternalist liderlik anlayışını içinde ülkemizin de bulunduğu daha geleneksel toplumlara atfeden literatür çerçevesinde oluşturulmuştur. Katılımcıların yaşları arttıkça geleneksel anlayışa görece fazla yakınsayabilecekleri düşünülerek paternalist liderlik eğilimlerinin de bu doğrultuda artabileceği varsayılmıştır. Hipotez 1.2 ise, erkeklere daha fazla yönetme ve liderlik rolleri biçen, erkeği doğal koruyucu ve kollayıcı olarak atayan geleneksel anlayıştan hareketle, erkeklerdeki paternalist liderlik eğiliminin kadınlara oranla daha yüksek olabileceği varsayımı çerçevesinde oluşturulmuştur. Hipotez 1.3 ise, eğitim seviyesinin artması ile katılımcıların geleneksel ilişki örüntülerinden daha modern ilişki örüntülerine doğru yakınsayabileceği varsayımından yola çıkılarak ortaya konmuştur.

Hipotez 2 ise, paternalist liderlik anlayışı ile kültürel boyutlar arasında bir bağ kuran literatürden hareketle oluşturulmuştur (Öner, 2011: 303; Erben ve Güneşer, 2007: 956; Aycan, 2006: 450; House vd., 2004: 461; Paşa, Kabasakal ve Bodur, 2001: 567). Bu doğrultuda araştırmanın modeli Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırmanın kavramsal modelinden de anlaşılacağı üzere, örgütteki kültürel boyutların çalışanın paternalist liderlik eğilimi üzerindeki etkisini ve demografik özellikler ile paternalist liderlik eğilimi arasındaki ilişkiyi sorgulayan bu araştırmanın modelini neden sonuç ilişkisini araştıran araştırma modeli oluşturmuştur. Zira Kurtuluş (2010: 21)'a göre *“neden sonuç ilişkisini araştıran araştırma modelleri, iki veya daha fazla değişken arasındaki etki, neden sonuç bağlantısını tanımlamayı hedefleyen araştırmalardır.”*

Araştırmanın gerçekleşeceği örgütün tespiti için ise temel olarak iki kriter göz önünde bulundurulmuştur. Bunlar; iş yapış süreçlerinde evrensel birtakım standartları dikkate almak ve kültürel boyutlar açısından geleneksel Türk örgüt profiline yakınsamaktır. Zira yerelin evrenselle içiçe geçtiği günümüzde araştıma için kendi içine fazla kapalı veya tamamen kendi geleneksel yapısından uzaklaşmış herhangi bir örgütün tercih edilmemesi, gerçekliğe daha yakın sonuçlara ulaşma açısından önemli görülmüştür. Bu çerçevede tespit edilen kurumlar arasında ulaşılabilirlik ve veri toplama kolaylığı açısından Sakarya Üniversitesi tercih edilmiştir. Zira Sakarya Üniversitesi eğitim- öğretime birtakım evrensel standartlar

getiren Bologna sürecinin Türkiye'deki öncülerinden biri olduğu gibi aynı zamanda "Türkiye'de TS EN ISO 9001:2008 Kalite Yönetim Sistemi Belgesi alan ilk üniversite ve uyguladığı EFQM kalite modeliyle Avrupa Kalite Derneği tarafından ödüle layık görülen yine Türkiye'deki ilk üniversitedir" (Sakarya Üniversitesi 2014-2018 Stratejik Planı, 2014). Bununla birlikte üniversite daha modern ilişki örüntülerinin kurulduğu düşünülen İstanbul, Ankara, İzmir gibi Türkiye'nin önemli metropollerinden birinde değil, yerel niteliklerini daha fazla muhafaza ettiği düşünülen Sakarya ilinde bulunmaktadır. Ayrıca Sakarya Üniversitesi'nin resmi internet sayfasında yer verdiği "toplumsal değerlere saygılı bireyler yetiştirmek" politikasını, üniversitenin gelenekçi vurgusu bağlamında ele almak pek de yanlış olmayacaktır (Politikalar,_t.y.). Bu sebeple hem evrensel hem de geleneksel özellikler gösterdiği varsayımından hareketle Sakarya Üniversitesi, kültürel boyutların paternalist liderlik eğilimi üzerindeki rolünü sorgulayan bu araştırma için uygun görülmüştür.

Araştırmanın tek bir üniversitede gerçekleştirilmiş olması ise araştırmanın en önemli kısıtını oluşturmaktadır. Bu sebeple araştırmada elde edilen verilerin Türkiye'deki tüm üniversiteleri kapsayacak şekilde genellenmesi mümkün değildir. Ancak araştırmanın kendinden sonra gerçekleşecek olan çok daha geniş katılımlı araştırmalara ışık tutması umulmaktadır.

2.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak ölçek kullanılmıştır. Bu çerçevede kültürel boyutları ölçmek üzere Dorfman ve Howell (1988)'in "Kültürel Değerler Ölçeği" ile paternalist liderlik eğilimini ölçmek üzere Aycan vd. (2013)'nin geliştirdiği "Paternalist Liderlik Ölçeği" kullanılmıştır. Hofstede tarafından ortaya koyulan, Dorfman ve Howell (1988) tarafından ise birey seviyesine indirgenen "Kültürel Değerler Ölçeği" beşli likert formatındadır. Ölçekte bireycilik-kollektivizm, belirsizlikten sakınma, erillik-dişillik ve güç aralığı

kültürel boyutlarını ölçmek amacıyla 22 adet soru yer almaktadır. Türkiye uygulama örneği de mevcut olan ölçeğin, Türkçe tercümesi ise kendi doktora tezinde ölçeği Türkçe'ye tercüme etmiş ve uygulamış olan Mert Aktaş (2010) ile iletişime geçilerek elde edilmiştir. Araştırmada paternalist liderlik eğilimini ölçmek amacıyla kullanılan, "Paternalist Liderlik Ölçeği" ise 10 sorudan oluşmaktadır. Orjinali 6'lı likert formatında olan ölçek çalışmada 5'li likert formatına göre düzenlenmiştir. Ölçeğin kendisine ve Türkçe tercümesine ise ölçeği geliştiren isimlerden biri olan Zeynep Aycan ile iletişime geçilerek ulaşılmıştır.

2.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Sakarya Üniversitesi idari ve akademik personeli oluşturmaktadır. Araştırmaya katılacak olan idari ve akademik personel belirlenirken ise farklı örnekleme yöntemleri izlenmiştir. Eğitim, uzmanlık alanı veya zamanla geliştirilen akademik bakış gibi faktörlerin etkisiyle akademik personelin idari personele göre daha heterojen bir tablo sunması nedeniyle örneklemdaki akademik personel sayısı üniversitenin resmi internet sayfasından alınan akademik personel sayılarından hareketle fakülteler bazında kotalı örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Örnekleme yer alan idari personel ise akademik personelden farklı olarak daha homojen özellikler gösterdiği varsayımıyla kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Bu çerçevede araştırma örnekleme 346 katılımcıdan oluşmuştur.

2500 kişilik homojen olmayan bir evren için %5 hata payı ile kabul edilebilir örneklem büyüklüğü 333 iken, 5000 kişilik bir evren için bu sayı 357'dir. Homojen bir evren için ise %5 hata payı ile 2500 kişilik bir evren için 224, 5000 kişilik bir evren için ise 234 kabul edilebilir bir örneklem büyüklüğünü ifade eder (Can, 2014: 30). Buradan yola çıkarak Sakarya Üniversitesi resmi internet sayfasına göre 2480 akademik ve 737 idari olmak üzere toplam 3217 personeli

olan Sakarya Üniversitesi'nde gerçekleşen bu araştırma için %5 hata payı ile 346 katılımcı kabul edilebilir bir örneklem büyüklüğüdür.

2.4. Ölçeklerin Güvenirliliği

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilir olup olmadıklarını belirleyebilmek üzere ölçeklerin güvenirlilik katsayıları incelenmiştir. Güvenirlilik analizi neticesinde ölçeklerin güvenirliliklerini negatif yönde etkileyen “Bireylerden grubun başarısı için kendi hedeflerinden vazgeçmeleri beklenmemelidir”, “Çalışanlar yönetimin kararları ile ihtilafa düşmemelidirler” ve “İdeal bir lider/yönetici çalışanları için neyin en iyi olduğunu bildiğine inanır” ifadeleri değerlendirme dışı bırakılmıştır. Tablo 1’de de görüldüğü gibi çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenirliliğinde alt sınır 0.72, üst sınır ise 0.88’dir. Bu sebeple çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenirliliği kabul edilebilir düzeydedir.

Tablo 1. Ölçek Güvenirlilikleri

	Güvenirlilik Katsayısı (α)
Kollektivizm	.74
Erillik	.88
Belirsizlikten Sakınma	.72
Güç Aralığı	.75
Paternalist Liderlik Eğilimi	.87

2.5. Katılımcıların Demografik Profili

Araştırma örneklemini 31 profesör, 22 doçent, 70 yardımcı doçent, 71 araştırma görevlisi, 34 öğretim görevlisi ve 19 okutman, uzman ve diğeri akademik unvanlara sahip 246 akademik ve 100 idari personel olmak üzere toplam 346 katılımcıdan oluşmaktadır. Araştırmaya katılan örneklemin yaşları göz önünde bulundurularak katılımcıların yaşı 18-35 genç, 36-55 orta yaş ve 56 ve üzeri ileri yaş olmak üzere kategorize edilmiştir. Katılımcıların %52,9’u genç, %42,2’si orta yaş, %4,9’u ise ileri yaş grubuna girmektedir. Yine

katılımcıların 116'sı kadın, 230'u erkek olup %71'i evlidir. Aynı şekilde araştırma kapsamındaki 100 idari personelin %49'u lisans, %34'ü lise - önlisans, %16'sı yüksek lisans mezunu iken sadece %1'i doktora eğitimini tamamlamıştır. Katılımcıların demografik profili Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Profili

	Sayı	Yüzde
Kadro	346	100
Akademik	246	71,1
İdari	100	28,9
Cinsiyet		
Kadın	116	33,5
Erkek	230	66,5
Yaş		
18-35 yaş	183	52,9
36-55 yaş	146	42,2
56 ve üzeri	17	4,9
Medeni Durum		
Evli	246	71,1
Bekar	100	28,9
Akademik		
Prof. Dr.	31	12,6
Doç. Dr.	22	8,9
Yrd. Doç. Dr.	70	28,3
Öğr. Gör.	34	13,8
Araş. Gör.	71	28,7
Okutman/Uzman/Digeri	19	7,7
İdari Eğitim Durumu		
İlkokul-Ortaokul	1	1
Lise-Ön Lisans	33	33
Lisans (4 Yıllık)	47	47
Yüksek Lisans	17	17
Doktora	2	2

2.6. Araştırmada Kullanılan İstatistikî Yöntemler

Bağımsız Örneklemeler için T testi (One Sample T Test) iki farklı gruptan elde edilen verilerin ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olup olmadığını tespit etmek için uygulanan parametrik testi ifade etmektedir (Can, 2014:115). Araştırmada, katılımcının paternalist liderlik eğilimi üzerinde cinsiyet faktörünün istatistiksel açıdan anlamlı bir fark yaratıp yaratmadığını tespit edebilmek üzere Bağımsız Örneklemeler için T Testi uygulanmış, kadın ve erkek katılımcıların paternalist liderlik eğilimleri arasındaki ortalama farkının istatistiksel açıdan anlamlı olup olmadığını incelenmiştir. Tek Yönlü Varyans Analizi ise ikiden fazla gruptan elde edilen verilerin ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olup olmadığını tespit etmek için uygulanan parametrik test olması (Can, 2014: 47) sebebiyle araştırmada, katılımcının paternalist liderlik eğilimi üzerinde yaş ve eğitim durumunun istatistiksel açıdan anlamlı bir fark yaratıp yaratmadığını tespit edebilmek üzere uygulanmıştır. Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi ise genel olarak bağımlı değişken ve üzerinde etkili olan bir dizi bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yapılan bir analizdir (Can, 2014:273). Araştırma kapsamında, kültürel boyutların paternalist liderlik eğilimi üzerindeki etkisini tespit edebilmek amacıyla Çoklu Doğrusal Regresyon Analizine başvurulmuştur. Analizde paternalist liderlik eğilimi bağımlı, kültürel boyutlar ise bağımsız değişkenleri ifade etmektedir.

2.7. Araştırma Bulguları

Personelin paternalist liderlik eğilimi ile yaşı arasında bir ilişki olup olmadığını tespit edebilmek üzere uygulanan Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda paternalist liderlik eğilimi ile katılımcının yaşı arasında bir ilişkiye rastlanmamıştır. Bu çerçevede Hipotez 1.1, yani “Çalışanın yaşı arttıkça paternalist liderlik eğilimi de artar” hipotezi reddedilmiştir.

Paternalist liderlik eğilimi üzerinde eğitim faktörünün etkili olup olmadığını tespit edebilmek üzere yine Tek Yönlü Varyans Analizi uygulanmıştır. Analiz neticesinde hem akademik hem de idari personelin eğitim seviyelerinin paternalist liderlik eğilimi üzerinde anlamlı ve yorumlanabilir bir fark yaratmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla Hipotez 1.3, yani “Eğitim seviyesi arttıkça çalışandaki paternalist liderlik eğilimi azalır” hipotezi reddedilmiştir.

Paternalist liderlik eğilimi üzerinde cinsiyet faktörünün etkili olup olmadığını tespit edebilmek üzere ise Bağımsız Örneklemeler İçin T Testi uygulanmıştır. Analiz neticesinde cinsiyetler arasındaki paternalist liderlik eğilimi ortalama farkının istatistiksel olarak anlamlı ve yorumlanabilir olduğu görülmüştür. Buradan hareketle erkek katılımcıların paternalist liderlik eğiliminin kadın katılımcılara oranla istatistiksel açıdan anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bir diğer ifade ile erkek katılımcılar kadın katılımcılara oranla yönetici veya liderlerinden daha fazla paternalist ilgi beklemektedir. Bu çerçevede erkeklerin kadınlardan daha fazla paternalist liderlik eğilimi gösterdiği hipotezi yani Hipotez 1.2 kabul edilmiştir. O halde genel olarak katılımcının cinsiyeti dışındaki demografik özelliklerinin paternalist liderlik eğilimi üzerinde etkili olmadığı söylenebilir.

Tablo 3. Paternalist Liderlik Eğilimi ve Cinsiyet İlişkisi Bağımsız Değişkenler İçin T Testi Sonuçları

Cinsiyet	Sayı	Mean	Std. Error	F	t	df	p
Kadın	116	3,2423	,73755	,398	2,577	344	,010
Erkek	230	3,4638	,76301				

Uygulanan Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi neticesinde ise Tablo 4’te de görüldüğü gibi, kolektivizm, güç aralığı ve erilik kültürel boyutlarının paternalist liderlik eğilimi üzerinde etkili

olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda kolektivizm ile paternalist liderlik eğilimi arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki saptanmıştır. Ancak bu çalışma ile hemen hemen aynı zamanda Çalışkan (2015) tarafından Nevşehir'deki dört ve beş yıldızlı konaklama işletmesi çalışanlarına yönelik gerçekleştirilen “Ulusal Kültürün Örgüt Kültürü ve Paternalist Liderlik Algısı Üzerindeki Etkisi” adlı çalışmanın ve literatürdeki hakim görüşün aksine belirsizlikten sakınma kültürel boyutu ile paternalist liderlik eğilimi arasında doğrudan bir ilişki kurulamamıştır. O halde hipotez 2.3 yani “Kollektivizm boyutu arttıkça çalışanın paternalist liderlik eğilimi artar” hipotezi doğrulanırken, hipotez 2.1 yani “Belirsizlikten sakınma aralığı arttıkça çalışanın paternalist liderlik eğilimi artar” hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla bireylerin belirsizliğe karşı göstereceği tolerans azaldıkça izleyicinin paternalist özellikler gösteren liderler etrafında kümeleşmesi argümanının burada kendini göstermemiş olduğu söylenebilir.

Tablo 4. Çalışanların Paternalist Liderlik Eğilimleri ile Kültürel Boyutlar İlişkisi Çoklu Regresyon Analizi

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta	B	Std. Error
(Constant)	2,160	,368		5,870	,000
Erillik	,153	,040	,200	3,817	,000
Belirsizlikten Sakınma Aralığı	-,049	,078	-,034	-,630	,529
Güç Aralığı	-,147	,060	-,129	-2,440	,015
Kollektivizm	,340	,058	,311	5,903	,000

Bağımlı Değişken: Paternalist Liderlik Eğilimi

Araştırmada aynı zamanda erillik boyutunun paternalist liderlik eğilimi üzerinde pozitif yönde etkili olduğu görülmüştür. Söz konusu ilişkinin altında ise paternalist liderin korumak, kollamak,

sahip çıkmak gibi içinde bulunduğumuz toplumda daha çok erkeklere atfedilen özelliklerle ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Bu doğrultuda hipotez 2.4 yani “Erillik değeri arttıkça çalışanın paternalist liderlik eğilimi artar” hipotezi doğrulanmıştır.

Araştırılan bir diğer boyut olan güç aralığının da paternalist liderlik eğilimi üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Ancak çalışmamızdan bir yıl sonra yine çalışmamızın gerçekleştiği il olan Sakarya’da bulunan bir alüminyum fabrikasındaki işçilere yönelik Ardıç ve Uslu (2016) tarafından gerçekleştirilen “Bireysel Kültürel Değerler Paternalist Liderlik Algısını Farklılaştırır Mı? (Do Individual Cultural Values Differentiate Paternalist Leadership Perception?)” adlı çalışma ve literatürdeki hakim görüş aksine güç aralığı ile paternalist liderlik eğilimi arasında pozitif yönlü değil negatif yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla söz konusu bulgu literatürdeki paternalist liderlik anlayışının yüksek güç aralığına sahip kültürlerde daha yaygın olacağı varsayımından (Öner, 2011: 303; Erben ve Güneşer, 2007: 956; Paşa, Kabasakal ve Bodur, 2001: 567) farklı olarak Aycan (2006)’ın paternalist liderlik ile otoriter liderlik türleri arasında negatif yönlü bir korelasyon ilişkisi tespit ettiği araştırmasına benzer şekilde, çalışandaki paternalist liderlik eğilimi ile yüksek güç aralığı kültürel boyutları arasında negatif yönlü bir ilişki saptanmıştır. Elde edilen bulgu neticesinde Hipotez 2.2 “Güç aralığı azaldıkça çalışanın paternalist liderlik eğilimi artar” şeklinde düzeltilmiş ve söz konusu hipotez doğrulanmıştır. O halde çalışmada doğrulanan veya reddedilen hipotezler Tablo 5’deki gibidir:

Tablo 5. Araştırmada Doğrulan ve Reddedilen Hipotezler Tablosu

Hipotez 1: Çalışanın demografik özellikleri ile paternalist liderlik eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.	
Alt Hipotezler	Durumu
Hipotez 1.1: Çalışanın yaşı arttıkça paternalist liderlik eğilimi de artar.	RED
Hipotez 1.2: Erkek çalışanlarda paternalist liderlik eğilimi daha yüksektir.	KABUL
Hipotez 1.3: Eğitim seviyesi arttıkça paternalist liderlik eğilimi azalır	RED
Hipotez 2:Çalışanın paternalist liderlik eğilimi ile kültürel boyutlar arasında anlamlı bir ilişki vardır.	
Alt Hipotezler	Durumu
Hipotez 2.1: Belirsizlikten sakınma aralığı arttıkça çalışanın paternalist liderlik eğilimi artar.	RED
Hipotez 2.2: Güç aralığı azaldıkça çalışanın paternalist liderlik eğilimi artar.	KABUL
Hipotez 2.3: Kollektivizm boyutu arttıkça çalışanın paternalist liderlik eğilimi artar.	KABUL
Hipotez 2.4: Erillik değeri arttıkça çalışanın paternalist liderlik eğilimi artar.	KABUL

Ayrıca kültürel boyutların kişilerdeki paternalist liderlik eğilimini açıklama gücü Tablo 6'da görülebileceği gibi %14,3'tür. Dolayısıyla ortaya konan regresyon modelinin çalışandaki paternalist liderlik eğilimini orta düzeyde açıklayabileceği söylenebilir. Tablo 7'de de sunulduğu üzere söz konusu model anlamlı bir modeli ifade etmektedir.

Tablo 6. Paternalist Liderlik Eğilimi ve Kültürel Değerler Regresyon Modeli Açıklama Gücü

Model	R	R Square	Adjusted R Square	R	Std. Error of the Estimate
1	,378(a)	,143	,133		,70851

Tablo 7. Kültürel Değerler ve Paternalist Liderlik Eğilimi Regresyon Modeli Anlamlılık Düzeyi

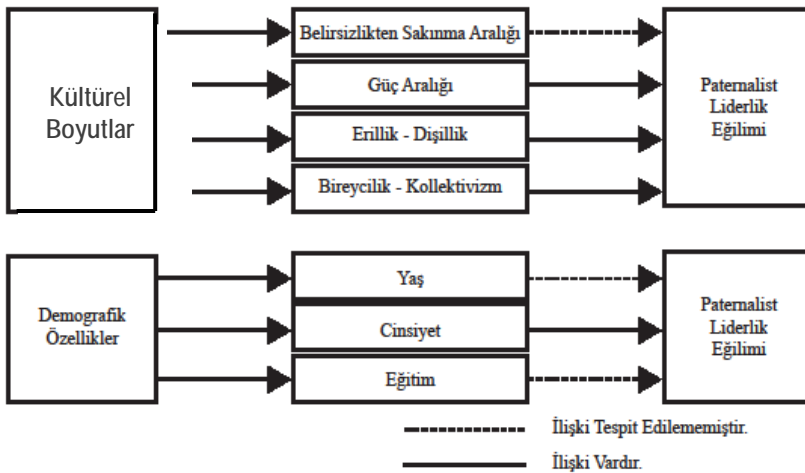
Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Regression	28,481	4	7,120	14,184	,000(a)
Residual	171,179	341	,502		
Total	199,660	345			

a Bağımsız Değişkenler: Erillik, Belirsizlikten Sakınma Aralığı, Güç Aralığı, Kolektivism

b Bağımlı Değişken: Paternalist Liderlik Eğilimi

Özetlemek gerekirse, araştırmada çalışanın paternalist liderlik eğilimi üzerinde demografik özelliklerinin etkisi olduğunu savunan Hipotez 1 cinsiyet demografik özelliği dışında doğrulanmamıştır. Çalışanın paternalist liderlik eğilimi üzerinde kültürel boyutlarının etkili olduğunu öne süren Hipotez 2 ise belirsizlikten sakınma aralığı dışında doğrulanmıştır. Bu çerçevede araştırma neticesinde çalışmanın önceki bölümünde ortaya konan modelin Şekil 2'deki gibi sağlandığı söylenebilir.

Şekil 2. Araştırma Sonuç Özeti

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma literatürdeki paternalist liderlik anlayışını kültürel boyutlarla ilişkilendiren varsayımdan yola çıkarak, paternalist liderlik ve örgüt kültürü ilişkisine odaklanmıştır. Bu çerçevede araştırma çalışandaki paternalist liderlik eğiliminin kültürel boyutlar ile bir ilişki içinde bulunup bulunmadığını ve hangi kültürel boyutlarla, ne yönlü bir ilişki içinde bulunduğunu incelemiştir. Literatürde en fazla kullanılan çerçevelerden biri olarak Hofstede'nin Kültürel Boyutlar Kuramı çerçevesinin kullanıldığı bu çalışmada, güç ve belirsizlikten sakınma aralığı yüksek, eril ve kolektivist toplumlarda paternalist anlayışın daha yaygın olabileceği varsayımından hareketle söz konusu kültürel boyutların çalışandaki paternalist liderlik eğilimini yordayıp yordamadığı sorgulanmıştır. Sakarya Üniversitesi'nde gerçekleştirilen araştırma neticesinde güç aralığı, erillik-dişillik, bireycilik-kollektivizm kültürel boyutlarının çalışandaki paternalist liderlik eğilimini etkilemekte olduğu ve söz konusu eğilimin cinsiyetler arasında da anlamlı olacak şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir. Belirsizlikten sakınma aralığı kültürel boyutu ile yaş ve eğitim durumu demografik özelliklerinin ise bu anlamda istatistiksel olarak anlamlı ve yorumlanabilir bir fark yaratmadığı yine araştırma çerçevesinde saptanmıştır. Dolayısıyla araştırma neticesinde kolektivizm, erillik ve düşük güç aralığı kültürel boyutlarının çalışandaki paternalist liderlik eğilimi üzerinde pozitif yönlü etkilerinin olduğu görülmüştür. Bununla birlikte kültürün bireycilik-kollektivizm, erillik-dişillik ve güç aralığı boyutlarının, çalışanın paternalist liderlik eğilimini orta düzeyde açıklamakta olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla gelecekte çok daha geniş katımlı örneklem üzerinde yapılacak çalışmalarda lider-üye etkileşimi veya psikolojik birtakım etmenler gibi paternalist liderlik eğilimini etkileyebilecek başka unsurların da göz önünde bulundurulması gerektiği söylenebilir. Ayrıca ileride gerçekleşecek olan çalışmalara tavsiye olarak kültürel boyutlar ile paternalist liderlik ilişkisinde sektörel farklılığın etkili olup olmadığının

sorgulanması önerilmektedir.

Kaynakça

- Aktaş, M. (2010). İzleyicilerin Kültürel Değerleri ve Liderliğe Duydukları İhtiyaç. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aktaş, M. ve Sargut, S. (2011). İzleyicilerin Kültürel Değerlerine Göre Liderliğe Duyulan Gereksinme Nasıl Farklılaşır?: Kuramsal Bir Çerçeve. *Amme İdaresi Dergisi*. 44 (4): 145-163.
- Ardıç, K. ve Uslu, O. (2016). Do Individual Cultural Values Differentiate Paternalist Leadership Perception? Proceedings of the Fifth European Academic Research Conference on Global Business, Economics, Finance and Banking. (EAR16Turkey Conference) ISBN: 978-1-943579-44-0 Istanbul-Turkey. 15-17 December. Paper ID: 1615
- Aycan, Z. (2006). Paternalism: Towards Conceptual Refinement and Operationalization. K. S. Yang, K. K. Hwang, ve U. Kim (Ed.). *Indigenous and Cultural Psychology: Understanding People in Context içinde*. New York, NY: Springer, 445-466.
- Aycan, Z., B. Schyns, J. M. Sun, J. Felfe ve N. Saher (2013). Convergence and Divergence of Paternalistic Leadership: A Cross-Cultural Investigation of Prototypes. *Journal of International Business Studies*. 44, 962-969.
- Berkman, Ü. ve Özen, Ş. (2008). Culture and Management in Turkey: State Dependency and Paternalism in Transition. *Gestion en Contexte Intercultural: Approches, Problematiques, Pratiques et Plongees*. Quebec: Presse de l'Université Laval et TELUQ/UQAM, 1-25

- Can, A. (2013). SPSS ile Bilimsel Araştırma Süresince Nicel Veri Analizi. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Chan, S. C. H. ve Mak, W. M. (2012). Benevolent Leadership And Follower Performance: The Mediating Role Of Leader-Member Exchange (LMX). *Asia Pacific Journal of Management*. 29.2, 285-301.
- Chemers, M. M. (2001). Leadership Effectiveness: An Integrative Review. M. A. Hogg ve S. Tindale (Ed.). *Blackwell Handbook of Social Psychology: Group Processes içinde*. Oxford: Blackwell, 376- 399.
- Chen, X. P., Eberly, M. B., Chiang, T. J., Farh, J. L. ve Cheng, B. S. (2011). Affective Trust in Chinese Leaders: Linking Paternalistic Leadership to Employee Performance. *Journal of Management*. 20. 10, 1-24.
- Cheng, B. S., Boer, D., Chou, L.F., Huang, M. P., Yoneyama, S., Shim, D., Sun, J. M., Lin, T. T., Chou, W. J. ve Tsai, C. Y. (2013). Paternalistic Leadership in Four East Asian Societies Generalizability and Cultural Differences of the Triad Model. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 45.1, 82-90.
- Cheng, B. S., Chou, L. F., Wu, T. Y., Huang, M. P. ve Fahr, J. L. (2004). Paternalistic Leadership and Subordinate Responses: Establishing a Leadership Model in Chinese Organizations. *Asian Journal of Social Psychology*. 7.1, 89-117.
- Çalışkan, N. (2015). Ulusal Kültürün Örgüt Kültürü ve Paternalist Liderlik Algısı Üzerindeki Etkisi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Erben, G. S. ve Güneşer, A. B. (2007). The Relationship Between Paternalistic Leadership and Organizational Commitment: Investigating the Role of Climate Regarding Ethics. *Journal of Business Ethics*, 82.4, 955-968.
- Farh, J. L. ve Cheng, B. S. (2000). A Cultural Analysis of Paternalistic Leadership in Chinese Organizations. J. T. Li, A. S. Tsui ve E. Walton (Ed.). *Management and Organizations in Chinese Context içinde*. London: Macmillan, 2000, 84-127.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. 2. Baskı. Thousand Oaks CA: Sage Publications.
- Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1). <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1014>.
- House, R.J., Hanges, P.J., Javidan, M., Dorfman, P.W. ve Gupta, V. (2004). *Culture, Leadership, and Organizations: The GLOBE Study of 62 Societies*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Kartarı, A. (2006). *Farklılıklarla Yaşamak*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Kurtuluş, K. (2010). *Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Migliore, L. A. (2011). Relation between big five personality traits and Hofstede's cultural dimensions: Samples from the USA and India. *Cross Cultural Management: An International Journal*, 18(1): 38-54.
- Moorman, R. H. ve Blakely, G. (1995). Individualism-Collectivism As an Individual Difference Predictor of Organizational Citizenship Behavior. *Applied Psychology: An International Review*, 16(2): 127-142.

- Mulla, Z. R. ve Krishnan,V. (2012). Effects of Beliefs in Indian Philosophy: Paternalism and Citizenship Behaviors. *Great Lakes Herald*. 6.2, 26-35.
- Naumov, A. I. ve Puffer, S. M. (2000). Measuring Russian Culture using Hofstede's Dimensions. *Applied Psychology: An International Review*, 49 (4): 709-718.
- Öner, Z. H. (2012). Servant Leadership and Paternalistic Leadership Styles in the Turkish Business Context: A Comparative Empirical Study. *Leadership & Organization Development Journal*. 33(3): 300 – 316.
- Paşa, S. F., Kabasakal, H. ve Bodur, M. (2001). Society, Organizations, and Leadership in Turkey. *Applied Psychology: An International Review*. 50(4):559-589.
- Pellegrini, E. K. ve Scandura, T. A. (2006). Leader-Member Exchange (LMX), Paternalism, and Delegation in the Turkish Business Culture: An Empirical Investigation. *Journal of International Business Studies*. 37, 264- 279.
- Pellegrini, E. K. ve Scandura, T. A. (2008). Paternalistic Leadership: A Review and Agenda for Future Research. *Journal of Management*. 34.3, 566-593.
- Pellegrini, E. K., Scandura, T. A. ve Jayaraman, V. (2010). Cross-Cultural Generalizability of Paternalistic Leadership: An Expansion of Leader-Member Exchange Theory. *Group & Organization Management*. 35.4, 391-420.
- Sargut, S. (2010). *Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim*. 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sinha, J. B. P. (2008). *Culture and Organizational Behaviour*. New Delhi: Sage.

Soares, A. M., Farhangmehr, M. ve Shoham, A. (2007). Hofstede's Dimensions of Culture In International Marketing Studies, Journal of Business Research, 60(3): 277-284.

Şişman, M. (2002). Örgütler ve Kültürler. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Wu, M. Y. A. (2006). Hofstede's Cultural Dimensions 30 Years Later: A Study of Taiwan and The United States. Intercultural Communication Studies, XV(1): 33-42.

Sakarya Üniversitesi 2014-2018 Stratejik Planı. (2014). http://sakarya.edu.tr/sites/sakarya.edu.tr/file/SP_2014-2018-V3.pdf Erişim Tarihi: 27 Mart 2015.

Politikalar. (t.y.). <http://www.sakarya.edu.tr/tr/icerik/162/8/politikalar> Erişim Tarihi: 27 Mart 2015.

Sakarya Üniversitesi Akademik Personel Sayısı. (t.y.), <http://about.sakarya.edu.tr/Personel/PersonelSayilari> Erişim Tarihi: 27 Mart 2015.

What About Turkey?. (t.y.). <https://www.hofstede-insights.com/country/turkey/> Erişim Tarihi: 12 Nisan 2019

DERGİ TASARIMINDA TİPOGRAFI: TSE ÖNCÜ ÇOCUK DERGİSİ ÖRNEĞİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Mehmet Emin KAHRAMAN*

M. Emir FİDAN**

Öz

Tipografi, biçimi ve kullanım şekilleri ile dijital ve basılı mecra için okunurluk, okunabilirlik ve ilgi çekicilik gibi nitelikler taşımaktadır. Tasarlanmış yazı karakterleri, biçimsel öğeler olmanın ötesinde, kullanıldığı alana özel bir tasarım dili oluşturmaktadır. Basılı mecra ürünü olan süreli yayınlarda da özgün ve doğru yapılandırılmış bir tipografiye ihtiyaç vardır. Süreli yayımlar içerisinde çocuk dergileri tipografi açısından dikkat çekici örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada üç aylık bir süreli yayın olan Türk Standartları Enstitüsü Öncü Çocuk Dergisi, tipografik özellikleri bakımından incelenmiştir. Yapılan çalışmada, tipografik öğelerin görsel iletişime olan etkilerini ortaya koymak amaçlanmış ve bu kapsamda söz konusu tasarım problemleri ile çözüm önerileri ele alınmaya çalışılmıştır. İncelenen dergi dâhilinde, grafik iletişimin başlıca öğesi olan tipografi ile ilgili olarak okunurluk, yazı hiyerarşisi, yazı tipi seçimi, blok düzeni gibi unsurlar üzerine tartışılmıştır. Verilerin nitel olarak değerlendirildiği bu betimsel çalışmada örneklem olarak derginin 2016 yılı sayıları seçilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında derginin tasarımında tespit edilen bulgulara yönelik öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tipografi, Tasarım, Görsel İletişim, Yayıncılık, Çocuk Eğitimi

* Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Sanat Bölümü, e-posta: mek@yildiz.edu.tr.

** Arş. Gör., Nişantaşı Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Grafik Bölümü, e-posta: emir.fidan41@gmail.com.

Typography in Magazine Design: An Analysis on the Magazine of TSE “Öncü Çocuk”

Abstarct

Typography with its shape and usage has some qualifications like legibility and readability in both digital and printed media. Designed typefaces create special design language based on the subject beyond being just stylistic forms. A well structured and original typography is also needed for periodicals as a printed media. Among the periodicals, magazine for children is one of the most interesting examples about typography. In this study, Turkish Standards Institution “Öncü Çocuk”, which has been published for three months, has been examined in terms of typographic characteristics. In this study, it was aimed to reveal the visual communication effects of typographic items, and in this context, the study tried to address the design problems and offered some solutions. Within the magazine examined, the main elements of graphic communication, such as readability, type hierarchy, typeface selection, alignment, etc., have been discussed with regard to typography. In this descriptive study in which the data are evaluated qualitatively, the samples of the year 2016 were selected as samples. At the conclusion of the study, suggestions were made for findings that were found in the design of this magazine.

Keywords: Typography, Design, Visual Communication, Publishing, Child Education

Giriş

Çocuk dergileri, başta eğlence ve eğitim olmak üzere çeşitli temalar etrafında yayın çizgisi izleyen süreli yayınlardır. Matbaanın icadı sonrası yayıncılığın süreç içinde gelişmesi ile farklı kitlelere özel yayınlar ortaya çıkmıştır. Çocuk dergileri de gerek hitap ettiği kitle gerekse form itibarıyla bu gelişmelerin bir ürünü olarak günümüzde varlık göstermektedir.

Süreli yayınlarda hedef kitle, yayın politikalarının geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda dergiler, yalnızca erkeklere, kadınlara veya çocuklara özel olmak gibi farklı demografik

özelliklerdeki bireylere yönelik yayın politikaları izleyebilmektedir. Alt kümelenmelerle, sınırlı yaş aralığı gibi değişkenlerle söz konusu kitleler daha da daralıp özelleşebilmektedir.

En geniş kapsamıyla okuma-yazma bilen insanlara seslenen yayınlar olan dergilerin sözel veya görsel unsurları, hedef kitlesine göre yapılanmaktadır. Bu yapılanma, algı ve ilgi düzeyi ekseninde ilerleme göstermektedir. Bir yetişkinin ile bir çocuğun algı düzeyindeki farklılık, tasarımda kullanılan sözel öğeler ve görsellerin kullanımına etki etmektedir. Tasarımda “işler” olmanın ötesinde “etkili” olma amacıyla ise ilgi yönü göz önünde bulundurulmalıdır. Bunların gözetilmesiyle hedef kitlenin ilgisini çekebilene ve uygun anlatı dilini kullanan, dergi gibi basılı görsel iletişim ürünleri ortaya çıkmaktadır.

Grafik tasarım, genel itibariyle kullandığı form ve gereçlerle algıya imgeler üzerinden seslenmektedir. Grafik dili oluşturan öğelerin çoğunlukla sözel değil görsel olması sebebiyle her zaman herkes için apaçık bir anlatım söz konusu olamayabilir. Bu kapsamda görsel iletiler alıcının algılama kapasitesi üzerinde her zaman somut bir etki iddiasında bulunamaz. Okunurluk üzerine yapılan tipografi ise grafik dili oluşturan öğeler arasında -aksi yönde bir etki bırakma hedeflenmedikçe- en iyi anlaşılma yetisine sahip mesaj aktaranıdır. Görsel iletişimi sağlamada en etkili unsurlardan biri olarak karşımıza çıkan tipografi, bir görsel iletişim nesnesi olan dergi için doğru tasarlanması elzem olan vazgeçilmez bir öğe niteliği taşımaktadır. Özellikle çocuk dergileri, grafik ve tipografik düzenlemelerin yalnız birer tasarım kaygısının ötesinde bir ihtiyaç özelliği gösterdiği örnekler olarak belirlemektedir.

1.1. Tarihçe

Dergiler, genellikle belirli periyotlarla yayınlanan süreli yayınlardır. Bu yayınlar, basılı olarak üretilmiş olabilecekleri gibi günümüzde elektronik ortamda da yayıncılıkta kendilerine yer bulabilmektedir. Dergi, sözlükte, “(isim.) Siyaset, edebiyat, teknik, ekonomi vb. konuları inceleyen ve belirli aralıklarla çıkan süreli yayın, mecmua” olarak tanımlanır. (TDK, [19.11.2017]).

15. yüzyılda matbaanın ve çoğaltım tekniklerinin gelişimi ile kitap dışında dergi gibi yeni basılı formların ortaya çıkması için bir imkân doğmuştur. Süreli yayınlar, matbaanın seri üretime olanak tanınmasıyla kitle iletişimi için basılı bir araç haline gelmiştir. Gutenberg’den iki yüzyıl sonra ise bugünkü anlamda “dergi”ye ilişkin ilk örnekler ortaya çıkmış; 1663’te Almanya’da yayınlanan “Erbauliche Monaths Unterredungen” adlı edebiyat ve felsefe temalı süreli yayın, bu yeni basılı türün öncüsü olmuştur (Wikipedia, [19.11.2017]).

Matbaadan üç yüz, “dergi” yayıncılığının ortaya çıkışından ise tam bir asır sonra çocuklara yönelik bilinen ilk dergi olan “The Lilliputian Magazine”, 1751 yılında İngiltere’de yayın hayatına başlamıştır. (British Library, [19.11.2017]). Bu dergiyi devam eden yıllarda Fransa’da Journal D’Education (1768), Almanya’da Leipziger Wochenblatt für Kinder (1772), İspanya’da ise Gaceta de los Niños (1798) izler.

Üç sayı yayınlanan The Lilliputian Magazine; fabl, öykü, bilmece, özdeyiş gibi içeriklere sahiptir ve 19. yüzyılda yayın hayatına başlayan çocuk dergilerinin aksine öğüt ve ahlaki mesajlar verme kaygısı gütmeyen, eğlence ve güzel vakit geçirme odaklı olan bir yayındır. Söz konusu derginin içeriği, bugünkü modern ardılları ile büyük ölçüde benzeşmektedir.

Masaüstü yayıncılığın henüz ortaya çıkmadığı ve dolayısıyla biçimsel müdahalelerin kolay olmadığı bir dönemde yayınlanan çocuk dergisi “The Lilliputian Magazine”, illüstrasyon ve ambalaj tasarımı gibi çocuklar için ilgi çekecek tasarım unsurlarını bünyesinde barındırmaktaydı.

“The Lilliputian Magazine”, bulunduğu dönem için yalnız bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Amerika’da dahi 1865’te “Our Young Folks” dergisinin çıkışına kadar çocuklara yönelik dergilerin format olarak yetişkin kitleye hitap eden yayınlardan farklı olmadığı, tekdüze bir tasarıma sahip olup illüstrasyon gibi destekleyici unsurlar içermediği ve aşırı didaktik olduğu bilinmektedir (Sloan, 2013).

Çocuk dergisi yayıncılığı Türkiye’de ise ilk kez Osmanlı Dönemi’nde, 1869 yılında “Mümeyyiz” adlı haftalık gazete eki ile başlamıştır (Fabilog, [19.11.2017]). Dergi olarak adlandırılabilir ilk örnek olan “Mümeyyiz”; öykü, haber, şiir içerirken eğitimle ilgili eleştirilere de yer vermiştir. “Mümeyyiz”i, “Sadakat”, “Etfal”, “Çocuklara Mahsus Gazete” ve Cumhuriyet Dönemi’nde nicelik ve nitelikleri giderek artan yayınlar izlemiştir.

1945’ten 2008 yılına kadar bazı aralarla yayınlanan “Doğan Kardeş” dergisi ise Türkiye’de yayınlanan çocuk dergileri arasında en popüler olandır (Hunt, 2004). Uzun süreli yayın hayatının yanı sıra entelektüel çevresi de dikkate değerdir. Bu dergi bünyesinde dönemin ünlü yazar, çevirmen ve ressamı çalışmıştır (Özgül, [19.11.2017]).

Dijital devrim sonrası teknik olanaklar bakımından üst düzeye erişilen günümüz yayıncılığında tasarıma dair çözüm arayışları hâlâ devam etmektedir. Zira tasarım için teknik imkânlar yalnızca “araç” düzeyinde bir nitelik taşımaktadır ve bir amatör profesyonel bir yayıncıya dönüştürememektedir. Becer’in, Parnau’dan aktardığına göre; “Profesyonel bir tasarımcı, -ilkel ya da çok gelişmiş- her türlü

araç-gereçle çalışabilir. Masaüstü yayıncılık araçları ve yazılımlar profesyonelin işini kolaylaştırır, ancak hiçbir amatörden bir profesyonel yaratmaz” (Parnau’dan aktaran Becer, 2015, 121).

1.2. İlgili Çalışmalar: Dergi Tasarımı ve Tipografi

Dergiler, format olarak kapaklar ve iç sayfalardan oluşmaktadır. Bir derginin kapak anatomisinde logotype (derginin adını belirten), ana görsel, içeriğe atıf yapan kısa cümle, tarih vb. öğelerin bulunması beklenir. İç sayfalar ise görseller, metinler, ana ve alt başlıklar ve görseller için açıklamaları içerir. Dergi için sayfa düzeni mevzusu, genel olarak grafik tasarımda mevcut olan temel tasarım prensipleriyle açıklanır. Sayfa düzeni içerisinde yer alan elemanların birbiriyle ve çevresiyle uyumlu olması gerekmektedir.

Yazı, sayfa sınırları içindeki somut elemanlardan biridir ve sayfa tasarımını, okur-sayfa etkileşimini doğrudan etkiler. Temel işlevi okunurluk olan tipografi, bu doğrultuda okurun okuma eylemini gerçekleştirmesi için ideal formu arar. Bununla beraber bugün hâlâ metinlerin biçimsel özelliklerinin okurlar tarafından nasıl algılandığı hakkında çok az şey bilinmektedir.

Okunurluk çalışmaları yazıyı ve sayfayı tasarlamak adına önem taşımaktadır. 20. yüzyıla kadar baskıda okunabilirlik çalışmaları az sayıdadır. Önceleri okunabilirlikle ilgili olan öneri ve kurallar, bilimsel çalışmalara değil; öznel bulgulara ve kısmen sanattaki uyum ilkesine dayanmaktaydı (Tarasov, v.dğr., 2015). Günümüzde hâlâ bu konuda bilimsel verilere dayanmayan; deneyim veya gözlemlerle temellendirilen öznel görüşlerin varlığı söz konusudur.

Tarasov ve diğerlerinin 2014’te yayınladığı “Legibility Of Textbooks: a Literature Review” adlı makale, okunabilirlik çalışmaları hakkında toplu bir derleme olması, kısa bir tarihçe sunması ve bütüncül bir değerlendirme ortaya koyması bakımından önemlidir. Çalışmada tarihenin dışında okunurluk ve göz takibi, yazı karakteri

seçimi, satırlar arası boşluk kullanımı, sütun ayarları ve satır uzunluğu gibi konularda yapılan araştırmalara yer verir. Çalışmanın değerlendirme kısmı, literatürün sunduğu ölçütlerin ve kuralların geçerliliğini sorgular niteliktedir. Bu incelemede geçmişten günümüze yapılan çalışmaların birçok bulgusu arasında önemli bir tutarsızlık olduğu tespit edilmiştir. Tipografiye dair çokça analizin mevcut olmasına rağmen araştırmacılar arasında baskıda okunabilirlik etmenleri konusunda bir anlaşma olmadığı ifade edilmektedir. Çalışmada okuma hızının tipografik faktörlere (daha çok) bağlı olduğu çıkarımına yer verilmiş fakat özel bir yazı karakterinden bahsedilmemiştir. Söz konusu araştırma, literatürdeki çalışmaların birbiriyle zaman zaman çelişen sonuçlar ortaya koymasını ise esasen standart bir ışık koşulu olmamasına bağlamaktadır. Burada ışık ve yüzey koşullarının öznenin algısını son derece etkilediği ifade edilmektedir (Tarasov, v.dğr., 2015).

Literatürde okunabilirlik çalışmaları dışında doğrudan dergi tasarımı özeline eğilen çalışmalar da söz konusudur. Sumner ve Rhoades, iyi dergi tasarımı için yazıyı da içeren bazı ipuçları verir. Buna göre:

- Asla tüm sayfa yekpare bir yazı bloğu ile doldurulmamalıdır. En azından bir fotoğraf, illüstrasyon veya alıntı kutusu aracılığıyla metin bölünmelidir.
- Dergi, beyaz alanı olabildiğince kullanmalı, rahat tasarıma ve cazip bir hâle bürünmelidir.
- Koyu zemin üzerine beyaz yazı okumayı zorlaştırır. Bu şekilde kullanılmak isteniyorsa yazı boyutu büyütülmelidir.
- Her sayfa yazı dışında bir baskın (iki veya üç değil) dominant görsel içermelidir.

- Tüm makale metinleri ve gövde metni için tek bir yazı karakteri kullanılmalıdır. Başlıklar, manşetler ya da başka özel birimler için ikinci bir tamamlayıcı yazı karakteri kullanılabilir.
- Karşılıklı sayfalar arasında içeriğin tek bir makaleye ait olmadığı durumlarda tasarım dengesi ve simetri oluşturmaya çalışılmalıdır. (Summer – Rhoades, 2006)

Konu dâhilinde yapılan tüm diğer çalışmalara göre okunurluk (legibility) ve okuturluk (readability) kavramları öne çıkmaktadır. Okunurluk, temel olarak bir harfi diğerinden ayırt etmeye; okuturluk ise kelimeler, cümleler ve pasajlar gibi daha büyük yazı birimlerinin okunabilmesine atıf yapar.

Okunurluk, yazıyı okunabilir yapan tüm nitelikleri düzenlemek ile ilgilidir. Bu nitelikler, okuyucunun yazılanı en az çaba ile algılayabilmesini sağlar (Sarıkavak 2009). Okunurluğu etkileyen parametreler kullanılan yazı karakterine; harf ve sözcüklerin boşlukla olan ilişkisine, yazı elemanlarının birbirleriyle kurduğu yakınlık, uzaklık gibi mesafelere ve yazı karakterinin boyutu gibi özelliklere bağlıdır.

Okuturluk ise yazının okunur olması için gerekenlerle müşterek biçimsel özelliklerle şekillenmesinin dışında okura hitap etme amacıyla da ilgilidir. Okunurluk ve okuturluk; işlev ve işlevin tasarımın bütününde okura sunduğu görsel atmosfere atıf yapmaktadır. Tipografik kullanımlarda ortaya çıkan denge, hiyerarşi, kontrast, birlik gibi ilkelere uygunluk, okunurluğu ve okuru etkileyen etmenler arasında yer almaktadır.

Bir yazının okunur olmasını etkileyen faktörler: yazı tipi, yazı tipi boyutları, kullanılan yazı tipi sayısı, kontrast, renk, yazı tipi stili ve ağırlığı, büyük küçük harf kullanımı, kelime içindeki tüm karakterler arası boşluk (tracking), iki harf arası boşluk (kerning), paragraf içindeki satırlar arası boşluk (leading), uzunluk, paragraf başı,

hizalanma ve sayfa düzeni olarak sıralanabilir.

Cullen'in "*Design Elements, Typography Fundamentals: A Graphic Style Manual for Understanding How Typography Affects Design*" adlı çalışması, bir tasarımda tipografinin ve kullanım şekillerinin etkilerini sistematik bir şekilde aktarması bakımından önem taşımaktadır. Cullen tipografiyi; bağlam olarak tipografi (tanım, işlev, uygulama), temel öğeler (anatomi ve terminoloji), yazı biçimleri (karakter kategorileri, seçim, kombinasyon), yazıyı yerleştirme (boşluğun kullanımı, hizalama, hiyerarşi) ve yapı (strüktür, grid sistemi) olmak üzere beş başlık altında ele alır (Cullen, 2012).

Literatürün izinde bir çıkarımla, tipografinin tasarımda kullanımı konusunda ana hatlarıyla üç önemli husustan bahsedilebilir. Bunlar; bağlamı yakalamak, okunur ve okutur formun keşfi ve kompozisyon başlıklarıyla ifade edilebilir. Bu hususlar ayrı sözcüklerle ayrı manalara atıflar yapsa da her biri tasarım için bir bütüne hizmet eden ve çoğu zaman iç içe geçmiş etmenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bağlamı Yakalamak

Tipografi, dili görünür yapan bir araçtır ve beraberinde bilgiyi aktarırken içerikle uyumlu bir form ile okura seslenmelidir. Bağlamı yakalamaktan kasıt tasarımın alıcıya seslenebilmesi, onun dilinden konuşması, formun hedef kitlede bir karşılık bulabilmesidir.

Thomas Codben-Sanderson, günümüzden iki yüzyıl önce tipografinin işlevine dair şunları söylemektedir: "Tipografinin bütün görevi, yazar tarafından iletilmek istenilen düşünce ve imgeyi gözden kaçırmadan okurun hayal gücüne seslenmektir" (Becer, 2015, 17).

Okunur ve Okutur Formun Keşfi

Okunurluk ve okuturluk her demografik kesim için ortak kaygıları taşımakla beraber özel odaklar düzeyinde farklı kıstasları da barındırabilmektedir. Örneğin okumayı yeni öğrenen çocuklar için seçilecek yazı tiplerinin şeklen daha basit ve büyük puntoda olması öngörülürken yetişkinler için ise yazının okuma hızını sekteye uğratmayacak ortalama bir punto değerinde olması beklenir. Okunurluk için en çok bilinen bazı hususlar şu şekilde sıralanmaktadır:

- Yazı tipi, okunabilir olabilmek adına dikkat edilmesi gereken ilk husustur. Genellikle uzun metin pasajları için serifli karakterlerin seçimi uygun görülmekte fakat küçük puntolu kullanımlarda tırnakların okumayı zorlaştırabileceği unutulmamalıdır.
- Farklı yazı puntoları okura farklı okunabilirlik dereceleri ve deneyimleri sunmaktadır. Yazının çok küçük boyutta olması okunurluğu engellerken gereksiz büyük font kullanımı da okuma hızını yavaşlatabilmektedir.
- Küçük harfler uzantıları ve eşit olmayan boyutlarıyla göz takibi ve okunurluk için daha uygundur. Tüm metnin büyük harfli olması okunurluğu zorlaştırmaktadır.
- Bir metinde kullanılan yazı tipinin sınırlandırılması gerekmektedir. Farklı tasarımcılar tarafından üretilen yazı tiplerinin tek bir yayında, bir arada işler olması güçtür.

Kompozisyon

İyi tasarlanmış bir harf veya iyi yapılandırılmış bir metin, bir yüzeyde tek başına başarı ifade etmez. Bu iyi tasarlanmış yazının, sınırları olan yüzey içerisindeki diğer tüm tasarım öğeleriyle iyi bir

uyum, denge, hareket, karşıtlık ilişkileri de kurması gerekmektedir. Yazı, tasarımın temel ilkeleriyle bir kompozisyon içerisinde doğru konuma yerleşir. Bu konudaki bazı hususlar şunlardır:

- Sayfa düzeni, belirgin bir grid sistemi (ızgara) üzerine kurulmalıdır. Bu düzenin olmaması, boşluk elemanından yoksunluk, beraberinde gözün yorulması ve akıcı bir metin tasarımının bulunmamasına yol açabilir.
- Boşluk gerek grid sisteminde gerekse yazı için önemli bir elemandır. İki harf arası boşluğun (kerning), sözcük içerisindeki tüm harf arası boşlukların (tracking) veya satırlar arası boşlukların (leading) az veya fazla olması okurda farklı etkiler bırakmaktadır. Fazla aralık kullanımı ve sıkışıklık okunurluğu olumsuz yönde etkilemektedir.
- Satır uzunluğu, gözün bir sonraki satıra geçişi için önem taşır. Çok uzun satırlar bu geçişi zorlaştırmaktadır.
- Hizalama, yazının sayfa içerisindeki yerleşimine göre şekillenmesiyle birlikte soldan sağa okunan metinler için en çok tercih edilen kullanımı sola bloklamadır.
- Renk, tipografide hiyerarşiyi sağlamada yararlanılacak bir araçtır. Farklı hiyerarşideki yazı birimlerinin farklı renk veya tonlarla birbirlerinden ayrılması ve as üst ilişkisi kurması sağlanabilir. Çok fazla renk kullanımı ise okunurluğu zorlaştırmaktadır.
- Metin – arka plan ilişkisinde en okunabilir kombinasyon, beyaz zemin üzerine siyah metindir. Olası tüm diğer kullanımlarda daha az okunurluk söz konusudur.

1.3. Çocuk Dergileri ve Tipografi

Dergilerde tüm diğer basılı formlarda olduğu gibi temel olarak görsel ve yazı (tipografi) öğeleri kullanılmaktadır. Dergi tasarımında kullanılan bu öğeler, düşünceyi form aracılığıyla okura aktarmayı hedefleyen araçlardır. Tipografi, bu formlardan biridir. Çocuklara hitap eden yayınlarda da tipografi kullanımı, “okunurluk” prensibinin sağlanması üzerine temellenmektedir. Kelimeleri ve metinleri, farklı yazı tiplerinde okumak mümkündür fakat bazı yazı karakterlerinin diğerlerinden daha kolay okunabiliyor olması bilinen bir gerçekliktir.

Tipografi çocuklar için tasarım bağlamında eğitimcilerin varsayımları, sezgileri, kullanım pratikleri ve geleneklerine dayandırılarak açıklanır ve tasarımcılar, geçmişten günümüze bu görüşleri takip etme eğilimindedir (Bessemans, 2016).

1957’de ortaya çıkan yazı tipi Helvetica’nın başarısı, serifsiz yazı karakterlerinin popüleritesini de etkilemiştir. Serifsiz yazılar, harflerin temiz bir netlikte olması ve boyutlandırma koşullarına sağladığı uyumluluk gibi unsurlarıyla tercih sebebidir.

Bu gibi kolaylıklardan ötürü, özellikle öğretmenler, çocukların okuması için serifsiz metinlerin uygun olduğunu düşünmüşlerdir. Vera Coghill adlı sınıf öğretmenin 1980 yılında *Information Design Journal* adlı dergide yayınladığı “Çocuklar Bilinmeyen Bir Yazı Tipinde Bilindik Kelimeleri Okuyabilir mi? (Can Children Read Familiar Words Set in Unfamiliar Type?)” adlı makalesi bu konudaki ilklerden olması bakımından önemlidir. Coghill, ardılları gibi serifsiz karakterlerin daha okunur olduğunu savunmaktaydı (Coghill, 1980).

Bu görüş, serifsiz karakterlerin elle yazma eyleminin ürünü olan harflere benzerliğiyle temellendirilmeye çalışılmıştır. Beraberinde bu eğilimi hisseden tasarımcılar tarafından, çocuklara özel olarak, yazmayı taklit eden ve ama basılı harflerin dünyasına uzak kalan “Infant (tr. *Bebek*) Karakterler” olarak adlandırılan yazı biçimleri

ortaya çıkarılmıştır. Bugün de kullanılan “infant” yazı karakterlerinden bazıları Sassoon, Fabula, Twinkl Sans’dır (Bessemans, 2016).

Çocuklar için tipografik tasarım konusuna pek çok araştırmacı yanıt aramıştır. Bessemans ise çocuklar için okunabilirlik araştırmalarında tasarımcıların sürece dâhil edilmediği için yanlış örnekler üzerinden sağlıksız sonuçlar ve çıkarımlar elde edildiğini ifade eder. Yine kendi araştırmasında görme yetisi düzgün olan çocuklar için bilinenin aksine serifiz karakterlerin daha okunaklı olmadığını, serifli yazılarda aynı gruptan çocukların daha az okuma hatası yaptığı bulgusunu paylaşmaktadır. Bessemans, okunabilirlikte kişiden kişiye göre değişen öznel etmenlerin varlığını ve bu sebeple herkes için geçerli bir okunurluğun söz konusu olamayacağını da savunur (Bessemans, 2016).

En yaygın kabullere göre çocuk yayınlarında okunurluk problemine yönelik olarak uygulanması beklenen başlıca tasarım çözümlerinden biri, punto büyüklüğünün ayarlanmasıdır. Zira farklı yaş aralığındaki çocuklara farklı punto değerleri hitap etmektedir. Yazı boyutu ile kitlenin yaş düzeyinin uyumu, bir başka görsel iletişim ortamı olan kitapta da dikkat edilen bir özelliktir.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı’nın Haziran 2007 tarihinde yayınladığı “Ders Kitapları ile Eğitim Araçlarının İncelenmesi ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönerge”de “İlköğretim 1’inci sınıflar için (20), 2’nci sınıflar için (18), 3’ncü sınıflar için (14), 4’ncü sınıflar için (12), 5’nci sınıflar için (11), daha üst sınıflar için ise (10) puntodan daha küçük harfler kullanılmaz.” açıklaması yer almaktadır. (MEB Mevzuat, [19.11.2017]).

2. Araştırma Modeli

Bu araştırmada amaca yönelik olarak nitel veri analizi tekniklerinden “betimsel analiz” kullanılmıştır. Nitel verilerde, alanında uzman kişilerin incelenen süreli yayındaki tipografik tasarım problemlerine ilişkin düşünceleri yer almaktadır.

2.1. Evren ve Örneklem

Grafik iletişimin başlıca araçları, görsel (illüstrasyon, fotoğraf vb.) ve yazı yani tipografidir. Araştırmamızda, alıcıya iletilmek istenen mesajın arayüzü niteliğinde olan “tipografi” üzerinde durulmaktadır. Bu çalışmada, yayıncılık ve grafik tasarımda teknik sınırlılıkların minimum düzeye indiği günümüzde, tüm olanaklara rağmen devam eden tasarım problemlerinin durumunu tespit etmek amacıyla, güncel bir örnek olan TSE'nin “Öncü Çocuk Dergisi” incelenmiştir.

TSE Öncü Çocuk Dergisi, Türk Standartları Enstitüsü'nün çocuklar için hazırladığı bir yayın organıdır. 1995 yılından bu yana yayın hayatına devam eden derginin içeriği bilim, teknoloji, fen bilgisi, güncel konular, bilmece ve bulmacalardan oluşmaktadır. Dergi, üç aylık aralıklarla, Ocak-Şubat-Mart, Nisan-Mayıs-Haziran, Temmuz-Ağustos-Eylül ve Ekim-Kasım-Aralık olmak üzere yılda dört kez yayınlanmaktadır. Araştırmanın evrenini, incelenen yayının 2016 yılında yayınlanmış olan tüm sayıları oluşturmaktadır.

Bu sayılar; tema ve tipografi ilişkisi, temel tasarım ilkelerine uygunluk ve yazı tipi, boyutu, boşluk, espas, okunurluk gibi tipografik öğelerin kullanımı bağlamlarında incelenmiştir. 2016 yılı sayıları incelenen derginin içerik olarak pedagojik bir altyapıya sahip olup olmadığı konusu ise -bu çalışmanın kapsamı dışında olup- tasarımın ötesinde cevaplanması gereken ayrı bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2. Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplama aracı olarak nitel çalışmalarda önerilen görüşme formu yaklaşımı kullanılmıştır. Araştırmada önceden belirlenmiş soruların yanı sıra keşif amaçlı olarak konu dâhilinde başka sorular da yöneltilmiştir. Böylelikle veri toplama amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır.

Bu çalışmada beş uzman/akademisyen görüşüne yer verilmiştir. Uzmanların seçiminde sanat ve tasarım alanlarına ilişkin doktora ve eşdeğer dereceye sahip olmaları veya sektör ve akademisyenlik deneyimlerinin bulunması gözetilmiştir. Görüşmeler, araştırmanın geçerliliğini artırmak amacıyla yapılmış, görüşülenlerden olur alınmıştır.

Derginin bir yıllık sayılarını inceleyen uzmanlara konuyla ilgili olarak tasarım ve tipografiye ilişkin sorular yöneltilmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

Çalışma kapsamında yapılan veri analizi, literatüre dayandırılan çıkarımlar ve uzmanlardan alınan görüşlerin yorumlanması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Görüşme verileri, nitel araştırma tekniklerinden betimsel analiz kullanılarak çözümlenmiştir. Ele alınan derginin tasarımı birbiriyle ilişkili, tasarımı etkileyen üç temel başlık etrafında incelenmiştir. Bunlar bağlamı yakalamak, okunur ve okutur formun keşfi ve kompozisyon (yerleşim ve uyum) olarak belirlenmiştir.

3. Bulgular ve Yorumlar

Bağlamı Yakalamak

Dergi tasarımında hedef kitlenin tespiti, en temel konulardan biridir. Bu yayınların başarılı örneklerinde, hitap edilen kitleye yönelik belirli bir tasarım dili kullanılmaktadır. Bu, iletişim sürecinin

tasarlanması ve yönetilmesi ile doğrudan ilgili bir durumdur. Aktarılmak istenen iletilerin görselleştirildiği yayın ortamlarında, doğru kanaldan doğru iletiyle doğru alıcıya seslenilmesi bir zorunluluktur. Alıcıya görsellikle seslenilirken kullanılan etkili grafik araçlardan biri tipografidir.

Kaynak, mesaj, kanal ve alıcı üzerinden kurgulanan iletişim sürecinin tasarım açısından doğru planlanması süreli yayınların “başarılı” olarak nitelendirilmesinde etkili olan etmenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda görüşüne başvuru uzmanlardan, TSE Öncü Çocuk Dergisi'nin tema ve tasarım ilişkisine dair yorumlar alınmıştır.

Dergi gibi basılı mecra ürünleri, okurla ilk olarak kapak sayfası üzerinden bir iletişim kurar. Kapak sayfası, okurun ilgisini çekebileceği gibi okuru baştan kaybetmeye de sebebiyet verebilir. Kapak, yalnızca kullandığı etkili görsellerle değil; aynı zamanda yazılarıyla da okura seslenir. Tasarımda üslup gibi değişkenler söz konusu olsa da dergi kapağında bulunması gerekenler üzerine evrensel bir uzlaşmadan söz edilebilir. Ana görsel, logotype, slogan (veya benzeri bir ifade) ve derginin iç sayfalarına atıf yapan yazılı ifadeler neredeyse her derginin (i.e. magazine) kapak sayfasının olmazsa olmazıdır.

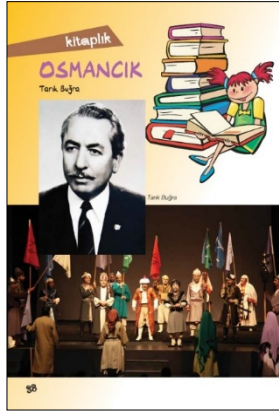

Görsel 1, 2, 3, 4. Öncü Çocuk Dergisi 2016 Sayıları (77, 78, 79, 80) kapak sayfaları.

Öncü Çocuk Dergisi'nin 2016 yılı sayılarının kapak tasarımında içeriğe dair başlıklar, derginin iç sayfalarına atıf yapan yazılı ifadeler gibi okur için merak ve okuma isteği uyandırabilecek unsurlara yer verilmemiştir (Görsel 1, 2, 3, 4). Dergide yer alan metinler: "Türk Standartları Enstitüsü Çocuk Dergisi", logotype, tarih-sayı bilgisi ve "Türk Standartları Enstitüsü'nün Çocuklara Armağanıdır" yazılılarıyla sınırlıdır ve bu yazılar, tarih ve sayı bilgisinin dışında her sayı için aynıdır, değişiklik göstermemektedir.

Öte yandan yüzeyin tamamını kaplayan kapak görsellerinin yazı(lar) gibi bir tamamlayıcı unsura ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Her sayıda değişen kapak resimlemelerinin neyi veya neleri tasvir ettiği anlaşılammakta; resimlerin içerik ile herhangi bir ilişkisinin olup olmadığı konuları, kapak sayfası üzerinden okunamamaktadır. Bütüncül bir tasarım üslubu için görseller ve yazıların birbirini tamamlar ve destekler nitelikte kurgulanması gerektiği hususu göz ardı edilmemelidir.

Öncü Çocuk Dergisi'nin hedef kitlesine yönelik olarak Türk Standartları Enstitüsü resmi sitesinde dergi aboneliğiyle ilgili bir duyuruda "ilköğretim 3, 4 ve ortaöğretim 5, 6 ve 7'nci sınıflarda okuyan öğrenciler" açıklaması yer almaktadır. (TSE, [19.11.2017]). Çocuk kelimesiyle adlandırılan kitle içindeki alt gruplar arası yaş farkının "azlığı" nicelik bakımından küçük bir farklılık olsa da algı düzeyi bağlamında büyük farklar ifade edebilmektedir.

**Görsel 5. TSE Öncü Çocuk Dergisi,
s.38, Sayı:80**

Hedef kitlenin tespiti, tasarımda belirgin olarak hissedilen bir problem olarak öne çıkmaktadır. Derginin *Ekim-Kasım-Aralık 2016, Sayı:80* örneğinde hedef kitlenin kim olduğu sorusunun cevaplanamadığı görülmektedir. Özellikle illüstrasyonlar, kullanılan görseller ve yazı karakterleri arasında belli bir ilişkinin gözetilmemiş olması, bu sorunu görünür hale getirmektedir. Sayfada, dört farklı yazı tipi ve birbirinden bağımsız üç farklı görsel öğenin varlığı söz konusudur. (Görsel 5)

Uzman görüşlerine göre derginin tasarımı, hitap ettiği geniş yaş aralığı sebebiyle farklı algı düzeylerine uyumlu değildir. Bu görüşe göre okuyucu kitlesi çocuklardan oluşan bir derginin hangi yaş grubuna hitap ettiği önemlidir. 6-7 yaş grubuna hitap edebilecek

yuvarlak hatlı yazı karakterleri ve illüstrasyonlar (Görsel 6) 12 yaş üstüne hitap edecek konularda da (Görsel 7) tekrar edilmiştir (Nisan-Mayıs-Haziran 2016, Sayı: 78). Dergi 12 yaş içinse, kullanılan yazı karakterleri bu okuyucu kitlesine uygun değildir. Eğer dergi 6 yaş ve üstü içinse, puntoların küçüklüğü, fon ile kurulan kontrast ve görsellere çok yakın olmasıyla alt yaş sınırı için ciddi okuma güçlüğü yaratmaktadır.

Görsel 6. TSE Öncü Çocuk Dergisi, s.26, Sayı:78

Görsel 7. TSE Öncü Çocuk Dergisi, s.14, Sayı:78

Becer'e göre sözcüğün biçimsel özellikleri (yazı karakteri, diziliş biçimi, espas vb.) içerdiği anlamı açıklayıcı ve simgeleyici bir işleve sahip olmalıdır (Becer, 2015). Derginin logotype'ında geçen "çocuk"

kelimesi, bilgi aktarımı ve tipografik sentaks açısından geliştirilmeye müsaittir. Tasarımda biçimin işlevi izlemesi durumu, bir grafik tasarım unsuru olan tipografide de geçerlidir.

Okunur ve Okutur Formun Keşfi

Yazı karakteri seçiminde, hedef kitleyle birlikte dikkat edilecek temel konu okunurluktur. Tipografi, “okuma” eylemi üzerinden ihtiyaca dayalı bir grafik iletişim formu olarak ortaya çıkmıştır. Bilginin sunucu ve aktarıcısı konumunda olan tipografide, estetik kaygılar ise ikincil derecede önem niteliği taşımaktadır. Bir harf biçiminin diğerinden ayırt edilebilmesiyle ilgili olan okunurluk, tipografiye ilişkin kullanımlar üzerinden şekillenir. Bu kapsamda

Görsel 8. TSE Öncü Çocuk Dergisi, s.15, Sayı:79,

derginin yazı tipi, boyut, boşluk, espas gibi unsurlarının kullanımına yönelik uzman görüşlerine de başvurulmuştur.

Bir basılı yayında, kullanılan yazı tiplerinin sınırlandırılması, tasarım birliği açısından önem taşımaktadır. İncelenen dergide, yalnız farklı sayfalarda değil aynı zamanda tek bir sayfa içinde dahi birbirinden farklı yazı tipinin kullanıldığı görülmüştür (bkz. Görsel 8).

Aynı yüzey üzerinde birbirinden bağımsız birçok yazı tipi kullanmak, tasarım elemanlarının bütünlüğüne yönelik problemler ortaya çıkarmaktadır. Görünüm birliğinin ötesinde, farklı yazı tiplerinin okunurluk açısından göstereceği farklı etkileri sebebiyle kullanılan yazı tipinin sınırlandırılması önem taşımaktadır.

Birbiriyle uyumlu yazı tiplerinin yanı sıra tek bir yazı ailesinin çeşitli biçimlerini kullanmak da tasarım açısından işlevsel bir çözüm olabilmektedir. Bir yazı tipinin diğerinden farklılaşmasında temel etmen olan anatomik yapı çizgisel form, uzantılar ve orantı gibi unsurlarıyla okunurluğu şekillendirir.

Tipografik tasarımda harfin anatomik unsurlarının et kalınlıklarında incelik ve kalınlık gibi düzenlemelerine gidilir. Bu ağırlık düzenlemesi, okunabilir bir karakter yaratmak adına önemlidir. Fakat Comic Sans gibi esasen metin yazımı amacıyla tasarlanmamış çoğu yazı tipi, bu gibi ince ayarlardan yoksundur. Ağırlığın eksik olması, Comic Sans gibi yazı tiplerini hoş olmayan bir deneyim hâline getiren ana sorun olarak görülür (DFH, [19.11.2018]). Dergide pek çok farklı teşhir (display type) ve metin tipi (text type) kullanılmasına karşın metinlerde en çok Arial ve Comic Sans kullanımıyla karşılaşmıştır. Bunun dışında gövde metinleri için uygun olabilecek serifli tipler de dergide yer bulamamıştır.

Görsel 9. TSE Öncü Çocuk Dergisi, s.28, Sayı:78, detay

Gözün yazı karakterlerini tanıyabilmesi adına en az harf anatomisi kadar harflerin satır içi dizilimi de önem taşır. Harfler arası boşluğun varlığı, kelimelerin daha kolay seçilmesini ve okunmasını sağlarken yokluğu ise göz karmaşasına sebep olmaktadır. Derginin 78. sayısında tek bir kelime grubunda boşluğun iki karşıt kullanımına rastlanması dikkat çekicidir. Sözcüklerin alt alta dizildiği “MİMAR KEMALİDDİN” yazısında, iki taraflı bloklama (justified alignment) yapabilmek adına “MİMAR” kelimesinin harfler arası boşluğu orantısız miktarda açılmış, “KEMALİDDİN” kelimesinde ise boşluk tamamen ortadan kaldırılarak harfler üst üste bindirilmiştir. Tüm bu kullanımlar, ciddi tipografik hatalar olarak öne çıkmaktadır (Görsel 9).

Tipografide renk; yazı veya yazının arka planla kurduğu karşıtlık ilişkisiyle öne çıkar. Rengin, yazının diğer unsurları gibi okunurluğa hizmet etmesi beklenir. Bu bağlamda renkli yazı ve arka plan, tasarımcılar açısından çok tercih edilmemekle birlikte en yaygın kullanım beyaz zemin üzerine siyah yazıdır.

Derginin 80. sayısında yazı ve arka fonun renk ilişkisinin okumayı zorlaştırdığı bir örneğine rastlanır. “BERBER” başlığının ve sayfa arka planının farklı renklerin benzer tonlarında olması, harflerin dış sınırlarını yok etmektedir. Aynı rengin siyah gövde metni için ise okumayı zorlaştıran bir fon oluşturduğu görülmektedir (Görsel 10).

Görsel 10. TSE Öncü Çocuk Dergisi, s.22, Sayı:80

Okunurluk ve okuturluk için gerekli olan düzenlemeler, sayfa içerisindeki kompozisyondan bağımsız düşünülemez. Yazıların diğer öğelerle denge ve uyum içinde yerleşimi; okuma yönü, hızı gibi önemli hususları etkiler.

Kompozisyon

Sayfa tasarımında kompozisyon veya yerleşim; görsel hiyerarşi, denge, görsel süreklilik, vurgu, dikkat çekicilik ve uyum gibi hususlar etrafında şekillenir. Layout ve grid sistemi, sayfayı biçimlendirmek için temel kavramlardır. Layout, sayfadaki öğelerin konumunu ifade ederken grid de bu konumu, belirli geometrik oranlar etrafında şekillendiren bir düzeni betimler.

Taşcıoğlu'nun da ifade ettiğine göre: "gridler karmaşık bilgiyi organize eder, okuyucuya ve tasarımcıya zaman kazandırır. Aynı zamanda okuyucunun içeriğe konsantre olabilmesine yardımcı olur" (Taşcıoğlu, 2013, 95).

Görsel 11. TSE Öncü Çocuk Dergisi, s.33, Sayı:79

Yazı, fotoğraf, illüstrasyon gibi tüm görsel öğeler, bu sistem içinde düzen kazanır. Öğelerin dizilimi ve konumlandırılması, estetik bir kaygının ötesinde okuma ve anlama için önem taşır. İncelenen derginin 79. sayısında sayfa 33'te görüldüğü üzere yazı; görsel öğelerin baskın oluğu bir yerleşimde, blok düzenini kaybetmiş ve sıkışmış bir hâlde varlık göstermektedir. Yazının görsel öğeler ve boşluk ile olan ilişkisinde okunabilirlik adına sistemsel bir yerleşim planına ihtiyaç duyulmaktadır (Görsel 11).

Çulha, boşluğu: “Sayfa içerisinde yer alan unsurları bir yapıya oturtan ve okutmayı sağlayan gizli tasarım elemanı” olarak tanımlar (Çulha, 2016). Tüm sayfanın yazı blokları ve görsel unsurlarla tamamen doldurulduğu örneklerde karmaşa ve beraberinde getirdiği okunaksızlık durumu göze çarpar. Tasarım öğelerinin birbiriyle çatışmasını önlemek; öğeler arasında vurgu ve hiyerarşi sağlamak amacıyla, sayfa içerisinde boşluğu kullanabiliyor olmak önem taşır.

Görsel 12. TSE Öncü Çocuk Dergisi, s.23, Sayı:77

Görüşleri alınan uzmanlar, derginin konseptinde belli bir okuma hiyerarşisinin belirlenmemiş olduğuna ve öncelik oluşturulmadığına dikkat çekmektedir. Buna göre derginin tasarım elemanları, içeriğe yönelik vurgu ve denge çözümlerine ihtiyaç duymaktadır. Dergide zaman zaman görsellerle bitişik yan yazı blokları kullanılmış (Görsel 12), belli bir sütun düzeni veya grid (ızgara) sistemi kullanılmamıştır. Bu gibi sebepler, tasarımın bütün olarak değerlendirilmesi güçleşmektedir.

Metin hizalaması, yazının sayfa üzerindeki yerleşik görsel elemanlar ve boşlukla kurduğu ilişki üzerinden doğru bir şekilde yapılandırılabilir. Bloklama olarak adlandırılan bu tipografik düzen; başarılı tasarım örneklerinde denge, oran ve orantı gibi ilkeler gözetilerek kurgulanmaktadır. Uzman görüşleri, dergide sayfalar arası farklılık gösteren bir blok sistemi bulunduğu ve tasarım enstrümanlarının sistematik bir plan etrafında düzenlenmediği konusunda birleşmektedir. Çözüm önerisi ise dergide sayfa düzenine bir standart getirilmesi fakat bu standardın da “çocuklar için dergi” konseptine aykırı bir tekdüzelikte oluşturulmamasıdır.

Öncü Çocuk Dergisinde yazı, kompozisyon içindeki konumu itibariyle diğer tasarım elemanlarının gerisinde kalmış bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum çoğunlukla tipografik anatomiyle ilgili olmayıp yazıların zaman zaman doğrudan başka öğelerle perdelenmesi ile ilgilidir. Derginin farklı sayılarında, sınırları görsellerle işgal edilmiş metin pasajları görülmektedir. Düzensiz yapılandırılmış bir sayfa, hangi ögenin diğerinden önemli olduğunun vurgusunu yapamaz; metin bloklarının hangi düzende birbirini takip ettiği anlatamaz ve sonuçta okur için görsel bir kargaşaya sebep olur.

Uzmanlarca sayfa üzerindeki metin-görsel dağılımının ve aralarındaki boşlukların rastlantısal olduğundan bahsedilmiştir. Bu durum, dergi boyunca tasarımsal birliktelik sağlanmamasına sebebiyet vermektedir. Karşılıklı sayfalarda dahi söz konusu olan denge problemi; clipartlar, piktogramlar, illüstrasyonlar, fotoğraflar, metinler ve zemin renklerinin üst üste gelmesiyle kendini göstermektedir. Tüm bu sebeplerden dolayı tasarım ilkelerine ilişkin çözümlere ihtiyaç duyan bir dergi formatı söz konusudur. Türk Standartları Enstitüsü Başkanı, bu dergiyle ilgili olarak 2010 yılında Konya Ticaret Odası yayın organı olan “Lonca”da:

“... çocuklarımızın zihinlerinde TSE ve kalite algısını yerleştirmek için “Öncü Çocuk” adlı çocuk dergimiz 55 bin baskı ile

yurt çapında ücretsiz olarak dağıtılıyor.” ifadelerine yer vermiştir. (TSE Standard Ekonomik ve Teknik Dergi, [19.11.2017]) Kalite algısını yerleştirme iddiası ortaya koyan “TSE Öncü Çocuk Dergisi”nin, örnek olarak gösterilecek standartların üzerinde bir tasarıma sahip olması beklenmektedir. Görüşüne başvurulmuş uzmanlar dergiyi, tasarım açısından geliştirilmesi gereken bir yayın olarak değerlendirmektedir. Derginin tipografik açıdan sorunlar barındırdığı ve tasarım elemanlarının içeriği destekleyici özellikte olması gerektiği dile getirilmiştir.

Enstitünün eski başkanlarından olan M. Y. Arıyörük ise 2011 yılında “TSE Standard Ekonomik ve Teknik Dergi” de, “TSE Öncü Çocuk”un “çok istenen ve aranan bir dergi” olduğunu ifade etmiştir (TSE Standard Ekonomik ve Teknik Dergi, [19.11.2017]). Dergiye gösterilen ilginin tasarım problemlerinin giderilmesiyle artacağı olası bir öngörü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Çalışmamızda, bir çocuk dergisinin tipografi bağlamında nasıl tasarlanması gerektiği sorusuna cevap aranmıştır. Literatürü temel alan ve görüşme verileriyle desteklenen bu çalışmada, Öncü Çocuk Dergisi örneği üzerinden tipografik kullanımlar incelenmiş ve yorumlanmıştır.

Grafik tasarımın temel kaygılarından biri, fikrin etkili bir şekilde görselleştirilmesidir. Mesajın tipografi ile kazanacağı görsel form, tasarım bütününe başarıyı da doğrudan etkilemektedir. İyi bir tasarım için “işlevsellik” meselesi kilit öneme sahiptir. Sözlü iletiyi somut, görünebilir bir forma sokan tipografinin temel işlevi ise okuma eylemine hizmet etmektir. Bu işlevin tasarım kanalıyla işler hâle gelebilmesi için bir takım hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir. Çalışmada “bağlam”, “form” ve “kompozisyon”, tipografik tasarımın başarısını belirleyen etmenler olarak tespit edilmiştir.

Bir çocuk dergisini tasarlarırken hedef kitlenin çocuklar olduğunu ve onlara seslenemeyen bir tasarımın amacına ulaşamayacağını unutmamak gerekmektedir. Çocuk dergileri, günümüzde gün içerisinde sayısız görsel iletiye maruz kalan hedef kitlesi sebebiyle tasarımda etkileyici olma zorunluluğu taşımaktadır. Araştırmamızdaki verilere göre bağlamın tasarımı şekillendirmesi, bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle, öncelikle hedef tespit edilmeli ve tasarımda kullanılacak yazı tipleri, boyutları, biçimleri, yerleşim ve boşlukla olan ilişkileri buna uygun olarak belirlenmelidir. Tasarımın okunur ve okutur olmasını etkileyen “form” ise asıl olarak harfin anatomisine ve tipografik yapıya atıf yapmaktadır. Sayfa içerisinde kullanılan tipografinin, doğru alıcı ve mecra için doğru formla ortaya çıkması önem taşır. Çalışmada, okuma eylemi için ideal düzen ve yerleşim, “kompozisyon” kavramıyla ele alınmıştır. Kompozisyon, tipografinin sayfanın tek hâkimi olmadığı gerçeğini hatırlatırken, yazının diğer unsurlarla denge ve uyum içerisinde olduğu sürece işlevsel kalabileceğini ifade etmektedir.

İncelenen örnek olan Öncü Çocuk Dergisi üzerinden açığa çıkan tasarım çözümleri, tipografinin tasarımda sadelik ve netlik göstermesi gerektiği konusunda birleşmektedir. Özellikle teşhir tiplerinin (display types) işlevsel olmayan formlarının minimalizmle çözümlenmesi gerektiği ve metin (gövde) tiplerinin ise gerek yatay gerekse dikey uzamda -görseller arasında sıkışarak blok sistemini kaybeden “sığıntı” bir unsur olmanın ötesine geçerek- okunabilir bir sisteme kavuşması gerektiği tespit edilmiştir. Yazının sayfa içerisindeki diğer unsurlarla olan ilişkisi denge, hiyerarşi, vurgu gibi unsurlar gözetilerek çözümlenmelidir. Okunabilir bir form yakalama adına grid sisteminin ise sistematik bir düzende yapılması gerekmektedir; bu sayede birbirinden bağımsız ve dağınık kompozisyonların da önüne geçilmesi mümkün olacaktır.

1995’ten bu yana yayın hayatına devam eden “TSE Öncü Çocuk Dergisi’nin”, ele aldığı konular itibariyle hedef kitlesi dâhilinde dikkate

değer, belirli bir ihtiyaca cevap verdiği düşünülmektedir.

Tüm tasarım problemlerine yönelik olarak, tasarım sürecinde temel ilkelerin gözetilmesi, tipografik öğelerin hedef kitleye uygun kullanımı, metnin ve görsellerin birbirini desteklenmesi ve tasarımda gereksiz öğe kullanımının önüne geçilmesi önerileri öne çıkmaktadır. Söz konusu çözümlerin uygulanması ile dergiye yönelik ilgi ve isteğin artacağı ve görsel tasarımla oluşturulan mesajların alıcıya daha iyi ulaşacağı öngörülmektedir. Düşüncenin görsel iletişime dönüşmesi konusundaki öz, biçimin anlatılmak isteneni simgelemesi yahut açıklamasıdır bu sebeple tüm çözüm önerileri, temadan bağımsız düşünülemez.

Kapsam itibariyle “tipografik inceleme” olan bu çalışmada doğal bir gereklilik olarak diğer grafik tasarım unsurlarına da değinilmiştir. Bu bağlamda, yazı ve diğer görsel elemanların tasarımın temel ilkelerine gösterdiği uyum oranında işlevsel görsel formlar kazandığı tespit edilmiştir. Çocuk dergisi tasarımının bu ilkelerden bağımsız olmadığı fakat ilave bir takım özel durumlar içerdiği görülmüştür. Literatürü ve daha önce üzerine çalışma yapılmamış bir örneği bir araya getirmesi ve yorumlaması bakımından önemli olan bu çalışmanın, ileriki araştırmalar için bir bakış açısı kazandıracığı öngörülmektedir.

Kaynakça

Ambrose, Gavin - Harris, Paul. Grafik Tasarımda Tipografi. çev. Bengisu Bayrak. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2014.

Ambrose, Gavin - Harris, Paul. The Production Manual: A Graphic Design Handbook. Vol. 33. AVA Publishing, 2008.

Becer, Emre. İletişim ve Grafik Tasarım. İstanbul: Dost Kitabevi, 2015.

Bessemans, Anna. "Typefaces for Children's Reading" Tijdschrift Voor Mediageschiedenis 9/2 (2016): 1-9.

Bringhurst, Robert. The Elements of Typographic Style. Hartley & Marks Publishers, 2004.

Coghill, Vera. "Can children read familiar words set in unfamiliar type?" Information Design Journal 1/4 (1980): 254-260.

Cullen, Kristin. Design Elements, Typography Fundamentals: A Graphic Style Manual for Understanding How Typography Affects Design. MA: Rockport Publishers, 2012.

Çulha, Dilek. "Stéphane Mallarmé'nin "Un Coup De Dés", (Bir Zar Atımı) Adlı Şiirinin Tipografik Dili". İdil Sanat ve Dil Dergisi, 5/22 (2016): 569-586.

"Dergi". TDK, Büyük Türkçe Sözlük. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts (Erişim Tarihi:19.11.2017)

"Dergiler (Magazine)". Blinde-Kuh. <http://www.blinde-kuh.de/tuerkisch-web/tuerkischweb-magazine.html> (Erişim Tarihi:19.11.2017)

"Ders Kitapları İle Eğitim Araçlarının İncelenmesi ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönerge". MEB Mevzuat. http://mevzuat.meb.gov.tr/html/2589_0.html (Erişim Tarihi:19.11.2017)

Gallagher, Louise. Typography and Narrative Voice in Children's Literature: Relationships, Interactions, and Symbiosis. Doktora Tezi, Dublin Üniversitesi, 2018.

Görsel 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 TSE Öncü Çocuk Dergisi 2016 Sayıları,

https://tse.org.tr/tr/modul/yayinlarimiz/dergi.aspx?k_id=2519 (Erişim Tarihi:30.11.2017)

Heller, Steven – Guarnaccia, Steven. *Designing for Children*. New York: Watson Guptill Publications, 1994.

Heller, Steven – Vienne, Veronique. *Grafik Tasarımı Değiştiren 100 Fikir*. çev. Bengisu Bayrak, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2016.

Hunt, Peter. (ed.). *International Companion Encyclopedia of Children's Literature*. Abingdon: Routledge, 2004.

“İlk Çocuk Dergisi”. *Bilim Dergim*.
<https://bilimdergim.wordpress.com/2013/12/08/ilk-cocuk-dergisi/> (Erişim Tarihi:19.11.2017)

“Lonca”. Konya Sanayi Odası.
http://www.kso.org.tr/yayinlardosya/lonca-sayi-34_1389341124.pdf (Erişim Tarihi:19.11.2017)

Lourenço Daniel - Coutinho Solange. “Legibility in Children's Reading: The Methodological Development of an Experiment for Reading Printed and Digital Texts” *Second International Conference, DUXU 2013 (July 21-26)*. ed. Aaron Marcus. 1:219-228. Las Vegas: Springer, 2013.

“Magazine”. Wikipedia. <https://en.wikipedia.org/wiki/Magazine> (Erişim Tarihi:19.11.2017)

Oskay, Ünsal. *İletişimin ABC'si*. İstanbul: Der Yayınları, 2001.

“Osmanlı'dan Günümüze Çocuk Dergileri”. *Fabilog*.
<http://www.fabilog.com/osmanli-dan-gunumuze-cocuk-dergileri/> (Erişim Tarihi:19.11.2017)

Parnau, Jeffery. Handbook of Magazine Production. Connecticut: Folio Publishing, 1985.

Saltz, Ina. Typography Essentials. Rockport, 2009.

Sarıkavak, N. K. Görsel İletişim ve Grafik Tasarımda Çağdaş Tipografinin Temelleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2009.

Sloan, David. Perspectives on Mass Communication History. New Jersey: Routledge, 2013.

Summer, David – Rhoades Shirrel. Magazines: A Complete Guide to the Industry. NY: Peter Lang Pub., 2006

Tarasov, Dmitry - Sergeev, Alexander – Filimonov, Victor. “Legibility of textbooks: a literature review”. Procedia - Social and Behavioral Sciences 174 (2015): 1300 – 1308

Taşçıoğlu, Melike. Bir Görsel İletişim Platformu Olarak Kitap. İstanbul: YEM Yayınları, 2013.

“The Lilliputian Magazine”. British Library. <https://www.bl.uk/collection-items/the-lilliputian-magazine> (Erişim Tarihi:19.11.2017)

“TSE Öncü Çocuk Dergisine Abonelik İşlemleri”. Türk Standartları Enstitüsü. <https://www.tse.org.tr/tr/duyuru/1/4337/tse-ocucu-cocuk-dergisine-abonelik-islemleri.aspx> (Erişim Tarihi:19.11.2017)

“TSE Standard Ekonomik ve Teknik Dergi”. Türk Standartları Enstitüsü. https://www.tse.org.tr/tr/modul/yayinlarimiz/dergi.aspx?k_id=740 (Erişim Tarihi:19.11.2017)

“Why You Hate Comic Sans”. Design for Hackers.
<https://designforhackers.com/blog/comic-sans-hate/> (Erişim Tarihi:19.11.2018)

Woods, Rebecca - Davis, Kristi - Scharff, Lauren. “Effects of typeface and font size on legibility for children”. American Journal of Psychological Research 1 (2005) 86-102.
<https://www.mcneese.edu/f/c/f2724ef5/ajpr9.pdf> (Erişim Tarihi:19.11.2017.)

Yılmaz, Özdil, “Çocuk”,
<http://www.sozcu.com.tr/2016/yazarlar/yilmaz-ozdil/cocuk-1161009/> (Erişim Tarihi:19.11.2017)

YARIŞILABİLİR PİYASALAR MODELİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA: TÜRKİYE GSM PİYASASI¹

Recep TARI*

Muhammet Rıdvan İNCE**

Öz

Bu çalışma, Türkiye GSM piyasasının Yarışılabilir Piyasalar Modeline uygunluğunun test edilmesi amacıyla hazırlanmıştır. Piyasanın, modele uygunluğunun test edilebilmesi amacıyla öncelikle piyasadaki firmaların ayrı ayrı kârları incelenmiş, sonrasında piyanın genel karlılığı analiz edilmiştir. 2008 – 2018 yılları arasını kapsayan analiz sonucunda piyasada aşırı karın mevcut olduğu görülmüştür. Aşırı kâra rağmen, analiz dönemi boyunca Türkiye GSM piyasasına herhangi bir firmanın giriş yapmaması, çalışmanın yönünü piyasaya giriş engellerini ve batık maliyetleri incelemeye yöneltmiştir.

Spektrumun kıt bir kaynak olması, piyasada faaliyet gösterecek firma sayısını kısıtlamaktadır. Ayrıca, spektrum tahsisi için gerekli olan lisanslama maliyetleri, batık maliyet özelliği taşımaktadır. Piyasaya özgü bu iki unsur, Yarışılabilir Piyasalar Modelinin temel varsayımlarına uymamaktadır. Sonuç olarak, piyanın daha etkin çalışabilmesi için sanal mobil şebeke operatörlerinin piyasaya entegre edilmesi önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yarışılabilir Piyasalar Modeli, GSM Piyasası, Sanal Mobil Şebeke İşletmecileri

¹ Bu çalışma “Türkiye Mobil Haberleşme Piyasasının Yarışılabilir Piyasalar Modeli Çerçevesinde Değerlendirilmesi” isimli Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, e-posta: rtari@kocaeli.edu.tr.

** Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, muhammetridvanince@gmail.com.

An Application on Contestable Markets Model: Gsm Market in Turkey

Abstarct

This study has been prepared in order to test the suitability of the GSM Market in Turkey to Contestable Market model. In order to test the suitability of the market to the model, firstly, the profits of the firms in the market were examined and then the overall profitability of the market was analyzed. As a result of the analysis covering the period between 2008 and 2018, it was observed that there was excessive profit in the market. Despite the excessive profit, no firms enter to the market directed the study to examine entry barriers and the sunk costs.

The fact that the spectrum is a scarce resource restricts the number of firms to operate in the market. In addition, the licensing costs required for the spectrum allocation include the sunk costs. These two market-specific elements do not comply with the basic assumptions of the Contestable Market Model. As a result, it is proposed to integrate the virtual mobile network operators into the market for the market to work more effectively.

Keywords: Contestable Market Model, GSM Market, Virtual Mobile Network Operators

Giriş

Ülkeler açısından stratejik öneme sahip olan piyasalarda etkinlik ve verimlilik kavramları bir derece daha önem kazanmaktadır. Çünkü bu tür piyasaların performansı tüm ekonomik faaliyetleri etkilemektedir. Mobil haberleşme piyasası ülkeler için stratejik öneme sahip olan birkaç sektörden birisidir. Dolayısıyla mobil haberleşme piyasalarındaki yüksek verimlilik ve etkinliğin hem bireysel hem de toplumsal refahı artırmanın yanında oluşturacağı pozitif dışsallıklarla diğer sektörler için sağlayacağı katkı yadsınmaz düzeyde olacaktır.

Mobil haberleşme teknolojilerinin tarihi 1980'lere dayanmaktadır. Bu yıllarda kullanılan analog teknolojiler 1990'li

yıllarda yerini sayısal mobil sistemleri içeren ikinci nesil teknolojilere (2G) bırakmıştır. Avrupa ve Asya'nın birçok bölgesinde kullanılan GSM (Global System for Mobile Communication – Küresel Mobil Sistem) teknolojisi ülkemizde 1994 yılında kullanılmaya başlanmıştır. Turkcell ve Telsim'in ardından 2000'li yılların başında Aycell ve Aria'nın piyasaya girmesi Türkiye'de mobil haberleşme piyasasının hızlı bir şekilde gelişmesini sağlamıştır. Sonraki süreçte Aycell ve Aria, Avea² çatısı altında birleşmiş ve Telsim'in tüm hakları İngiliz menşeli mobil operatör Vodafone'a satılmış böylece mobil haberleşme piyasası günümüzdeki yapısına kavuşmuştur.

Bu çalışmada Türkiye mobil haberleşme piyasası yarışılabilir piyasalar modeli çerçevesinde analiz edilecektir. Yarışılabilir piyasalar modeli 1980'li yılların başlarında Baumol, Panzar ve Willing'in çalışmaları sonucunda iktisadi literatüre kazandırılmış bir teoridir. Modelde piyasa yapısı incelenirken daha önce üzerinde çok fazla durulmayan potansiyel rekabet ve batık maliyet unsurlarına önem verilmektedir. Bu kapsamda potansiyel rekabetin yüksek, batık maliyetin düşük olduğu piyasalar yarışılabilir piyasadır ve etkinlikleri ve verimlilikleri yüksektir. Panzar ve Willing (1977), Baumol, Bailey ve Willing (1977) ve Baumol ve Willing (1979) çalışmalarında; piyasada tek bir firma olsa dahi, piyasaya giriş ve piyasadan çıkışların serbest olması halinde tam rekabete yakın sonuçların elde edilebileceğini göstermişlerdir. Bu ise batık maliyetin olmaması (veya çok düşük olması) şartı altında potansiyel rekabetin gücü ile sağlanabilmektedir. Piyasa yapılarının oluşumuna yeni bir bakış açısı kazandıran model, literatüre girdiği tarihten itibaren iktisat teorisyenleri tarafından yoğun ilgi görmüş ve bu konuda teorik ve ampirik bir çok çalışma yapılmıştır. Bunların başında, aynı zamanda birincil kaynak olarak nitelendirilebilecek çalışmalar Bailey ve Panzar (1981), Baumol (1982), Bailey ve Baumol (1984), Baumol ve Willing (1986a), Baumol ve Willing (1986b) ve Baumol ve Lee

² Günümüzde Türk Telekom markası altında hizmet vermektedir.

(1991) şeklindedir. Bailey ve Panzar (1981) hariç diğerleri modelin teorik yönünü tanıtmak amacıyla yapılan çalışmalardır.

Bu çalışmanın yapılmasındaki temel motivasyon kaynağı, ülkeler açısından stratejik öneme sahip olan mobil haberleşme piyasalarının etkinliğinin incelenmesidir. Mobil haberleşme piyasa yapıları her ülkede benzer özellikler gösterdiğinden Türkiye için varılacak sonuçlar tüm ülkeler için genelleştirilebilecektir. Bu kapsamda Yarışılabilir Piyasalar Modelinde üzerinde durulan en önemli değişkenlerin batık maliyet ve potansiyel rekabet olması sebebiyle, Türkiye mobil haberleşme piyasası bu faktörler çerçevesinde analiz edilmiştir. Piyasada batık maliyetin olmaması, potansiyel rekabeti güçlendirecek bu ise piyasadaki mevcut firmaların fiyatlama stratejilerini yönlendirecektir. Şöyle ki, eğer piyasaya giriş ve piyasadan çıkışlar fiili (batık maliyet engelleri) ya da hukuki (yasal düzenlemeler) sebeplerle engelli değil ise Türkiye mobil haberleşme piyasasında normal karların söz konusu olması gerekmektedir. Aksi halde piyasa, potansiyel firmaları piyasaya çekecek ve mevcut firmaların pazar payı azalacaktır. Bu doğrultuda, 1995 - 2017 yılları arasında, öncelikle mobil piyasanın mevcut durumu, piyasadaki kârlar ve batık maliyetler incelenmiş ve lisans maliyetlerine bağlı batık maliyetlerin yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Batık maliyet kaynaklı potansiyel rekabet eksikliği ve buna bağlı aşırı kârların önüne geçebilmek için mobil haberleşme piyasasına yönelik yeni bir model önerilmiştir. Sanal mobil haberleşme firmalarının piyasaya entegre edilmesi, piyasada potansiyel rekabetin etkisinin daha fazla hissedileceği ve buna bağlı olarak fiyatların düşeceği, rekabet, etkinlik ve piyasa performansının artacağı anlamına gelmektedir. Bu sonuç, Gruber (2000 ve 2002-a)'da belirtilen model çerçevesinde analiz edilmiş ve teorik açıdan destekleyici sonuçlara ulaşılmıştır. Sanal mobil haberleşme firmalarının piyasada olması tüketiciler açısından alternatifler sunacak ve tüketici refahının artmasını sağlayacaktır. Dünya'da birçok başarılı örneği bulunan bu piyasanın Türkiye'de gelişmesi aynı

zamanda Ar-ge faaliyetleri kapsamında teknolojik yeniliklerin de önünü açacak, sağlayacağı pozitif dışsallıklar sayesinde tüm piyasalar üzerinde olumlu etkisi olacaktır.

1. Yarışılabilir Piyasalar Modeli: Teorik Çerçeve ve Literatür Taraması

Yarışılabilir Piyasalar Modeli, endüstri iktisadında endüstriye giriş şartlarının ve potansiyel rekabetin performans üzerindeki etkilerinin incelenmesi açısından önem taşımaktadır. Yarışılabilir piyasalar teorisini dört temel özelliği bulunmaktadır (Davut, 2002).

- Piyasaya giriş serbesttir yani giriş engeli bulunmamaktadır (Baumol, 1982). Modelde, kuruluş maliyetlerin büyüklüğü ya da ölçek ekonomileri giriş engeli oluşturmamaktadır. Stigler'in tanımladığı şekilde mutlak maliyet avantajları giriş engeli oluşturmamaktadır. Bu kapsamda piyasaya yeni girecek firmalar için ürün farklılaştırması mutlak maliyet dezavantajına sebep oluyor ise giriş engeli oluşturmaktadır.
- Modelde giriş sınırsızdır ve mutlak niteliktedir (Shepherd, 1984). Sınırsız giriş, piyasaya yeni girecek firmanın piyasaya güçlü bir şekilde girdiğini piyasadaki herhangi bir yerleşik firmanın yerini alabilecek kapasiteye sahip olduğunu anlamına gelmektedir. Mutlak giriş ise, mevcut firmaların yeni giren firmaya tepki gösterme süresi içerisinde yeni giren firmanın yerleşik hale gelmesi anlamında kullanılmaktadır.
- Modelde çıkış tamamen serbest ve maliyetsizdir. Modeldeki en önemli varsayım piyasadan çıkış yapacak firmalar için herhangi bir şekilde batık maliyet bulunmamasıdır. Piyasadan çıkışta herhangi bir batık maliyetin bulunmaması durumu aynı zamanda giriş serbestliğini de sağlamaktadır.
- Modelde tüketicilerin fiyat farklılıklarına hemen tepki verdikleri varsayılmaktadır.

Bu varsayımlar altında piyasaya girişin tamamen serbest

olduğu (hukuki ya da fiili herhangi bir engelin bulunmaması) ve batık maliyetin söz konusu olmadığı bir monopol piyasasında başlangıçta denge aşağıdaki gibi oluşmaktadır.

$$P = a - bQ \quad \text{ve} \quad C = cQ$$

Bu durumda, yerleşik firmanın kârı $\pi^m \frac{(a-c)^2}{4b}$ şeklinde hesaplanmaktadır. Monopol piyasasında, ($a > c$ olduğundan) kısa ve uzun dönemde pozitif kâr söz konusudur. Uzun dönemde de bu karın muhafaza edilmesindeki en büyük etken piyasaya giriş engellerinin bulunmasıdır. Ancak Yarışılabilir Piyasalar Modelinde piyasaya giriş ve piyasadan çıkış tamamen serbest ve maliyetsiz olduğundan mevcut karları gören yeni firma piyasaya giriş için karar alacak ve yerleşik firmanın müşterilerini kendisine çekebilmek için daha düşük bir fiyat düzeyi belirleyecektir. Bu durumda, yeni firmanın fiyat düzeyi $P^e = P^m - \epsilon$ olacaktır. Yani, fiyat düzeyini yerleşik firmanın fiyat düzeyinden çok küçük bir oranda (ϵ kadar) düşük belirlenecektir. Dolayısıyla daha düşük bir fiyat seviyesinde tüketicilerin talep ettikleri miktar artacak ve yeni firmanın talep miktarı $Q^e = Q^m + \mu$ olacaktır. Bu durumda modelin yukarıda bahsedilen ikinci varsayımı gereği yerleşik firma, yeni firmaya hemen tepki vermeyecek ve dördüncü varsayımı gereği tüketiciler ise hemen daha düşük fiyat düzeyini tercih edeceklerdir. Piyasaya yeni giren firma $\pi^e < \pi^m$ olmak üzere halen pozitif kar elde ediyor olacaktır. Piyasada pozitif karın devam ediyor olması piyasa dengesinin sağlanmasını engelleyecek ve başka bir firma daha düşük bir fiyat seviyesinden piyasaya girecektir.

Modelde piyasa dengesinin sağlanabilmesi için aşağıdaki şartların sağlanması gerekmektedir (Yıldırım v.dğr., 2005 - Spence, 1983).

- $\pi^i(p, q^i) = pq^i - c(q^i) \geq 0$ Bu şart yerleşik firmaların fizibil olduğunu göstermektedir. Yani, firmanın hasılatı maliyetine

eşit olabilir ancak ondan küçük olamaz.

- Potansiyel firmalar için herhangi bir giriş fiyatı olan $P^e < P$ için $\pi^e = p^e q^e - cq^e \leq 0$ olmalıdır. Yani piyasaya girecek yeni firmalar için daha düşük bir fiyat seviyesi belirleme imkânı olmamalıdır.
- Yerleşik firmaların toplam üretimi piyasa talebinden düşük olmamalıdır. $\sum_i^n q_i = D(P)$

Bu şartların sağlanamaması halinde piyasada denge oluşmayacak ve piyasa vur kaç girişlerine açık olacaktır. Vur kaç girişleri neticesinde fiyat seviyesi düşecek ve toplam piyasa üretimi artacaktır. Bu süreç, ($P = AC$) yerleşik firmalar için "sıfır" iktisadi kar ile sonuçlanacaktır (Baumol, 1982).

Diğer taraftan, vur kaç girişlerinin mümkün olabilmesi için potansiyel firmalar açısından batık maliyetin söz konusu olmaması gerekmektedir (Bailey - Panzar, 1981). Burada sabit maliyet ve batık maliyet ayrımının iyi yapılması gerekmektedir. Çünkü Yarışılabilir Piyasalar modelinde sabit maliyetlerin büyüklüğü piyasaya giriş için engel oluşturmamakla birlikte batık maliyetlerin varlığı ve miktarı piyasaya giriş engeli olarak görülmektedir. (Baumol, v.dğr., 1982).

Batık maliyet, piyasa giriş maliyeti (piyasaya giriş için gerekli sermaye) ile giriş maliyetinin piyasadan çıkış anındaki değeri arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır (Macleod, 1987). Bu tanımlama yapılırken demiryolu taşımacılığı piyasasına girecek olan bir firmanın maliyetleri örnek olarak gösterilmektedir. Böyle bir piyasaya giriş için gerekli sermaye miktarı çok fazla olmakla birlikte, piyasadan çıkış kararı alınması halinde söz konusu yatırımların geri dönüş oranı çok düşüktür. Diğer taraftan söz konusu sermaye, piyasaya özgü bir sermaye niteliği taşıdığı için başka bir piyasada kullanma imkânı bulunmamaktadır. Bu yüzden demiryolu taşımacılığı piyasası batık maliyet oranlarının yüksek olduğu bir piyasa olarak gösterilmektedir.

Yerleşik firmalar tarafından pozitif karların elde edildiği ve batık maliyet içermeyen bir piyasa potansiyel firmalar açısından vur kaç girişleri için mükemmel bir ortamdır. Çünkü herhangi bir firma, yerleşik firmaların fiyat seviyesinin çok düşük bir miktar altından piyasaya girebilir ve yerleşik firmalar ona tepki göstermeden önce kadar piyasadan kârını alır ve tepki sonrası herhangi bir kaybı olmadan piyasadan çıkabilir. Bu sebeple Yarışılabilir Piyasalar Modelinde endüstri dengesinin oluşabilmesi için yerleşik firmaların arasındaki rekabetten çok potansiyel rekabet unsuru öne çıkmaktadır. Yeni firmaların piyasaya girmesini istemeyen yerleşik firmalar, fiyatlarını yeni rakipleri piyasaya çekecek düzeyin altında tutmalıdır. Ancak bu şart altında piyasada denge oluşmakta ve bu denge de tam rekabet piyasa dengesine eşit ya da ona çok yakın olmaktadır. Modelde piyasa içi rekabetten çok piyasa için rekabete vurgu yapılmaktadır (Kahraman - Nart, 2008).

Dünya üzerinde mobil haberleşme piyasaları çoğunlukla oligopol piyasa yapısına sahiptirler. Piyasadaki az sayıda firma sayısı milyonları bulan tüketicilere hizmet vermektedir. Oligopol piyasalar ise genellikle aşırı karların hâkim olduğu piyasalardır. Aşırı karların varlığı ise piyasayı etkinlikten uzaklaştırmaktadır. Yarışılabilir piyasalar modelinde ise aşırı karların varlığı potansiyel firmaları piyasaya çekmekte, rekabet sonucunda aşırı karlar normal karlara dönmektedir. Bu çalışmanın temel dayanak noktası bu mekanizmanın Türkiye Mobil haberleşme piyasasında işleyip işlemediğinin tespit edilmesidir.

Yarışılabilir piyasalar modelinin birincil kaynakları arasında yer alan Baumol (1982)'de, modelin temel özellikleri tanıtılmış ve model tam rekabet piyasa modeli ile karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucunda, Yarışılabilir Piyasalar modelinin, tam rekabet modeline nazaran gerçek hayata daha yakın olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, model kapsamında piyasa yapısının nasıl oluşacağı, maliyet yapıları, oligopol dengesi ve kapsam ekonomileri hakkında bilgiler

verilmiştir. Bailey ve Panzar (1981) ise, şehirlerarası havayolu taşımacılığı piyasasının, Yarışılabilir Piyasalar modeline uygunluğunu analiz ettikleri ampirik çalışmalarında, genellikle tekel veya tekele yakın oligopol piyasasının hakim olduğu havayolu taşımacılığı piyasasında, eğer giriş ve çıkışlar serbest olur ise, potansiyel rekabetin piyasayı disipline edici etkisinin fiyatları ortalama maliyetler seviyesine çekeceği sonucuna varılmıştır.

Smith ve Tripper (2001), Bandt ve Davis (2000), Yıldırım ve Mohanti (2006) ve Mensi (2010) çalışmalarında Bankacılık piyasasını analiz etmişlerdir. Çalışmalarda genel olarak piyasadaki fiyatların, ortalama maliyetlere çok yakın belirlenmesi, potansiyel rekabeti engellediği sonucuna varılmıştır. Fiyatların ortalama maliyetler düzeyinde olması ise piyasanın etkin çalıştığını göstermektedir. Corvolser ve Groop (2009) çalışmalarında, bankacılık sektöründeki batık maliyetlerin piyasaya giriş engeli oluşturduğunu ancak internet bankacılığı sayesinde özellikle kurulum maliyetlerinin içerdigi batık maliyetlerden kaçınılabileceğini sonucuna varmışlardır. Sanyal ve Patibandla (2000) Hindistan'da dayanıklı tüketim malları piyasasında regülasyonların kaldırılmasının potansiyel rekabeti artırıcı etkisine vurgu yapmışlardır. Havayolu taşımacılığı piyasasında yapılan çalışmalar sırasıyla, Joy (1986), Çermikli (1997), Brophy ve George (2003), Schnell (2003) ve Müller vd. (2008) şeklindedir. Joy (1986) havayolu taşımacılığı piyasasında hem yerleşik firmalar arasındaki rekabet hem de potansiyel firmaların piyasa üzerindeki baskısı sonucu piyasanın etkin çalıştığını sonucuna varmıştır. Covie (2011), çalışmasında İngiltere'deki otobüs ile yolcu taşımacılığı piyasasını analiz etmiş ve piyasanın yarışılabilir piyasa olduğu sonucuna varmıştır. Sonucuna gerekçe olarak ise, düşük yolculuk ücretleri, etkin çalışan piyasa ve düşük kar marjlarını göstermiştir.

2. Mobil Haberleşme (GSM) Piyasası ve Lisans Maliyetleri

Mobil haberleşme sermaye ve teknoloji yoğun bir piyasadır. 1980'li yıllarda başlamış olan mobil iletişim piyasasında, o tarihten günümüze kadar olan teknolojik değişim ve ilerleme çok yüksek seviyelerdedir. Teknolojinin geliştiği ve talep miktarının sürekli arttığı bu gibi piyasalarda, firmalar piyasada kalıcı olabilmek ve pazar paylarını artırabilmek için yatırım harcamalarına ve Ar-GE'ye önem vermek zorundadırlar. Bu ise mobil operatörlerin maliyet yapısını, özellikle sabit maliyetlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Mobil operatörlerin maliyet yapısını etkileyen temel değişkenler aşağıdaki gibidir (GSMA, 2012). Erişim ağı maliyetleri (mobil sistem için gerekli olan ağ bileşenlerine bağlı maliyetler)

- Piyasa Yapısına bağlı maliyetler
- Spektrumun kıt kaynak olması ve buna bağlı maliyetler
- Varlıkların faydalı kullanım ömürlerine bağlı olarak ortaya çıkan maliyetler
- Şebeke standartlarının kullanım ömürleri
- Alan ve ölçek ekonomileri
- Maliyet paylaşımı yoluyla maliyetleri düşürebilme imkânı

Spektrum; elektronik haberleşme için kullanılan, frekansı 9 kHz-3000 GHz arasında değişmekle birlikte uluslararası düzenleme yapılması halinde 3000 GHz'in üzerindeki frekanslar da dahil olmak üzere elektromanyetik dalgaların frekans aralığını, ifade etmektedir (www.btk.gov.tr).

Spektrum kıt bir kaynaktır ve belirli frekans bantları kullanılmaları için belirli operatörlere tahsis edilmektedir. Mobil iletişim için 900 Mhz ile 2.6 Ghz aralığındaki frekans bantları

kullanılmaktadır. GSM, yani 2. Nesil teknolojiler için 900 ve 1800 Mhz frekans bantları ilk defa 1980’li yıllardan sonra tahsis edilmeye başlanmıştır. Lisans ücretleri ise operatörler tarafından ön ödeme ya da devam eden yıllık ödemeler şeklinde yapılmıştır. 3G lisansları ise 2000’li yılların başlarında genellikle açık artırma şeklinde operatörlere tahsis edilmiştir. Bu yıllarda dağıtılan 3G lisanslarının ortak özellikleri hemen her ülkede yüksek bedeller karşılığında tahsis edilmiş olmasıdır (Gruber, 2000).

Bunun en önemli sebebi olarak ise, yerleşik operatörlerin mevcut 2G hizmetlerini devam ettirebilmeleri ve abonelerine ilave olarak 3G hizmetini sunabilmeleri için lisans sahibi olmalarının zorunlu olmasıdır. Bu durum ise açık artırmada verilen teklifleri yükseltmiş, hatta bazı bölgelerde toplam maliyetler içerisinde lisans ücretleri çok önemli boyutlara ulaşmıştır.

Tablo 1: Türkiye Mobil Haberleşme Piyasasında Lisans Maliyetleri

LİSANS TİPİ	YIL	FİRMA	ORİJİNAL BEDEL (Milyon)	TL KARŞILIĞI (Milyon TL)	BİTİŞ TARİHİ
2G	1998	TURKCEL	500 \$	131,1*	2023
	1998	TELSİM	500 \$	131,1 *	2023
	2001	ARİA	2.025 \$	2.481 *	2026
3G	2008	TURKCEL	358 €	858	2029
		VODAFONE	250 €	600	2029
		AVEA	214 €	512	2029
4.5 G	2015	TURKCEL	1.623,4 €	4.902	2029
		VODAFONE	777,9 €	2.350	2029
		AVEA	954 €	2.881	2029
TOPLAM				14.846	

*Rakamlar 6 sıfır atılmış şekilde yazılmıştır.

Tablo-1’de Türkiye’deki GSM ihalelerinin sonuçları verilmektedir. GSM ihalelerinin mobil operatörlere toplam maliyeti 15 milyar TL civarında olmuştur. Bu kadar yüksek giriş maliyetlerinin olması, hem tüketicilere yansıtılan fiyatları (tarife)

etkilemekte, hem de piyasaya yeni firmaların girmesini engellemektedir. Piyasa yapısının oluşumu açısından maliyetler büyük önem taşımaktadır. Piyasa yapısının oluşumunda batık maliyetlerin önemi ise özellikle 1980'li yıllardan sonra Baumol v.dğr., (1981, 1982, 1985)'nin çalışmaları ile birlikte popülerlik kazanmıştır. Yapılan ampirik çalışmalar batık maliyetlerin piyasaya giriş kararlarının alınmasında büyük önem taşıdığını göstermektedir (Macleod 1987; Schmalensee, 1992; Cahavas, 1994; Shannan, 1994). Mobil haberleşme piyasası açısından değerlendirildiğinde, piyasada faaliyet gösteren firmaların maliyet kalemlerinin önemli kısmını sabit maliyetlerin (baz istasyonları, anahtarlama sistemleri, yönetim binaları v.b) oluşturduğu görülmektedir. Diğer taraftan bu sabit maliyetler uzun dönemde faaliyetlerin durdurulmasıyla sonlandırılabilir maliyetlerdir. Ancak spektrum kullanım hakkı için ödenen lisans ücretleri sabit maliyet içerisine girmekle beraber aynı zamanda batık maliyet olarak görülmektedir. Çünkü piyasaya giriş yapma kararı alan firma bu lisans ücretini ödemek zorundadır ve piyasadan çıkış kararı aldığı da ödenen ücretin geri alınması mümkün olmamaktadır (Ross, 2004). Bunun yanında konu hakkında yapılan çalışmaların hemen hepsinde lisans ücretleri batık maliyet olarak gösterilmektedir.³ Aynı zamanda spektrum kaynaklarının kıt olması piyasada faaliyet gösterecek firma sayısını da sınırlamaktadır. Bunlara ilave olarak mobil haberleşme piyasasındaki yatırım maliyetleri aşağıdaki şekilde sınıflandırılmaktadır.

4. Araştırmada Kullanılan Yöntem ve Veri Seti

Dünya üzerinde mobil haberleşme piyasaları çoğunlukla oligopol piyasa yapısına sahiptirler. Piyasadaki az sayıda firma, sayısı

³ Örneğin; Gruber (2002a ve 2002b), Hausman (1998), Ross(2004), Offerman ve Potters (2006) Arkes ve Hutzel (2000), GSMA Intelligence – Effective Spectrum Pricing: Supporting Better Quality and More Affordable Mobile Services (2017), Mardsen vd., (2017) çalışmalarında, lisans bedellerini batık maliyet olarak tanımlamışlardır.

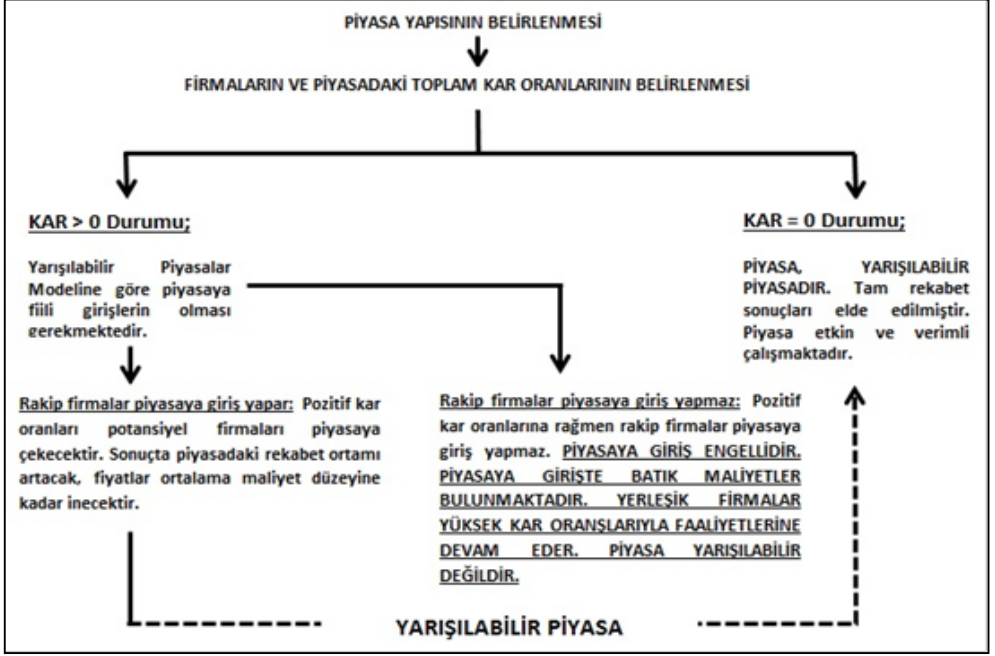
milyonları bulan tüketicilere hizmet vermektedir. Oligopol piyasalar ise genellikle aşırı karların hâkim olduğu piyasalardır. Aşırı karların varlığı ise piyasayı etkinlikten uzaklaştırmaktadır. Yarışılabilir piyasalar modelinde ise aşırı karların varlığı potansiyel firmaları piyasaya çekmekte, rekabet sonucunda aşırı karlar normal karlara dönmektedir. Bu çalışmanın temel dayanak noktası bu mekanizmanın Türkiye Mobil haberleşme piyasasında işleyip işlemediğinin tespit edilmesidir.

Bu kapsamda, Yarışılabilir Piyasalar Modelinin temel varsayımları Türkiye mobil haberleşme piyasası açısından değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda piyasadaki firmaların ayrı ayrı kar oranları ve genel olarak piyasanın kar oranları incelenmiştir. Söz konusu analiz 2005 - 2017 yılları için yapılmış olup bunun yanında abone başı karlılık rakamları da aynı dönemler için analiz edilmiştir.

Sonraki aşamada piyasadaki batık maliyetler incelenmiştir. Spektrum kullanımı için ödenen lisans ücretleri batık maliyetlerin özelliklerini taşıdığından ve literatürde lisans ücretlerini batık maliyet şeklinde değerlendirerek mobil piyasa yapılanmasını analiz eden çalışmalara rastlandığından⁴ veri olarak lisans bedelleri kullanılmıştır. Yine 1994 - 2017 dönemleri arasında firmalar tarafından ödenen lisans ücretleri ayrı ayrı değerlendirilmiş ve ilave olarak piyasadaki toplam lisanslama maliyetleri tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan hareketle abone başı lisans maliyeti rakamlarına ulaşılmış ve analiz edilmiştir.

⁴ Örneğin; Gruber (2002a ve 2002b), Hausman (1998), Ross(2004), Offerman ve Potters (2006) Arkes ve Hutzel (2000), GSMA Intelligence - Effective Spectrum Pricing: Supporting Better Quality and More Affordable Mobile Services (2017), Mardsen vd., (2017)

Şekil 1: Araştırmada İzlenen Aşamalar⁵

Son olarak piyasadaki potansiyel rekabetin muhtemel sonuçlarını göstermek açısından teorik bir model kurulmuştur. Potansiyel rakipten kasıt SMŞİ'dir. Sanal operatörlerin piyasaya fiili girişlerinin serbest olmasının ve batık maliyet unsurunun ortadan kalkmasının piyasa dengesi açısından ne gibi değişikliklere sebep olacağı analiz edilmiştir. Analizin bu kısmı için Cournot Oligopol modeli ve Gruber (2002 a)'ın çalışmasından faydalanılmıştır.

5. Analiz ve Bulgular

Eğer Türkiye mobil haberleşme piyasası Yarışılabilir Piyasa ise, piyasadaki firmaların her birinin fizibil olması yani faaliyetlerini

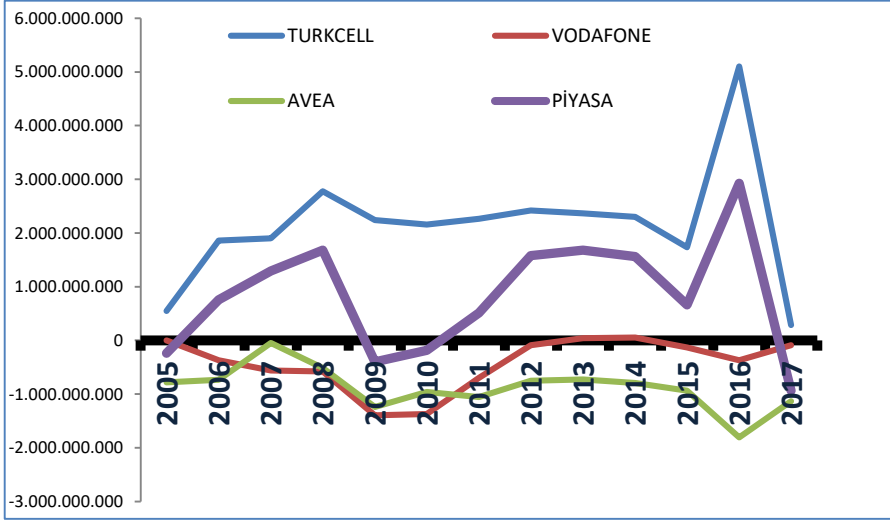
⁵ Türkiye mobil haberleşme piyasası oligopol yapıda olduğu kabul edilerek ilk aşama için ayrı bir analiz yapılmasına ihtiyaç duyulmamıştır. Ancak farklı piyasalar için yapılacak analizlerde varılacak sonuçların tartışılması noktasında ilk olarak piyasa yapısının belirlenmesinin önem arz edeceği kanaatindeyiz.

sürdürebilecek düzeyde kâr elde edebiliyor olmaları gerekmektedir. Diğer taraftan firmaların elde ettiği bu kârlar potansiyel firmaları piyasaya çekerek, arz artışından kaynaklı kâr düşüşlerine sebep olacak boyutlarda olmamalıdır. Ayrıca piyasanın toplam kârlılığının da yine diğer firmaları piyasaya çekecek düzeyde olmaması gerekmektedir. Yani daha öncede belirtildiği üzere;

- $\pi^i(p, q^i) = pq^i - c(q^i) \geq 0$ Şartının sağlanması gereklidir. Bu piyasadaki her firmanın fizibil olduğunu göstermektedir. Ancak bu kâr oranı 0'dan ne kadar yüksek olursa potansiyel rakipleri piyasaya o kadar çekecek ve piyasa vur-kaç girişlerine açık olacaktır. Bir diğer ifadeyle, eğer fiyat maliyetin üzerinde gerekenden fazla belirlenir ise potansiyel firmalar açısından giriş fiyatı olan P^e için pozitif kâr imkânı olacaktır. Sonuç yine piyasa vur-kaç girişlerine karşı savunmasız olacaktır.

Özetle piyasadaki fiyatlar öyle belirlenmelidir ki, her bir firma kârı hem faaliyetlerini sürdürebilecek seviye de olmalı hem de potansiyel firmaları piyasaya çekmeyecek kadar düşük olmalıdır. Bu kapsamda Türkiye mobil haberleşme piyasasındaki mevcut firmaların 2005 - 2017 yılları arasındaki kârları şekil - 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2: Türkiye Mobil Haberleşme Piyasasında Firmaların Net Karlılıkları

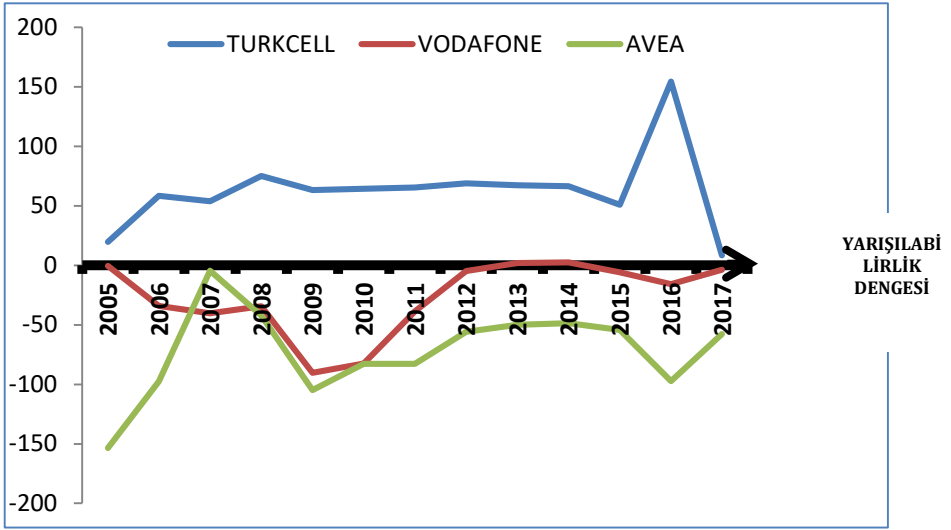

2005 – 2017 yılları arasında firma kârlılıkları incelendiğinde 12 yıllık süre zarfında 2 firmanın kârlılıkları negatiftir. Diğer taraftan Turkcel'in ise 12 yıllık süre içerisinde sürekli pozitif kâr elde ettiği görülmektedir. Bu noktada Vodafone ve Avea'nın fizibil olmadıkları, Turkcell'in ise diğer firmalara kıyasla etkin çalıştığı yönünde bir sonuca varılmaktadır.

Yarışılabilir Piyasalar Modeli açısından piyasa kârlılığı çok önemlidir. Çünkü piyasaya giriş için karar verecek olan potansiyel firmalar mevcut firmaların kârlılıklarının yanında piyasanın kârlılığını da göz önünde bulundurmaktadır. Toplam piyasa kârlılığı incelendiğinde 2005, 2009, 2010 ve 2017 yılları haricinde pozitif olduğu görülmektedir. Modelde, piyasa kârlılığının potansiyel firmaları piyasaya çekecek düzeyde olmaması gerekmektedir. Bu durum göz önünde bulundurularak söz konusu dönemler arasındaki ortalama kârlılık hesaplandığında, yıl bazında 838 Mil. – TL kâr elde edildiği gözlemlenmiştir. Bu oranın potansiyel firmaların piyasaya girişlerini cezbedecek düzeyde olduğu yadsınamayacak bir gerçektir.

Diğer taraftan söz konusu dönemler itibariyle abone başı karlılık oranlarını gösteren Şekil – 3 konunun anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

Şekil 3: Türkiye Mobil Haberleşme Piyasasında Abone Başı Karlılık

Daha önce formüle edildiği üzere bir piyasanın yarışılabilir olabilmesi için hem firma karlılıklarının hem de piyasa karlılığının "0" ortalama etrafında dağılması gerekmektedir ve 0'a çok yakın olması gerekmektedir. "0" ortalamadan pozitif yönde çok fazla bir sapma potansiyel firmaları piyasaya çekeceğinden kararlı bir denge olmayacaktır. Diğer taraftan "0" ortalamadan negatif yönde çok fazla bir sapma piyasadaki firmaların etkin çalışmadıkları anlamına gelecektir. Bu durum da Yarışılabilir Piyasalar Modeline uygun değildir. Yani her firmanın fizibil olması gerekmektedir. 2005 – 2017 yılları arasında ortalama karlılıklar Tablo – 2'de gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde, Vodafone ve Avea'nın sırasıyla abone başı ortalama 27 ve 72 lira zarar ettikleri görülebilecektir.

Tablo 2: Mobil Haberleşme Piyasası Ortalama Karlar (TL)

	Turkcell	Vodafone	Avea	Piyasa
Ortalama Karlılık	2.149.418.810	(-428.983.626)	(-883.413.094)	838.022.089
Abone Başı Karlılık	63	(-27)	(-72)	12

Firmaların ortalama kârlılıklarının da gösterdiği üzere, piyasa etkin firma ve etkin olmayan firmalar şeklinde ikiye ayrılmıştır. Diğer taraftan piyasanın ortalama kârlılığın a bakıldığında abone başı 12-TL olduğu görülmektedir. Mobil haberleşme piyasasında abone sayıları milyonlarla ifade edildiğinden piyasaya girmeyi düşünen potansiyel bir firma için söz konusu kâr oranının görmezden gelinmesi iktisat teorisi açısından yanlış bir değerlendirme olacaktır. Çünkü iktisadi anlatımda firmalar kâr peşinde koşan piyasa oyuncuları olarak anlatılmaktadır. Diğer taraftan Yarışılabilir Piyasalar Modelinde de *“Potansiyel firmalar açısından en küçük kârların dahi göz ardı edilmeyeceğinin”* üzerinde durulmaktadır (Baumol, 1982). Türkiye mobil haberleşme piyasasında ise kârların *-ortalama karlardan hareketle-* çok yüksek olduğu görülmektedir. O halde Yarışılabilir Piyasalar Modeline göre Türkiye Mobil Haberleşme Piyasasındaki mevcut dengenin kararlı bir denge olmadığı ve bu kârların piyasaya yeni firmaları çekeceği dolayısıyla firma sayısının ve arz miktarının artacağı buna paralel olarak fiyatların ve kârların düşeceği ve kararlı dengeye doğru bir değişim olacağı yönünde yorum yapmak yanlış olmayacaktır. Ancak doğru bir sonuca varabilmek açısından piyasanın batık maliyet içerip içermediğinin ve piyasaya girişlerde başkaca bir engel olup olmadığının incelenmesi gerekmektedir.

5.1. Mobil Haberleşme Piyasasında Batık Maliyetler

Batık maliyet, piyasanın yarışılabilirlik derecesini etkileyen en önemli unsurdur. Potansiyel firmaların piyasaya girişlerinde karar fonksiyonu içerisinde en önemli değişken olan batık maliyetler arttıkça piyasanın yarışılabilirlik derecesi azalmaktadır.

Yarışılabilirlik derecesi azalan bir piyasada ise yerleşik firmalar pozitif kârlar ile faaliyetlerini devam ettirebilmektedirler. Çünkü batık maliyetler potansiyel firmaların piyasaya girişlerini engellemektedir.

Türkiye Mobil haberleşme piyasası 2005 – 2017 yılları arasında pozitif kârların olduğu bir piyasadır. Ancak pozitif kârlara rağmen söz konusu dönemler arasında piyasaya hiçbir firma giriş yapmamıştır. Yarışılabilir Piyasalar Modeli kapsamında piyasaya pozitif girişlerin olmaması, piyasanın batık maliyetli bir endüstri olduğunu ve bu batık maliyetlerin piyasaya girişleri engelleyecek seviyede olduğunu düşündürmektedir. Mobil haberleşme piyasasında batık maliyetin özelliklerini taşıyan en önemli maliyet kalemi spektrum kullanımı için ödenen lisans bedelleridir. Bu kapsamda piyasada faaliyette bulunan mevcut firmaların 1994 – 2017 yılları arasındaki ödemiş oldukları toplam lisans bedelleri Tablo -3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Mobil Haberleşme Piyasası Toplam Lisans Bedelleri (TL)

	Turkcell	Vodafone*	Avea**
Toplam Lisans Bedeli	5.891.000.000	3.081.000.000	5.874.000.000

**Telsim ve Vodafone firmalarının toplamı.*

***Aria ve Avea firmalarının toplamı*

Diğer taraftan firmaların lisans bedelleri ödedikleri tarihlere göre abone başı ortalama lisans bedelleri tablo -4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: Abone Başı Ortalama Lisans Bedelleri (TL)*

	1998 - 2008	2008 – 2015	2015 - 2017
Turkcell	8,95	24,78.	146,28
Vodafone	27,85	32,12	98,87
Avea	464,824	36,638	151,035

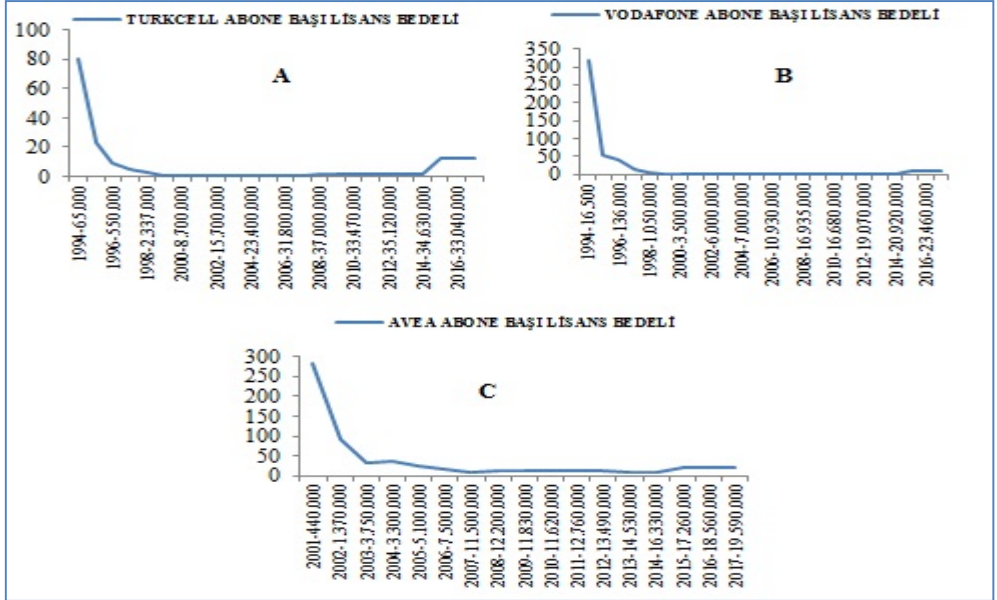
**Söz konusu dönemler arasında ödemiş toplam lisans bedellerinin dönemler arası ortalama abone sayısına bölümü ile elde edilmiştir.*

Turkcell faaliyet dönemi boyunca 1998'de 2G, 2008'de 3G ve 2015 yılında 4.5G lisans bedelleri için toplam 5 Milyar 891 milyon TL ödeme yapmıştır. Diğer taraftan Vodafone, 1998 yılında Telsim'in yapmış olduğu 2G, 2008 ve 2015 yıllarında sırasıyla 3G ve 4.5G ihaleleri için toplam 3 Milyar 81 milyon TL lisans bedeli ödemiştir. Avea ise diğer firmalara göre piyasaya daha geç bir tarih olan 2001 yılında Aria firmasıyla giriş yapmıştır. 2004 yılında ise Aria ve Aycell firmaları Avea firması altında birleşmişlerdir. Avea, piyasaya girdiği ilk dönem olan 2001 yılında 2G, 2008 ve 2015 yıllarında sırasıyla 3G ve 4.5G lisans bedelleri için toplam 5 milyar 874 milyon TL ödeme yapmıştır. Tablo - 4'de ise yerleşik firmaların abone başı lisans bedelleri karşılaştırılmıştır. Örneğin Turkcell'in 1998 yılındaki 131,1 milyon TL'lik lisans bedeli 1998 - 2008 yılları arasındaki ortalama abone sayısına bölünmüş ve 8,95-TL rakamına ulaşılmıştır. Yani Turkcell, 1998 - 2008 yılları arasında yıllık olarak abone başı ortalama 8,95-TL lisans bedeli ödemiştir. Yine Turkcell için ortalama lisans bedeli 2008 - 2015 dönemi arasında 24,78-TL'ye çıkmıştır. Önceki döneme göre ortalama lisans bedelinin yaklaşık 3 katına çıkmasının sebebi 2008 yılında 3G lisansı için firmanın ödemiş olduğu lisans ücretinin 858 milyon TL olmasından kaynaklanmaktadır. Turkcell için iki dönem kıyaslandığında; lisans bedeli 131,1 milyondan 858 milyona çıkarken, ortalama abone sayısı 14 milyondan 34 milyona yükselmiş ve sonuçta ortalama lisans bedeli 8,95-TL'den 24,78-TL ye yükselmiştir.

Yukarıda yapılan analizler sırasıyla piyasadaki yerleşik firmaların toplam lisans bedellerini ve dönemlere göre ortalama lisans bedellerini göstermektedir. Ancak piyasaya girip girmeme konusunda karar verecek olan firmalar açısından piyasaya giriş anında karşılaşacakları batık maliyetler önem arz etmektedir. Mobil piyasa açısından düşünüldüğünde potansiyel firmalar için ödeyecekleri lisans bedelleri piyasaya giriş kararını etkileyen en önemli değişken olacaktır. Bu kapsamda piyasadaki yerleşik firmaların piyasaya giriş anında ödemiş oldukları lisans bedelleri

şekil – 4’te gösterilmiştir.

şekil 4: Yerleşik Firmaların Yıllara göre Abone Başı Lisans Bedeli

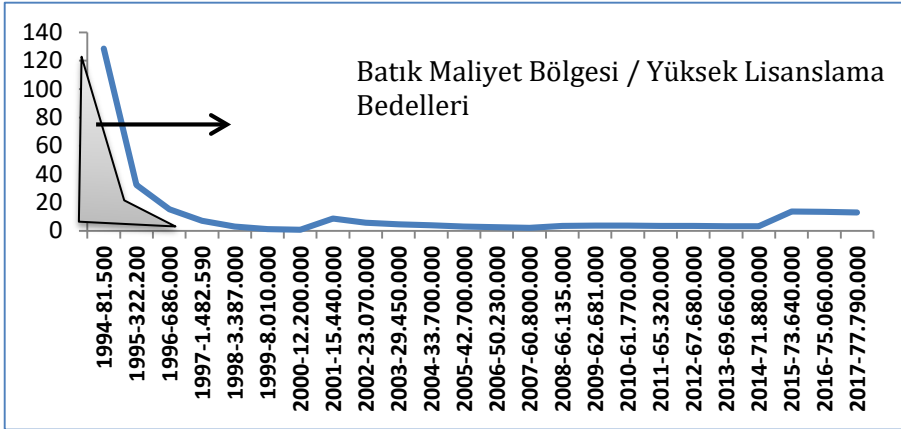

şekil – 4’teki grafikler firmaların kullanımına hak kazandıkları lisans bedellerinin, lisans bedellerini kullanma sürelerine bölümü ile elde edilen yıllık lisans kullanımı ücretlerinin yıllık abone sayısına bölümü ile elde edilmiştir. Örneğın şekil-4: c’de Avea ile ilgili grafik gösterilmektedir. Avea, 2001 yılında piyasaya giriş yaptığında (piyasaya ilk giriş yapan Aria olup, her iki firmanın lisans bedelleri ve abone sayıları kullanılmıştır) yaklaşık olarak 2 milyar 481 milyon-TL lisans bedeli ödemiştir. Söz konusu 2G lisansı firmaya 25 yıllığına verilmiş olduğundan yıllık lisans bedeli yaklaşık 124 milyon olmaktadır. Firmanın 2001 yılındaki toplam abone sayısı 440.000 (2004 yılında birleşecek olduğu Aycell’in abone sayısı ile birlikte) civarındadır. Dolayısıyla firmanın 2001 yılında piyasaya girdiğinde abone başı lisans maliyeti 282-TL olmaktadır. Aynı hesaplamalar diğeri firmalar için yapıldığında Turkcell’in piyasaya girdiğinde abone başı lisans maliyeti 80,61.-TL ve Vodafon’un abone başı lisans

maliyetinin 317-TL olduğu görülmektedir. Firmaların abone sayıları arttıkça abone başı lisans maliyetleri de düşmektedir. Örneğin Turkcell'in 2007 yılında abone başı lisans maliyeti 0,14-TL'ye kadar düşmüştür. Aynı şekilde Vodafone'un abone başı lisans maliyeti yine 2007 yılında 0,37'ye Avea'nın ise 2007 yılında 11.-TL'ye kadar düşmüştür. 2007 yılından sonra abone başı lisans maliyetlerinin artmasının sebebi ise 2008 yılında yapılan 3G lisanslama ihaleleri ve firmaların bu yılda yapmış oldukları lisans ödemeleridir. 20 yıl süreyle verilen 3G lisans ihalesi için Avea firması 512 milyon TL ödeme yapmıştır. Yıllık lisans bedeli ise 25,6 milyon TL olarak belirlenmiş ve bu yeni lisans maliyeti 2008 yılında abone başı lisans maliyetlerinin 11-TL'den 12-TL'ye yükselmesine sebep olmuştur. Paralel olarak Turkcell'de de 0,14'ten 1.30.-TL'ye Vodafone'da 0,37'den 2.-TL'y yükselme görülmektedir. 2015 yılında yapılan son lisanslama ihalesi ile birlikte Turkcell'in abone başı lisans maliyeti 12.5'TL'ye Vodafone'un 9.TL'ye Avea'nın ise 19.TL'ye yükselmiştir.

Görüldüğü üzere piyasaya giriş yapıldıktan sonra abone sayısının artmasıyla birlikte abone başı lisans maliyetlerinde çok büyük düşüşler gözlemlenmektedir. Yani piyasada kalınan süre boyunca abone sayısını artırabilen firmaların batık maliyetleri de azalmaktadır. Ancak bu durum yerleşik firmalar açısından geçerli bir durumdur. Potansiyel firmalar ise piyasaya girecekleri ilk andaki şartlara göre karar mekanizmalarını oluşturmaktadırlar. Yani piyasaya giriş anında karşılaşacakları batık maliyet oranlarına göre karar vereceklerdir. Batık maliyet oranları yüksekse piyasaya giriş yapmaktan vazgeçecek düşük ise ya da batık maliyet söz konusu değil ise piyasaya giriş kararı alacaklardır. Potansiyel firmalar açısından analiz yapabilmek amacıyla şekil-5'te piyasanın bir bütün olarak abone başı lisans maliyetleri gösterilmiştir.

Şekil 5: Türkiye Mobil Haberleşme Piyasasının Abone Başılı Lisans Maliyetleri

Yerleşik firmaların ödemiş oldukları abone başılı lisans bedeli olan 130.-TL piyasaya girmek isteyen potansiyel firmalar açısından piyasaya giriş engeli olarak dikkate alınacak ve piyasaya giriş kararlarında negatif etkiye sahip olacaktır. Diğer taraftan potansiyel firmalar açısından batık maliyetten kaynaklı piyasaya giriş engeli olarak dikkate alınacak bu tutar 1994 yılına ait piyasa şartlarında oluşan tutardır. Günümüzde ise lisans bedelleri milyar dolarlarla ifade edilmektedir. Ayrıca piyasa dinamikleri olgunlaşmış, yerleşik firmaların hem teknik bilgisi hem de piyasa bilgisi fazlaca artmıştır. Hal böyleyken piyasaya girecek olan potansiyel rakiplerin, hem daha yüksek lisans bedellerinden kaynaklı hem de piyasa payını arttırmadaki yaşayacağı zorluklar sebebiyle piyasaya giriş aşamasında karşılaşacakları batık maliyet tutarı çok daha fazla olacaktır. Yarışılabilir Piyasalar Modeli kapsamında, piyasada pozitif kârlar olmasına rağmen 2005 - 2017 yılları arasında Türkiye mobil haberleşme piyasasına 4. bir firmanın neden girmediği yönündeki sorunun cevabı piyasadaki yüksek lisanslama bedellerinden kaynaklı batık maliyet engelleridir. Batık maliyetlerin bulunduğu piyasalar Yarışılabilir Piyasalar Modelinin en önemli şartlarından birini sağlamadığından kaynak dağılımının, piyasa dengesinin ve rekabet

düzeyinin optimum noktada sağlanmayacağı sonucuna varılmaktadır. Bu kapsamda mevcut durumda piyasa içi rekabetten çok piyasa için rekabet anlayışına dayanan Yarışılabilir Piyasalar Modeli, Türkiye mobil haberleşme piyasası açısından geçersiz bir modeldir.

Türkiye mobil haberleşme piyasasının modele uymamasının diğer bir sebebi de spektrum kaynağının kıt bir kaynak olmasıdır. Bu sebeple lisans verilebilecek firmaların sınırlı sayıda olması gerekmektedir. Dünya'daki mobil haberleşme piyasaları da dikkate alındığında bu rakam genellikle üç ile beş firma arasında değişiklik göstermektedir. Hal böyleyken mevcut lisanslama bedelleri en asgari düzeye çekilmiş olsa bile piyasadaki firma sayısı yine sınırlı sayıda olacak ve potansiyel rekabet tehdidi hissedilmeyecektir. Spektrumun kıt kaynak olmasından kaynaklı olarak devletin piyasaya girecek olan firma sayısını kısıtlı tutması mobil haberleşme piyasası açısından Yarışılabilirliğin engellenmesindeki bir başka sebeptir.

Piyasanın önündeki bu iki önemli engele rağmen daha etkin ve verimli bir piyasa modeli için karar alıcıların önünde çeşitli alternatifler bulunmaktadır. Bu alternatiflerden en önemlilerinden birisi piyasaya alternatif oyuncuların dâhil edilmesidir. Bu alternatif oyuncular ise sanal mobil şebeke işletmeleridir. Piyasanın mevcut durumundan kaynaklı iki önemli engel SMŞİ'ler açısından söz konusu olmayacaktır. Şöyle ki; SMŞİ'ler piyasada faaliyet göstermek için yerleşik firmaların frekans bandlarını kullanacağından hem lisans kısıtlamasına hem de lisans maliyetlerine katlanmak zorunda kalmayacaklardır.

5.2. Lisans Maliyetleri Kapsamında Sanal Mobil Şebeke İşlemelerinin Piyasa Dengesine Etkisi: Teorik Model

Sanal mobil şebeke operatörü (virtual mobile network operator) abonelik sözleşmeleri kapsamında spektrum kullanma hakkı olmaksızın mobil ses ve veri iletimini sağlayan mobil piyasa

aktörlerine verilen isimdir. Sanal operatörlerin kendilerine tahsis edilmiş bir spektrum kaynağı olmamakla birlikte mobil şebeke operatörleri tarafından sunulan hizmetleri sunabilen işletmeciler olarak tanımlanmaktadırlar. Bu işletmeciler telsiz erişim şebeke hizmetlerini yani spektrum kaynağını mobil şebeke operatörlerinden sağlamaktadırlar. Bu yüzden mobil piyasaya bu şekilde girmek isteyen firmalar için spektrum kıt bir kaynak olmaktan çıkmakta ve dolayısıyla piyasaya girişte hem fiili bir engel olan spektrum kıtlığından kaynaklı giriş engeli hem de spektruma ödenen yüksek lisans maliyetlerinden kaynaklı batık maliyet engeli ortadan kalkmaktadır (Kiiski - Hammainen, 2004).

Araştırmanın bu kısmında mobil haberleşme piyasalarda lisans maliyetlerinin piyasa yapısının belirlenmesinde nasıl bir etkisinin olduğu teorik bir model aracılığıyla incelenmeye çalışılacaktır. Daha öncede belirtildiği üzere mobil haberleşme piyasasında lisans maliyetleri mobil operatörler tarafından batık maliyet olarak görülmektedir. Gruber (2002a)'a göre lisans bedelleri rekabetçi piyasada birçok firmanın katılımıyla gerçekleştirilen açık artırmalarla en çok bedeli veren firmaya tahsis edildiğinden endojen, yani içsel olarak belirlenen bir maliyet kalemidir. Yani firmalar sahibi olacakları lisansları kendileri fiyatlamaktadırlar. Bu durumda firmalar piyasaya giriş için belirli bir giriş maliyeti (Lisans Kullanım Bedeli) ödedikten sonra oluşan piyasa yapısında Cournot modeli çerçevesinde miktar için rekabet ederler (Gruber, 2002a). Modelde lisans maliyetleri batık maliyet olarak dikkate alınmaktadır.

Piyasada “n” adet özdeş firmanın olduğu varsayılmaktadır. Her firmanın kar fonksiyonu aşağıdaki gibi olacaktır;

$$\pi = (n, s, F) = R(n, s) - F$$

Bu denklemde kar fonksiyonu gelir (R) ve sabit maliyetlere (F) bağlı olarak yazılmıştır. Sabit maliyetler firmanın kuruluş maliyetleri ve piyasaya giriş için ödemesi gereken lisans ücretlerinden

oluşmaktadır. Son düzenlemeler yapıldığında denklem aşağıdaki gibi yazılabilmektedir.

$$\pi = (n, s, F) = R(n, s) - F(S, L)$$

Son eşitlikte mobil operatörün gelir fonksiyonu piyasadaki firma sayısı (n) ve piyasa büyüklüğü ile ilişkilendirilmiştir. Mobil piyasa için piyasa büyüklüğü, mobil operatörlerin kullandığı teknolojinin etkinliğine (e), mobil operatörlerin frekans kapasite kullanım oranlarına (C)⁶ ve mobil piyasaya tahsis edilen frekans genişliğine (W) bağlı olarak değişmektedir ($s = eCW$). Bu durumda piyasada faaliyet gösteren operatörlerin gelirleri, piyasa büyüklüğü (s) ve piyasada faaliyet gösteren firma sayısına bağlı olarak yazılabilmektedir.

- Gelirler piyasa büyüklüğünün pozitif fonksiyonu olacaktır.
 $\frac{dR}{ds} > 0$
- Gelirler piyasadaki firma sayısının negatif fonksiyonu olacaktır. Yani firma sayısı arttıkça, gelirler azalacaktır. ($\frac{dR}{dn} < 0$)

Yarışılabilir Piyasalar Modelinde denge, piyasadaki her firmanın karlılığının sıfır veya sıfıra çok yakın olması durumunda sağlanmaktadır. Aksi durumda pozitif karlar potansiyel firmaları piyasaya çekecek ve denge sağlanamayacaktır. Yani piyasadaki denge firma sayısı n^* olarak gösterilir ise, denge durumunda aşağıdaki eşitliğin sağlanması gerekmektedir.

$$\pi = (n^*, s, F) > 0 > \pi = (n^* + 1, s, F)$$

Bu eşitlik, piyasadaki mevcut firmaların fizibil olduklarını

⁶ Gruber 2002'a'da belirtilen modelde olmamakla beraber sanal mobil şebeke işletmelerinin spektrum kullanım kapasitelerini artıracığı ve daha etkin bir yapı oluşacağından yazarlarca ilave edilmiştir.

göstermekle birlikte, piyasaya girecek ilave firmanın negatif kara sahip olacağını göstermektedir. Yani denge açısından piyasadaki firma sayısı önem arz etmektedir. Denge firma sayısı ise piyasa büyüklüğü (s) ve sabit maliyetlere (F) bağlıdır.

$$n^* = f(s, F) \rightarrow \frac{dn^*}{ds} > 0 \text{ ve } F(S, L) \text{ için } \frac{dn^*}{dF(S, L)} < 0$$

Bu durumda piyasadaki firma sayısı piyasa büyüklüğü ile birlikte artmaktadır. Diğer taraftan sabit maliyetlerin büyümesi denge firma sayısını azaltmaktadır. Özetle;

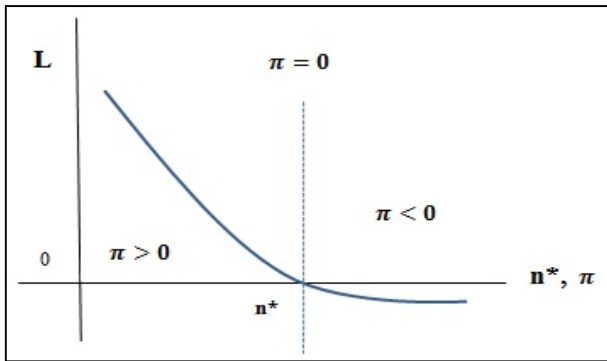
- Mobil piyasada kullanılan teknolojilerin (GSM, CDMA, TDMA, PCS) etkinliği (**e**) piyasadaki firma sayısının artmasını sağlamaktadır. Mevcut teknoloji veri iken, daha etkin bir teknolojiye geçilmesi veya mevcut teknolojinin geliştirilmesi piyasadaki firma sayısının artmasını sağlayacaktır.
- Mobil piyasa yapısının oluşmasındaki en önemli etkenlerden bir tanesi de piyasaya tahsis edilen spektrum (frekans) hacminin büyüklüğü (**W**) ile ilgilidir. Bu kapsamda karar vericiler tarafından mobil piyasaya tahsis edilen spektrum hacminin genişletilmesi firma sayısının artmasını sağlayacak ve daha parçalı bir piyasa yapısının oluşmasını sağlayacaktır.
- Diğer taraftan mobil operatörlere tahsis edilen spektrumların kullanılan kapasiteleri de (**C**) piyasa dengesi açısından önemlidir. Çünkü mobil operatörün mevcut abone sayısı veri iken, kendisine tahsis edilen frekansların kullanım kapasitelerinin artırılması, kendi frekanslarını lisans sahibi olmayan operatörlere (sanal mobil şebeke işletmeleri) açması halinde mümkün olacaktır. Bu durum ise piyasaya yeni oyuncuların girmesini sağlayacaktır.
- Dördüncü ve en önemli değişken ise batık maliyetler yani lisans ücretleridir. Sabit maliyetlerin - $F(S, L)$ - bir bileşeni olan lisans ücretlerinin artması piyasadaki denge firma sayısını azaltacaktır. Bu durumda hem piyasa içi rekabet

istenen seviyede olmayacak (firmalar arası anlaşmalar ya da monopolleşme sebebiyle) hem de batık maliyetlerin giriş engeli oluşturması sebebiyle potansiyel rekabetin tehdidi yerleşik firmaların kararları üzerinde etkili olamayacaktır.

Yarışılabilir Piyasalar Modelinde batık maliyetlerin söz konusu olmadığı piyasalar Tam Yarışılabilir Piyasa olarak adlandırılmaktadır (Baumol, 1982). Lisans ücretlerinin batık maliyet olarak görüldüğü mobil piyasalarda, lisans ücretlerinin söz konusu olmaması durumunda piyasa daha etkin bir yapının oluşacağı açıktır.

Şekil-6 lisans ücretleri ile piyasadaki firma sayısı ve kar oranları arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Mobil piyasada lisans ücretlerinin artması piyasadaki firma sayısının azalmasına sebep olmaktadır. Bununla beraber aşırı kârlar ortaya çıkmaktadır. Lisans ücretlerinin potansiyel firmalar tarafından batık maliyet olarak görülmesi ve piyasaya giriş engeli oluşturması mobil piyasaları Yarışılabilir Piyasalar modelinden uzaklaştırmaktadır.

Şekil 6: Lisans Ücretleri, Denge Firma Sayısı ve Kâr

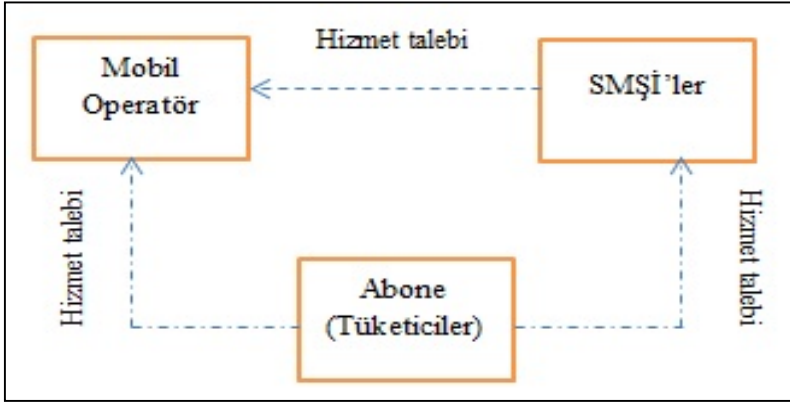
Kaynak: Gruber, 2002-a

Diğer taraftan lisans ücretlerinin tamamen olmadığı mobil piyasalar için denge firma sayısı "0" kar noktasında sağlanma ihtimali çok yüksektir. Çünkü piyasaya girmek isteyen firmaların önünde herhangi bir engel bulunmayacaktır. Bu durumda yerleşik firmalar

potansiyel firmaların tehdidini hissedecekler, ve potansiyel rekabet piyasa üzerinde disipline edici bir etki oluşturacaktır. Diğer taraftan piyasadaki firma sayısının denge noktasından fazla olması piyasada negatif kârların ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Bu durum, her firmanın fizibil olması şartı dolayısıyla, Yarışılabilir Piyasalar Modeline uygun değildir ve dolayısıyla piyasadaki çıkış olması gerekecektir.

Ancak hem Dünya'daki diğer mobil haberleşme piyasaları incelendiğinde hem de Türkiye'deki uygulamalara bakıldığında hükümetler açısından önemli gelir kaynağı olması sebebiyle lisans ücretlerinden vazgeçilmesi uzak bir ihtimal olarak görülmektedir. Hal böyleyken lisans maliyetlerinin piyasa etkinliği açısından oluşturduğu negatif durumu ortadan kaldırmanın yolu olarak sanal mobil şebeke işletmelerinin piyasadaki rolleri öne çıkarılmaktadır. SMŞİ'lerin ise piyasa girişlerinin önündeki en büyük engel yerleşik operatörlerin frekanslarını kullanmalarına izin vermemeleri olarak görülmektedir. Bu sebeple piyasa etkinliğini olumlu yönde etkileyecek SMŞİ'lerin piyasaya girişleri engellenmiş olmaktadır. Ancak yasal düzenlemelerle bu durumun düzeltilmesi mümkündür. Karar alıcıların yerleşik firmalar için kapasitelerinin belirli bir kısmını SMŞİ'lere açma yükümlülüğü getirmesi piyasa etkinliği açısından önemli rol oynayacaktır. SMŞİ'lerin piyasaya girişlerini mümkün kılacak böyle bir kararın alınması mobil haberleşme piyasası ile birlikte sanal mobil şebeke hizmetleri piyasası adında yeni bir piyasanın ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Her iki piyasada aynı tüketici grubuna hizmet vereceğinden SMŞH piyasasının mobil haberleşme piyasası üzerinde onu disipline edici bir etkisi olacaktır. Çünkü SMŞH piyasasında faaliyet gösteren firmalar açısından lisans maliyetlerine bağlı batık maliyetler sebebiyle oluşan piyasaya giriş engeli olmayacak ve piyasa kendi içerisinde mobil piyasaya nazaran daha etkin çalışacaktır.

Şekil 7: Mobil Haberleşme Piyasasında SMŞİ'lerin Yeri

Daha önce piyasadaki denge firma sayısının piyasa büyüklüğü (s) ve sabit maliyetler (F) tarafından belirlendiği açıklanmıştır.

$$n^* = f(s, F) \quad s = f(e, C, W) \quad \text{ve} \quad F = f(S, L)$$

SMŞİ'ler mobil piyasaya iki kanal ile etki etmektedir. İlk etkisi, yerleşik firmaların kapasite kullanımlarını artırarak piyasa büyüklüğünü pozitif yönde etkilemeleridir.

$$\frac{dn^*}{d(e, C, W)} > 0$$

Yerleşik firmalar mevcut kapasitelerini (C) SMŞİ'lere açtıklarında hem piyasadaki denge firma sayısı artacak hem de yerleşik firmaların kapasite kullanım oranları artacaktır. Bu mobil piyasa üzerindeki etkisidir. Diğer taraftan SMŞH piyasası için lisans ücretleri söz konusu olmadığından, piyasaya batık maliyetten kaynaklı giriş engeli söz konusu olmayacak ve mobil piyasaya nazaran daha etkin bir piyasa modeli olacaktır.

$$\frac{dn^{*m}}{dF(S+L)}, \quad \frac{dn^{*s}}{dF(S)} \quad n^{*s} > n^{*m}$$

Burada n^s SMŞİ piyasası, n^m ise mobil piyasadaki denge firma sayılarını göstermektedir. SMŞH piyasasında batık maliyet söz konusu olmadığı için denge firma sayısı mobil piyasaya nazaran daha fazla olacaktır. Dolayısıyla hem piyasa içi rekabet mobil piyasaya nazaran daha fazla olacak, hem de piyasaya giriş engeli olmadığından potansiyel rekabetin etkisi piyasa üzerinde belirleyici olacaktır.

Gelinen son durumda mobil abonelere hem yerleşik firmalar, yani mobil operatörlerin faaliyetlerini sürdürdüğü mobil piyasa hem de SMŞİ'lerin faaliyetlerini yürüttüğü SMŞH piyasası hizmet verecektir. SMŞH piyasasının mobil piyasaya nazaran daha etkin olması, mobil piyasanın etkinliğini dolaylı da olumlu yönde etkileyecektir.

Nitekim BTK'nın 2015 yılında SMŞH pazarı hakkında TELKODER'den talep etmiş olduğu görüşte de bu duruma vurgu yapılmaktadır. Söz konusu çalışmada SMŞH piyasasının, mobil piyasanın etkinliği ve performansı açısından çok önemli sonuçları olacağı belirtilmekle birlikte ülkemizle beraber birçok OECD ülkesinde SMŞİ'lerin doğal bir gelişim alanı bulamadığı yönünde açıklamalar yapılmıştır. Yeni bir iş modeli olan SMŞH piyasasının önündeki engellerin kaldırılmasının mobil piyasa üzerindeki doğrudan etkilerinin yanında, mobil piyasa ekosisteminde bulunan diğer işletmelere yapacağı katkılar ve pozitif dışsallıklar ile ülke ekonomisine yapacağı doğrudan ve dolaylı katkılar önemli düzeyde olacaktır.

Sonuç

Mobil Haberleşme piyasalarının Dünya uygulamaları incelendiğinde genellikle oligopolistik yapıların hakim olduğu görülmektedir. Oligopol piyasaların en önemli özellikleri piyasaya giriş engelleri ve aşırı kârların uzun dönemde de söz konusu olmasıdır. Yarışılabilir Piyasalar Modelinde ise bir piyasa oligopol hatta monopol olsa dahi bir takım şartların sağlanması halinde, tam

rekabetin sonuçlarına ulaşılabilceği vurgulanmaktadır. Bu şartlar piyasaya girişin önünde hukuki ya da fiili herhangi bir engel olmaması ve piyasadadan maliyetsiz bir şekilde çıkışın sağlanabilmesidir. Maliyetsiz çıkış için ise öne sürülen argüman, piyasanın batık maliyet içermemesidir.

Bu kapsamda Türkiye mobil haberleşme piyasası Yarışılabilir Piyasalar modeli çerçevesinde incelenmiş ve,

- Piyasanın aşırı kârlar içerdėđi
- Aşırı kârlara rağmen son 15 yıldır piyasaya herhangi bir firmanın giriş yapmadėđı

görülmüştür. Aşırı kârlara rağmen piyasaya giriş yapılmamasının sebebi olarak ise, yüksek lisans bedellerinden kaynaklı batık maliyetler ve kıt bir kaynak olan spektrumun sınırlı sayıda firmaya tahsis edilebilmesi gösterilmiştir. Bu kapsamda hem batık maliyete bağlı giriş engellerini hem de spektrum tahsisatına bağlı firma kısıtlamasını ortadan kaldırabilmek amacıyla sanal mobil haberleşme firmalarının piyasaya entegre edilmesi yönündeki yeni bir model önerilmiştir.

Sanal mobil haberleşme firmaları piyasada faaliyet gösterebilmek için spektrum tahsisatına ihtiyaç duymamakta, yerleşik mobil operatörlerin spektrum kaynağından beslenmektedir. Böylece piyasaya giriş yapmak için yüksek lisans maliyetlerine katlanmak zorunda kalmayacak olan sanal mobil haberleşme firmaları, piyasa etkinliği açısından önemli roller üstleneceklerdir. Diğer taraftan, SMŞİ'ler yerleşik operatörlerin frekans bandlarını kullanacaklarından, spektrum etkinliğinin sağlanmasını da sağlayacaklardır.

SMŞİ'lerin piyasada faaliyet gösterebilmeleri için en önemli engel ise, yerleşik operatörlerin bu duruma karşı çıkmalarıdır. Mobil

operatörler müşteri kaybı ve kâr düşüşleri gibi sebeplerle SMŞİ'lerin piyasaya girmelerini istememektedir. Halbuki, SMŞİ'lerin piyasaya girişinde mobil operatörlerle aralarında yapılacak olan anlaşmalar çerçevesinde zarardan çok yarar sağlayacakları gözden kaçırılmaması gereken bir gerçektir. Önümüzdeki yıllarda yapılacak olan 5G ihalelerinde yerleşik operatörlerin, SMŞİ'ler için mutlaka ikna edilmeleri gerekmektedir. Böylece kazan-kazan stratejisine dayalı çok daha etkili iş ortaklıkları kurularak mobil haberleşme piyasası görece daha etkin bir şekilde çalışabilecektir.

Bu durumun sağlanması açısından bir sonraki lisanslama ihaleleri önemli bir fırsattır. 2016 yılında yapılan 4.5 G ihalelerinde kaçırılan bu fırsat 2020'li yıllarda yapılacak olan 5G ihalelerinde kesinlikle gözden kaçırılmamalıdır. İhale şartlarından birisi, "lisansı almaya hak kazanan işletmeciler frekans kapasitelerinin belli bir kısmını SMŞİ'lere açmak zorundadır" şeklinde veya bu içerikte olmalıdır. Ya da bir sonraki lisanslama ihaleleri beklenmeden mevcut durumda şebekelerinin belirli bir kısmını SMŞİ'lere açan yerleşik firmalara çeşitli destek, muafiyet, teşvik ve ayrıcalıklar tanınarak SMŞİ'lerin piyasaya girişlerinin önü açılmalıdır.

Kaynakça

Ardıç, İsmail Yücel. "Yatay Yoğunlaşmalarda Potansiyel Rekabet". Uzmanlık Tezi. Rekabet Kurumu, 2004.

Arkes, Hal - Hutzler, Laura. "The Role of Probability of Success Estimates in the Sunk Cost Effect". Journal of Behavioral Decision Making, 13 (2000): 295-306.

Bailey, Elizabeth - Panzar, John. "The Contestability of Airline Markets During the Transition to Deregulation". Law and Contemporary Problems, 44/1 (Winter, 1981): 125-145.

- Bandt, Oliver. - Davis, E. Philip. "Competition, contestability and market structure in European banking sectors on the eve of EMU". *Journal of Banking ve Finance*, (2000): 1045-1066.
- Bauer, Johannes "Spectrum Management and Mobile Telephone Services Markets". *Frontier of Broadband Electronic and Mobile*. 1: 247-263. Berlin: Physica - Verlag Heidelberg, 2004
- Baumol, William Jack - Bailey, Elizabeth - Willing, Robert D. "Weak Invisible Hand Theorems on the Sustainability of Prices in a Multiproduct Monopoly,". *The American Economic Review*, (1977).
- Baumol, William Jack - Willing, Robert D. "Fixed Costs, Sunk Costs, Entry Barriers, Public Goods, and the Sustainability of Monopoly,". *Priston University Discussion Paper*, (1979)
- Baumol, William Jack. "Contestable Markets: An Uprising in the Theory of Industry Structure". *The American Economic Review*, 72/1 (March, 1982): 1-15.
- Çermikli, Hakan. "Yarışılabilir Piyasalar Teorisi, Charter Firmalar ve Avrupa Uluslararası Sivil Havacılık Piyasası". *Ekonomik Yaklaşım*, (1997): 105-117.
- Cowie, Jonathan. "Contestability in Bus Markets – Evidence from the British De-regulated Market". *Applied Economics*, (2012): 4777-4785.
- Davut, Lale. *Sanayi İktisadı Piyasa Yapısı Unsurları*. Ankara: İmaj Yayınevi, 2002
- Gruber, Harald. "Spectrum Limits and Competition in Mobile Markets: The role of licence fees". *Telecommunication Policy*, 25/1 (February, 2000): 59-70

- Gruber, Harald. "Radio spectrum fees as sunk costs in the market for mobile telecommunications: The aftermath of European 3G licensing". European Investment Bank, 2002- a
- Gruber, Harald. "Endogenous Sunk Costs in the Market for Mobile Telecommunications: The Role of Licence Fees". *Economic & Social Review*, 33/1 (Spring, 2002): 55-64
- "GSMA Raporu". Comparison of Fixed and Mobile Cost Structure. London: Groupe Spéciale Mobile Association, 2012
- "GSMA Raporu". Effective Spectrum Pricing: Supporting Better Quality and More Affordable Mobile Services. Londra: Groupe Speciale Mobile Association, 2017
- Hansman, Henry. "Ownership of the Firm". *Journal of Law, Economics and Organization*, 4/2 (October, 1988): 267-304.
- Joy, Smith "Contestable Market Analysis in the Australian Domestic Airline Industry". *Journal of Transport Economics and Policy*, (1986): 245-254.
- Kahraman, Serpil - Nart, Ela. "Yarışılan Piyasa". *Journal of Yaşar University*, 3/10 (2008): 1301-1312.
- Kiiski, Annuka - Hammainen, Heikki. "Mobile virtual network operator strategies: Case Finland" ITS 15th Biennial conference. Berlin, Germany, 2002
- Macleod Bently W. "Entry, Sunk Cost and Market Structure". *The Canadian Journal of Economics*, 20/1 (February, 1987): 140 - 151.

- Marsden, Richard - Ihle, Hans Martin - Traber, Peter. "The Impact of High Spectrum Costs on Mobile Network Investment and Consumer Prices". Nera Economic Consulting, (2017) http://www.nera.com/content/dam/nera/publications/2017/PUB_High_Spectrum_Costs_0517.pdf
- Müller-Rostin, C., Niemeier, H. M., Ivanova, P., Müller, J., Hannak, I., Ehmer, H. "Airport Entry and Exit: A European Analysis". In Airport Competition: The European Experience, (2010): (27-46).
- Offerman, Theo - Potters, Jan. "Does Auctioning of Entry Licenced Induce Collusion? An Experimental Study". Review of Economic Studies, 73 (2006): 769-791.
- Öztürk, Bekir. "Türkiyede ve Dünyada Sanal Mobil Şebeke Hizmeti (SMŞH)'nin Uygulama Biçimleri, SMŞH İşletmecilerinin Elektronik Haberleşme Piyasasına Giriş Engelleri ve Türkiye için Çözüm Önerileri". Bilişim Uzmanlığı Tezi. Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 2015.
- Panzar, John - Bailey, Elizabeth. "Free Entry and the Sustainability of Natural Monopoly". 8 BELL J. Econ 1 (1977).
- Ross, P. "New technology and work in the Australian telecommunications sector: What role for technicians?". Labour and Industry, 12/1 (2004): 45-66.
- Sanyal, Amal - Patibandla, Murali. (1999) "From Closed to Contestable Markets: Product Differentiation in Indian Durable Consumer Goods Industry". [www.researchgate.net: https://www.researchgate.net/publication/5092967_From_Closed_to_Contestable_Markets_Product_Differentiation_in_Indian_Durable_Consumer_Goods_Industry](https://www.researchgate.net/publication/5092967_From_Closed_to_Contestable_Markets_Product_Differentiation_in_Indian_Durable_Consumer_Goods_Industry) adresinden alınmıştır.

- Schnell, Mirco. "Investigating the perception of route entry barriers by airline managers: A questionnaire-based approach". 1st German Aviation Research Seminar - Cambridge, (2003): (s. 1-17)
- Selek, Yusuf Korhan - İlhan, Erhan - Yayla, Faruk. "Esnek Spektrum Yönetimi: Spektrum İhaleleri ve Spektrum Ticareti". Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 2010. <https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/slug/esnek-spektrum-yonetimi-spektrum-ihaleleri-ve-spektrum-ticareti.pdf>.
- Shepherd, William. "Contestability vs. Competition". American Economic Review, 74/4 (1984): 572-587.
- Smith, Robert - Tripe, David. "Competition and Contestability in New Zealand's Banking System". 14th Australasian Finance and Banking Conference - Sydney, (2001): (s. 1-20).
- Spence, Michael. "Contestable Markets and the Theory of Industry Structure: A Review Article". Journal of Economic Literature, 21/3 (1983): 981-990.
- Brophy, Sean - George, Dominic ST. "How Ryanair Has Exploited the Economic Theory Behind Airline Contestability and Deregulation". Student Economic Review, (2003): 245-257.
- "TELKDOER Raporu". Mobil Pazara Ve Sanal Mobil Şebeke Hizmeti İşletmecilerinin Piyasaya Giriş Engellerine Yönelik Görüş Ve Değerlendirmeler. İstanbul: BTK, 2015.
- Yıldırım, Kemal - Eşkinat, Rana - Kabasakal, Ali. Endüstriyel Ekonomi. Bursa: Ekin Kitapevi, 2005.

Yıldırım, H. Semih - Mohanty, Sunil. "Geographic Deregulation and Competition in the U.S. Banking Industry". *Financial Markets, Institutions and Instruments*, (2010): 63-94

TURKEY'S REFUGEE POLICY UNDER THE SHADOW OF THE NEO-OTTOMANISM: A SOURCE OF SILENT CONFLICT?

Glсен KAYA OSMANBAŞOĞLU*

Abstarct

Along with Turkey's changing refugee policy from the Eurocentric, secular nation-state ideology to the Neo-Ottomanist one on the state level, there also exist main handicaps on both the macro and micro power level concerning the successful coordination of the refugee issue with full respect of the human rights. An apparent discrepancy is observed in Turkey's and many Western states literal migration procedures and practices that Turkey in practice did more than its primary obligations. Economic, cultural and political factors play a role in the relationship between Syrians and Turkish residents. Fragmentation within the Syrian community living in Turkey is also evident. On the other hand, different from the state policy, Turkish people implicitly show their reluctance towards this migration wave without creating a social turmoil. In this line, it is suggested here that Neo-Ottomanism, as a rising trend, helps a considerable majority of the society to take a moderate stance towards the immigration flux. Neo-Ottomanism wave influenced a significant portion of the community living in Turkey which reflected in their vernacular life. It has also been shown that Neo-Ottomanism plays a sedative role vis-a-vis potential conflicts with immigrants.

Keywords: Neo-Ottomanism, Migration, Human Rights, Syrians.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-mail: gulsen.kaya@asbu.edu.tr.

Neo-Osmanlıcılığın Gölgesinde Türkiye'nin Sığınmacı Politikası: Sessiz Bir Çatışma Kaynağı Mı?

Öz

Türkiye'nin devlet düzeyinde Avrupa merkezli ve laik ulus-devlet ideolojisinden Neo-Osmanlıcığa evrilen göçmen politikasının yanında, bu politikanın başarılı bir biçimde ve insan haklarına tam anlamıyla saygılı olarak koordine edilmesinin önünde hem makro hem mikro güç düzeyinde birtakım ana engeller bulunmaktadır. Türkiye'nin ve birçok Batılı ülkenin yazılı göç prosedürleri ile pratikleri arasında açık bir orantısızlık bulunmaktadır ki Türkiye pratikte kendi yükümlülüklerinin üzerinde iş yapmıştır. Ekonomik, kültürel ve siyasi faktörler Suriyeliler ile Türkiyeliler arasındaki ilişkide rol oynamaktadır. Türkiye'de yaşayan Suriye toplumu içindeki bölünmeler de açıkça görülmektedir. Öte yandan, devlet politikasından farklı olarak, Türkler zımnî olarak bu göç dalgasına yönelik hoşnutsuzluklarını toplumsal bir kargaşa yaratmaksızın göstermektedir. Bu minvalde, yükselen bir trend olan Neo-Osmanlıcılığın göç konusunda toplumun ciddi bir bölümünün daha ılımlı bir tavır sergilemesine yardımcı olduğu öne sürülmektedir. Neo-Osmanlıcılık dalgasının, Türkiye'de yaşayan toplumun önemli bir bölümünü etkisi altına alarak, gündelik hayat pratiklerine yansıdığı görülmektedir. Bu durumun aynı zamanda göçmenlere karşı oluşabilecek potansiyel çatışmaların önünde yatıştırıcı bir unsur olarak rol oynadığı ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Neo-Osmanlıcılık, Göç, İnsan Hakları, Suriyeliler.

Introduction

It has been eight years since the beginning of the resistance against the Assad regime on March 2011; a strength which has left many Syrians injured both physically and psychologically as well as many who have been displaced. Neighboring countries, especially Turkey, began hosting Syrian refugees as a primary response to the humanitarian call. Here, along with other possible explanations, I argue that this was the very result of a shift from Eurocentric policy to the Neo-Ottomanist one under the Justice and Development Party government. As was revealed by many authorities, Turkey has now

become the leading refugee-hosting country. In this paper, I would like to draw attention to the ambiguity of Turkey's Syrian refugee issue trapped between the micro and macro powers. I want to reveal the disproportionality of Turkey's refugee policy vis-à-vis that of the "human rights friendly" states as a source of macro-policy ambiguity. Meanwhile, I will address the specific conflict of power between Turkish residents and Syrians. That sort of power conflicts nevertheless is alleviated by the Neo-Ottomanist tendencies especially for the ones supporting the Justice and Development Party which hinder the inflame of the collision.

Turkey and Refugees: A shift from the nation-state to neo-Ottomanism

Not aloof from the very late Ottoman modernization, two principals were quite dominant in the formation of the Turkish Republic, them being nationalism and secularism¹. Holding these two principles as the central pillars, Turkish state aimed to create new and modern citizens who are predominantly secured from the influences of religion in both their private and public lives and a sort of WASP² Identity has been imposed with a highly Turkish nationalist overtone. This secularist and a nationalist incentive are not apart from the Turkish modernization which sought resemblance to the West, Europe in particular while detaching the links with other Muslim societies, especially the Middle East. That kind of state

¹ The characteristic of Turkish modernization is evaluated in this line by many scholars such as Kemal Karpat. *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays* (Vol. 81). (Leiden: Brill, 2002); Esra Özyürek. *Nostalgia for the Modern: State Secularism and Everyday Politics in Turkey*. (Durham: Duke University Press, 2006); Jacob M. Landau. (Ed.). *Atatürk and the Modernization of Turkey*. (Leiden: Brill, 1984).

² Here, WASP corresponds to White, Anglo-Saxon, Protestant that this analogy is used to refer modern Turkey's perception of ideal citizen as secular, Sunni, Muslim, Turk. For details, see Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004).

imagination to create a new society failed in some respects since the Turkish society shelters a broad range of ethnic, religious and sectarian communities. Nevertheless, nationalization and secularization project has become constant in the Turkish state ideology until the 1980's despite minor fractions. Turkey's refugee regime, especially on the legal basis, is an outcome of the Turkish secular nation-state paradigm³ with extremely modernist discourse that defines modernity as an analogy to Westernization and Europeanization. Taking part in the Geneva Convention with particular geographical limitation is a subliminal outcome of that state ideology.

Turkey signed the Geneva Convention Relating the Status of Refugees in 1951 and approved it in 1961 under Law Number 359 and then, approved its 1967 additional protocol (annex) in 1968 which defines the refugee rights with a geographical restriction. As stated above, Turkey does not recognize people from outside Europe as refugees; only they have the right to apply for refugee status and wait for resettlement as required by the UNHCR. Turkey, in fact, provides just the right to reside temporarily in Turkey for the period when the cases UNHCR decide by their cases. As was evident in this limitation, meaning that only Europeans, namely the citizens of member states of the Council of Europe, could enjoy the refugee status in Turkey. In fact, the convention aims to achieve adequate protection for a refugee by providing personal security, the right to live and so on. UNHCR seeks permanent solutions such as giving refugees eventually with citizenship or helping them resettle into a third country or giving a chance for a voluntary return to his/her country of origin. Nevertheless, Turkey's geographical limitation

³For example, according to Settlement Law of 1934 (İskan Kanunu), the immigrants are defined as the ones who are *Turk* or coming from *Turkish* origin. For details, see DoĐuŖ ŖimŖek, "Türkiye'de Sığınmacı Olmak: Belirsizlikler İçinde YaŖamak," *Birikim* 320, (2005):17.

closed the doors for the first option which is the effective refugee protection regime.

For years, the international communities, UNHCR, domestic human rights organizations and EU have often criticized Turkey's refugee policy based on geographical limitation. According to the official records, Turkey had less than 100 refugees by 2011.⁴ Nevertheless, the stubbornness in numbers did not reflect the reality at all. Turkey used to host many refugees in the past before the Syrian regime was evoked. It is possible to give examples from the very early days of the Republic: Turkey gave refugee status to 800 people fleeing from the Nazi Germany⁵, Approximately 1,5 million Iranians also fled between 1980-1991 after the foundation of the new Iranian regime.⁶ Throughout the 1990s, approximately 20.000 Bosnians took temporary asylum, and in these years 17.000 Kosovars were also granted protection.⁷ Between the years 1988-1991, almost a half million of Iraqi Kurds sought asylum in Turkey, which forced Turkish authorities to introduce a more laborious procedure. Similarly, Afghans have been seeking shelter from Turkey since the Russian occupation of 1979. Similarly, significant influxes from Iraq never ended.

As stated above, Turkey does not recognize people from outside Europe as refugees; only they have the right to apply for refugee status and wait for resettlement as required by the UNHCR. Turkey, in fact, provides just the right to reside temporarily for the period

⁴Bianet, "Turkey Sticks to 'Limited' Application of the Geneva Convention", last modified: 1 August 2011, <http://bianet.org/english/world/131856-turkey-sticks-to-limited-application-of-the-geneva-convention>

⁵ Dilek Latif, "Refugee Policy of the Turkish Republic," *The Turkish Yearbook of International Relations* 33/1 (2002): 6.

⁶ Latif, "Refugee Policy of the Turkish Republic", 7-8.

⁷ Kemal Kirişçi, "Turkish Asylum Policy And Human Rights", *Human Rights in Turkey*, ed. Zehra F. Kabasakal (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2007), 173.

when the UNHCR decides their cases. As was evident in the 1994 primary flow, Turkey took certain precautions from time to time such as making it obligatory to apply officially within five days⁸ to hinder people's entrance to the borders.

In this regard, Turkey tried to solve the fundamental humanitarian needs of these people without provision of refugee status while providing them temporary protection. Thus, some of these people utilized Turkey as a transit country to move to other countries. It is necessary to note here that many of these refugees turned back to their countries of origin after the conflicts there ceased.

In the government of the Justice and Development Party since 2002, Turkish politics began to shift into a sort of neo-Ottomanism which is reflected in both domestic and foreign policies. The same attempts took place during the zal era⁹ Under the Motherland Party governments and in the quite short period of the Welfare Party government. This shift should not be understood as a claim to control the previously Ottoman territories or even as a claim to break the relations with the West at all. Instead, given certain fluctuations, it is a shift from the Eurocentric and withdrawn foreign policy into a more proactive approach seeking multiple co-operations.¹⁰ Throughout the process, relations with the non-western states, the Middle East, Africa and Asia were strengthened. It is possible to give

⁸ This was expanded to 10 days in 1998 due to the severe criticism of the EU as well as the international organizations.

⁹ For a detailed analysis of neo-Ottomanism during the zal times, see Malik Mufti, "Neo-Ottomanists and Neoconservatives: A Strange Alignment in the 1990s", *Insight Turkey* 18/1 (2016): 143-165.

¹⁰ What Burhanettin Duran describes this situation is an attempt to enhance the integration into the world rather than pursuing neo-Ottomanist incentives. For details, see Burhanettin Duran, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum AraŖtırmaları Vakfı*, "Yeni Osmanlıcılık Değil, Dünya İle Entegrasyon", accessed: 29 May 2016, <https://www.setav.org/yeni-osmanlilik-degil-dunya-ile-entegrasyon/>

a broad range of domestic examples from this paradigm shift as well: The state buildings, which previously utilized new, grey and angled architectural schema, began to be decorated with Ottoman motifs and more Oriental decorations. The conquest of Istanbul is now celebrated with great ceremonies whilst the previously strong emphases on nation-state's festivals have been weakened; Ottoman sorbet which is a mixture of some spices are served in official meetings as a rumination of "invention of tradition"¹¹As well to signify a continuity with the past.¹² Here, Ottoman identity, style, and tradition emerged as a new category of belongingness vis-à-vis the Kemalist secular identity, style, and tradition that the former one also accentuated in a broad range of conservative people.

Ottoman Houses (Osmanlı Ocakları) were established as civil society organizations, TV series with expensive budget on the Ottoman history such as *Muhteşem Yüzyıl* (The Magnificent Century) and *Diriliş* (Revival) started broadcasting, and as such, a sense of continuity with the Ottoman heritage has been popularized as opposed to Kemalist rejection of and blindness to the Ottoman past.¹³ The ex-prime minister Ahmet Davutoğlu has emphasized that Turkey's humanitarian aid towards the Turks and Muslims abroad is a reflection of the Ottoman identity.¹⁴ Here, Davutoğlu refers to the Ottoman Empire's eagerness to take responsibility for humanitarian

¹¹ For details of the term "invention of tradition", see: Eric Hobsbawm - Terence Ranger, *The Invention of Tradition* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983).

¹² See for example Ak Parti Gençlik Kolları Başkanlığı, "Burdurlu AK Gençler İstanbul'un fethinin 563.yılında Osmanlı şerbeti dağıttı", last modified: 31 May 2016, <https://www.akparti.org.tr/genclikkollari/haberler/burdurlu-ak-gencler-istanbulun-fethinin-563.-yilinda-osmanli-serbeti-dagitt/84211>.

¹³ For a broader evaluation of the rise of Neo-Ottomanism in the domestic politics, see: Gülsen Kaya, Osmanbaşoğlu, "Ortadoğu'da Barışı Tesis Etmede Neo-Osmanlılık bir Seçenek Olabilir mi?", *Akademik Hassasiyetler*, 5/9 (2018): 1-15.

¹⁴ Ak Parti, "Osmanlı Torunu, Selçuklu Varisiyiz (We are the grandson of Ottoman, Successor of the Seljuks)", last modified: 3 June 2015, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/osmanli-torunu-selcuklu-varisiyiz/75629#1>.

needs which reflected the refugee policy of the Ottomans. Latif notes:

*It declared that migration into the Ottoman State was open to anyone who was willing to give his allegiance to the Sultan, to become his subject, and to respect the country's laws. It stipulated further that settlers would be protected against any infringement of their religious observances and would enjoy religious freedom like all other classes of the empire's subject.*¹⁵

Similarly, Ottoman Empire accepted refugee fluxes with tolerance throughout its history such as a broad range of ethnic and cultural compositions ranging from Spanish Jews to Crimean Tatars. In the course of the revitalization of that ideology, Turkey has been hosting approximately 3,5 million Syrian refugees,¹⁶ which is more than 4 percent of the population. What makes Turkey's attitude towards the Syrian flow is different from the previous streams stems from the paradigm shift. Previously, Turkey saw the issue as a new humanitarian responsibility for a temporary period. Nevertheless, this time Turkey tried to struggle with the problem in a neo-Ottomanist vision. Apart from sheltering and foods, the parliament passed many laws to enable the education of the Syrian children, to allow them access to health services, to provide them with ID's and working rights and so on. Nothing is perfect in such a significant flow for sure, but the incentives show that Turkey has accepted these people's long-term residence. A separate governmental branch in charge of the administration of immigration was established to deal with the problems of the immigrants.

Turkey, a country usually criticized for its refugee regime for a

¹⁵ Latif, "Refugee Policy of the Turkish Republic", 4.

¹⁶ Number is retrieved from Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (Directorate General of Migration Management) Website. For details, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, "Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler, accessed: 9 July 2018, http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik.

long time, has now become the most welcoming country following the Syrian crises, receiving by itself approximately 42 percent of the overall Syrian refugees. 90 percent of the Syrians in Turkey live outside the camps since they perceive the life in camps too dull and limited.¹⁷ Approximately 300 000 Syrian children were born in Turkey.¹⁸ What is ambiguous here is that Turkey is still criticized by the international community which is not able to share the burden at all. Western Europe by itself tried to continue with its deportation regime, and to the end of assuring its national security, these countries try to confine refugees in Turkey. Those who used to criticize Turkey for its geographical limitation towards the refugees now want to keep their doors closed to the Syrian refugees. In such a tragic humanitarian crisis, the “human rights friendly” states could not generously indicate their humanitarian priorities.

Micropower conflicts: Among Turkish citizens and Syrians

This macro-level ambiguity is not aloof from the micro level power conflicts. Although Turkish citizens living on the Syrian border have much in common with the Syrians such as language, traditions and sometimes common relatives,¹⁹ Turkey hosts approximately 3,5 million Syrians at the moment²⁰ and inevitably faces specific micro power conflicts which have both political, economic and cultural

¹⁷ Hürriyet, “7 Bin Suriyeliye Vatandaşlık Geliyor”, last modified: 8 July 2017, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/7-bin-suriyeliye-vatandaslik-geliyor-40514176>.

¹⁸ Anadolu Ajansı, “300 binden fazla Suriyeli bebek dünyaya geldi”, last modified: 17 March 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/300-binden-fazla-suriyeli-bebek-dunyaya-geldi/1091916>.

¹⁹ Murat Erdoğan, “Türkiye’ye Kitlesele Göçlerde Son Dalga: Suriyeliler”, *Türkiye’nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler*, edited by M.Murat Erdoğan and Ayhan Kaya (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015), 32

²⁰ According to the Directorate of Migration, the number of Syrians under temporary protection was dramatically increased between 2011 and 2018 and reached to 3 562 523 in 2018. For details, see: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, “Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler,”

origins. As for the political side of the issue, the Justice and Development Party (the Ak Party) governments, which bolstered the paradigm shift of the refugee regime from a Euro-centric and nation-state, perspective towards a neo-Ottomanist perspective has a great base as well as a considerable opposition in the society. In November 1st, 2015 general elections, the party gathered almost 50 percent of the votes among 16 political parties taking part in the polls. Although the Ak Party could not keep its previous success in the 2018 elections, it was continued to be the most influential party in the Parliament. Besides, the powerful leader of the party, President Tayyip Erdoğan gathered 52,59 percent of the votes in the first round.²¹ Erdoğan arose as one of the pivotal figures promoting Neo-Ottomanism in Turkey. In a harshly polarized political atmosphere of the country consisting of the pro and anti Erdoğanists, the popular base of the party and Erdoğan did not loudly criticize the government policy of receiving the Syrian refugees.

According to the statistics, Turkish people's acceptance towards these people rests on both the universal humanitarian incentives and their political stances. One of the parameters of the Turkish people's tolerance towards the Syrian refugees is without any doubt their political choices.²² According to statistics, those who vote for the Justice and Development Party were initially eager to support the Syrian refugee flow, new institutional and legal frameworks adapted to the needs of Syrians and the humanitarian aid. On the other hand, in an enormously polarized situation, those dislike the Ak Party indicate less welcoming attitudes towards Syrians. Nevertheless, the ones who share the same neighborhood with Syrians to a large extent consist of the Erdoğan's popular base whilst a considerable majority

²¹ Yüksek Seçim Kurulu (Higher Election Council), "Yüksek Seçim Kurulundan Duyuru", accessed: 9 July 2018
<http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018CB-416D.pdf>

²² Erdoğan, "Türkiye'ye Kitlesele Göçlerde Son Dalga", 330.

of the opponents generally live in more isolated places. For instance, in Ankara, the neighborhoods such as Altındağ and Keçiören are the main places that Syrians have place to live that the former 63 per cent, the latter 55,5 per cent voted for the Ak Party in 1 November elections whilst Çankaya region, one of the most isolated neighborhoods in Ankara voted just 22 per cent of the votes for the Ak Party. The same is true for many places. Similarly, on 24 June 2018 elections, the President Tayyip Erdoğan gathered 58,8 percent of the votes in Keçiören and 65,8 percent in Altındağ.

Furthermore, if we consider the election results of the first ten cities hosting the highest number of Syrians according to Directorate of Migration,²³ it is seen that Erdoğan and Ak Party could not win in İzmir per se. In other words, all of the remaining cities as is seen on the table below continued to support Erdoğan and the Ak Party. What seems interesting here is that Kilis, as a small city in the Southeastern region of Turkey, hosts Syrians whose number exceeded the population of Turkish citizens residing in Kilis. That city also continued to support the Justice and Development Party and President Tayyip Erdoğan with clear-cut scores of 50,8 and 70 percents.

²³Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, "Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler".

²³Yüksek Seçim Kurulu (Higher Election Council), "Yüksek Seçim Kurulundan Duyuru".

Table 1: Election results of the most Syrian hosted cities

CITY	Number of Syrians	Presidential Elections of 2018 (The highest score in the city)	Parliamentary Elections (The highest score in the city)
İstanbul	563 133	Erdoğan, 50 %	Ak Party, 42,7 %
İzmir	137 624	İnce, 54 %	CHP, 41,3 %
Bursa	150 063	Erdoğan, 55,5 %	Ak Party, 46,1%
Adana	214 672	Erdoğan, 44,1 %	Ak Party, 34,6
Konya	97 018	Erdoğan, 74,2 %	Ak Party, 59,4 %
Gaziantep	387 118	Erdoğan, 63,9 %	Ak Party, 51,4
Şanlıurfa	473 952	Erdoğan, 64,7 %	Ak Party, 52,6 %
Mersin	209 150	Erdoğan, 37,9 % ²⁴	Ak Party, 28,6 percent
Hatay	443 477	Erdoğan, 48,5 %	Ak Party, 36,2 %
Kilis	131 302	Erdoğan, 70 %	Ak Part, 50,8 %

Source: The table created upon the data retrieved from: Yüksek Seçim Kurulu (Higher Election Council), "Sandık Sonuçları Paylaşım Sistemi", accessed: 9 July 2018, <https://sonuc.ysk.gov.tr/module/GirisEkranı.jsfhttp://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018CB-416D.pdf> and Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (Directorate General of Migration Management Website), accessed: 9 July 2018, http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik.

Ironically, Syrians have become the rivals of those people working in the agriculture, manufacturing and service sector. For instance, at the beginning of the migration flow, an observer reports that in the Çukurova region, unregistered Turkish workers were daily paid for about 10 dollars in the previous years in cotton harvesting. However, Syrians began to do the same job for less than 4 dollars a day, which leads to both exploitation of their labor as well as the emergence of a brutal competition between the Turkish workers and Syrians. In spite of the efforts to hinder these kinds of abuses, a bill providing the right to work for the Syrians was implemented to limit these kinds of illegal situations in the working life. Even Syrians after six months of applying for international

²⁴ Ahmet İçduygu and Eleni Diker. "Labor market integration of Syrian refugees in Turkey: From refugees to settlers", *The Journal of Migration Studies* 3/1 (2017): 12-35.

protection status can apply for work permit, İçduygu and Diker show low number of work permits. On the other hand, as Bahçekapılı and Çetin observed, the unemployment rate of Turkish citizens increased throughout this migration flux.²⁵

Moreover, since a vast majority of Syrians live outside the camps, demand for the housing has increased incredibly in the neighborhoods where refugees have welcomed Syrians. This in turn automatically caused a rise in the rents.²⁶ Furthermore, the government enabled Syrians to get free health services (except for particular operations like organ plantation) no matter what they have a valid passport, ID card or any official document. This led to a certain discomfort among the locals in the integration process of the refugees since the Turkish citizens visiting the same hospitals complain about the situation a lot.²⁷ Sometimes the issues bearing greater competition have the potential to provoke Turkish residents. For example, the Syrians follow different procedures in the university entrance process²⁸ which became another conflictual issue since in Turkey university entrance is a big deal. Even the ruling party before the 2019 local elections needed to declare that these Syrian students also have to take an exam to enter a university in Turkey²⁹.

Regarding the cultural aspect of the issue, ostensibly Turkey and Syria seem to have quite common cultural practices, which in practice do not exist. According to the statistics, Turkish people reject

²⁵ Cengiz Bahçekapılı and Buket Çetin. "The impacts of forced migration on regional economies: The case of Syrian refugees in Turkey", *International Business Research* 8/9, (2015): 1-15.

²⁶ Erdoğan, Türkiye'ye Kitlemel Göçlerde Son Dalga", 331.

²⁷ Erdoğan, Türkiye'ye Kitlemel Göçlerde Son Dalga", 324.

²⁸ Erdoğan, Türkiye'ye Kitlemel Göçlerde Son Dalga", 331.

²⁹ In order to see the details, the pamphlet that the Justice and Development Party published is available at Ak Party official website:

<https://www.akparti.org.tr/media/275667/suriyeliler-kirimli-brosur-a4.pdf>

that they have specific common cultural points.³⁰ Language is a severe handicap for Syrians to integrate into the public life in Turkey. In a survey, more than two third of Syrians reported that they prefer to socialize with Syrians rather than Turkish citizens.³¹ In the early years of the flux, an absolute deficiency on the education campaign was observed. Nevertheless, today, official branches of the state, voluntary organizations and projects carried by UNHCR began to give free Turkish courses to the Syrians. To involve Syrian women in the social life, in some cases, free babysitting and child caring services are provided for these women's dependants along with the language education for the women themselves. Nevertheless, the scope of these services is far from being enough.

Cultural differences in women's gender roles have also become a considerable source of conflict in that Syrians hold a more self-caring and attractive women role which has potential to discomfort Turkish women whose femininity is not that much apparent in general. In that regard, many Turkish women fear to lose their husbands, which according to statistics is not much a real threat.³² A human rights activist states that many Turkish women, who previously provided voluntary aid for Syrians in their neighborhoods, gave up helping Syrians after noticing the cultural differences between the Syrians and themselves in the perception of the role of women in the family. Moreover, Turkish civic law prohibits polygamy, and early age marriages are different from the regulation in Syria which enables Syrian women to accept being the second wife of a Turkish man. That also negatively influences the peace and solidarity among Syrian and Turkish women, but it did not lead to an open turmoil in the society. Besides, the Syrian women' gender role

³⁰ See Erdoğan, Türkiye'ye Kitlesele Göçlerde Son Dalga”.

³¹ Ertuğrul Karakaya. “Türkiye'de Suriyeli Göçmen Tüketici Davranışlarının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma.” Bülent Ecevit Üniversitesi Uluslararası Yönetim, İktisat ve İşletme Kongresi, Zonguldak, (2017).

³²See Erdoğan, Türkiye'ye Kitlesele Göçlerde Son Dalga”.

might have been evolved throughout time.³³

In such a broad range of conflicts that may have the potential to disturb Turkish citizens commonly living with the Syrians and sharing the same social benefits do not reach far beyond the Turkish citizens' political preferences. As the table above suggests that, in spite of the abovementioned disputes, a considerable number of Turkish citizens, that this paper suggests as a reflection of their Neo-Ottomanist political positioning, continued to vote for the Ak Party and Erdoğan. Further, they do not amplify the conflict of interests and try to embrace Syrians manifesting under the name of the recovery of Ottoman tolerance towards the difference.

However, that hospitality does not reach a collective national identity for long-term projections. For example, one of the things that disturb Syrians is the concept of "guest" (misafir) that was utilized by the Turkish people in order to describe their status as short-term residents. Juliette Tolay argues that the perception of "guest" comes along with an understanding of the issue as a charity rather than a legal right in Turkish society.³⁴ All in all, the conflict between the Turkish citizens and Syrians are growing from day to day on political, economic and cultural grounds. Ironically, those who politically oppose Syrians have fewer sharing points with these people in daily life while people living in the same neighborhoods with Syrians have more economic and cultural conflicts. However, the ones who have Neo-Ottomanist political sentiments have more

³³ Yumna Asaf. "Syrian women and the refugee crisis: surviving the conflict, building peace, and taking new gender roles." *Social Sciences* 6/3, (2017): 110; doi:10.3390/socsci6030110

³⁴ For details see, Juliette Tolay, "Türkiye'de Mültecilere Yönelik Söylemler ve Söylemlerin Politikalara Etkisi" (Discourses towards the Refugees in Turkey and the Influences of these Discourses on Policies), *İltica, Uluslararası Göç ve Vatansızlık: Kuram, Gözlem ve Politika*, eds. Özlem Çelebi, Saime Özçürümez, and Şirin Türkay (Ankara: UNHCR, 2015): 204.

room to develop empathy towards Syrians. Along with the ruling party's position, they tend to recognize Syrians with solidarist tenet after a fashion.

In such a broad scope of conflicts on the micro level, the political positioning also pursued to help to shape the perception of Syrian flux to Turkey. The Neo-Ottomanism as a way of construction of the national identity found a way to spread in the eve of the 2018 elections. Before the elections, during the 2017 referendum process, the Nationalist Action Party, who sometimes prefer to define itself as "as Turcic as the Mount Tengri, as Muslim as the Mount Hira" (*Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslüman*) began to show its generous support towards the ruling Ak Party and Erdoğan. This turned into an official collaboration in the elections under the name of the *Cumhur* (Public) Coalition, while integrating the conservative nationalist Great Union Party (Büyük Birlik Partisi) as the trio of the coalition. In such an overtly conservative nationalist manner, the neo-Ottomanism continued to define an upper identity with a reciprocal influence of macro and micro politics. The ones who supported Erdoğan and the so-called *Cumhur* Coalition do not indicate an open and rigid opposition towards the government's Syrian policy due to the influence of their political positioning and neo-Ottomanist incentives.

On the other hand, it is also necessary to note here that İstanbul Bilgi University carried out a research on the investigation of the polarization in Turkey in 2017. In that research, it was founded that the ubiquitous point of the Ak Party supporters and the opposition party supporters consist of their motivation towards the Syrians' status in Turkey as well as Turkish citizens' will and motivation for

Syrians' going back to their homeland.³⁵ However, the percentage of the Ak Party supporters towards Syrians' leave of Turkey is still relatively low.³⁶ The cities continue to vote to a large extent for Erdoğan are sharing many social, political and cultural domains with Syrians. Though they are not overtly happy with this flux, keeping silence about this reluctance is probably strengthened by their neo-Ottomanist positioning. Active polarization and politicization of the Turkish case may lead to people's decision-making process which I think neo-Ottomanism play a cemented role for Erdoğan's popular base.

Micro-power conflicts: Among Syrians

On the other hand, Syrians are divided within themselves politically, economically and ethnically. As a result of the open door policy, Turkey tried to help all the asylum seekers from different political affiliations, sects, religious backgrounds, and ethnicities. It is possible to meet Syrians who fled from the Assad regime, people displaced by the ISIS, and Kurdish people, Ezidis, Sunni Arabs, Turkomans, Nusayris (Alevi) and so on. Although the camps are open to everyone, it is possible to observe a particular group's domination in the camps. Since people are not forced to remain in the camps, they can quickly move to other places where they feel more comfortable. For instance, Alevi Syrians prefer to settle down in the areas where mayors are tolerant towards Alevi. ³⁷ Christians in

³⁵ İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi, "Türkiye'de Kutuplaşmanın Boyutları", accessed: 30 June 2018, <https://goc.bilgi.edu.tr/media/uploads/2018/02/05/bilgi-goc-merkezi-kutuplasmanin-boyutlari-2017-sunum.pdf>.

³⁶ In that study, given the statement that "after the Syrian war will end, all Syrians should be sent back to their homeland" and 83,2 % of the Ak Party supporters said "yes" to that statement vis-a-vis 92,8 % of the CHP's. For details, please visit İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi, "Türkiye'de Kutuplaşmanın Boyutları."

³⁷ Kirişçi, "Turkish Asylum Policy And Human Rights", 39.

Mardin also welcome Syrian Christians through their associations.³⁸ Religious organizations care for both Turkomans and Sunni Arabs. So, even though asylum seeker camps are open to everyone, based on the refugees' demands and given that they feel discriminated, the government and related civil societies try to create convenient places for them.

One of the primary sources of the fragmentation that I observed throughout this research is the purpose of their asylum seeking. As part of this research, I talked to 47 Syrian refugees from different economic, cultural and ethnic backgrounds. Even the number is quite limited; I observed that there exists sincere respect for the ones who have political reasons to seek asylum. Sometimes, these people do not refer to themselves in the official documents as "political refugees," but the neighbors know that they are politically affiliated. These people in no small extent display moderate opposition towards the Assad regime, and they demand political freedom, security and a more democratic framework. They generally obtained higher education, they can speak English, and they sincerely want to return to Syria. These people have somehow leadership position among other Syrians.

Most of the Syrians in Turkey immigrated due to security reasons or displacement. They moved to the places in Turkey where their relatives or neighbors from Syria had settled. They try to keep good relations with Turkish neighbors while refraining from illegal actions. Three different people -I interviewed said that in their culture, a guest should obey the rules of the host. With that in mind, they usually indicate their thanks to the Turkish state and say that they show a considerable effort to stay within the legal order of Turkey.

³⁸ Kirişçi, "Turkish Asylum Policy And Human Rights", 39.

Nevertheless, these two groups exclude the ones who came to Turkey mainly for "economic" reasons, namely the penholder Syrians since they are thought to damage the image of the rest of the Syrians. During this research, I talked five different penholders. They said that they did not have a stable and settled life in Syria, too. They were usually emigrating from one city to another but they generally inhabited around Halep. After the plunder of Halep, the Syrian government settled them in different villages, but they could not survive there either. They moved to Turkey basically for economic reasons since the instability in the country influenced their living conditions adversely. They generally like Esad and support his regime. One of the women that I talked to, Lemye, is illiterate, never went to school and married at the age of 13. She does not even have an identity card, civil marriage record or any other official document. She complains that other Syrians exclude them and they could not live in the camps for the same reason. As Skvoretz and Willer delineate, exclusion becomes a source of power.³⁹ In such networks. By excluding these penholders, the rest of the Syrians could have a chance to represent themselves as "true refugees" or "true asylum seekers."

On the other hand, the excluded ones experience the real tragedy and human rights deficits along with sure abuse of their situation. For instance, while other refugees pay 350-400 liras for their moderate houses, which is in no small extent funded by the charity organizations, those people living under awful housing conditions, in abandoned houses appear in the picture, and the unofficial owners of those abandoned houses demand 500 liras for such dwellings. They do not have heating facilities, hot water or regular housewares. Even the settled down Syrians have a chance to access the education, health services, and some other state benefits,

³⁹ John Skvoretz - David Willer, "Exclusion and Power: A Test of Four Theories of Power in Exchange Networks", *American Sociological Review* 58/6 (1993): 802.

these "unofficial bodies" who do not even have an ID card are all deprived of those benefits. Thus, their integration into the society is quite limited. As the illiterate ones, their Turkish language skills are relatively underdeveloped vis-à-vis the rest of the Syrians. As far as I observed, this group is the other of the other; the rest of the Syrians exclude them to strengthen their social position because they feel embarrassed about the Syrians' penholder image.

Conclusion

In conclusion, Turkey as the outlier of the Geneva Convention is often criticized by the international communities for keeping the geographical limitation for the determination of the refugee status. This limitation is a reflection of Turkey's Euro-centric nationalist perspective which has been altered in the last decade and evolved into a neo-Ottomanist way of thinking. In this regard, Turkey accepted approximately 2,5 million Syrians and tried to struggle with that colossal flow. What is ambiguous here is that the "human rights friendly" states and especially the ones in Western Europe seek to strengthen their securities with less emphasis on human rights as a macro-power ambiguity. On the other hand, Turkish citizens and Syrians have emerging political, economic and cultural conflicts that might probably endure for a long time. Nevertheless, the coalition between the conservative nationalist block in Turkey under the leadership of the Justice and Development Party paved the way for the spread of neo-Ottomanist identity on the public level as well. This sentiment created certain belongingness from Ottoman heritage which requires keeping solidarity towards the asylum seekers. This neo-Ottomanist trend helped to mitigate the silent tension for the ones sharing that identity.

On the other side, Syrians within themselves are wholly segregated. Their ethnic, religious or sectarian conflict for the nonce is not a source of great chaos since the spatial dissociation of the

Syrians. In other words, particular groups prefer to not encounter with each other. Finally, the penholders experience the most significant tragedy; they are isolated and excluded by the rest of the Syrians. All in all, current multilayered problems require serious burden sharing regarding the Syrian refugees that Turkey by itself may not continue to cope with. Apart from its social and economic side, the rising trend of Neo-Ottomanism in Turkey helped to appease the potential conflicts and the supporters of Erdoğan, who commonly share the common places with Syrians refrain from loud criticism of the asylum seeker problem in Turkey. Nevertheless, the neo-Ottomanism on the societal level is fostered by the popular culture without carrying a longstanding internalization and intellectual framework. If the grounds of neo-Ottomanism cannot be filled by sophisticated means, the ongoing conditions may not proceed or may worsen in the near future. Thus, the macro and micro level conflicts make Syrian refugees hang by a hair in Turkey.

References

- Ak Parti. "Osmanlı Torunu, Selçuklu Varisiyiz (We are the grandson of Ottoman, Successor of the Seljuks)". Last modified: 3 June 2015. <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/osmanli-torunu-selcuklu-varisiyiz/75629#1>
- Ak Parti. 2019. "Pamphlet on Syrians". Last modified: 20 March 2019. <https://www.akparti.org.tr/media/275667/suriyeliler-kirimli-brosur-a4.pdf> (Accessed on 31.03.2019)
- Ak Parti Gençlik Kolları Başkanlığı. "Burdurlu AK Gençler İstanbul'un Fethinin 563. Yılında Osmanlı Şerbeti Dağıttı". Last modified: 21 May 2016. <https://www.akparti.org.tr/genclikkollari/haberler/burdurlu-ak-gencler-istanbulun-fethinin-563.-yilinda-osmanli-serbeti-dagitt/84211>.

Anadolu Ajansı. "300 Binden Fazla Suriyeli Bebek Dünyaya Geldi".
Last modified: 17 May 2018.
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/300-binden-fazla-suriyeli-bebek-dunyaya-geldi/1091916>.

Asafi Yumna. "Syrian women and the refugee crisis: surviving the conflict, building peace, and taking new gender roles". *Social Sciences* 6(3), (2017): 110; doi:10.3390/socsci6030110

Bahçekapılı, Cengiz – Çetin, Buket. "The impacts of forced migration on regional economies: The case of Syrian refugees in Turkey". *International Business Research* 8/9, (2015): 1-15.

Bianet. "Turkey Sticks to 'Limited' Application of the Geneva Convention". Last modified: 1 August 2011.
<http://bianet.org/english/world/131856-turkey-sticks-to-limited-application-of-the-geneva-convention>

Erdoğan, Murat. "Türkiye'ye Kitlemel Göçlerde Son Dalga: Suriyeliler". *Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*. Edited by M.Murat Erdoğan and Ayhan Kaya , 315-347, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (Directorate General of Migration Management). "Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler". Accessed: 17 July 2018.
http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik

Hobsbawm, Eric - Ranger, Terence. "The Invention of Tradition". Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

- Hürriyet. "7 Bin Suriyeliye Vatandaşlık Geliyor". Last modified: 8 July 2017. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/7-bin-suriyeliye-vatandaslik-geliyor-40514176>.
- İçduygu, Ahmet – Diker, Eleni. "Labor market integration of Syrian refugees in Turkey: From refugees to settlers". *The Journal of Migration Studies* 3/1 (2017): 12-35.
- İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi. "Türkiye'de Kutuplaşmanın Boyutları". Accessed: 30 June 2018. <https://goc.bilgi.edu.tr/media/uploads/2018/02/05/bilgi-goc-merkezi-kutuplasmanin-boyutlari-2017-sunum.pdf>
- Karakaya, Ertuğrul. "Türkiye'de Suriyeli Göçmen Tüketici Davranışlarının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma." Bülent Ecevit Üniversitesi Uluslararası Yönetim, İktisat ve İşletme Kongresi, Zonguldak, 2017.
- Karpat, Kemal. *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays* (Vol. 81). Leiden: Brill, 2002.
- Kaya Osmanbaşoğlu, Gülsen. "Ortadoğu'da Barışı Tesis Etmede Neo-Osmanlılık bir Seçenek Olabilir mi?". *Akademik Hassasiyetler* 5/9 (2018):1-15.
- Kirişçi, Kemal. "Turkish Asylum Policy And Human Rights". *Human Rights in Turkey*. Edited by Zehra F. Kabasakal, 170-183, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2007.
- Landau, Jacob M. (Ed.). *Atatürk and the Modernization of Turkey*. Leiden: Brill, 1984.
- Latif, Dilek. "Refugee Policy of the Turkish Republic". *The Turkish Yearbook of International Relations* 33/1 (2002): 1-29. https://doi.org/10.1501/Intrel_0000000057

- Mufti, Malik. "Neo-Ottomanists and Neoconservatives: A Strange Alignment in the 1990s". *Insight Turkey* 18/1 (2016): 143-165.
- Oran, Baskın. *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama*. İstanbul: İletişim, 2004.
- Özyürek, Esra. *Nostalgia fort he Modern: State Secularism and Everyday Politics in Turkey*. Durham: Duke University Press, 2006.
- Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı. "Yeni Osmanlılık Değil, Dünya ile Entegrasyon (Burhanettin Duran)". Accessed: 29 May 2016. <https://www.setav.org/yeni-osmanlilik-degil-dunya-ile-entegrasyon/>
- Skvoretz, John - Willer, David. "Exclusion and Power: A Test of Four Theories of Power in Exchange Networks". *American Sociological Review* 58/6 (1993): 802.
- Şimşek, Doğuş. "Türkiye'de Sığınmacı Olmak: Belirsizlikler İçinde Yaşamak". *Birikim Dergisi* 320 (2005): 16-23.
- Tolay, Juliette. "Türkiye'de Mültecilere Yönelik Söylemler ve Söylemlerin Politikalara Etkisi". İltica, Uluslararası Göç ve Vatansızlık: Kuram, Gözlem ve Politika. Edited by Özlem Çelebi, Saime Özçürümez, and Şirin Türkay, 201-2014, Ankara: UNHCR, 2015
- Yüksek Seçim Kurulu (Higher Election Council). "Yüksek Seçim Kurulundan Duyuru". Accessed: 9 July 2018. <http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018CB-416D.pdf>

Yüksek Seçim Kurulu (Higher Election Board). "Sandık Sonuçları Paylaşım Sistemi". Accessed: 9 July 2018. <https://sonuc.ysk.gov.tr/module/GirisEkranı.jsfhttp://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018CB-416D.pdf>

YABANCI DİL OLARAK İNGİLİZCE ÖĞRENİMİNDE BASİTLEŞTİRİLMİŞ KİTAPLARIN KULLANIMINA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Fidel ÇAKMAK*

Öz

Okuma etkinliği hem ana dilde hem de yabancı bir dil öğrenmede önemli bir yer tutar. Bireyler okuma aracılığıyla başka görüş, düşünce ve kültürel unsurları öğrenerek onlarla etkileşimde bulunurlar. Bireylere yabancı dil öğrenirken yabancı dilde okuma becerilerini geliştirmek amacıyla bazı uygulamalar önerilir. Bunlardan biri, basitleştirilmiş kitaplardır. Bu çalışma, yabancı dil öğreniminde okuma becerisinin artırılması için oluşturulan basitleştirilmiş okuma kitaplarının kullanımıyla ilgili önemli unsurları belirtmeyi ve bu tür kitapların kullanımına eleştirel bir bakış sunmayı hedeflemektedir. Bu çalışma, öncelikle basitleştirilmiş kitapların kullanımını tarihsel açıdan ele almış, eksileri ve artıları hakkında destekleyici ve karşıt görüşleri derlemiş, son olarak da basitleştirilmiş kitaplardan dilbilgisel örnekler ile dil öğrenimi açısından sorgulama yapmıştır. Basitleştirilmiş kitaplar aracılığıyla, öğrencinin okuma becerisi ve yabancı dil öğrenmesinin gelişmesi düşünülse de, bu tür kitapların yabancı dil öğreniminde kullanımına temkinli bir şekilde yaklaşmak, kitapları seçerken içeriğinin dil öğrenimi ve kültürel edinim açısından uygun olup olmadığını gözden geçirmek gereklidir. Buna ek olarak, yabancı dil öğreniminde dil farkındalığı sağlayıp sağlamadığı, özellikle edimibilim, bağlamsal dilbisi, sözcük bilgisi ve biçimbilgisi açısından kazanım olup olmadığı sorgulanmalıdır. Sonuç olarak bu çalışmayla, basitleştirilmiş eserler yerine okuyucunun yabancı dil yeterliliğine uygun ve farklı janralardan oluşan edebi ve özgün kitapların kullanılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İngilizce Öğrenimi, Basitleştirilmiş Kitaplar, Kapsamlı Okuma, Okuma Becerisi

* Dr. Öğr. Üyesi, Alanya Alaadin Keykubat Üniversitesi, e-posta: fidel.cakmak@alanya.edu.tr

The Critical View on the Use of Graded Readers in Learning English as a Foreign Language

Abstarct

Reading constitutes an important aspect both in native language and foreign language learning. Individuals can gain exposure to novel opinions, thoughts and cultural elements through reading. Educators often provide selected materials specifically to improve reading skills while learners learn a foreign language. The study in question points out important issues related to the use of graded reading materials for improving learner's L2 reading skills and presents a critical view on the use of such resources. The study, first, approaches the use of graded readers from the historical perspective. Then it reviews existing studies that both support and oppose to the use of graded readers in learning a foreign language; and finally the presents a critical stance on the use of such books for teaching a foreign language. Although it is thought that language learning is facilitated through the use of graded readers, it is essential to approach the use of such materials in learning a foreign language deliberately, taking into account language acquisition opportunities and the cultural postures presented in the text. In addition to this, it is important to question to what extent language acquisition actually takes place and how that translates to linguistic and discourse practices. Ultimately, the study recommends the use of the original works rather than graded readers, and the integration of a variety of literary genres suitable to the improvement of L2 reading skills in each level of language proficiency.

Keywords: Learning English, Graded Readers, Extensive Reading, Reading Skill

Giriş

Okuma, yazıya geçirilmiş bir metni harfleri tanıyarak ve sessizce gözle çözümleyerek anlamak ya da aynı zamanda seslere çevirmek olarak tanımlanmaktadır.¹ İlk tanıma benzer biçimde, Türk Dil Kurumu güncel sözlüğünde² yazıya geçirilmiş bir metne bakarak bunu sessizce çözümleyip anlamak veya aynı zamanda seslere

¹ Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 1997).

² Türk Dil Kurumu, 2018.

çevirmek olarak da tanımlanır. Okuma becerisi ise sözcükleri tanımak, anlamak ya da anımsamak gibi okumanın gereği olan konularda yeterlilik veya ustalaktır.

Okuma, hem toplumsal hem de bireysel yönden önemlidir. Toplumsal yönden okuma bireyin düşünüşünü, davranışını, kişiler arası ilişkilerini geliştirir ve bireyin çevresine uyumunu kolaylaştırır. Bireysel yönden okuma kişinin dünya görüşünü zenginleştirir ve beğeni düzeyini yükseltir. Okuma becerisinde, öğrencinin okuduğunu kavrayabilmesi yani sözcükleri anlamlaştırabilmesi, bilgi ve sözcük dağarcığını zenginleştirmesi, okuduklarını yorumlayabilmesi ve gerektiğinde bunlardan faydalanması temel amaçtır.

Dil öğreniminde okuma becerisi dilbilgisi-çeviri yönteminin yaygın olduğu dönemlerde, 1900'lü yılların başında, öncelikli bir dil becerisiyken şimdilerde önemliliği diğer dil becerilerine eşit durumda sayılmaktadır. Okuma becerilerinin artırılması ve öğrencinin hedef dilde yazılı materyalleri okuyup anlamlandırmasında eğitimcilere önemli görev düşmektedir. Çünkü okuma sadece bireysel bir etkinlik olmayıp eğiticinin yönlendirdiği bir etkinlik olarak da yabancı dil öğretiminde yer alır. Bu durumda eğiticinin dikkat etmesi gereken noktaların farkında olması yapılacak olan okuma etkinliğinin niteliğini artırır. Bu çalışma, yabancı dil öğreniminde okuma becerisinin artırılması için kullanılan basitleştirilmiş okuma kitaplarının kullanımıyla ilgili önemli unsurları belirtmeyi ve bu tür kitapların kullanımına eleştirel bir bakış sunmayı hedeflemektedir.

Basitleştirilmiş Okuma Kitapları ve Tarihsel Süreç

Öncelikle basitleştirilmiş okuma kitaplarını tanımlamak gerekirse, basitleştirilmiş okuma kitaplarının (*Graded Readers*) belirli dilbilgisi yapılarına ve sözcük dağarcığına göre düzeylere ayrılmış (Düzyey 1, Düzyey 2, Düzyey 3) ya da Başlangıç Düzyeyi (*Beginner*), Orta

Düzyey Öncesi (*Pre-intermediate*), Orta Düzyey (*Intermediate*) ve İleri Düzyey (*Advanced*) olarak yazılmış okuma kitapları olduğu söylenilebilir. Başka bir ifadeyle, “Basitleştirilmiş kitaplar dil öğrencilerinin okuma becerilerini geliştirecek okuma materyalleridir.”³ Bu materyaller üçe ayrılır:

- a) Uyarlanmış olanlar: Eser değiştirilir ya da farklı okuyucu grubu için basitleştirilir. Bu tür kitaplarda temel mantık, klasik eserlerde zor olan yapı ya da sözcükleri basitleştirmek ve konuyu daraltmaktır.
- b) Özgün olanlar: Bunlar genelde kurgusaldır. Bu tür kitaplarda çözümlenmesi gereken bir son, bulunması gereken bir hazine, bir cinayetteki katil, kazanılması gereken bir yarışma ya da aşk hikayesi vardır.
- c) Bilgi dosyası serileri (*factfile series*): Bu tür kitaplar biyografileri, çevresel raporları, festivalleri, ülkeler hakkındaki raporları ve tarihsel olayları içerir.

Basitleştirilmiş kitaplar şimdiye kadar bir çok ülkede yabancı dil kaynakları piyasasında yer almış ve bazı ülkelerin (örn: Japonya, Türkiye) milli eğitim sistemlerinde müfradata dahil edilerek öğrenciye okutulması önerilmiştir. Bu kapsamda 2000’li yılların başında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Lise Hazırlık sınıfı öğrencileri için İngiliz yazar Michael Potter’ın yazdığı *Plajda (At the Beach)* kitabı ile ilköğretim düzeyi öğrencileri için Charles Dickens’ın *Büyük Umutlar (Great Expectation)* adlı basitleştirilmiş kitabı önerilmiştir.⁴ Bazı uygulamalarda da bu tür basitleştirilmiş kitapların eğitim dönemi içinde belirli aralıklarla öğrencilere okutulduğu veya

³ Rob Waring, *The ‘Why’ and ‘How’ of Using Graded Readers* (Oxford University Press, 2000), 8.

⁴ Milli Eğitim Bakanlığı, “Duyurular” (2003), 2555, <http://tebligler.meb.gov.tr/index.php/tuem-sayilar>

eğitim-öğretim yılında dönem arası okuma etkinliği için önerildiği gözlemlenmiştir. Bu uygulamalar halen özel okul ve devlet okullarında eğitici tarafından devam ettirilmektedir.

Basitleştirilmiş okuma kitaplarının temeli 1920'lere dayanmaktadır. İngilizce öğretmeni ve araştırmacı Michael West, İngilizlerin Hindistan'ı işgali ve dolayısıyla sömürgecilik aracılığıyla kültür emperyalizmi yaptığı 1900'lü yıllarda Bengal'e dil öğretmek için gönderilir ve buradaki öğretmenlik deneyimlerinden sonra 1926'da Yeni Modern Okuma Kitabı (*The New Modern Reader*) serileriyle basitleştirilmiş kitaplar yayınlamaya başlar. Yayımlanan ilk kitap Robinson Crusoe'un basitleştirilmiş kitabıdır ve bu İngiltere'de büyük yankı uyandırır. West'e övgüler yağar ve West "İngiliz Hindistan'ında ilk kez basılan yeni okuma kitabı öncüsü" ("a pioneer of new type of reading book which first came out in British India") olarak tanınır.⁵ West, zamanla okuma serilerinin sayısını artırır ve bu kitapların amacının "öğrenilen kelimelerin kullanımını sağlamak, çocuğa başarı duygusunu vermek ve bu başarıdan kaynaklanan okuma keyfini sağlamak" olduğunu savunur.⁶ Bu seri kitapların çoğu edebi eserlerin (örneğin Shakespeare ve Charles Dickens'in eserleri) basitleştirilmesinden, bir kaçı da West'in kendi yazdığı kısa hikâyelerden (*Tales from Ancient Rome, Tales from the East* gibi) oluşur. Bu kitap serileri hemen hemen Hindistan'daki tüm okullarda okutulmaya başlanır. Ardından 1932'de Harold Palmer Japonya'da basitleştirilmiş kitap serileri çıkarır.⁷ Bu iki gelişme de basitleştirilmiş kitapların kullanımı açısından dikkat çekicidir. Basitleştirilmiş kitaplar aracılığıyla, West, Hindistan'da yani bir İngiliz sömürgesinde, Palmer ise o dönemlerde Amerika karşısında politik bir tehdit olan Japonya'da bu tür girişimlerle hem ticari açıdan

⁵ Makhan Lal Tickoo, *Simplification: Theory and Application (Antology Series 31)* (Singapore: RLC, 1993).

⁶ Michael West, "Simplified and Abridged", *ELT Selections*, Ed. William Rowland Lee (London: Oxford University Press, 1955), 54.

⁷ Tickoo, *Simplification: Theory and Application (Antology Series 31)*, 14.

hem de kültürel emperyalizm açısından kendi ülkelerine önemli bir katkı sağladıkları düşünülebilir. O dönem, Palmer ve West, İngilizce öğretimi temelleri oluşturma ve ikinci dilde okuma destekleme girişimleriyle (cümle ezberleri, okunabilirlik, basitleştirme, belli sayıda sınırlanan kelime dağılımları), Asya'daki yabancı dil öğrenimi politikalarında kontrolü elde tutmuş ve bu politikaları uygulamada söz sahibi olmuşlardır.⁸ West, çalışmalarını artırıp 1953'te İngilizcede çok sık kullanılan 2000 kelimelik bir liste çıkarır ve bu listeyi *The General Service List* adıyla yayınlar. Bu liste halen günümüzde basitleştirilmiş kitaplar için en temel kaynaktır.⁹

Bu tarihsel gelişimin ardından basitleştirilmiş kitaplar akademik çalışmalara konu olmuştur. Basitleştirilmiş okuma kitaplarını savunan ve eleştiren çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalar genelde 1980 ile 1990 yılları arasında yapılmış ve o dönemlerde kapsamlı okuma (*extensive reading*), okuma destek programlarına dahil edildiği için bu tür kitapların okuma becerisine etkisi ve uygulamada hangi yaklaşımlarla öğretilebileceği tartışılmıştır. 2000'li yıllardan sonraki çalışmalar ise genelde basitleştirilmiş kitapların okuma hızına, dilin akıcılığına veya kelime kazanımına etkisini irdelemiştir.

Basitleştirilmiş kitapların hazırlığı, bu tür kitapların kullanımına ilişkin yaklaşımlar üzerine temellendirilir. Bu yaklaşımların ilkinde göre, basitleştirilmiş okuma kitapları, hızlı ve akıcı okuma etkinliğini sağlamak için kullanılır. Basitleştirilmiş okuma aynı zamanda kapsamlı okuma ana kaynaklarından biri ya da

⁸ Anthony Howatt, *A History of English Language Teaching* (Oxford: Oxford University Press, 1984.)

⁹ Howatt, *A History of English Language Teaching*; Tickoo, *Simplification: Theory and Application Antology Series 31*; Richard Smith – Michael West, *Teaching English as a Foreign Language, 1912-1936: Pioneers of ELT 3* (Abingdon: Routledge, 2003); Richard Smith (ed.), *Teaching English as a Foreign Language, 1936-1961: Foundations of ELT 5* (Abingdon: Routledge, 2005); Brian Tomlinson (ed.), *English Language Teaching Materials: A Critical Review* (London: Continuum, 2008).

kapsamlı okumanın bir yolu olarak da düşünülür.¹⁰ Bu yaklaşıma göre, temelde, basitleştirilmiş kitaplarla pekiştirilen okuma becerilerinin pratiği için yapının önemliliği, kelime hatırlamanın ve kullanımının otomatikleşmesi ve okunan materyaldeki mesajın okuyucu tarafından kavranması önemsenir.¹¹

Basitleştirilmiş kitaplarla ilgili başka bir yaklaşım sadece dilsel odaklanmayı gerektirecek okuma faaliyetlerini içerir. Bunlara yoğun okuma (*intensive reading*) da denir. Bu türden okuma yaklaşımında okunacak metinden önce ve sonra mutlaka etkinlik yapılır. Bunlar, kavrama soruları ve kelime çalışmaları gibi etkinliklerdir. Burada temel amaç dilbilgisini, kelimeleri ve bağlamsallığı ortaya çıkarma ve bunların üzerine yoğunlaşmadır. Üçüncü yaklaşım ise bunların ikisini birleştiren yaklaşımdır. Bu yaklaşıma sınıf okuması (*class reading*) denir. Buna göre, bütün öğrenciler aynı materyali okuyarak hikaye, konu, karakter çözümleme çalışması gibi bir eseri farklı açılardan tartışabilecekleri sınıf çalışmaları yaparlar. Bu yaklaşımları temel alan kitap yazarları, dil eğitimi alanındaki yayın faaliyetleriyle bilinen Pearson, Oxford, Macmillan gibi kurumsal yayınevi şirketleriyle çalışarak düzeylere ayrılmış eserleri yayınlamakta ve yazdıkları eserler için kendi ülkelerinin dışındaki ülkelerde pazar bulmaktadırlar.

Basitleştirilmiş Kitapların Yararlılığı ve Karşı Savlar

Basitleştirilmiş kitapların faydası üzerine David Hill tarafından yapılmış çalışmada¹², bu tür kitapların faydaları şu şekilde bahsedilmektedir:

¹⁰ Samuel Sheu, "The Effects of Extensive Reading on Learner's Reading Ability Development", *Journal of National Taipei Teachers College* 17/2 (2004): 214-228; Marilou Villas, "Extensive Reading: Its Effects to Learners' General Language Competence", *The Online Journal of New Horizons in Education* 6/4 (2016): 80-85.

¹¹ Villas, "Extensive Reading: Its Effects to Learners' General Language Competence", 80-85.

¹² David Hill, "Survey: Graded Readers". *ELT Journal* 53/3 (2001): 300-324.

Basitleştirilmiş kitaplar;

- a) Okuyucuyu dil öğrenmede motive ederler,
- b) Okumaya akıcılık katarlar (dakika da yaklaşık 200 kelime okuyabilme),
- c) Yeni kelime ve yapılar öğrenilmesini sağlarlar,
- d) Dilin kullanımını sağlayan bağlamlar yaratırlar, bu anlamda özgündürler.

Başka çalışmalarda da¹³, benzer şekilde, basitleştirilmiş kitapların okuma akıcılığı, kelime dağarcığının gelişimi, kelimelerin anlamlarından öte düşüncelerin anlamlarını çözebilme gibi faydalarından bahsedilmiştir. Ko-Yin Sung ve Frederick Poole çalışmalarında¹⁴ üniversite öğrencilerinin Çince yabancı dil öğreniminde basitleştirilmiş kitapların okuma hızı, kelime bilgisi ve okuduğunu anlama açısından olumlu etki yaptığını belirtmiştir. Başka bir çalışmada, Joseph Poulshock¹⁵ basitleştirilmiş kitapların okuma açısından motivasyonu artırdığını, dolayısıyla öğrencilerin onları okumaktan hoşlandıklarını belirtmiştir. Buna ek olarak öğrencilerin basitleştirilmiş kitaplar okuyarak ikinci dilde kelime

¹³ Bamford, Julian, "Extensive Reading by Means of Graded Readers", *Reading in a Foreign Language* 2 (1984): 218-260; Kenneth Cripwell – Joseph Foley, "The Grading of Extensive Readers", *World Language English* 3 (1984): 168-173; Marilyn Wodinsky – Paul Nation, "Learning From Graded Readers", *Reading in a Foreign Language* 5 (1988): 155-161; Fateh Hafiz – Ian Tudor, "Graded Readers as an Input Medium in L2 Learning", *System* 18/1 (1990): 31-42; Rob Waring, "Graded and Extensive Reading-Questions and Answers", *The Language Teacher* 21/5 (1997): 9-12; Marlise Horst, "Learning L2 Vocabulary Through Extensive Reading: A Measurement Study", *The Canadian Modern Language Review* 61 (2005): 355-382.

¹⁴ Ko-Yin Sung – Frederick Poole, "Evaluating the Impact of Graded Readings on The Recognition of Chinese Characters and Reading Comprehension by Learners of Chinese as a Foreign Language", *Konin Language Studies* 3/3 (2015): 271-294.

¹⁵ Joseph Poulshock, "Extensive Graded Reading in the Liberal Arts and Sciences", *Reading in a Foreign Language* 22/2 (2010): 304-322.

dağarcıklarını geliştirebileceklerine de değinmiştir. Jelena Prtljaga, Radmilla Palinkašević ve Jovana Brkić, çalışmalarında¹⁶ basitleştirilmiş kitapların anlam-odaklı girdi (*meaning-focused input*) sağlaması ve okuma akıcılığının gelişmesi açısından önemli bir rolü olduğunu belirtmişlerdir. Adı geçen çalışmada, basitleştirilmiş kitapların okuyucunun bağlam içinde bilinmeyen kelimeyi tahmin ederek kelime öğrenmesini desteklediği, dolayısıyla kelime öğrenimi için önemli bir kaynak olduğu da belirtilir. Dahası, basitleştirilmemiş (*unsimplified*) özgün kitapların metni “belirsizlikle ve zihni dağıtan şeylerle” dolu olabileceğinden, anlam-odaklı girdi ile öğrenme ve akıcılığın geliştirilmesi için yeterli dilsel girdiyi sağlayamacağı, bu nedenle temel düzeyde (başlangıç düzeyinde) kullanılmayacağı belirtilir.¹⁷ Başka bir çalışmada, Paul Nation ve Jean Paul Deweerdt¹⁸ basitleştirilmemiş kitaplarda okuyucunun karşısına sıklıkla bilinmeyen kelimeler çıktığı için, bu tür kitapların okuyucuya kelimenin anlamını tahmin edecekleri yeterli bir bağlam sunmayacağını ifade etmişlerdir. Nation ise¹⁹ basitleştirilmiş okumanın, öğrenciye anlaşılır, anlam-odaklı girdi sağlayacağını ve okuyucunun okuma akıcılığının gelişimine yardım edeceğini belirtmiştir. Ayda Bakeer, ampirik bir çalışmada²⁰ kapsamlı basitleştirilmiş okumanın (*extensive graded reading*) 210 öğrencinin yazma performansı üzerinde etkisini incelemiş ve bu tür basitleştirilmiş okumaların öğrencilerin dilbilgisi, kelime, büyük harf ve noktalama işareti kullanımı açısından yazma performanslarında

¹⁶ Jelena Prtljaga v.dğr., “Choosing the Adequate Level of Graded Readers - Preliminary Study”, *Research in Pedagogy* 5/2 (2015): 1-16.

¹⁷ Prtljaga v.dğr., “Choosing the Adequate Level of Graded Readers - Preliminary Study”, 1-16.

¹⁸ Paul Nation – Jean Paul Deweerdt, “A Defence of Simplification”, *Prospect* 16/3 (2001): 55-65.

¹⁹ Paul Nation, “Learning Vocabulary in Another Language”, *Reading in a Foreign Language* 12 (2013): 355-380.

²⁰ Ayda Bakeer, “Graded Reading and Its Effect on Enhancing Students’ Vocabulary and Improving Performance in Writing”. *Journal of Al-Quds Open University for Research and Studies* 22 (2011): 9-26.

anlamalı bir fark yarattığını ortaya koymuştur. Hiroya Tanaka ve Paul Stapleton²¹ çalışmalarında Japonya'da A1 seviyesinde İngilizce öğrenen 226 lise öğrencisinin kapsamlı okumalarını okuma hızı ve okuduğunu anlama açısından değerlendirmişlerdir. Buna göre, öğretmen tarafından hazırlanan kapsamlı okuma materyali ile basitleştirilmiş kitaplarla yapılan kapsamlı okuma kitapları sağlanarak rastlantısal oluşturan iki öğrenci grubunun okuma hızlarını ve okuduğunu anlama puanlarını ilk test-son test ile karşılaştırdıklarında, basitleştirilmiş kitap okuyan öğrencilerin diğer tür okuma yapan karıştırlarına göre daha hızlı okuyabildikleri ve okuduklarını kavramada daha yüksek performans gösterdikleri saptanmıştır. Çalışmada basitleştirilmiş kitapların olumlu yönlerinden bahsedilse de, yazarlar şöyle bir uyarı yapmaktan da geri durmamışlardır: Öğrenciler basitleştirilmiş kitaplardan faydalıyor gibi görünseler de, basitleştirilmiş kitaplar daha detaylı incelenme konusudur. Yazarlar kendi çalışmalarının devamında bu tür kitapların okuyucunun seviyesine uygunluğunun ve içerik analizinin gelecek çalışmalarda dikkatle incelenmesini ima etmişlerdir.

Konuyla ilgili yazın alanındaki bazı çalışmalar²² basitleştirilmiş kitapların okuma etkinliği için özgünlükten yoksun, yapay kaynaklar olduğunu ifade etmiştir. Bu çalışmalarda da bahsedildiği gibi, okuma becerilerini geliştirmede planlanmış bir amacı olmadığı için amaçsız, dil kullanımında özgün olmaması nedeniyle yapay oldukları

²¹ Hiroya Tanaka – Paul Stapleton, “Increasing Reading Input in Japanese High School EFL Classrooms: An Empirical Study Exploring the Efficacy of Extensive Reading”, *The Reading Matrix* 7/1 (2007): 115-131.

²² Yasukata Yano v.dğr., “The Effect of Simplified and Elaborated Texts on Foreign Language Reading Comprehension”, *Language Learning* 44/2 (1994): 189-219; Henry Widdowson, “Context, Community and Authentic Language”, *TESOL Quarterly* 32/4 (1998): 705-716; Dolly Jesusita Young, “Linguistic Simplification of Second Language Reading Material: Effective Instructional Practice?”, *Modern Language Journal* 83/3 (1999): 350-66.

düşünülmektedir. John Honeyfield'e göre²³ basitleştirilmiş metin dil ve içeriğin sadeleştirilmesinden kaynaklanan uyum yoksunluğuna sebep olabilir. Bu özellikle metinden yapılan çıkarımları sınırlandırır; metindeki dil, özgün eserdekine göre doğal yolla oluşturulmadığından, öğrencilerin için bağlamsal açıdan eksiklikler ve okunabilirlik açısından ise zayıflıklar yaratabilir. Prtljaga, Palinkašević ve Brkić, çalışmalarında²⁴ Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programı (ADOÇP) A2, B1 ve C1 düzeyindeki altı adet basitleştirilmiş kitabın kullanımını araştırmışlardır. Karma desende yapılan bu çalışmada, yazarlar öğrenci görüşme notları ile öğrencilerin kullanılan bu basitleştirilmiş kitaplarla ilgili okuduğunu anlama sorularına verdikleri cevapları incelemişlerdir. Bulgularında basitleştirilmiş kitapların düzeyleri ile öğrencilerin dil yeterlilik düzeylerinin uyuşmadığından bahsetmişlerdir. Basitleştirilmiş kitap kullanımında bu tür kitapların öğrencilerin dil yeterlilik düzeylerinin belirtilen ADOÇP düzeylerine uygun olup olmadığının dikkatle gözetilmesini önermişlerdir.

Basitleştirilmiş kitaplara temelde karşı çıkan sav şudur: Basitleştirilmiş okuma kitapları okuyucuya yapısal özellikleri ön planda tutarak dilbilgisi ya da kelime pratiği için doğal olmayan okuma metni sunar. Bu tür özgün olmayan materyal ile yapılan okuma etkinliğinin öğrenciyi ne derece güdülediği tartışılır. Okuma materyali içerik yönünden öğrencinin bireysel ilgi ve ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Basitleştirilmiş kitapların kullanımda böyle bir nokta dikkate alınmalıdır. Öğrencilerin ilgisini çekip çekmediği, dil öğreniminde motivasyon sağlayan bir katkısı olup olmadığı değerlendirilmelidir. Başka bir yönden de, diğer becerilerde olduğu gibi, okuma becerisinde de motivasyon pek çok faktöre bağlıdır.

²³ John Honeyfield, "Simplification", *Tesol Quarterly* 11/4 (1977): 431-440.

²⁴ Prtljaga v.d.ğr., "Choosing the Adequate Level of Graded Readers - Preliminary Study", 1-16.

Örneğin, Jill Cole'un yaptığı çalışmaya göre²⁵ okuma motivasyonu, okuyucunun dünya görüşünden, inançlarından, tutumundan ve yeterlilik görüşünden etkilenir. Cole aynı zamanda çalışmasında Pintrich ve arkadaşlarının çalışmasından bahsederek, okuyucunun okuma amacının da motivasyon sürecini etkilediğini belirtir. Basitleştirilmiş kitaplar öğrencilerin inançlarına ve dünya görüşlerine uygun olup olmadığını ve onlara zorunluluktan mı yoksa kendi istekleriyle mi okutulmaktadır gibi noktaları irdelemiş ve eğitimcilerin mutlaka bu noktaların üzerinde durması gerektiğini belirtmiştir. Son olarak, otantik kaynak ve zengin içerikli edebi ortamın oluşturulmasının öğrenciler için motivasyon yaratacağını ve bunun okuma becerilerini geliştirmede önemli olduğunu ifade etmiştir.

İkinci olarak, basitleştirilmiş kitapların okumaya akıcılık kazandıracığı yönündeki görüşe, Yasukata Yano, Michael Long ve Steven Ross'un çalışmasında²⁶ karşı çıkmıştır. Bu çalışmaya göre, basitleştirilmiş kitaplarda durumlar ya da olaylar basitleştirildiğinden bu durum bağlamsal bütünlüğü kavramayı engeller ya da zorlaştırır. Bundan dolayı yabancı dil edinimi için okuyucuya yardımcı olmayabilirler. Bunu destekleyen başka bir görüş ise, basitleştirilmiş kitapların kısa oluşu ve anlamın sıklıkla kullanılan bağdaşık öğelerle sağlanması ve dolayısıyla bu tür öğelerin hikayenin konusunu anlaşılır kılmaya çalışırken tutarlılığını yok ettiğidir.²⁷ Samuel Sheu'nun araştırmasına göre²⁸ basitleştirilmiş okuma kitapları, okuma zorluğu içerebilir. Bu durum ya okuyucunun okuma yaptığı kitapta kelimeleri ve dil yapılarını kendisine göre "zor"

²⁵ Jill Cole, "What Motivates Students to Read? Four Literarcy Personalities", *The Reading Teacher* 56/4 (2003): 326-336.

²⁶ Yasukata Yano v.dğr., "The Effect of Simplified and Elaborated Texts on Foreign Language Reading Comprehension", *Language Learning* 44/2 (1994): 189-219.

²⁷ Janet Swaffar, "Reading Authentic Text in a Foreign Language", *The Modern Language Journal* 69 (1985): 115-134.

²⁸ Samuel Sheu, "The Effects of Extensive Reading on Learner's Reading Ability Development", *Journal of National Taipei Teachers College* 17/2 (2004): 214-228.

bulduğu için dikkatli okumadığından ya da okumayı bırakmasından kaynaklanır.²⁹ Bu nedenle okuyucu, okumaya karşı olumsuz bir duygu geliştirebilir. Sheu, basitleştirilmiş kitaplar için okuma stratejilerinin geliştirilmiş olmasını önerir ve bunların öğrenciye aktarılmış olması koşuluyla herhangi bir okumanın akıcılık ya da hız kazanacağı görüşündedir. Başka bir deyişle, hızlılığın ya da akıcılığın basitleştirilmiş kitapların mucizevi özelliği sayesinde olmadığını açıklar. Mustafa Durmuş, yaptığı çalışmada³⁰, basitleştirilmiş metinlerin içinde yer alan cümlelerdeki sözcük sayısının az olmasının okur tarafından metnin kolay anlaşılabilirliği anlamına gelmediğini savunur. Metnin okunabilirliği için, nicel özelliklerden çok, metin içinde kullanılan sözcüklerin anlamsal özelliklerinin göz önünde bulundurulması gereğini belirtir.

Basitleştirilmiş okuma kitaplarının kullanımına gelen başka karşı görüşler de mevcuttur. Bunlardan bir diğeri kelime öğretimiyle ilgilidir. Eski çalışmalardan başlamak üzere sırasıyla John Honeyfield³¹, Yasukata Yano, Michael Long ve Steven Ross³², Dolly Jesusita Young³³, Rob Waring ve Misako Takaki³⁴ çalışmalarında basitleştirilmiş kitapların kelime öğretiminde yetersiz olduklarını, öğrenciye bağlamda öğrenilecek yeni kelimeler sunmadıklarını belirtmişlerdir. Bu çalışmalara göre özellikle basitleştirilmiş kitaplar öğrenilmesi gereken az sayıda, başka bir deyişle, özgün eserdekenden daha az sayıda yeni kelimeyi kapsar. Honeyfield şunu iddia eder:

²⁹ Sheu, "The Effects of Extensive Reading on Learner's Reading Ability Development", 220.

³⁰ Mustafa Durmuş, "İkinci/Yabancı Dil Öğretiminde Sadeleştirilmiş Metin Sorunları Üzerine", *Bilig* 65 (Bahar 2013): 135-150.

³¹ Honeyfield, "Simplification", 431-440.

³² Yano v.dğr., "The Effect of Simplified and Elaborated Texts on Foreign Language Reading Comprehension", 189-219.

³³ Young, "Linguistic Simplification of Second Language Reading Material: Effective Instructional Practice?", 350-66.

³⁴ Rob Waring – Misako Takaki, "At What Rate Do Learners Learn and Retain New Vocabulary From Reading a Graded Reader?", *Reading in a Foreign Language* 15/2 (2003): 130-163.

Özgün eserde az ve çok sıklıkta kullanılan kelimelerin dağılımı seçkisizdir ve bu özellik okunan metne özgünlük kazandırır, okuyucuya yazarın tarzına dair ipuçları verir.³⁵ Öte yandan, basitleştirilmiş kitaplar göz önüne alınca, bu kitapların az sıklıkta kullanılan kelimeleri metne almadığı ve yazarların yayınevi kelime listelerini dikkate alıp metni düzleştirip homojen hale getirdiği ve metin içinde hikayeye göre seçilen kelimeler kullanıldığı bilinmektedir.³⁶ Okuyucu özgün eserde bulacağı normal kelime dağılımına değil de değiştirilmiş kelime dağılımına maruz kalır.³⁷ Bu nedenle Janet Swaffar³⁸ basitleştirilmiş kitapların “sözde dil öğretme niyetleri” olduğunu belirtmektedir. Ona göre, kelime dağılımı değiştirilir ve yapay bir bağlamda sunulur çünkü burada temel amaç okuma kültürü değil, belli yapıların ve kelimelerin tekrarlarla pratik edilmesi ve okuyucu için okumanın kolaylaştırılmasıdır. Bunun da iletişim ve dil öğreniminde ne kadar fayda gösterdiği tartışılır.

Aynı görüşü destekleyen başka bir çalışmada, Anh Tran³⁹ şunları savunmaktadır: Bir okuma parçası içinde geçen kelimeler belli bir bağlamda sunulsalar dahi, okumayı tamamlayacak bir araç olarak görüldüğünden çoğunlukla bağlamsal ipuçlarına dayanarak kelimeyi tahmin etme yoluna gidilir. Bundan dolayı, kelimeyi sonradan hatırlayabilmek ya da gerekli yerde kullanmak zor olabilir. Bu anlamda basitleştirilmiş kitapların kelime öğretimi için anlam, form ve kullanım gibi yönlerden ek kelime çalışmalarını

³⁵ Honeyfield, “Simplification”, 431-440.

³⁶ Udorn Wan-a-rom, “Comparing the Vocabulary of Different Graded-Reading Schemes”, *Reading in a Foreign Language* 20/1 (2008): 43-69.

³⁷ Tom Cobb, “What the Reading Rate Research Does Not Show: Response to McQuillan & Krashen”, *Language Learning & Technology* 12/1 (2008): 109-114; Paul Nation - Karen Wang, “Graded Readers and Vocabulary”, *Reading in a Foreign Language* 12/2 (1999): 355-380.

³⁸ Janet Swaffar, “Reading Authentic Text in a Foreign Language”, *The Modern Language Journal* 69 (1985): 115-134.

³⁹ Anh Tran, “An Approach to Basic-Vocabulary Development for English-Language Learners”, *Reading Improvement* 43/3 (2006): 157-162.

desteklemediğinden kelime öğretiminde yetersiz olduğunu savunmuştur. Bu görüşü destekleyen başka bir çalışmada Shinobu Nakamura⁴⁰, bir dönem boyunca her iki haftada bir okunan basitleştirilmiş kitaplarla yapılan kapsamlı okumanın, A1 düzeyinde İngilizce öğrenen öğrencilerin (n=43) dönemin başında ve sonunda girdikleri *The Test of English for International Communication* (TOEIC) sınavlarındaki performanslarında okuma ve dinleme açısından istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığını belirtmiştir. Nakamura bu tür okumaların, okuma sıklığı ve süresi açısından yeni başlayan öğrenci grubu için TOEIC gibi sınavlarda dil puanlarının artmasında yeterli olmayacağını ileri sürmüştür. Yine Japonya'dan bir başka çalışmada⁴¹ ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde kullanılan basitleştirilmiş kitaplarla resmi ve lisanslı olan İngilizce ders kitapları kelime ve okunabilirlik açısından karşılaştırılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, ders kitapları ve basitleştirilmiş okuma kitapları benzer kelimeleri kapsasa bile, basitleştirilmiş kitapların kelime seçimi konusunda sıkı kontrollü (well-controlled) olduğu, örneğin her düzeyde ana kelimelere bakıldığında çoğunlukla bu kelimelerin içeriği etkin kılmayan işlevsel sözcüklerden veya özel isimlerden oluştuğu görülmüştür. Öte yandan, okunabilirlik açısından ise basitleştirilmiş kitapların kelime türlerindeki gibi bir kontrol olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu bulgular Hill'in çalışmasını destekler niteliktedir. Hill, bahsedilen çalışmasında⁴² basitleştirilmiş kitapların sınırlı sayıda kelime ve cümle içerdiğini belirtmiştir.

Diğer bir görüş ise, basitleştirilmiş kitapların dil kullanımlarını

⁴⁰ Shinobu Nakamura, "Effects and Impact of Extensive Reading in Japanese University English for General Purpose", *Studies in Self-Access Learning Journal* 9/1 (2018): 3-10.

⁴¹ Yuichiro Kobayashi – Kenji Kitao, "Comparing Graded Readers and Authorized English Language Textbooks in Junior and Senior Highschools: From the Viewpoint of Vocabulary and Readability". *Journal of Culture and Information Science* 5/1 (Haziran 2010): 1-14.

⁴² David Hill, "Graded Readers in English", *ELT Journal* 62/2 (2008): 184-204.

sağlayacak bağlamlar yaratması açısından dilsel olarak özgün olmadıkları görüşüdür. Hill çalışmasında⁴³ basitleştirilmiş kitapların, uygulamaları dilbilimciler ve anadili İngilizce olan öğretmenler tarafından özgün olmadıkları gerekçesiyle genellikle eleştirildiğini belirtmiştir. Hill, bir başka çalışmasında⁴⁴ ise, basitleştirilmiş kitapların nasıl bir dilsel bağlam sunduğunu ele almış ve bu bağlamın basit hikayelerin kurgusallığından çok, öğrenciye sunulan bir karmaşık durum ya da olay olduğunu ileri sürmüştür. Okuyucu basitleştirilmiş kitaplarda ya da edebi eserlerde mutlaka olayın örüntüsünü yakalayacağı bir bağlam bulabilir fakat bu bağlamın ne kadar yapay yani öğrencinin dil yetkinliği seviyesine göre yaratılmış ya da özgün olup olmadığı dil öğrenme açısından tartışma konusudur. İçeriğinde amacın iletişim olmadığı ya da belli bir ileti kaygısı gütmeyen kitapların özgünlüğü o derece yalıtılmış olur.⁴⁵ Bu da gerçek dil kullanımdan okuyucunun uzaklaşmasına sebep olur. Gillian Claridge, basitleştirilmiş kitaplar üzerine çalışmasında⁴⁶ dört büyük (iki üniversite ve iki şirket olmak üzere toplamda dört) kurumsal yayın şirketiyle yapılan görüşmeleri ve basitleştirilmiş kitap basımı için önceliklerini raporlamıştır. Bu rapora göre yayın şirketleri, basitleştirilmiş kitaplar aracılığıyla okuyucuya iyi bir hikaye anlatma amacıyla ortaklıklar. Fakat yayın şirketlerinin kitap seçkileri, okuyucuların kültürü ve kitap konularının kabulündeki algıları ile bu bireyin kendilerince algılanmış ihtiyaçları açısından farklılık göstermektedir. Yayınevi şirketleri kültürel yansızlık çerçevesinde kitap konularını ele almada hassaslık gösterebilir de en temel gördükleri hedef grup olarak öğretmen ve kütüphanecilerin seslerine cevap verdikleri bir satış hedefi yaratmışlardır. Okuyucu ya da yabancı dil öğrenen bireylerin ihtiyacı arka planda tutulmaktadır.

⁴³ David Hill, "Graded Readers", *ELT Journal* 51/1 (1997): 57-79.

⁴⁴ David Hill, "Survey: Graded Readers", *ELT Journal* 53/3 (2001): 300-324.

⁴⁵ Swaffar, "Reading Authentic Text in a Foreign Language", 115-134.

⁴⁶ Gillian Claridge, "Simplification in Graded Readers: Measuring the Authenticity of Graded Texts", *Reading in a Foreign Language* 17/2 (2005): 144-158.

Bu yayınevlerinin başarısının okuyucu okumasını destekleyip desteklemediği üzerinden değil, uzman okuyucu veya iş çevresinin yarattığı satış memnuniyetinden olabileceği belirtilmiştir. Bu bulgu da bize basitleştirilmiş kitapların okuyucu için okuma becerilerini geliştirme hedefinden ötede bu tür kitapların satışlarında ticari bir hedef olduğunun altını çizmektedir.

Basitleştirilmiş Edebi Metinlerden Örnekler

Basitleştirilmiş kitaplarla ilgili giriş bölümünde sunulan genel görüşleri belirttikten sonra edebi eserlerin basitleştirme sürecinde neler yaşandığının incelenmesi yararlı olacaktır. Basitleştirilmiş edebi kitaplar, klasik diye nitelendirilen eserlerin kelime, yapı ve içerik olarak basitleştirilmesiyle oluşturulur. Bu basitleştirme her düzey için yapılabilir. Bu bağlamda *Alice in Wonderland* kitabının Düzey 2'de (Level/Stage 2) okunması mümkündür. Edebi eserlerin basitleştirilmesi konusunda İngilizce öğretmenin farkında olması gereken birkaç husus vardır. Bunların en önemlisi edebi eserlerdeki dilin ve yazar üslubunun yapaylaştırıldığı ya da yok olduğudur. Rastlantısal seçkiyle örnek vermek gerekirse, ünlü İngiliz yazar Jane Austen betimlemeleriyle, kelime oyunları, olaylara ironik yaklaşarak kendine ait üslubuyla yaşadığı dönemi kitaplarında anlatmıştır. Austen'in *Sense and Sensibility (Akıl ve Tutku)* başlıklı kitabının⁴⁷ 1. bölümünden seçilen metnin özgün hali aşağıda alıntılanmış gibidir:

The family of Dashwood had long been settled in Sussex. Their estate was large, and their residence was at Norland Park, in the centre of their property, where for many generation, they had lived in so respectable a manner as to engage the general good opinion of their surrounding acquaintance. (Dashwood ailesi çok uzun zamandır Sussex'de yaşıyordu. Büyük mülkleri vardı ve mülklerinin merkezinde

⁴⁷ Jane Austen, *Sense and Sensibility* (Penguin Books, 1995).

Norland Park'ta ikamet eden aile üyeleri birçok kuşak boyunca, çevresindekilerin takdirini kazanan saygın yaşamlar sürdü.)⁴⁸

Kitabın Audrey Cowan tarafından basitleştirildiği versiyonu⁴⁹ incelendiğinde, aynı metnin *Değişen Koşullar* başlığı altında, şu şekilde yer aldığı görülmektedir:

The Dashwood family had lived for many generation in Sussex. Their estate at Norland Park was large and they were respectable family, liked by their neighbours and esteemed by their servants. (Dashwood ailesi nesiller boyunca Sussex'te yaşamıştı. Norland Park'taki mülkleri oldukça büyüktü ve komşuları tarafından sevilen, hizmetkarları tarafından saygı duyulan saygın bir aileydi.)⁵⁰

Örnekte olduğu gibi, bu paragraf özgün metin ile basitleştirilmiş metinde farklılık göstermektedir. Basitleştirilmiş metinde Dashwood ailesinin uzun zamanlar Sussex'de yaşadığı, Norland Park'taki mülklerinin büyük olduğu, saygın oldukları ifadesi cümle yapısı olarak ad öbeği (noun phrase) ve sıfat öbeği (adjective phrase) olarak basitleştirilmiştir. Ayrıca, *...and their residence was at Norland Park, in the centre of their property, where for many generation, they had lived in so respectable a manner as to engage the general good opinion of their surrounding acquaintance/...mülklerinin merkezinde Norland Park'ta ikamet eden aile üyeleri birçok kuşak boyunca, çevresindekilerin takdirini kazanan saygın yaşamlar sürdü* cümlesi Dashwood ailesinin komşuları tarafından sevildiği ve hizmetçileri tarafından sayıldığı *liked by their neighbours and esteemed by their servants* olarak basitleştirilmiştir. Bu basitleştirmede, edebi anlatım, devrik cümle (*so respectable a manner*) ve ara söz (*..., in the centre of their property, ..*) ortadan kalkmış, genel saygınlığın kazanımı etken

⁴⁸ Austen, *Sense and Sensibility*, 69.

⁴⁹ Jane Austen, *Sense and Sensibility* (adapted by Audrey Cowan) (Italy: Pearson/Lang Edizioni, 2005).

⁵⁰ Austen, *Sense and Sensibility* (adapted by Audrey Cowan), 4.

durumdan edilgen bir duruma dönüştürülmüştür. Görüldüğü üzere, dil üslubu açısından 18. yüzyılın sonlarındaki üst sınıf/soyluların standartları olarak saygınlığın toplumda olumlu bir karşılığının olduğunun ifadesi, basitleştirilmiş metinde daha düz bir anlatımla verilmiş, etken cümle yapısı, devrik cümle yapısı ve ara söz ortadan kalkmıştır. Eğer özgün eserin basitleştirilmesinden kaynaklanan değişim içerik, metnin biçimsel yapısı ve stilini ile ilgiliyse, bu basitleştirme çeviride metnin biçimsel yapısını ve sanatsal değerini değiştirdiği için edebi normlara ters düşer.⁵¹

İlgili paragraflara kelime sıklığı düzeyi açısından da bakılmış; Lextutor (BNC 1-20K) derlem verileri⁵² incelenmiştir. Lextutor, İngiliz Ulusal Derlem (BNC) ve Modern Amerikan İngilizcesi Derlemi (COCA) verilerine dayalı İngilizce ve Fransızca sözcük analizi yapan çevrimiçi bir analiz programıdır. Lextutor Kelime Profiline bu metinler aktarılmış ve Lextutor analiz programı tarafından veriler analiz edilmiştir. Bu analize göre, orijinal metinde ve basitleştirilmiş kitap içinde geçen metinde kelime sıklık dizi genişliği şu şekildedir:

Tablo 1: Metinlerin İçindeki Sözcük Oranları

	<i>Orijinal metin</i>	<i>Basitleştirilmiş kitaptaki metin</i>
Sözcük birim (Tokens/Örnekçe):	50	31
Tek sözcük (Types/Örnek):	40	27
Sözcük birim-Tek sözcük oranı (Type-token ratio)	0.80	0.87
Her tek sözcüğe göre sözcük birim (Tokens per type)	1.25	1.15
Sözcük yoğunluğu (Lexical density):	0.44	0.48

Kaynak: <https://www.lexutor.ca/vp/comp/>

⁵¹ Isabelle Desmidt, "A Prototypical Approach within Descriptive Translation Studies? Colliding Norms", *Children's Literature in Translation: Challenges and Strategies*, ed. Jan Van Collie – Walter P. Verschueren (Routledge, 2014), 79-97.

⁵² Lextutor, Temmuz 2018.

Tablo 1'e bakıldığı zaman, orijinal metinde sözcük birim sayısı daha fazladır. Tabloda tek sözcükle farkı düşünüldüğünde kendini tekrarlayan sözcük sayısı da daha fazladır. Doğal olarak bu durum oranlara yansımıştır; sözcükbirim, tek sözcük oranı ve sözcük yoğunluğunu basitleştirilmiş metne kıyasla göreceli olarak daha yüksek görünmektedir. Fakat, sözcük sayısı açısından basitleşmiş görünen metinde, orijinaline kıyasla daha az sözcük kullanılmasına rağmen bu metnin genel kelime yoğunluğunu dikkate alacak ölçüde etkilememiştir.

Tablo 2: Metinlerin İçindeki Sözcüklerin Sıklık Seviyeleri

Sıklık seviyesi	Orijinal metin				Basitleştirilmiş kitaptaki metin			
	Sözcük aileleri (Families) (%)	Tek sözcük (%)	Sözcükbirim (%)	Birlikimli sözcükbirim (%)	Sözcük aileleri (Families) (%)	Tek sözcük (%)	Sözcükbirim (%)	Birlikimli sözcükbirim (%)
K1	27 (72.97)	28 (70.00)	39 (78.00)	78.00	20 (83.33)	21 (77.78)	26 (83.87)	83.87
K2	8 (21.62)	8 (20.00)	8 (16.00)	94.00	3 (12.50)	3 (9.38)	3 (9.38)	93.55
K3	1 (2.70)	1 (2.50)	1 (2.00)	96.00	-	-	-	-
K4	-	-	-	-	1 (4.17)	1 (3.23)	1 (3.23)	96.78
K5	1 (2.70)	1 (2.50)	1 (2.00)	98.00	-	-	-	-

Tablo 2'den görüldüğü üzere, iki metinde kullanılan sözcüklerin sıklık seviyeleri analiz edilmiştir. Orijinal metnin içinde geçen sözcüklerin sıklık listesi K1, K2 ve K3 ve K5 düzeylerini kapsamaktadır. Basitleştirilmiş kitaptaki metindeki sözcükler K1, K2, ve K5 düzeyindedir. K1 seviyesi İngiliz Ulusal Derleminde yer alan en sık ilk 1000 sözcüğü kapsar. İkinci en sık kelime aralığı 1001-2000 kelime kapsamında K2 vardır, K3'te sözcük aralığında 2001-3000 sözcük, K4 'de 3001-4000 ve K5'de 4001-5000 sözcük kapsamındadır. Tablodaki değerlere bakıldığında özgün metinde geçen kelimelerin çoğu K1 ve K2'de yer almaktadır. Bundan dolayı, özgün metinde geçen sözcüklerin sıklıkla bilinen kelimeler arasında yer aldığı ve okuma anlama becerisi açısından bu sıklık derecesinin

metnin anlaşılabilirliğini kolaylaştırabileceği söylenilebilir. Basitleştirilmiş metinde ise sözcük sayısı göreceli olarak azdır ve sözcükler çoğunlukla sıklık düzeyi olarak K1 ve K2'de yer almaktadır. Böyle bir durumda sözcüklerin anlaşılır olması beklenilir; fakat yapıt özgünlüğünü yitirmiş ve sözcükler özgün eserdekine benzer sıklık seviyesinde (K1 ve K2) başka kelimelerle değiştirilmiştir. Özgün metinde sözcükler K1 ve K2 düzeyinde oldukları için anlaşılır olma değerleri yüksekken ve özgün bir dilsel bağlamı varken basitleştirilmiş metinde dilbilgisel ifadeler değişmiş ve yeni kelimeler (n=6) kullanılmıştır. Böyle bir metin düzeyini basitleştirmenin yararlılığı tartışılabilir. Özgün metinde kelime sıklık seviyesinin çeşitliliği (K3 ve K5), bu çeşitliliğin aynı zamanda anlaşılabilen bir metinde yer alması ve yazar tarafından tercih edilen özgün sözcükler olarak bir değer taşıması açısından önemlidir. Bu analize ek olarak, iki kitap içindeki yapılandırma açısından karşılaştırıldığında Jane Austen'in *Sense and Sensibility* adlı kitabında⁵³ özgün olarak bölüm adlandırmaları sadece Bölüm 1, 2, 3 (Chapter 1, 2, 3, etc.) diye devam ederken, basitleştirilmiş olanda⁵⁴ her bölümün tematik bir adı vardır. Bu bağlamda ilk bölüm *Bölüm 1* değil, *Değişen Koşullar (Altered Circumstances)* adını almıştır. Görüldüğü gibi, hem sözcük ve sözdizim açısından -ki bu da bağlamı etkilemektedir- hem de başka bölüm tema başlıklarıyla adlandırmalarıyla Jane Austen'in kitabı *Sense and Sensibility* başka bir kitap olmuştur. Temelde iki kitabın olay örgüsü (plot) benzerlik gösterse de basitleştirilen kitabın Jane Austen'in kitabı ve onun özgün üslubuyla yazıldığını savunmak pek mümkün değildir.

Bir başka örnek ise, Charles Dickens'ın *İki Şehrin Hikayesi (A Tale of Two Cities)* kitabından⁵⁵ verilebilir. Üçüncü bölümdeki giriş, bir önceki bölümde verilen gizli bir mesajla bağlantılı bir bölümdür:

⁵³ Austen, *Sense and Sensibility*, 69.

⁵⁴ Austen, *Sense and Sensibility* (adapted by Audrey Cowan), 4.

⁵⁵ Charles Dickens, *A Tale of Two Cities* (HarperCollins Publishers, 2010).

*A wonderful fact to reflect upon, that every human creature is constituted to be that profound secret and mystery to every other. A solemn consideration, when I enter a great city by night, that every one of those darkly clustered houses encloses its own secret; that every room in every one of them encloses its own secret; that every beating heart in the hundreds of thousands of breasts there, is, in some of its imaginings, a secret to the heart nearest it! Something of the awfulness, even of Death itself, is referable to this. No more can I turn the leaves of this dear book that I loved, and vainly hope in time to read it all. No more can I look into the depths of this unfathomable water, wherein, as momentary lights glanced into it, I have had glimpses of buried treasure and other things submerged.*⁵⁶

Bu bölüm Oxford'un 4. seviye kitabında⁵⁷ bütünüyle atılmış ve mesajın bırakıldığı sahneden *The next day Mr. Lorry was sitting in his hotel/ Ertesi gün Mr. Lorry otelinde oturuyordu* cümlesiyle bu bölüm atılarak başka bir bölüme geçiş yapılmıştır. Bu basitleştirilmiş kitap, örnekte görüldüğü gibi bir önceki olayla bağlantı kuran, zengin betimlemeleri olan orijinal eserden hiçbir iz taşımaz. Kitapta bir önceki satırlarda bu gizli mesajın verilmesini okurken betimlemelerin atıldığı, yazarın duygu ve hissiyatının metinden sıyrıldığı başka bir bağlama (yeni bir güne) geçilmektedir. Burada yazarın düşünceleri, iç sesi, yazınındaki edebi dili ve üslubu yapısal olarak basit ve sade bir ifadeyle (*The next day Mr. Lorry was sitting in his hotel / Ertesi gün Mr. Lorry otelinde oturuyordu*) belirtilmiştir.

Claridge'in çalışmasında⁵⁸ Edgar Allan Poe'nun *The Gold Bug* (*Altın Böcek*) özgün eseri basitleştirilmiş eseriyle nicel olarak karşılaştırılmış ve şu sonuca varmıştır: Poe özgün metinde cümleleri

⁵⁶ Dickens, *A Tale of Two Cities*, 13.

⁵⁷ Charles Dickens, *A Tale of Two Cities* (adapted by Ralph Mowat) (UK: Oxford University Press, 2009), 2.

⁵⁸ Claridge, "Simplification in Graded Readers: Measuring the Authenticity of Graded Texts", 144-158.

uzun tutup yan cümlelere yer verirken, basitleştirilmiş kitapta cümleler yapı olarak kısaltılmış ve kelimeler aynı anlama gelebilecek başka ifadelerle değiştirilmiştir. Bu kapsamda *fugitive/firari* yerine *those who wish to escape/kaçmayı isteyenler*, *palmetto/palmiye* yerine *bushes/çalılıklar*, *western extremity/ batı ucu* yerine *west end/batının bitiş yeri* örneklerinde olduğu gibi farklılaştırılmıştır. Poe, amacını açıkça *to convey the fact that island is covered in myrtle/ adanın mersin ağacından örtüldüğünü anlatmak* diye belirtirken, basitleştirilmiş kitapta bu *to explain the habitation/yerleşimi açıklamak* olarak belirtilmiştir.

Sonuç

Edebi eser gibi özgün olan materyallerin kullanımında çıkış noktası öğrencinin gerçek ve özgün materyallerle dili keşfetmesi ve bu keşifte dil kullanımındaki çeşitliliği görerek farkındalık yaratmasıdır. Bu farkındalığın kazanılması uzun bir süreç gibi görünse de, pek çok otantik materyallerden yapılan okuma pratikleri bu farkındalığın kazanımına yardımcı olur. Burada önemli olan İngilizce öğretmenin tutumudur. Özgün edebi eserler yerine basitleştirilmiş kitapların kullanımı teşvik edilirse, öğrenci gerçek dil kullanımından ve bu kullanım çeşitliliğini sağlayacak materyallerden uzak kalabilir. Onun yerine, yabancı dilde okuma becerisini geliştirmek ve edebi becerileri kazandırmak için, öğretmenin amacı aşama aşama öğrenciyi ilgi ve ihtiyacına göre yönlendirerek, her seviyede okutulabilecek farklı türde (şiir, kısa hikaye gibi) özgün eserleri öğrenciye aktarmak ve bu süreçte öğrencinin dil kullanımına ilişkin farkındalık ve beğeni kazanmasını sağlamak olmalıdır.⁵⁹ Bu iki anlamda faydalı olacaktır: Birincisi dil öğrenen kişi öğretilen İngilizceyi kendi özgün kaynaklarından okuyarak edebi bir beğeni ve

⁵⁹ Erica Ferrer – Kendra Staley, “Designing an EFL Reading Program to Promote Literacy Skills, Critical Thinking, and Creativity”, *The CATESOL Journal* 28/2 (2016): 79-104.

üst düzey dil becerisi kazanacaktır. Çünkü William Rutherford'un⁶⁰ ifade ettiği gibi, okuma etkinliğiyle, okuyucu kendi anlama, kavrama ve beğenisinin mimarı olur. Bir diğer ve esaslı düşünülmesi gereken nokta ise, her sene milyonlarca basitleştirilmiş kitap basılmakta ve birçok ülkede satışa sunulmaktadır. Böyle bir kaynağın dil öğretiminde nasıl kazanımlar yaratacağı, materyal içerik analizleri, okuyucu ihtiyacı tespiti ve bu tür kitap kullanımı hakkında görüşleri dikkate alınmalıdır. Bu tür kitaplar aracılığıyla içerik olarak dil öğrenimi ve kültürel edinim olup olmadığını gözden geçirmek gerekir.

Sonuç olarak, edebiyatın kişinin duyuş, düşünce ve dünya bilgisini değiştireceği ve geliştireceği kuşkusuz bir gerçektir. Okuma becerilerinin edebi eserlerle desteklenmesi yabancı dil öğreniminde dil farkındalığını arttırır, özellikle edimbilim, bağlamsal dilbisi, sözcük bilgisi ve biçimbilgisi ile ilgili kazanımlar sağlar. Fakat yabancı dilde okuma becerilerini geliştirmek için edebi özgün eserler yerine basitleştirilmiş olanlara yer verilmesinin pedagojik olarak bir kazanım sağlayıp sağlamayacağı sorgulamalıdır. Yabancı dil öğretim süreçlerinde tasarlanmış materyaller yerine özgün materyallerin kullanılması yabancı dil öğretimini zevkli hale getirdiğinden okuma motivasyonunu geliştirmede önemli bir etkidir.⁶¹ Eğiticiler yabancı dil öğrenen öğrencileri basitleştirilmiş kitaplara teşvik etmeden önce, yabancı dil becerilerini geliştirmek için bu tür kitaplara yabancı dil öğrenimleri için ihtiyaçları olup olmadığını hassasiyetle gözden geçirmelilerdir. Basitleştirilmiş eserler yerine okuyucunun yabancı dil yeterliliğine uygun olabilecek; örneğin, İngilizce öğrenen başlangıç düzeyindeki öğrenciler için E. E. Cummings'in şiirleri ve ya O. Henry'nin kısa öyküleri gibi, farklı janralardan oluşan edebi ve

⁶⁰ Rutherford, William, *Second Language Grammar: Learning and Teaching* (UK: Longman, 1987).

⁶¹ Monica Chavez, "Learner's Perspectives on Authenticity", *IRAL* 36/4 (1998): 277-306.

özgün kitapların kullanılması, bu çalışmayla önerilmektedir.

Kaynakça

Austen, Jane. *Sense and Sensibility*. Penguin Books, 1995. (Kitap ilk olarak 1811 yılında yayınlanmıştır.)

Austen, Jane. *Sense and Sensibility* (adapted by Audrey Cowan). Italy: Pearson/Lang Edizioni, 2005.

Bakeer, Ayda. "Graded Reading and Its Effect on Enhancing Students' Vocabulary and Improving Performance in Writing". *Journal of Al-Quds Open University for Research and Studies* 22 (2011): 9-26.

Bamford, Julian. "Extensive Reading by Means of Graded Readers". *Reading in a Foreign Language* 2 (1984): 218-260.

Chavez, Monica. "Learner's Perspectives on Authenticity". *IRAL* 36/4 (1998): 277-306.

Claridge, Gillian. "Simplification in Graded Readers: Measuring the Authenticity of Graded Texts". *Reading in a Foreign Language* 17/2 (2005): 144-158.

Cobb, Tom. "What the Reading Rate Research Does Not Show: Response to McQuillan & Krashen". *Language Learning & Technology* 12/1 (2008): 109-114.

Cole, Jill. "What Motivates Students to Read? Four Literarcy Personalities". *The Reading Teacher* 56/4 (2003): 326-336.

Cripwell, Kenneth – Foley, Joseph. "The Grading of Extensive Readers. *World Language English* 3 (1984): 168-173.

- Desmidt, Isabelle. "A Prototypical Approach within Descriptive Translation Studies? Colliding Norms". *Children's Literature in Translation: Challenges and Strategies*. Ed. Jan Van Collie – Walter P. Verschueren. 79-97. Routledge, 2014.
- Dickens, Charles. *A Tale of Two Cities*. HarperCollins Publishers, 2010. (Kitap ilk olarak 1859 yılında yayınlanmıştır.)
- Dickens, Charles. *A Tale of Two Cities* (adapted by Ralph Mowat). UK: Oxford University Press, 2009.
- Durmuş, Mustafa. "İkinci/Yabancı Dil Öğretiminde Sadeleştirilmiş Metin Sorunları Üzerine". *Bilig* 65 (Bahar 2013): 135-150.
- Ferrer, Erica – Staley, Kendra. "Designing an EFL Reading Program to Promote Literacy Skills, Critical Thinking, and Creativity". *The CATESOL Journal* 28/2 (2016): 79-104.
- Hafiz, Fateh – Tudor, Ian. "Graded Readers as an Input Medium in L2 Learning". *System* 18/1 (1990): 31-42.
- Hill, David. "Graded Readers". *ELT Journal* 51/1 (1997): 57-79.
- Hill, David. "Survey: Graded Readers". *ELT Journal* 53/3 (2001): 300-324.
- Hill, David. "Graded Readers in English". *ELT Journal* 62/2 (2008): 184-204.
- Honeyfield, John. "Simplification". *Tesol Quarterly* 11/4 (1977): 431-440.
- Horst, Marlise. "Learning L2 Vocabulary Through Extensive Reading: A Measurement Study". *The Canadian Modern Language Review* 61 (2005): 355-382.

Howatt, Anthony. *A History of English Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press, 1984.

Kobayashi, Yuichiro – Kitao, Kenji. “Comparing Graded Readers and Authorized English Language Textbooks in Junior and Senior Highschools: From the Viewpoint of Vocabulary and Readability. *Journal of Culture and Information Science* 5/1 (Haziran 2010): 1-14.

Millî Eğitim Bakanlığı. “Duyurular”. b.y.: Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi 2555 (2003).

<http://tebligler.meb.gov.tr/index.php/tuem-sayilar>

Nakamura, Shinobu. “Effects and Impact of Extensive Reading in Japanese University English for General Purpose”. *Studies in Self-Access Learning Journal* 9/1 (2018): 3-10.

Nation, Paul. “Learning Vocabulary in Another Language”. *Reading in a Foreign Language* 12 (2013): 355-380.

Nation, Paul – Deweerdt, Jean Paul. “A Defence of Simplification”. *Prospect* 16/3 (2001): 55-65.

Nation, Paul – Wang, Karen. “Graded Readers and Vocabulary”. *Reading in a Foreign Language* 12/2 (1999): 355-380.

Poulshock, Joseph. “Extensive Graded Reading in the Liberal Arts and Sciences”. *Reading in a Foreign Language* 22/2 (2010): 304-322.

Prtljaga, Jelena – Palinkašević, Radmilla – Brkić, Jovana. “Choosing the Adequate Level of Graded Readers - Preliminary Study”. *Research in Pedagogy* 5/2 (2015): 1-16.

Püsküllüoğlu, Ali. Türkçe Sözlük. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 1997.

Rutherford, William. Second Language Grammar: Learning and Teaching. UK: Longman, 1987.

Sheu, Samuel. "The Effects of Extensive Reading on Learner's Reading Ability Development". Journal of National Taipei Teachers College 17/2 (2004): 214-228.

Smith, Richard – West Michael. Teaching English as a Foreign Language, 1912-1936: Pioneers of ELT 3. Abingdon: Routledge, 2003.

Smith, Richard (ed.). Teaching English as a Foreign Language, 1936-1961: Foundations of ELT 5. Abingdon: Routledge, 2005.

Sung, Ko-Yin – Poole, Frederick. "Evaluating the Impact of Graded Readings on The Recognition of Chinese Characters and Reading Comprehension by Learners of Chinese as a Foreign Language". Konin Language Studies 3/3 (2015): 271-294.

Swaffar, Janet. "Reading Authentic Text in a Foreign Language". The Modern Language Journal 69 (1985): 115-134.

Tanaka, Hiroya – Stapleton, Paul. "Increasing Reading Input in Japanese High School EFL Classrooms: An Empirical Study Exploring the Efficacy of Extensive Reading". The Reading Matrix 7/1 (2007): 115-131.

Tickoo, Makhan Lal. Simplification: Theory and Application. Antology Series 31. Singapore: RLC, 1993.

Tomlinson, Brian (ed.). English Language Teaching Materials: A Critical Review. London: Continuum, 2008.

Tran, Anh. "An Approach to Basic-Vocabulary Development for

English-Language Learners". Reading Improvement 43/3 (2006): 157-162.

Villas, Marilou. "Extensive Reading: Its Effects to Learners' General Language Competence". The Online Journal of New Horizons in Education 6/4 (2016): 80-85.

Wan-a-rom, Udorn. "Comparing the Vocabulary of Different Graded-Reading Schemes". Reading in a Foreign Language 20/1 (2008): 43-69.

Waring, Rob. "Graded and Extensive Reading-Questions and Answers". The Language Teacher 21/5 (1997): 9-12.

Waring, Rob. The "Why" and "How" of Using Graded Readers. Oxford University Press, 2000.

Waring, Rob – Takaki, Misako. "At What Rate Do Learners Learn and Retain New Vocabulary From Reading a Graded Reader?". Reading in a Foreign Language 15/2 (2003): 130-163.

West, Michael. "Simplified and Abridged". ELT Selections. Ed. William Rowland Lee. 188-192. London: Oxford University Press, 1955.

Widdowson, Henry. "Context, Community and Authentic Language". TESOL Quarterly 32/4 (1998): 705-716.

Wodinsky, Marilyn – Nation, Paul. "Learning From Graded Readers". Reading in a Foreign Language 5 (1988): 155-161.

Yano, Yasukata – Long, Michael – Ross, Steven. "The Effect of Simplified and Elaborated Texts on Foreign Language Reading Comprehension". Language Learning 44/2 (1994): 189-219.

Young, Dolly Jesusita. "Linguistic Simplification of Second Language Reading Material: Effective Instructional Practice?" *Modern Language Journal* 83/3 (1999): 350-66.

Elektronik Kaynaklar

www.tdk.org.tr [erişim tarihi 23.07.2018]

<http://www1.harenet.ne.jp/~waring/papers/Writing%20a%20graded%20reader.doc> [erişim tarihi 21.04.2017]

www.lex tutor.ca [erişim tarihi 09.07.2018]

KÜRESELLEŞME VE ÇAĞDAŞ SANAT

Atiye GÜNER *

İsmail Erim GÜLAÇTI **

Öz

Bu çalışmanın amacı çağdaş sanatın, küreselleşmenin önemli bir dinamiği olduğunu ortaya koymaktır. Küreselleşme olgusunun sanatla ilişkisi sorgulanmış, çağdaş sanat; sanatçı, küratör, çağdaş sanat fuarları ve bienaller, küreselleşme olgusu üzerinden incelenmiştir. Küreselleşme ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel alanlarda bütüncül bir yapıya sahiptir. Küreselleşme ekonomik, politik ve sosyo-kültürel yapıların biraraya gelmesi ve yeni iletişim teknolojilerinin küresel kullanımıyla oluşur (Erdoğan, 2013, 76). Küreselleşmenin homojenleşme, kutuplaşma, hibritleşme gibi kültürel getirileri sanata yeni bir kimlik kazandırmıştır. Çağdaş sanat diye tanımlanan bu yeni kimlik; disiplinlerarası, çok kültürlülük özelliği taşıyan, zaman, mekan kavramından bağımsız, anlatım ve plastik dil açısından çok çeşitlilik içeren bir yapıya sahiptir. Sanat, toplumun kendini ifade etmesini sağlayan kültürel bir güçtür. Günümüzde kültürün iletkenleri olarak dijital teknoloji ve medya, çağdaş sanatın en önemli belirleyenleridir. Çağdaş sanat, iletişim teknolojilerindeki gelişme ile hız faktörünü kazanarak zaman ve mekandan bağımsızlaşmıştır. Ekonomik sistemle bütüncül bir yapı oluşturmakta, yaşamın içinde yer almakta ve küreselleşmenin kültürel boyutunun büyük bir bölümünü oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Küreselleşmenin Boyutları, Çağdaş Sanat, Kültür Endüstrisi, Küratör

* Öğr. Görevlisi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi İletişim Fakültesi Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, e-mail: atiye.guner@hku.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat Tasarım Fakültesi, e-mail: egulacti@yildiz.edu.tr

Globalization and Contemporary Art

Abstarct

Purpose of the study is to provide evidence for the fact that contemporary art is an important dynamism of globalization. The relationship between globalization and art was examined and contemporary art, artists, curators, contemporary art fairs and biennials have been studied through the phenomenon of globalization. Globalization; economic, political, socio-cultural areas have a holistic structure. Globalization occurs with a combination of these structures and the global use of new communication technologies (Erdoğan, 2013, 76). The cultural connotations of globalization, such as homogenization, polarization, and hybridization, have given a new identity to art. This new identity, defined as contemporary art, has a multidisciplinary structure that is independent of time, space and diverse in terms of expression and plastic language. Art is a cultural power that allows people to express themselves. Digital technology and media are important determinants of contemporary art. Contemporary art has become independent of time and space by acquiring the speed with the development of communication technologies, forms an integrated structure with economic system, takes part in life and forms a large part of the cultural dimension of globalization.

Keywords: Globalization, Dimensions of Globalization, Contemporary art, Culture industry, Curator

Giriş

Küreselleşme; uluslararası, ekonomik, sosyo-kültürel, siyasal ve politik ilişkilerin, ileri iletişim teknolojileri ile hızlanarak artması ile dünyanın ekonomik, teknolojik, siyasi ve kültürel alanlarda tek büyük bir pazara dönüşme sürecidir. Küresel (global) sözcüğünün kökeni 400 yıl öncesine gitse de küreselleşme (globalization) kavram ve olgu olarak daha yenidir. İlk kullanıldığı 1950'lerin sonundan bugüne kompleks ve tartışmalı bir kavram olan küreselleşme kavramı için, giderek genişleyen literatür henüz bir tanım konusunda uzlaşmış değildir (Çelik, 2012, 57-58). Uluslararası, siyasi, teknolojik, ekonomik ve sosyo-kültürel alanlarda görülen küreselleşme olgusu, daha çok ekonomik boyutuyla incelenmiştir. Ancak küreselleşme

üzerine artarak yapılan çalışmalarla küreselleşmenin sadece ekonomik bir olgu değil, toplumsal yaşamın birçok ayrıntısını içeren bir oluşum olduğu anlaşılmaya başlanmıştır (Günsoy, 2006, 3). Küreselleşmeye dair tanımların birçoğunda varolan “çokulusluluk”, mal ve hizmetin uluslararası dolaşımını sağlayan “serbest piyasa” faktörü, iletişim sektöründeki hızlı gelişme ile oluşan “hız” faktörü ve tüketim anlayışında oluşan değişiklikler ekonomik açıdan tektipleşmeye gidilmesine neden olduğu gibi kültürel bir entegrasyon süreci başlatmıştır. Kültürel entegrasyon, bilişim, iletişim teknolojileri ve medyanın yarattığı güçlü iletişim ile daha da hızlanmaktadır. Yaşanan süreç sanatı daha hareketli (mobilize), güçlü etkileşim platformları yaratan disiplinlerarası bir yapıya dönüştürmektedir.

Küreselleşme Üzerine Görüşler

Julian Stallabrass “Küreselleşmenin Parçalanışı ve Çağdaş Sanatın Açmazları” isimli makalesinde küreselleşmeyi paranın, yatırımın ve metaların daha serbest dolaşımı ve bu özgürlüğü düzenleyen hukuki anlaşmalar ve eşitlikçi olmayan uluslararası ticaretin yarattığı sonuçlar bağlamında düşünmek gerektiğini söyler (Stallabrass, 2013). Peter Dicken’e göre küreselleşme uluslararasılaşmadan daha ileri ve kompleks bir kavram olup mal ve hizmet akımlarının ülke ve bölge sınırları içinde artmasını sağlayan ve ekonomik faaliyetlerin uluslararası alanda dağılımını arttırmak suretiyle ulusların fonksiyonel entegrasyonunu sağlayan bir olgudur (Çelik, 2012, 59). Harris, küreselleşmeyi “mal ve hizmetlerin üretiminin, dağılımının ve pazarlamasının uluslararasılaştırılmasının artmasıdır” diye tanımlar (Harris, 1993, 1). Ersoy’a göre günümüzde küreselleşmenin mahiyetini, sınırlarını belirleyen ona yön ve biçim kazandıran esas unsur batı kaynaklı kapitalizmdir. Kapitalizmin genelinde dünya geneline hakim olmak ve onu bağımlılık ilişkileri dahilinde adeta tek pazar arzusu ve stratejisi haline getirmek vardır (Ersoy, 2008, 143). Üretim faktörlerini belli bir güç altında toplama

isteği toplumların politik ilişkilerinin artmasına neden olmuştur. Uluslararası ilişkilerin artışı insanlıkla ilgili temel ilkelerin saptanmasında yol gösterici olan kültürel ilişkilerin hızlanmasına neden olmuştur. Roland Robertson küreselleşmeyi şöyle tanımlar: "Küreselleşme dünyanın kontrol altına alınmasını ve tek bir bütün olduğunun farkına varılmasını ifade etmektedir. Ayrıca dünya üzerinde yaşayan insanların birbirlerine olan bağımlılıkları ile ilgili bilinç de hızla artmaktadır" (Robertson. 1992, 8).

McLuhan 1962 yılında yazdığı "Gutenberg Galaxy" isimli kitapta "The Global Village" betimlemesiyle dünyayı büyük bir küresel köye benzetmiştir. İletişim teknolojisindeki hızlı gelişmeler, kolektif kabile bilincini yeniden canlandırmakta, dünya her an herkesin birbiri ile etkileşimde bulunabileceği küresel bir köye dönüşmektedir. McLuhan küreselleşme bağlamında düşünürleri etkileyen üç önemli durumdan bahsetmiştir. İletişim araçlarında elektriğin kullanılışı, insanın sinir sistemine benzeyen bir haberleşme ağı yaratmakta; bu haberleşme ağı sayesinde dünyanın bir bütün olarak algılanması mümkün olmaktadır. Gece ve gündüz eşit aralıklarla 24 saat çalan mekanik saatlerin tüm dünyada kullanılışı, zamanın mekandan bağımsızlaşmasına, modernizasyonu yayan ticaret ve sanayinin gelişimine yol açan devrimsel bir olaydır. Üçüncü olarak paranın alışverişlerde ödeme aracı olarak kullanımının yaygınlaşması ekonomik faaliyetlerin hacmini arttırmakta ve hızlandırmaktadır (Eşkinat, 1998, 37-40). McLuhan'ın tespitleri küreselleşme teorisi üzerine çalışmalar yapan düşünürlere katkıda bulunmuştur. Anthony Giddens küreselleşmenin ön koşulunun zamanın mekandan bağımsız kalması olduğunu söylemiştir. Evrensel saatlerin kullanımı ile zaman evrenselleşmiştir. Küresel haritalar mekânın evrensel boyutlarda algılanmasını sağlamıştır. Böylece toplumsal ilişkiler zaman ve mekandan kaynaklanan sınırlamalardan kurtulmuş ve dünya ölçeğinde yeniden yapılanmıştır. Giddens toplumların artan ilişkilerinin ekonomik değil toplumsal, kültürel ve politik alanlarda da etkili olup toplumun yeniden yapılandığını ileri sürmüştür (Çelik,

2012, 59).

Tanımlarda görüleceği gibi küreselleşmeyi sadece ekonomik değişikliklerle açıklayabilmek mümkün değildir. Başlangıç sebebi ekonomik gibi gözükse de küreselleşme olgusu ekonomik, politik ve kültürel alanlarda bütüncül bir yapıya sahiptir. Marcuse, geç kapitalizmin temel özelliğinin bütüncül bir toplum olduğunu bu yapı içerisinde teknoloji, siyaset ya da kültürü kopuk biçimde ifade etmenin olanaksız olduğunu söylemiştir. Marcuse'ye göre çağdaş sanayi toplumu, teknolojik temelini düzenleyiş biçimiyle, iktisadi-teknik tektipleşmeyi sağlar ve bu bütüncüllüğü sağlamada en önemli görev kültüre düşer (Dellaloğlu, 2018, 111).

Küreselleşmenin Kültürel Boyutu ve Sanatla İlişkisi

1960'lardan sonra dünyada yaşanan sorunlar; 1963 Vietnam krizi, 1970'lerde ABD'nin kapitalizm modelindeki sorunlar, ABD'de ve Avrupa'da halk hareketleri, enflasyon ve özellikle petrol krizi neo-liberalizmin koşullarını hazırlar. 1960-1980 yılları arasındaki postmodernizm diye adlandırılabilir geçiş döneminden sonra, İran-İrak savaşının (1980-1988) yaşandığı, Berlin duvarının yıkıldığı (1989), Sovyetler Birliğinin dağıldığı, Çin'in kapitalist ekonomiye geçişi ve Yugoslavya'da iç savaş (1990- 1995) ve ardından dağılmanın yaşandığı dönem ile birlikte Neo-liberalist bir sistem dünyaya hakim olur (Erdoğan, 2013, 79). Çokuluslu şirketlerin ortaya çıktığı, ulus devletlerin yok olmaya başladığı sistemde kültürel entegrasyon kaçınılmazdır. İletişim ve bilişim teknolojilerindeki hızlı gelişme kültürel entegrasyon sürecini hızlandırmış; dünyanın uzak köşelerindeki toplumların bile birbiriyle anında iletişim kurup haberdar olmaları kuvvetli bir etkileşime neden olmuştur. Bir anlamda yeni çokuluslu ekonomik sistem küreselleşmenin kültürel boyutunu çok önemli bir hale sokmuştur.

Kültür dünyayı anlamlandırabilmeyi ve toplumsal kimliklerimizin oluşmasını sağlayan değerler bütünüdür. Sanat ise

kültürel değerlerin büyük bir bölümünü kapsamaktadır. İnsanlığın doğa karşısında varoluşunu kanıtladığı birbiri ile iletişim kurabildiği önemli bir güç, bir ifade dilidir. Aynı zamanda toplumların birbirlerini etki altına aldığı yollardan birisidir. 20. yüzyılın sonlarına doğru yaşanan küreselleşme ile kültürün ve buna bağlı olarak sanatın ekonomikleştiği, piyasanın isteğine göre şekillendiği görülmektedir. Bu durumun en iyi göstergesi sanatın reklam sektöründe markalandırmaya yönelik kullanılışdır. Günümüzde sanat, reklamcılık ve tasarım birbirinden ayırt edilememektedir.

Kültür ve sanatın endüstrileşmesine 1944’de yazdıkları “Aydınlanmanın Diyalektiği” isimli yapıtlarıyla Frankfurt okulu düşünürlerinden Adorno ve Horkheimer dikkat çekmişlerdir. Geç kapitalizmin sadece ekonomik ve siyasi yönden açıklanamayacak kadar gelişmiş bir yapıya sahip olduğu üzerinde dururlar. Gelişmiş kapitalizm içinde paranın bir kültür haline dönüştüğünü, kültürün metalaştığını ileri sürerek kültür endüstrisi denilen bir kuram geliştirirler. Kültür endüstrisi, tüketim toplumu, kitle kültürü, popüler kültür gibi kavramlarla kültürün artık alınıp satılabilir, serbest piyasaya tekrar tekrar sürülebilir bir meta oluşundan bahsederler. Kültür endüstrisi sürecini harekete geçiren dinamik, piyasadır. Simgesel biçimler artık bir bütün olarak pazara yönelik olarak üretilirler. Dolayısıyla kültüre damgasını vuran temel güçlü, en geniş satışı yakalamak en çabuk ve çok kara ulaşmak haline gelir. Kültür endüstrisi kavramı sanat için de geçerlidir. Adorno ve Horkheimere göre sanat da metalaşmıştır. Frankfurt Okulu düşünürleri, Kant’ın Yargı Gücünün Eleştirisinde sanat için kullandığı “ereksiz ereklilik” deyişinin sanatın metalaşmasıyla tam tersine çevrildiğini ileri sürerler. Kant Yargı Gücü’nün Eleştirisi’nde belirttiği “ereksiz ereklilik” ilkesi temelinde “özgür sanat” ile “ücret sanat” arasında bir ayrım yapar. “Özgür sanat” kendi dışında hiçbir ereği olmayan sanattır. “Ücret sanat” ise aslında başka bir erek için üretilmiş sanattır. Sanatın kendi dışında hiçbir ereği olmamalıdır. Ancak o zaman sanat özgürdür. Sanat eserlerinin bir meta olarak ileri

sürülüğü ile Kant'ın kendi dışında hiçbir ereği olmayan sanat olarak nitelediği özgür sanat yerini bir erek için üretilmiş olan ücret sanata devreder. Benjamin'in deyişyle 'yapıtın halesi' kaybolur, herbiri bir diğerinin aynısı durumuna geçer, metalaşır. Burada yeni olan sanatın metalaşması değil özerkliğinden vazgeçip tüketim metaları içinde gururla yerini alışı, kültür endüstrisinin önemli bir dinamiği haline gelişidir (Dellaloğlu, 2018, 106-115).

Ali Artun, *Çağdaş Sanat ve Kültüralizm* adlı kitabında, Demirperde'nin yıkılıp soğuk savaşın son bulmasını izleyen dönemi "Kültür Tutulması" başlığı altında inceler. O dönemde dünyanın bir kültür dönemecine girdiğini; toplumsal, siyasi hayat ve düşüncenin giderek kültüre soğurulduğunu söyler. Yükselen bu kültür furyası modern zamanlardan çağdaş zamanlara dönüşümün bir sonucudur. Modern kültürün bütün insanlığı aynı uygarlık tarihine kurgulayan homojen yapısı küreselleşme ile heterojenleşmiştir, evrensel karşıdır, tikeldir, rölatiftir. Neo-liberalist sistemde kültür ekonomikleştikçe ekonomi de kültürelleşmektedir. Çağdaş toplum, kültürel özgürleşme adına piyasa tarafından yeniden tasarlanmaktadır ve burada en önemli aracı sanat olmaktadır (Artun, 2015, 9-17). Hem kültürel aracı durumuna düşmekte hem de sanatın kendisi nesnelleşmektedir. Kültürün bir anlamlandırma sistemine evrilmesi sanatı daha da güçlendirmektedir. Böylece sanat, 19. yüzyıldaki özerkliği terk ederek çağdaş yaşamın anlamlandırılmasında ve çağdaş öznelerin inşasında işlevselleşir.

Yılmaz, Bourriaud, Şahiner, Antmen, Danto, Sarup, Barrett, Harris, Wilson gibi birçok düşünür ve eleştirmenin görüş birliği ettiği şey, 1960'ların sanata getirilerinin sosyo-kültürel, teknolojik, ekonomik ve politik itkilerle eş zamanlı bir şekilde ortaya çıkıp sanattaki plastik, estetik, felsefi bir kırılmaya yol açtığıdır. Böylece modern sanat yaklaşımlarının yerini birçok farklı malzeme ve tekniğin bir arada olduğu ve dolayısıyla farklı estetik kaygılarla ortaya çıkan çağdaş yaklaşımlara bıraktığı görüşleri ortaya çıkmıştır.

Çağdaş terimi ise modern sonrası dönemi ifade etmekte olup en geniş anlamıyla postmodern ve güncel oluşumları içermektedir (Onan, 2016, 7-9).

Sanatın Küreselleşen Yapısı: Çağdaş Sanat

Küreselleşmenin sosyo-kültürel getirileri konusunda üç görüş vardır. Birinci ve yaygın görüş olan homojenleşme, küreselleşme ile toplumların günlük yaşam pratikleri ve kültürlerinin birbirine benzediği görüşüdür. İkincisi kutuplaşmadır ki homojenleşme tezi aynı zamanda kutuplaşmayı da birlikte getirmektedir çünkü kutuplaşma tezine göre bilginin küreselleşmesiyle oluşan teknolojik değişimler, kültürler arası diyalog için kullanılabilirliği gibi ırkçı bir nefret ve etnik ulusalcılığın müdafaası için de kolaylıkla kullanılabilir. Üçüncü ileri sürülen tez de küreselleşmenin çok kültürlülüğü ve çoğulculuğu teşvik edişidir (Holton, 2013, 62-71). Her ne kadar kültürel anlamda benzer bir kültüre evrilmeden söz edilse de toplumların kendi kültürlerinden kopmalarının zorluğu açıktır. Belirli kültürler belki de birbirine benzeyerek var olacaktır. Böylece zamanla birbiri ile birleşerek melez (hibrit) kültürler ortaya çıkacağı düşünülmektedir. Etnik kültürlerin çağdaş sanatta öne çıkarılışı bir anlamda ötekileştirilen kültürlerin gözönüne çıkarılarak aslında ötekileştirenin daha ayrıcalıklı ve üstün olduğu izlenimini vermektedir. Bu da çok kültürlülüğün etnik ayrımcılığı güçlendiren, ırkçılık anlayışına dayalı bir tutum olduğu görüşünü ortaya koymaktadır.

Küreselleşme ile öne çıkan çok kültürlülük, kutuplaşma, hibritleşme görüşleri, çağdaş sanatta öne çıkan yersiz yurtsuzlaşma, eklektisizm, disiplinlerarasılık gibi kavramlarla ifade bulmuştur. Zaman ve mekan anlayışlarının küreselleşmesi, kültür endüstrisi ile sanatın meta olduğu anlayışları ve iletişim teknolojisindeki hız faktörü sanat anlayışında, sanatın sergileme mekanlarında, anlatım dilinde köklü değişikliklere neden olmuştur.

1990'lardan itibaren dünyada yaşanan olaylar neticesinde özellikle sosyalist rejimin sona ermesi ile birçok farklı kültür özgürleşmiş, bireylerin aidiyetleri belirsizleşmiş, bu durum sanatsal üretimleri de etkilemiştir. Kültürler arasında böylesi bir geçicilik ve kayganlık aynı toplumsal dönemin ürünleri olan sanat yapıtları için de geçerlidir. Bireylerde oluşan çok kültürlü bakış ve algılama, yapıtlara da yansımıştır. Sanat yapıtlarında çok kültürlü bir yapı kurgulanmakta ve farklı kültürlerin öğeleri kullanılmaktadır. Malzeme olarak sanatta çok parçalılık hakim olmaktadır. Sanat yapıtları bienal, trienal gibi geniş çaplı sanat etkinliklerinde buldukları yerin kültürel değerlerine göre farklı kurgulanabilmektedir. Kökeni sosyolojik olan bir terimle ifade edilirse yersiz yurtsuzlaştırılmaktadır. Eklektisizm çağdaş yapıtları modern yapıtlardan ayıran en önemli kriterdir. Farklı çağ ve unsurlardan öğeler bir arada bulunabilmektedir (Onan, 2016, 11-15). Nam June Paik'in, ilkinin 1974'de oluşturduğu Budha heykeli ve karşısındaki TV ekranından oluşan video enstalasyonlarında çağdaş sanatın disiplinlerarası yapısı görülmektedir. Geleneksel kültür ile ileri teknoloji bir araya getirilmiş; çağdaş sanatın disiplinlerarası oluşu, malzeme kullanımındaki çok parçalılık ve çok kültürlülük ironik bir biçimde sergilenmiştir (Görsel 1). Gagosian Galeri'de bulunan "Golden Buddha" (2005), 2015'de Honkong Art Basel'de sergilenmiştir.

Görsel 1: Golden Buddha, 2005, Video enstalasyon, Gagosian Galeri

Çağdaş sanat dönemi sanatla piyasanın birbirine çok yaklaştığı dönemlerden biridir. Günümüzde medya, reklam ve sanat birbirinin ayrılmaz parçası olarak sanayi kurumu şeklinde çalışmaktadır. Küresel dünya düzeninde sanat, bir yatırım aracı, kültürel bir aracı ve sistemin kendini meşrulaştırma aracı olarak kullanılabilir (Tunçelli, 2014, 69-70). Ali Artun'a göre kültürün ekonomikleşmesi ile sanat önce bir iletişim diline indirgenmekte oradan da şirketlerin kurumsal kültürlerine eklenmek üzere yönetim birimlerine soğurulmaktadır. Böylece sanat, başarı kriterleri piyasaya göre belirlenmiş şirkete dönüşmektedir. Avrupa Kültür Vakfı'nın (ECF) yayınladığı "Sarsıntılı Zamanlarda Sanat Yönetimi" Kılavuzunda "Kültürel Politikanın Kilit Başlığı" altında belirlenen modelde "Sanat ürünü başka herhangi bir üründen farklı değil; dolayısıyla başarısı da ancak piyasadaki başarısıyla ölçülebilir."denmektedir (Artun, 2015, 46-48). Sanat ve yaratıcılık, küreselleşme ile kültürel ekonomiye dahil olmakta, piyasanın yönetiminde işleyen bir finans aracına dönüşmektedir.

İngiliz sanatçı Damien Hirst'ün Mayfair Galeri'nin vitrinine yerleştirdiği enstalasyon çalışması aynı gece eseri çöp sandığını söyleyen temizlikçi tarafından atılır. Yarı dolu kahve fincanları, sigara izmaritleri ile dolu kül tablaları, boş bira şişeleri, boyalı bir palet, şövale, merdiven, fırçalar, şeker ambalajları ve yere yayılmış gazetelerden oluşan eser, Eyestorm Galerisinin sergi açılışı öncesinde düzenlediği V.İ.P galasında tanıttığı sınırlı sayıdaki eserin temel parçasıdır. Temizlik görevlisi yaptığı açıklamada eserin sanat eseri olduğunu anlamayıp çöp sandığını ve attığını belirtir. Sanatın günlük yaşamla ilişkisi üzerinde duran Damien Hirst bu açıklamaya aşırı derecede komik diye tepki verir (Kuspit, 2006, 13-14).

Görsel 2: Joseph Beuys, “Ausfegen” (Süpürüp Atma), 1972-1985, Rene Block Koleksiyonu, Neues Müzesi, Nürnberg

Joseph Beuys, 1 Mayıs 1972’de sosyal eşitliğin herkes için aynı olması gerektiğini savunarak Berlin Karl Marx Meydanında iki öğrencisiyle birlikte, gösterilerden sonra süpürme eylemi yapar

(Battinelli, t.s). Süpürge ve süprüntüler galeride sergilenir (Görsel 1). Joseph Beuys'un enstalasyonunda gündelik yaşama ait nesnelere göstergeye dönüşmüştür. Çağdaş sanatın görsel bir temsil ortamına dönüşmesi Kuspit'e göre kültürün küreselleşen dünyada bir anlamlandırma sistemi olarak ortaya çıkışı sanatı güçlendirirken bir yandan da tüm yaşama dahil ederek onu popülerleştirmektedir (Kuspit, 2006, 96). Göstergeler anlamlarından bağımsızlaşmakta çağdaş sanat bir illüzyon ortamına indirgenmektedir. Dil ve nesnenin gündelik araçlar kullanılarak kavramsal çatışma yaratan göstergesel işler yapılması modern sonrası sanatın bir ifade dili olmuş ve bu gündemdeki siyasi konularla da ilişkili olmuştur.

Jeff Koons'un, yanlarında floresan tüpleriyle pleksiglas bir kutuya yerleştirilmiş elektrik süpürgelerinin yer aldığı eseri Sotheby's'de satışa sunularak 2,16 milyon dolara satılır (Görsel 2). Müzayede kataloğunda eserin "toplumsal cinsiyet rollerinin yanı sıra tüketimciliği konu edindiği" belirtilmiştir (Thompson, 2012, 42).

Görsel 3: Jeff Koons, New Hoover Convertibles

Zaman ve mekandan bağımsız, çağdaş sanat eserlerini belirleyen en önemli belirteç hız faktörü olmuştur. Sanat eserleri hızlıca üretilmekte ve hızlıca tüketilmektedir. Tracey Emin'in "Everyone I Have Ever Slept With 1963-95" isimli eseri doğduğundan bu yana birlikte uyuduğu kişilerin isimlerini işlediği mavi bir çadır enstalasyonudur (Ozgun,2014). Saatchi koleksiyonunda olan eser 1997'de Saatchi koleksiyonundan derlenen Sensation Sergisinde sergilenir. 2004 yılında, bulunduğu sanat deposunda çıkan yangında yok olur (Görsel 3).

Görsel 4: Tracey Emin, Everyone I have Ever Slept With 1963-95

Tracey Emin'in cinsellik, depresyon, ölüm gibi temaları işlediği kendi yatağı ve dağınık objelerden oluşan "My Bed" Enstalasyonu 1999'da Tate Modern'de sergilenir (Baransel, 2011). Bir Alman sanayici tarafından 3.8 milyon dolara satın alınan eser 10 yıllığına kiralandığı Tate Modern'de 2015'de tekrar sergilenir (Görsel 4).

Görsel 5: Tracey Emin, My Bed, 1999

Sanat dili çağın teknolojik olanakları ile enstalasyon, medya sanatı veya dijital sanatın ağırlıkta olduğu bir görünüm kazanmaya başlamıştır (Görsel 5,6).

Görsel 6: Candice Breitz, Love Story, Video Enstalasyon, 2016

Görsel 7: Candice Breitz, Love Story, Video Enstalasyon, 2016

Candice Breitz küresel bir soruna, mülteci sorununa, ülkesini terk eden altı farklı kişi ile röportaj yaptığı “Love Story” video enstalasyonu ile dikkat çekiyor. Video gösterimi iki farklı odada yapılıyor. Kurulumun ilk odasında, bu zorunlu göç hikayeleri, iki sanatçı Alec Baldwin ve Julianne Moore tarafından geniş bir ekrana aktarılıyor. İkinci bir alanda, orijinal görüşme görüntüleri altı monitörde görülüyor, mültecilerin her biri kendi deneyimlerini anlatıyor (Museum of fine arts, 2018). Küresel ölçekli sorunlar dijital teknolojinin tüm imkanları kullanılarak sanata malzeme olmaktadır. Sanat aracılığı ile küresel sorunlara duyarlılık geliştirilmekte olduğu ve çağdaş sanatın küreselleşme ile çok sıkı bir ilişki içinde olduğu gözlemlenmektedir.

Çağdaş sanat siyasetle çok yakından ilişkilidir. Çağdaş sanat-siyaset ilişkisi protest sanat, aktivist sanat başlıkları altında incelenebilir. Sanatçı, siyasi veya küresel sorunu, grafiti, sokak sanatı, yerleştirme, performans sanatı gibi disiplinlerarası alanlarda mesaja dönüştürür. Gerçek kimliği bilinmeyen, dünyanın birçok yerinde yaptığı grafitilerle protest ve aktivist tavır sergileyen Britanya'lı sanatçı Banksy, İsrail'in Filistinle arasına ördüğü Batı Şeria duvarının tam karşısında bir otel satın alır. "Walled off Hotel" adını verdiği ve bazı duvarlarında resimlerinin bulunduğu otel Filistin-İsrail sorununa dikkat çeker. Banksy'nin Kudüs'te bir garaj yanındaki duvara stensil ve spreyci boyalarla yaptığı "The Flower Thrower" ikonik bir duvar resmidir. Banksy'nin kendi kitabı Wall and Piece'in kapağıdır.

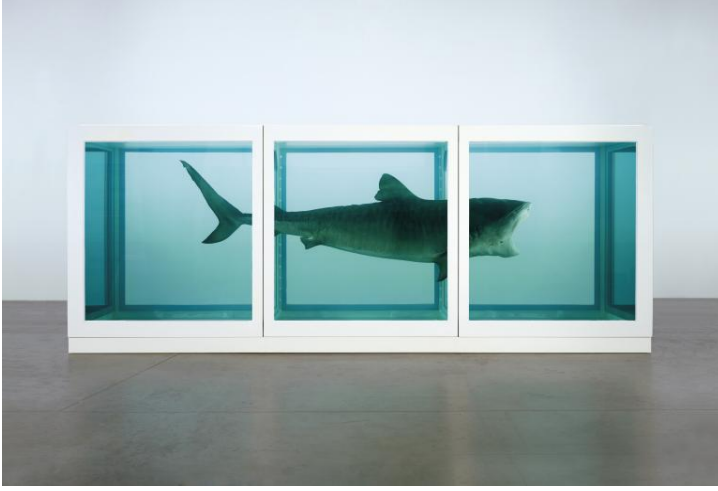
Görsel 8: Banksy, The Flower Thrower, 2005

Çağdaş Sanatçı

Sanat anlayışındaki, uygulama ve sergileme boyutundaki değişimler sanatçı kimliğinin de değişimine yol açmıştır. Bu değişimle sanatçı sadece sanatsal becerilerini izleyiciye sunmaya çalışan ve tinsel aura yaratan biri değildir. Neo-liberalist ekonomik

sisteme ayak uydurarak markalaşmaya doğru giden bir süreç izlemeye başlar. Bu süreçte sanatçının kendini diğer disiplinlerden beslemesi ve felsefe, sosyoloji, teknoloji, ekoloji, müzik, edebiyat, matematik ya da daha birçok farklı disiplinin bilgisiyle etkileşime girmesi gerekmektedir. Malzeme ve teknik açıdan da sınırları zorlamak durumundadır. Böylece sanat yapıtı da kolektif bir bilincin ürününe dönüşür (Onan, 2016, 19-20). Donald Kuspit modern sonrası sanatın en büyük sorununu izleyicinin sanata yatırım yapacak bir müşteri olmasında görür. Kuspit'e göre post sanatçı ise izleyicinin kafasını karıştırarak, gerekirse kendi reklamını yaparak piyasanın hareketliliğini sağlayan baş aktördür. Marjinal yaşamı ve söylemleri ile Andy Warholl yeni sanatçı tipinin önemli bir göstergesidir. Julian Schnabel ise kendisinin "Picasso'dan sonra gelmiş geçmiş en büyük lanet olası sanatçı olduğunu" beyan etmiştir ve Kuspit'e göre bu söylem onun satışını arttırmıştır (Kuspit, 2006).

"Marka bir isim olmak hayatın önemli bir parçası, içinde yaşadığımız dünya bu" diyen sanatçı Damien Hirst'ün, Saatchi tarafından finanse edilen "The Physical Impossibility of Death in the Mind of Someone Living" (Yaşayan Birinin Zihninde Ölümün Maddi İmkansızlığı) isimli dondurulmuş köpekbalığı enstalasyonu on iki milyon dolara satılır. Kendisi kadar ismi de büyük sansasyona neden olan eser (Görsel 8) sanatçısı tarafından 2007 yılında yenilenerek New York Metropolitan Müzesinde sergilenir. Don Thompson'a göre bu tekrarlar sanat eserinin bir eşinin daha yapılamayacak olduğu varsayımı sanatçının kendisi tarafından çürütülmüş olur (Thompson, 2012, 99-101).

Görsel 9: Damien Hirst, The Physical Impossibility of Death in the Mind of Someone Living, 1991

Sanatçılar için sanat piyasasında gündemde kalabilmek davranışlardaki farklılıklar ile de olabilmektedir. Sanatçı Haluk Akakçe 2005 Yılında Milliyet gazetesinin başlattığı “Baba Beni Okula Gönder” projesinin 5. yılında kız çocukları yararına düzenlenen on bir farklı daldan sanatçının ve elli altı ressamın yapıtlarından oluşan sergi sonrası düzenlenen müzayedeye katılır. Toplam iki milyon yüz bin TL gelir elde edilen müzayedede Haluk Akakçe, Türkan Şoray’ın “Figürlü Kompozisyon” çalışmasını ikiyüzbin TL’ye alarak dikkatleri üstüne çeker (Aktaş-Deliklitaş, 2010).

Ahu Antmen, “Nasıl 'yaramaz çocuk' halini aldı, kimseyi ilgilendirmez. Bizi esas ilgilendirmesi gereken genç yaşında dünya çapında hatırı sayılır bir sanatsal başarı yakaladıktan sonra Haluk Akakçe'nin kendi ülkesinde kafasına taktığı perukla şöhret olması” diye başladığı yazısında, çağdaş sanatta resim, mimarlık, ışık, ses gibi mecralardan yararlanarak sanat tarihinden popüler dijital kültüre göndermeler yapan görsellerle geleceğin imgesine yönelik vizyonu dikkat çeken Haluk Akakçe'nin eğlenmek için kafasına taktığı peruktan sonra bir de Türkan Şoray’ın resmini almasıyla kendi

ülkesinde şöhret olmasına dikkat çekiyor ve sanat dünyasında şan, şöhrete yönelik olgunun yeni olmadığını söylüyor. Ünlülerin dünyası ile sanatçıların dünyası arasındaki etkileşimi inceleyen İngiliz sanat tarihçi John Walker'a göre Picasso ve Dali'den sonra Andy Warhol, Jeff Koons, Tracey Emin, Jackson Pollock, Jean Michel Basquiat, Damien Hirst, Julian Schnabel, Joseph Beuys'un önde olduğu çağdaş sanatçılar içinde marjinal yaşantılarıyla dikkat çeken olduğu gibi sanatçıların çoğu da medyanın ilgisini kendi çıkarları yönünde bilinçli olarak yürütmektedir (Antmen, 2010).

Sanatçılar küreselleşen dünyada ekonomik sisteme uyum sağlamak ve farklılıklarını ortaya koymak için markalaşma ve kendi şirketlerini kurma yoluna gitmektedirler. Marina Abramovic Newyork'da 1936 Yılında yapılmış bir binayı satın alarak 2013'de kendi adını taşıyan Marina Abramovic Enstitüsüne (MAI) dönüştürmeye çalışır. OMA tarafından tasarlanacak enstitünün 20 milyon dolarlık bütçesinin bir kısmını toplayabilmek için başlatılan Kickstarter bağış kampanyası için Lady Gaga'nın yer aldığı bir tanıtım filmi çekilir. Birkaç yıl sonra MAI projesinin maliyeti 31 milyon dolara çıkınca performans sanatı ve farklı disiplinlerden iş birliklerinin gerçekleşeceği yer olarak kullanılması tasarlanan enstitü projesinden vazgeçilir (Sanatatak, 2017). Hudson'da yer alan binayı satma kararı alan Marina Abramovic, "Artık sloganımız: Bize gelmeyin, biz size geliriz" diyerek yaptığı iş için tek bir mekana bağlı olmayacağını söylemektedir. Kickstarter projesi ile Marina Abramovic'e destek olan Lady Gaga, "Abramovic Method" adı verilen performansı gerçekleştirdiği bir video çekti. Videonun başlangıcında enstitüyü marka olarak temsil eden baştan aşağıya beyaz kıyafetler içindeki Lady Gaga, ilerleyen dakikalarda tamamen çıplak bir halde ormanda hareket ederken, nefes alma egzersizleri yaparken ve büyük bir kristale sarılırken görülüyor. Burada kitsch'in çağdaş sanatta olağanlığı, reklam ve sanatın iç içe geçmiş yapısı görülmektedir. Çarpıcı olan tarafı da Lady Gaga gibi aşırı stil sahibi bir sanatçının tanıtım filmi için seçilişidir (Görsel 9).

Görsel 10: Abramovic Method, video performance

Küreselleşen Sanat ve Küratörler

Küratör, bir sergi (bir müze kapsamında kalıcı veya bir müzede, galeride geçici sergi) yaratarak çok yaratıcı olan bir “kavram” üzerinden serginin tam olarak tanımını ortaya koyarak, organizasyon, sanatçıların ve yapıtların seçimi, söz konusu serginin yayın/ları, sözsözsel etkinlikleri (konferans, seminer vb.) bu çalışmalarda yer alacak metinleri ve konuşmacıları titizlikle gözetleyerek ve seçerek derinlemesine ele alan kimsedir (Tunçelli, 2014, 71).

Latince curare den türemiş olan kürator kelimesi anlam olarak korumak gözetmek, ilgilenmek gibi anlamlar içermektedir. Küratörler, Roma İmparatorluğu döneminde koruma, gözetme işlevini üstlenen kamu hizmetlileridir. Kendini koruyup, gözetemeyecek durumda olanlara (Reşit olmayanlar, deliler, akıl hastaları, geri zekalılar, sağır ve devesiz hastalar, savurgan olup malını koruyamayanlar), erkek olması koşuluyla küratör atanıyordu. Daha sonraları muhtemelen ortaçağda kiliseyle ilişkilendirilerek cemaattekilerin ruhlarını koruma ya da iyileştirme sorumluluğunun verildiği kişilere küratör denmiştir. Küratörlük modern zamanlarda sanatla ilişkilendirilmiş, müze koleksiyonundan sorumlu kişiler

olarak görülmüştür. Küratör ünvanı sağlam bir kuruma bağlılığı, kalıcı bir koleksiyonun inşasını ve korunmasını ima ediyordu. İkinci dünya savaşından sonraki yıllarda müze küratöründen “sergi yazarı”na bir geçiş oldu yani bugünkü anladığımız anlamda küratörün rolü tarif edilmeye başlandı (Madzoski, 2016, 25-28). Günümüz çağdaş sanatında ise küratörler, kültürel aracı olarak aktif rol oynamaktadırlar. Bourdieu’nun “kültürel araçlar” olarak adlandırdığı kültür, sanat ve eğitim kurumları veya bu alanlarda söz sahibi olan grup ve kişiler, kültürel sınırların çizilmesinde önemli rol oynarlar. Bu grup ve kişilerin neyin sanat eseri olduğu konusundaki görüşleri kurumsal otoritelerce doğru kabul edilir. Bu yüzden sermaye grupları kültürde söz sahibi olabilmek için kültürel araçlar ile yakından ilişkilidir. Küratörler bazında sıkça sorgulanan şey ise bu yapılanma biçiminin, bazı grupların daha fazla kültürel ve sembolik sermaye biriktirmeleri ve bu grupların kendilerince geçerli olan kültür tanımlarını ve dayatmalarını da mümkün kıldığıdır (Yardımcı, 2014, 127-130).

Kültürün ve sanatın piyasayla iç içe olması küratör faktörünü daha girift ve tartışmalı bir hale getirmektedir. Küratörler, satın alma, değerlendirme, eleştiri yapma, sergilemeye karar verme ve sergi için kavram ve konsept belirleme gibi yetkilerle çağdaş sanatın ne olduğunu belirleyen dinamiklerdir ama ne derece özerk bir alana sahip olmaları gerektiği hep tartışma konusu olmuştur.

Land art sanatçısı Robert Smithson, küratörlüğün kurumsallaştırılmasıyla, yapıtlarının yeni kısıtlamalar sistemine dahil olduğunu söylemiş; 1972’de Documenta 5’e sanat yapıtı yerine kaygı ve eleştirilerini içeren bir metin göndermiştir. Bu metinde muhafız diye adlandırdığı küratörlerce, sanatçıların düzmece kategorilere sığıştırılarak kendi kontrolleri dışında bir hapishaneyi destekler duruma geldiğini söyler ve bunu kültürel kapatma diye ifade eder. Kültürel kapatma ile sanat eserlerinin nötr, etkisiz, güvenli hale dönüştürülerek toplum tarafından tüketilmeye hazır hale getirildiğini

söyler (Madzoski, 2016, 35-36).

Finansı elinde tutan güçlerin sanatçı, sanat ve küratörler üzerindeki yaptırımının aslında çok belirleyici ve güçlü olduğunu ifade eden Denizhan Özer bu kurumların küratörleri bir aracı olarak düşünmekte ya da kullanmakta olduklarını söylemektedir. Bir diğer küratör Engin Sustam ise, küratörlüğün politik bir durum olduğunu, “Küratör, eseri satmakla yükümlü hale getirilen bir bağlamdan okunduğunda, tamamen bankaların ve sermaye hareketinin aktörü haline gelen siyasal bir komiser gibi hareket etmekte olduğuna ve komiserlik bu anlamıyla ve varlığıyla artık sanat dünyasında kabul edilmektedir.” demektedir (Çığırılı, 2017).

Küratörler çağdaş sanatı anlamlandırmada etkin rol oynamaktadır. Sanatçıları uluslararası sergilerde buluşturmak, geleneksel galeri ve sergi alanlarından çıkılıp çok çeşitli sergileme yöntemleri belirlemek, sergileri belirli bir konseptte göre düzenlemek gibi yenilikler, küratörlerle gelen yeniliklerdir. Küratörlerin üstlendiği; sanat ortamıyla sanatçıyı buluşturmak, yeni sergi planları yapmak, aracı olmak, günceli takip ederek kavram belirlemek gibi görevler küratörlerin sanat yönetiminde çok etkili bir konumda olduklarını göstermektedir.

Küreselleşme ve Bienaller

Bienaller, çağdaş sanatın küresel dolaşımını sağlayan, iki yılda bir düzenlenen çok büyük ölçekli uluslararası sergilerdir. Genellikle kendilerine ev sahipliği yapan kentlerle isimlendirilirler. Bir veya daha çok küratörün kavram üzerinden belirlediği konseptte düzenlenirler. İlk bienal olan 1895 Venedik Bienali’nden sonra sanat bienallerinin mega ölçekte uluslararası karma sergi anlamını kazanmaları 1990’lı yıllarda sayılarının çok fazla artmaya başlaması ile eş zamanlıdır. En önemlileri Dokumenta, Venedik, São Paulo, Whitney New York olmak üzere 1970’lerde çağdaş sanat alanında uluslararası ölçekte sadece on tane bulunan bienal veya

plurienallerin sayısı 2010'larda da yüzü geçmiştir. 1990'lardan itibaren küresel ölçekli sergilerin artışı ile farklı kimlik ve kültürlerden sanatçıların küratörlerce bir araya getirilişi kültürel hareketlilik sağlamıştır. Küratörlerce bu çeşitliliğe göre yeniden yaratılan ideolojik metinler, Batı dışında çoğu ülkenin, kentlerin veya etnik grupların görünürlüğünü arttırma işlevi de görmüştür. Bienaller, Maurice Roche'un küresel yoğunlaşma anı olarak nitelendirdiği mega bir etkinliktir ve küreselleşmeyi kurgulama ve sunma becerisine sahiptir (Bayrak, 2013, 126-127).

Bir bienal aynı zamanda katılımcı ülkeler için bir tanıtım platformudur. Dünyanın dört bir tarafından gelen sanatçılar, kentin çeşitli mekanlarında yapıtlarını sergiler. Çok sayıda ziyaretçi, sanat eserleri, tanıtım filmleri, forumlar, performanslar ve eş zamanlı sergilerle bir bienal haftalarca süren bir sanat festivaline dönüşmektedir. Yardımcı'ya göre festival ve bienallere katılan izleyici, kendisine gösterilen yapıyı okuyarak farklı anlamlar üretme, dayatılan anlama karşı çıkmak olanağına sahiptir. Bu nedenle festival ve bienaller bir yandan tabakalaşmayı kültürel sermaye ekseninde yeniden üretip varolan toplumsal yapıyı olumlarken bir yandan da bu yapıyı dönüştürme potansiyeli taşırlar. (Yardımcı, 2014, 31).

Küreselleşme ile gelişen çok kültürlülük anlayışı ile birlikte 1990'lardan sonra Avrupa dışında birçok merkezde de bienaller düzenlenir. Yardımcı'ya göre bu sergiler genellikle çağdaş sanatı sergilemenin ötesinde farklı siyasal ve ekonomik beklentilerle gerçekleştirilir ve uluslararası kamuoyunun ilgisini çekebilecek yıldız küratörlere teslim edilir. Ancak yine bu nedenle temel aldığı model batı kanunudur (Yardımcı, 2014, 23-25). Böylece bu coğrafya kendi kültürüne batılı gözü ile bakarak küreselleşmeye hizmet etmiş olur.

Avrupa dışında gerçekleştirilen bienallerin en bilineni 1951'den beri Brezilya'da düzenlenen Sao Paulo Bienali'dir. Asya kıtasında Kwangju Bienali, Afrika'da Dakar Bienali, Bantu Bienali,

Johannesburg Bienali, Avustralya’da Sydney Bienali, Whitney Bienali ve Avrupa’nın çeşitli kentlerinde düzenlenen Manifesta Sergileri çağdaş sanatın önemli etkinlikleri arasında sayılabilir. Julian Stallabrass, bienallerin ilgi odağının batı dışına kayması ile ilgili “O halde bu sergiler, yeni ekonomik ve politik güçlerin kültürel düzeyde geliştirilmesidir ve bu nedenle diğer sergilere ve sanat etkinliklerine göre daha fazla prestij sağlamaktadır” demiştir (Bayrak, 2013, 126-127). Bienaller diğer çağdaş sanat fuarlarından farklı olarak ticari bir konumda değildir ancak Bienallerin yarattığı prestij birçok resmi ve özel kuruluşların kültür politikalarını, çağdaş sanatın konumunu belirleyecek kadar güçlü olmaktadır. Dolayısıyla ticari çıkar gözetmeyen bir yapıda olmalarına rağmen diğer çağdaş sanat fuarlarına öncülük etmekte çağdaş sanat piyasasını belirlemektedir.

Sonuç

Küreselleşme olgusunun yaşamda hissedilmesi küreselleşme süreci olarak tanımlanabilir. 20. yüzyılın sonlarına doğru Berlin Duvarı’nın yıkılışı ve Sovyetler Birliği’nin parçalanışı gibi tüm dünyada gelişen olaylar neticesinde, dünyaya ekonomik olarak tek bir sistemin hakim olduğu düşünülmektedir. Serbest rekabete dayalı bu sistemde çok uluslu şirketler dünyayı kocaman büyük bir pazara dönüştürme süreci içine girmişlerdir. Ülkeler arasındaki sınırlar yok olmaya başlamış; sosyal, siyasi, kültürel alanlarda küreselleşme süreci hızlanmıştır. Bunun yanısıra hızla gelişen teknolojik yenilikler, dijital ve hızlı iletişim toplumlar arasındaki etkileşimi hızlandırmıştır. Küreselleşen dünyada toplumlar ekonomik, kültürel ve siyasi boyutlarda birbirlerinden etkilenecek dönüşüme uğramaktadırlar. Bu dönüşümün gerçekleşmesinde en etkili yollardan biri de kültürel alandır. Kültürel alan incelendiğinde sanat, reklamcılık ve medya sektörünün bütünleşmiş yapısı karşımızda durmaktadır.

Küreselleşmenin kültürel sonuçları çok kültürlülük (melezleşme) ve homojenleşme, sanatta karşılığını eklettisizm,

disiplinlerarasılık, yersiz yurtsuzlaşma gibi olgularla bulmuştur. Özellikle, 20. yüzyıl sonunda çok büyük devletlerin parçalanıp birçok farklı kültürün ortaya çıkışı kimlik tartışmalarına yol açarken, çağdaş sanat fuarları ve bienaller farklı kültürlerin sanatlarını ön plana çıkararak sanatın küresel dolaşımını sağlamışlardır. Küresel bazda oluşturulan temalarla bienaller, hem kültürel etkileşimi arttırmakta hem de sorunları sanat yoluyla küreselleştirmektedir. Çok büyük ölçekli sergileme projeleri olan bienaller aynı zamanda kentleri dönüştürücü etkiye sahiptirler. Çok kültürlülük, homojenlik ve kutuplaşma çağdaş sanatın ontolojik yapısını da çok katmanlı her türlü malzemenin kullanılır olduğu bir yapıya dönüştürmüştür. Sanat yapıtları dijital ortamda ve her türlü mekandakurgulanabilmekte böylece kültürel küreselleşme döngüsünü hızlandırmaktadırlar.

Küreselleşmenin kültürel getirileri sonucunda sanat anlayışında, yapısında, sergilenmesinde köklü değişiklikler olmuştur. Küreselleşme sürecinin yoğun olarak yaşandığı 20. yüzyıl sonlarından itibaren kültür ve sanatın kendisi bir tüketim ürünü, bir meta olarak piyasaya sürülmüştür. Kültür ve sanatın meta gibi kullanılışı da sanatın ekonomik sistemde başlı başına bir sektör, bir yatırım aracı, bir kültürel aracı olmasına yol açmıştır. Kapitalist şirketler önemli bir faktör olarak kültür ve sanatı kurumsal kimliklerine katmışlardır. Sanat ve sanatçı kimlikleri değişmiş, bir endüstri şirketi gibi markalaşma yoluyla çağdaş sanat pazarında yer bulmaya çalışmışlardır. Çağdaş sanat kendini oluşturan yapısıyla, sanatçısıyla küresel sermayenin cazibe merkezi ve kültürel boyutta kullanacağı önemli bir araçtır ve hiçbir dönemde piyasayla bu kadar yakın olmamıştır. Sanat adeta sanat yönetiminde yer alan birimler arasında kurgulanan bir gösteriye dönüşmüştür. Küratörler, sanat danışmanları, galeri sahipleri, galeri ve müze yöneticileri, koleksiyonerler, sanat kuruluşları ve sanatı kurumsallaştıran büyük şirketler kısacası sanat yönetiminde yer alan birimlerin sanatın ne olduğu, nasıl yapılması gerektiği konusunda karar verici merci olmaları sanatın ve sanatçının özgürlüğünü kısıtlamaktadır.

Sanatçılar ayakta kalabilmek adına sanat piyasasının beklentilerine göre davranmayı seçmektedir ama sanatın aurası sermaye bağımlılığını sanat lehine çevirecek kadar büyüktür ki birçok sanatçı bireysel olarak veya sanat inisiyatifleri ile kendilerine özgürlük alanı yaratmaya çalışmaktadırlar. Çağdaş sanatın yerel ve tikel olanı, etnik kültürleri öne çıkararak tavrı da bazen sanatçılar için kendi sanatlarını çağdaş sanat piyasalarında icra edebilmek için fırsat olabilmektedir ama küreselleşen sanat bir yandan bu duruma olanak tanırken diğer taraftan bu tutum kültürler arası kutuplaşmayı belirginleştirmektedir. Çağdaş sanat kutuplaşmaya ve ayrımcılığa hizmet etmiş olmaktadır. Aynı zamanda yerel, etnik sanatlar ötekileştirilerek, güçlü olanın manipülasyonuna uğramaktadır. Çalışmada görülmüştür ki çağdaş sanat küreselleşmenin önemli bir dinamiğidir. Çağdaş sanatın aurası kültürel küreselleşmenin negatif etkilerini olumlu etkileri ile sanat lehine çevirecek kadar büyük olmalıdır.

Kaynakça

Aktaş, İsmail-Deliklitaş, Murat. “Şoray’ın Resmine 200 bin TL”. Hürriyet. 24 Mart 2010. Erişim: 1 Mayıs 2018. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/sorayin-resmine-200-bin-tl-14204051>

Antmen, Ahu. “Ve karşınızda: Haluk Akakçe!”. Radikal. 31 Mart 2010. Erişim: 5 Mayıs 2018. <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ahu-antmen/ve-karsinizda-haluk-akakce-988721/>

Artun, Ali. Çağdaş Sanat ve Kültüralizm. çev. Tuncay Birkan-Nursu Öрге-Elçin Gen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Battinelli, Philippe. “Ausfegen 1972”. New Media Encyclopedia. t.y. Erişim:3 Haziran 2018. <http://www.newmedia-art.org/cgi-bin/show-oeu.asp?ID=150000000034295&lg=GBR>

- Baransel, Zeynep. "Umumi Mahremiyet-Bir Tracey Emin Portresi". E-Skop Dergi (2 Ekim 2011). Erişim: 20 Nisan 2018. <http://www.e-skop.com/skopbulten/umumi-mahremiyet---bir-tracey-emin-portresi/409>
- Bayrak, Bengisu. "Çağdaş Sanatın Ticarileşmesine Küreselleşmenin Etkileri". Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 6/1 (Ocak 2013): 123-137.
- Çelik, Mehmet Yunus. "Boyutları ve Farklı Algılarıyla Küreselleşme". Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 32/2 (Nisan 2012): 57-73.
- Çıgırlı, Eda. "Çağdaş Sanat Ortamında Küratör Olmak". İzlekler Sanat ve Kültür Dergisi (27 Ekim 2017). Erişim: 5 Mayıs 2018. <http://izlekler.com/cagdas-sanat-ortaminda-kuratorun-rolu-eda-cigirli/>
- Dellaloğlu, F. Besim. Frankfurt Okulunda Sanat ve Toplum. İstanbul: Say Yayınları, 2018.
- Erdoğan, M. "Küresel Çağda Çağdaş Sanat ve Küresel Sanat Pazarı. Anadolu Üniversitesi". Sosyal Bilimler Dergisi 15/ 1 (2015): 75-98. <http://dx.doi.org/10.18037/ausbd.98486>
- Ersoy, Ersan. "Tarihsel Kapitalizmden Güncel Kapitalizme Küreselleşme". Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları 1/1 (2008): 143-153. <http://web.firat.edu.tr/daum/docs/71/24%20Tarihsel%20Kapitalizm-Ersan%20ERSOY-ödendi%2011syf-143-153.doc>
- Eşkinat, Rana. "McLuhan'ın Küreselleşme Teorisine Katkıda Bulunan Öncü Görüşleri". Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli İletişim Dergisi 15/15 (Ocak 1998): 33-43.

- Günsoy, Bülent. Küreselleşmenin Ölçülmesinde Sistematik Yaklaşımlar; Karşılaştırmalı Bir İnceleme. Ankara: Kırılgaç Yayınevi, 2006.
- Harris, Richard G. "Globalization, Trade, and Income". The Canadian Journal of Economics 26/4 (Kasım 1993): 755-776. <https://www.jstor.org/stable/135819> DOI: 10.2307/135819
- Holton, Robert. "Küreselleşmenin Kültürel Sonuçları". çev. Kasım Karaman. Sosyoloji Konferansları. 0/47 No:47 (Ağustos 2013): 59-75.
- Kuspit, Donald. Sanatın Sonu. çev. Yasemin Tezgiden. İstanbul: Metis Yayınları, 2006.
- Madzoski, Vesna. Küratörlük; Koruma ve Kapatmanın Diyalektiği. çev. Mine.Haydaroğlu. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Museum of Fine Arts. "Exhibition; Candice Breitz: Love Story". Erişim: 20 Nisan 2018. <https://www.mfa.org/exhibitions/candice-breitz-love-story>
- Onan, Coşkun Berna. Çağdaş Sanat Öğretiminde Disiplinlerarasılık: Fenomeloji Çalışması. Doktora Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2016.
- Robertson, Roland. Globalization: Social Theory and Global Culture. London: Sage, 2000. <http://dx.doi.org/10.4135/9781446280447>
- Sanatatak. "Marina Abramovic Enstitüsü Hayal Oldu". 17 Ekim 2017. Erişim: 8 Mayıs 2018. <http://www.sanatatak.com/view/marina-abramovic-enstitusu-hayal-oldu>

Thompson, Don. Sanat Mezat. çev. RenanAkman. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Tunçelli, Oylum. Günümüz Sanatında Sanat Eseri ve Değerinin Değişkenleri; Andreas Gursky örneği. Sanatta Yeterlilik tezi, T.C. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Ozgur, Ede. "Tracey Emin 'Everyone I Have Slept With 1963-1995'". 8 Nisan 2014. Erişim: 10 Mayıs 2018. <https://edeozgur.wordpress.com/2014/04/08/tracey-emin-everyone-i-have-slept-with-1963-1995/>

Yardımcı, Sibel. İstanbul'da Bienal. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Görseller Kaynakça

Görsel 1- "The Golden Buddha". Erişim 10 10 2018. <https://www.artbasel.com/catalog/artwork/15049/Nam-June-Paik-Golden-Buddha>

Görsel 2- "Ausfegen". Erişim: 5 06 2018. <https://www.pinterest.co.uk/pin/299911656421244255/?lp=true>

Görsel 3- "New Hoover Convertibles". Erişim: 18 05 2018. <http://collection.whitney.org/object/7399>

Görsel 4- "Eveyone I Have Ever Slept with 1963-1995". Erişim: 18 05 2018. <https://edeozgur.wordpress.com/2014/04/08/tracey-emin-everyone-i-have-slept-with-1963-1995/>

Görsel 5- "My Bed". Erişim: 20 05 2018. <http://www.milliyetsanat.com/haberler/plastik-sanatlar/-yatagim---my-bed----tracey-emin/546>

Görsel 6-7 “Love Story”. Erişim: 21 05 2018.
<http://www.candicebreitz.net>

Görsel 8- “The Flower Thrower”. Erişim: 8 10 2018.
<https://www.theartstory.org/artist-banksy-artworks.htm>

Görsel 9- “The Physical İmpossibility of Death in The Mind of Someone Living”. Erişim: 22 05 2018.
<http://www.damienhirst.com/the-physical-impossibility-of>

Görsel 10- “Abramovic Method”. Erişim 12 10 2018.
<http://www.arttv.com.tr/sanatcilar/diger/abramovic-metodu-ile-lady-gaga>

SEYYİD BURHÂNEDDÎN MUHAKKİK-I TİRMİZÎ'DE AHLAKÎ ARINMA

Ender BÜYÜKÖZKARA *

Öz

Bu çalışmanın konusunu Seyyid Burhâneddîn'in düşünce sisteminde ahlakî arınmanın incelenmesi teşkil etmektedir. İnceleme üç temel soru çerçevesinde yürütülür. İlk soru kirlerin neler olduğu ve nelerin bu kirlere arındırılması gerektiğine yöneliktir. Bu bağlamda Seyyid Burhâneddîn'in beden, dünya, nefis, gönül, can, ruh vb. hususlarla alakalı görüşleri ele alınmaktadır. Diğer bir soru ise söz konusu arınmanın nasıl gerçekleştirileceğine ilişkindir ki Seyyid Burhâneddîn'in mücahede, riyazat, ibadet, söz ve bilgi gibi kavramlara dair görüşleri doğrultusunda bu soruya bir yanıt verilmeye çalışılır. Arınmanın ve buna binaen yetkinleşmenin sonucu olarak kişinin ulaşacağı merteye ne olacaktır? Son olarak da bu soru çerçevesinde Seyyid Burhâneddîn'in düşüncelerinin değerlendirilmesine çalışılmakta ve insanın beka ve ebediyete kavuşması ve namütenahi bir biçimde Allah'ta seyredişi ele alınmaktadır. Seyyid Burhâneddîn'e göre insanın vahdeti müşahede etmesi ve böylelikle birlik mertebesine nail olması mümkündür. Bununla birlikte insanın Hak'la özdeşleşmesi gibi bir durum imkânsızdır. Zira Hak bizatihi varken ondan gayrisi için zatıyla kaim olmak, kendi başına varolmak geçerli değildir.

Anahtar Kelimeler: Beden, Nefis, Mücahede, Riyazat, Birlik Mertebesi

* Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, e-mail: ebuyukozkara@sakarya.edu.tr

Moral Purification in Sayyid Burhān al-Dīn Muhakkik-i Tirmidhī

Abstarct

The subject of this paper is the examination of moral purification in Sayyid Burhān al-Dīn's system of thought. The examination is conducted within the frame of three main questions. The first one is related to what the dirt is and what kind of things should be purified. In this context, Sayyid Burhān al-Dīn's views on the issues such as body, world, soul, hearth, and spirit are examined. Another question is related to how the aforesaid purification will be realised; that it is tried to give an answer in the direction of Sayyid Burhān al-Dīn's views on the concepts such as striving, ascetism, worship, word and knowledge. Which stage will one reach as a result of purification and thereby perfection? Finally, it is tried to evaluate the thoughts of Sayyid Burhān al-Dīn within the frame of this question, and the issues of joining perpetuity and eternity and of the endless spiritual journey in Allah are examined. According to Sayyid Burhān al-Dīn, it is possible for human being to observe the unity and thus reach the stage of unity. Nevertheless, it is not possible to identify oneself with God; for He exists in Himself and it is not suitable for the things apart from Him to exist in themselves.

Keywords: Body, Soul, Striving, Ascetism, The Stage of Unity

Giriş

Bu çalışmada, Bahâeddîn Veled'in (1151-1231/H 546-628) müritleri arasında yer almış, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye (1207-1273/H 604-672) ise mürşitlik yapmış olan Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî'nin (1166 veya 1169-1241/H 561 veya 565-639)¹ ahlak alanına ilişkin görüşleri konu edinilmektedir. Belirtmek

¹ Seyyid Burhâneddîn'in hayatı, eserleri, mürşitleri, müritleri ve hakkındaki çeşitli menkıbe ve değerlendirmeler için bkz.: Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, trc. Ahmed Avni Konuk, haz. Selçuk Eraydın (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009), 19, 102, 188, 197; Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf*, trc. Süleyman Nahîfî, sad. Âmil Çelebioğlu (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 196; Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, trc. Abdülbâki Gölpınarlı (Ankara: Konya Turizm Derneği, 1976), 226-227, 236-239, 244-248, 295; Feridun bin Ahmed, *Sipehsâlâr Risalesi Hz. Mevlânâ ve Yakınları*, trc.

Ahmed Avni, haz. Tahir Galip Seratlı (İstanbul: Elest Yayınları, 2004), 127-131; Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, 1. Cilt, trc. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989), 31, 48, 53, 56-75, 84, 86-89, 299, 338; Molla Camî, *Nefahat’ül-Üns Min Hazarat’il-Kudüs Mukaddes Makamlardan Huzur Nefesleri*, trc. Lâmiî, sad. Abdülkadir Akçiçek (İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1981), 848-849; Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1. Cilt, haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi, 2006), 358-359; Devletşah, *Devletşah Tezkiresi (Tezkiretü’s-Şuarâ)*, 2. Cilt, trc. Necati Lugal (İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1977), 249; Seyyid Sahih Ahmed Dede, *Mevlevîlerin Tarihi -Mecmûatü’t-Tevârîhi’l-Mevleviyye-*, haz. Cem Zorlu (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 123, 132-135, 144, 150-155, 158-160, 162-163; B. Fûrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, trc. Feridun Nafiz Uzluk (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1963), 48-52, 60-63, 126, 266-270; Abdullah Satoğlu, *Mevlâna’nın Hocası Seyyid Burhaneddin* (Ankara: İşçi Kredi Bankası Kültür Yayınları, 1965), 9-38; Ali Rıza Karabulut, *Mevlana’nın Hocası Seyyid Burhaneddin Hz.leri ve Kayseri İlmîye Tarihinde Meşhur Mutasavvıflar* (Kayseri: Seyyid Burhaneddin Hz. Hizmet Vakfı Yayınları, 1994), 7-60, 79-86; H. Ahmet Sevgi, *Seyyid Burhaneddin Muhakkık-i Tirmizî (Mevlânâ’nın Hocası)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1995), 19-39; Mehmet Hüsrevoğlu, *Mevlana’nın Üstadı Seyyid Burhaneddin Hz.* (Kayseri: Arz Yayıncılık, 2017), 52-72; Emrah Bekçi, *Seyyid Burhaneddin Muhakkık-i Tirmizî (Seyyid-i Sırdan)* (Kayseri: Beyazıt Yayınları, 2017), 21-30; Mehmet Çayırdağ, *Seyyid-i Sırdan Muhakkık-i Tirmizî Seyyid Burhaneddin Hüseyin* (Kayseri: Kayseri’de Eski Eserleri Müzeleri ve Turizmi Sevenler Derneği, 1989), 3-16; Yaşar Kağıtçı, *Hz. Mevlânâ’nın Hocası Seyyid Burhâneddîn Hazretleri* (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2014), 52-116; Osman Oral, *Aşkın Öğretmeni Seyyid Burhâneddîn Hazretleri*, (Kayseri: Oral Yayınları, 2011); Osman Oral, *Mevlânâ’nın Hocası Seyyid Burhaneddin Hazretleri’nin İtikâdî ve Kelâmî Görüşleri*, (Ankara: Tiydem Yayıncılık, 2015a), 19-20, 23-42; Abdülbâki Gölpinarlı, “Sunuş”, *Maârif*, trc. Abdülbâki Gölpinarlı (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1973a), 7-30; Emin Işık, *Belh’in Güvercinleri Mevlâna Celâleddin Rûmî* (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2008), 49-56; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976), 218-219, 224-225, 236-237; Süleyman Ateş, *İşârî Tefsîr Okulu* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 162-165; Şefik Can, *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri* (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 1999), 43-46; Tahsin Yazıcı, “Tirmizî”, *İslâm Ansiklopedisi İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugatı* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1979), 12/1: 389-390; Semih Ceyhan, “Seyyid Burhâneddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009), 37: 56-58; Franklin D. Lewis, “Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî”, trc. Osman Nuri Küçük, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (2009): 159-162, 169-176; Ethem Cebecioğlu, “Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî’nin Bazı Tasavvufi Kavramlara Getirdiği Metaforik Yaklaşımlar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (1998): 123-127; Ethem Cebecioğlu, “Seyyid Burhâneddîn’in Bazı Kur’ân Âyetlerine Getirdiği İşârî Yorumlar-I”, *Tasavvuf* 2 (1999): 9-13; Osman Oral, “Mevlânâ’nın Hocası Seyyid Burhâneddîn’in Bazı İtikadî Görüşlerinin

gerekir ki Seyyid Burhâneddîn'in düşüncelerini tafsilatlı ve sistematik bir şekilde açıkladığı bir eseri bulunmamaktadır. Mevcut olanlar *Maârif* veya *Makâlât* adı verilen kitap ile *Muhammed Sûresi* ve *Feth Sûresi*'nin bazı ayetlerinin yorumlandığı bir tefsir çalışmasıdır ki bunlar Seyyid Burhâneddîn'in müritleri tarafından derlenmiş notlar görünümündedir (Lewis, 2009, 160-161; Yazıcı, 1979, 390; Hüsrevoğlu, 2017, 60, 71; Önder, 1987, 84; Oral, 2015a, 40)² ve bu kaynaklarda konuların sadece özüne işaret etmekle yetinilmektedir. Nitekim *Maârif*, Seyyid Burhâneddîn'in kısa ve özlü bir biçimde dile getirmiş olduğu hikemî ifadelerin belirli bir düzen gözetilmeyip kayıt altına alınmasından müteşekkil bir eser hüviyetindedir (Kağıtçı,

Değerlendirilmesi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (2015b): 36-40; H. Ahmet Sevgi, "Seyyid Burhaneddin'in Anadolu'ya Getirdiği Dinamizm", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/4 (Haziran 1991): 306-311; Ali Kozan, "Yazılı ve Sözlü Kaynaklara Göre Türkiye Selçukluları Devrinde Kayseri'de Şeyh ve Dervişler", *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 37/1 (2013): 140-144; H. Ahmet Sevgi, "Mevlâna'nın Dilinden Seyyid Burhan Al-Dîn Muhakkık-ı Tirmizî (Seyyid-i Sırdân)", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1985): 331-337; Betül Sinan Nizam, "Kemâl Ahmed Dede'nin Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâ Adlı Eserinde Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî ve Menkıbeleri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 6 (2015): 177-185; Ahmet Akşit, "Mevlevî Yazarların Seyyid Burhaneddin'in Kayseri'ye Gidişi Hakkındaki Rivayetlerine Dair", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 19/1 (Temmuz 2004): 1-8; Kudret Altun, "Seyyid Burhaneddin Hazretleri ve Dünya Görüşü", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6 (1995): 225-229; Mikâil Bayram, "Devrinin Siyasî Olayları İçinde Seyyid Burhânü'd-din", *I. Kayseri Kültür ve Sanat Haftası Konuşmaları ve Tebliğleri (7-13 Nisan 1987)* (Kayseri: Kayseri Belediye ve Özel İdare Birliği Yayınları, 1987), 86-88; Mehmed Önder, "Seyyid Burhâneddîn'in Maarifi", *I. Kayseri Kültür ve Sanat Haftası Konuşmaları ve Tebliğleri (7-13 Nisan 1987)* (Kayseri: Kayseri Belediye ve Özel İdare Birliği Yayınları, 1987), 84-86; Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2004), 29: 442, 444-445; İdris Türk, "Mevlânâ'nın İlmî-Manevî Şahsiyetinin Oluşumunda Şems'ten Önceki Dönemin Rolü", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/30 (2016): 517-522; Mehmet Necmettin Bardakçı, "Mevlânâ'nın Tasavvufî Düşüncesinin Kaynakları", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8/19 (2007): 64-65.

² Emin Işık, Seyyid Burhâneddîn'in defter ve notlarını babası Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî kanalıyla miras edinen Sultan Veled'in, bu notları "*Maârif*" adı altında toplayarak kitap hâline getirdiğini belirtir (Işık, *Belh'in Güvercinleri*, 52).

2014, 110-111; Oral, 2015a, 37-38).³ Hâl böyle olunca çalışmada Seyyid Burhâneddîn'in ahlaka dair görüşlerinin belli bir sistematik yapı içerisinde aktarılmasına ve incelenmesine gayret edilmiştir.⁴ Söz konusu yapının ana hatları ise Seyyid Burhâneddîn'in şu sözleri temel alınarak belirlenebilir:

Görünüş, tabiat, hevâ ve heves faresi, gönlünün [دل] kuyusuna düşmüş; o yüzden tertemiz olan, arıtıp temizleyen gerçekler âbihayâtına elin erer mi hiç? (...) Tanrı sözüdür; 'Ona, ancak temizler dokunabilir.' (LVI; Vâkıa, 79)⁵ Yâni, temiz söze temiz can [جان] gerek; (...) Senin canın [جان] olmazsa nerden sözünde can [جان] olacak? Kitaplardaki fıkıh, vaaz, tefsir, bunlardan başka bilgiler, 'Emrimizden bir ruh [روح] üfürülmedikçe' (XV; Hıcr, 29; XXXVII; Sâd, 72)⁶ insana hepsi de sûrettir. (...) Sen canlı olursan sözün de canlanır. Şu halde çaresi, şu herkesteki ruhtan gayrı, ebedî rûhu elde etmek için içini temizlemendir; çünkü o ruh, sende olgun değil. Olgunlaştı mı, sende birşey belirir. O, zaten olgundur ama, sende olgunluğa erişmemiştir. Nitekim güneş de pencere ne kadarsa o kadar vurur; denizin suyu, testi ne kadarsa o kadar dolar testiye. Ama sen olgunlaştın mı, görürsün ki içine bir şey düşer; bu pisliklerden hiç biri zarar da veremez sana, duramaz da sende. (...) (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 38-39; 1961a, 6-7).

³ Seyyid Burhâneddîn bu sohbetlerinde salt kendi sözlerini dile getirmeyip sıklıkla ayet ve hadislerden, çeşitli mutasavvıfların görüşlerinden ve şairlerin latif şiirlerinden de istifade etmiştir (Fürûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 266; Ceyhan, "Seyyid Burhâneddin", 37: 57; Önder, "Seyyid Burhâneddin'in Maarif'i", 85; Kağıtçı, *Hz. Mevlânâ'nın Hocası*, 111-112; Oral, *Mevlânâ'nın Hocası Seyyid Burhaneddin Hazretleri'nin İtikâdî ve Kelâmî Görüşleri*, 41-42).

⁴ Sultan Veled'in Seyyid Burhâneddîn hakkındaki şu sözleri göz önünde bulundurulmalıdır:

"Tanrı dostlarının özüydü-özetiydi; su gibi hem meydandaydı o, hem gizli.

Herkes ona kuldu-köleydi ama onu anlamakta da herkesin noksânı vardı.

Herkes onu, kendi miktarınca tanıdı; kendisince, ne kadar mümkünse o kadar görebilirdi onu" (Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, s. 227).

⁵ Bkz.: Vâkı'a 56/77-79. Birebir alıntılarda yer alan parantez içindeki ibareler aktarılan metne aittir.

⁶ Bkz.: Hıcr 15/28-29; Sâd 38/71-72.

Yukarıda aktarılan metne bakıldığında temel olarak bir arınma fikri işlendiği görülmektedir. Bu çerçevede ileri sürülebilecek olan ilk soru temizlenmesi gereken kirlerin neler olduğu ve nelerin bu kirlerden arındırılması gerektiğine yöneliktir. Bu bağlamda öncelikle -yukarıdaki pasajda da ipuçları görüldüğü üzere- Seyyid Burhâneddîn'in beden, dünya, nefis, gönül, can, ruh vb. hususlarla alakalı görüşlerini ele almak uygun olacaktır. Diğer bir soru ise söz konusu arınmanın nasıl gerçekleştirileceğine ilişkindir. Dolayısıyla sözün ve kitaplardaki bilginin taşıdıkları işlevin de göz önünde bulundurulması kaydıyla Seyyid Burhâneddîn'in bu soruya yönelik cevabının incelenmesi gerekir. Arınmanın ve buna binaen olgunlaşmanın sonucu kişinin içine düşecek olan şey, ulaşılabilecek merteye ne olacaktır? Son olarak da bu soru çerçevesinde Seyyid Burhâneddîn'in düşüncelerinin değerlendirilmesine çalışılacaktır.

1. Kirler ve Bunlardan Arındırılması Gerekenler

Seyyid Burhâneddîn'e göre insanın yaratılışında iki çeşit cevher vardır. Bunlardan biri arınmaya ihtiyacı olmayan meleklerin de sahip olduğu nur cevheri, diğeri ise yaratılışları gereği tam anlamıyla pislik olan şeytanların özünü oluşturan karanlık cevheridir (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 72-73). Bu ikinci cevhere bağlı olarak ortaya çıkan kötülükler yani şehvet pislikleri, yeme içme sevdaları ve suç işleme istekleri gibi rezillikler insanın kendini uzak tutması gereken şeylere tekabül eder (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 72). Açıktır ki insanoğlu şehvî istekleri yaşamaya meyilli bir varlıktır. Hatta bunların gerçekleştirilmesi insanın doğal bir özelliği şeklinde telakki edilip şehvete dayalı bir hayatta mutluluk ve huzura ulaşılabileceği de umulabilir. Ne var ki Seyyid Burhâneddîn böyle bir durumun gerçeğe tekabül etmediği, sadece insanın bir kuruntusu olduğu görüşündedir:

(...) Şimdi, bir rahata kavuştun, huzûra eriştin mi, dikkat et, o rahat, o huzur, dışarıdan geliyorsa, tümünden dünyaya aittir; içinden, gönlünden [اندرون] geliyorsa, işte odur 'Tertemiz olarak kalacaklar.' (XVII; Kehf, 46)⁷ Onlardır sana vefâ edecek şeyler. Başka şeylerse seninle kalmazlar; onlar bedene [جسم] aittir; duygulardan [حواس] gelir çatar sana (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 73; 1961a, 45-46).

Yukarıdaki alıntıya bakıldığında sözü edilen rezilliklerin dünyevî ve bedenî ve buna binaen fanî şeklinde tavsif edildikleri görülür. Bu anlayış doğrultusunda Seyyid Burhâneddîn dünya ve bedene olumsuz bir açıdan yaklaşır. Nitekim oyun ve boş iş olarak nitelendirdiği ve insanın er sayılabilmesi için bağımlı kalmaması gerektiğini söylediği dünyaya (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 80) dair menfî tavrı, *Feth Sûresi*'ne ilişkin tefsirinde açık bir biçimde dile getirilir:

Yüce Tanrı buyurur: 'Bizi mallarımız, çoluğumuz, çocuğumuz oyaladı.' (âyet, 11).⁸ Seni oyalayan, Yüce Tanrı'dan alıkoyan her şey, ister kadın olsun, ister çoluk-çocuk; ister mâl-mülk; bil ki kutlu değildir sana. Burada bey'atten geri kalmaman için, 'Allah râzılığından' (âyet, 18),⁹ huzûr ve sükûna ulaşmaktan mahrum olmaman için dünya sevgisini bırakmaya, o sevgiden vaz geçmeye işaret vardır. (...) (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973c, 122-123).

Yine bir başka yerde dünya cehennem tavanı şeklinde ele alınarak onun geçiciliği ve insanın ona kapılmaması gerektiği ifade edilir: "Dünya cehennem tavanıdır; orda çiçekler var, istekler var. Sen onları görüyorsun da içindeki yüzbinlerce azabı görmüyorsun. Sana birisi, bu tavan, sonunda çökecek derse ne dersin ona? (...) Sakın, dünya damındaki lâlelerle, çiçeklerle oyalanma (...)" (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 74-75). Görüldüğü üzere bu ifadede de

⁷ Bkz.: Kehf 18/46.

⁸ Bkz.: Fetih 48/11.

⁹ Bkz.: Fetih 48/18.

daha önce belirtilen bir husus yani dünyevî isteklerin tatminine yönelik bir huzurun aslında gerçek olmadığı, bir kuruntudan ibaret olduğu gerçeğiyle karşılaşmaktadır.¹⁰ Zira dünya sözde güzelliklerle dolu, esasında çökecek yani fanî olan cehennem tavanına tekabül eder. Buna mukabil mezkûr isteklerin kaynağı olan beden de gelip geçicidir: “(...) Bütün bu uzuv matahları, bu el, kol, parmaklar, ekler, duygular, mide, ciğer ve saire gibi bütün parça buçuklar bana eğreti verilmiştir; elbette bunları benden geri alacaklar (...) demelisin. (...)” (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 39). Bu noktada ise şöyle bir sorunun sorulması kaçınılmazdır: Dünya ve beden gelip geçici birer emanetse bakî kalan nedir? Seyyid Burhâneddîn’in bu soruya verdiği cevap şu satırlarda ifadesini bulur:

Senden geçip giden, kalmayan her neyse, o, dünyandır senin; her ne de kalırsa, zevâl bulmazsa âhretindir; (...) şimdi, rûhu, beden [تن] Mısır’ında Yusuf bil. Evvelce, şu benim özüm bâkıy mıdır, değil mi; kalacak mı, kalmayacak mı diye araştırdım dururdum. Derken Yusuf’u, beden kuyusunda [در میان چاه]¹¹ öyle bir halde buldum ki bildim, anladım artık; odur kalan, ondan başka hiçbir şeye ölümsüzlük yok. (...) (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 61; 1961a, 33).

Görüldüğü üzere beden kuyusunda bulunan ruhun bakî kaldığı ifade edilmektedir. Yine bir başka yerde Hz. Yûnus’a benzetilen ruh,

¹⁰ Seyyid Burhâneddîn’in dünyevî ihtiyaçlara ehemmiyet göstermemesi, Eflâkî’nin Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’den naklettiği şu menkıbede de ifade olunur: “Yine bir gün Seyyid medreseden çıkmış, büyük bir cezbe ile koşarak gidiyordu. Ferecesinin etrafları rüzgârdan açılmıştı. ‘Nerelere gidiyor’ diye ben de arakasına takıldım. Birdenbire akli başında bir adam Seyyid’in karşısına çıktı ve ona ‘Ey derviş ferecenin kenarını düzelt’ dedi. O da ‘Benim umurumda değil, sen kendi ağzını düzelt’ diye buyurdu. Derhal Seyyid’le alay eden bu adamın ağzı çarpıldı. Feryadederek başını Seyyid’in ayağına koydu. O anda ağzı tekrar düzeldi” (Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, 64).

¹¹ “Beden” kelimesiyle karşılanacak bir sözcük lafzen metinde yer almamakla birlikte bağlam gereği “beden kuyusu” ibaresinin kullanımı uygun görünmektedir. Karabulut da çevirisinde bu ibareyi kullanmaktadır (Seyyid Burhâneddîn Tirmizî, *Maârif*, trc. Ali Rıza Karabulut (Ankara: Mektebe Yayınları, 1995a), 81).

bedenin (بدن) karşıtı şeklinde ele alınıp kalıcılıkla ilişkilendirilir (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 74, 47; 1961a, 47, 17). Kezalik, beden (تن) canın (جان) aksine fanî olduğu belirtilir (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 84-85; 1961a, 59). Öte yandan Mısır ile Hz. Yûsuf arasındaki ilişkiyle kurulan benzerlik sayesinde beden-ruh ilişkisi, daha doğrusu bu ilişkinin nasıl olması gerektiği de izah edilebilir. Şöyle ki “(...) Zindandan çıkan Hz. Yusuf tüm Mısır’a egemen olmuş ve bu ülkeyi nasıl yönetmişse, beden zindanından çıkıp kurtulacak özgürleşmiş ruh da, beden ülkesini yönetecektir” (Cebecioğlu, 1998, 147). Nitekim Seyyid Burhâneddîn’in, beden (كالبدي) iş görmek üzere kullanılacak bir alet olarak bizlere verildiğine dair ifadesi (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 42; 1961a, 11) bu anlayışı desteklemektedir. Şöyle ki bir aracın kullanıcısı da olmak zorundadır. Dolayısıyla hakikî huzura ulaşabilmek için şehvî arzulara hasredilmiş bir yaşamın fenalığından kurtaracak ve ölümsüzlüğün anahtarını verecek olan ruhun amaçları doğrultusunda bedeni egemenliği altına alması gerekir. Aksi takdirde ruh beden kuyusunda hapsolacaktır.¹²

Bu bağlamda Seyyid Burhâneddîn’in bedene yönelttiği olumsuz eleştirilerin aslında onu sefih emeller doğrultusunda kullanmaya ve onu bu yönde kullanan şeye ilişkin olduğunu söylemek mümkündür. Bu şey ise nefstir. “Haset, nefis [نفس] köpeğinin sıfatıdır; çünkü o, dünya leşinin başında durmadadır. ‘Dünya leştir’ denmiştir. (...)” (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 59; 1961a, s. 31) sözleri bu hususa işaret etmektedir. Bunun yanı sıra *Muhammed Sûresi* tefsirinde nefis doğrudan kâfirlerle ilişkilendirilerek ele alınır:

¹² Seyyid Burhâneddîn’in ruha verdiği önem, Sâhib İsfahânî’den nakledilen şu rivayette de ifade edilmektedir: “Bir gün Seyyid hazretlerinden mübarek elbiselerinin yıkanması için ricada bulundular. Fakat bu katiyen mümkün olmadı. On iki yıla yakındı da elbiseleri yıkanmamıştı. Buyurdu ki, tekrar kirlenirse ne yaparım? Bunun üzerine onlar ‘Tekrar yıkarlar’ diye cevap verdi. O da: ‘O halde biz dünyaya çamaşır yıkamak için mi gelmişiz? Bir daha böyle bir teklifte bulunma ve beni de rahatsız etme. Bundan başka ruhu yıkamak çamaşırı yıkamaktan daha iyidir’ dedi” (Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, 73-74). Ayrıca bkz.: Bin Ahmed, *Sipehsâlâr Risalesi*, 128.

Yüce Tanrı diyor ki: 'Bu da, şüphe yok ki kâfir olanların boş şeylere inanmalarından.' (âyet, 3)¹³ Yâni bu sapıklığın, bu şükür nedir, bilmezliğin sebebi şuydu: O şükretmeyenler, boş şeylere uydular; nefis istekleriyle oyalandılar; bu isteklerse boştur; yâni din bakımından gelip geçicidir, tadı-tuzu kalmaz. Onlar, sonu bulunmayan nefis isteklerine tapıyorlar; oysa ki bu acı, tuzlu suya benzer; ne kadar içersen iç, susuzluğu gidermez, adamı kandırmaz (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973b, 101).

Feth Sûresi tefsirinde ise nefis kâfirlerin müminlere kızgınlık duymaları bağlamında ele alınır:

Yüce Tanrı, 'O sırada kâfir olanların yüreklerinde coşup kabaran gayret ve kızgınlık...' buyurur. (âyet, 26).¹⁴ Yâni inananların inançlarına hased¹⁵ ederler; bizi, şu güzelim yaşayışımızdan çekip ayırıyorlar, işin sonunu hatırlatıyorlar bize diye nefislerine uyup inananları incitirler. (...) (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973c, 124).

Görüldüğü üzere kâfirler nefislerine tabi kimseler olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla küfürden kurtulmak için nefsin karşısında durmak, nefse uygun gelen şeyleri terkedip ona aykırı olanlara sarılmak gerekir. Dünyevî arzulara kapılarak iş gören nefis de dünya gibi gelip geçici olup kişiyi ebedî huzurdan mahrum bırakır. İnsanı huzura erdirecek olan şey ise ruha tekabül eder: "(...) ruh olmasaydı [اگر او نبودى]¹⁶ ne değerini olurdu? Nefis kulluğa uyar ancak, işi gücü kulluktur onun; ondan öte bütün iş rûhundur, gönül [دل] sırrının. (...) hayvânî ruh bütün dış ve iç duygularla on günlük eğreti malımdır benim demelisin. (...)” (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 39; 1961a, 8).

¹³ Bkz.: Muhammed 47/1-3.

¹⁴ Bkz.: Fetih 48/26.

¹⁵ Daha önce geçtiği üzere haset nefsin sıfatlarındanındır.

¹⁶ “Ruh” kelimesiyle karşılanacak bir sözcük lafzen metinde yer almamakla birlikte bağlam gereği bu sözcüğün kullanımı uygun görünmektedir. Karabulut da çevirisinde bu sözcüğü kullanmaktadır (Tirmizî, *Maârif*, 42).

Bu noktada ise şöyle bir önemli soruyla karşılaşılır: Ruhun değerinin dile getirilmesine rağmen nefsin karşılığı olarak “hayvanî ruh” tabirinin de kullanılması ne anlama gelmektedir? Bu sorunun cevaplandırılması birbirinden ayrı olarak ele alınan can, ruh ve nefsin aslında birbirlerine benzer olarak telakki edildiklerini de ortaya çıkarır niteliktedir. Şöyle ki Seyyid Burhâneddîn her üçünün de iki türü olduğunu dile getirir. Canın iki türü şu sözlerde ifadesini bulur: “Can [جان] vardır, bir oluktur ki ışıkla dopdolu. Ondan geçen her söz, nurlanır, tertemiz akar. Bir can [جان] da vardır, pis bir oluk gibi. Ondan akan her şey pisenir, ziyan olur gider” (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 96-97; 1961a, 70). Ruh ve nefsin çeşitleri ise şöyle ifade olunur:

Yüce Hak, âlemde bir çok şeyler yaratmıştır; ama İnsânî rûhtan daha yüce hiç bir şey yaratmamıştır. Bu Hayvânî rûhu bu aşağılık nefsi ne kadar kahredersen o ulvî ve nûrânî rûh o kadar kuvvetlenir. (Bizde iki nefis var: Biri gece gibi kapkaranlık bir nefis, öbürü güneş gibi apaydınlık bir nefis. (...)) (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 81).

Hatırlanacağı üzere Seyyid Burhâneddîn’e göre insan biri nur, diğeri karanlık olmak üzere iki cevhere sahip bir varlık olarak yaratılmıştır. İşte can, ruh ve nefse ilişkin taksimat da bu anlayış çerçevesinde şekillenir. Yani insan, tabiatında mevcut bulunan bu iki cevherden birini açığa çıkararak bedeni yanı sıra varlığının bir diğer yönünü teşkil eden manevî öğeyi şekillendirecek ve taşıdığı nuranî cevheri keşfedebildiği takdirde temiz cana, insanî ruha ve apaydınlık nefse sahip olmak suretiyle ölümsüzlüğe ulaşacaktır. Dolayısıyla nefse ilişkin tüm eleştiriler aslında kapkaranlık, arınmamış olan nefse, hayvanî ruha, başka bir deyişle insanın Hak’la barışması için karşı çıkması gerektiği nefsi emareye (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 80) yöneliktir. Kuvvetini gönülden alan nefsi mutmainne ise bu eleştirilerin muhatabı değildir: “Hani hayvanların nimetlerini, Nefsi Emmâre’nin kuvvetlenmesi için samanlıktan yollarlar; Nefsi Mutmainne’nin gıdası ve kuvvetiyse, erenlerin [وليا] safranlık kesilmiş

olan gönüllerinden [سینه] gelir. (...)” (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 71; 1961a, 43). Nitekim bu husus nefsin gönülle ilişkisi hakkındaki şu ifadede karşımıza çıkar:

(...) Hani ‘Allâh dostları [وليا] ölmezler’ denir ya; ölmeyen, onların Tanrı nazargâhı olan gönülleridir [قلب]; yoksa onların nefisleri de ölür. Çünkü ‘Her nefis ölüm tadını tadar’ denmiştir (III; Âli İmran, 185)¹⁷; bu hüküm umumîdir, herkes hakkındadır; ancak onların gönülleri [قلب] ölmez. Şimdi bundan başka ne varsa ölür, geçer gider; sen de ölecekleri, geçip gidecekleri bırak da ölmeyecek, kalacak olan o kutlu nefis kuvvetlensin. (...) şimdi Nefs-i Emmârenin, muradına ermeyişleriyle Nefs-i Mutmainneyi terbiyeye koş. (...) (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 53-54; 1961a, 24).

Bu noktada ise bir hususun altını çizmek gerekir. Yukarıdaki ifadelere bakıldığında gönlün “nefs-i mutmainnenin gıdasını sağlayan, Allah dostlarının Tanrı nazargâhı” şeklinde ele alınması söz konusudur. Bir başka yerde ise “(...) Gönüllerin [قلوب] güneşi, Hak marifetinin nûrudur; (...)” (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 58; 1961a, 30) denmektedir. Yani insanın Tanrı’yı müşahede edebilmesini sağlayan ve marifetullah nuruyla aydınlanan gönüldür ki gıdası olduğu nefsin Hakk’a ulaşması, onun dostu olması ve böylelikle de ölümsüzlüğe kavuşması bahsi geçen gönüle bağlıdır. Daha doğru bir ifadeyle tüm bunlar için nefsin gönül halini alması gerekir. Nitekim “(...) Erenlerin nefisleri tamamıyla gönüldür [دل]; (...)” (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 50; 1961a, 20). Dolayısıyla gönül eri olabilmek için kişinin tüm gelip geçici arzulardan ve Hakk’a ulaşmasına engel olacak her şeyden uzaklaşması, nefsinin tüm bu kirlere arındırılması gerekir. Nefs, ruh ve can arasındaki paralellik hatırlandığında aynı arınmanın ruh ve canın da gönül hâlini almasına vesile olacağı rahatlıkla ifade edilebilir. Bu noktada ise şöyle bir sorunun dile getirilmesi yerinde olacaktır: Nefs, ruh veya canın kirlere arındırılarak gönül hâlini

¹⁷ Bkz.: Âl-i İmrân 3/185.

alması nasıl vuku bulacaktır?

2. Arınmanın Nasıl Gerçekleştirileceği

Öncelikle Seyyid Burhâneddîn’in insanın arınma amacına ulaşması için gerekli gördüğü bazı temel özellikleri ele almak uygun olacaktır. Bu özellikler şu şekilde maddeleştirilerek belirtilebilir:

- a) İlk olarak kişinin hakikati istemesi, onda hakikat derdi olması ve hakikate ulaşana kadar vazgeçmemesi ve azla yetinmemesi gerekir (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 51).
- b) Kişi sadece istemekle kalmamalı, tembellikten kurtulup çaba göstermelidir (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 93). Nitekim bu hususa şu ifade de değinilir: “Hiç kimse önce bekçilik etmeden padişahlık elde edemez. Yûsuf bile kuyudan çıktı da mevkie erişti. (...)” (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 52).
- c) Diğer bir özellik ise arınma ve olgunlaşmanın yavaş yavaş, kademe kademe olması ama sonunda tam anlamıyla gerçekleşmeden bırakılmamasına ilişkindir: “(...) yanacak şey hem yanmadadır, hem de daha yavaş yak; pek fazla yanmaya tahammülüm yok demededir. Yahut da hacamatçıya, iğneyi daha yavaş batır diye söylenmededir. Ama bedenden [كالبد] bir tek kıl bile kalsa ateşin onunla işi var; (...)” (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a 40; 1961a, 8-9).
- d) Nihayetinde hakikate ulaşabilmek için Hz. Eyyûb gibi sabretmek (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 72) ve ümitsizliğe kapılmamak gerekir (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 99).

Bu düsturların belirtilmesinden sonra Seyyid Burhâneddîn’in nefsin arınmasının hangi yollarla gerçekleştirileceğine ilişkin görüşlerine geçilebilir ki bunların temelinde mücadele ve riyazat yer

almaktadır. Seyyid Burhâneddîn'e göre "(...) Mücadelede, nefsi Tanrı razılığına bağlamaktır. Mücadelede, Allah yolunda, halka bağlılık sebeplerini kestikten sonra gönül [قلوب] aynasını Tanrı sevgisiyle cilâlamaktır. (...)" (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 50; 1961a, 20). İkinci tanımda geçen, halka bağlılık sebeplerinin kesilmesi durumu, aşağıdaki pasaj ışığında, birbirleriyle de alakalı olan iki açıdan ele alınabilir:

(...) Bu hayvanî candan [روح] hekimin haberi vardır, Peygamberlerle erenlerin canındansa [روح] Habîb'in haberi vardır. Ben bugün Şâfiî mezhebine dair hiçbir lâf etmedim; Ebû-Hanîfe'nin sözünü de söylemedim. Yüce Tanrı, Ebû-Hanîfe'yi mezhep sahibi etmişti; ama caizdir, caiz değildir hükümlerinde. Erenleri de aşk hükümlerinde mezhep sahibi etmiştir [اصحاب و ائمه].¹⁸ Şimdi, hangisi daha kuvvetli; halka ait caizdir, caiz değildir hükümleri mi, yoksa Tanrı aşkı mı? (...) Sen nefsin dileğinden çekin; dünya dileğine düşmek, nasıl bedene [تن] zarar verirse nefsin dileğine düşmek de dine zarar verir. Dünyadan, hevâ ve hevesten ne kadar çekinirsen, onları ne kadar giderirsen, o âlemden o kadar ışıklanırsın. İşte, 'Allah'tan başka yoktur tapacak' (XLVII, 19)¹⁹ sözünün gerçeği budur. Başka şeyleri ne kadar yok bilersen, ne kadar yok edersen, Hakk'ı o kadar ispat etmiş olursun. (...) (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973c, 126-127; 1961c, 103-104).

Görüldüğü üzere Seyyid Burhâneddîn dinin zahirî yönüne karşılık gelen hükümler ile Tanrı aşkını karşılaştırmaktadır. Nitekim halkın çoğunluğu bu hükümler çerçevesinde bir din algısına sahiptir. Bu açıdan bakıldığında mücâhedenin halkın bu sınırlı anlayışının ötesine geçerek Tanrı aşkına gark olunma çabası biçiminde ele

¹⁸ "Erenler" kelimesiyle karşılanacak bir sözcük lafzen metinde yer almamakla birlikte bağlam gereği bu sözcüğün kullanımı uygun görünmektedir. Karabulut da çevirisinde bu sözcüğü kullanmaktadır (Seyyid Burhâneddîn Tirmizî, "Fetih Sûresinin Tefsîri", *Maârif*, trc. Ali Rıza Karabulut (Ankara: Mektebe Yayınları, 1995b), 189).

¹⁹ Bkz.: Muhammed 47/19.

alındığı söylenebilir. Diğer açıdan nefsin arzularından uzak kalıp Hak-halk ikiliğinden Tanrı aşkıyla geçerek tevhid sözünün özünü idrak etme gayreti olarak da değerlendirilebilir. Zira zahirî hükümlerin sınırlarında kalmanın sebebi vahdetin özünün idrak edilememesinde yatar. Nitekim yukarıda yer verilen ilk tanımda mücahedenin “nefsi Tanrı razılığına bağlama” şeklinde ele alınması da aynı vahdet bilincine işaret etmektedir. Nefsin bu şekilde kendi istek ve heveslerinden arındırılmasını sağlayacak olan ise mücahedenin bir yönünü teşkil eden riyazattır. Seyyid Burhâneddîn riyazatı şu şekilde açıklar:

Padişahın kölesine, bunu niçin yiyorsun, ihtiyacın mı var diye sordum da, hayır dedi; hoşuma gidiyor, işte o kadar. Oysa ki bu, ziyanın, karanlığın ta kendisi. Sende iki kapı var; biri cehenneme açılıyor, öbürü cennete. Şimdicek riyazat dedikleri de budur: İhtiyacın yokken cehennem kapısını açma. (Değil mi ki iman, bir şehirdir; çok dikkatli olmak gerek ki seni imanla alıp götürsünler. İman şehrinde kâfirlik etmek, suç işlemek edepsizliğin ta kendisidir, ayıptır.) (...) (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 49).

Bu ifade çerçevesinde, Seyyid Burhâneddîn'e göre riyazatın kişinin ihtiyacından fazlasını elde etme isteğini engellemesine tekabül ettiği söylenebilir. Nitekim insanın yemek ihtiyacı hakkındaki şu ifadelerde bu anlayış sarih bir biçimde dile getirilir:

(...) Yemek üç kısımdır: Haram, mübah, vâcip. Haram ve mübah olan yemek, ihtiyaç yokken yemektir. Vâcip olansa ihtiyaç olunca yemektir; şehvet de ona yâr olur. Şimdi mübah olunca da yeme; öyle bir hal peydahlansın ki yemek, vâcip olsun sana; yâni yemeye ihtiyacın olsun, mecbur olasın. İnsan, mücâhedede bir hale gelir, öylesine acıdır ki ihtiyaç hasıl olur da yemek, farz olur; o farzı yerine getirir. Bu yemekte hem iştah vardır, hem şehvet; hem de yememeye imkân yoktur artık. Evvelki iki kısım yemedeyse yalnız iştah vardır, zaruret yoktur (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 53).

Elbette bu anlayış sadece yemek bakımından geçerli değildir. İnsan için farz olan tüm ihtiyaçlar için geçerlidir. Nitekim Eflâkî'nin Seyyid Burhâneddîn'den menkul, açgözlülük hakkındaki rivayetinde yemekten başka iki ihtiyaçtan da söz edilir ki bunlar kişinin kendisini soğuk ve sıcaktan muhafaza edecek kadar elbise giymesi ve dünyaya maskara olmayacak derecede yücelik talebinde bulunmasıdır (Eflâkî, 1989, 69). Bir diğer ihtiyaç ise gerektiği ölçüde uyumaktır (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 52-53). Netice itibarıyla riyazatın özü farz olanların dışındaki isteklere ket vurmaktır. Yani kişide nefsinin de hakkı bulunduğu için onun hakkını teslim etmek ama fazlasına izin vermemektir (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 39). Bu bağlamda daha önce belirtilen bir hususu, Seyyid Burhâneddîn'in dünya ve bedene ilişkin olumsuz bakış açısını hatırlamak gerekir. Şöyle ki onun esas eleştirisi, kişiyi esas amacından uzaklaştıracak ve ihtiyacın ötesinde olan dünyevî ve bedenî eğilimler ile bu eğilimlere gark olmuş nefse ilişkindir. Ayrıca bedeni bir araç olarak görmesi de bu anlayış çerçevesinde değerlendirilebilir: Aslında kötü olan beden değil, onun nasıl kullanıldığı ve hayatını sırf onun arzularının tatminine endeksleyen kişilerdir. Dolayısıyla ihtiyaç dâhilinde dünyadan elde edilen haz da ahiretten sayılacaktır (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 75). Bu açıdan Seyyid Burhâneddîn “dünyadan elini etiğini çekmek” şeklinde ifade edilebilecek bir anlayışa sahip değildir (Sevgi, 1987, 82). Nitekim “Müslümanlıkta keşişlik yoktur.’ İnsan, halkla ne kadar karışır, uzlaşırsa o kadar Hakk’a yaklaşır. Senin dostun Hak’tır, şüpheye düşme, kötü düşünceye dalma. (...)” (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 88-89) şeklindeki sözleri bu hususu gözler önüne serer. Cebecioğlu'nun belirttiği üzere “(...) Buradan şu anlaşılıyor ki, Seyyid, dünyayı tam red noktasında değildir. O 'ümmeden vesatan' esprisine uygun olarak dengeyi tesbit ediyor durumundadır” (Cebecioğlu, 1998, 151).

Bu belirlemelerden sonra tekrar yukarıda dile getirilen riyazatla ilgili ifadeye yönelmek yerinde olacaktır. Şöyle ki imanın bir şehre benzetilip, bu şehirde insanın ihtiyacı dışındaki isteklerin

peşinden koşarak cehennemın kapısını açmasının yeri olmadığı belirtilmesi mücahede ve riyazatın iman için gerekli olduğu izlenimini uyandırır. Nitekim başka bir yerde iman ışığının, kandilinin müminin sırçaya benzeyen bedeninde bulunduğu, bedenın mücahedeyle sırçaya döndüğü ve iman ışığının mücahedeyle görünür hale gelerek daha da kuvvetlendiği dile getirilir (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 45). Bu noktada ise iman-amel ilişkisiyle karşılaşılmaktadır ki Seyyid Burhâneddîn ameli imanın bir cüzü olarak görmemekte ve onu pekiştirici bir unsur olarak ele almaktadır.²⁰

(...) Eğreti îman, ona derler ki insan, onun derdine düşmez; ona lâyıık işler işlemez. Konuk, ağırılanması gereken bir konuksa, senden incinerek gitmesini istemezsen, yanına, ona lâyıık bir yoldaş kat. O lâyıık yoldaş da iyi işlerdir, hayırlardır, kulluklardır. (...) İmânı can [جان] gibi bil. Canın bedende durması [بقای جان]²¹ için zehirden çekinmek şarttır. (...) İmân çoğalmaz da, azalmaz da. Nitekim can [جان] da çoğalıp azalamaz. İnsanın bazı kere ölü, bazı kere diri olmasına imkân yoktur. Ama birinin sağ, esen, birinin hasta olması mümkündür. İmân da kullukla beraber oldu

²⁰ Oral’ın ifadesiyle “(...) Gönüldeki imanın pratiğe yansımaları yani güzel ahlak olarak davranışlara yansımaları esastır” (Oral, “Mevlânâ’nın Hocası Seyyid Burhâneddîn’in Bazı İtikadi Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, 42). Konuyla ilgili kapsamlı bir inceleme için bkz.: Oral, *Mevlânâ’nın Hocası Seyyid Burhaneddin Hazretleri’nin İtikâdî ve Kelâmî Görüşleri*, 52-63. Kağıtçı ise Seyyid Burhâneddîn’in imanın mücahede ve ihlas vasıtasıyla derece kazanacağı, yükseleceği görüşünde olduğunu belirtir (Kağıtçı, *Hz. Mevlânâ’nın Hocası*, 119). Öte yandan Ali Rıza Karabulut, Seyyid Burhâneddîn’in “(...) imân iki kısımdır: ‘Allâh’ın emrini ululamak, Allâh’ın yarattıklarını esirgemek.’ (...)” (Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî, *Maârif*, trc. Abdülbâki Gölpınarlı (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1973a), 44) sözüne ilişkin yorumunda Seyyid Burhâneddîn’e göre amelın imanın bir cüzü olduğunu ifade eder: “(...) Allâh’ın emrine tazim, O’nun emirlerini tutmak ve yasaklarından sakınmakla mümkündür. Yoksa sözle yapılan tazim, gereği gibi bir tazim değildir. Buradan şunu da anlamaktayız ki, Seyyid’e göre, amel imanın bir cüz’ü bir parçasıdır. Amelsiz iman, tam ve mükemmel bir iman değildir. (...)” (Ali Rıza Karabulut, “Seyyid Burhâneddîn Tirmizî’nin Tevhid ve İbadet Konularındaki Bazı Düşünceleri”, *I. Kayseri Kültür ve Sanat Haftası Konuşmaları ve Tebliğleri (7-13 Nisan 1987)* (Kayseri: Kayseri Belediye ve Özel İdare Birliği Yayınları, 1987), 89).

²¹ “Beden” kelimesiyle karşılanacak bir sözcük lafzen metinde yer almamakla birlikte bağlam gereği bu sözcüğün kullanımı uygun görünmektedir. Karabulut da çevirisinde bu sözcüğü kullanmaktadır (Tirmizî, “Fetih Sûresinin Tefsiri”, 188).

mu, sağ esendir; kullukla beraber olmayan îmansa hastadır. Sağ esen olmayan hastaysa ölüme daha yakındır. (...) (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973c, 125; 1961c, 102-103).

Seyyid Burhâneddîn'in bu şekilde imanın esenliğinin kaynağı olarak ele aldığı ibadete ilişkin görüşünün ana fikri şöyledir: "(...) İbadetin özü, içi, nefsin erimesidir; geri kalanının hepsi de ibadetin kabuğudur. Nefsi yakıp eritmeyen oruç ve her çeşit ibadet, ibadet sayılmaz; ibadette nefse eziyet de ibadetin şartıdır. (...)" (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 50). Görüldüğü üzere bu ifadede zahire önem verilmemesi hususuyla bir kez daha karşılaşılmaktadır. Bu bağlamda Seyyid Burhâneddîn secdeyle kişinin Tanrı'ya yakınlaşması gerektiğini, bu anlamda namaz kılmayanların namazlarının ise aslında namaz olmadığını belirtir (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 76). Zira er kişiye göre namazın Tanrı ışığıyla bakmak ve görmek olduğu görüşündedir (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 48). Oruca ise ayrı bir önem vererek onun en üstün riyazat ve kulluk olduğunu dile getirir:

(...) Hasların haslarının orucu, Allah'tan gayrıyı terk etmektir. Selâm olsun, Peygamber 'Namaz' demiştir 'mü'minin ışığıdır; oruç da ateşe kalkandır.' Bu hususta en büyük direk oruçtur; oruçtaki riyazat, hepsinden de daha büyüktür. Geri kalan öteki riyazatlar, buna nisbetle bir oyuncaktır. (...) (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 50-51).²²

Oruçtan öte, oruçtan üstün hiçbir kulluk yoktur; çünkü (...) Bir kimse, bütün kullukları yerine getirirse, fakat midesini doldursa, uyusa, hiçbir yere ulaşamaz. Fakat orucu gereğince gözetse, başka kulluklarda kusuru olsa bile gene bir yere erişir. (...) (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 42).

Görüldüğü üzere orucun en üstün riyazat ve kulluk olarak ele alınmasının sebebi, onun temel bir öneme sahip olmasından

²² Seyyid Burhâneddîn'in oruca verdiği önem için bkz.: Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, 67-68.

kaynaklanır. Bu önem ise mücahedenin özünde, Allah’tan gayrıyı terk etmekte yatmaktadır ki Seyyid Burhâneddîn bunu hasların haslarının orucu olarak görür. Dolayısıyla gerek Tanrı ışığıyla bakmak ve görmek şeklinde tarif edilen namazın gerek diğer ibadet ve riyazatların da temelinde bu şekilde ele alınan orucun olması kaçınılmazdır. Ancak Seyyid Burhâneddîn’e göre oruca yavaş yavaş alışmak gerekir, zira aksi takdirde sağlığa zarar gelebilir (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 42). Bu noktada daha önce belirtilen arınmanın aşama aşama olması gerektiğine dair ilkeyle karşılaşılır. Nitekim Seyyid Burhâneddîn bunun gerekliliğini şu sözlerinde de belirtir: “Kadından, başka şeylerden ayrılman, şuna benzer: Yakınlardan biri ölür; ilk günü sana pek acı gelir, pek ağır gelir bu ölüm; ikinci günü bu ayrılığın zahmeti biraz kolaylaşır; üçüncü günüyse daha da kolay gelir sana; bu, böylece yürür gider” (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 73).²³

Namaz, oruç gibi ibadetlerin yanı sıra halvet ve zikir de ahlakî arınmanın vukuu bakımından önemli bir rol oynamaktadır. Seyyid Burhâneddîn zahirî bilgilerde çok yüksek bir seviyeye ulaşmış olduğunu düşündüğü Mevlânâ’ya batınî bilgilerde de derinleşmesi için yedi gün halvet etmesini söyler. Mevlânâ’nın isteği doğrultusunda süre kırk güne çıkar ve bu sürenin sonunda Seyyid Burhâneddîn Mevlânâ’yı gözlemledikten sonra hücresinin kapısını kapatarak halveti sürdürür. İkinci çile tamamlanınca hücreye giren Seyyid Burhâneddîn bir kez daha kapıyı kapatır ve üçüncü çilenin sonunda Mevlânâ’nın artık tüm alanlarda rüştünü ispatlamış ve çok üst seviyeye ulaşmış bir insan hâline geldiğini beyan eder (Eflâkî, 1989, 87-89). Öte yandan Seyyid Burhâneddîn halvetin kişiyi kendisinden ve Allah’tan uzaklaştırma ihtimalinin de farkındadır. Şöyle ki işe yaramaz bilgi ve düşüncelerle meşgul olan halkın halvetleri onlara hiçbir yarar sağlamamakta ve onları maksatlarından

²³ Yine bir başka yerde, Nefs-i Emmare’nin kişideki gizli cevheri çalmasından evvel, işe yeni başlanıldığı için ondan şehvetlerin azar azar çalınması öğütlenir (Muhakkık-ı Tirmizî, *Maârif*, 54).

uzaklaştırmaktadır (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 87).

Zikre gelince Seyyid Burhâneddîn “(...) korkunun üstünlüğüyle ve sevginin şiddetiyle gaflet meydanından müşâhade genişliğine çıkmaktır. (...)” (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 92) biçiminde tarif ettiği zikrin iki çeşit olduğunu ifade eder. Bunlardan biri dille zikirken diğeri gönülle (قلب) zikirdir ki ilki ikincisine ulaştıran bir vasıta konumundadır (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 92; 1961a, 66).

Buraya kadar dile getirilen hususlar gözden geçirildiğinde nefsin arınmasıyla ilgili olarak hâl ve eylemler çerçevesinde bir açıklama getirildiği görülür. Bu bağlamda şöyle bir soru sormak uygun olacaktır: Mücadele ve riyazatın yanı sıra, sözün ve bununla alakalı olarak bilginin de bir işlevi, bir katkısı olabilir mi? Hemen belirtmek gerekir ki Seyyid Burhâneddîn bir açıdan söze itibar etmez, bu bağlamda en kutsal sözleri dahi dünyevî olarak değerlendirir:

(...) Hak, bir toplumu dünya için yarattı; dünyayı da onlar için halk etti. Bir toplumu âhiret için yarattı; âhireti de onlar için halketti. Bir kısım halkıysa kendisi için yarattı. (...) Râbia'nın sözünü söyleyeyim: Hani, onu istemem ben demişti, dünya ehlidir o. Demişlerdi ki: Hiç dünyalığı yok. Peki demişti Râbia; Allah dedi, Râsulullah dedi sözleri de mi yok? Ne buyurursun, bu sözler, dünyaya ait değil mi? (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 85).

Seyyid Burhâneddîn'in sözü hâle nispetle ikinci planda tutması, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'den babası Bahâeddîn Veled'i örnek alarak sözden hâl ilmine geçmesini istemesine ilişkin rivayetlerde de görülür (Eflâkî, 1989, 58-59; Sultan Veled, 1976, 246-247; Bin Ahmed, 2004, 127).²⁴ Bununla birlikte diğeri bir açıdan sözün

²⁴ Ayrıca Şehâbeddîn Sühreverdî'nin, Seyyid Burhâneddîn'i ziyarete gelip, aralarında hiçbir konuşma olmadan onun yanından ayrılınca kendisine bu durumu soranlara “Hal ehlinin yanında söz değil, hal dili gerekir” şeklinde bir cevap vermesine ilişkin rivayetler de bu hususla paralellik taşır (Eflâkî, *Âriflerin Menkabeleri*, 74; Molla Camî, *Nefahat'ül-Üns*, 849; Bin Ahmed, *Sipehsâlâr Risalesi*, 129).

gerekliliğini de göz ardı etmez: “(...) Şimdi sen, cisim âleminde oldukça, çaresiz harfle ses gerek ki işitesin; Muhakkık gerek ki ondan duyasin. Yüce Allah, bir değirmendir, kurmuş, döndürüp durmada” (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 69). Görüldüğü üzere insan cisimler âleminde söze muhtaç olup muhakkığın söylediklerini işitmesi gerekir. Bununla birlikte muhakkık da aslında Hakk'ın sözünden başkasını söylememektedir:

Hakk'ın sözünü, Hak'tan işit. Hakk'ın sözünü halktan nasıl duyabilirsin? Halktan duyduğun her söz, halkın sözüdür. Canın [روح], vasitasız olarak Hak'tan duymak kabiliyetini elde edememişse, o temizliğe erişememişse o vakit, vasıtayla Muhakkık'tan duy; çünkü onun canı [روح], o kaabiliyeti elde etmiştir; onun içinde, Hakk'ı anıştan, Hakk'ın sözünden başka bir şey belirmez. (...) Muhakkık'ta Hak'tan başkası tasarruf sahibi değildir; onda nefsin, şeytanın tasarrufu mağlup olmuştur. (...) (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 69; 1961a, 41-42).

Yukarıdaki pasajda Seyyid Burhâneddîn'in vahdete dayalı bakış açısıyla bir kez daha karşılaşılır. Öyle ki muhakkık kimse Hakk'ın sözünü iletmekle birlikte aslında ondan gayrı değildir. Nitekim tefsire dair aşağıda dile getirilen açıklamada da benzer bir anlayış söz konusudur:

Tutarlar da Kur'an'ı tefsîre koyulurlar. Söyledikleri sözler, hep kendi zanlarına, kıyaslarına, meşreplerine, yakıştırmalarına göredir, bunlara uygun lâf ederler, sonra da ona, tefsîr adını takarlar, oysa ki yaratılmışın zannı, şüphesi, yaratanın dileğine, muradına asla uymaz. İşte 'Kur'an'ı kendi re'yiyle tefsîr eden kâfir olur' sözünün mânası budur. Zaten birisi, bir başkasının sözünü nakl ederse bilgin [عالم] olamaz; birisi, bir başkasının şiirini okursa şâir olamaz; ona şâir demezler, 'râvî-rivâyet eden' derler. Ersen kendi sözünü söyle.

Dünyada itibar edilecek söz, ya Kur'an'dır, ya hadîs. Ama bâzı kişiler, Kur'an'ın anlamında yanlışlar, ona da tefsîr adını,

aptallıklarından vermişler, gene de aptallıklarından, anlamı uzattıkça uzatmışlar. Yaratıp geliştirenin sözünü, yaratıp geliştirenden duy (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 75; 1961a, 48-49).

Yukarıdaki pasaja bakıldığında Seyyid Burhâneddîn'in bir yandan er kişinin kendi sözünü söylemesi gerektiğini, diğer taraftan kendi anlayışları doğrultusunda *Kur'ân'*ı yorumlayanların küfre saptıklarını dile getirdiği görülür. İlk bakışta bu durum çelişkili görünse de şöyle bir izahta bulunmak isabetli olacaktır: Aptallıkla nitelendirilen ve küfürle itham edilenler, kendi zan ve şüpheleri doğrultusunda Allah kelamını yorumlayan, vahdet bilincine ulaşamamış kimselerdir. Kendi sözünü söylemesi beklenen er kişiler ise yaratılmış olmaları sebebiyle kendilerinde bulunan egoya bağlı zan ve istekleri Tanrı'nın muradına uymak suretiyle ortadan kaldıran ve dolayısıyla özlerinin, aslında Yaratıcı'dan gayri olmadığını fark eden kimselerdir. Böylelikle onlar aldatıcı zan ve şüphelerden kurtularak Hakk'ın tasarrufunun etkisi altında bulunan kendi sözlerini yani kendilerinde dile gelen Hakk'ın sözlerini aktarmaktadırlar.

Seyyid Burhâneddîn'in bilgiye dair görüşlerine gelince söze ilişkin bakış açısına benzer bir yaklaşım sergilediği görülür. Şöyle ki bir açıdan o, bilgiye itibar etmemektedir. Bu konuda şöyle der: "(...) Ben bilgiyi [علم] ne yapacağım? Bilgi, nefs-i nâtikanın işidir. Ahmed, Muhammed, Allah'tan başka yoktur tapacak. Kaldır şu ilmi ortadan [این را از میان بر گیراز];²⁵ uzaklaştır önümüzden. Senden başka (Ey Tanrı), ne varsa küfürdür bence; (...)" (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 67; 1961a, 39).

²⁵ "İlm" kelimesiyle karşılanacak bir sözcük lafzen metinde yer almamakla birlikte bağlam gereği bu sözcüğün veya "bilgi" kelimesinin kullanımı uygun görünmektedir. Karabulut da benzer şekilde çevirisinde "zahirî ilim" ibaresini kullanmaktadır (Tirmizî, *Maârif*, 90).

Yine bir başka yerde, yüceliğin ne malla ne de bilgiyle elde edileceğini, onun kaynağının kötülüklerden çekinme olduğunu belirtir (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 79). Bununla birlikte bilgiye karşı bu menfî tutum aslında bilginin bir türüne ilişkindir. Bilginin türlerine ilişkin ayırım ise bilgin-arif karşılaştırması çerçevesinde ifade edilebilir:

(...) İnsanın şu kötü nefsi var ya, hani ona beden [تن] diyorlar, bu dünyanın canı [جان], akli adını takıyorlar; o kadar bu dünyaya akli, fikri yeter ki on iki ilmi [علم]²⁶ de, ne Kur’an ehli olan, ne Allah ehli olan, ne de Allah nuru bulunan kaabiliyetiyle elde eder; Halkın yüce Hakk’a giden yolu olan ledünnî bilgiye de, ârif kişiden duymak, bu bilgiye dair kitapları okumak suretiyle sahip olur, kendine mal eder; ona bilgin de denir; ama hiç faydası yoktur kendisine; çünkü o, perde ardındadır; Hakk’a ulaşamaz, ârif olamaz. Ârif, ona derler ki canı [جان], Rabb’e mensup bir sırdır; bu sır, onda kendiliğinden meydana gelmiştir; Allâh’ın peşin vergisidir. Ârif, Allah ilminin kaynağıdır, Allâh’ın sevgilisidir; âbıhayâta garkolmuş gitmiştir (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 96; 1961a, 69-70).

Yukarıdaki pasaja göre bilgin; dünyevîlikle nitelendirilebilecek olan akılla dünyayı kavrayan, on iki ilmi yine bu akli sayesinde ve ne *Kur’ân* ne de Allah ehli olarak elde eden, ledünnî bilgiye de ancak arif kişinin sözlerini taklit ederek ulaşan ve bunu kendine mal eden bir kimse olarak tasvir edilir. Bu çerçevede Seyyid Burhâneddîn’in eleştirisi bilgin denen kişinin dünyevî akla ve taklide dayanan bilgisidir. Nitekim Seyyid Burhâneddîn taklit bilgisinin sadece başkalarının söz ve hareketlerine dayandığını, sözle çoğaldığını ve

²⁶ Bir başka yerde Seyyid Burhâneddîn, Fahreddîn er-Râzî’yi on iki bilgiyi bilmesi ama unutmamış olması bağlamında eleştirmektedir (Muhakkık-ı Tirmizî, *Maârif*, 41). Söz konusu olan on iki bilgi şunlardan ibarettir: “(...) Lûgat, Sarf ve Nahv, Maâni ve Beyan, Usûl-i kelâm, Usûl-i Fıkıh, Fıkıh, Mantık, Riyaziye, Hendese, Tefsir, Hadîs ve Tasavvuftur. Daha başka tarzda tasnif edenler, bilgileri sekiz, yahut ondört olarak kabul edenler de vardır” (Abdûlbâki Gölpinarlı, “Açıklama”, *Maârif*. trc. Abdûlbâki Gölpinarlı (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1973b), 137).

inançtan yoksun olduğunu belirterek onu inanç bilgisinden (علم يقين) ayırır (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973b, 111; 1961b, 88). Açıkta ki bu tarz taklit kaynaklı bilgi vasıtasıyla insanın Hakk'a ulaşması mümkün değildir. Nitekim bu hususa şu ifadede işaret edilir: "(...) halkın övündüğü şu bilgilerle, şu düşüncelerle, şu halvetlere girişlerle halk, O'ndan daha da fazla uzaklaşır. Bu bilgiler, düğümleri çözemez. Bunlarla oyalanmak, maksattan uzak kalmaktır; kendinden uzaklaşmaktır. (...)" (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 87).

Bu durumun gerekçesine gelince bu türden bilgilere sahip bilgin kişinin hâl yönünden eksik olması gösterilebilir: "Bilgin kişinin hâli, söylediği sözlerden aşağıdır, ârifin hâliyse söylediği sözlerden üstündür; ârif yüce Allah'ın bilgisinin mâdenidir" (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 83). Bu bağlamda gerçek anlamıyla bilgi marifete tekabül eder: "Bilgi, marifet bilgisidir. Hiçbir şey bilmesen bile, kendini tanıdın, bildin mi, bilginsin, ârifsin. Ama kendini tanımadın, bilmedin mi, bütün o bilgilerden ne fayda var? (...)" (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 48).

Ancak bir diğer hususun da altının çizilmesi gerekir ki Seyyid Burhâneddîn'e göre belli bir seviyeye gelindikten sonra bilgiden geçilir. Bu hususa şu sözlerle işaret eder: "Ben, ilmin olgunluğundan da vaz geçtim; çünkü bilinene [معلوم] eriştim; artık bilgi ne işime yarar benim? (...)" (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 55; 1961a, 26). Bu bağlamda bilginin bir araç biçiminde düşünüldüğü söylenebilir. Nitekim "Bilginin, inancın [ایمان] sonu, buluşmak, kavuşmak yolunun kilidini elde etmektir. (...)" (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 59; 1961a, 30) şeklindeki cümle de böyle bir anlayışı işaret eder.

Bu noktada ise tasavvufun yapıtaşlarından biri olan mürit-mürşit ilişkisi göz önünde bulundurularak şöyle bir sorunun ileri sürülmesi yerinde olacaktır: Bilinene erişmiş, Hakk'a kavuşma yolunun kilidini elinde tutan kişi başkasının nefsinin olgunlaşması ve böylece o kişinin arınması hususunda nasıl bir işleve sahiptir?

Sorunun cevabı Seyyid Burhâneddîn'in şu sözlerinde ortaya konmaktadır:

Pılımı pırtını dünya güneşinin gölgesinden kaldır da gönül [دل] güneşinin bölgesinin altına götür; o güneşin gölgesi kararmaz; çünkü o güneş, 'Ne doğudadır, ne batıda' (XXIV; Nûr, 35)²⁷ diye övülen gönüle [دل] mensuptur; gölgesiyse, 'Kendisine hüküm vermek salahiyeti sunulan kişi, yeryüzünde Allah gölgesidir'²⁸ diye anlatılan şeyhin bedenidir [جسم]. Şeyhin gölgesinde otur. Onun gölgesi, Tûbâ ağacının gölgesidir. 'Ne mutlu nefsinin alçaltana.' Sen de alçalt da dünya güneşinden kurtul, bu ağacın altında emin ol, esenleş; bu ağacın altında buldukça eminsin, ama oradan ayrıldın mı, bunalır, kalırsın. Gelirler de bu Tûbâ ağacından başka bir ağaç vardır derlerse, 'Yaklaşmayın o ağaca.' (II; Bakara, 35)²⁹ Sakın ha, gitme; öbür ağacın tuzağına tutulmadıkça Tûbâ ağacından mahrum kalmazsın. Yahut da zâten şeyhin gönlü [دل] Tûbâ ağacıdır; bedeni [تن] de onun gölgesi. Şeyhin cisimler âleminde olan bedeninin [جسم] dalına yapıştın mı, maksadına erişirsin; sevgiye yol bulursun. 'Artık bana uyun da Allah da sizi sevsin.' (III; Âli İmran, 31) Ona yapışmazsanız, ona sarılmazsanız mahrum kalırsınız; bu bir sırdır ki size söylendi; şeyh zaten bağıdır, bahçedir, cennettir (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 68-69; 1961a, 40-41).

Görüldüğü üzere şeyhin bedeni hem gönül güneşinin gölgesine hem Tûbâ ağacının gölgesine, gönlü de Tûbâ ağacına benzetilmektedir. Bahsi geçen Tûbâ ağacı çeşitli rivayetlere göre cennette bulunan ve meyveleri, çiçekleri ve gölgesi bakımından cennetliklerin kendisinden istifade edeceği bir ağaca tekabül eder (Erbaş, 2012, 317). Tasavvufî bir ıstılah olan Tûbâ makamı ise “ (...)

²⁷ Bkz.: Nûr 24/35.

²⁸ Yani Allah'ın halifesidir. Konuyla ilgili olarak bkz.: Cebecioğlu, “Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî'nin Bazı Tasavvufî Kavramlara Getirdiği Metaforik Yaklaşımlar”, 131.

²⁹ Bkz.: Bakara 2/35.

Hak ile üns makamı, ilahi huzurda sükûn ve huzur içinde olma (...)” manasında kullanılır (Uludağ, 2002, 355). Bu bağlamda “(...) Cennette bir ağaç olarak zikrolunan Tuba’yı şeyhle benzeştirmek, şeyhin insanı olgunluğa, dolayısı ile huzura erdirmesi espirisiyle örtüşmektedir, (...)” (Cebecioğlu, 1998, 132) denilebilir. Bu çerçevede “Hak’la ilişki kurma ve böylelikle ilahî huzurda bulunma” makamında olan şeyh, ebediyete giden yolda müridin dünyevî isteklerden kurtulabilmesi hususunda ona yardımcı olur. Dolayısıyla kişinin Allah’a ulaşma gayesine erişebilmesi için şeyhe ihtiyacı vardır. Ondan uzaklaştığı takdirde ise esenlik ve güvenden mahrum kalır.

Ancak burada önemli bir hususu belirtmek gerekir. Hatırlanacağı üzere Seyyid Burhâneddîn arif-bilgin karşılaştırması bağlamında bilgini arifin kitaplarını okuyup onun sözlerini kendisine mal etmesi yönünden eleştirir. Bilginin bu tutumunun ise taklit aracılığıyla sözleri tekrardan öte hiçbir faydası yoktur. Aynı bakış açısı mürit-mürşit ilişkisi kapsamında da geçerlidir. Şöyle ki şeyhin gönlündeki kitabın sırrını duymak ve onun gölgesine sığınmak hakikate nail olmak için yeterli değildir. Zira insan zahmet çekerek kendi emeğiyle bir işi başarmalı, mürşidin irşadı da bu tarzda olmalıdır (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 96). Nitekim şeyhe benzetilen ağacın hurmasıyla helva yapılmasına ilişkin öğüt de bu hususa işaret eder. Şöyle ki öğütte kişinin ağacın hurmasıyla yetinmemesi, onu kullanarak helva yapması gerektiği belirtilir. Yani bu benzetmeyle müridin şeyhinden edindiklerini kendi çabasıyla işlemesi, onların temeliyle hedefe doğru ilerlemesinin gerekli olduğu ifade edilir. Dolayısıyla asıl görev müride düşmektedir; herkes kendi çabası dâhilinde bir yere varır. Bu anlayış şu sözlerde vazih biçimde ifadesini bulur: “Şeyh aynaya benzer; ona ne kadar bakarsan, kendini ne kadar ona verirsen, o da sana o kadar bakar, kendini o kadar sana verir” (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 74). Bu çerçevede olgunlaşmamış bir kimsenin bir şeyhin huzuruna çıktığı vakit aynada kendi edepsizliğinden başkasını görmesi imkânsızdır (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 64). Ne var ki mürit konumunda olan bir kişinin kusurlu

olabilmesinin yanı sıra, mevki sevdasından geçememiş, sözde şeyh diye tabir olunabilecek kimselerin de mevcudiyeti söz konusudur:

Bir topluluk vardır ki (Allah onu bu sırra mahrem etti de beni niye etmedi diye haset eder. Banaysa) hiç haset gelmez. Nihayet o da derim, benim gibi bir adam; sebep nedir ki o, buna erişti? Ben de çalışır, çabalarım; o sebebe sarılırım; ne diye haset edecekmişim? Bu söylediğim havaya düşmek, şehvet değildir; hattâ bu, şehveti de öldürür. Bu istek, gönüle [حس] şehveti soğuk gösterir; (...) Bu istek, öyle bir yere varır ki insan, mevkiden de geçer; mevki sevgisi de kökünden sökülür gider; o istek de gönüle [حس] soğuk gelir. Şeyhlerin çoğu, bu dileğe erişememişlerdir, (...) (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 86-87; 1961a, 60-61).

Birçok şeyhin böyle bir konumda bulunmalarının sebebi ise “ben” sevgisinden kurtulamamaları biçiminde ifade edilebilir. Zira haset, şehvet ve bunlara bağlı olarak mevki sevdası, kişinin sadece “ben”ini ve şahsî çıkarlarını gözetmekte olduğuna delalet eder. Oysa bu konumdaki bir kişinin, yukarıda değinildiği üzere, yemişleriyle gönüllerin nimetlerini veren şeyhin idrak seviyesinden ne kadar uzakta olduğu aşikârdır. Dolayısıyla varlığından geçememiş ve benlikle dopdolu olan kişi, ancak bir topluma kılavuzluk eden kuzgun değerinde olacaktır (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 88). Nitekim bu hususa şu sözlerde işaret edilir:

(...) öyle erler vardır ki Hakk'a ulaşırlar; öyle kullar vardır ki yüce Hak, onları kendisi için seçmiştir. Etten, deriden ibaret olan insan, sonra da Hakk'a erişmek. Evet ama elli kere eti erimiş, derisi değişmiştir. Orada deri yok; tamamiyle dost var. (...) Şeyh, kendi varlığından kurtulmuş kişidir; varlığından, benliğinden kurtulmalı ki başkalarını da görsün, gözetsin (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 64-65).

Görüldüğü üzere şeyh Hakk'a ulaşmış, bedeninin esaretinden kurtularak Hakk'ın dostu olmuş ve kendi varlığından kurtulmuş kişi olarak ele alınır. Binaenaleyh onun başkalarını gözetmesi de kendi

beninin penceresinden değil, Hakk'ın penceresinden gerçekleşir:

(...) şeyhin nazarı kalmamıştır, o, Hakk'ın nazarıdır. (...) Onun kendi bakışı, görüşü kalmamıştır; bakışı da Hakk'ın bakışıdır, görüşü de, 'Allah nûruyla bakar, görür.' 'And olsun ki biz insanı yarattık ve nefsi, onu ne gibi vesveselere düşürür, biliriz biz ve ona şahdamarından da yakınız.' (L, Kaaf, 16) (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 63-64).³⁰

Yukarıdaki satırlarda kulun varlığının Hakk'ın varlığında silinmesi yani fenafillah durumu açık bir şekilde ifadesini bulur. Ancak dikkat etmek gerekir ki bir yandan sadece Hakk'ın bakışının mevcut olduğu belirtilmekteyken diğer taraftan şeyhin bakışından da bahsedilmekte ve kişinin Allah'ın nuruyla baktığı ifade edilmektedir. Buradan hareketle fena durumunu bekabillahın izlediği görülür. Cebecioğlu'nun belirttiği üzere, "(...) bu durumda kuldan çıkan fiillerin, Allah'ın fiilleri olduğu veya daha başka bir deyişle Hakkânî ve Rabbânî olduğu öne sürülür. Bu durumda, kendi bakışında ölmüş veli (şeyh), Hakk'ın bakışında dirilmiştir, denir" (Cebecioğlu, 1998, 130).

Şeyhin yukarıda zikrolunan özellikleri onun mertebesini gösterdiği gibi, kendisine tabi olan müridin varmayı arzuladığı konumu da yansıtır niteliktedir. Hâl böyle olunca şeyhin mertebesine dair söylenenlerden hareketle arınma neticesinde ulaşılabilecek mertebeye ilişkin bir izah yapmak mümkündür.

3. Arınma Neticesinde Ulaşılabilecek Mertebe

Arınma bakımından sarf edilen çaba sonucunda gerçekleştirilecek olan amaç önceki kısmın sonlarında şeyhin mertebesine dair temas edilen hususlar çerçevesinde şu şekilde ifade edilebilir: Kişi kendi benliğinden geçerek tüm farkların kaynağı olan

³⁰ Bkz.: Kâf 50/16.

Hakk'a ulaşmak ve böylece insana şahdamarından daha yakın olan Yaratıcı'nın bakışıyla bakar hâle gelmek amacındadır. Bu çerçevede arınma neticesinde ulaşılabilecek mertebeye birlik mertebesi şeklinde ifade edilebilir. Nitekim Seyyid Burhâneddîn bir yerde şöyle der: "Tanrı'yı kim görür? Tanrı. Tanrı'yı kim sever? Tanrı. Bana Tanrı'dan başka hiç bir şey gerekmez. Bence şu mâlûm oldu ki, ondan başka ne varsa hepsi de hiçtir. (...)" (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 67). Görüldüğü üzere gören de görülen de, seven de sevilen de bir tutulmakta ve Tanrı'dan gayrisi hiç olarak kabul edilmektedir ki burada açık bir biçimde "Allah'tan başka varlık yoktur." şeklindeki, vahdet-i vücud anlayışının temel prensibiyle karşılaşılır. Yine aynı husus Seyyid Burhâneddîn'in kendi durumuna atıfta bulunduğu şu sözler vasıtasıyla dile getirilir:

(...) 'Kim Allâh'ın olur, varlığını ona verirse' sözü kâfi; 'Allâh da onun olur' sözü de şerh. Şimdi ben, 'Kim Allâh'ın olursa' durağından geçmişim. 'Allah da onun olur' durağına erişmişim. Hak'la Muhakkık'ın arasında bir kıl bile kalmamıştır. Araya biri sığabilseydi, yahut tümünden nûr olan Tanrı'ya mânen yakın bulunan bir melek, yahut da Tanrı tapısının mestleri olan şeriat sahibi Peygamber'lerden birisi sığsaydı... Bu iki bölük bile sığmazsa artık ne sığabilir ki? Şimdi ben, ılık bağımlayım, nur verdim, nur alan değilim (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 56).

Yukarıdaki pasajda işaret edilen mertebeye ulaşmak, daha doğrusu perdeler ardına gizlenmiş olan vahdetin farkına varabilmek için kişinin varlığını Allah'a vermesi yani kendi varlığından geçip onun yok olmasını istemesi gerekir ki böyle bir vakitte Allah ile kul arasında melek veya peygamberler bir yana, kulun kendi varlığının dahi yeri olmaz (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 89). Yani buluşup kavuşmak, kendi varlığından geçerek Allah'ın varlığıyla varolmaktır (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 93). Böylelikle insan adeta ölmeden önce ölür ve Allah'ın varlığıyla dirilerek fanîlikten kurtulup abıhayata, ebediyete ulaşır (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 83). Nitekim Seyyid Burhâneddîn'in şu sözleri aynı anlayışı dile getirir:

(...) O elle Tanrı'nın evveline evvel olmayış eteğine sarılmak gerek ki pislikten kurtulsun; yahut da kendisine bakmalı, sonradan olduğunu, yokluktan yaratıldığını görmeli; fânî olduğunu gören, evveline evvel olmayış sıfatlarını da görür, sonradan oluş fikrini atar, evveline evvel olmayışa varır, ulaşır. Bundan sonra da yol başlar, yolculuk başlar. Şeyhler bu durağa [أثر]³¹, son durak [منتها] derler. Bundan sonra ölmek, insan için ahmaklıktır. Evveline evvel olmayan Tanrı'ya ulaşan kişi, niçin ölsün artık? O adam, buracıkta, ebedî hayatını görür. (...) (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 86; 1961a, 60).

Bu noktada ise Seyyid Burhâneddîn'in bir başka görüşüyle yani Allah'a ulaşmanın son durak oluşu ve bundan sonra da yolculuğun başlaması fikriyle karşılaşılmaktadır. Şu iki pasaj konu hakkında açıklayıcı niteliktedir:

(...) Kul, olgunluğa ulaştı, Allah tapısına vardı, görgü elde etti mi, ondan sonra melekler bile onun vardığı durağa [مقام] varamazlar. 'Ve melekler derler ki: Bizden hiç bir fert yoktur ki onun malûm ve muayyen bir durağı [مقام] olmasın.' (XXXVII; Sâffât, 164)³² Hani şu sözleri söylerler: Yola son yoktur derler ya, yol dedikleri duraktır [منزل]; kavuşma şehrine vardın mı, o şehirde yürüyüşe son yoktur. (...) (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 42; 1961a, 11).

Yerden yere, duraktan durağa [از موضعی بموضعی] geçedur; sonunda bir yere varırsın ki oradan daha ileriye varmanın imkânı yoktur. (...) Sonunda bir yere varır, bir hâle gelirsın ki melekler secde ederler. Ama buluşma yolunun nihayeti vardır; olmasaydı, 'Allah için, hakkıyla savaşın' buyurmazdı (XXII; Hac,

³¹ "Durak" kelimesiyle karşılanacak bir sözcük lafzen metinde yer almamakla birlikte bağlam gereği bu sözcüğün kullanımı uygun görünmektedir. Karabulut da benzer şekilde çevirisinde "makam" kelimesini kullanmaktadır (Tirmizî, *Maârif*, 120).

³² Bkz.: Sâffât 37/164.

78)³³. Fakat maksadın, varılacak durağın sonu [منتها], kudretin, tecellînin³⁴ nihayeti yoktur; maksatsa Allah’tır. (...) (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 44-45; 1961a, 14).

Yukarıda alıntılanan yerler göz önünde bulundurulduğunda ilk bakışta çelişik bir durumla karşılaşmaktadır. Şöyle ki Seyyid Burhâneddîn bir yandan Allah’a ulaşmayı son durak olarak telakki eder; fakat diğer taraftan buluşma yolunun sonunun olduğunu ama maksadın yani Allah’ın ve varılacak durağın sonu olmadığını belirtir. Bu durum şu şekilde açıklanabilir:

Uludağ’ın belirttiği üzere “(...) *Seyr ila’llah*, Hakk’a doğru yürümek; sâlik Hakk’ı tanıyınca bu yolculuk biter. *Seyr fi’llâh*, Hak’ta yürümek; birinci seyr bittikten sonra başlar ve sonsuza dek sürer. (...)” (Uludağ, 2002, 311). Bu ayrım göz önünde bulundurulduğunda bir sonu olan kavuşma yolunun “*Seyr ila’llah*”a, Allah’a ulaşma durağından sonra başlayan yolun ise “*Seyr fi’llah*” tekabül ettiği söylenebilir. Dolayısıyla kavuşma yolundaki en son durağa yani yegâne maksat olan Allah’a ulaşıldığı takdirde artık bu yolun sonuna varılmış olacaktır. Oysa kavuşma yolundaki son duraktan sonra ortaya çıkan yolun yani Allah’ta seyredişin ve bu yoldaki varılacak durağın sonu yoktur.

Yukarıdaki belirlemeler ışığında görülmektedir ki kavuşma yolunu tamamlayan kişi artık kendi varlığından geçerek Hakk’ın varlığıyla ebediyete intikal etmekte ve böylelikle sonsuz bir yolculuğa başlamaktadır. Böyle bir seviyede ise kulun istekleri, heves ve

³³ Bkz.: Hac 22/78.

³⁴ “Kudret” ve “tecelli” kelimeleri Firûzanfer’in neşrettiği metinde yer almadığı gibi ilgili yere düştüğü dipnotta bulunan, farklı bir nüshadan aktardığı ifade de geçmemektedir (Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî, “Maârif-i Burhân Muhakkık”, *Maârif Mecmûa-i Mevâiz ü Kelimât-ı Seyyid Burhânuddîn Muhakkık-ı Tirmizî be-hamrâh-ı Tefsîr-i Süre-i Muhammed ü Feth*, tsh. B. Füzuranfer (Tahran: İdare-i Külli-i Nigareş-i Vezaret-i Ferheng, 1961a), 14). Çevirisine dipnotta sunulan ifadeyi esas aldığı görülen Gölpınarlı, muhtemelen anlamı vazih kılmak maksadıyla kudret ve tecellînin nihayetsizliğini eklemiş olsa gerek. Karabulut da çevirisinde söz konusu kelimeleri kullanmaktadır (Tirmizî, *Maârif*, 52).

çıkarları tabiatıyla devre dışı kalacak ve fiilleri de istekleri de Allah'a ait olacaktır. Nitekim daha önce belirtildiği üzere Seyyid Burhâneddîn'in şeyhin bakışı ile Hakk'ın bakışını ayırmaması bu anlayışı net bir biçimde ortaya koyar. Diğer bir örneği ise mücahedenin önemini de yansıtan şu sözlerde ifadesini bulur:

Kalemi açmaz, yarmaz, ucunu kesmezsen, yazacak adam onu eline bile almaz. Mücâhede de buna benzer. Tamamlandı, kalem açıldı mı, kâtibin eline lâyük olur. 'İhsan, tamamlanınca ihsan olur.' Mücahede de tamamlandı mı, insan, Rahmân'ın parmaklarından iki kudret parmağının arasına girmiş olur; artık yazdığı şey, kâtibin dilediği şeydir; o kalemle yazan Tanrı'dır (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 62).

Ne var ki arınma neticesinde birlik mertebesine ulaşılması, kişinin Tanrı'yla aynılaşması anlamına gelmez. Başka bir deyişle Hakk'ın varlığında benliğin silinmesi söz konusu olmakla birlikte "Hak olmak mümkün değildir; çünkü Hak, kendi zâtıyla vardır; başkalarındaysa buna imkân yoktur; Hiç bir varlık, kendi zâtıyla kaaım olamaz" (Muhakkık-ı Tirmizî, 1973a, 53). Dolayısıyla insan her daim varlık bakımından Hakk'a muhtaç bir şekilde eksiklik ve acziyetini muhafaza edecek ve ondan bir açıdan farklı kalacaktır.

Sonuç

Her ne kadar kaleminden çıkmış sistematik bir eser mevcut değilse de adıyla anılan metinlerden hareketle Seyyid Burhâneddîn'in ahlaka ilişkin tafsilatlıca açıklamalarda bulunduğu rahatlıkla dile getirilebilir. Söz konusu açıklamalarda öne sürülen ahlak anlayışının yapıtaşları ise şu şekilde ifade edilebilir:

a) İnsanda nur ve karanlık olmak üzere iki çeşit cevher vardır. İlki insanın melekî yönüne işaret ederken diğeri şeytanlarla ortak olan tarafına karşılık gelir. Diğer bir ifadeyle insan hem iyiliğe hem de kötülüğe meyyal bir varlıktır. Ahlakın temelinde bu ikircikli durum

yer alır.

b) İyiliği elde edebilmek için heva ve şehvetten, bedenî ve dünyevî arzulardan arınmak gerekir. Bu çerçevede beden ve dünya yerilip nefis eleştiriyeye tabi tutulurken “beka” niteliğiyle tavsif olunan ruhun bedenini idaresini elinde tutması gerektiği vurgulanır. Bununla birlikte ne beden ne de dünya tamamen kötüdür. Kötü olan, nefsin dünyevî arzuların peşinde bir hayat sürmek suretiyle bedeni sefih emeller doğrultusunda kullanmasıdır. Diğer taraftan nefsin kötülenmesi durumu nefsin nefis-i emmare biçimindeki görünümüne yani kapkaranlık, arınmamış olan nefse ilişkin olup kuvvetini gönülden alan apaydınlık nefis yani nefis-i mutmainne bundan beridir. Kezalik, temiz can ve insanî ruh nefis-i mutmainne mesabesindeyken kirli can ve hayvanî ruh nefis-i emareyle eşdeğerdir. Gerek can gerek ruh gerekse nefis söz konusu olsun ahlakî arınmanın vuku bulması için bunların gönül mertebesine ulaşması, gönül hâlini alması lazım gelir.

c) Arınmanın temelinde mücahede ve riyazat yer alır. Mücahede halka bağlılığı keserek Hakk’a yönelme gayreti şeklinde bir görünüm arz edip vahdet bilincine sıkı sıkıya bağlıdır. Riyazatın özü ise farz olanların dışındaki isteklere ket vurmak yani ihtiyaç haricindeki bedenî ve dünyevî hususlara iltifat etmemektir. Bu çerçevede dünyadan el etek çekmek şeklinde ifade edilebilecek olan bir ahlakî tavrın benimsenmemesi gerektiği ve nefsin hakkının da gözetildiği bir tutumun sergilenmesinin lazım geldiği aşikârdır.

d) Mücahede ve riyazat iman için gerekli görünür. Ancak bu durum amel ve ibadetin imanın bir cüzü olduğu anlamına gelmez, bunlar imanın sıhhati bakımından pekiştirici bir öğe konumundadır. Şöyle ki nasıl can çoğalıp azalmayıp kişinin sıhhatli veya sıhatsız olması söz konusuysa bunun gibi iman da artıp eksilmeyip sıhhat bakımından değişiklik gösterir; kendisine amel ve ibadetin eşlik ettiği iman sıhhatlidir.

e) Ahlakî arınmada esas olan hâl ve eylemler olmakla birlikte söz ve bilgi de bir önemi haizdir. Şöyle ki genel anlamda söz ile dünyevî akla ve taklide dayanan bilgi eleştiri oklarının hedefinde olsa da muhakkıkın dillendirdiği, Hakk'ın sözü ile arifin bilgisi yani marifet de gereklidir. Bununla birlikte kişi bilinene eriştikten sonra bilgi önemini yitirir.

f) Ahlakî arınma sürecinde şeyh gereklidir zira bu sayede mürit esenlik ve güven içindedir. Ancak şeyhin varlığı müridin hakikate ermesi için yeterli değildir; müridin şeyhinden edindiklerini kendi çabasıyla işlemesi gerekir.

g) Arınma neticesinde insan benliğinden geçerek Allah'ın varlığında fena bulur ve vahdeti müşahede eder. Öte yandan Allah'ın varlığı sayesinde fânîlik ve ölümden kurtularak beka ve ebediyete kavuşur. Allah'a doğru yolculuk bu şekilde ona ulaşınca nihayete erse de kavuşma durağından sonra başlayan Allah'ta seyredişin bir sonu yoktur.

h) İnsan vahdeti müşahede etse, birlik mertebesine nail olsa da Hak olması, O'nunla özdeşleşmesi gibi bir durum imkânsızdır. Zira Hak bizatihi varken ondan gayrısı için zatıyla kaim olmak geçerli değildir.

Kaynakça

Ahmed Dede, Seyyid Sahih. *Mevlevîlerin Tarihi -Mecmûatü't-Tevârîhi'l-Mevleviyye-*. Haz. Cem Zorlu. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.

Akşit, Ahmet. "Mevlevî Yazarların Seyyid Burhaneddin'in Kayseri'ye Gidişi Hakkındaki Rivayetlerine Dair". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 19/1 (Temmuz 2004): 1-8.

Altun, Kudret. "Seyyid Burhaneddin Hazretleri ve Dünya Görüşü".

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 6 (1995): 225-229.

Ateş, Süleyman. İşârî Tefsîr Okulu. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.

Bardakçı, Mehmet Necmettin. "Mevlânâ'nın Tasavvufî Düşüncesinin Kaynakları". Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi 8/19 (2007): 55-77.

Bayram, Mikâil. "Devrinin Siyasî Olayları İçinde Seyyid Burhânu'd-din". I. Kayseri Kültür ve Sanat Haftası Konuşmaları ve Tebliğleri (7-13 Nisan 1987). 86-88. Kayseri: Kayseri Belediye ve Özel İdare Birliği Yayınları, 1987.

Bekçi, Emrah. Seyyid Burhaned'din Muhakkık-i Tirmizi (Seyyid-i Sırdan). Kayseri: Beyazıt Yayınları, 2017.

Bin Ahmed, Feridun. Sipehsâlâr Risalesi Hz. Mevlânâ ve Yakınları. çev. Ahmed Avni. Haz. Tahir Galip Seratlı. İstanbul: Elest Yayınları, 2004.

Can, Şefik. Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999.

Cebecioğlu, Ethem. "Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi'nin Bazı Tasavvufî Kavramlara Getirdiği Metaforik Yaklaşımlar". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 38 (1998): 123-153.

Cebecioğlu, Ethem. "Seyyid Burhâneddin'in Bazı Kur'ân Âyetlerine Getirdiği İşârî Yorumlar-I". Tasavvuf 2 (1999): 9-19.

Ceyhan, Semih. "Seyyid Burhâneddin". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 37: 56-58. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009.

- Çayırdağ, Mehmet. Seyyid-i Sırdan Muhakkik-i Tirmizi Seyyid Burhaneddin Hüseyin. Kayseri: Kayseri’de Eski Eserleri Müzeleri ve Turizmi Sevenler Derneği, 1989.
- Devletşah. “Devletşah Tezkiresi (Tezkiretü’ş-Şuarâ).” 2. Cilt. çev. Necati Lugal. İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1977.
- Eflâkî, Ahmet. Âriflerin Menkıbeleri. 1. Cilt. çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Erbaş, Ali. “Tûbâ”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 41: 316-317. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2012.
- Fürûzanfer, B. Mevlâna Celâleddin. çev. Feridun Nafiz Uzluk. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1963.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. “Sunuş”. Maârif. çev. Abdülbâki Gölpınarlı. 7-31. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1973a.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. “Açıklama”. Maârif. çev. Abdülbâki Gölpınarlı. 7-31. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1973b.
- Hüsrevoğlu, Mehmet. Mevlana’nın Üstadı Seyyid Burhaneddin Hz.. Kayseri: Arz Yayıncılık, 2017.
- Işık, Emin. Belh’in Güvercinleri Mevlâna Celâleddin Rûmî. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008.
- Kağıtçı, Yaşar. Hz. Mevlânâ’nın Hocası Seyyid Burhâneddîn Hazretleri. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.

Karabulut, Ali Rıza. “Seyyid Burhâneddin Tirmizî’nin Tevhid ve İbadet Konularındaki Bazı Düşünceleri”. I. Kayseri Kültür ve Sanat Haftası Konuşmaları ve Tebliğleri (7-13 Nisan 1987). 89-92. Kayseri: Kayseri Belediye ve Özel İdare Birliği Yayınları, 1987.

Karabulut, Ali Rıza. Mevlana’nın Hocası Seyyid Burhaneddin Hz.leri ve Kayseri İlmiye Tarihinde Meşhur Mutasavvıflar. Kayseri: Seyyid Burhaneddin Hz. Hizmet Vakfı Yayınları, 1994.

Kozan, Ali. “Yazılı ve Sözlü Kaynaklara Göre Türkiye Selçukluları Devrinde Kayseri’de Şeyh ve Dervişler”. Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 37/1 (2013): 136-166.

Köprülü, Fuad. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.

Lewis, Franklin D. “Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî”. çev. Osman Nuri Küçük. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8/16 (2009): 159-176.

Molla Camî. Nefahat’ül-Üns Min Hazarat’il-Kudüs Mukaddes Makamlardan Huzur Nefesleri. çev. Lâmiî. Sad. Abdülkadir Akçiçek. İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1981.

Muhakkık-ı Tirmizî, Seyyid Burhâneddîn. Maârif. çev. Abdülbâki Gölpınarlı. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1973a.

Muhakkık-ı Tirmizî, Seyyid Burhâneddîn. “Muhammed (S.M) Sûresinin (XLVII) Tefsîri”. Maârif. çev. Abdülbâki Gölpınarlı. 100-117. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1973b.

Muhakkık-ı Tirmizî, Seyyid Burhâneddîn. “Feth Sûresinin (XLVIII) Tefsîri”, Maârif. çev. Abdülbâki Gölpınarlı. 118-127. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1973c.

Muhakkık-ı Tirmizî, Seyyid Burhâneddîn. “Maârif-i Burhân Muhakkık”. Maârif Mecmûa-i Mevâiz ü Kelimât-ı Seyyid Burhânuddîn Muhakkık-ı Tirmizî be-hamrâh-ı Tefsîr-i Sûre-i Muhammed ü Feth. Tsh. B. Fûruzanfer. 1-73. Tahran: İdare-i Külli-i Nigareş-i Vezaret-i Ferheng, 1961a.

Muhakkık-ı Tirmizî, Seyyid Burhâneddîn. “Tefsîr-i Sûre-i Muhammed”. Maârif Mecmûa-i Mevâiz ü Kelimât-ı Seyyid Burhânuddîn Muhakkık-ı Tirmizî be-hamrâh-ı Tefsîr-i Sûre-i Muhammed ü Feth. Tsh. B. Fûruzanfer. 77-95. Tahran: İdare-i Külli-i Nigareş-i Vezaret-i Ferheng, 1961b.

Muhakkık-ı Tirmizî, Seyyid Burhâneddîn. “Tefsîr-i Sûre-i Feth”. Maârif Mecmûa-i Mevâiz ü Kelimât-ı Seyyid Burhânuddîn Muhakkık-ı Tirmizî be-hamrâh-ı Tefsîr-i Sûre-i Muhammed ü Feth. Tsh. B. Fûruzanfer. 96-104. Tahran: İdare-i Külli-i Nigareş-i Vezaret-i Ferheng, 1961c.

Oral, Osman. Aşkın Öğretmeni Seyyid Burhâneddin Hazretleri. Kayseri: Oral Yayınları, 2011.

Oral, Osman. Mevlânâ'nın Hocası Seyyid Burhaneddin Hazretleri'nin İtikâdî ve Kelâmî Görüşleri. Ankara: Tiydem Yayıncılık, 2015a.

Oral, Osman. “Mevlânâ'nın Hocası Seyyid Burhâneddîn'in Bazı İtikadi Görüşlerinin Değerlendirilmesi”. Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8/8 (2015b): 35-64.

Önder, Mehmed. “Seyyid Burhâneddin'in Maarifi”. I. Kayseri Kültür ve Sanat Haftası Konuşmaları ve Tebliğleri (7-13 Nisan 1987). 84-86. Kayseri: Kayseri Belediye ve Özel İdare Birliği Yayınları, 1987.

- Öngören, Reşat. "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 29: 441-448. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2004.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn. Fîhi Mâ Fîh. çev. Ahmed Avni Konuk. haz. Selçuk Eraydın. İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn. Mesnevî-i Şerîf. çev. Süleyman Nahîfî. sad. Âmil Çelebioğlu. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Satoğlu, Abdullah. Mevlâna'nın Hocası Seyyid Burhaneddin. Ankara: İşçi Kredi Bankası Kültür Yayınları, 1965.
- Sevgi, H. Ahmet. "Mevlâna'nın Dilinden Seyyid Burhan Al-Dîn Muhakkık-ı Tirmizî (Seyyid-i Sırdân)". Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2 (1985): 331-337.
- Sevgi, H. Ahmet. "Seyyid Burhâneddin'in Nefs Terbiyesine Verdiği Önem". I. Kayseri Kültür ve Sanat Haftası Konuşmaları ve Tebliğleri (7-13 Nisan 1987). 81-83. Kayseri: Kayseri Belediye ve Özel İdare Birliği Yayınları, 1987.
- Sevgi, H. Ahmet. "Seyyid Burhaneddin'in Anadolu'ya Getirdiği Dinamizm". Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1/4 (Haziran 1991): 306-311.
- Sevgi, H. Ahmet. Seyyid Burhaneddin Muhakkık-i Tirmizî (Mevlânâ'nın Hocası). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1995.
- Sinan Nizam, Betül. "Kemâl Ahmed Dede'nin Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâ Adlı Eserinde Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî ve Menkıbeleri". FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi 6 (2015): 177-185.

Sultan Veled. İbtidâ-nâme. çev. Abdülbâki Gölpınarlı. Ankara: Konya Turizm Derneği, 1976.

Tirmizî, Seyyid Burhaneddin. Maârif. çev. Ali Rıza Karabulut. Ankara: Mektebe Yayınları, 1995a.

Tirmizî, Seyyid Burhaneddin. “Fetih Sûresinin Tefsîri”. Maârif. çev. Ali Rıza Karabulut. 177-190. Ankara: Mektebe Yayınları, 1995b.

Türk, İdris. “Mevlânâ'nın İlmî-Manevî Şahsiyetinin Oluşumunda Şems'ten Önceki Dönemin Rolü”. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 15/30 (2016): 507-525.

Uludağ, Süleyman. Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002.

Vassâf, Osmânzâde Hüseyin. Sefîne-i Evliyâ. 1. Cilt. haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz. İstanbul: Kitabevi, 2006.

Yazıcı, Tahsin. “Tirmizî”. İslâm Ansiklopedisi İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati 12/1: 389-390. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1979.

YÖNETİŞİM VE EKONOMİK PERFORMANS BAĞLAMINDA OECD ÜLKELERİNİN KONUMLARI

Simla GÜZEL*

Dilek MURAT**

Öz

Son yıllarda başarılı yönetişimin ekonomik performansa etkisi tartışmaların odak noktası haline gelmiştir. Yönetişimin ekonomik büyüme ve gelişme üzerindeki rolünün önemli olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada OECD ülkelerinin, yönetişim değişkenleri ve bazı makroekonomik değişkenler açısından kümelenmeleri amaçlanmaktadır. Bu sayede söz konusu ülkelerin birbirlerine göre konumlarının yanı sıra Türkiye ile olan konumları da belirlenmiştir. Otuz beş OECD üyesi ülkenin ele alındığı araştırmada kümeleme analizi kullanılarak yedi değişkene ilişkin derlenen 2016 yılı verileri analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; bu ülkeler üç farklı kümede gruplanmış ve Türkiye'nin Meksika ile aynı küme altında toplandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yönetişim, Ekonomik Büyüme, Kümeleme Analizi.

* Dr.Öğr.Üyesi, Namık Kemal Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, e-posta: simlaguzel@nku.edu.tr

** Dr.Öğr.Üyesi, Uludağ Üniversitesi İİBF Ekonometri Bölümü, e-posta: dilekm@uludag.edu.tr

Positions of OECD Countries in the Context of Governance and Economic Performance

Abstarct

Good governance has been a key focus in economic performance policy discussions in recent years. The role of governance can be seen an important determinant of economic growth and development. In the present study, it was aimed to cluster based on selected governance and macroeconomic variables of Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) Contries and to determine the place of Turkey would occupy in this cluster. 2016 data for thirty-five OECD Countries and seven variables were analyzed. According to the analysis results; the countries were clustered in three groups and Turkey was in the same cluster with Mexico.

Keywords: Governance, Economic Growth, Cluster Analysis.

Giriş

1970'lerden itibaren yaşanan küreselleşme süreci ile birlikte, ekonomik, sosyal ve siyasal bir bütünleşme sürecine girilmiştir. 1990'lara gelindiğinde ekonomik yapıda yaşanan değişim, devletin ekonomideki rolünün sorgulanmasına neden olmuştur. Gelişmekte olan dünyada stratejik hedef, ulusal piyasaların dünya piyasaları ile bütünleşmesinin sağlanması haline gelmiştir. Bütünleşme, piyasa bazında ticaret ve finansal akışların sağlanmasının yanında kurumsal harmonizasyon ve buna ilişkin gelişmeleri de kapsamaktadır.

Bu süreç, kamu yönetimi ile ilgili de bazı gelişmelere neden olmuştur. Yönetişime ilişkin kavramsal çerçevede 1970'lerde "Kamu Yönetimi" olarak geçen kavram önce "Kamu Politikası ve Yönetimi", daha sonra da "Yönetişim" kavramı olarak yaygınlaşmaya başlamıştır (Dunsire, 1995: 34). Yönetişim kavramı, uzun süredir araştırmacılar tarafından tartışılmakla birlikte, üzerinde fikir birliğine varılmış bir tanımlama mevcut değildir. Kamu yönetimi ve yönetişim birbirinden farklı anlamlara sahip olup; kamu yönetimi toplumu yöneten resmi

yapıların bir görüntüsü iken, yönetim politik ekonomi içindeki yasal veya yasal olmayan düzenlemelere karar veren ve bu kararları uygulamada önemli role sahip olup, bir hedefe ulaşmaya dönük bir amaçsal çabayı, yol gösterici olmayı, kontrol etmeyi ve yönetmeyi de içeren, daha geniş kapsamlı bir kavramdır (Güney, 2015: 350, Plumptre ve Graham, 1999:2). Oxford sözlüğünde *yönetişim*; bir devletin, organizasyonun vb.'lerinin yönetilmesi esnasındaki eylem ve tutumlar şeklinde ifade edilmektedir. Yönetişim, Dünya Bankası'nın 2002 yılında Dünya Gelişim Raporu'nda "kurallar, zorlayıcı mekanizmalar ve kurumlar" terimleri ile ilişkilendirilmektedir. Yine bazı araştırmacılar, kamu sektöründe yönetim konularını ön plana almakta; bir ülkenin yönetim gücünün, ekonomik ve sosyal kaynaklarının gelişime yönlendirilmesi şeklinde kullanılması gerektiği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bazı tanımlarda ise yönetim, kurallar ve yasalar ile ilişkilendirilirken, diğerlerinde yasaların içeriğinden ziyade demokrasi ön plana alınmaktadır (Kaufmann vd., 2010:3).

Günümüzde de yönetişimin bu anlamları göz önünde bulundurulduğunda, ekonomik performansı etkilediği iktisatçılar tarafından kabul edilmeye başlanmıştır. İyi bir yönetim, bir ülkede demokrasinin gelişimine katkı sağlamakla birlikte, ekonomik gelişmeyi de destekleyen en önemli faktörler arasında yer almaktadır (Pere, 2015: 27).

İktisatçılar uzun süredir, kişi başına düşen gelir artışının, beşeri sermaye birikimi, fiziksel sermaye ve teknoloji ile yakından ilişkili olduğunu savunmaktadırlar. Bazı ülkeler diğerlerine nazaran kaynaklarını daha etkin kullanmakta ve daha zengin olmaktadır. Bunun altında yatan temel nedenlerin neler olduğu önem taşımaktadır (Acemoglu ve Robinson 2008: 1). Sermaye birikimi ve üretkenliğin ülkeler arasında farklılık göstermesi; bir ülkedeki kurumlar ve kamu politikalarının oluşturduğu sosyal yatırımların yetersizliğine bağlanmaktadır. Bu yatırımlar, bireylerin bilgi ve

becerilerinin geliştirilmesine, yenilik ve teknoloji transferine, firmaların sermaye birikimlerini artırarak, daha üretken olmasına ortam hazırlamaktadır (Hall ve Jones, 1999: 84).

Bu doğrultuda, ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesinde etkili olan, başarılı bir yönetişimin sağlanmasının gerekliliklerinin neler olduğu da önem taşımaktadır. İyi bir yönetişimin sekiz temel özelliğe sahip olması beklenmektedir. Bunlar; katılımcılık, görüş birliği odaklılık, hesap verebilirlik, etkinlik ve verimlilik, adil olma, kapsayıcılık, yolsuzluğun olmaması ve hukukun üstünlüğünün kabul edilmesidir. Bir ülkede bu alanlarda başarı sağlanması; piyasa sisteminin etkin bir şekilde çalışmasına ortam sağlamakta, bir yandan da insani gelişime imkân tanımaktadır. Nitekim rekabet edebilirliği artırmak adına, hem ulusal hem de uluslararası yatırımcıları ülkeye çekmede uygun piyasa ortamının oluşturulması önem taşımaktadır. Yatırımlar ekonomik büyümede önemli bir yere sahiptir. Bir devlet toplumdaki bireylere yönelik gerçekleştirdiği hizmetlerde, sosyal sorumluluk kuralları çerçevesinde demokratik bir ortam yaratabildiği sürece, kapsayıcı bir ekonomik büyüme ve kalkınma sağlayabilmektedir (United Nations: 1, Emara ve Chiu, 2016: 127).

Yönetişim kalitesini belirlemek adına literatürdeki çalışmalarda genellikle iki tür veri seti kullanılmaktadır. Bazı çalışmalarda, Uluslararası Ülke Risk Rehberi (ICRG) tarafından, üç gösterge (Bürokratik kalite, yasa ve düzen, yolsuzluk) şeklinde oluşturulan yıllık veri setinden yararlanılmaktadır. (Neumayer, 2002: 925-26).

Bu çalışmada da yönetişimin kalitesini belirlemeye yönelik olarak Dünya Bankası tarafından 194 farklı ölçekten yararlanılarak oluşturulmuş ve bürokratik kalite, hukukun üstünlüğü, çok seslilik ve hesap verebilirlik, yolsuzluk, politik istikrar ve şiddet yokluğu ve hükümet etkililiği şeklinde altı temel göstergeye indirgenmiş olan, Uluslararası Yönetişim Göstergelerinden yararlanılmıştır. Bu veri seti

çeşitli kaynaklardan (uluslararası kuruluşlar, siyasi ve ticari risk derecelendirme kuruluşları, düşünce ve sivil toplum kuruluşları) elde edilmektedir (Kaufmann vd., 2002: 2).

Çalışmada, sırasıyla ilk önce giriş ve birinci bölümde yönetim ve ekonomik büyüme konusuna yer verilmiştir. Ardından ikinci bölümde konuya ilişkin literatür anlatılmıştır. Üçüncü bölümde veri seti ve yöntem ile dördüncü bölümde ampirik bulgulara, son bölümde de sonuç kısmına yer verilmiştir.

1. Yönetişim ve Ekonomik Büyüme

1950'li yıllarda Solow (1956) ile Swan (1956) tarafından savunulan neoklasik büyüme teorisine göre kişi başına düşen geliri belirleyen temel faktörler; sermaye birikimi ve yatırımlardır. Bu teorisinin eksikliğini gidermek üzere, üretim faktörlerine beşeri sermaye de dâhil edilmiştir. 1980'lerden itibaren de içsel büyüme teorisi ile birlikte teknolojik gelişmeler ve yeniliklerin de ekonomik büyüme üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulmaya başlanmıştır. Bu büyüme teorilerinin büyümenin nedenlerini tam olarak açıklayamaması; yenilik, ölçek ekonomileri, eğitim, sermaye birikimi gibi bileşenlerin ekonomik büyümenin nedenlerini değil, büyümenin kendisini oluşturdukları düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sermaye birikimi ve teknolojik gelişmeler gerçekleştirildiğinde dahi bazı ülkelerin diğerlerine nazaran büyüme konusunda daha başarılı olmalarının nedenlerinin ve büyümenin kaynaklarının daha derine inilerek araştırılması gerekliliği Douglas North tarafından ortaya atılmış ve yeni kurumsal iktisadın ortaya çıkışı sağlanmıştır. Bu yaklaşım neoklasik iktisatta, kurumların uzun dönemli ekonomik büyümedeki rollerinin belirlenmesine dayanmaktadır. Bu yaklaşımda, insanların sınırlı rasyonaliteye sahip olduğu, insan eliyle mükemmel kurumların oluşturulamayacağı ve zaman içinde de değişimlerin olması normal kabul edilmektedir (Karaman, 2013: 32, Zhuang vd., 2010: 2-3).

Kurumlar uzun dönemli ekonomik performansı açıklamada önemli bir yere sahiptirler. North'a göre kurumlar *oyunun kuralları* olarak tanımlanır. İnsanlar tarafından tasarlanan yasal ve yasal olmayan kısıtlamalardır. Yasal kurumlar; anayasalar, kanunlar, belirli kamu kuralları ve düzenlemeler şeklinde sayılabilir. Yasal olmayan kurumlar ise; yazılı olmayan gelenekler, normlar ve davranış kuralları, tabular, kişiler arası bağlar ile ilişkilere dayalı sosyal mekanizmalardan oluşmaktadır. North'un teorisi daha çok yasal kurumlara odaklansa da, yasal ve yasal olmayan kurumların birbiri ile etkileşim içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. (Zhuang vd., 2010: 2-3). North (1990)'ın çalışmasında belirttiği gibi; bir ülkedeki kurumlar, toplumdaki bireyler arasındaki siyasal, ekonomik ve sosyal ilişkileri düzenleyen organlardır. Bu kurumların temel görevi; bilgi eksikleri ve işlem maliyetlerinden kaynaklanan, yetersiz bilgiye bağlı belirsizliklerin ortadan kaldırılmasını sağlamaktır. Kurumların iyi bir şekilde çalışıyor olması, piyasaların etkinliğini de etkilemektedir (Jallian vd., 2003: 2).

Yönetişim, ekonomik büyüme ve gelişme ile ilişkilendirildiğinde kurumsal açıdan ele alınmaktadır. Bu doğrultuda, yönetişimin önemli etmenleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki; siyasal karar alma sürecinde ve politikacılar üzerinde kontrol etkisi olan, siyasal ve ekonomik açıdan güce sahip siyasal kurumlardır. İkincisi, kamusal mal ve hizmetleri sağlamada etkili olan devlet kapasitesidir. Ve üçüncüsü de devletin ekonomik faaliyetleri desteklemek veya yasaklamak üzere yönlendirmek için kullandığı ekonomik kuruluşlardır (North, vd, 2008:2). Acemoğlu ve Robinson (2013)'e göre, bugün ülkelerin ekonomik gelişmeyi sağlama konusunda başarısız olmalarının en önemli sebeplerinden birisi etkin işlemeyen, sömürücü kurumlara sahip olmalarıdır (Acemoğlu ve Robinson, 2013: 353).

Kurumların ve finansal sektördeki zayıflıkların, finansal krizlerin de altında yatan en önemli neden olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda Dünya Bankası, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki ve geçiş ekonomilerindeki faaliyetlerinin etkinliğini sorgulamaya başlamıştır. Nellis (1991)'e göre; bu kuruluşun en önemli eksikliği, ekonomik reformları oluştururken güçlü bir yönetimsel sistemin ve yasal çerçevenin göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır. 2002'de Dünya Gelişim Raporunda da "Piyasalar için gerekli kurumların inşası" başlığı altında piyasa sisteminin etkin bir şekilde işleminde kurumların önemi belirtilmektedir (Valeriani, Peluso, 2011: 1-2).

Yönetişimde başarı sağlanması, yatırımlar ve teknolojik gelişmeler için teşvik ortamı sağlayarak, özel işletmelerin yatırım miktarını artırmakta ve çalışanlar için beşeri sermaye birikim sağlamaya yardımcı olarak ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. Yönetişim konusunda başarısız olunması ise, özel sektörün yatırım ve girişimcilik faaliyetlerini kısıtlayarak ekonomide durgunluğa neden olabilmektedir. Başarılı bir yönetim, politikacılara büyümeyi teşvik edecek reform uygulamalarını tavsiye edebilmekte iken başarısızlık durumunda rant arayıcı faaliyetlere ortam hazırlayarak, yolsuzluğa neden olabilmektedir (North vd., 2008:2).

2. Yönetişim ve Ekonomik Büyümeye İlişkin Literatür

Ekonomik büyüme ve gelişme tüm ülkelerin gerçekleştirmek istediği temel hedefleri arasında yer almaktadır. Bugün ise ülkeler arası gelir ve büyüme hızı eşitsizliklerinin çok fazla olması, ekonomik araştırmaların bu konulara yoğunlaşmasına neden olmuştur. 1990'lardan itibaren yönetişimin ekonomik performansa olan etkisi konusunda yapılan çalışmalar hız kazanmıştır. Yapılan literatür incelemesi sonucunda, çalışmaların genellikle yönetişimin ekonomik büyümeye olan etkisini ölçmeye yönelik olarak yapılmış analizleri içerdiği görülmektedir. Bununla birlikte konuya ilişkin çalışmalar içerisinde yer alan Canıkalp ve Ünlükaptan (2016), çalışmalarında,

geçiş ekonomilerinde yönetim kalitesini kümeleme analizi ile belirlemişlerdir. Analiz sonucunda, çalışmaya dahil edilen 29 ülkenin 7 kümeye ayrıldığı, Avrupa Birliği'ne entegrasyon sürecini kabul etmeyen, mülkiyet hakların önem kazanmadığı ve etnik köken farklılıkları konusunda problem yaşanan ülkelerde yönetim kalitesinin daha düşük olduğu belirtilmektedir. Bizim çalışmamızda ise literatürdeki bu boşluğun giderilmesi amacıyla yönetim ve ekonomik performansa ilişkin seçilmiş göstergelere dayanarak OECD ülkelerinin komşuluk dereceleri kümeleme analizi ile belirlenmeye çalışılmıştır.

Yönetişimin ekonomik büyümeye etkisi konusunda yapılmış diğer çalışmalar genellikle, yönetişimin ekonomik performansı ilişkisi üzerinedir. Bu çalışmalara ilişkin örnekler aşağıda verilmiştir.

Rivera-Batiz (2002) demokratik kuruluşların yolsuzluğu azaltarak yönetişimi etkilediğini, bunun da ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini belirtmektedir. Ampirik çalışmadan elde edilen sonuçlara göre 1960-1990 yılları arasında demokrasi, toplam faktör verimliliğinin önemli bir göstergesidir. Barro (1991), siyasal istikrarsızlıkların 1965-1985 yılları arasında, kişi başına düşen geliri olumsuz bir şekilde etkilediğini belirtmektedir. Mauro (1995) ise, bürokratik kalitenin büyüme dengesinde önemli bir yere sahip olduğunu ancak yolsuzluğun ise aynı etkiyi göstermediğini söylemektedir. Yine Kauffman vd. (2002) 175 ülkede yönetim göstergelerinden yararlanarak, yönetişimin ekonomik performansa etkisini belirlemişlerdir. Sonuçta iyi bir yönetişimin, kişi başına düşen geliri olumlu bir şekilde etkilediği belirtilmektedir Hall ve Jones (1999) ile Barro (1997) de yönetişimin kaliteli olması durumunda uzun dönemde kişi başına düşen gelirin artış göstereceğini belirtmektedirler.

Acemoğlu vd (2000)'e göre; ulusların ekonomik performans konusunda gösterdikleri başarı farklılıkları kurumsal

farklılıklarından ileri gelmektedir. Bugün daha güçlü kurumlara sahip olan uluslar daha gelişmiş durumdadırlar. Örneğin mülkiyet haklarının iyi düzenlenmediği bir ortamda firmalar daha küçük ölçekle, düşük teknoloji seviyesi ile çalışmakta ve hedeflerini kısa vadeli oluşturmaktadır. Ayrıca Solow modelinde de var olan, rüşvet ve rant arayışları işlem maliyetlerini artırarak ekonomiyi olumsuz etkilemektedir (Aron, 2002:123). Koeniger ve Magdalena (2016) da çalışmalarında kurumsal kalitenin ekonomik büyümenin önemli göstergelerinden biri olduğunu belirtmektedir.

Djankov vd. (2006), özel işletmelerin büyümesinde kamu düzenlemelerinin öneminin büyük olduğunu belirtmektedir. Rodrik vd. (2002) çalışmalarında üretim verimliliğini artırmada üç önemli etken olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki, ülkenin sahip olduğu coğrafi koşullardır. Ülkenin iklimi, doğal kaynakları, ulaşım imkânları, bilgi ve teknoloji transferi için uygunluğu, ekonomik büyüme için önemlidir. İkincisi, uluslararası ticarettir. Bir ülkenin uluslararası ticareti, diğer ülkelerle bütünleşme imkânları arttıkça, üretkenliği de artış gösterecektir. Ve sonuncusu ülkenin sahip olduğu kurumlardır.

Jallian vd.(2003) çalışmalarında iyi yapılan düzenlemelerin yüksek ekonomik büyüme ile ilişkili olduğu sonucuna varmışlardır. Düzenleme kalitesinin ekonomik büyüme üzerinde etkisi olduğu gibi ekonomik büyüme konusunda başarılı olan ülkelerin düzenleme kalitelerinin de daha iyi olduğunu belirtmişlerdir. Chong ve Gradstein (2007)'ye göre, özellikle eşitsizliğin yüksek olduğu demokratik olmayan ülkelerde kurumsal kalite daha düşük olmaktadır. Yine Sunde vd. (2007), eşitsizliğin daha az olduğu ortamlarda, hukuk kuralları uygulamalarının daha başarılı olduğunu belirtmektedirler.

Myers (1972) çalışmalarında firmaların yatırım kararlarının teşviklere yönelik düzenlemelerden etkilendiğini belirtmektedir. Knack ve Keefer (1995)'e göre; politika uygulamaları zayıf kurumsal

koşullardan olumsuz etkilenmektedir. Buna bağlı olarak mülkiyet hakları ve hukuka olan güven azalmaktadır.

North vd. (2008) ise, yönetişimin ve kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ekonomik, siyasal ve yasal açılardan genel olarak kabul edilmekle birlikte, bu büyümenin esasen kurumların belirli bazı özelliklerinden kaynaklanıyor olabileceğini belirtmektedirler.

Levy ve Spiller (1994), Arjantin, Şili, Jamaika, Filipinler Birleşik Krallık'ta telekomünikasyona yönelik düzenlemelerin ekonomik performans ile ilişkisini belirlemeye çalışmışlardır. Siyasi kurumların düzenleme sürecinde nasıl bir rol oynadığını ve ekonomik koşulların sektörün performansını ne şekilde etkilediğini belirlenmiştir. Ekonomik performans düzenlemelerle önemli ölçüde ilişkilidir. Yönetimsel faaliyetlerde keyfi uygulamaların önlenmesi gerekmektedir.

Aron(2000)'e göre; Afrika'nın başarısız ekonomik performansı, Doğu Asya'da yaşanan finansal kriz ve yeni Sovyetler Birliği'nin ekonomik açıdan zayıflığı, kurumların yapısından kaynaklanmaktadır. Çalışmada yapılan analiz sonucunda, kurumların kalitesi ile yatırım ve büyüme arasında ilişki mevcuttur. Kurumların kalitesi yatırımları artırarak, ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir.

Han vd.(2014) çalışmalarında bir ülkenin büyümesinde, yönetim kalitesini belirleyen faktörlerden, siyasal istikrar, yolsuzluğun önlenmesi ve düzenleyici kalitenin; şiddet, hesap verebilirlik ve hukuk kurallarından daha önemli bir yere sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Zhuang vd. (2010) da iyi yönetişimin ekonomik büyüme ile pozitif yönlü ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Gerring vd. (2011)' e göre de ülke yönetiminde demokrasi ne kadar gelişmişse, ekonomik

büyüme de bundan olumlu bir şekilde etkilenmektedir.

Kurumsal kalitenin, ülkenin ekonomik, siyasal ve sosyal ortamından da etkilendiğini savunan çalışmalar mevcuttur.

Paldam ve Gundlach (2008) de yönetim ve kurumların kalitesinin büyümeye etkisi olduğu kadar, büyümenin de yönetim ve kurumsal kalite üzerinde etkili olabileceği sonucuna varmışlardır.

Yerrabati ve Hawkes (2015) çalışmalarında 1980-2012 yıllarında Güney ve Doğu Asya Pasifik Ülkeleri için yapılmış 29 çalışmayı birleştirmiş ve meta regresyon analizi yapmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre; yolsuzluk büyüme ile ters orantılıdır. Yönetişim etkililiği ve düzenleme pozitif ve önemli ölçüde ilişkilidir. Politik istikrar ve yasaların ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Genel bir sonuç olarak da yönetişimin bir bütün olarak ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin önemli olduğu belirtilmektedir.

Emara ve Chiu (2016), çalışmalarında 188 ülkede, yönetişimin ekonomik büyümeye olan etkisini belirlemekle birlikte, bu ülkeler içerisinde 21 Orta Doğu Ve Kuzey Afrika ülkesine odaklanmışlardır. Bu ülke grubu açısından, Uluslararası Yönetişim Göstergeleri ile belirledikleri yönetim kalitesinin ekonomik büyümeye pek fazla bir etkisinin olmadığını belirlemektedirler. İyi bir yönetim ancak; istikrarlı, bürokratik engellerin pek fazla bulunmadığı ve yolsuzluğun düşük olduğu ekonomilerde geçerli olabilmektedir.

Emara ve Jhonsa (2014) 22 Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkesinde yönetim ile ekonomik performans arasındaki ilişkiyi belirlemeye çalışmışlardır. Analize dâhil edilen ülkelerin büyük bir çoğunluğu yönetim kalitesini belirleyen 6 faktör açısından zayıf durumdadırlar. Ancak bu ülkeler şaşırtıcı bir şekilde diğer ülkelere göre kişi başına düşen gelir açısından başarılıdır. Bu ülke grubu için, halkına yüksek bir yaşam standardı sağlamış olsalar bile ekonomik

yapılarının kırılğan olduğu sonucuna varılmıştır.

Bilecen ve Kibiş (2012) Türkiye için demokrasinin ekonomik büyümeye olan etkisini Johansen eş bütünleşme analizi ve vektör hata düzeltme modelleri aracılığı ile belirlemiş ve sonuçta da bileşenler arasında önemli ve pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır.

Habyarimana ve Dushimayezu (2018) yönetişimin, ekonomik büyüme ve gelişmeye olan etkisini analiz etmişlerdir. Sonuçlara göre; ekonomik büyüme ve gelişme sadece sabit sermaye bileşenlerinden ve emek piyasasından değil iyi bir yönetimden de etkilenmektedir. Çalışmalarında bir Afrika Ülkesi olan Rwanda'da iyi yönetişimin ekonomik performansı olumlu etkilediğini belirtmektedirler.

3. Veri Seti ve Değişkenler

Araştırmada analize 2018 yılı itibariyle OECD'ye üye olan Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Şili, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Kore, Letonya, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere toplam otuz beş ülke dâhil edilmiştir. Bu ülkelere ilişkin yönetim ve makroekonomik gösterge niteliğindeki değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı tespit edilen dört yönetim değişkeninin eliminasyonu sonucu toplam yedi değişken için 2016 yılı verileri analize tabi tutulmuştur. Böylelikle söz konusu ülkelerin yönetim ve makroekonomik değişkenler bakımından benzerliklerine göre kümelenmeleri ve Türkiye'nin bu kümelenme içindeki yerinin saptanması sağlanmıştır. Analize dahil edilen değişkenler Tablo 1'de sunulmuş olup ardından bunların detaylı açıklamaları verilmiştir.

Tablo 1. OECD Ülkelerinin Yönetişim ve Makroekonomik Değişkenleri

Hükümet etkililiği (Government effectiveness) (%)
Politik istikrar ve şiddet yokluğu (Political Stability and Absence of Violence/Terrorism) (%)
GSYİH/büyüme oranı (GDP per capita growth rate) (%)
Enflasyon oranı (Inflation rate GDP deflatör) (%)
Toplam ticaret/GSYİH (Trade) (% of GDP)
Sabit sermaye stoku/ GSYİH (Gross fixed capital formation) (% of GDP)
İşsizlik oranı (Unemployment rate) (%)

- **Hükümet etkililiği (Government effectiveness):** Kamu hizmetlerinin kalitesi ile ölçülmektedir. Siyasal baskı altında kalmaksızın gerçekleşen sivil kamu hizmetleri kapasitesi, politika bileşimlerinin kalitesini ifade eder.
- **Politik İstikrar ve şiddet yokluğu (Political Stability No Violence):** Anayasaya aykırı istikrarı etkileyecek terör vb. şiddet olaylarının olmamasıdır.
- **GSYİH/büyüme oranı (GDP per capita growth rate):** Yıllık kişi başına düşen gelirdeki artış oranıdır.
- **Enflasyon oranı:** Enflasyon oranı, fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen yıllık değişme oranıdır.
- **Toplam ticaret/GSYİH (Trade):** Mal ve hizmet ithalat ihracat toplamının GSYİH'ya oranıdır.
- **Sabit sermaye stoku/ GSYİH:** Toplam sabit sermaye stokunun GSYİH'ya oranıdır.
- **İşsizlik oranı:** Çalışmak isteyip de iş bulamayanların toplam emek gücüne oranıdır.

4. Ampirik Bulgular

Çalışma kapsamında OECD'ye üye olan otuz beş ülke için derlenen veriler analiz edilmiştir. 2016 yılına ilişkin yönetim ve makroekonomik değişkenlere ait toplanan veriler yardımıyla söz konusu ülkelerin benzer özellikleri açısından kümelenmeleri amaçlanmıştır. Hiyerarşik kümeleme yönteminin kullanıldığı çalışmada, birleştirici/toplamalı (agglomerative) algoritmalarla küme içinde homojenliği kümeler arasında heterojenliği maksimum kılmayı amaçlayan Ward's Bağlantı Yöntemi uygulanmıştır. Analiz sonucu ilk olarak ulaşılan Ward's Bağlantı tekniği birleştirme sonuçları Tablo 2'den takip edilebilir.

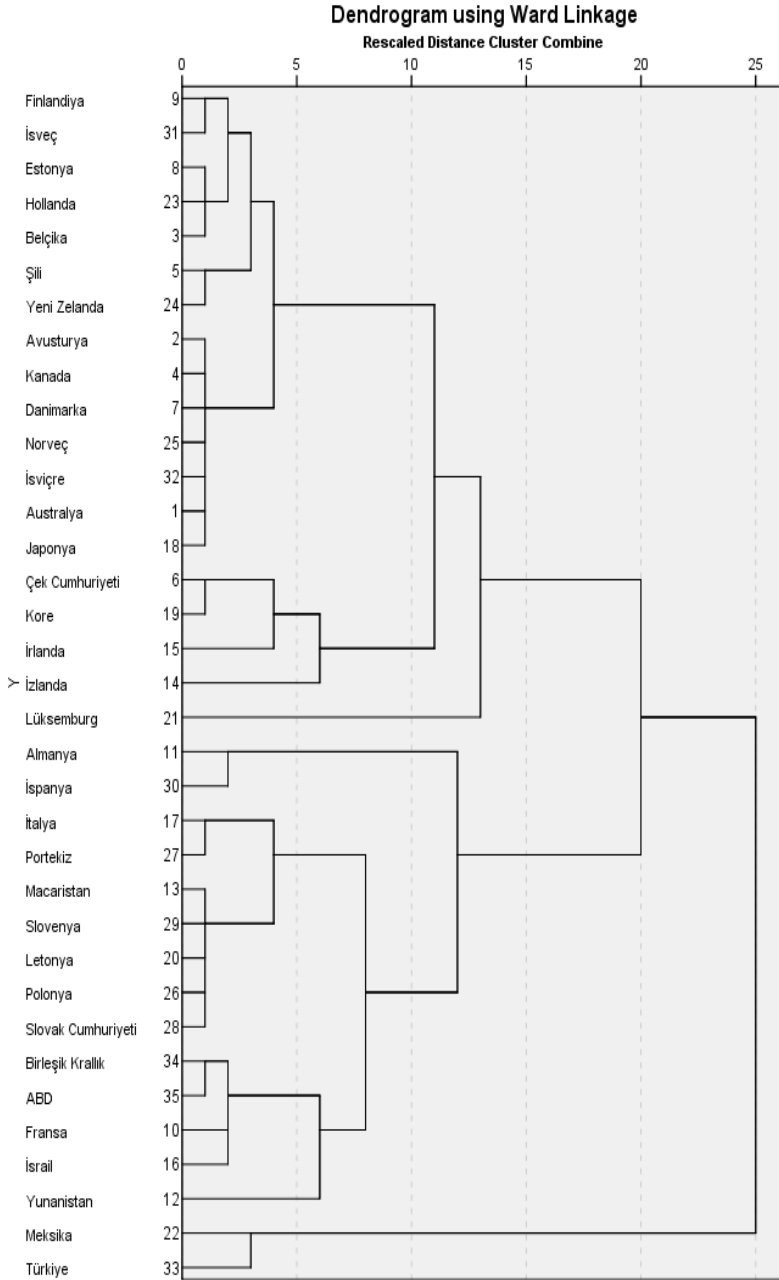
Tablo 2. Ward's Bağlantı Yöntemi Birleştirme Sonuçları

Aşama	Birleştirilmiş Küme		Katsayılar	Kümelerin İlk Görüldüğü Aşamalar		Sonraki Aşama
	Küme 1	Küme 2		Küme 1	Küme 2	
1	9	31	0,364303772	0	0	19
2	25	32	0,818720565	0	0	14
3	8	23	1,394840001	0	0	11
4	13	29	2,00434483	0	0	17
5	20	26	2,629812695	0	0	12
6	2	4	3,266882813	0	0	10
7	1	18	3,92847713	0	0	14
8	34	35	4,686501092	0	0	21
9	5	24	5,490943616	0	0	22
10	2	7	6,474379875	6	0	16
11	3	8	7,780289673	0	3	19
12	20	28	9,208372525	5	0	17
13	6	19	10,75801396	0	0	24
14	1	25	12,40359283	7	2	16
15	17	27	14,06870703	0	0	25
16	1	2	15,83731158	14	10	26
17	13	20	17,71425459	4	12	25
18	10	16	20,06704064	0	0	21
19	3	9	22,48517309	11	1	22
20	11	30	25,84324357	0	0	31
21	10	34	29,30567332	18	8	28
22	3	5	34,62486667	19	9	26
23	22	33	40,01506768	0	0	34
24	6	15	46,1503856	13	0	27
25	13	17	52,45825049	17	15	29
26	1	3	59,12122351	16	22	30
27	6	14	69,12145352	24	0	30
28	10	12	79,91169493	21	0	29
29	10	13	93,05669101	28	25	31
30	1	6	112,6270657	26	27	32
31	10	11	133,3301134	29	20	33
32	1	21	156,0307272	30	0	33
33	1	10	192,4578276	32	31	34
34	1	22	238,0000000	33	23	0

Kümeleme analizinin ilk aşamasını gösteren Tablo 2'nin ilk satırında analize dâhil edilen otuz beş OECD ülkesi olduğundan otuz dört kümenin bulunduğu görülmektedir. Söz konusu tablo incelendiğinde, Küme 1'deki 9. ülke olan Finlandiya ile Küme 2'deki

31. ülke İsveç'in birbirlerine en yakın gözlemler olduğu ve bu gözlemler arası mesafenin 0,364 olduğu görülmektedir. 19. aşamada bu iki ülkenin aralarına Belçika'yı alarak ilk kümeyi oluşturdukları görülmektedir. Ardından 22. aşamada Şili, 26. aşamada Avustralya ve 30. aşamada Çek Cumhuriyeti'nin bu kümeye eklemeli olduğu ve bu sürecin izleyen aşamalarda da başka ülkelerle devam ettiği gözlenmektedir. Birbirine en uzak ülkelerin ise Avustralya ile Meksika olduğu söylenebilir.

İlk aşamaya benzer şekilde 2. aşamada Norveç ve İsviçre'nin, 3. aşamada Estonya ve Hollanda, 4. aşamada Macaristan ve Slovenya, 5. aşamada Letonya ve Polonya, 6. aşamada Avusturya ve Kanada, 7. aşamada Avustralya ve Japonya, 8. aşamada Birleşik Krallık ile ABD ve 9. aşamada Şili ve Yeni Zelanda'nın ele alınan değişkenler açısından birbirlerine en yakın ülkeler olduğu söylenebilir. Türkiye'nin ise 23. aşamada Meksika ile en yakın ülke olduğu gözlenmektedir. Tablo 2'de sunulan Ward's bağlantı yöntemine ilişkin dendrogram olarak adlandırılan ağaç grafiği Şekil 1'deki gibidir.

Şekil 1. Ward's Bağlantı Yöntemine İlişkin Dendrogram

Şekil 1 yardımıyla Tablo 1'de verilen birleştirme sonuçları

diyagram olarak daha net bir biçimde görülebilir. Söz konusu dendrogramda, yatay eksen boyunca sola gidildiğinde küme sayısının arttığı ve sağa doğru gidildikçe de azaldığı görülmektedir. Bu bağlamda Tablo 2’de verilen birleştirme sonuçları ve Şekil 1’de sunulan dendrogram birlikte ele alındığında, genel olarak ana küme sayısının üç olması gerektiği anlaşılmıştır. Buna göre analiz sonucu ülkelerin küme üyelikleri Tablo 3’deki gibidir.

Tablo 3. Ward’s Bağlantı Yöntemi Küme Üyelikleri

Küme Numarası	Küme Üyeliği
1	1: Avustralya, 2: Avusturya, 4: Kanada, 5: Şili, 7: Danimarka, 9: Finlandiya,
	10: Fransa, 11: Almanya, 12: Yunanistan, 16: İsrail, 17: İtalya, 18: Japonya,
	23: Hollanda, 24: Yeni Zelanda, 25: Norveç, 27: Portekiz, 30: İspanya,
	31: İsveç 32: İsviçre, 34: Birleşik Krallık, 35: ABD
2	3: Belçika, 6: Çek Cumhuriyeti, 8: Estonya, 13: Macaristan, 14: İzlanda,
	15: İrlanda, 19: Kore, 20: Letonya, 21: Lüksemburg, 26: Polonya,
	28: Slovak Cumhuriyeti, 29: Slovenya
3	22: Meksika, 33: Türkiye

Tablo 3 incelendiğinde, Avustralya, Avusturya, Kanada, Şili, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İsrail, İtalya, Japonya, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Portekiz, İspanya, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık ve ABD’nin bir kümede, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, İzlanda, İrlanda, Kore, Letonya, Lüksemburg, Polonya, Slovak Cumhuriyeti ve Slovenya’nın başka bir kümede ve Meksika ve Türkiye’nin de bir diğer kümede gruplandırıldığı gözlenmektedir.

Söz konusu kümelenmede yönetim değişkenleri ve makroekonomik değişkenlerin etkisini tespit edebilmek amacıyla Tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Ülkelerin oluşturulan üç kümeye üyelik durumları “kümelenme” değişkeni adı

altında analize dahil edilmiştir. Bu sayede, ülkelerin “Hükümet etkililiği (HE)”, “Politik istikrar ve şiddet yokluğu (PISY)”, “GSYİH/büyüme oranı (GSYIH/BO)”, “Enflasyon oranı (EO)”, “Toplam ticaret/GSYİH (TT/GSYIH)”, “Sabit sermaye stoku/ GSYİH (SSS/ GSYİH)” ve “İşsizlik oranı (IO)” düzeylerinin kümelerle göre farklılık oluşturup oluşturmadığı sınanmış ve elde edilen bulgular Tablo 4 ve 5’de paylaşılmıştır.

Tablo 4. Varyans Analizi Bulguları

Test of Homogeneity of Variances						Anova		
		Levene Statistic	Sig.	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
HE	Between Groups	0,634	0,537	2214,719	2	1107,360	15,410	,000
	Within Groups			2299,452	32	71,858		
	Total			4514,171	34			
PISY	Between Groups	1,413	0,258	6789,361	2	3394,681	9,794	,000
	Within Groups			11091,041	32	346,595		
	Total			17880,402	34			
GSYIH/BO	Between Groups	,919	,409	19,049	2	9,525	9,965	,000
	Within Groups			30,587	32	,956		
	Total			49,636	34			
EO	Between Groups	1,730	,193	58,532	2	29,266	21,511	,000
	Within Groups			43,537	32	1,361		
	Total			102,070	34			
TT/GSYIH	Between Groups	2,399	,107	71595,433	2	35797,717	11,429	,000
	Within Groups			100232,452	32	3132,264		
	Total			171827,886	34			
SSS/GSYIH	Between Groups	,668	,520	53,505	2	26,752	1,681	,202
	Within Groups			509,238	32	15,914		
	Total			562,743	34			
IO	Between Groups	1,605	,217	20,507	2	10,253	,666	,521
	Within Groups			492,892	32	15,403		
	Total			513,399	34			

Varyansların homojenliğini sınanan Levene's testi sonuçları Tablo 4'de verilmiştir. Bu sonuçlara göre tüm değişkenler için varsayım ihlali olmadığı görülmektedir. Yine söz konusu tablodaki varyans analizi sonuçlarından “Hükümet etkililiği (HE)”, “Politik istikrar ve şiddet yokluğu (PISY)”, “GSYİH/büyüme oranı (GSYİH/BO)”, “Enflasyon oranı (EO)” ve “Toplam ticaret/GSYİH (TT/GSYİH)” düzeylerinin kümelerine göre eşit olduğunu ifade eden sıfır hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla bu değişken düzeylerinin kümelerine göre farklı olduğu tespit edilmiştir. Post hoc testlerine ilişkin sonuçlar Tablo 5'de verilmiş olup, kümeler sırası ile 1, 2 ve 3 değerleriyle kodlanmıştır.

Tablo 5. Tukey HSD Çoklu Karşılaştırmalar

	(I)	(J)	Mean Diff. (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
						Lower Bound	Upper Bound
HE	1	2	8,38095*	3,06757	,027	,8428	15,9191
		3	32,88095*	6,27302	,000	17,4658	48,2961
	2	1	-8,38095*	3,06757	,027	-15,9191	-,8428
		3	24,50000*	6,47434	,002	8,5901	40,4099
	3	1	-32,88095*	6,27302	,000	-48,2961	-17,4658
		2	24,50000*	6,47434	,002	-40,4099	-8,5901
PISY	1	2	1,87642	6,73702	,958	-14,6789	18,4318
		3	60,56689*	13,77687	,000	26,7120	94,4218
	2	1	-1,87642	6,73702	,958	-18,4318	14,6789
		3	58,69048*	14,21902	,001	23,7491	93,6319
	3	1	-60,56689*	13,77687	,000	-94,4218	-26,7120
		2	58,69048*	14,21902	,001	-93,6319	-23,7491
GSYİH/BO	1	2	-1,56667*	,35379	,000	-2,4361	-,6973
		3	-,16667	,72349	,971	-1,9445	1,6112
	2	1	1,56667*	,35379	,000	,6973	2,4361
		3	1,40000	,74671	,162	-,4349	3,2349

	3	1	,16667	,72349	,971	-1,6112	1,9445
		2	-1,40000	,74671	,162	-3,2349	,4349
EO	1	2	,01905	,42210	,999	-1,0182	1,0563
		3	-5,56429*	,86317	,000	-7,6854	-3,4432
	2	1	-,01905	,42210	,999	-1,0563	1,0182
		3	-5,58333*	,89087	,000	-7,7725	-3,3941
	3	1	5,56429*	,86317	,000	3,4432	7,6854
		2	5,58333*	,89087	,000	3,3941	7,7725
TT/GSYIH	1	2	-94,45238*	20,25284	,000	144,2211	-44,6836
		3	8,54762	41,41603	,977	-93,2270	110,3222
	2	1	94,45238*	20,25284	,000	44,6836	144,2211
		3	103,00000	42,74522	,056	-2,0409	208,0409
	3	1	-8,54762	41,41603	,977	110,3222	93,2270
		2	103,00000	42,74522	,056	208,0409	2,0409
SSS/GSYIH	1	2	-1,19048	1,44358	,691	-4,7379	2,3569
		3	-5,19048	2,95206	,200	-12,4448	2,0638
	2	1	1,19048	1,44358	,691	-2,3569	4,7379
		3	-4,00000	3,04680	,399	-11,4871	3,4871
	3	1	5,19048	2,95206	,200	-2,0638	12,4448
		2	4,00000	3,04680	,399	-3,4871	11,4871
IO	1	2	1,62024	1,42023	,497	-1,8698	5,1103
		3	,09524	2,90429	,999	-7,0417	7,2322
	2	1	-1,62024	1,42023	,497	-5,1103	1,8698
		3	-1,52500	2,99750	,868	-8,8910	5,8410
	3	1	-,09524	2,90429	,999	-7,2322	7,0417
		2	1,52500	2,99750	,868	-5,8410	8,8910
* The mean difference significant at the 0.05 level							

Tablo 5'deki sunulan Tukey HSD testi sonuçları "hükümet etkililiği (HE)" değişkeni açısından incelendiğinde; kümelere göre ortalama hükümet etkililiği puanlarının anlamlı bir şekilde birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Birinci kümedeki ülkelerin ortalama hükümet etkililiği düzeyi ikinci ve üçüncü kümedeki ülkelere göre daha yüksektir. İkinci kümedeki ülkelerin ortalama

hükümet etkililiği düzeyi de üçüncü kümedeki ülkelerden daha yüksektir. Benzer biçimde Tablo 5'deki bulgular “politik istikrar ve şiddet yokluğu (PISY)” değişkeni açısından ele alındığında ise; hem birinci kümedeki ülkelerin hem de ikinci kümedeki ülkelerin üçüncü kümedeki ülkelerden anlamlı olarak farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Birinci ve ikinci kümedeki ülkelerin ortalama politik istikrar ve şiddet yokluğu düzeylerinin üçüncü kümedeki ülkelere göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Dolayısıyla kümelere göre yönetim değişkeni düzeylerinin farklı olduğu saptanmıştır.

Tablo 5'deki bulgular “GSYİH/büyüme oranı (GSYİH/BO)” değişkeni açısından değerlendirildiğinde; ikinci kümedeki ülkelerin ortalama GSYİH/büyüme oranı düzeyinin birinci kümedekilerden daha yüksek olduğu görülmüştür. “Enflasyon oranı (EO)” değişkeni için geçerli test sonuçları üçüncü kümedeki ülkelerin enflasyon düzeylerinin birinci ve ikinci kümedekilerden daha yüksek olduğunu göstermektedir. Son olarak, söz konusu tablodan ikinci kümedeki ülkelerin birinci kümedekilere göre daha yüksek “Toplam ticaret/GSYİH (TT/GSYİH)” düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir. Kümelere göre söz konusu makroekonomik değişken düzeylerinin farklı olduğu söylenebilir.

Sonuç

Ekonomi içerisinde bir hedefe ulaşmada yol gösteren, uygun ortam sağlayan düzenlemeleri içeren yönetişimin, ekonomik performansa olan etkisi önemlidir. Piyasa sisteminin etkin bir şekilde çalışmasına imkân veren yönetim konusunda başarılı olunması ekonomik göstergelerle ilişkilidir. Ekonomik büyüme yanında demokrasi ile de ilişkili olan yönetişimin ekonomik gelişmeye de katkı sağladığını söylemek mümkün olmaktadır.

Bu çalışmada otuz beş OECD üyesi ülkenin yönetim ve makroekonomik değişkenleri ele alınarak kümelenmeleri ve Türkiye'nin bu ülkeler arasındaki konumu incelenmiştir. Yönetişim değişkenleri olarak; hükümet etkililiği ile politik istikrar ve şiddet yokluğu, makroekonomik değişkenler olarak da; kişi başına düşen GSYİH büyüme oranı, enflasyon oranı, ticaret oranı, sabit sermaye stok oranı ve işsizlik oranı alınmıştır.

Uygulanan hiyerarşik kümeleme analizi sonuçlarından bu ülkelerin üç farklı kümede gruplandırıldığı ve Türkiye'nin Meksika ile aynı küme altında toplandığı tespit edilmiştir. Ayrıca söz konusu değişkenler açısından Finlandiya ile İsveç'in birbirlerine en yakın ülkeler ve Avustralya ile Meksika'nın da birbirine en uzak ülkeler olduğu saptanmıştır. MANOVA sonuçlarından söz konusu üç kümedeki ülkelerin ortalama yönetim düzeyleri ("hükümet etkililiği" ve "politik istikrar ve şiddet yokluğu") birbirinden farklıdır. Ortalama politik istikrar ve şiddet yokluğu düzeyi göz önüne alındığında, birinci ve ikinci kümedeki ülkelerin üçüncü kümedeki ülkelere göre daha yüksek puana sahip olduğu tespit edilmiştir. Benzer bir biçimde üç kümedeki ülkelerin ortalama "GSYİH/büyüme oranı (GSYİH/BO)", "Enflasyon oranı (EO)" ve "Toplam ticaret/GSYİH (TT/GSYİH)" düzeylerinin kümelere göre farklılık gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Dolayısı ile farklı kümelerin farklı yönetim düzeylerine ve farklı söz konusu makroekonomik değişken düzeylerine sahip olduğu görüldüğünden, kümelenebilirlik durumunda yönetim göstergeleri ile söz konusu makroekonomik göstergelerin etkili faktörler olduğu söylenebilir.

Veriler ele alınan makroekonomik değişkenlerden incelendiğinde de Türkiye ve Meksika'nın hem makroekonomik göstergeler hem de yönetim göstergeleri açısından benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bununla birlikte, kamu etkililiği ve düzenleyici kalite endeksleri açısından oldukça başarılı olan ülkelere Danimarka, Finlandiya, Kanada, Hollanda, Yeni Zelanda,

Norveç, İsviçre ve İsveç ekonomik göstergeler açısından da iyi konumda olup aynı kümede yer almaktadır.

Ülkelerin ekonomik performansı ve yönetim başarısı arasında; hem yapılan analizin sonuçları hem de konuya ilişkin literatür göz önünde bulundurulduğunda ilişki olduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Yönetişim göstergeleri açısından iyi konumda olan ülkelerin genellikle ekonomik büyüme ve gelişmişlik açısından başarılı oldukları söylenebilir.

Günümüzde yönetim kalitesi artırılmaksızın sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin ve gelişmenin gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yönetim konusunda ciddi eksiklikler vardır. Bir ülkede demokrasinin, siyasal istikrarın, yasal çerçevenin güçlendirilmesi ile tüm faaliyet alanlarında hesap verilebilirliğin ve şeffaflığın artırılması güven ortamı sağlayarak ekonomik faaliyetlerin daha etkin bir şekilde gerçekleştirilmesine imkân tanıyacaktır.

Kaynakça

Acemoglu D., Johnson S., Robinson, J. A. (2000). "The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation", *The American Economic Review*, 91 (5): 1369-1401.

Acemoglu, D., Robinson, J. A. (2013). *Ulusların Düşüşü*, 15. Baskı, Doğan Egmont Yay., İstanbul.

Acemoglu, Daron. Robinson, James A (2008), *The Role of Institutions in Growth and Development*. The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank, WP#10

- Aron, J. (2000). "Growth and Institutions: A Review of the Evidence", *The World Bank Research Observer*, 15(1): 99-135.
- Barro, R. J. (1991). "Economic Growth in a Cross-section of Countries", *Quarterly Journal of Economics*, 106(2): 407-43.
- Barro, R. J. (1997). *Determinants of Economic Growth: A cross-country empirical study*, Development Discussion Paper No. 579, Harvard Institute for International Development.
- Bilecen H., Kibiş, E. Y. (2012). "Economic Growth and Democracy in Turkey", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10 (20): 137-155.
- Canıkalp E., Ünlükaplan İ. (2016). "Geçiş Ekonomilerinde Yönetişim Kalitesinin Kümeleme Analizi İle Belirlenmesi", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (3): 1-14.
- Chong, A., Gradstein, M. (2007). *Inequality, Democracy, Institutional Quality, and Fiscal Redistribution*, Working paper // Inter-American Development Bank, Research Department, No. 620.
- Djankov, S., McLiesh C., Ramalho R. (2006). *Regulation and Growth*, Worldbank Researchpapers.
- Dunsire, A. (1995), "Administrative Theory in the 1980's: A Viewpoint", *Public Administration*, 73 :25-35.
- Emara N., Jhonsa, E. (2014). "Governance and Economic Growth: Interpretations for MENA Countries", *Topics in Middle Eastern and African Economies*, 16 (2): 164-183.
- Emara, N, Chiu, I. (2016). "The Impact of Governance on Economic Growth: The Case of Middle Eastern and North African Countries", *Topics in Middle Eastern and African Economies*, 18 (1): 126-144.

- Gerring, J., Kingstone, P., Lange, M. (2011). "Democracy, History, and Economic Performance: A Case-Study Approach", *World Development*, 39 (10): 1735-1748.
- GÜNEY, T. (2015). "Yönetişim Ve Sürdürülebilir Kalkınma: Oecd Ülkeleri Üzerine Bir Panel Veri Analizi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29 (2): 349-63.
- Habyarimana J. B., Dushimayezu B. (2018), *Good Governance, Economic Growth and Development: Insights from a 22-Year Econometric Analysis in Rwanda*, *East Africa Research Papers in Economics and Finance EARP-EF No. 2018:19*.
- Hall, R. E., Jones, C. I, (1999). "Why Do Some Countries Produce So Much More Output Per Worker Than Others?", *The Quarterly Journal of Economics*, 114 (1): 83-116.
- Han, X., Khan, H., Zhuang J. (2014). *Do Governance Indicators Explain Development Performance? A Cross-Country Analysis*, *ADB economics working paper series, No. 417*.
- Jallian, H., Kirkpatrick, C., Parker, D. (2003). *Creating The Conditions for International Business Expansion: The Impact of Regulation On Economic Growth in Developing Countries - A Cross-Country Analysis*, *Working Paper*.
- Karaman, K. (2013). "Hukuk, Siyaset Ve Uzun Dönemli İktisadi Gelişme", *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, XXXV (II): 29-48.
- Kauffman, D., Kraay, A. (2002). "Growth Without Governance", *mimeo*, Washington DC: World Bank.

- Kaufmann, D., Kraay, A., Mastruzzi, M. (2010). The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues, Draft Policy Research Working Paper.
- Kaufmann, D., Kraay, A., Zoido-Lobat P. (2002). Governance Matters II Updated Indicators for 2000-01 Policy Research Working Paper, World Bank.
- Knack, S., Keefer P. (1995). "Institutions and Economic Performance: Institutional Measures"
Economics and Politics, 7 (3): 207:222.
- Koeniger, J., Silberberger, M. (2016). "Regulation, trade and economic growth", Economic Systems, 40 (2): 308-322
- Levy, B., Spiller P. T. (1994). "The Institutional Foundations of Regulatory Commitment: A Comparative Analysis of Telecommunications Regulation", Journal of Law, Economics and Organization, 10 (2): 201-46.
- Mauro, P. (1995). "Corruption and Growth", Quarterly Journal of Economics, 110 (3): 681-712.
- Myers, S. C. (1972). A Simple Model Of Firm Behavior Under Regulation And Uncertainty, Working Paper, No. 589-72.
- Neumayer, E. (2002). "Is Good Governance Rewarded? A Cross-National Analysis of Debt Forgiveness", World Development, 30 (6): 913-30.
- North, D. C. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance, Cambridge University Press, New York.

- North, D., Acemoğlu D., Fukuyama, F., Rodrik, D., (2008). Governance, Growth, and Development Decision Making, The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Washington.
- Paldam, M., Gundlach, E. (2008). "Two Views on Institutions and Development: The Grand Transition vs. the Primacy of Institutions" *Kyklos*, 61(1): 65-100.
- Pere, E. (2015). "The impact of good governance in the economic development of Western Balkan countries", *European Journal of Government and Economics*, 4 (1): 25-45.
- Plumptre, T. ve Graham, J. (1999). Governance and Good governance: International and Aboriginal Perspectives. Institute On Governance. <http://dspace.africaportal.org/jspui/bitstream/123456789/11075/1/Governance%20and%20Good%20Governance.pdf?1> (Erişim: 19 January 2014).
- Rivera-Batiz, F. L. (2002). "Democracy, Governance And Economic Growth: Theory And Evidence", *Review of Development Economics*, 6 (2), 225-247.
- Rodrik, D., Subramanian A., Francesco, T. (2002). "Institutions Rule: The Primacy Of Institutions Over Geography And Integration In Economic Development", *Journal of Economic Growth*, 9 (2): 131-165.
- Sunde, U. , Cervellati, M., Fortunato P. (2007). Are All Democracies Equally Good? The Role of Interactions between Political Environment and Inequality for Rule of Law, Discussion Paper, IZA DP No. 2984.

United Nations, What is Good Governance?, <https://www.unescap.org/sites/default/files/good-governance.pdf> /,10.09.2018'de erişildi.

Valeriani, E., Peluso S. (2011). "The Impact of Institutional Quality On Economic Growth and Development: An Empirical Study, Journal of Knowledge Management", Economics and Information Technology, Issue 6: 1-25.

Yerrabati, S., Hawke, D. (2015). "Economic Governance and Economic Growth in South and East Asia & Pacific Region: Evidence from Systematic Literature Reviews and Meta-analysis", Advances in Economics and Business, 3(1): 1-21.

Zhuang, J., Dios, E., Lagman-Martin A. (2010). Governance and Institutional Quality and the Links with Economic Growth and Income Inequality: With Special Reference to Developing Asia, ADB Economics Working Paper Series No. 193.

İSPANYA'DA BÖLGELİ DEVLETİN TARİHSEL GELİŞİMİ, YASAL DÜZENİ VE SİYASAL YAPILANIŞI

Emrah KONURALP*

Öz

Bölgeli devlet modeli üniter devlet ve federal devlet modellerinin çeşitli bileşenlerinden meydana gelen bir modeldir. İspanya da 1978 Anayasası'yla bu devlet modeli açısından özgün bir örnek olarak görülmektedir. Bu makalede İspanya'ya özgü ulusaltı bütünleşme anlamında bir bölgeselleşme modeli olan özerk topluluklar sisteminin tarihsel arka planı, yasal çerçevesi ve siyasal bağlamı analiz edilmektedir. Bask milliyetçiliğine özel önem verilerek ele alınan bölgelilik, son dönemde Katalonya'da cereyan eden bağımsızlıkçı harekete gönderme yapılarak tartışılmaktadır. Ayrıca Avrupa Birliği'nin çeşitli belgelerde öne sürdüğü bölgesel özerk yönetimlerin İspanya'daki bölgesel demokrasinin gelişimine katkı yaptığı belirtilmektedir. İspanya'daki bölgeselleşme, 2017 yılında İspanya'nın Katalonya bölgesinde ortaya çıkan bağımsızlık referandumu tartışması ve Bask Ülkesi'nde ayrılıkçı ETA'nın tamamen silah bırakması nedeniyle güncelliğini koruduğu için önemlidir. Diğer bir ifadeyle, üniter devlet düzeyi içinde bölgeli devlet modelinin tarihsel milliyetler/bölgeler açısından İspanya ile bütünleşmeyi pekiştirmeye etkisi son dönemde yükselişe geçen Katalan milliyetçiliğinin bu bütünleşmeyi tartışmaya açması noktasında güncellik ve önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bölgeli Devlet, Özerk Topluluklar, İspanya, Bask Ülkesi, Katalonya

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: emrah.konuralp@metu.edu.tr.

Historical Development, Legal Order and Political Configuration of the Regionalised State in Spain

Abstarct

Regionalised state model is composed of several features of both unitary state and federalism. Spain can be considered as a unique example of a rationalised state coming into effect with 1978 Constitution. In this article, Spain's system of autonomous communities as a model of regionalisation in terms of subnational integration is analysed regarding its historical background, legal framework, and political context. Regionalism is examined with special emphasis on Bask nationalism and is also discussed with reference to the recent independence movement taking place in Catalonia. The contribution of the European Union's encouragement of regional self-government to the development of regional democracy in Spain is stated in the mentioned as well. Regionalisation in Spain is important as the discussions on 2017 independence referendum in Catalonia continues to be relevant. Being within unitary state level the regionalised state model strengthened the integration of the historical nationalities/regions with Spain and soothed the influence of the separatist movements; however, with the recent rally of Catalan nationalism this model became a controversial topic.

Keywords: Regionalised State, Autonomous Communities, Spain, Bask Country, Catalonia

Giriş

Genel anlamda bölge, "birim olarak bütünlük gösteren bir yeryüzü parçasının içinde yer alan kendine özgü coğrafi, sosyal, ekonomik, siyasi vs. nitelikleri olan ve kendisi de küçük alt parçalara ayrılabilen alan" olarak tanımlanabilir.¹ Bölgeler kapsadıkları alanın özelliklerine göre çeşitli sınıflandırmalarla ele alınabilir. Bu çalışmada seçimle belirlenmiş konsey ya da meclisi olan ve dolayısıyla yürütmenin bu seçilmiş yapılar üzerinden seçmene hesap vermek durumunda bulunduğu siyasal bölge üzerinde

¹ Atilla Nalbant, *Üniter Devlet: Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2012), 253.

durulmaktadır.²

Siyasal özerkliğin dayanağı olarak görülen bölgecilik akımının geçmişi, 19. yüzyıla uzanır ve 1873'te yürürlüğe girmemiş olan İspanya'daki Birinci Cumhuriyet Anayasası ile kısa ömürlü İkinci Cumhuriyet (1931-1939) Anayasası olan 1931 Anayasası, bölgeciliği içeren iki öncül belgedir.³ Sonraki süreçte ise 1947 tarihli İtalya Anayasası; 1970 sonrası Belçika Anayasası'nda öngörülen değişiklikler; 1975 sonrası Birleşik Krallık'ta -kabul edilmeyen- bölgelere yetki aktarımı tasarısı; 1976 Portekiz ve 1978 İspanya Anayasaları; 1982'de Fransa'daki yasal düzenlemeler; Birleşik Krallık'ta 1999'daki yetki aktarımı bölgeciliğin ifade bulduğu önemli yasal metinlerdir. 1950'lerden önce literatürde üniter devlet ve federasyon olarak ikili bir ayrım söz konusuysa siyasi bölge devlet kavramının tartışmaya dâhil olmasıyla bu ikili ayrım geçerliliğini yitirmeye başlamıştır.

Bölge devletler, çok merkezli federasyonlardan farklı olarak siyasi bölgelerin yetkilerini tek bir merkezden yani devletten aldığı ve dolayısıyla merkezîyetçi olan yapılardır. Ancak bölge devletler, bölge olmayan üniter devletlerden ulusaltı birimlere siyasi özerklik tanıyıp merkezîyetçiliği gevşettikleri için ayrılır.⁴

Merkezîyetçilik, uluslararası hukuk bakımından tek bir ülke olarak tanınan federasyonu üniter devletten ayırmanın ölçütü görülür ve bir federasyonun birden çok merkezî bulunduğundan

² Michael Keating - John Loughlin, 'Introduction', in *The Political Economy of Regionalism*, ed. Michael Keating - John Loughlin (Londra ve New York: Routledge, 2012), 4.

³ Atilla Nalbant, 'Bölgesel Devlet: Yeni Bir Devlet Biçimi mi?', *Amme İdaresi Dergisi* 29/2 (1996): 50.

⁴ Nalbant, 'Bölgesel Devlet: Yeni Bir Devlet Biçimi Mi?', 47; Yüksel Metin - Burak Erece, 'Bölge Devlet ve Federal Devlet Mukayesesi: İspanya ve Federal Almanya Örneği', *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 2016, 690; Naz Çavuşoğlu, 'Bölge Devlet'de Egemenlik/Yetki Paylaşımı', *e-Akademi* HAZİRAN/4 (2002).

federasyon çok merkezli devlet örgütlenme modelidir.⁵ Bölge devletlerde de üniter devletlerde olduğu gibi, siyasal iktidarın tekliği esastır ve siyasal bölgenin yetki kaynağı (merkezi) devlettir; ancak, ulusaltı birimler olan milliyetler ya da bölgelere de yetki aktarılmıştır.⁶

Devlet ile yerel yönetim arasında konumlandırılabilir olan siyasal bölge, aslında egemenliğe sahip olmadığı için devlet olarak; siyasal yetkilere sahip olduğu için de yerel yönetim olarak tanımlanamaz ve sahip olduğu devletimsi özellikler yönünden federe devletle benzer.⁷ Ulusal anayasanın belirlediği alanlarda yasama özerkliğinin ve üniter devletlerde olduğu gibi yargının tekliği ile birliğin söz konusu olduğu bölge devletlerde ulusal merkezin bölgelere anayasal yargı denetimini koruyarak istendiğinde geri alınabilecek siyasal yetkiler devretmesi, siyasal yerinden yönetim olarak tanımlanabilir.⁸ “Kural olarak bölgesel yasalar, ulusal yasalarla eş düzeydedir ve aralarındaki ilişki, alt normun üst norma uygunluğu ilişkisi değil, yetkilerin dağılımının anayasa mahkemesi tarafından anayasaya uygunluk denetimi yaparak korunması niteliğindedir.”⁹

Not edilmesi gereken bir diğer nokta da, federe devletlerin onay vermediği hiçbir anayasa değişikliğinin söz konusu olmayacağı federasyonlardan farklı olarak bölge devletlerde anayasa değişikliklerinde federe devletlere tanınan mutlak yetkinin bulunmamasıdır. Örneğin, İspanya’da bölgelere anayasa değişikliğinde hiçbir işlev tanınmamıştır. “Bu bağlamda, anayasal açıdan her zaman kurucu meclis, bir anayasa değişikliği ile bölgeleri

⁵ Oktay Uygun, *Federal devlet: temel ilkeleri, başlıca kurumları ve Türkiye’de uygulanabilirliği* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2007).

⁶ Nalbant, ‘Bölgesel Devlet: Yeni Bir Devlet Biçimi Mi?’, 47; Metin - Erece, ‘Bölge Devlet ve Federal Devlet Mukayesesi: İspanya ve Federal Almanya Örneği’, 690.

⁷ Nalbant, ‘Bölgesel Devlet: Yeni Bir Devlet Biçimi Mi?’, 52.

⁸ Nalbant, ‘Bölgesel Devlet: Yeni Bir Devlet Biçimi Mi?’, 53-54.

⁹ Nalbant, ‘Bölgesel Devlet: Yeni Bir Devlet Biçimi Mi?’, 70; Çavuşoğlu, ‘Bölge Devlet’de Egemenlik/Yetki Paylaşımı’.

ortadan kaldırabilir; ya da anayasa güvencesindeki yetki alanlarını sınırlandırabilir.”¹⁰

Bölge devletine ilişkin kavramsallaştırmamın altyapısına kısaca değindikten sonra İspanya’da bölge devletinin nasıl tarihsel bir zorunluluk durumuna geldiğini ele almaya geçebiliriz.

1. Tarihsel Arka Plan

Değerlendirmenin birinci düzeyi olan tarihsel arka planın kapsamı, İspanya’nın modern ve yakın dönem tarihi süresince bölgesel dinamikler, mücadeleler, farklar, farklılıklar ile bölgeselleşme açısından önemli bir adım sayılan Franco diktasından demokrasiye geçiş sürecidir.

İlk olarak İspanya’nın tarihsel açıdan bölgesel ‘potansiyel’i, bölgecilik/bölgesel milliyetçiliğin gelişimine bakarak ele alınmalıdır. Bölge kavramının bugünün demokratik İspanya’sında ne tür bir tarihsel süzgeçten geçerek güncel kullanımına eriştiği ancak böyle bir analizle anlaşılabilir. Bu çalışmada konu, Bask milliyetçiliğinin gelişimi üzerinde durularak incelenmektedir.

Başlarken şunu özellikle belirtmek gerekiyor: İspanya’da bölge kavramı, 1978 Anayasası’yla oluşturulan özerk bölgeleri ve geçmişten beri farklılıklarını vurgulayagelmiş ‘tarihsel milliyetleri’ ve onların çoğunlukla yaşadıkları toprakları içerir. Tarihsel milliyetlerin bölgeleri veya başka bir tanımlamayla ‘tarihsel bölgeler’, Katalonya, *Euskadi* (Bask Ülkesi) ve Galiçya’dır. Bu üç bölge, kültürel özgünlükleri, dilleri, bölgesel veya milliyetçi partilerinin varlığı ve farklılıklarını öne çıkarmaya yönelik istekleri nedeniyle son derecede özel bölgelerdir.¹¹ İspanya’nın bugünkünden önceki demokrasi

¹⁰ Nalbant, ‘Bölgesel Devlet: Yeni Bir Devlet Biçimi Mi?’, 67.

¹¹ Joan Botella, “The Spanish New Regions: Territorial and Political Pluralism”, *International Political Science Review*, 10.3 (1989), 263–71 (s. 263).

deneyimi olan İkinci Cumhuriyet (1931-39) döneminde Anayasa, arzu eden bölgeler için bölgesel hükümetlere olanak tanımaktaydı. Fakat üç tarihsel bölge içinden sadece Katalonya tam bir bölgesel sistem geliştirebilmişken diğerleri iç savaş patlak verdiği için bu hakkın tam anlamıyla kullanımından mahrum kalmıştı.¹²

Bask örneği üzerinden bölgeselleşmenin tarihsel arka planına dönecek olursak, Bask milliyetçiliğinin modern çağda 1789 Fransız Devrimi'nden sonra güçlenen ve aşağı yukarı bugünkü Avrupa uluslarının oluşumuna yol açan, aristokrasi karşıtı ve seküler tarzda bir milliyetçilik olmayıp, daha çok karşı-devrimci nitelik taşıdığı iddia edilir.¹³ Özellikle, İspanya'daki bir diğer tarihsel milliyet olan Katalanlarınkiyle karşılaştırıldığında Bask sivil toplumunun çok çok daha az sekülerleştiği söylenebilir.¹⁴ Bask milliyetçiliğinin öncüsü sayılan Sabino Arana'nın (1865-1903), öze dönüşçü anlayışı dolayısıyla, köktendinci ve ırkçı bir söylemi olduğu dikkat çekicidir.¹⁵ Akın Özçer'e göre, 'Alman Romantisizmi'ni temel alarak 1848'den itibaren gelişen öze dönüşçü milliyetçilik, 1870'ten sonra daha da yaygınlaştı.¹⁶ Irkçılık, köktendincilik ve bölgecilik gibi eğilimleri yansıtan bu tür bir milliyetçilik, Fransız Devrimi'yle ayrıcalıklarının yitiren kesimlerin mücadele aracı olurken, bazı devletsiz etnik toplulukların kimlik sorunlarını çözmenin aracı da olmuştur.¹⁷

Sabino Arana'nın *Sabinismo* veya *Aranismo* olarak adlandırılan

¹² Botella, "The Spanish New Regions: Territorial and Political Pluralism", 263.

¹³ Akın Özçer, *Çoğul İspanya : Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli* (Ankara: İmge Kitabevi, 2006), 17.

¹⁴ Daniele Conversi, *The Basques, the Catalans and Spain: Alternative Routes to Nationalist Mobilisation*, 2. Baskı (Londra: Hurst&Company, 2000), 61.

¹⁵ A. S. Farwell, 'Race, Language, and Basque Protohistory According to Sabino Arana', *Sancho el Sabio*, 30 (2009): 158; Özçer, *Çoğul İspanya : Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli*, 18; Fatma Anıl Öztıp, 'Devlet İçi Etnik Çatışmaların Çıkış Nedenleri: İspanya'daki Bask Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme', *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/2 (2015): 63.

¹⁶ Özçer, *Çoğul İspanya : Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli*, 17.

¹⁷ Özçer, *Çoğul İspanya : Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli*, 18.

felsefesinin yararlandığı bazı tarihsel konulara atıfta bulunmakta yarar var. Örneğin, foral sistem bunların başında gelir. 15 ve 16. yüzyıllar arasında İspanya Krallığı'nın bu bölgeye tanıdığı bazı ayrıcalık ve bağışıklıklara işaret eden bu sistem, Bask milliyetçilerine göre, İspanya ve Basklar arasında tarihte ikili bir anlaşmanın var olduğunun kanıtı olarak sunulmaktadır.¹⁸ Bu ayrıcalıklar, İspanya'nın Morolardan temizlenmesi sürecine etkin katılım sağlayan yapılara tanınmış; bu yerlerde yaşayanların kendi iç medeni düzenlerini yürütmelerine ve kral ile doğrudan ilişki kurmalarına olanak sağlamıştır.¹⁹ Foral sistem sosyal yaşantıyı düzenleyen kuralların gelenekler çerçevesinde konulması yetkisi, gümrük bağışıklığı, askerlikten muafiyet gibi konuları içermekte olup, bunun bir egemenlik belirtisi olup olmadığı tartışmalıdır.²⁰ Ancak açık olan bir konu var ki, bölgelerin bu ayrıcalıklara İspanya devletinin kuruluşundan önce sahip olmaları, sonraki süreçte İspanyol uluslaşması ve ulusal birliğinin sağlanması açısından ödünlere olanak sağlamıştır.²¹

Bir diğer tarihsel konu da 1800'lerdeki liberal evrimin yarattığı tansiyondur. Fransız Devrimi'nin öngördüğü ilkeleri benimseyen ordu ile gelenekçi kesimler arasındaki savaş ve mücadelelerle geçen bu dönemde Baskların koyu Katolik anti-liberal cephede yer aldığı bilinir.²² Mücadeleyi kaybeden gelenekçilerin yanında yer alan Baskların rahatsızlıkları, foral sistemin kaldırılmasıyla daha da

¹⁸ Özçer, *Çoğul İspanya : Anayasal Sistemi ve Ayrılkçı Terörle Mücadele Modeli*, 19.

¹⁹ Marie R. Madden, *Political Theory and Law in Medieval Spain* (New York: Fordham Univeristy Press, 1930), 13; Frans Joachim Schrijver, *Regionalism After Regionalisation: Spain, France and the United Kingdom* (Amsterdam: Vossiuspers, 2006), 82.

²⁰ Özçer, *Çoğul İspanya : Anayasal Sistemi ve Ayrılkçı Terörle Mücadele Modeli*, 19.

²¹ Seyfullah Tosun, *Bölge Devlet: İspanya, İtalya ve Birleşik Krallık Örnekleri* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2018), 54.

²² Özçer, *Çoğul İspanya : Anayasal Sistemi ve Ayrılkçı Terörle Mücadele Modeli*, 19–20.

artmıştır.²³

İspanya'nın Fransa'dan İngiliz desteğiyle bağımsızlığını kazandığı 1808-1814 yılları arasında gerçekleşen Bağımsızlık Savaşı sırasında İspanya'nın ilk anayasası olan ve liberal ve merkezîyetçi nitelikler yansıtan kısa ömürlü Cádiz Anayasası 12 Mart 1812'de kabul edilmiş; İspanyollardan oluşan İspanyol ulusunun (*Madde 1*) egemenliği (*Madde 3*) tanınmış; Bask, Katalonya ve Aragon ayrıcalıkları/*fuero*ları kaldırılmıştır. Gelenekçiler ve liberaller arasında çıkan *Carlismo* Savaşları süresince gelenekçileri destekleyen Bask Ülkesi ve Navarra *fuero*ları aşınırken liberalleri destekleyen Katanların ceza kanunnameleri kaldırılmış; Katalanca öğretilmesi yasaklanmış; Katalan parası kaldırılmış; bölgesel yönetim sonlandırılmıştır.

1812 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe girmesi talebiyle 1836'da meydana gelen ayaklanma sonucunda 1812 Anayasası üzerine geliştirilen 1837 Anayasası hazırlanmış; Bask ve Navarra şehirlerinin *fuero*ları feshedilmiş; bunlar tepkiler üzerine 1839'da yeniden düzenlenmiştir. Bu Anayasa'dan sonra 1845, 1856, 1869 Anayasaları yürürlüğe girmiş; federal devlet modelini benimseyen 1873 Anayasası ise onaylanma şansı bulamamış; 1869 Anayasası'na geri dönmüştür.

19. yüzyılda bölgelerin ayrıcalıklarını yitirmesi, Bask ve Katalonya bölgelerinde ulusal hareketlenmelere yol açmış ve örneğin 1895'te Bask Milliyetçi Partisi (*Partido Nacionalista Vasco*, PNV), 1901'de Katalonya Bölgesel Birliği (*Lliga Regionalista de Catalunya*) gibi sağ kanat bölgesel siyasal partiler kurulmuştur. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Katalonya'daki dört ile (Barselona, Girona, Lleida, ve Tarragona) hakim olan Katalonya Bölgesel Birliği, bölgedeki illerin

²³ Özçer, *Çoğul İspanya : Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli*, 20-21.

ortak yönetimini sağlamaya çalışmış ve 1914'te Meclis'in çıkardığı yasayla Katalonya Topluluğu (*Mancominitat de Catalunya*) meydana gelmiştir. Bu topluluğun kendini yönetme yetkisi, 1923'te Katalan işadamlarının da desteğiyle yönetime gelen ve başlangıçta bölgesel taleplere sıcak bakan General Primo de Rivera'nın askeri diktatörlüğü tarafından sonlandırılmıştır.²⁴

Daha sonra ise 1. maddede belediyelerin ve bölgelerin özerkliğiyle meydana gelen 'birleştirilmiş devlet'ten (*estado integral*) söz eden 1931 Anayasası ilan edilmiştir.²⁵ Bu Anayasa'nın 8. maddesi, İspanyol devletinin birleşik il topluluklarından ve özerklik yasasına dayalı bölgelerden oluştuğuna gönderme yapmış; 11. maddesi de ortak tarihsel, kültürel ve ekonomik nitelikleri paylaşan sınırdaş illerin İspanyol devleti içinde özerk bölge kurarak siyasi ve idari birim olarak örgütlenebilmesine olanak tanımıştır.²⁶ 12. madde, Özerk Bölge Statüsü'nün yapılacak referandumda bölgedeki belediyelerin çoğunun ya da bölge nüfusunun üçte ikilik çoğunluğunun kabulüyle ve ulusal yasama organı *Cortes*'in onayıyla yürürlüğe girebileceğine hükmederken; 14. madde İspanyol devletin tanınan münhasır yetkileri ve 15. madde de yasama yetkisi İspanyol devletinde olmakla birlikte yürütmesi özerk bölgenin siyasi kapasitesi ölçüsünde bölgeye bırakılabilecek konuları listelemiştir.²⁷ 16. madde ise önceki iki madde kapsamında olmayan konularda

²⁴ William D. Phillips - Carla Rahn Phillips, *İspanya'nın Kısa Tarihi* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2016), 253-254.

²⁵ Comparative Constitutions Project, '1931 Constitution of the Republic of Spain', 2008, 1; Metin - Erece, 'Bölge Devlet ve Federal Devlet Mukayesesi: İspanya ve Federal Almanya Örneği', 697.

²⁶ Comparative Constitutions Project, '1931 Constitution of the Republic of Spain', 2-3; Metin - Erece, 'Bölge Devlet ve Federal Devlet Mukayesesi: İspanya ve Federal Almanya Örneği', 697.

²⁷ Comparative Constitutions Project, '1931 Constitution of the Republic of Spain', 4-6.

özerk bölgeye tam yasama ve doğrudan yürütme yetkisi vermiştir.²⁸ 13. maddede özerk toplulukların federasyonuna hiçbir durumda izin verilmeyeceği yazılmıştır.²⁹ Ancak 'birleştirilmiş devlet' olarak nitelenen bu sistemin her ne kadar federasyon olmadığı vurgulansa da bir üniter devlet de oluşturulmamış; bu model hem federasyondan hem de üniter devletten ayrı bir yapı olarak inşa edilmiştir.³⁰ Luis Moreno, ikili kimliklere ya da bileşik milliyete dayalı; birlik içinde çeşitliliği gözeten; birlikte yaşama isteği görülen ve İspanya'nın asimetrik kompozisyonunun sonucu olan bu durumu federalleşme olarak adlandırır.³¹ Diğer bir ifadeyle, merkezi devletin yetkilerinin bir kısmını kurulma iradesini ortaya koyan bölgesel yapılara devretmeye rıza göstererek yerinden yönetimi federalleşme eğilimini açıkça yansıtabilecek derecede güçlendirdiği bu yeni model, 'bölgeci devlet' (*regionalised state*) olarak kavramlaştırılabilir.

1931 Anayasası'na dayanarak ilk önce 1932 yılında Katalonya Özerklik Statüsü kabul edilmiş, Katalonya Bölgesel Yönetimi (*Generalitat*) oluşturulmuştur. Aşırı sağın hükümette etkin konuma gelmesi üzerine *Generalitat* Başkanı Lluís Companys, 6 Ekim 1934'te "İspanya Federal Cumhuriyeti'ne Bağlı Katalonya Cumhuriyeti"ni ilan etmişti.³² Bunun üzerine *Generalitat*'ın özerkliği, 1936'da sol yeniden iktidara gelene kadar askıya alınmıştı. Diğer tarihsel bölgeler olan Bask Ülkesi ve Galiçya'da da bölgesel yönetimlerin kurulması süreci başlamış; 1933'teki referandumla kabul edilen Bask Ülkesi Özerklik Statüsü, 1936'da *Cortes* tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiş;

²⁸ Comparative Constitutions Project, '1931 Constitution of the Republic of Spain', 6-7.

²⁹ Comparative Constitutions Project, '1931 Constitution of the Republic of Spain', 4.

³⁰ Tosun, *Bölgeci Devlet: İspanya, İtalya ve Birleşik Krallık Örnekleri*, 64-65; Mete Yıldız, 'İspanya Yönetim Sistemi'ndeki Tekçilik ve Federalizm Tartışmalarının Değerlendirilmesi', *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 29/2 (15 April 2015): 182.

³¹ Luis Moreno, *The Federalization of Spain* (Londra: Frank Cass, 2001), 154-156.

³² Phillips - Phillips, *İspanya'nın Kısa Tarihi*, 263.

ancak Galiçya'daki referandumla kabul edilen Özerklik Statüsü, İspanyol İç Savaşı'nın (1936-1939) çıkması nedeniyle onaylanma olanağı bulamamıştır.

İç savaşın çıkmasında 1931 Anayasası'na bağlı bazı nedenler söz konusu olmuştur: İspanya'da hakim din kurumu konumundaki Katolik Kilisesi'ne karşı seküler Anayasa'da yer alan yaptırımlar; monarşinin kaldırılmasıyla monarşi yanlılarının Cumhuriyet'le karşı karşıya gelmesi; toprak sahipliği yapısı; bölgesel eşitsizlikler; siyasal kutuplaşma; sınıf çatışması.³³ İç Savaş, Cumhuriyetçilere karşı General Franco öncülüğündeki Milliyetçiler adındaki sağ kanat tarafından faşist İtalya ve Nazi Almanya'sı yardımlarıyla kazanılmış; ardından Bask ve Katalan dil ve kültürlerini baskı altına alan, bölgesel özerkliğe son veren Franco diktatörlüğü kurulmuştur. Komünizm ve bölücülük karşıtlığı temaları üzerine kurulu Francoist ideoloji için 'ulusal birlik' sorunu bir saplantıya dönüşmüş ve bölgesel kimliklerin kanla bastırılması kararlılığı rejimin temel niteliği haline gelmiştir.³⁴ İspanyol ulusal birliği düşüncesinin bastırılma ile eşanlı olarak algılanmasına yol açan otoriter rejimin üniter merkezîyetçiliği, İspanya'nın kültürel ve dilsel çeşitliliğini ortadan kaldırmak bir yana bölgeselcilik eğilimlerini yeniden diriltmiş ve yaygınlaştırmış; bölgesel özerkliği Franco sonrası demokrasiye geçişin anahtar konusu yapmıştır.³⁵

Diğer taraftan, bir bölgenin sanayileşmesi, bölgesel dayanışmayı, farklılıkların korunmasını ve merkezin nüfuzuna direnci güçlendirir.³⁶ Liberalleşmenin beraberinde getirdiği sanayileşmenin

³³ Richard Gunther - José Ramón Montero, *The Politics of Spain* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 20-27.

³⁴ Schrijver, *Regionalism After Regionalisation: Spain, France and the United Kingdom*, 84.

³⁵ Schrijver, *Regionalism After Regionalisation: Spain, France and the United Kingdom*, 84.

³⁶ Stein, Rokkan et al., *Economy, territory, identity: politics of West European peripheries* (Londra: Sage Publications, 1983), 134-137.

Bask bölgesine etkisi zengin kömür yataklarına sahip olması nedeniyle büyük olmuş ve bölge, İspanya'nın en erken ve en çok sanayileşen bölgelerinden biri haline gelmiş; sanayileşmeyle bölgenin sosyoekonomik yapısı da gelenekçi kesimlerin aleyhine hızla değişmeye başlamış; güçlü bir sanayici sınıf ile İspanya'nın başka yörelerinden göçle gelen bir işçi sınıfı ortaya çıkmıştır.³⁷ 19. yüzyılın ortalarında sanayileşmesini tamamlayan bir diğer bölge olan Katalonya da merkez karşısında güçlü bir konum kazanmıştır. Foral sistemin tamamen kaldırıldığı 1876 Anayasası'ndan sonra, 'ekonomik uyum' (*concierto económico*) adlı yeni bir sistem kurularak, Bask bölgelerine kendi vergilerini toplama yetkisi verilmiştir.³⁸ 'Ekonomik uyum'la Bask bölgelerinin İspanyol devletine ödediği vergilerle ilgili bir mali orantılılık, devlete ödenen vergi kotasının ekonomik koşullara göre değişkenliği ve iki taraflı anlaşma esası gibi ilkeler kabul edilmiştir.³⁹

İspanyolları aşağılayıcı biçimde '*maketa*' olarak niteleyen, safkan ırkçılığı savunan, koyu Katolik, öze dönüşçü Arana, Bask tarihini de idealize ederek yeniden yazmıştır.⁴⁰ Gerçek dışı bir yorumla, Baskların 1839'da foral sistemin kaldırılmasıyla bağımsızlıklarını yitirdiğini iddia eden Arana, Bask kimliğinin inşasında kullandığı mit, efsane ve çoğu zaman çarpıtmalara dayalı tarih yazımının yanı sıra, dilsel farklılık üzerinde de durur.⁴¹ Yaşadığı dönemde *Euskaranın* can çekişen bir dil oluşu nedeniyle, Arana,

³⁷ Conversi, *The Basques, the Catalans and Spain: Alternative Routes to Nationalist Mobilisation*, 47; Özçer, *Çoğul İspanya: Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli*, 20.

³⁸ Conversi, *The Basques, the Catalans and Spain: Alternative Routes to Nationalist Mobilisation*, 47.

³⁹ Alice Teichova et al., *Economic Change and the National Question in Twentieth-century Europe* (Cambridge University Press, 2000), 156.

⁴⁰ Özçer, *Çoğul İspanya: Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli*, 23–27.

⁴¹ Özçer, *Çoğul İspanya: Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli*, 26.

temel unsur olarak ırkı öne alıp dili ikincil konumda bırakır.⁴² Buna karşın, *Euskaranın* geliştirilmesi ve Latin kökenli sözcüklerden arındırılarak saflaştırılmasına da büyük önem verir.⁴³ Arana, *Euskaranın* yaygınlaştırılmasındansa onu 'eşsiz' Bask ırksal saflığının bir göstergesi ve dışardan gelen '*maketos*' ile aralarında etnik sınır olarak görmeyi yeğler.⁴⁴ Özçer, Baskların dilsel ve etnik farklılıkları konusunda şöyle der:

Konumuz açısından önemli olan, Baskların gerçekten de farklı dilsel ve olasılıkla etnik farklılıkları olan bir topluluk olduğudur. Farklı bir millet oldukları hususu biraz daha tartışmalı bir konudur. Çünkü Sabino'nun tüm çabalarına karşın, Baskların İspanya tarihi içinde farklı bir tarihe sahip olduklarını, hatta bağımsız yaşadıkları dönemler olduğunu söylemek o kadar kolay değildir.⁴⁵

Burada dikkat çekici olan nokta, Özçer'in etnik topluluk ile ulus arasında bir ayrıma giderek, ulusu etnik topluluktan farklı olarak bağımsızlık gibi siyasi bir kavramla birlikte değerlendiriyor oluşudur. Bu da ulusu devletle ilişkili olarak tanımlamak gibi bir yaklaşımdan ileri geliyor olsa gerek. Oysa tarihte milliyetçiliğin işlevi hem ulus-devletlerin inşasını sağlamak hem de ulus-devletlerden tamamen ayrılmak ve özerklik isteyen ulus-devletsiz uluslara bağımsızlık veya özerklik mücadelesi için alan açmak olmuştur.

Tekrar tarihsel sürece dönecek olursak, Sabino Arana'nın kurduğu Bask Milliyetçi Partisi (PNV), bir çeşit parti-cemaat olarak nitelenir ve partinin dışladığı tek kesim, yabancılar olarak görülen göçmen işçi sınıfıdır.⁴⁶ PNV, Sabino'nun özerkliği savunmanın

⁴² Özçer, *Çoğul İspanya : Anayasal Sistemi ve Ayrılmakla Terörle Mücadele Modeli*, 29.

⁴³ Farwell, 'Race, Language, and Basque Protohistory According to Sabino Arana', 52; Özçer, *Çoğul İspanya : Anayasal Sistemi ve Ayrılmakla Terörle Mücadele Modeli*, 29.

⁴⁴ Conversi, *The Basques, the Catalans and Spain: Alternative Routes to Nationalist Mobilisation*, 60.

⁴⁵ Özçer, *Çoğul İspanya : Anayasal Sistemi ve Ayrılmakla Terörle Mücadele Modeli*, 29.

⁴⁶ Özçer, *Çoğul İspanya : Anayasal Sistemi ve Ayrılmakla Terörle Mücadele Modeli*, 34.

'İspanyolcu' bir tutum olduğunu iddia etmesi nedeniyle, özerkliği dışlayan bir söylemle *Euskadi*'nin bağımsızlığını sağlamak amacıyla siyasal faaliyete başlamıştır.⁴⁷ Sabino, 1902-1903 yıllarında, hapse atılınca, partisi özerklikçiliğe yaklaşmıştır.⁴⁸ Arana hapiste bulunduğu dönemde ayrılıkçılıktan bölgeciliğe doğru yaklaşırken Katalonya'daki ılımlı *Lliga Catalana*'nın zaferinden esinlenmiş; ancak, bu 'İspanyolcu' evrimi daha fazla halk desteği sağlamak üzere taktiksel bir hamle olarak değerlendirilmiştir.⁴⁹

Cumhuriyet döneminde PNV'nin tutumu net değildi. Örneğin, İkinci Cumhuriyet'in başında Halkçı Cephe iktidarı süresince aşırı sağcılarla işbirliği içinde olmuş ve özerkliğe sıcak bakan hükümete karşı durmuştur.⁵⁰ Bu tutum, özerkliğe erken bir tarihte kavuşulmasını engellemiştir. Oysa sağcı Başbakan José Calvo Sotelo, "Kızıl bir İspanya'yı kırık bir İspanya'ya tercih ederim" diyerek, PNV'nin hedefleriyle içinde bulunduğu ittifakın yaklaşımlarının ne denli uzlaştırılmaz olduğunu ortaya koymuştu. Sol ile sağın arasındaki mücadele iyice derinleşince ve İspanya iç savaşa doğru sürüklenince PNV de kendi öze dönüşçü romantik milliyetçiliği ile sağcı Nasyonal Katolisizm'in öze dönüşçü romantik milliyetçiliğinin ne ölçüde birbirinin karşıtı olduğunun ayırdına varmaya başladı.⁵¹ İç savaş ve 'Nasyonal Katolisizm'in İspanya'da iktidarda bulunması, benzer ırkçı ve köktendinci niteliklere sahip PNV milliyetçiliğine -felsefelerine aykırı olarak- antifaşizm niteliği kazandırdığı iddia edilebilir.⁵² Ancak, Tarihçiler, PNV'nin kendi bölgesine daha fazla zarar gelmesini önlemek için, Milliyetçilerin zaferini hızlandırmak

⁴⁷ Özçer, *Çoğul İspanya : Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli*, 30-31.

⁴⁸ Özçer, *Çoğul İspanya : Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli*, 33.

⁴⁹ Conversi, *The Basques, the Catalans and Spain: Alternative Routes to Nationalist Mobilisation*, 68-69.

⁵⁰ Özçer, *Çoğul İspanya : Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli*, 39.

⁵¹ Özçer, *Çoğul İspanya : Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli*, 42-44.

⁵² Özçer, *Çoğul İspanya : Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli*, 45.

amacıyla hem Milliyetçiler hem de İtalyan kuvvetleriyle gizlice işbirliği yaptığını gösteren akla yatkın deliller ortaya çıkardılar. Bask topraklarına özerklik veren Cumhuriyet'e PNV tarafından ihanet edilmesi, İspanya İç Savaşı'nın karmaşık yapısını gösterir.⁵³

Diğer taraftan, merkezileştirici eğilimleri, dine karşı tutumları ve sınıf siyaseti sonucu göçmenlerin idaresinde kalmaları nedenlerinden ötürü PNV, sosyalistlere karşı düşmanlığını hep sürdürmüştür.⁵⁴

Ancak PNV, Bask milliyetçiliğinin önderi olma konumunu, Franco döneminde *Euskadi*'de gizlice örgütlenmiş gençlerin oluşturduğu '*Ekin*' grubunun PNV'nin gençlik örgütüyle anlaşmazlığa düşerek 31 Temmuz 1959'da *Euskadi ta Askatasuna* (Bask Ülkesi ve Özgür İnsan) adıyla kurduğu ETA'ya kattı.⁵⁵ ETA, bugünkü anlamda bir terör örgütüne dönüşüncüye dek birçok dönüşüm ve değişim geçirmiştir. ETA'nın ideolojik ve örgütsel dönüşümlerini, eylemlerinin amacını ve İspanya siyasetindeki yerini analiz etmek bu makalenin kapsamı dışında olduğundan Bask milliyetçiliği örneği üzerinden İspanya'daki bölgesel 'potansiyel'in tarihsel bağlamını kısmen özetlemiş bulunuyoruz.⁵⁶ Bu noktada, Bask örneğinden biraz uzaklaşarak daha genel anlamda İspanya'daki demokrasiye geçiş süreci ve sonrasında kısa bir değerlendirmesine geçilecektir.

Colino ve Del Pino'nun özetlediği gibi, liberalizm İspanya'ya Napolyon işgaline karşı verilen Kurtuluş Savaşı'nın ardından yapılan 1812 Anayasası'yla erken sayılabilecek bir dönemde girmiştir. Fakat

⁵³ Phillips - Phillips, *İspanya'nın Kısa Tarihi*, 269.

⁵⁴ Conversi, *The Basques, the Catalans and Spain: Alternative Routes to Nationalist Mobilisation*, 73.

⁵⁵ Özçer, *Çoğul İspanya : Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli*, 48.

⁵⁶ 'Kismen' diyoruz çünkü İspanya'daki bölgesel toplulukları merkezi yönetimle giriştikleri mücadele Bask örneğiyle sınırlı değildir. Örneğin, özellikle son zamanlarda Katalonya'daki bağımsızlık talep eden hareket, uluslararası kamuoyunun yoğun ilgisini çekecek bir mobilizasyon yaratmayı başarmıştır.

19. yüzyıl süresince zayıf kalan İspanyol liberalizmi, eski rejimin destekçileriyle mücadeleye girişmiştir. O dönemde her ne kadar merkezîyetçilik resmi düzeyde tercih ediliyor gözükse de yerelcilik uygulamaya damgasını vurmuştur. İspanyol ulus-devletinin gelişimi, Fransız devlet modelinden esinlenilerek sürdürülen bir devlet inşası biçiminde, ılımlı bir liberal çerçevede başladı. Oysa önemli bir meşruiyet eksikliğinin söz konusu olduğu bir evrede hem mutlakîyetçilerin ve Kilise'nin, cumhuriyetçilerin, sosyalistlerin, anarşistlerin ve bölgeci hareketlerin muhalefetleri, liberal-demokratik bir yurttaşlık kavramının oluşmasını engelledi ve siyasal şiddet tırmandı. 19. yüzyılın sonunda Katalonya ve Bask Ülkesi'nde artan sanayileşme gibi ekonomik ve sosyal değişimler, sosyokültürel farklılıklarla da birleşince önce bölgeselleşme ve daha sonra milliyetçilik hareketleri tırmanışa geçti. Dolayısıyla, bölgesel milliyetçilikler, İspanyol ulusal kimliğinin yayılması, ulusal pazarların büyümesi, kentleşme, kitle iletişimi ve ulaşımın gelişmesiyle eş zamanlı olarak güçlendi.⁵⁷

Avrupa'nın başka bölgelerinde görülen demokratik devrimler İspanya'da 1860'ların sonuna dek görülmedi ve 1860'ların sonunda, ilerici liberaller ile cumhuriyetçi demokratlar, 1869 Anayasası'nı yaşama geçirdi. Artan istikrarsızlık, siyasal şiddet ve toplumsal huzursuzluk nedeniyle Kral Alfonso XIII, Primo de Rivera'nın 1923'teki askeri darbesini destekledi.⁵⁸ Rivera'nın diktatörlüğünün ardından öncekinden daha ileri bir demokratik anayasayla İkinci Cumhuriyet 1931'de kuruldu. Sosyal tabanı zayıf olan liberal demokrasi İspanya'da kutuplaşma ile sağ ve soldaki rejim karşıtlarının mücadelesiyle daha da kırılğan duruma geldi ve bir askeri müdahale, ardından da iç savaş meydana geldi. 1939-1976

⁵⁷ César Colino ve Eloísa del Pino, *Spain: The Consolidation of Strong Regional Governments and the Limits of Local Decentralization* (Oxford University Press, 2010), ss. 356-357.

⁵⁸ Colino - del Pino, *Spain: The Consolidation of Strong Regional Governments and the Limits of Local Decentralization*, 358.

arasında hüküm süren Franco'nun diktatörlüğüne böylece zemin oluştu.

Her ne kadar demokrasiye geçiş, diktatör Franco'nun ölümünün ardından başlayan bir süreç anlamına gelse de, geçişin işaretlerini diktatörün döneminde de görmek mümkündür. Örneğin, liberalleşme yolunda bazı adımlar ve Kral Juan Carlos'un geri çağırılması gibi...⁵⁹ Üstelik dış dünyaya açılmaya ilgili çabalar, içsel ve dışsal dinamiklerin bir araya gelerek geçişin temelini oluşturmasına olanak sağladı. Örneğin, Magone, İspanyol kökenli Avrupalı göçmen işçilerin anayurtlarıyla ilişkileri sonucu basının kısmen özgürleştiğini, sanayileşmeyle ve modernleşmeyle Francoizmin dayandığı toplumsal yapının ve oluşumun dönüşümünün gerçekleştiğini, turizmle, göçle, yaşam standardının yükselmesiyle de rejimin toplumsal desteğinin zayıfladığını belirtir.⁶⁰

Başka bir deyişle, ekonomik ve toplumsal dönüşüm, siyasal dönüşümü de gerekli kılmıştır. 1973'teki petrol krizi, öğrenci ve işçilerin öncülük ettiği ve Franco rejiminin son yıllarında artan sayıdaki siyasal gösteriler, Bask Ülkesi ve Katalonya'da güçlenen bölgesel hareketler siyasal istikrarsızlığa davetiye çıkardı.⁶¹ Diktatörün 1975 Kasım'ında ölümüyle de demokrasiye geçiş, Yunanistan ve Portekiz'de olduğu gibi, kaçınılmaz hale geldi. Magone'a göre, geçiş sürecinde Portekiz etkisi büyük ölçüdedir; çünkü İspanyol siyasal seçkinleri, Portekiz'deki türbülansı görerek evrimsel, yani aşamalı olarak gelişen ve işbirliğine dayalı bir yolu seçmişlerdi...⁶² Franco'nun ölümünü izleyen yıl süresince, başarılı bir

⁵⁹ Kral Juan Carlos, 1972 yılında çıkarılan bir yasayla Franco ölmesi durumunda onun ardından Devlet Başkanlığı'nı üstlenmek konusunda yetkili kılınmıştır (Özçer, 2006, s. 93).

⁶⁰ José Maria Magone, *Contemporary Spanish politics* (London: Routledge, 2004), s. 15.

⁶¹ Magone, *Contemporary Spanish Politics*, 16.

⁶² Magone, *Contemporary Spanish Politics*, 16.

demokrasiye geçişin nasıl sağlanacağı konusunda bir kafa karışıklığı gözlenir. Evrimci bir 'reforma' mı yoksa devrimci bir 'ruptura' mı olması gerektiği konusunda bir anlaşmaya varılamamıştı... Ayrıca Bask ayrılıkçı örgütleri ETA'lar da Franco'dan sonra oluşacak otorite boşluğuyla İspanya'dan kopuş için uygun ortamın doğacağı savıyla terör eylemlerini artırma yoluna gitmiştir. Özçer'in deyimiyle Franco'nun ardından ana konu "İspanyayı yeniden yapmak, yıkıp yapmak veya sadece yıkmak gibi seçeneklerden hangisinin geçerli olacağı noktasında kilitlenmiştir."⁶³

Temelde, bir tarafta, Portekiz'deki ani devrimci kırılmada olduğu gibi, toplumun kutuplaşması olasılığı; diğer tarafta ise, ılımlı bir demokratikleşme politikası izleyerek Francoist devletin barışçıl ve evrimsel dönüşümü,⁶⁴ 'Ruptura', genel af, tüm siyasal partilerin yasallaştırılması gibi taleplerle radikaller gösteri ve grevler başlattı. Seçilecek olan yol, İspanya'nın bundan sonra oturacağı siyasal düzlemi de etkileyecekti. Temmuz 1976'da Navarro Hükümeti'nden Adolfo Suarez hükümetine geçişle süreç hızlandı. Bu tercihle, 'reforma', demokrasiye geçiş için tek yol durumuna geldi. Suarez, rejimin izin verdiği faşist siyasal parti olan *Movimento* kökenli bir bürokrat ve bakandı. Franco döneminde pek tanınmazdı. Kral'la ve *Cortes Generales* adlı yasama organının başkanıyla kurduğu yakın işbirliği, onun başarılı bir reformcu olmasını sağladı. Ekim 1976 Reform Yasası'nın kabulüyle *Cortes*'i 'intihar'a ikna etmesi bunun açık kanıtıydı. Bu yasa, yeni ve demokratik olarak seçilmiş bir kurucu meclisin oluşumunu ve yeni *Cortes*'in iki kamaralı (*Congreso* ve *Senado*) bir meclis yapısıyla kuruluşunu öngörüyordu. Bu yasa, Aralık 1976'da halkın yüzde 94'ünün onayıyla yaşama geçirildi. Bu yasayı yüzlerce siyasal hükümlünün özgürlüğüne kavuşması, *Movimento*'nun kapatılması, dikey sendikacılığın özgür sendikacılıkla

⁶³ Özçer, *Çoğul İspanya : Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli*, 93.

⁶⁴ Richard Gunther, *Spain After Franco* (Berkeley: University of California Press, 1988), 34.

yer değiştirmesi, muhalefetle yeni seçim yasasının müzakere edilmesi, İspanyol Komünist Partisi'nin (*Partido Comunista Español*, PCE) Ordu'nun sert muhalefetine karşın Nisan 1977'de yasallaştırılması izledi.

Suarez'in Demokratik Merkez Birliği (*Unión de Centro Democrático*, UCD), 15 Haziran 1977'de düzenlenen Kurucu Meclis Seçimlerini yüzde 40'la kazanırken, sosyalistler (*Partido Socialista Obrero Español*, PSOE) yüzde 29, güçlü bir örgüte sahip PCE ancak yüzde 9 ve UCD'den daha muhafazakâr olan Halk İttifakı (*Alianza Popular*, AP) da yüzde 8 oy aldı. Bunların yanı sıra bölgesel partiler de temsil edildi. Bu sonuçlar, ılımlı partilerin zaferi olarak görülebilir. Geçmişin terinse, uyum ve uzlaşma yeni Anayasa'nın hazırlandığı döneme damgasını vurdu. Böylece, uyum, yeni siyasal kültürün temel değerlerinden biri oldu. Yeni Anayasa'da rejim biçimi ve ülkenin örgütlenmesi gibi iki önemli konunun çözüme kavuşturulması öncelikli ve önemliydi.

Rejim biçimi, meşruiyetin *Cortes*'e devredildiği ve bu yolla egemenliğin tamamen halka dayandığı bir 'Cumhuriyetçi Monarşi' olarak kimliklendirildi. Yerinden yönetim (adem-i merkeziyetçilik), ülkenin örgütlenmesi konusunda en temel ilke oldu ve 'özerklikler durumu' (*estado autonomias*) uygulamaya konuldu.

Suarez hükümetinin ekonomi politikasıyla işçi ücretlerinin artışı sınırlandırıldı, büyüme hızı yüzde 3'ten yüzde 1,5'e düştü, işsizlik arttı. Bu ekonomik tabloya karşın, izleyen Genel Seçimlerde Suarez, yüzde 35 oy alırken PSOE yüzde 30'da kaldı. Fakat ekonomik sorunlar daha da arttı. İşsizlik büyük sendika konfederasyonları olan UGT ve CCOO'nun enflasyon oranında işçi ücretlerinin artışını kabul ettiği halde arttı. Üstelik Bask terörizmi de hız kazandı. Devlet aparatının en demokrasi karşıtı öğelerinin, istikrarsızlığı fırsat bilerek giriştikleri darbe girişimi başarıyla bastırıldı. Ekim 1982'de gidilen erken Genel Seçimlerde UCD büyük bir yenilgiye uğradı. Bu

kez salt çoğunluk, PSOE'ye geçti.

Mayıs 1979'da toplanan PSOE 28. Büyük Kongresi'nde, Felipe González, parti içindeki radikallerle işbirliği yapmaktansa genel sekreterlikten ayrılmayı tercih etti. Eylülde toplanan kongrede parti içinde ılımlı çizgide bir yapılanmayı öngören bir tercihle González yeniden göreve getirildi. Genel Seçimlere '*el Cambio*' (Değişim) adlı bir yeni programla giren González, parlamentoda 1982 ve 1986'da olmak üzere iki dönem salt çoğunluk kazanmayı ve 1989'da da tam tamına sandalyelerin yarısını almayı başardı. González'le birlikte PSOE, katı Marksizmden koparak orta sınıflara ulaşabildi. 80'ler boyunca reform sürecini sürdürdü. Öngörülen strateji, İspanya pazarını rekabete açmak ve bazı sektörleri yeniden yapılandırmaktı. Neo-liberalizmin yükselişi de görülerek Francoizmden kalan korumacılık terk edildi. Avrupa Topluluğu'na üyelik hedefi de reformlar konusundaki motivasyonu artırdı. Fakat işsizlik yüzde 17-23 arasında yüksek oranlarda seyretti. 1986'da da Avrupa Topluluğu'na tam üye olundu.

1986 Seçimlerindeki NATO karşıtı tutumuna karşın, PSOE konuyu referanduma götürdü ve NATO'ya üyeliği halk onayladı. 1986 Seçimlerinde PSOE yüzde 44, AP/CD yüzde 26 alırken 1989'da PSOE yüzde 40'a geriledi ve Halk Partisi (*Partido Popular*, PP) yüzde 26 oy aldı. 1989 ve 1996 yılları arasında PSOE artık parlamentoda salt çoğunluğa erişemedi. José Maria Aznar'ın başkanlığıyla PP oylarını önemli ölçüde artırmayı başardı ve 1996'da PSOE'yi yüzde 1 farkla geçti.

PSOE'nin gerileyişinin çok yönlü nedenleri vardı. Uzun iktidar yıllarında parti görevi suistimal, yolsuzluk, kayırmacılık ve skandallarla hatırlanır oldu. Bazı siyaset bilimcileri bu yıllara atıfta bulunurken '*patrimonyal sosyalizm*' ifadesini kullandılar. Çünkü sosyalistler kitlelerin toplumsal koşullarını iyileştirmeye çalışmak

yerine finansal oligarşilerle sıkı ilişkiler geliştirdi.⁶⁵ İktidar tutkuları nedeniyle skandallara karıştılar. Üstüne üstlük, İspanya'nın temel sorunu olan işsizliğin bir türlü çözülememesi, itibar kaybını yoğunlaştırdı.

Katalonya'daki milliyetçi koalisyon olan CiU'nun (*Convergència i Unió*) desteğini çekmesiyle González görevi Aznar'a devretmek zorunda kaldı. Aznar da bazı bölgesel partilerin desteğiyle hükümet kurdu. Bölge partilerinin talepleri sonucu Aznar döneminde merkezisizleşme arttı. Aznar, ekonominin liberalleşmesini ileriye taşıdı ve bazı olumlu göstergeler elde etti. İlk dönemdeki olumlu göstergeler sayesinde Aznar, 2000 yılında yapılan genel seçimlerden salt çoğunluğu sağlayarak çıktı. PSOE'nin yeni lideri José Luis Rodríguez Zapatero'nun da desteğiyle ETA'ya karşı mücadeleye girişti. Fakat Irak işgali konusunda ABD'ye destek verilmesi, İspanyol halkının tepkisine yol açtı ve Mart 2004 Genel Seçimleriyle PSOE yeniden iktidara gelmeyi başardı ve Başbakan Zapatero, Irak'taki İspanyol askerleri geri çekti. 2005 yılında Avrupa Birliği Anayasası İspanyol halkı tarafından onaylandı. 2005 yılında Zapatero hükümeti, silah bırakma koşuluyla ETA ile barış görüşmeleri yapacağını açıkladı ve 2006 yılında da ateşkes ilan eden ETA ile görüşmeler başladı. 2008 yılında sosyalistler oylarını artırarak seçimleri yeniden kazandı ancak parlamentoda salt çoğunluğa erişemedi. 2009 yılında İspanyol ekonomisi 1993'ten beri ilk kez resesyona girdi ve 4 milyondan fazla insanla işsizlik oranı yüzde 17'yi aştı. ETA'nın siyasal uzantısı olan partilerin katılmasının yasaklandığı 2009 yılındaki bölgesel seçimlerde Bask parlamentosunda 30 yılı aşkın süredir ilk kez PNV gibi milliyetçi partiler çoğunluğu elde edemeyerek yönetimi sosyalistlerin liderliğinde kurulan yeni hükümete devretti.

İşsizliğin yüzde 20'yi geçtiği 2010 yılında kamu harcamalarının kısılması ve emeklilik yaşının 67'ye yükseltilmesine karşı kitlesel

⁶⁵ Magone, *Contemporary Spanish Politics*, 20.

olarak işçiler 2004'ten beri iktidarda olan PSOE'yi protesto etti. 2008 Genel Seçimlerini terörizme karşı mücadele argümanı ile kazanan PSOE'nin 7 yıllık iktidarına ekonomik kriz 2011 Genel Seçimleriyle son verdi ve PP yüzde 45 oyla parlamentoda çoğunluğu ele geçirdi.⁶⁶

Sağcı Başbakan Mariano Rajoy, yeni kemer sıkma önlemlerini devreye sokarak kamu harcamalarını kısma girişti; ancak, 2012 yılında işsizlik yüzde 25'i aşarak ile avro bölgesinin en yüksek oranına ulaştı. 2013'te ise oran rekor seviyeye çıkarak yüzde 27,2 oldu. Aynı yılın sonuna doğru ekonomideki resesyona sona erme belirtileri gösterdi. 2014 yılında ise Kral Juan Carlos'tan sonra II. Felipe taç giydi. Yine 2014 yılında Katalonya'nın bağımsızlığı için yapılan sembolik referandumunu yasadışı ilan ederek reddetti. 2015 yılında yerel, bölgesel ve genel seçimlerde yeni siyasal hareketler iktidardaki muhafazakârlardan ve muhalefetteki sosyalistlerden oy kopararak ciddi varlık gösterdi ve iktidar partisi, parlamentodaki çoğunluğunu yitirdi. 10 ay süren siyasal çıkmazı 2016 yılında PSOE, Roy'un azınlık hükümeti kurmasına destek vererek sonlandırdı. 2017'de ise eski Katalan Başkan Artur Mas, 2014'teki referandum nedeniyle sivil itaatsizlikten suçlu bulunarak iki yıl görevden uzaklaştırılırken Madrid hükümeti, yasadışı 2017 bağımsızlık referandumunu gerekçesiyle Katalonya'da yetime doğrudan el koydu. Diğer taraftan, yine aynı yıl ETA yarım yüzyıl süren silahlı ayrılıkçı mücadelesini bitirdi. Mayıs 2018'de kamuoyuna yansıyan bir mektupla da örgüt tüm yapılarını feshettiğini ve siyasal girişimlerini sonlandırdığını açıklayarak Bask Ülkesi'nde çatışma döngüsünü kapatma, yeni bir gelecek inşa etme fırsatı doğduğuna gönderme yaptı.⁶⁷

⁶⁶ Irene Martín - Ignacio Urquizu-Sancho, "The 2011 General Election in Spain: The Collapse of the Socialist Party", *South European Society and Politics* 17/2 (2012): 348-349.

⁶⁷ Mikel Ormazbal, "ETA sends letter to institutions, social agents announcing its dissolution", *El Pais*, 2 Mayıs 2018, Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2018, https://elpais.com/elpais/2018/05/02/inenglish/1525268967_181014.html.

Buraya kadar, İspanya'daki bölgeselleşme potansiyeli Bask milliyetçiliğinin gelişimine vurgu yapılarak değerlendirilmiş, diktatörlükten demokrasiye geçiş süreci ele alınmış ve siyasal sistemin pekişmesini ortaya koymak açısından 2018 yılına kadar olan gelişmeler özetlenmiştir. Bu noktada, yukarıda ana hatları verilen tarihsel süreçle biçimlenen İspanya'daki bölgeselleşmenin hukuksal düzlemine bakmakta yarar var.

2. Hukuksal Düzlem

Diktatör Franco'nun ölümü sonrasında İspanya'nın yeni Anayasa'sı, *Cortes Generales*'den 31 Ekim 1978'de geçti ve ardından İspanyol halkı tarafından 6 Aralık 1978'de yapılan referandumla onaylandı. Demokratik bir anayasal monarşi düzeni kuran yeni Anayasa, İspanya'nın bir parti tarafından dayatılmayan, müzakere ve tüm büyük partiler arasında uzlaşmaya dayanan ilk anayasasıydı.⁶⁸ Makalenin bu bölümünde de özerk topluluklar sisteminin kuruluşu açısından çok önemli etkiye sahip olan ve demokrasiye geçişi taçlandıran yeni Anayasa'nın öngördüğü hukuksal çerçeve bölgeselleşme bağlamında ele alınacaktır.

O dönemdeki adı Avrupa Topluluğu olan Avrupa Birliği'ne (AB) 1986'da katılan İspanya'da Avrupa tarzı demokrasinin, özellikle 1981'de başarısız darbe girişiminden sonra, başarıyla kökleşmesi bu bütünleşmeye bağlanır.⁶⁹ AB; derin ulusal, bölgesel, dinsel, toplumsal, ekonomik yarılımlarla baş etmede özgün bir model olarak görülür.⁷⁰ İspanya'nın özerk topluluklar sistemi her ne kadar AB'ye üyelikten önce gerçekleşse de AB'nin bölgeselleşme sürecini teşvik

⁶⁸ Raymond Carr, *Spain: a history* (New York: Oxford University Press, 2000), 177.

⁶⁹ Kenneth Maxwell, 'Spain's Transition to Democracy: A Model for Eastern Europe', *Proceedings of the Academy of Political Science* 38/1 (1991): 37.

⁷⁰ Sanem Baykal, 'Unity in Diversity? The Challenge of Diversity for the European Political Identity, Legitimacy and Democratic Governance: Turkey's EU Membership as the Ultimate Test Case', *Jean Monnet Working Paper* (New York, 2005), 42.

edici etkileri yadsınamaz. Örneğin, “Tek Avrupa Senedi, Maastricht Anlaşması ve Bölgeler Komitesi'nin kurulması İspanyol bölgesel yönetimlerine olumlu katkıda bulunarak daha da güçlendirmiştir.”⁷¹ AB'nin bölgesel fonlarından sağlanan katkıyla İspanya için hazırlanan kalkınma planı doğrultusunda önemli miktarda karşılıksız yardım bu ülkeye aktarılmıştır.⁷² Avrupa Parlamentosu'nun 1988'de kabul ettiği Bölgeselleşme Şartı, 1992 Maastricht Antlaşması ve 1997'de ortaya çıkan Avrupa Bölgesel (Yönetimler) Özerklik Şartı taslağı gibi belgeler bölgeselleşmeyi destekleyen önemli belgelerdir.⁷³ Taslak Şartın 3. maddesinde bölgesel yönetim şöyle tanımlanır:

Özerk bölgesel yönetim, her devletin sınırları içinde, seçimle oluşturulmuş organlara sahip, yönetsel açıdan merkezi yönetimle yerel yönetimler arasında bir yerde bulunan, ya kendi örgütlenmesini kendi başına gerçekleştirme ayrıcalığına sahip ya da normal olarak merkezi yönetimin kurallarına bağlı olarak örgütlenmiş mülki yönetimlerin, kamu görevlerinin önemli bir bölümünü, hizmette yerellik ilkesine uygun olarak, halkın çıkarları doğrultusunda ve kendi sorumlulukları altında yürütme hak ve yeteneğini anlatır.⁷⁴

Bu doğrultuda, 2008 yılında ortaya çıkan Avrupa Konseyi Bölgesel Demokrasi Çerçeve Belgesi de üye devletlere merkezi, bölgesel ve yerel katmanlar arasında yetki ve sorumluluk paylaşımı açısından mümkün olan en iyi dengeyi kurma noktasında yol

⁷¹ Aziz Tuncer, 'İspanya'da Bölgesel Yönetimler ve AB Bölge Politikalarının İspanyol Bölgesel Yönetimlerinin Şekillenmesindeki Rolü', *Akademik İncelemeler Dergisi (AİD)* 5/2 (12 August 2014): 235.

⁷² Laçın Akyıl, 'Yeni Bölgecilik Yaklaşımının Avrupa Birliği'nde Ulus Devleti Ayrıştırmasına Etkisi: Bask Özerk Topluluğu Örneği', *Ekonomi, Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/1 (24 May 2017): 23.

⁷³ Ruşen Keleş - Yusuf Erbay, 'Avrupa Konseyi'nin Bölge Olgusuna Bakışı', *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi* 8/4 (1999): 17.

⁷⁴ Avrupa Konseyi, 'Draft European Charter of Regional Self-Government' (1997), http://www.cvce.eu/obj/draft_european_charter_of_regional_self_government_5_june_1997-en-78ae4dcf-6346-4aa8-8474-7535e4091bf7.html.

göstermeyi amaçlar.⁷⁵ Çerçeve belge bölgesel özyönetimin yanı sıra ülkenin anayasasından gücünü alan ve/veya yasayla kurulan bölgesel yönetim ve merkezi hükümet arasındaki ilişkinin karşılıklı sadakat ve eşit saygınlık ilkesine dayanmasını ve birliğe, dayanışmaya, devletin toprak bütünlüğüne saygıyı içermesi gerektiğini vurgular.⁷⁶ Katalonya’da ortaya çıkan bağımsızlık referandumu krizinde de AB’nin tam da bu yönde hareket etmesi ve İspanya’daki merkezi yönetimi desteklemesi şaşırtıcı olmamıştır. Avrupa Komisyonu, Lizbon Antlaşması’nın 4. maddesinde yer alan “Birlik, ülke bütünlüğünün teminat altına alınması, kamu düzeninin muhafaza edilmesi ve ulusal güvenliğin korunması da dahil, devletin temel işlevlerine saygı gösterir” hüküm gereği Katalonya’daki bağımsızlık referandumunu yasadışı olarak nitelemiş ve bu konuyu İspanya’nın kendi Anayasa’sı doğrultusunda çözülmesi gereken bir iç meselesi olarak görmüştür.⁷⁷ Avrupa Komisyonu’nun bir sözcüsü, İspanyol Anayasası’na uygun bir referandum yapılmış ve İspanya’dan ayrılık kararı alınmış olsaydı bunun aynı zamanda ayrılan bölge için AB dışında kalmak gibi bir sonucu olacağını da belirtmiş; Komisyon’un bölünme ve parçalanmaya değil, birliğe ve istikrara gereksinim olduğuna inandığını vurgulamıştır.⁷⁸ Avrupa Konseyi Başkanı Donald Tusk ve Avrupalı liderler de İspanya’nın yanında yer almış Katalonya

⁷⁵ The Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe, ‘Regional Democracy: Council of Europe Reference Framework’, 2017, 12.

⁷⁶ The Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe, ‘Regional Democracy: Council of Europe Reference Framework’, 19.

⁷⁷ Avrupa Birliği, *Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma* (Ankara: TC Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2011), 4; Lizzie Dearden, ‘Catalan independence referendum illegal under Spanish constitution, European Commission confirms’, *The Independent*, 2 October 2017, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/catalan-independence-referendum-not-legal-spanish-constitution-european-commission-juncker-spain-law-a7978386.html>.

⁷⁸ Dearden, ‘Catalan Independence Referendum Illegal under Spanish Constitution, European Commission Confirms’.

olayını tamamen Madrid'in inisiyatifinde görmüştür.⁷⁹ Bir taraftan Avrupa'daki Katalonya, İskoçya, Lombardiya gibi bölgeler ulus-devletten daha fazla özerklik kazanabilmek için AB'den destek beklerken, diğer taraftan bir ulus-üstü yapılanma olan AB'nin karar mekanizmalarında halihazırda en önemli yapıtaşı olan ulus-devletin belirleyiciliği söz konusudur.⁸⁰

Hukuksal düzleme ilişkin değerlendirmelere geçerken şunu belirtmekte yarar vardır: Geleneksel olarak etnik-dilsel azınlıkları ve yerel özgürlükleri korumakla gerekçelendirilen bölgeselleşmeyi destekleyen diğer etmenler şunlardır:

Bölgenin idare yapısında etkin bir araç olması; ulusal planlamada, yerel yönetimlerle ulusal devlet arasında yeni bir birimin, yetki dağılımı yönünden gerekliliği; katılımcı demokrasinin güçlendirilmesi; merkezi yönetimin katılımı karşısında, bölgesel esnekliği sağlayacak birimlerin kurulması; yeni sorumluluk mekanizmalarının, dolayısıyla, yeni bilgi ağının ve iktidarlarının kurumlaşabilmesi.⁸¹

Bu gerekçelerden hareketle, İspanya'nın 1978 Anayasası'nın neredeyse yüzde 10'u bölgesel konulara adanmıştır. Akın Özçer, İspanya Anayasası'nın özgünlüğünü, kurduğu özerklik sisteminde görmektedir.⁸² Bu sistemde, Jakoben bir nosyon olan 'devletin birliği ve bölünmezliği' ilkesi ile farklı bölge ve milliyetlere toleransı İspanyol devleti içinde bütünleştiren bir belirsizlik söz konusudur.⁸³

⁷⁹ Jon Henley, 'EU still unmoved by Spain's standoff with Catalan separatists', *The Guardian*, 29 March 2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/mar/29/catalan-independence-european-leaders-unmoved-spain-standoff-with-separatists>.

⁸⁰ Tosun, *Bölge Devlet: İspanya, İtalya ve Birleşik Krallık Örnekleri*, 95–96.

⁸¹ Nalbant, 'Bölgesel Devlet: Yeni Bir Devlet Biçimi Mi?', 41.

⁸² Özçer, ss. 136–137.

⁸³ Schrijver, *Regionalism After Regionalisation: Spain, France and the United Kingdom*, 86–87.

Özçer şöyle der: “Dünyada başka bir örneği bulunmayan bu sistem, sadece siyasal organizasyonla ilgili olmayıp, aynı zamanda, demokrasinin, örneğin azınlıkların korunmasına ilişkin ölçütlerini de karşılamaktadır.”⁸⁴

Partilerarası müzakereye dayalı bir uzlaşıyla oluşturulan bu modelin öngördüğü yetki devri ve yerinden yönetim sistemi konusunda partilerin taban tabana zıt ve farklı yaklaşımları bulunması, ara çözümlere gidilmesini zorunlu kılmıştır. Katalan ve Bask bölgeleri, federal ya da konfederal yapıda çokuluslu bir devlet talep ederken, merkez-sağ partileri UCD ve AP mümkün olan en ılımlı yerinden yönetim modeline razıydı ve PSOE ise kuramsal düzeyde bir federasyon düşüncesini destekliyordu.⁸⁵ Dolayısıyla, İspanya Anayasası'nın öngördüğü modelin özgünlüğü işte bu farklı görüşlerin bileşimi olmasından ileri geliyordu.

Anayasa'nın getirdiği yeni bölgeselleşme düzeniyle 19. yüzyılın sonlarından beri karşılaşılan ulusaltı/bölgesel milliyetçilikler sorunu simetrik özerklikler sistemiyle çözülmüştür. Simetrik özerklikler sisteminden kasıt, 1930'lu yıllarda öngörülen ve bölgesel farklılıklarını vurgulayan *Euskadi*, Katalonya ve Galiçya ile sınırlı üç 'enclave'lı İspanya modeli yerine İspanya'nın tamamını kapsayan on yedi özerk bölgeden oluşan bir model yaşama geçirilmesidir.⁸⁶ Diğer bir anlatımla, İspanya modeli, on yedi özerk bölge kurarak yerinden yönetimi simetrik süreçle sağlarken yetki devrini de asimetrik süreçle üç tarihsel bölge ya da milliyet ile yaşama geçirmiştir.⁸⁷

Oysa CiU ve PNV gibi bölgesel partiler, Katalonya ve *Euskadi*

⁸⁴ Özçer, *Çoğul İspanya : Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli*, 137.

⁸⁵ Xose M. Nunez Seixas, 'History and Collective Memories of Migration in a Land of Migrants: The Case of Iberian Galicia', *History & Memory* 14/1 (2002): 144.

⁸⁶ Özçer, *Çoğul İspanya : Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli*, 137.

⁸⁷ AER, 'Regionalisation in Spain: a nation of nations?', *Assembly of European Regions*, 2017, <https://aer.eu/regionalisation-spain-nation-nations-ror2017/>.

birer ayrı 'ulus' olduğu için, diğer bölgelerle eşit statüde olmaya pek sıcak bakmıyorlardı ve onlar İspanya için 'uluslar ulusu' nitelemesini kullanmaya eğilimli iken, merkez partileri bir ara formül olarak 'milliyet' kavramını gündeme getirmiştir.⁸⁸ Özçer'e göre bu ödün, simetrik yapıyı bozmuştur.⁸⁹ 1978 Anayasası, merkezi yapı ve çok başlı yapının bir arada bulunmasını ortaya koyması ve dolayısıyla bölgesel devletin bu iki zıt kutbu bir arada barındırması bakımından önemli bir örnektir.⁹⁰ "Kurgusal da olsa üniter devlette bulunan ulusun teklifi, bölünmezliği ilkesi, bölgesel devlette biraz daha silikleşmekte ve ulus, devlet içerisinde farklı milliyetleri içinde barındıran bir tür çatı halini almaktadır."⁹¹ Anayasa'nın konuyla ilgili 2. maddesi, bölge ve milliyet kavramlarını şu şekilde hükme bağlamaktadır: "Anayasa, İspanyol ulusunun vazgeçilmez birliği, bütün İspanyolların ortak ve bölünmez vatanı temeline dayanır ve onu oluşturan milliyetlerin ve bölgelerin özerklik hakkını ve aralarındaki dayanışmayı tanır ve güvence altına alır."⁹² Aslında İspanyol ulusu ve milliyetleri arasındaki gerilime başka bir boyut kazandırabilecek şu tarihsel gerçeği de belirtmek gerekir ki, İspanya sözcüğü, Romalıların İber yarımadasını ele geçirmelerinden sonra bölgeye verdikleri *Hispania* adına dayanır ve köken olarak etnik bir çağrışım içermez.⁹³ Her ne kadar tarihsel milliyetlerin bulunduğu topraklar ülke veya etnik kimlikle anılması toprak bütünlüğü açısından soruna işaret etse de yargı erkinin teklifi, bütünlüğe hizmet etmektedir.⁹⁴

⁸⁸ Özçer, *Çoğul İspanya : Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli*, 138.

⁸⁹ Özçer, *Çoğul İspanya : Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli*, 138.

⁹⁰ Tosun, *Bölge Devlet: İspanya, İtalya ve Birleşik Krallık Örnekleri*, 250.

⁹¹ Tosun, *Bölge Devlet: İspanya, İtalya ve Birleşik Krallık Örnekleri*, 305.

⁹² Cortes Generales, 'Spanish Constitution' (1978), 10,

http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf.

⁹³ Stanley G. Payne, *Spain: A Unique History* (Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 2008), 43.

⁹⁴ Tosun, *Bölge Devlet: İspanya, İtalya ve Birleşik Krallık Örnekleri*, 305.

Anayasa'nın 3 ve 4. maddeleri özerklikle ilgili olsalar da konuya milliyet/bölge ikiliğiyle bakmaksızın özerkliğe sahip topluluklara 'özerk topluluk' (*comunidad autonomias*) kavramıyla atıfta bulunmaktadır. Ayrıca dil ve bayrak gibi sembolik haklardan da bu maddelerde bahsedilmektedir. 3. maddede resmi dil olan İspanyolcadan "tüm İspanyolların bu dili öğrenme ödevi ve kullanma hakkı"na vurgu yaparak bahsedilmektedir. Ayrıca, farklı dili olan özerk topluluklara yani milliyetlere iki resmi dil kullanma hakkı tanınmaktadır. Benzer biçimde, bölgelere İspanyol Bayrağı ile birlikte kendilerine özgü bayrak ve sembolleri kullanma hakkı da verilmiştir. Şunu da eklemekte yarar var ki, İspanyol Anayasası'nın 137. maddesi, bölgelerin özerkliği dışında illerin ve kent konseylerinin özerkliklerini de tanımaktadır. Bölgelerin özerkliği ile il ve kent konseylerinin özerklikleri arasındaki fark, sırf özerkliğin düzeyiyle ilgili değil; aynı zamanda özerk toplulukların belirlenen alanlarda norm ve kural koyma, yasa yapma yetkileriyle de ilgilidir.⁹⁵

143. ve sonraki birkaç madde, özerklik hakkının kullanımına ilişkin noktaları ve özerk toplulukların yetkili oldukları ile olmadıkları konuları anlatmaktadır. Ayrıca bir bölgenin özerklik statüsünün belirlenmesine ilişkin prosedür de 151 ve 152. maddelerde ortaya konulmaktadır.⁹⁶ Özerk topluluklar, kendi özerklik statülerinde adlarını, sınırlarını ve kurumlarını belirlemekte serbest bırakılmışlardır. Özerk topluluk sayısı ise 17 ile sınırlandırılmış değildir. Ancak bölgelerin arasında federasyon

⁹⁵ A. E. Perales, 'Implementing the Spanish Constitution', in *Constitutional Policy and the Change in Europe*, ed. Hesse ve Johnson (Oxford University Press, 1995), 231.

⁹⁶ Özerklik statüsü, tarihsel süreç farklı geliştiğinden her bir özerk topluluk için farklıdır. Örneğin, Katalonya ilk olarak 1932'de özerklik statüsünü elde etmiştir. Bu statü İspanya İç Savaşı'ndan sonra Franco tarafından sonlandırılmıştır. 1979'da ikinci bir statü referandumla oylanarak kabul edilmiştir. 2006'da yapılan referandumla ise 1979 Katalonya Özerklik Statüsü, Katalanların yetkisini genişletmiş; ancak özerk topluluğu 'ulus' olarak betimleyen bu statünün önemli bölümü, 2010 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.

oluşturmasına izin verilmeyerek bir sınırlama getirilmiştir. 148. maddede, özerk toplulukların münhasır yetkisine giren konular, 149. maddede ise devletin münhasır yetkisine giren konular sıralanmıştır. Bu maddenin 3. fıkrasına göre ise, Anayasa'nın açıkça devlete tanımadığı yetkiler, eğer özerklik statülerinde öngörülmüşse özerk topluluklar tarafından kullanılabilir ama bu tür yetkiler statüde yer almıyorsa bunlar devlete ait yetkiler olarak kalmakta; bu alanlarda herhangi bir çatışma halinde devlet yasaları üstün sayılmaktadır. 149 maddede devletin münhasır yetkisine bırakılan birçok konu aslında bir sorumluluk paylaşımını öngörmekte ve genellikle devletin yasama yetkisinin, özerk toplulukların da uygulamaya ilişkin sorumluluklarının bulunuşu dikkat çekmektedir. Yasama yetkisi de paylaşılıyor olsa bile temel yaşamayı devlet yapmaktadır.

148. maddede özerk topluluğun yetkisine (yasama yetkisi dâhil) bırakılan önemli yetki alanları şunlardır: özerk hükümet kurumlarının örgütlenmesi; şehircilik ve konut edindirme; tarım ve hayvancılık; fuarcılık; turizm; kültürün geliştirilmesi ve özerk topluluk dilinin öğretilmesi; esnafla ilgili düzenlemeler; spor ve eğlence; ormancılık; devletin münhasır yetkisinde bulunan birçok alanda tüzük ve yönetmelik yapma.

149. maddede ise devletin münhasır yetkisine şu konu ve alanlar bırakılmıştır: İspanyol yurttaşlarının yasal eşitliğini güvence altına almak; uyruklu, yurtdışına veya yurtiçine göç, yabancıların durumu ve sığınma hakkı; uluslararası ilişkiler; savunma ve silahlı kuvvetler; adli idare; ticari, cezai alanlar; iş hukuku alanı; medeni hukuk alanı; telif hakları; gümrükler ve dış ticaret; bankacılık ve finans; ağırlık ve uzunluk ölçüleri; ekonomik planlama; genel maliye; bilimsel ve teknik araştırma; sağlık ve eczacılık; sosyal güvenlik; kamu idaresi genel prensipleri; balıkçılık; denizcilik ve hayvancılık; kara ve demiryolları, iletişim ve trafik; hidrolik kaynaklar ve elektrik enerjisi; çevre; bayındırlık; madencilik ve enerji; silah ve mühimmat üretimi; basın-yayın; kültürel ve sanatsal miras; kamu güvenliği;

profesyonel ve akademik unvanlar; istatistikler; halk oylamalarına gidilmesi.

156. ve 157. maddelerle de özerk topluluklara bazı mali yetkiler tanınmıştır ancak bu yetkilerin kullanılmasında devlet maliyesiyle istişare içinde olma hükmü getirilmiştir. 157. maddede sayılan mali kaynaklar şunlardır: devletin tamamen veya kısmen devrettiği vergiler, devlet vergilerinin toplanmasından ayrılan paylar; kendi vergi ve harçları ile sağladığı özel katkılar; Devlet Genel Bütçesi içinde oluşturulmuş bulunana Telafi Fonu'ndan aktarılan kaynaklar; kendi mülklerinden sağladığı gelirler; kredi operasyonlarından sağladığı gelirler. Bugün gelinen noktada, bölgeler ve yerel yönetimler kamu harcamalarının yüzde 50'den fazlasını kontrol eder ve toplam kamu çalışanlarının yüzde 73'ünü barındırır konuma gelmiştir.⁹⁷

Özerk topluluklar için iki farklı finansman sağlama düzenlemesi ve vergi sistemi öngörülmüştür: müşterek ve *Euskadi* ile Navarra'ya özel rejimler. Bu iki özerk topluluk için kendi vergilerini toplama ve Madrid'e gönderilecek payı müzakere etme olanağı tanıyan özel bir maliye ve vergi rejimi geliştirilmiştir.⁹⁸ Böylece mali anlamda bu iki bölgede özerkliğin arttığı söylenebilir. Tabii bu ikili sistem diğer bölgeleri gücendirmektedir. Nitekim, bu konu Katalonya'da bağımsızlık hareketinin -özellikle 2008 ekonomik krizinin ardından- halk nezdinde güç kazanmasını sağlayan önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

İspanya Anayasası'nda, devletle özerk topluluk arasında ortaya çıkabilecek itilafların çözümünde ve denetimin sağlanmasında, olağan ve olağanüstü yöntemler bulunmaktadır. Olağan yöntemler

⁹⁷ Colino - del Pino, *Spain: The Consolidation of Strong Regional Governments and the Limits of Local Decentralization*, 359.

⁹⁸ Colino - del Pino, *Spain: The Consolidation of Strong Regional Governments and the Limits of Local Decentralization*, 366.

Anayasa Mahkemesi ve hükümet temsilcisi olarak ikiye ayrılır. Anayasa'nın 153. maddesi ise Anayasa Mahkemesi'ni devletin özerk topluluklar üzerindeki en önemli denetim mekanizması olarak yapılandırmıştır. 161. madde, Mahkeme'ye özerk kurumlarca alınan kararların Anayasa'ya uygunluğunu denetleme görevini vermiştir. Sayıştay, ekonomik ve mali konularla ilgili olarak görevlendirilmiştir. İdari uyuşmazlıklar konusunda ise idare mahkemeleri yetkilidir. Genel olarak, İspanyol Anayasası merkezi devletin özerk toplulukların yasa ve idari işlemleri üzerindeki denetimini hukukilik denetimiyle sınırlandırmış; yerindelik denetimini öngörmemiştir.⁹⁹ 154. madde, idari konularda devletle özerk topluluk arasındaki eşgüdümün sağlanmasında hükümet tarafından atanması öngörülen bir temsilciyi görevli kılmıştır. Özerk topluluk başkanı ve hükümet temsilcisi bölgede herhangi bir hizmetin aksamaması için birbirleriyle işbirliği içinde bölge idaresini sağlarlar.¹⁰⁰

Olağan yöntemlerin yanında uyumlaştırma yasaları ve devlet icbarı ise olağanüstü yöntemlerin iki aracıdır.¹⁰¹ Anayasa'nın 150. maddesine göre *Cortes*, genel yararı ve uyumu sağlamak amacıyla - özerk topluluğun yetki alanına bırakılan durumlarda bile-uyumlaştırma yasaları çıkarabilmektedir.¹⁰² Devlet icbarını düzenleyen 155. madde de özerk yönetimlerin yasal olarak öngörülen görevlerin yerine getirilmesinde yetersiz kalması veya İspanya'nın genel çıkarlarına aykırı kararlar alması durumunda merkezi hükümete, *Senado*'nun salt çoğunluğunun onaylaması koşuluyla, gerekli önlemleri alma yetkisi tanımıştır. 155. maddenin merkezi devlete tanıdığı yetki, Federal Alman Anayasası'ndan alınan 'federatif müdahale yetkisi'dir.¹⁰³

⁹⁹ Nalbant, 'Bölgesel Devlet: Yeni Bir Devlet Biçimi Mi?', 65.

¹⁰⁰ Tosun, *Bölgeli Devlet: İspanya, İtalya ve Birleşik Krallık Örnekleri*, 168.

¹⁰¹ Tosun, *Bölgeli Devlet: İspanya, İtalya ve Birleşik Krallık Örnekleri*, 162.

¹⁰² Cortes Generales, Spanish Constitution, 72.

¹⁰³ Nalbant, 'Bölgesel Devlet: Yeni Bir Devlet Biçimi Mi?', 65.

Akın Özçer’in, asimetric eğilim saklı kalmak koşuluyla, Anayasa’nın genel itibariyle, simetric bir bölgeselleşme modeli ortaya koyduğunu öne sürdüğünü söylemiştik. Fakat Joan Botella, Özçer’in tersine, İspanya Anayasası’nın karmaşık sistem öngördüğünü ileri sürmektedir.¹⁰⁴ Botella, yeni Anayasa’nın temel özelliklerini şöyle sıralamaktadır: (1) Anayasa’da bölgeler listelenmemiştir; (2) bölgelere tanınan yetkiler açıkça belirtilmemiştir; (3) söz konusu bölgeye tanınacak yetkilerin düzeyine ilişkin tek ölçüt, özerklik tanınmasına ilişkin prosedürle ilgilidir (Seçenekler: (a) Başlatıcı-referandumun ardından özerklik statüsünün *Cortes* tarafından onaylanması, sonra ikinci bir referandum yapılması; (b) bölgedeki merkezlerin çoğunluğunun yerel konseylerinin kararı. Başlatıcı-referandumla azami yetkiler bölgeye hemen verilebilirken, diğer yolun seçilmesi durumunda bölgeye asgari yetkiler en az beş yıllık süreyle verilir, daha sonra yeniden bir değerlendirme yapılır); (4) *Cortes Generales*’ten özel bir yasa geçirilerek de ek yetkiler tanınabilir.¹⁰⁵

Bu karmaşık sistem nedeniyle bölgelerin yetkileri arasında şöyle bir çeşitlilik oluşmuştur:

(1) Yüksek düzeyde yetkiye sahip bölgeler:

- (a) Bask Ülkesi, Katalonya, Galiçya (İkinci Cumhuriyet döneminde referandum yapıldığı için doğrudan özerklik statüsü elde etti);
- (b) Endülüs (Anayasa’nın 151. maddesinde belirtilen şekilde başlatıcı-referandum ile özerklik statüsü elde etti);
- (c) Valensiya ve Kanarya Adaları (Anayasa’nın 143.

¹⁰⁴ Botella, ‘The Spanish New Regions: Territorial and Political Pluralism’, 264.

¹⁰⁵ Botella, ss. 264–265.

maddesinde anlatılan yöntemle önce düşük düzeyli özerklik elde edip ardından özel yasa ile yetki artırımı yapıldı).

(2) Daha düşük düzeyde yetkiye sahip bölgeler:

Aragon, Asturias, Balear Adaları, Cantabria, Kastilya/La Mancha, Kastilya/Leon, Extremadura, Madrid, Murcia, Navarra, La Rioja (Anayasa'nın 143. maddesinde hükme bağlanan prosedür gereği düşük düzeyde özerklik elde eden bu 11 bölgenin beş yıllık bekleme süreleri 1988'de dolmuş ve daha sonra herhangi bir yetki artırımı olmamıştır).

Yetkiler arasındaki düzey farklılıklarının yanı sıra, bölgelerin büyüklükleri nüfusları ve idari yapıları da son derecede heterojendir.¹⁰⁶ Tüm 17 bölgenin birer başkanı, yürütme organı, tek meclisli parlamentosu, yüksek mahkemesi bulunmaktadır. 17 özerk topluluklu İspanya idari olarak ayrıca 50 il ve 8.112 belediyeden meydana gelmektedir. Özerk topluluklarla merkezileştirilen İspanya, ironik bir biçimde, yerel yönetim sistemiyle ise 'yeniden merkezileştirilmiş' ve yerele yetki devrine pek sıcak bakmayan bölgesel hükümetler aracılığıyla yerel yönetimler üzerinde denetim kurulmuştur. Örneğin, "Katalonya milliyetçileri, il meclisleri seçimlerinde çoğunluğu elde edemeyince bölge meclisindeki egemenliklerine dayanarak, il meclislerinin yetkilerini sınırlamak, hatta meclisleri tümüyle yok edecek bir bölge yönetim modeli oluşturmak için" gerekeni yapmıştı.¹⁰⁷ Özellikle sosyalistlerin güçlü olduğu Barselona ili ile Katalan milliyetçilerinin ağırlığının bulunduğu *Generalitat* arasında bir çekişmenin süregeldiği Katalonya'da bölgesel hükümetin yerel/alt katmanlar üzerinde kurduğu hegemonya eğiliminin tersine Bask Ülkesi'nde ise illerin

¹⁰⁶ Botella, 'The Spanish New Regions: Territorial and Political Pluralism', 265.

¹⁰⁷ Semih Eryıldız, *Yöre ve Bölge Araştırmasında Türkiye ve İspanya* (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1993), 125.

etkin roller üstlendiği önemli derecede ademi merkeziyetçilik söz konusudur.¹⁰⁸

Konunun hukuksal çerçevesini özetleyecek olursak, çok merkezli federasyondan farklı olarak bölgesel devlet örgütlenmesi modelini benimseyen demokratik İspanya, üniter devlet modelindeki gibi siyasal iktidarın tek merkezde toplandığı; ancak, merkez tarafından bölgelere belli konularda yetkilerin aktarıldığı bir yapılanmaya sahiptir. Örneğin, bir özerk topluluk ve aynı zamanda Anayasa'nın 137. maddesine göre İspanyol mülki örgütlenmesinin de bir bölümü olan Katalonya'da bölgesel özerkliğin kapsamını ve sınırlarını Katalonya Statüsü belirlemiştir. Bunun kaynağı da İspanya Anayasası'nın 147. maddesidir. Bu maddeye göre, özerklik statüsü, bir bölgenin tarihsel kimliğini en iyi yansıtacak bir adını; sınırlarını; özerk kurumlarının adını yapılanışını ve merkezini; Anayasa'yla özerk topluluğa bahşedilecek yetkileri; söz konusu hizmetlerin özerk topluluğa aktarılma kurallarını belirlemesi bakımından 'temel kurumsal norm'udur.¹⁰⁹ "O halde, İspanya'da özerk toplulukların kendi sınırlarının bulunması, bir siyasal iktidarın/devletin kurucu ögesi olarak ülke değil; bir devletin (İspanyol Devleti), bir kısım siyasal ve idari yetkiler aktardığı ve kendisinin altında bulunan bir yetki çevresini belirlemesidir."¹¹⁰ Burada statüsel iktidarla kurucu iktidar arasındaki fark da açıkça görülür. Her ne kadar Anayasa bölgeye kuruluş statüsü ve kabul edilmiş statünün değişikliği noktasında kendini belirleme (iradilik) ilkesi bağlamında önemli bir alan sunsa da 147. maddede bir özerklik statüsünün yürürlüğe girebilmesi için *Cortes*'in bir organik yasa ile onay vermesi koşulu getirildiği için özerk topluluğun Madrid ile uzlaşma zorunluluğu, iradilik ilkesini sınırlamaktadır. Bu durumda, 150, 153, 154 ve 155.

¹⁰⁸ John Loughlin, 'Regional autonomy and state paradigm shifts in Western Europe', *Regional & Federal Studies* 10/2 (June 2000): 31.

¹⁰⁹ Cortes Generales, Spanish Constitution, 66.

¹¹⁰ Nalbant, 'Bölgesel Devlet: Yeni Bir Biçimi Mi?', 49.

maddelerde ortaya konan ve devlete özerk toplulukları denetlemek üzere olağan ve olağanüstü yöntemler sağlayan yetkilerle birlikte değerlendirildiğinde, Anayasa'nın 2. maddesinde belirtilen bütünlük ve özerklik kavramlarına dayanak oluşturulduğu görülmektedir. Ancak bölgelere müdahale için öngörülen yöntemler ve iradiliğin sınırlandırılması, İspanya'daki özerklik sisteminin "geniş ve fakat kalitesiz özerklik" olarak nitelenmesini beraberinde getirmektedir.¹¹¹

Buraya kadar, bölgeselleşmenin ve bölgesel demokrasinin İspanya'daki seyri hem tarihsel hem kurumsal hem de hukuksal açılardan ele alındı. Sonraki bölümde ise, bu değerlendirmenin üçüncü düzeyi olarak öngörülen, bölgeselleşme seyrinin siyasal bağlamı değerlendirilecek ve kimi sorunlara işaret edilecektir.

3. Siyasal Bağlam

En güçlü milliyetçi-bölgesel sorunların İspanya'nın en gelişmiş bölgelerinde belirmesi, sorunun ekonomik marjinalleşmeyle ilgili olmayıp, siyasal ve kültürel marjinalleşmeyle bağlantılı olduğunu gösterir.¹¹² Katalan milliyetçiliğinin merkezîyetçi İspanyol devlet sistemini siyasal reformla ve yerinden yönetimi güçlendirerek onarma güdüsüyle ortaya çıktığı; fakat Bask milliyetçiliğinin gelenekçilik ve Katolisizm etrafında şekillendiği söylenirken, buna karşılık, her iki milliyetçilik de merkezi devletin düşmanı ilan edilmiş; özellikle Bask ve Katalanların kurumları, kültürleri ve dilleri bastırılmıştır.¹¹³

Böylece tarihsel bölgeler olarak nitelenen bölgelerde bölgeselleşme eğiliminin ve potansiyelinin geçmişten beri diri

¹¹¹ Alberto López-Basaguren, 'Current Issues Around Territorial Autonomy in Spain', in *The Ways of Federalism in Western Countries and the Horizons of Territorial Autonomy in Spain* (Berlin: Springer Berlin Heidelberg, 2013), 397.

¹¹² Jordi Solé Tura, "The Spanish Case: Remarks on the General Theories of Nationalism", *International Political Science Review*, 10.3 (1989), 183-89 (s. 184).

¹¹³ Tura, "The Spanish Case: Remarks on the General Theories of Nationalism", 185.

kaldığını söyleyebiliriz. Fakat şunu belirtmekte de yarar var: Haziran 1977 Genel Seçimlerinin hemen öncesindeki birkaç aylık süreçte ortaya çıkan siyasal hareketlilik, bölgeselleşme eğiliminin yalnızca üç tarihsel bölgeyle sınırlı kalmadığını ve tüm ülke geneline yayıldığını; Valensiya, Endülüs, Kanarya Adaları, Asturias, Murcia ve Kastilya'da da bir çeşit bölgeselleşme hareketleri oluştuğunu göstermektedir.¹¹⁴ Fakat bu gibi bölgelerde, bölgeselleşme eğilimlerinin tarihsel bölgelerden farklı olarak, bölgesel partiler aracılığıyla dile getirilmediği, kültürel farklılıklardan çok ekonomik ve sosyal geri kalmışlık savının öne çıkarıldığı görülmektedir.¹¹⁵ Dolayısıyla, o dönemde, çizilmesi öngörülen bölgesel haritanın ve çözümün açık bir problem olma özelliğini koruyarak toplum genelinde son derecede düşük düzeyde bir uzlaşının oluştuğu söylenmektedir.¹¹⁶ Ayrıca siyasal gelenekler de sorunun çözümü konusunda ortak bir çizgiyi yansıtmıyordu: İspanyol sağı merkezîyetçi ve bölgeselleşme karşıtı bir tavır takınırken, soldaki partiler -tanımı net olmasa da- federal çözümü seçim bildirgelerine koymuştu.¹¹⁷

İzleyen süreçte ise seçkinlerin ve sivil toplumun ortak girişimiyle şekillenen yeni Anayasa; demokrasi, hukukun üstünlüğü, kültürel çoğulculuk, sosyal devlet gibi temel değerleri yansıtıyordu. Liberal demokrasinin bölgesel demokrasilerin ve özerkliğin gelişimiyle bütünleşmesi de geleneksel İspanyol devletini yeniden yapılandırdı.¹¹⁸ Özetle, "Franco yönetimi altında uzun süre üniter devlet yapısını sürdüren İspanya, tarihsel süreç içinde oluşan çeşitli milliyetlerin ve bunların yaşadıkları bölgelerin sahip oldukları imtiyazları dikkate alarak İspanya'nın birliğini sağlamak ve

¹¹⁴ Botella, 'The Spanish New Regions: Territorial and Political Pluralism', 263-264.

¹¹⁵ Botella, 'The Spanish New Regions: Territorial and Political Pluralism', 264.

¹¹⁶ Botella, 'The Spanish New Regions: Territorial and Political Pluralism', 264.

¹¹⁷ Botella, 'The Spanish New Regions: Territorial and Political Pluralism', 264.

¹¹⁸ Colino - del Pino, *Spain: The Consolidation of Strong Regional Governments and the Limits of Local Decentralization*, 358.

parçalanmayı önlemek üzere bölgesel bir yapıya geçmiştir.”¹¹⁹

İspanyol devlet geleneğinin tek bir model üzerinden sınıflandırılmayacağını söyleyen Colino ve Del Pino, Napolyon ve Alman devlet geleneklerinin karışık özelliklerinin demokratikleşme süreciyle oluşan yeni yapıya yansıdığını vurgularlar. Devletin açıkça Alman devlet geleneği doğrultusunda dönüştüğünü belirten Colino ve Del Pino'ya göre, 19. yüzyılda Fransa'dan esinlenerek alınan Napolyonik özellikler (yasalcılık, bürokratların rolü, idare hukuku, vatandaşların hak ve ödevleri, vb), özerk toplulukların oluşturulmasıyla ve yetki ve kaynakların bunlara aktarılmasıyla ya aşınmış ya da evrilmiştir. Bölgesel merkezlerde yoğunlaşan merkezi yönetimler, yerel yönetimler üzerindeki gözetim ve denetim gibi özellikler Napolyonik mirasın kalıntıları olarak görülebilir. Bu yönüyle İspanyol devleti siyasal örgütlenme açısından bir çeşit bileşimi ve federalizme doğru bir evrimi ortaya koymaktadır.¹²⁰

Özerk toplulukların 17 yasama organı ve toplam 1.186 bölgesel milletvekili, bölgesel politikalara biçim verilmesinde ve bölgesel siyasette rol oynamaktadır. Ancak bölgesel başkanlar ve hükümetler, yani yürütme, tıpkı *Cortes*'teki gibi, baskın konumdadır.¹²¹ Bölgesel seçim sistemi ise, seçim bölgelerinin yüzde 40'ında 15 sandalyeden fazlası için seçim yapıldığından, bölgesel düzeyde ulusal düzeyde olduğundan daha orantılı ve adaletli sonuçlar çıkmasını sağlamaktadır.¹²²

İspanya'daki bölgeselleşmiş sistemde bölgesel partilerin ulusal

¹¹⁹ Metin - Erece, 'Bölge Devlet ve Federal Devlet Mukayesesi: İspanya ve Federal Almanya Örneği', 702.

¹²⁰ Colino - del Pino, *Spain: The Consolidation of Strong Regional Governments and the Limits of Local Decentralization*, 359.

¹²¹ Colino - del Pino, *Spain: The Consolidation of Strong Regional Governments and the Limits of Local Decentralization*, 363.

¹²² Colino - del Pino, *Spain: The Consolidation of Strong Regional Governments and the Limits of Local Decentralization*, 366-367.

partilerle birlikte bölgesel ve ulusal yönetimlerdeki birlikteliği de önemli bir unsurdur. Bask Ülkesi, Navarra, Katalonya ve Aragon'da bölgesel partilerin hem bölgesel kurumlara hâkim olduğu, hem de *Cortes Generales*'te temsil olanağı bulduğu görülmektedir. Diğer bir grupta ise bölgesel partilerin çok sınırlı temsil olanağı bulabildiği ve bölgesel yönetimlerin bölge partileri ve ulusal partilerle birlikte paylaşıldığı bölgeler gelmektedir. Bu gruptaki bölgeler şunlardır: Endülüs, Balear Adaları, Kanarya Adaları, Cantabria, Extremadura, Galiçya, La Rioja ve Valensiya. Bunların yanı sıra Asturias, Kastilya/Leon, Kastilya/La Manchua, Madrid, Murcia'da yalnızca ulusal partiler bulunmaktadır.

Botella'nın altını çizdiği gibi, İspanya'da tarihsel milliyetlerin yaşadığı topraklar hariç, birçok bölgede, aslında bölgeselleşme hareketleri, bölgesel partiler, bölgesel düzeyde mobilizasyon son derecede zayıftır ve bölgesel kurumlar ve onların işlevleri ile simgeler birçok bölge için yapaydır.¹²³ Botella'nın atıfta bulunduğu bir araştırmaya göre, karşılaştıkları bölgesel ölçekteki sorunları İspanyol kamuoyu ülkenin önemli sorunları arasında görmemektedir.¹²⁴ Özellikle sağcı ve bölgeselleşme karşıtı görüşlere sahip olanlar açısından durum böyledir. Fakat şunu vurgulamakta yarar var ki, ister yeni bölgelerdeki gibi 'yapay' gözüksün veya tarihsel bölgelerde olduğu gibi gereksinimleri karşılansın, İspanya'da bölgeselleşme, demokrasinin güçlenmesine ve kökleşmesine çok önemli katkılar yapmaktadır.¹²⁵

Özerk topluluklarla devlet arasındaki ilişkiye bakıldığında bu ilişkilerin çekişmeli bir zeminde sürdüğü dikkat çekmektedir. Bunun nedeni, İspanyol yasal sisteminde eş zamanlı yetki alanlarının yokluğu olarak değerlendirilmektedir. Bu da, uygulamada yetki

¹²³ Botella, 'The Spanish New Regions: Territorial and Political Pluralism', 267.

¹²⁴ Botella, 'The Spanish New Regions: Territorial and Political Pluralism', 267.

¹²⁵ Botella, 'The Spanish New Regions: Territorial and Political Pluralism', 270.

karmaşasına ve konunun Anayasa'ya aykırılık savıyla Anayasa Mahkemesi'ne taşınmasına yol açmaktadır. Tarihsel bölgelerde bu sistem daha az sorunlu işlerken ve özerklik daha sağlam bir zemine otururken, diğer bölgeler için biraz daha zamana gereksinim duyulduğu ortadadır.¹²⁶

Ayrıca Avrupa Birliği'nin de özerk toplulukların yetki alanları konusunda bir daralmaya yol açtığı not edilmektedir. Çünkü özerk topluluklara bırakılan birçok yetki ve işlev zamanla AB'ye devredilmiştir ve giderek daha da fazla devredilme eğilimi söz konusudur. Bunun sonucunda da özerk toplulukların birçok alandaki rolü sırf başka düzeylerde alınan kararların uygulayıcısı olmaya indirgenecektir.¹²⁷ Her ne kadar AB'nin organları olan Bölgeler Komitesi ve Brüksel'de bölgeleri temsil eden Bölgesel Ofisler, ulus-devletlerin aradan çıkarılarak bölgelerle Birlik arasında bir ikili yapıya geçilmesi düşüncesine dayanan 'Bölgeler Avrupası'nı oluşturmak doğrultusunda AB'nin karar alma mekanizmalarını etkilemek üzere kurulmuşsa da yetkileri çok sınırlı kalmıştır.¹²⁸ Öte yandan Katalan bağımsızlık hareketinin AB yanlısı tutumu da ilginç bir çelişkiye işaret etmektedir: Bir taraftan egemenliği Madrid'le paylaşmaktan rahatsızlık duyan Katanlancılar, bunu bir ulus-üstü yapılanma olan AB'ye devretmekte sakınca görmemektedir.¹²⁹

Siyasal bağlam açısından değinmek istediğim son nokta, İspanya'da ayrılıkçı ya da başka bir deyişle, bağımsızlık yanlısı partilerle ilgili durum ve uygulamalardır. Günümüz İspanya'sında PNV, Bask Ülkesi'nin; bir koalisyon partisi olan 'Evet için Birlikte' (*Junts pel Sí, JxSí*), Katalonya'nın bağımsızlığını savunan partilerdir. İspanya'da ayrılıkçılık propagandası yapmayı yasaklayan herhangi

¹²⁶ Perales, 'Implementing the Spanish Constitution', 232.

¹²⁷ Perales, 'Implementing the Spanish Constitution', 232.

¹²⁸ Tosun, *Bölgeli Devlet: İspanya, İtalya ve Birleşik Krallık Örnekleri*, 95.

¹²⁹ Andrew Dowling, *The Rise of Catalan Independence: Spain's Territorial Crisis* (New York: Routledge, 2018), 163.

bir yasa bulunmamaktadır. Nitekim Bask Milliyetçi Partisi ve benzeri bölgesel-milliyetçi partiler, öteden beri bağımsızlık özelemlerini serbestçe dile getirebilmiştir. Ancak *Herri Batasuna* ve *Batasuna* adındaki partilerin kapatılması tartışma yaratmıştır.

Batasuna davası, yalnızca İspanya'nın değil, Avrupa'nın da gündemini uzunca bir süre işgal etmişti. 11 Eylül 2001'de ABD'deki İkiz Kuleler'i hedef alan terör saldırısından sonra Batılı ülkelerde terörle mücadele yasaları değiştirilmişti. Bu ortamda, İspanya'da da 2002 yılında Siyasal Partiler Yasası değiştirilmiş ve bu değişikliğe göre, demokratik ilkelere ve insan haklarına ağır ve tekrarlayan biçimde saygı göstermeyen partiler yasadışı ilan edilebilecekti.¹³⁰ *Batasuna*, 2003 yılında İspanyol hükümetinin başvurusuyla ve ardından yüksek mahkemece alınan kararla yasadışı ilan edilmişti. Partinin yasadışı ilan edilmesinin gerekçesi, Bask bölgesinin bağımsızlığı için silahlı mücadele yürüten ETA'nın siyasal kolu olmasıydı. Parti, ilk etapta konuyu Anayasa Mahkemesi'ne götürerek, yasadışı ilan edilme kararına itiraz etti. Bu mahkemeden de itiraz başvurusuna olumsuz yanıt gelince bu kez konu İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'ne (İHAM) taşındı. İHAM, *Batasuna*'nın kapatılması kararına onay verdiğini açıkladı. *Batasuna* bu karara da itiraz etti. Ardından Mahkeme, bu itirazı da reddettiğini ilan ederek *Batasuna*'nın yasal mücadelesine son noktayı koymuş oldu. İHAM bu kararını verirken, İspanyol hükümetinin İspanya'da ayrılıkçılık propagandası yapan partilerin yasadışı ilan edilmeksizin ifade özgürlüğü kapsamında serbestçe faaliyet yürütebildiği; ancak, şiddet ve terörle beraber olan partilerin ifade ve örgütlenme özgürlüğünün sınırlarını aşarak yasaklanmakla karşı karşıya kalabileceği yönündeki

¹³⁰ Aydın Ömür, 'Terör Ve Siyasal Partiler: Herri Batasuna ve Batasuna İspanya'ya Karşı Davası Üzerine Bir İnceleme', *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi* 2/2 (2011): 51.

savunmasıyla ikna olmuştur.¹³¹ Diğer bir ifadeyle, *Herri Batasuna* ve *Batasuna* partileri ayrılıkçılık propagandası yaptığı için değil; bunu şiddet ve terör aracılığıyla gerçekleştirmek isteyen örgütlerle organik ilişki içinde bulunduğu ve şiddetle iç içe eylemleri nedeniyle kapatılmıştır.¹³² Her ne kadar tartışmalı bir süreç olsa da, bu gelişme, İspanya’da demokrasi zemininde mücadelenin önünün açık olduğunu ve fakat terörün ve siyasal şiddetin bu mücadelenin aracı olamayacağını göstermektedir. Adını eski Bask Ülkesi Başkanı Juan José Ibarretxe Markuartu’dan alan ‘Ibarretxe Planı’ da bu bölgedeki hem foralist hem de ayrılıkçı geleneklerin isteklerini yansıtmaktadır.¹³³ Bağımsızlık oylamasına olanak tanıyan, bölgeye kendi yargı sistemini kurma hakkı veren ve bölgenin İspanya’ya ‘serbestçe bağlı’ olduğu konfederatif bir düzeni savunan bu plan iki ana parti olan PSOE ve PP tarafından Anayasa’ya aykırı bulunarak *Cortes*’te 2005 yılında yapılan oylamada reddedilmiştir.¹³⁴ Bu gelişmenin yanı sıra, *Euskobarómetro* tarafından Ocak 2016’da bölgede yapılan araştırmaya göre, bağımsızlık yanlılarının oranı yüzde 23’te kalırken, federalizmi destekleyenler yüzde 34, mevcut özerklik statüsünü yeterli görenler yüzde 32, merkezîyetçiliği destekleyenler ise yüzde 6 oranındadır.¹³⁵ Bu oranlar, uzun süre ayrılıkçı şiddete maruz kalan bölgeye merkezden yetki devrinin artırılarak bölgesel demokrasinin güçlendirilmesiyle İspanya’nın bütünlüğünün sağlanmasının koşut olduğunu göstermektedir.

Hiçbir dönemde terör ve siyasal şiddete yönelmemiş olan Katalonya milliyetçiliği ya da bağımsızlık hareketi ise son yıllara

¹³¹ Ömür, ‘Terör Ve Siyasal Partiler: Herri Batasuna ve Batasuna İspanya’ya Karşı Davası Üzerine Bir İnceleme’, 53–54.

¹³² Ömür, ‘Terör Ve Siyasal Partiler: Herri Batasuna ve Batasuna İspanya’ya Karşı Davası Üzerine Bir İnceleme’, 55.

¹³³ Tosun, *Bölgeli Devlet: İspanya, İtalya ve Birleşik Krallık Örnekleri*, 382.

¹³⁴ Tosun, *Bölgeli Devlet: İspanya, İtalya ve Birleşik Krallık Örnekleri*, 382–383.

¹³⁵ Pedro Gorospe, ‘Euskobarómetro 2016: El independentismo sigue en caída libre en Euskadi hasta el 24%’, *El País*, 2016,

https://elpais.com/politica/2016/04/08/actualidad/1460098016_458423.html.

kadar görece rahat bir zeminde varlığını sürdürebilmişti. Bask-İspanyol gerilimine kıyasla İspanya ile daha uyumlu bir ilişki güden ve 23 yıl boyunca bölgesel yönetimin başında bulunan Jordi Pujol liderliğindeki muhafazakar-milliyetçi (Katalancı) CiU’nun pragmatik siyaseti, 1970’lerin sonundan 1990’lara kadar pek görülmeyen krizlere maruz kalmaya başlamıştı ve kökü 1990’ların ortalarına uzanan ekonomik, sosyal, kültürel eğilimler, bağımsızlıkçı duygunun artmasını de içeren yeni siyasal yanıtların gelişmesine yol açmış; Madrid’deki merkezi hükümetlere destek vererek İspanya siyasetindeki etkin konumunu koruyagelmış bu parti 2003 yılında bölgedeki seçimleri kaybetmiş; bağımsızlıkçı sol ERC güçlenmiş; CiU’nun Katalancılık üzerindeki tekeli kırılmıştı.¹³⁶ Katalonya Özerklik Statüsü’nün Zapatero liderliğindeki PSOE hükümeti dönemindeki referandumda yüzde 70’lik bir halk desteğiyle modernize edilerek bölgesel yönetime daha fazla yetki ve mali özerklik tanınması ile Katalonya’dan ‘ulus’ olarak söz edilmesi de Katalan milliyetçiliğinin temel öğretilerine karşıt tek parti olan ana muhalefet PP’nin tepkisini çekmiş ve Statü, 2006 yılında PP tarafından Anayasa Mahkemesi’ne götürülmüştü. Ardından, bölge halkı, bu konuyu çözüme kavuşturamayan başat partilerden uzaklaşmış; Katalonya’da siyaset daha da parçalı duruma gelmişti. Bask Ülkesi, Galiçya ve Valensiya’nın tersine, PP dışında Katalonya’daki siyasal güçler dil ve kimlik konularında görüş birliği içindeydi.¹³⁷ Yine Bask Ülkesi’ndeki Baskçılık karşıtı sosyalistlerin (PSE) tersine Katalonya’daki sosyalistler (PSC) Katalan kimliğini artan ölçüde vurgulamayı tercih ettiler.¹³⁸ Özellikle 2008 yılında başlayan ekonomik kriz, Avrupa’nın başka yerlerinde de görüldüğü

¹³⁶ Andrew Dowling, ‘Autonomistes, Catalanistes and Independentistes: politics in contemporary Catalonia’, *International Journal of Iberian Studies* 22/3 (2009): 185.

¹³⁷ Dowling, ‘Autonomistes, Catalanistes and Independentistes: Politics in Contemporary Catalonia’, 190–191.

¹³⁸ Dowling, ‘Autonomistes, Catalanistes and Independentistes: Politics in Contemporary Catalonia’, 197.

gibi, Katalonya'daki ayrılıkçı milliyetçiliği körüklemişti.¹³⁹ 2000'lerin ortalarına dek ayrılıkçı olmayan milliyetçiliğe örnek olarak gösterilen Katalonya'da artık halkın neredeyse yarısı ayrılıkçılığı destekliyordu.¹⁴⁰ Bu artan desteğe Madrid yönetiminin de katkısı büyük olmuştu. Aslında Katalancı hareketin İspanyol olmaya değil de merkezîyetçiliğe doğru evrilmek istenen bir devlet düzenine karşı geliştiğini söylemek yerinde olacaktır.¹⁴¹ Bölgesel özerkliğin Madrid tarafından sorgulanmaya başlaması, Bask ve Katalan bölgelerinde federalist ve konfederalist eğilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştu.¹⁴² 2010 yılında Anayasa Mahkemesi'nin 2006 Özerklik Statüsü'nün bazı bölümlerini iptal ederek Katalonya'nın İspanya içinde bir 'ulus' olarak tanımlanmasının bir yasal temeli olmadığına ve Katalancanın bölgede İspanyolcadan öncelikli konuma gelemeyeceğine hükmetmesi bölgesel yönetimin tepkisini çekmiş; bağımsızlık yanlılarını güçlendirmişti.¹⁴³ İspanyol Anayasa Mahkemesi'nin planlanan bağımsızlık referandumunun anayasaya aykırı olacağını karara bağlamasına karşın Artur Mas başkanlığındaki bölgesel yönetimin 2014 yılında bağlayıcı olmayan bir referandumda ısrar etmesi ve 5.4 milyon seçmenden yaklaşık 2 milyonunun katıldığı oylama sonucunda yüzde 80'den fazla seçmenin ayrılık yönünde oy kullanması bağımsızlıkçılığın ulaştığı desteğin boyutu hakkında fikir vermekteydi.¹⁴⁴ Sonrasında ayrılık yanlısı partilerin bölgesel parlamentoda çoğunluğu kazanarak ayrılık sürecini başlatmaya çalışması ve sıkı ayrılıkçı Carles Puigdemont'un başkanlığındaki bölgesel hükümetin 2017 bağımsızlık referandumunun ardından bağımsızlık ilan etmesi, Madrid'in sert

¹³⁹ Andrew Dowling, 'Convergència i Unió, Catalonia and the new Catalanism', in *The Politics of Contemporary Spain*, ed. Sebastian Balfour (New York: Routledge, 2005), 1.

¹⁴⁰ Dowling, *The Rise of Catalan Independence: Spain's Territorial Crisis*, 2.

¹⁴¹ Dowling, *The Rise of Catalan Independence: Spain's Territorial Crisis*, 163.

¹⁴² Dowling, *The Rise of Catalan Independence: Spain's Territorial Crisis*, 5.

¹⁴³ BBC, 'Catalonia profile', *BBC News*, 2018, <https://www.bbc.com/news/world-europe-20345073>.

¹⁴⁴ BBC, 'Catalonia Profile'.

müdahalesiyle karşılanmış; Madrid, Katalonya yönetimine doğrudan el koymuş; Puigdemont hakkında ayaklanma, isyana tahrik, kamu kaynaklarını kötüye kullanma suçlamalarıyla soruşturma başlatılmış ve yakalama kararı çıkarılmıştı.¹⁴⁵

Kısaca belirtmek gerekirse, İspanya'nın tarihinden gelen farklı bölgesel dinamiklerini 1978 Anayasası'nın sunduğu hukuksal çerçeveye merkezle istikrarlı bir birliğe kavuşturma çabası, siyasal alanda bölgecilik üzerinden ve özerklikçi, federatif, konfederatif ya da bağımsızlıkçı bölgesel taleplere karşı verilen mücadelenin sürekli diri kalmasının önüne tam anlamıyla geçememiş; Katalonya'da ayrılıkçılığın kitle tabanının genişlemesi konuyu dünya kamuoyunun da gündemine taşımıştır.

Sonuç

Bu makalede bölgeselleşmenin bir ulusaltı örgütlenme biçimi olarak ulus-devlet içindeki seyri İspanya örneği özelinde incelemiş ve değerlendirilmiştir. Üç ana düzeyde gerçekleştirilen bu değerlendirmenin birinci düzeyi tarihsel arka plan, ikinci düzeyi kurumsal çerçeve ve hukuksal düzlem, üçüncü düzey de siyasal bağlamdır.

Tarihsel arka plan olarak İspanya'nın modern ve yakın dönem tarihi süresince bölgesel dinamikler, mücadeleler, farklar, farklılıklar ile bölgeselleşme açısından önemli bir adım sayılan Franco diktasından demokrasiye geçiş süreci ele alınmıştır. İspanya'nın tarihsel açıdan bölgesel 'potansiyel'i, Bask milliyetçiliğinin gelişimine özel vurgu yapılarak incelenmiştir. Bölge devleti ulus-inşasında başarısızlığa uğramış bir devlet olduğundan hareketle,¹⁴⁶ İspanya'nın da özellikle etnik-kültürel açıdan farklı repertuara sahip tarihsel

¹⁴⁵ BBC, 'Catalonia Profile'; Tosun, *Bölge Devleti: İspanya, İtalya ve Birleşik Krallık Örnekleri*, 392.

¹⁴⁶ Tosun, *Bölge Devleti: İspanya, İtalya ve Birleşik Krallık Örnekleri*, 79.

milliyetlerini İspanyol ulusal kimliği etrafında bütünleştiremediği için üniter devlet düzeyinde kalmaya çalışarak bölgesel devlet yapılanmasına gittiği görülmektedir. Dilsel farklılıkların bölgeselleşmenin motoru olduğu açıktır. Örneğin, bugün Bask Ülkesi'nde nüfusun yüzde 48'i Hint-Avrupa dil ailesinden olmayan Bask dilini (*Euskara*); Katalonya'da nüfusun yüzde 79'u Fransızca ve Oksitanca'nın bir diyalektiği olan Katalanca'yı; Galiçya'da nüfusun yüzde 89'u Portekizce'nin bir diyalektiği olan Galiçyaca'yı (*Galego*) konuşmaktadır.¹⁴⁷ İşte bu üç bölgenin 'tarihsel milliyetler' olarak anılmasını ve diğer bölgelerden fazla öz-yönetim yetkilerine sahip olmasını bu farklılıklar sağlamıştır.

İkinci bölümde demokrasiye geçişi taçlandıran yeni Anayasa'nın öngördüğü hukuksal çerçeve, bölgeselleşme ile ilintili olarak ele alınmıştır. Burada özellikle AB'nin vurguladığı bölgesel özyönetim ve bölgesel demokrasinin güçlenmesi konusunun demokrasiye geçişle birlikte İspanya'da uygulamaya konulan bölgesel devlet modeliyle koşut olduğu görülmüştür.

Üçüncü düzey olan bölgeselleşmenin siyasal bağlamı, bölgeselleşmenin nasıl bir siyasal ortamda vücuda geldiğini bunun nasıl sonuçlar doğurduğunu, ne gibi aksaklıklara neden olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu makalede de gösterilmeye çalışıldığı gibi, demokrasinin gelişmesi ve özerkliğin güçlenmesi, İspanya'da, bazı sorunlar saklı kalmak koşuluyla, demokrasinin kökleşmesini ve güçlenmesini sağlamıştır. Bölgeselleşme, tarihsel milliyetler/bölgeler açısından ise bu makalede sıklıkla gönderme yapılan Bask Ülkesi'nde daha zayıf olmakla birlikte, İspanya ile bütünleşmeyi pekiştirmiş, ayrılıkçılık hareketlerinin etkisini kırabilmiştir.

¹⁴⁷ Gunther - Montero, *The Politics of Spain*, 8-10.

Ancak son dönemdeki gelişmeler dikkate alındığında, bir diğer ayrıksı milliyet olan Katalan kimliği üzerinden yürüyen bağımsızlıkçı hareket, İspanya özek topluluklar modelinin merkezle çevreyi uyumlulaştırma açısından başarısını tartışmalı kılmaktadır. Makalenin bu sonuç bölümünü Katalonya bölgesinde tırmanan güncel siyasal gerilime değinerek bağlamakta yarar var.

Siyasal niteliği ön planda olan İspanya'daki özerk topluluklar sisteminin bazı topluluklar için ulusal kimlikten farklı milliyet kimliğine de dayanması ve toplulukların kendi yasama organının dahi bulunması bu sistemi federe devlet sistemine yaklaştırmaktadır. Merkez-çevre ilişkisini uyumlu bir yapıya oturtma gereksiniminden ortaya çıkan devletin federal, üniter ve yerel düzeyleri, kimi durumlarda merkezden yönetim ve yerinden yönetim tartışmasıyla; kimi durumlarda da kendini yönetme ya da özerklik biçiminde ortaya çıkar.¹⁴⁸

Ama federasyonlarda, merkez-çevre ilişkisinde başka bir kavram devreye girer: Serbestçe kendi kendini belirleme/kendi kaderini tayin hakkı. Bu anlamda, federal ulus, kendi kendini belirleme hakkına sahip siyasal varlıklardan (Federe uluslar) oluşan bir birliktir. Oysa, üniter devlet, bölgesel [bölge] devlet ya da diğer tanımla özerklikçi devletlerde, kendi kendini belirleme hakkı, tek bir topluma tanınmıştır: Ulus.¹⁴⁹

Ulusal kimlikten farklı kimliklere sahip siyasal bölgelerde bu konunun gerilim potansiyeli taşıdığı söylenebilir. Katalan-İspanyol çekişmesi tam da bu durumu örnekler: Katalan ayrılıkçılar ya da bağımsızlıkçılar tarafından önce Kasım 2014'te sembolik, sonra da 1 Ekim 2017'de tam anlamda bir bağımsızlık referandumu organize edilmesi ve ardından İspanya Anayasa Mahkemesi'nin referandumu

¹⁴⁸ Nalbant, 'Bölgesel Devlet: Yeni Bir Devlet Biçimi Mi?', 40.

¹⁴⁹ Nalbant, 'Bölgesel Devlet: Yeni Bir Devlet Biçimi Mi?', 41.

yasadışı ilan etmesi, üniter devlet düzeyinde İspanyol ulusu dışında hiçbir birime bağımsızlık hakkı tanınamayacağı savına dayanır. İspanya Başbakanı Mariano Rajoy'un Katalonya bağımsızlık hareketini sindirmeye yönelik kararlılığına karşın, referandumdan sonra Madrid'in Anayasa'nın 155. maddesinde yer alan olağanüstü hal yetkilerine dayanarak Katalan parlamentosunu erken seçime kadar feshederek bölgede erken seçime gitmesi, ayrılıkçıların gücünü kırmadı. Tersine, 21 Aralık 2017 günü yapılan seçimlerde sağ ve sol kanat bağımsızlık yanlısı partiler toplamda yüzde 47,5 oy alarak 135 sandalyeli Katalan parlamentosunda 70 temsilciyle çoğunluğu ele geçirdi.

Katalonya'da Katalancılığın (*Catalanisme*) genel ilkelerini paylaşılan ve seçmenin yüzde 85'i civarında desteğe sahip geniş bir siyasal konsensüs süregelmiştir.¹⁵⁰ 2010 yılından beri yayımlanan kamuoyu yoklamalarının genelinde Katalonya'da yaşayan insanların yüzde 40 ila 50'sinin bölgenin bağımsızlığını desteklediğini aktaran Ivan Serrano, ademi merkezîyetçi devlet bağlamında böylesine yüksek oranın nedeni olarak birbirini tamamlayan kimlik ve refah boyutlarına gönderme yapar. Burada kimlik, kendini ayrı bir halk olarak tanıma duygusuyla bir devletin içinde özyönetim durumundan doğrudan bağımsızlığa kadar kendi siyasal statüsünü belirleme hakkına sahip olmayı içerirken, refah ise merkezi devletin haksız muamelesine maruz kalma şikâyetiyle bağlantılı olarak bağımsızlığın bölgenin mevcut gönenç düzeyini yükselteceği beklentisine karşılık gelir.¹⁵¹ Nitekim, özellikle 2008 finansal çöküşüyle İspanyol kamu harcamalarında yapılan kesintiler yerel kırgınlığı ve ayrılıkçılığı körüklemiş; merkezi hükümetin geri verdiğinden çok bölgeden aldığı

¹⁵⁰ Dowling, 'Convergència i Unió, Catalonia and the New Catalanism', 118.

¹⁵¹ Ivan Serrano, 'Just a Matter of Identity? Support for Independence in Catalonia', *Regional and Federal Studies* 23/5 (2013): 525.

duygusunu yaygınlaştırmıştı.¹⁵² Ayrılıkçı Katalan lider Carles Puigdemont da bu duruma dikkat çekerek, *fueros* nedeniyle Bask Ülkesi ve Navarra'nın Katalonya'dan ayrıcalıklı biçimde kendi vergisini toplama hakkına sahip olmasının ve İspanyol hükümetiyle bu vergi gelirinin ne kadarını merkezi hükümetin verdiği profesyonel hizmetin karşılığı olarak Madrid'e vereceğini müzakere edebilmesinin çok büyük bir fark yarattığını savunur.¹⁵³ Sorunun ekonomik boyutunu kavrayabilmek için bölgenin İspanya'nın en zengin bölgelerinden biri olduğunu ve İspanya nüfusunun yüzde 16'sı ile İspanyol gayrisafi yurtiçi hasılasının yüzde 19'sunu oluşturduğunu dikkate almak yeterlidir.¹⁵⁴ Ayrıca Baden-Württemberg (Almanya), Lombardiya (İtalya), Rhône-Alpes (Fransa) ile birlikte 'Avrupa'nın Dört Motoru'ndan biri sayılan Katalonya'nın bölge olarak halihazırda İspanya'nın sınırlarını aşarak küresel piyasayla bütünleşme açısından ulus-devletin ekonomik mekanizmalarından bir derecede bağımsızlık kazanmasını dikkate almak gerekir.¹⁵⁵

İspanya'daki bölgesel devlet modelinin üç tarihsel milliyetten biri olan ve yakın döneme kadar ayrılıkçı terörizmin pençesinde yaşayan zengin Bask Ülkesi'nde merkez ile bütünleşmede, özellikle de şiddeti sona erdirmede görece başarılı sonuçlar vermesi; ancak, bir diğer tarihsel milliyet olan zengin Katalonya'da bölgesel yetkililerin merkez tarafından 1978 Anayasası'nın 155. maddesinde öngörülen

¹⁵² BBC News, 'Catalonia's bid for independence from Spain explained', *BBC*, 2018, <http://www.bbc.com/news/world-europe-29478415>; Rıfat Aydın, 'Self-Determinasyon ve Ayrılma Hakkı Çerçevesinde Katalonya'nın Bağımsızlık Sorunsalının Değerlendirilmesi', *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/11 (2017): 524-555.

¹⁵³ Lisbeth Kirk, 'Catalonia shows that "Europe of Regions" is dead', *EUobserver*, 2018, <https://euobserver.com/news/140666>.

¹⁵⁴ BBC News, 'Catalonia's Bid for Independence from Spain Explained'.

¹⁵⁵ Avrupa Komisyonu, 'Four Motors for Europe', 2009, https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/reports/2009/four-motors-for-europe-four-motors-for-mercosul; Tosun, *Bölge Devlet: İspanya, İtalya ve Birleşik Krallık Örnekleri*, 92.

olağanüstü yetkilere ilk kez başvurularak geçici bir süre için azledilmesi, bu modelin başarısını tartışmalı duruma getirmiştir. Ancak burada vurgulanması gereken nokta, bölgesel devlet modelinin Katalonya'da başarısızlığa sürüklenmesinin temel nedeninin PP yönetimindeki Madrid'in Katalonya Özerklik Statüsü'nün güçlendirilmesini tersine çevirme konusundaki ısrarı ve ekonomik krizle birlikte Katalonya'nın İspanyol ekonomisindeki ağırlığını yitirmeye başlamasıdır. Nitekim bölgede ayrılıkçılık desteğinin 2006 yılına kadar yüzde 10 dolayında kalırken sonrasındaki gelişmelerle birlikte neredeyse yüzde 50'ye ulaşması bu iki faktörle çok yakından ilişkilidir.¹⁵⁶

Son olarak, -bu çalışmanın kapsamını aşması nedeniyle- Bask Ülkesi, Katalonya ve hatta Galiçya örneklerinin vardığı farklı sonuçları inceleyen karşılaştırmalı yeni çalışmalara ve İspanya'daki belgeselciliğin politik ekonomi bağlamında da analiz edilmesine gereksinim olduğunun altını çizmekte yarar vardır.

¹⁵⁶ Dowling, *The Rise of Catalan Independence: Spain's Territorial Crisis*, 8.

Kaynakça

- AER. 'Regionalisation in Spain: A Nation of Nations?' Assembly of European Regions. 2017. <https://aer.eu/regionalisation-spain-nation-nations-ror2017/>.
- Akyl, Laçin. 'Yeni Bölgecilik Yaklaşımının Avrupa Birliği'nde Ulus Devleti Ayırıştırmasına Etkisi: Bask Özerk Topluluğu Örneği'. *Ekonomi, Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/1 (24 May 2017): 19-34. <https://dergi.arel.edu.tr/index.php/eyasad/article/view/28>.
- Avrupa Birliği. *Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma*. Ankara: TC Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2011.
- Avrupa Komisyonu. 'Four Motors for Europe'. 2009. https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/reports/2009/four-motors-for-europe-four-motors-for-mercosul.
- Avrupa Konseyi. *Draft European Charter of Regional Self-Government* (1997). http://www.cvce.eu/obj/draft_european_charter_of_regional_self_government_5_june_1997-en-78ae4dcf-6346-4aa8-8474-7535e4091bf7.html.
- Aydın, Rıfat. 'Self-Determinasyon ve Ayrılma Hakkı Çerçevesinde Katalonya'nın Bağımsızlık Sorunsalının Değerlendirilmesi'. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/11 (2017): 524-555.

- Baykal, Sanem. 'Unity in Diversity? The Challenge of Diversity for the European Political Identity, Legitimacy and Democratic Governance: Turkey's EU Membership as the Ultimate Test Case'. Jean Monnet Working Paper. New York, 2005.
- BBC. 'Catalonia Profile'. BBC News. 2018. <https://www.bbc.com/news/world-europe-20345073>.
- BBC News. 'Catalonia's Bid for Independence from Spain Explained'. BBC. 2018. <http://www.bbc.com/news/world-europe-29478415>.
- Botella, Joan. 'The Spanish New Regions: Territorial and Political Pluralism'. *International Political Science Review* 10/3 (1989): 263–271.
- Carr, Raymond. *Spain: A History*. New York: Oxford University Press, 2000.
- Colino, César - Pino, Eloísa del. *Spain: The Consolidation of Strong Regional Governments and the Limits of Local Decentralization*. Oxford University Press, 2010. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199562978.003.0016>.
- Comparative Constitutions Project. '1931 Constitution of the Republic of Spain'. 2008.
- Conversi, Daniele. *The Basques, the Catalans and Spain: Alternative Routes to Nationalist Mobilisation*. 2. Baskı. Londra: Hurst&Company, 2000.
- Cortes Generales. *Spanish Constitution* (1978). http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf.

- Çavuşoğlu, Naz. 'Bölge Devlet'inde Egemenlik/Yetki Paylaşımı'. e-Akademi HAZIRAN/4 (2002).
- Dearden, Lizzie. 'Catalan Independence Referendum Illegal under Spanish Constitution, European Commission Confirms'. The Independent. 2 October 2017. <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/catalan-independence-referendum-not-legal-spanish-constitution-european-commission-juncker-spain-law-a7978386.html>.
- Dowling, Andrew. 'Autonomistes, Catalanistes and Independentistes: Politics in Contemporary Catalonia'. International Journal of Iberian Studies 22/3 (2009): 185–200.
- Dowling, Andrew. 'Convergència i Unió, Catalonia and the New Catalanism'. In The Politics of Contemporary Spain. Ed. Sebastian Balfour. 106–120. New York: Routledge, 2005.
- Dowling, Andrew. The Rise of Catalan Independence: Spain's Territorial Crisis. New York: Routledge, 2018.
- Eryıldız, Semih. Yöre ve Bölge Araştırmasında Türkiye ve İspanya. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1993.
- Farwell, A. S. 'Race, Language, and Basque Protohistory According to Sabino Arana'. Sancho el Sabio. 30 (2009): 49–80. <http://catalogo.fsancho-sabio.es/Record/256831>.
- Gorospe, Pedro. 'Euskobarómetro 2016: El Independentismo Sigue En Caída Libre En Euskadi Hasta El 24%'. El País. 2016. https://elpais.com/politica/2016/04/08/actualidad/1460098016_458423.html.

- Gunther, Richard. *Spain After Franco*. Berkeley: University of California Press, 1988.
- Gunther, Richard - Montero, José Ramón. *The Politics of Spain*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Henley, Jon. 'EU Still Unmoved by Spain's Standoff with Catalan Separatists'. *The Guardian*. 29 March 2018. <https://www.theguardian.com/world/2018/mar/29/catalan-independence-european-leaders-unmoved-spain-standoff-with-separatists>.
- Keating, Michael - Loughlin, John. 'Introduction'. In *The Political Economy of Regionalism*. Eds. Michael Keating - John Loughlin. 1-13. Londra ve New York: Routledge, 2012.
- Keleş, Ruşen - Erbay, Yusuf. 'Avrupa Konseyi'nin Bölge Olgusuna Bakışı'. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi* 8/4 (1999): 3-29.
- Kirk, Lisbeth. 'Catalonia Shows That "Europe of Regions" Is Dead'. *EUobserver*. 2018. <https://euobserver.com/news/140666>.
- López-Basaguren, Alberto. 'Current Issues Around Territorial Autonomy in Spain'. In *The Ways of Federalism in Western Countries and the Horizons of Territorial Autonomy in Spain*. 395-419. Berlin: Springer Berlin Heidelberg, 2013.
- Loughlin, John. 'Regional Autonomy and State Paradigm Shifts in Western Europe'. *Regional & Federal Studies* 10/2 (June 2000): 10-34. <https://doi.org/10.1080/13597560008421118>.
- Madden, Marie R. *Political Theory and Law in Medieval Spain*. New York: Fordham Univeristy Press, 1930.

- Magone, José Maria. *Contemporary Spanish Politics*. London: Routledge, 2004.
- Martín, Irene - Urquizu-Sancho, Ignacio. 'The 2011 General Election in Spain: The Collapse of the Socialist Party'. *South European Society and Politics* 17/2 (2012): 347-363.
- Maxwell, Kenneth. 'Spain's Transition to Democracy: A Model for Eastern Europe'. *Proceedings of the Academy of Political Science* 38/1 (1991): 35-49. <https://doi.org/10.2307/1173811>.
- Metin, Yüksel - Erece, Burak. 'Bölge Devlet ve Federal Devlet Mukayesesi: İspanya ve Federal Almanya Örneği'. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*. 2016. 687-720. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/229922>.
- Moreno, Luis. *The Federalization of Spain*. Londra: Frank Cass, 2001.
- Nalbant, Atilla. 'Bölgesel Devlet: Yeni Bir Devlet Biçimi Mi?' *Amme İdaresi Dergisi* 29/2 (1996): 39-70.
- Nalbant, Atilla. *Üniter Devlet: Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2012.
- Nunez Seixas, Xose M. 'History and Collective Memories of Migration in a Land of Migrants: The Case of Iberian Galicia'. *History & Memory* 14/1 (2002): 229-258.
- Ormazbal, Mikel. 'ETA Sends Letter to Institutions, Social Agents Announcing Its Dissolution'. *El Pais*. 2 May 2018. https://elpais.com/elpais/2018/05/02/inenglish/1525268967_181014.html.

- Ömür, Aydın. 'Terör Ve Siyasal Partiler: Herri Batasuna ve Batasuna İspanya'ya Karşı Davası Üzerine Bir İnceleme'. *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi* 2/2 (2011): 41-57.
- Özçer, Akın. *Çoğul İspanya: Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli*. Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
- Öztop, Fatma Anıl. 'Devlet İçi Etnik Çatışmaların Çıkış Nedenleri: İspanya'daki Bask Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme'. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/2 (2015): 56-75. <http://dergipark.gov.tr/pesausad/issue/26085/274912>.
- Payne, Stanley G. *Spain: A Unique History*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 2008.
- Perales, A. E. 'Implementing the Spanish Constitution'. In *Constitutional Policy and the Change in Europe*. Ed. Hesse ve Johnson. Oxford University Press, 1995.
- Phillips, William D. - Phillips, Carla Rahn. *İspanya'nın Kısa Tarihi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2016.
- Rokkan, Stein. - Urwin, Derek W. - *European Consortium for Political Research. Economy, Territory, Identity: Politics of West European Peripheries*. Londra: Sage Publications, 1983.
- Schrijver, Frans Joachim. *Regionalism After Regionalisation: Spain, France and the United Kingdom*. Amsterdam: Vossiuspers, 2006.
- Serrano, Ivan. 'Just a Matter of Identity? Support for Independence in Catalonia'. *Regional and Federal Studies* 23/5 (2013): 523-545. <https://doi.org/10.1080/13597566.2013.775945>.

- Teichova, Alice - Matis, Herbert - Pátek, Jaroslav. *Economic Change and the National Question in Twentieth-Century Europe*. Cambridge University Press, 2000.
- The Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. 'Regional Democracy: Council of Europe Reference Framework'. 2017.
- Tosun, Seyfullah. *Bölge Devlet: İspanya, İtalya ve Birleşik Krallık Örnekleri*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2018.
- Tuncer, Aziz. 'İspanya'da Bölgesel Yönetimler ve AB Bölge Politikalarının İspanyol Bölgesel Yönetimlerinin Şekillenmesindeki Rolü'. *Akademik İncelemeler Dergisi (AID)* 5/2 (12 August 2014): 227-246. <http://dergipark.gov.tr/akademikincelemeler/issue/1550/19051>.
- Tura, Jordi Solé. 'The Spanish Case: Remarks on the General Theories of Nationalism'. *International Political Science Review* 10/3 (1989): 183-189. <https://doi.org/10.1177/019251218901000302>.
- Uygun, Oktay. *Federal Devlet: Temel İlkeleri, Başlıca Kurumları ve Türkiye'de Uygulanabilirliği*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2007.
- Yıldız, Mete. 'İspanya Yönetim Sistemi'ndeki Tekçilik ve Federalizm Tartışmalarının Değerlendirilmesi'. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 29/2 (15 April 2015): 175-191. <http://dergipark.gov.tr/huniibf/issue/7865/103714>.

SOSYAL KONTROLÜN BAŞKA FENOMENLERİ: GRAMATİK YAPILAR

Nuh AKÇAKAYA*

Öz

Bu çalışma, sosyal kontrol olgusuna farklı bir açıdan bakmak için tasarlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışma, sosyal kontrolün dilsel -gramatik-enstrümanlarını konu edinmektedir. Bu dilsel enstrümanlar arasından genel olarak semboller, söylemler ve duygular; özel olarak da marş, slogan, mahalle baskısı, dedikodu ve beddua tartışılmıştır. Tartışılan başlıklar araştırmanın kapsamını oluşturmaktadır. Literatür taraması şeklinde gerçekleştirilen bu çalışmanın kapsamı, sosyal kontrolün baskın bir şekilde gerçekleşebileceği dilsel enstrümanlara göre daraltılmıştır. Bunun içindir ki sosyal kontrole tahvil edilemeyecek enstrümanlar üzerinde durulmamıştır. Çalışmada dilsel yapıların özne üzerinde bir tahakkümünün olduğu iddia edilmiştir. Hatta dilsel yapıların sadece söz öbekleri ile alakalı olmadığı, toplumsal kurumların doğasının da dilsel olduğu ifade edilmiştir. Bu argümanların tutarlı bir zeminde ifade edilebilmesi için sosyolojik literatürdeki yapı-fail ilişkisi ele alınmıştır. Böylece gramatik bir kısım mikro yapılar ele alınmış ve sosyal kontrol için yeni bir bakış açısına ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir. Sonuç olarak sosyal kontrolün dilsel enstrümanlarının yapısal bir hüviyete büründüğü ve dilsel yapıların da toplumsal yapı gibi sosyal kontrolü sağlayabildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Kontrol, Toplumsal Denetim, Gramatik Yapılar, Dilsel Yapılar

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, e-posta: akcakayanuh@gmail.com

Other Phenomenics of Social Control: Gramatic Structures

Abstarct

This study is designed to study the phenomenon of social control from a different perspective. For this purpose, the study focuses on the linguistic -grammatical-instruments of social control. Among these linguistic instruments, symbols, rhetoric and emotions were discussed in general and the anthem, slogan, neighborhood pressure, gossip and curse in particular. The scope of this study, which consists of a literature review, focuses on linguistic instruments where social control could be predominantly realized. For this reason, instruments that cannot be transformed into social control have not been discussed. In the study, it is claimed that linguistic structures have a dominance over the subject. In fact, it is stated that linguistic structures are not only related to phrases but the nature of social institutions is linguistic. In order to be able to express these arguments on a consistent basis, the relationship between structure-maker in the sociological literature is discussed. Thus, a grammatical microstructure was taken and it is stated that a new perspective was needed for social control. As a result, it is seen that linguistic instruments of social control take a structural identity and linguistic structures can provide social control like social structure.

Keywords: Social Control, Communal Audit, Grammatical Structures, Linguistic Structures

*“Marşlara ayarlanmak hevesindeki sesim
gider şehre ve şaraba yaltaklanarak
biraz ağlayabilmek için
fotoğraflar çektirir
babam
seferberlikte mekkâredir.*

*İnsanın
gölgesiyle tanımlandığı bir çağda
marşlara düşer belki birkaç şey açıklamak
belki ruhların gölgesi
düşer de marşlara
mümkün olur babamı
varlık sancısıyla çağırarak...”*

İsmet ÖZEL

Giriş

Bazı düşünörlere göre marşlar insanın özne olmak isteğini törpöleyen, onu sınırlı bir muhayyileye hapseden, zayıf bir bilinç ile kısır bir dünya görüşüne üye kılan tahakküm enstrümanlarıdır. Benzer bir şekilde İsmet Özel, “marşlara ayarlanmak hevesindeki ses”ten bahsederek marşların insan üzerindeki çekici ve yönlendirici özelliğine atıfta bulunur. Marşların yanında sloganlara da benzer bir açıdan bakılmıştır. Mesela, Cemil Meriç’e (2005, 95) göre “slogan ilkelin ideolojisi” iken Ülgener (2006, 614), sloganı boş kalıp ve klişelerle beraber anar. Gerçekten de sloganın üretilmesi ve toplumsal alanda dolaşıma sokulması önemli oranda klişe üretimi ve tüketimi ile bezer bir süreci içerir. Fakat bu bakış açısının literatürdeki karşılığı bazı düşünörlere göre bireyci ve kötümserdir. Çünkü literatürde bilhassa marşlar ve sloganlar zaman zaman ölçü birimleri, vaaz ve nasihat argümanları olarak da görölmüştür. Mesela, Zijderveld (2010, 182) klişe ve basmakalıp unsurların toplumsal yaşam ve insani etkileşim için belirli oranda işlevsel bir özelliğinin olduğunu kabul eder iken, Birekul (2015, 116), özellikle marşların “grup bilincinin” kazanılmasında önemli bir payeye sahip olduğuna inanır. Bireyci bakış açısının yanında marşlar ve sloganlara insanın neye, ne kadar ve ne coşkunlukla bağlanabileceğinin bilgisini veren unsurlar olarak da bakılmıştır. Bu bakış açısı ise çoğu zaman kolektif ve iyimser bir bakış açısı olarak yorumlanmıştır.

Kolektif bakış açısına göre insan, çevresinde olup biten şeyleri makul ölçüde anlamlandırabilmek için belirli bir düşünce sistematığıne, mantık örgüsüne, anlam haritasına, ideolojiye veya dünya görüşüne sahip olmak zorundadır. Bu zorunluluğun ortadan kalkması sürekli olarak mutsuzluk formları üretir. Marşlar ve sloganlar gibi dilsel fenomenler ise insanın zaruri olarak benimsemesi gereken bu öğretileri içselleştirmesi için önemli birer araçtır. Bu noktada marşlar ve sloganlara, insanın tutarlılık arzusunu temin edebilecek fenomenler olarak da bakılmıştır. Hatta bu edebi

yapıtlar, olmazsa olmaz hükmünde olan bir kısım aidiyet formlarının içinin doldurulması için de zaman zaman zaruri görülmüştür.

Esasında hem iyimser (kolektif bakış açısı) hem de kötümser (bireyci bakış açısı) bakış açısının haklılık ve aşırılık payı vardır. Yani marşlar ve sloganlara hem insan düşüncesini sınırlayan, hapseden ve kontrol eden hem de ona belirli bir alan içerisinde özgürlük tanıyan, yol çizen ve kılavuzluk eden söylemler olarak bakılabilir. Bunun yanında sadece marşlar ve sloganlar değil göstergeler, semboller, söylemler ve duygular yani daha geniş bir ifade ile gramer mantığı olan ve normatif bir hususiyet barındıran bütün fenomenler, insanı kontrol edip onu dönüştürebilmektedirler. Bu açıdan bakıldığında özellikle sosyal kontrol meselesi yalnızca eğitim, ekonomi, ahlak, hukuk ve sair kurumlar üzerinden gerçekleşmemekte marş, slogan, gösterge, fotoğraf, sembol veya dilsel mahiyet taşıyan birçok enstrüman üzerinden de gerçekleşebilmektedir.

Bu çalışma, daha önce sosyal kontrol mekanizmaları olarak işaret edilen bir dizi makro ölçekli kurum ve yapıların ötesinde, mikro¹ ölçekli dilsel sosyal kontrol mekanizmaları üzerine dikkat çekmek için tasarlanmıştır. Bunun içindir ki çalışma temel olarak duygular, semboller, söylemler, göstergeler, marşlar ve sloganlar gibi iç içe geçmiş bir dizi tematik unsurlara odaklanmaktadır. Böylece kadim bir tartışma olan yapı-fail ilişkisi, klasik sosyolojik argümanlar göz önünde bulundurularak yapısal bir bakışla yeniden ifade edilecektir. Ancak yürütülecek olan bu tartışma, alanın bütün bilgisini vermekten ziyade özel bir takım örnek ve doktrinler üzerinden gerçekleştirilecektir. Dolayısıyla çalışma, kapsamı ve kullandığı argümanlar itibarıyla sosyal kontrolün bütün boyutlarını ortaya

¹ Burada dilsel yapıların mikro sıfatı ile nitelenmesinin sebebi, yapısal hüviyeti barındıran dilin, gramer bakımından toplumsal yapının gramerine göre daha sade ve küçük ölçekli olmasından kaynaklanmaktadır. Mikro sıfatı klasik manada toplumsal çözümleme düzeyinin "bireyci" yönüne atıfta bulunmak için kullanılmamıştır.

koyma iradesinden yoksudur. Nitekim böyle bir amaç da söz konusu değildir. Literatürü tekrar etmemek adına çalışma, yapı-fail dikotomisine odaklanmayacak, semantik ve semiyotik bir çözümleme ile sosyal kontrolün imkânı üzerine odaklanacaktır. Semantik ve semiyotik çözümleme ile hem birey öznesinin edilgenliği tartışmaya açılacak hem de sosyal kontrolün serencamına başka bir açıdan bakılmaya çalışılacaktır.

Çalışma üç bölüm ile yapılandırılmıştır. Birinci bölümde gramatik olan dilsel yapıların bireyler için birer tahakküm unsuru olabileceği vurgulanmıştır. Çünkü söz konusu yapıların sistemi, sistemle ilişkiye giren özneleri edilgenleştirmektedir. Nitekim her sistem, onu kullanmayı arzulayanlara kurallar dayatır ve özneler bu kurallara sistemi kullanabilmek için belirli oranda boyun eğer. Bu durumda insanın muhatap olduğu her sistem, şayet sistemin sosyolojik bir mahiyeti var ise, birer sosyal kontrol enstrümanı olarak karşımıza çıkar. Literatürde tartışılan sosyal kontrolün felsefi-kuramsal temelleri burada ifade edilmektedir. İkinci bölümde sosyal kontrolün klasik enstrümanları yani özellikle klasik sosyologların işaret ettiği enstrümanlar incelenmektedir. Burada ise çalışmanın kendisine zemin bulduğu kavramsal çerçevenin özgünlüğü özel olarak vurgulanmaktadır. Üçüncü bölümde ise sosyal kontrolün klasik sosyologların üzerinde durduğu gibi sadece din, aile, siyaset, eğitim vs. gibi makro kurumlar-yapılar marifetiyle olmayacağı; dil, gösterge, sembol, duygu veya gramatik ve mikro yapılar vasıtasıyla da olabileceği ifade edilmiştir. Yapılan literatür taraması nihayetinde oluşturulan kavramsal ve kuramsal zemin, çalışmanın üçüncü bölümünde tematik örnekler üzerinden anlaşılmaya çalışıldığı için bu bölüm betimleyici bir okumayı teşkil etmektedir. Çalışma bir söylem analizi ve içerik çözümlemesi iddiasıyla değil, sosyal kontrolün mikro fenomenlerinin örneklendirilmesi ve betimlenmesi maksadıyla yapılandırılmıştır.

1. Dilsel Yapıların Özne Üzerindeki Tahakkümü

Sosyoloji literatüründe toplumsal yapının mahiyetine dair şimdiye kadar oldukça fazla bakış açısı ortaya konulmuştur. Yapılan her bir çözümlemenin kendinden önceki paradigmlar ile olan bağlantısı literatürde çeşitli düzeyde ana akımlar oluşturmuş, bu akımların içinden çıkan sosyologlar ya bir ekolün temsilcisi ya da bir ekolün büyük oranda eleştireni olarak fikirlerini serdetmiştir. Fakat son zamanların sosyoloji anlayışı içerisinde eğilimlerin birbiri içerisine girdiği, kendinden önceki paradigmların nispi eleştirisinin ve nispi kabulünün birlikte gerçekleştiği bir durum söz konusudur. Bu minvalde özellikle toplumsal yapının işleyişine, değişimine veya en genel anlamıyla onun muhtevasına dair ortaya atılan görüşlerin çatışma, düzen, işlev, mikro veya makro toplumsal çözümleme düzeyleri gibi bir dizi tematik unsurlarla hep beraber ifade edildiği görülmektedir. Bu noktada eğilimleri birleştirip sentetik bir kuram oluşturma çabası makro-mikro, yapı-fail, nitel-nicel gibi bir dizi dikotomik tartışmaların nispeten geride bırakılmasına neden olmuştur. Ritzer (2013) gibi isimler 1980'lerden sonra söz konusu eğilimlerin birleşmesini bir çeşit aşırılıktan uzaklaşmak isteğinin bir tezahürü olarak okumuşlardır.

Sosyolojide geleneksel anlamda toplumsal yapıların bireyler üzerindeki etkileyici, yönlendirici ve biçimlendirici yönüne atıfta bulunan bir kısım paradigmlar yapısalcılık, işlevselcilik veya yapısal-işlevselcilik kavramsallaştırmaları ile tarif edilmektedir. Fakat her ne kadar da yapısalcılar, tıpkı işlevselciler gibi (işlevselcilere çoğu zaman yapısal işlevselciler de denir) yapılar üzerine odaklansa da işlevselcilerin kastettikleri yapılar ile yapısalcıların kastettikleri yapılar aynı şey değildir (Ritzer - Stepnisky, 2014, 614-615). İlgilenilen yapının mahiyetinin farklılık arz etmesi, yapısalcılar ve işlevselciler (yapısal işlevselciler) bu noktada ayırmaktadır. Sosyolojideki yapısalcı görüş, toplumsal aktörlerin belirli bir toplumsal yapının üyesi olmasından

kaynaklanan bir dizi kurumsallaşmış eylemlerinin olduğunu, aslında birey öznesinin, özne olmak hüviyetinden büyük oranda yoksun olabildiğini, eyleyenlerin yapının karşısında birer robot mesabesinde olduğunu iddia (Poloma, 1993) ya da ima eden bir eğilimi yansıtmaktadır. Fakat Saussure gibi yapısalcılığın felsefi temellerini atan şahıslar, toplumsal yapıların da ötesinde, yapıları tamamen dilsel bir ifade olarak görmüşlerdir (Saygın, 2010, 11). Yapılara dil nazariyesi ile bakılmasının sebebi, dilin kendi içerisinde bir mantığının, sisteminin ve gramerinin olması ile alakalıdır. Burada konuşulan dil içerisinde nasıl ki cümle kurmanın kendine dair yasaları var ise toplumsal sistemin de kendisine dair bir kısım zorunlu olarak işleyiş kurallarının olabildiği vurgusu söz konusudur. Yani Foucault'nun da (2001, 140) ifade ettiği gibi doğası itibari ile gramerin hüküm koyucu olması gerekmektedir. Fakat burada özne, mutlak olarak gramere uyum göstermeyebilir. Nitekim özne olarak bireyin hem konuşulan dil sistemi üzerinde hem de toplumsal sistem üzerinde bir ihlal inisiyatifinin olması durumu, öznenin -determinist bir yasa mantığı ile- edilgenleştiğini iddia etmeyi olanaksız kılmaktadır. Nasıl ki cümle kuran birey devrik, kuralsız ve eksik cümle kurabiliyorsa bir dil olarak görülebilen toplumsal sistem karşısında da birey, kuralların ihlal edicisi olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra şekillenen sosyoloji literatüründe, klasik yapısal işlevselciliğin karşısına çıkarılan mikro anlayışlara dilbilimsel görüşler de eklenince sosyolojik yapısal işlevselcilikten, felsefi yapısalcılığa; felsefi yapısalcılıktan da post-yapısalcılığa doğru bir kayma gerçekleşmiştir. Fakat bugün gelinen noktada toplumsal yapıların birey tarafından üretildiği, bireyin yapıları nispi olarak değiştirme kudretinin olduğu, bunun yanında bireyin yapıların tahakkümü altına da girebildiği noktasında büyük oranda mutabakata varılmış gibidir. Yani 'toplumsal aktörler kendini üreten yapıları üretir' (Öğütler, 2013) şeklinde diyalektik temelde bir uzlaşma, bugünün baskın paradigmasını oluşturmaktadır. Fakat

Comte, Durkheim veya Parsons gibi klasik anlamda yapısal işlevselci anlayış serdedenlerin ötesinde bugün, insanları etkileme ve dönüştürme potansiyeli olan unsurların sadece toplumsal yapılar olmadığı dil, gösterge ya da dilsel özellikler gösteren daha mikro ölçekli toplumsal fenomenlerin de toplumsal aktörlere dışsal bir mahiyet teşkil edebileceği ifade edilmektedir. Yani göstergeler veya dilsel yapılar, hem kendi kendini karşılayarak hem de başka bir şeyin yerini tutarak (Levi-Strauss, 1994, 43-44) birey edimleri üzerinde etki sahibi olabilmektedir. Bu temel iddiaya göre mikro ölçekli dilsel yapıların kendi dışında bir anlamı ihtiva ettiği, toplumsal aktörler üzerinde dışsallaşmış ve şeyleşmiş birer etki bırakarak onları yönlendirmekte ve dönüştürmektedir.

Makro ölçekli toplumsal yapıların ya da fenomenlerin birey edimlerine olan tesirini ilk zamanlardan beri birer 'sosyal kontrol' aracı olarak görme eğilimde olan klasik sosyologlar, bu kontrolün ilkelerini, toplumsal yapının makro bileşenleri olarak görülebilecek hukuk, aile, din, eğitim ve siyaset gibi kurumlar üzerinden anlamaya çalışmışlardır. Özellikle modern hukuk, bu anlayışı baskın bir şekilde haklı çıkaracak vaziyettedir (Çakın, 2008). Hukukun yanında diğer toplumsal kurumların da çeşitli düzeyde birer sosyal kontrol mekanizması olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Söz konusu kurumların bireylere dayattığı ya da onları alıştırdığı bir dizi eylemler, kurumsallaşmış eylemler olarak kendisini okutmaktadır. Bunun içindir ki kurumlar, kurumsallaşmış eylemlerin icrasında - kavramların etimolojik akrabalığından da anlaşılacağı üzere- birer itki olarak görülmüştür. İlâveten klasik anlayışta bu kurumsallaşmış eylemlerin, bir dizi 'sosyal kontrol ve denetleme' mekanizmalarını da spontane olarak ortaya çıkardığı vurgulanmıştır.

Makro ölçekli kurumların-yapıların yanında mikro ölçekli yapıların da birey edimleri üzerinde etkilerinin olduğu yapısalci analiz tarafından etraflıca tartışılmıştır. En az din, aile veya ekonomi gibi makro yapılar kadar, dil ve göstergelerin de toplumsal hayatı

organize ettiği, bireyleri etkilediği ve birer sosyal kontrol işlevi gördüğü ifade edilebilir. Mesela insan iletişiminin temel gerekliliği mesabesinde olan sesli dil, bir sosyal kontrol işlevi sağlar. Bir toplumsal aktör sahip olduğu dilin imkânları dâhilinde düşünür ve düşünebildiği kadar eyleme geçer (Akçakaya, 2017). İnsanı öldürmek veya yaşatmak adına bilinen kelimeler, terkipler, semboller, söylemler, yazınlar, destanlar ya da hadiseler insanı öldürmeyi ya da yaşatmayı bireylere vaaz eder. İnsan öldürmek veya yaşatmak noktasında, gramerin ve dilsel kodların içselleştirilme dereceleri toplumsal aktörler olarak bizi başarılı ya da başarısız kılar. Yani dil, bir kontrol ve telkin aracı olarak karşımıza çıkar. Nitekim bunun içindir ki Deleuze ve Guattari, dile ilişkin bir takım geleneksel varsayımlar saptayarak dilin yerleşik modellerine itiraz eder. Bu yerleşik modellerden birisini, dilin iletişimsel bir yapı gibi kurgulanması doğurur. Sanki dil, bilginin bir öznenen diğerine basitçe aktarımıymışçasına, bu modeller içerisinde dilin iktidar ilişkileriyle bağlantısı görmezden gelinir. Gramerin politik yapısı tümüyle yok sayılır. Oysa onlara göre her ifade bir edimi tamamladığı sürece dil, bilginin aktarımından farklı olarak emir-sözcüklerin dağıtılması, dayatılmasıdır (Akt. Çalıcı, 2012, 15).

Göstergelerin dilsel yapılar ile aynı durumda olması, göstergelerin de birer telkin ve tavsiye işlevi ile kontrol mekanizmasına dönüşmesine neden olmakta ve gösterenler bir şekilde insan öznesine kurumsallaştırdığı eylemelerinden dolayı takahhüm kurmaktadır. Bu noktada bayrak, flama, kırmızı ışık, gibi göstergeler çeşitli düzeyde birer 'sosyal kontrol' mekanizmaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat burada Stevens'in (1999, 56-57) ifade ettiği gibi tahakküm kurucu unsurların yani dilsel, yapısal veya göstergesel unsurların, ne yapısalcılıktaki gibi mutlak ve mukadder bir etkisine ne de postyapısalcılıkta olduğu gibi bir yapı-sökümüne atıfta bulunmamak gerekir. Yapı-fail dikotomisinde bir taraf tutmaktan ziyade, zaman, mekan ve duruma bağlı olarak yapının veya failin pozisyonunu gözden geçirmek gerekir. Nitekim bu çalışma

için söz konusu tartışmanın uzunca yapılması, literatürün bir eksiğini kapatmaktan çok toplumsal çözümleme düzeylerinin daha önceki iddialarının benzer olarak yeniden ortaya koyulmasına hizmet edecektir. Burada, göstergelerin veya dilsel hususiyet barındıran fenomenlerin, toplumsal aktörler üzerinde en az makro ölçekteki toplumsal yapılar kadar etkisinin olabileceğini varsaymak, çalışmanın bundan sonraki kısmı için sosyal kontrol çözümlemesi adına bir hareket noktasını oluşturacaktır.

2. Sosyal Kontrolün Klasik Enstrümanları

Sosyolojinin en kadim tartışmalarından bir tanesini, toplumsal düzen ve dolayısıyla bu düzeni bozmak istidani taşıyan öznelerin “nasıl” kontrol edildiği veya dizginlendiği sorunsalı oluşturmaktadır. Bunun içindir ki sosyal kontrolün özsel olarak ne olduğundan ziyade, “ne vasıtası” ile gerçekleştirildiği tartışmanın temelini oluşturmaktadır. Bu çalışma için de söz konusu olan odak noktası, sosyal kontrolün tanımından ziyade nasıl gerçekleştirildiği ile ilgili olacaktır. Mezkur sosyolojik eğilimler sosyal kontrolün nasıl gerçekleştirildiğine dair çeşitli argümanlar üretmiş vaziyettedir. Öncelikle din, aile, eğitim, ekonomi, siyaset ya da hukuk gibi kurumlar sosyolojisinin alt parametrelerini teşkil kurumların, bir dizi kurumsallaşmış eylem telkinleri vasıtasıyla bu kontrolü sağladığı klasik sosyologlar tarafından vurgulanmıştır. Mesela Durkheim (2013, 38) kontrol mekanizması olarak ahlak ve eğitime merkezi bir önem atfederken bu kontrolün eksikliğini anomik durumla ifade eder (Karakuş, 2013,1). Marx ise (2011, 345) ekonomi kurumunun bu kontrol için başat bir faktör oynadığına işaret eder. Bunun yanında Weber (1999, 103) dine önemli bir denetim mekanizması olarak bakarken Simmel, (2014, 267-270) para gibi nesnel kültür öğelerini öne çıkarır. Ancak her bir düşünürün yer yer başka fenomenleri de ön plana çıkardığı görülmektedir. Esasında burada determinist bir bakış açısından ziyade genel olarak kurumların işlevsel manada göstermiş oldukları denetleme imkanlarına ve kabiliyetlerine

gönderme yapılmaktadır. Öte yandan farklı kurumların farklı şekillerde birer sosyal kontrol mekanizması olarak işlerliğinin olabileceği de klasik sosyologlar tarafından büyük oranda kabul edilmektedir.

Klasik sosyologların ötesinde mikro-bireyci düzeyde toplumsal çözümlene eğilimi olan Mead, Blumer ve Cooley gibi isimler sosyal kontrol mekanizmalarına ve enstrümanlarına daha az önem vermektedirler. Toplumsal yapıların birey üzerindeki egemen pozisyonunu pek kabul etmeyen bu eğilim, bireylerin kimi davranışlardan imtina etmelerini yine onların kendilik bilincine, benliğine veya en iyi haliyle psiko-sosyal şartlarına bağlamışlardır. Fakat bu isimler dışsal olan mevcut toplumsal kontrolü büyük oranda gözden kaçırmışlardır. Ancak öte yandan Comte, Durkheim ve Parsons gibi isimler, bu görüşün karşısında dikotomik cemaatin diğer tarafını teşkil etmişlerdir. Bu konuda ilk dönem Amerikan sosyolojisinde dikkat çeken Park ve Burgess gibi (2017, 108) isimler ise klasik esntrümanların yanında mit ve propaganda gibi söylemsel veya dilsel hususiyeti olan fenomenlerin insan güdülerini bastırmadaki önemine dikkat çekmiştir. İlk ve orta dönemler sosyolojisinin dikotomik tartışmalarının ötesinde bir tavır alan Adorno, Horkheimer, Marcuse ve Habermas gibi isimler ise sosyal kontrolün sadece kurumlar marifetiyle gerçekleşmeyeceğini, hatta geleneksel Marxsızmin iddia ettiği gibi ekonomik determinizmin, toplumsal yapı ve özne arasındaki ilişkiyi çözümlenemeyeceğini, çeşitli düzeylerde dile getirmişlerdir (Bottomore, 2013). Bunun yanında okul müntesipleri sosyal kontrol olgusunu kitle kültürü, kültür endüstrisi, eğlence, haz, medya gibi daha önce literatüre ciddi bir şekilde dahil edilmemiş bir dizi tematik unsurlar üzerinden okumuşlardır. Literatüre dahil edilen bu yeni sosyal kontrol enstrümanları, daha sonraları özellikle bir dizi siyasal mühendislik ve ideoloji çözümlenmelerinde önemli bir işlev görmüş (Magret, 2016, 87-90), hatta sosyal bilimler için bu fenomenler sosyal kontrolün geleneksel araçları kadar önemli bir alanı işgal etmeye başlamıştır.

Öte yandan birçokları için sosyal kontrol meşruiyetini ve gücünü toplumsal bilinçten alarak hem alt yapıların (tek tek kurumların) hem de genel (sosyal) yapının değerleri ve normları koruyan denetim mekanizması olarak görülmüştür (Yazıcı, 2014, 219). Fakat Marksistler ve çatışmacı anlayışı paylaşılanlar için kontrolün meşruiyeti ciddi bir şekilde tartışılmış ve çoğu zaman da bu kontrol meşru olarak kabul edilmemiştir.

Yine Frankfurt çizgisini devam ettiren bir anlayış içerisinde ele alınan internet fenomeni, son zamanların önemli bir sosyal kontrol alanı olarak okunmaktadır. Esasında özellikle internet kültürünün yaratmış olduğu yeni “dijital insan” tipi, bir kısım kontrol formlarının önemli oranda tahrif edilmesine neden olsa da yeni dijital normatif dizgelerin ortaya çıkışı, çeşitli düzeylerde birer kontrol unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır (Bağrıyanık, 2018). Burada da internette daha önce oluşmuş olan yapıya bireylerin dahil oluşu sanal da olsa, bir yapı-fail ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu noktada internet, sosyal kontrolün yeni bir enstrümanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yeni alan her ne kadar da var olan düzeni bozucu ve sökücü bir unsur olarak görülse de burada yeni bir toplumsallığın -sanal toplumsallığın- oluştuğunu kabul etmek gerekir. Nitekim sosyal medyanın bir simülasyon ve hipergerçeklik arz eden özellikleri olmasına rağmen, dışardaki toplumsal hayatın oraya da yansıdığı, sosyal medyada da olsa özgürlük alanının sınırlandırılabilirdiği bilinmektedir. Bu özgürlük alanını sınırlayan şeyler hem dijital olmayan dünyadan gelen uyarıcılar ile hem de dijital dünyanın bizzatıhi kendi yapısal hüviyeti dolayısıyla gerçekleşebilmektedir.

3. Sosyal Kontrolün Dilsel Enstrümanları

3.1. Semboller

Sosyal kontrolün mikro enstrümanları incelendiği zaman karşılaşılabilecek ilk alan, sembollerin² oluşturmuş olduğu anlamsal haledir. Çünkü bir kısım sosyologlar sembollere gündelik hayatın bir anlamlılık üzerinden oluşmasına katkı sağlayan temel enstrümanlar olarak bakmakta, gündelik hayatın inşa edicisi olarak yaklaşmaktadır (Akçakaya, 2017, 23-24). Bu noktada kimi sembollerin bireyleri belirli eylemlilik haline sevk ettiği bilinmekle beraber, kimisinin de belirli eylemlilik hallerinin icrasının önünde doğrudan ya da dolaylı olarak bir set olduğu görülmektedir. Mesela, dini bir sembol olarak algılanabilecek sakal, kişilerin üzerinde bir denetim unsuru olabilir. Sakal bırakan müslüman bireyin bir kısım eylemlilik hallerinden imtina etmesi ya da sakalından dolayı icbar edilmesi, kınanması veya başka hallerle eylemlerinin yönünün dışsal olarak tayin edilmesi; ‘sembolleşen kılları’ başlıca bir sosyal kontrol aracı haline getirebilir. Çünkü bu noktada “müslümanın görevi sadece çevresine mesaj iletmek, göndermede bulunmak değildir. Beden onun için sadece

² Sembol kavramı burada klasik manada kullanılmamıştır. Mesela, sembol ve gösterge kavramları zaman zaman birbirinin yerine kullanılabilen ve birbirinin yerini alabilen kavramlardır. Hem sembolün hem de göstergenin ortak yönü kendilerinin dışında bir anlamı üstlenmeleridir. İki kavramı birbirinden farklı kılan husus ise göstergeler çoğu zaman nesneleşmiş öğretilerin temsiliyetini taşıyor iken semboller, göstergeleri de içine alabilen geniş anlam bütünlüklerine sahip nesne, eylem, tavır ve sözcükleri içerebilir. Bunun yanında imge/imağ, metafor, alegori gibi kavramlar da sembol ve göstergenin yerini tutabilmektedir. Mesela, bayrağın üstlendiği değer için sembolik anlam, herhangi bir markanın değerini üstlenen logo için göstergesel anlam, masumiyetin ifade edilmesi adına sembolikleştirilen çocuk için imgesel anlam, bir anlatımı/sözcüğü onun yerini tutabilecek başka bir anlatım/sözcük ile temin etmeye metaforik veya alegorik anlam denilebilir. Tüm bu kavramlar birbirinden ince nüanslarla ayrılabilen, zaman zaman da birbirinin yerini tutabilmektedir. Esasında birbirinin yerine geçebilen bu kavramları en geniş muhtevaya sahip olması dolayısıyla sembol kavramı üzerinden karşılamak bu çalışmanın anlaşılır olması bakımından önem arz etmektedir. Onun içindir ki burada ‘sembol’ kavramı gösterge, imge, metafor ve alegori kavramlarını içine alacak şekilde kullanılacaktır.

üzerinde bir takım işaretlerin taşındığı bir manken değil deneyimlenmesi gereken bir varlıktır. Beden Müslüman'ın iş ve işlemlerinin bütün maddî/fiziki boyutuyla ayrılmaz bir parçasıdır" (Çil, 2017, 94). Aynı örnek, üzerinde haç taşıyan dindar bir hristiyan için de geçerli olabilir. Esasında bedenün veya beden üzerine eklenmiş nesnelere sembolik formları, ideolojik ve dinsel olarak farklı düzeylerde birer sosyal kontrol aracı olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bir başka örnek ise selam vermek üzerinden ifade edilebilir. Selam, dini muhtevasının da ötesinde bir çeşit dilsel bir sözleşmeyi içermektedir. Selam veren kişi muhatabına dosthane bir yakınlık teklifinde bulunur. Selama mukabele edilmesi demek, bu teklifin büyük oranda kabul gördüğü anlamına gelir. Dolayısıyla sembolik bir halleşme olan selam vermek eylemi -tıpkı tokalaşmakta olduğu gibi- kişiler arasında olası çatışmaları minimize ederek çeşitli oranlarda bir sosyal kontrol işlevi görebilir.

Sembollerin doğrudan birer sosyal kontrol sağlamasının yanında bir de dolaylı olarak sağladığı sosyal kontrol işlevleri söz konusudur. Çünkü semboller, nominalist düzeyde de olsa bir öğretilere dayandırılır ve öğretiler telkinlerinin iletilmesinde bir aracı olur. Burada sembol önemsiz olarak görülebilecek bir muhtevaya sahip olsa bile dayandığı öğretinin önemi, sembolü önemli kılabilir. Mesela, normal şartlarda bir kıyafet üzerindeki cebin veya düğmenin niteliği, niceliği veya muhtevası gayet önemsiz olabilir. Ancak bir hakim cübbesinin cepsiz ve düğmesiz olması modern hukuk öğretisinin sembolik bir tezahürü olarak hayati görülür ve bu cübbe, modern hukuk öğretisinin vaaz ettiği bir kısım argümanları hukukçulara vaaz eder. Böylece cübbenin süregelen hatırlatma işlevi, hukukçuları nasihatler marifeti ile yapılandırır. Bu tip nasihatler, sapkın olmak istemeyen bireyler/hukukçular üzerinde bir bağlayıcılığa sahip olmaya başlar. Rüşvet alınmaması ve bağımsız olması gerektiği noktasında doktrinleri olan modern hukuk öğretisi, bu doktrini, hukukçular üzerindeki nesneyi sembolleştirerek onlar için sürekli anımsatır. Ancak burada sembolik denetimin birey üzerindeki

bağlayıcılığı, söz konusu bireyin kendi sosyo-psikolojik yapısı ve ahlaki konumlanışı ile de yakın bir ilişki içerisindedir.

Sosyal kontrolün olmadığı ya da düzenin ihlal edildiği durumları sapkınlıkla ifade eden kişiler (Günşen İçli - Burcu, 1993), burada sapkınların ortak yönlerinden birisi olan sembollerini itibarsızlaştırma tutumunu çoğu zaman gözden kaçırmaktadırlar. Gerçekten de sapkınlık, önemli ölçüde sembollere karşı direnç ile yakın bir ilişki içerisindedir (Goffman, 2014). Makro yapısal örgütlenmelerin telkinleri kadar, mikro ölçekli sembollerin buyruklarını da ihlal eden sapkınlar, birer sosyal kontrol mekanizması olan sembollerini itibarsızlaştırabilmekte ve basitleştirebilmektedir. Hatta bu durum bazen altkültür gruplarında da görülebilmektedir (Yaman, 2013). Bu guruplar sembolik ve imgesel bir unsur olan giyim kuşamlarında dahi farklı yönelimlere sahip olabilirler (Akçakaya, 2017, 77). İlâveten sapkınlar sosyal kontrolün veya sembolik kontrolün baskısından müstakil olarak da toplumsal alan içerisinde var olabilmektedirler. Bu sembolik kontrol pedagojik bir süreci ihtiva etmekle beraber (Bernstein, 1996, 11) sosyalleşme ile yakın bir ilişki içerisindedir. Semboller toplumsallaşma sürecinde bireyin bilişsel evrenini ve kültürel algısını belirlediği için (Akin, 2011, 127-128) bireylerin bir özne olarak kendisini kontrol etmesi gereken durumlar ya da hangi enstrümanın hangi kontrolü sağlamakla memur olduğunun bilmesi, bu süreç içerisinde öğrenilmektedir.

Sosyal kontrol bağlamında sembol ve sembolün farklılaşmış versiyonları olarak değerlendirilebilecek fenomenler literatürde doğrudan ele alınmamış olsa bile sembollerin toplumsal hayatın organize edilmesindeki yapıcı gücü, şimdiye kadar çok kez vurgulanmıştır. Bu noktada “Sosyal Kontrol” temasının sembol ile olan irtibatına kısaca değindikten sonra söylemlerin sosyal kontrol ile olan irtibatına değinmek bu çalışma için daha makul olacaktır. Çünkü sembollerin yapılandırıcı gücü literatürden dolaylı olarak

çıkarılabilecek bir husus olarak karşımızda olmasına rağmen, söylem ve onun alt parametresini teşkil eden mahalle baskısı, beddua, marş ve slogan gibi fenomenler yerli literatürde sosyal kontrol bağlamında daha önce bütünlüklü olarak ele alınmamıştır.

3.2. Söylemler

Sosyal kontrolün semboller üzerinden icra edilmesi, eyleme veya nesneye dökülmüş olan bir dilsel yapının birey üzerindeki tahakkümüne işaret eder. Fakat öte yandan dilsel yapılar içerisinde iletişim kurulmasına hizmet eden konuşma ve yazma dili de sosyal kontrolün önemli unsurları olarak karşımıza çıkar. Dilin bu işlevselliği üzerinde bazı düşünürler büyük oranda mutabakata varmışlardır. Yine dilin farklı görünümleri olarak karşımıza çıkan bir sosyal kontrol enstrümanı vardır ki, burada mikro enstrümanlar diyerekten ifade edilen hususlar içerisinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu enstrümanlar mahalle baskısı, beddua, marş ve slogan gibi farklı formlar ile karşımıza çıkabilmektedir. Şüphesiz bu başlıklar çoğaltılabilir ya da azaltılabilir. Ancak bunlar, en geniş haliyle söylem kavramsallaştırması altında ifade edilmeli ve alt başlıkları ile birlikte ele alınmalıdır. Çünkü Foucault'nun da değindiği gibi "söylem tek başına değil, birlik halinde ve üretimi ile birlikte çözümlenebilir hâle gelmektedir" (Demir Güneş, 2013, 57). Özellikle Foucault'dan sonra söylem, çağdaş düşüncenin son zamanlardaki temel ilgi odağını teşkil etmeye başlamıştır (Uçan, 2002, 49). Bu ilgi odağı söylemlerin üst kavramsallaştırmasını "dil" üzerinden yapmak gibi bir netice ile sonuçlanmıştır. Dil, aynı zamanda bir yapı olarak görülmüş ve hatta bunun karşısında yapılar da dil olarak düşünülebilmıştır. Burada toplumsal yapının gramer mantığından dolayı dile indirgenmesi ciddi olarak eleştirilse de (Ritzer - Stepnisky, 2014) dillerin yapılandırıcı gücüne yapılan göndermeler, temel olarak dil çalışmalarını anlamlandırmak noktasında önemli bir varsayım olarak kendisini ortaya koymaktadır.

Söylem konusunda en ciddi çalışmaları olan düşünür Foucault'dur. Hatta Foucault söylemi, metodolojik olarak farklı eğilimlere sahip olduğu dönemlerde dahi sorunsallaştırmış (Demir Güneş, 2013, 56) ve kendi düşüncesinde hayatının sonuna kadar ona merkezi bir önem atfetmiştir. Ona göre söylemin düzenli oluşumu, bazı koşullarda ve belli bir noktaya kadar denetim yollarını bütünleştirebilir (Foucault, 1987, 60). Bunun yanında din, aile, erk gibi makro ölçeklerde incelenen denetim teması söz konusu kurumların söylemleriyle yakın bir ilişki içerisindedir. Hatta burada bazen söylem, neşet ettiği kurumun önüne geçebilir, kurumun kendisinden daha fazla bir şey olabilir. Bu durum Simmel'in, insanın daha fazla yaşam için ürettiği ve sonradan yaşamdan daha fazla bir şey olarak algıladığı nesnel kültür kavramıyla önemli benzerlikler gösterir (Simmel, 2009). Foucault'ya göre (1987, 23) söylem üretimi daha önceden erk tarafından denetlenmiş, ayıklanmış ve örgütlenmiştir. Yani söylem, şeyleşme sürecine girmeden önce denetlenir, ona çekidüzen verilir. Söyleme karşı takınılan bu denetimci tavır, denetleme işlevine sahip bir fenomenin denetimden geçirilme süreci ile alakalıdır. Mesela bireyler üzerinde denetim sahibi olan dini söylemlerin yönünün tayin edilme arzusu, 'denetçinin denetlenmesi' olarak okunabilecek niteliktedir. Foucault'ya göre söylem üzerindeki bu denetçi güç iktidardan başka bir şey değildir. Fakat burada onun iktidar nitelemesi, norm'al olarak işaret edilen genel bir erkin varlığı ile alakalıdır ve sıradan siyasal iktidarların ötesinde bir şeydir.

Söylem/dil/yapı, insan öznesinin eylemlilik haline belirli oranda tesiri olan, onu yönlendiren ve biçimlendiren bir fenomen olarak okunabilecek mahiyeti haizdir. Hatta söylem, belirli oranda iktidar unsurlarının ya da normatif unsurların telkinlerini içselleştirme yoluyla eylemin denetlenmesi olarak da görülebilir. Bu noktada söylem, baskı ve kavga sistemlerini, öznenin kavramsal haritasını şekillendirmek marifetiyle oluşturmaktadır. Foucault (1987, 24) söylemi sadece kavgaları ve baskı sistemlerini oluşturan-

açıklayan bir şey olarak görmez. O, aynı zamanda söylemin ele geçirilmesi arzulan bir unsur olduğuna da dikkat çeker. Söylemin bütün iktidarlar ve sosyal kontrol işlevi sağlama iradesine sahip olan kurumlar için sahip olduğu bu önem, çağlar boyunca sürekli olarak onun üzerinden bir iktidar mücadelesi verilmesine neden olmuştur. Bunun içindir ki özellikle politikacılar, propaganda sürecinde inşa edilen söylemi, muhataplarının zihnine, onları sürekli bombardıman altında tutarak, ideolojik klişeler suretiyle zerk eder (Zijderveld, 2010, 117). Bu durum bir kısım sendika, STK ve baskı grupları için de büyük oranda geçerlidir. Çünkü söz konusu kurumların öncelikli olarak kendi içerisinde bir birliğe ve dışardakilere karşı da ikna edici bir paradigmaya ihtiyacı vardır. Bu noktada söylemin kendisini bir birlik olarak göstermesi (Demir Güneş, 2013, 59), onu sahiplenenler nezdinde de bir birlikteliğin parçası oldukları hissiyatı doğurabilmektedir. Bunun içindir ki kurumsallaşmış yapılar, herhangi bir alanda mücadele vermeye niyetlendiği zaman, grup içinde ve grup dışında en etkili ikna etme yolunun, söylemlerini gündemde tutmaktan geçtiğini bilmektedirler.

Siyaset kurumunun söylem enstrümanları geniş çerçevede değerlendirildiğinde doğrudan retorik teması ile karşılaşmaktadır. Çünkü retorik başlıca amacı muhatap olunan kişilerin-grupların ikna edilmesidir (Chatman, 2008, 212). Burada birçok siyasi söylem de retorik ile aynı amacı paylaşmaktadır. İlaveten söylem, nesneleşmiş sembol gibi dış dünyada anlatıların sadeleşmiş ve cisimleşmiş hali değil, anlatıların sözlü olarak geniş şekilde ifade edilmiş halidir. Bu durum haliyle makro veya mikro olarak bir toplumsal düzenin, talebin veya ütopyanın sözelleştirilmesi ile yakın bir ilişki içerisindedir. Bunun yanında söylem, bir takım gruplar, cemaatler ve toplumların kendine özel kavram haritalarının sözelleştirilmiş halini de ihtiva etmektedir (Rifat, 1998, 83). Söylemin alt başlıkları altında değerlendirilebilecek sloganlar (Aydemir, 2006, 1), marşlar, beddualar gibi çeşitli biçim ve üslup ile sözelleştirilmiş dilsel enstrümanlar, genel olarak söylem kavramının çatısı altında

anılabılır. Bu durum söyleme, bir 'dilsel çatı' olma özelliği getirmektedir. İster konuşulan söylemde olsun isterse de yazılı söylem düzeyinde olsun, hiçbir öge kendinde bulunmayan başka bir ögeye gönderme yapmadan gösterge olarak işlev göremez (Derrida, 1994, 49). Bunun içindir ki söylem bireye ulaştığında, söylemin özünden ziyade gönderme yaptığı, yerini tuttuğu ve şeyleştirdiği unsur birey tarafından dikkate alınmaktadır. Bu sürecin nihayetinde birey ister istemez etkilenmekte ve dönüştürülmektedir.

Sosyolojik literatürde son zamanlarda dikkaç çekildiği gibi söylemlerle irtibatı olan fenomenler olarak görülen ideoloji, din, marş, slogan gibi bir kısım baskı, denetleme ve kontrol mekanizmalarının telkinlerine olan teveccüh azalmıştır. Bu durum kolektiviteye olan teveccühün azalması ile yakın bir ilişki içerisindedir. Genel olarak postmodern bireyin durumu ile ilintili olan bu gerçeklik, anlatıların/söylemlerin -özellikle de meta anlatıların/söylemlerin- modern zamanlara nispetle oldukça geçerliliğini kaybetmesi ile ilişkilidir. Lyotard'a göre (1994, 84) sorgulayıcı olup bütünlüğünü kaybetmeyen istisnai metasöylemleri nadir olarak üniversiteler üretmektedir. En azından o, söylem noktasında üniversitelere nispeten farklı bir rol biçmektedir. Fakat ne var ki bilimsel söyleme olan teveccüh de -özellikle sosyal bilimler- eskisi gibi yoğun değildir. İnsanlar bilim adamlarını sapkınlar olarak görme eğilimine sahip olabilmektedir. Öte yandan sapma olarak etiketlenen belirli davranış kodlarının daha yaygın bir şekilde görünür olması hem makro hem de mikro sosyal kontrol mekanizmalarının tesirinin azaldığını göstermektedir. Bu durum postmodernizm olarak ifade edilen bir kısım toplumsal değişim ile yakın bir ilişki içerisindedir.

Bugünün toplumsal aktörü özgürlük anlatılarının tesiri altındadır ve görünürdeki sosyal kontrol mekanizmalarını eskisine nispetle daha fazla reddedebilmektedir. Fakat öte yandan bu reddedişin yanında sosyal kontrol mekanizmalarının bir form

değişikliğine giderek, birey üzerinde halen etkili olabildiği de görülmektedir. Özellikle Frankfurt Okulu temsilcilerinin dile getirdiği üzere bir kitle kültürü ve endüstrisi marifetiyle bu kontrol devam etmektedir. Kontrol mekanizmaları sadece çok yeni formlar ile görünür olduğundan, bunları saptamak biraz güçleşmiştir. Fakat burada sosyal kontrolün mikro fenomenleri olarak işaret edilen dilsel mahiyeti haiz fenomenler de eskisine oranla işlevini yitirmeye başlamış ya da geleneksel bir mahiyet arz eder olmuştur. Nitekim üzerinde sıklıkla vurgu yapılan bir husus vardır ki “değer-yitimine uğrayan en önemli kavram dil kavramıdır” (Çev. Önsözü, Derrida, 1994, 15). Bu durum postyapısalcılığın işaret ettiği yapısökümünün daha ilerisinde karmaşık bir hal almaktadır. Fakat yine de söylemin ve onun farklı formlarının birey üzerindeki etkisini tamamen yitirdiğini söylemek imkansızdır. Bu noktada marşlar, sloganlar ve mahalle baskısı olarak ifade edilen bir kısım tematik unsurlar nispi veya tedrici olarak halen biçimlendirici özelliğini korumaktadır.

3.2.1. Marşlar

Modern zamanlarda özellikle siyasal söylemin en önemli formlarından birisi marşlardır. Çalışmanın başında İsmet Özel'in şiirinden alıntılanan kısım esasında marşların hem Özel'in imgesi için hem de çağdaş felsefe tartışmalarındaki konumu için yerini ortaya koymaktadır. Marşlar gerçekten de özellikle ideolojik telkinler vasıtasıyla insan imgelemine belirli bir rota çizmektedir. Bu rota haliyle belirli bir güzergahı ve o güzergahtan sapmamayı imlemektedir. Yani zihinleri kontrol eden fenomenler olarak karşımıza çıkan marşlar, önemli ölçüde birer sosyal kontrol aracına dönüşmektedir. Toplumsal grupların olağanüstü dönemlerde daha da bir önemli gördüğü kolektif bilinç, marşlar vasıtasıyla perçinlenmektedir. Nitekim marşların dile getirilişi daha çok olağanüstü dönemlerde veya grubun kendisini tehlike altında hissettiği dönemlerde gerçekleşmektedir (Özel, 2016). Söz konusu dönemlerde marşlar grubun bütünleşmesine, hedeflerini ve

anlatılarını netleştirmesine hizmet etmektedir.

Marşlar her şeyden önce müzik içerisindeki bir sanat formudur. Bu noktada sanat ve insan arasında kurulan bağın niteliği ne ise marşlar ile insan arasındaki bağın niteliği de benzerlik taşır. Ancak bir kısım sanat formlarının hitap ettiği duyguların değişiklik arz edebilmesi, yani kişi üzerindeki izlenim ve etkinin formlara hasredilen özelliklerinin olması, sanat dalları arasındaki farklılaşmanın ve uzmanlaşmanın temel sebebi olarak gösterilebilir. Her sanat dalının insana dair özgün bir vaadinin olması, form ve insan arasındaki bağın mahiyetini açıklamak için önemli bir ipucudur. Bu noktada marşların özgünlüğü; coşturmak, hatırlatmak ve kolektiviteye dair vurgu yapmak için tasarlanmış şiirler veya müzikler olmasından kaynaklanmaktadır. Mesela, Birekul (2015, 91-92) islami ve sosyalist eğilimlere sahip marşlarda 4/4'lük ritimlerin yanında nihavent ve kürdi makamların ortak olarak kullanılmış olmasına dikkat çeker. Bu makamların ortak yönü; güç, kuvvet, cesaret ve ferahlık verici özelliklere sahip olması ile ilgilidir. Farklı dünya görüşüne sahip sanatçıların form açısından benzeşmesinin ya da coşturucu ritimler ve makamlar kullanmasının temel nedeni, izleyicilere/dinleyicilere aşılacak istenen protest tavrın, coşkunluk arasında daha kolay verilebilmesinden kaynaklanmaktadır.

İnsanı yönlendirmek noktasında marşların hem emir kipleri marifetiyle kontrolü sağlayabildiği hem de öğretinin aktarımı için yapılan durum tespiti, açıklama veya naif telkinler ile kontrolü gerçekleştirebildiği görülmektedir. Mesela, olağanüstü bir zamanda yazılmış İstiklal Marşı'nın "korkma" şeklinde başlaması, korku duygusunun yer, zaman, mekân ve ahlak eksenli meşruiyetini tartışmaya açabilmektedir. Bu durum İstiklal Marşı'ndaki öğretiyi içselleştirmiş veya içselleştirmesi gereken birey için doğrudan sosyal kontrol unsuru olarak karşımıza çıkabilmektedir. Öte yandan aynı marş içerisinde:

“Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.

Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!”

Şeklinde bir dizenin olması, marşın muhataplarına hürriyetin korunmasının bir ödev olduğu noktasında, bir bilinçlilik hali yüklemektedir. Burada hür yaşanması gerektiği noktasında telkin dolaylı olarak verilmiştir. “Ben hür yaşadım, seninle ben aynı olduğumuza göre sen de hür yaşamalısın” iması söz konusu olmaktadır. Nitekim yazarın yaşadığını ifade ettiği hürriyet hususu, okur tarafından öncelikli bir varsayım olarak kabul edilmektedir. Sonrasında metnin öğretisini içselleştiren ve yazar ile bağ kuran bireyler, hürriyetin kaybedilmemesi için sosyal olanın yönünün tayin edilmesi gerektiği noktasında, dolaylı olarak hassasiyet geliştirebilmektedirler. Marşların emir kipleri ve telkinler ile gerçekleştirmiş olduğu doğrudan ya da dolaylı sosyal kontrol, aşağıda iki ayrı örnek üzerinden de incelenebilir. “İmam Hatip Marşı” olarak yazılan marşlar, aynı başlık altında yazılsa da içerikleri farklıdır. Fakat başlıktan ziyade iki marşı ortak kılan en önemli husus emir kiplerine ve telkinlere yer verilmesi ve şüphenin yer almamasıdır.

İmam Hatip Marşı (1)

İlerle yürü sen durma hiç korkma Haktan ilham alır yolda yürürsün

*Zulmet senin için bir küçük lokma karanlık her zaman nura
bürünsün*

İşte nesl-i ati seni bekler koş acacaksın tek tek fetih yılları

Gir artık gönüllere muştularla coş şefkatle açılsın rahmet kolları

(Yüncüoğlu, 2018)

Taner Yüncüoğlu'nun yazmış olduğu bu marşta “ilerle”, “yürü”, “durma”, “korkma”, “koş”, “coş” gibi fiil mastarlarının olması, marşın

muhataplarına doğrudan telkin vasıtasıyla -belki de gönüllülük esasında dayalı- bir kontrol aşlamaktadır. Fail, bu fiilleri icra etmesi durumunda ilham alacak, yolda yürüyecek, nura bürünecek, nesl-i ati onu bekleyecek, fetih yılları gelecek ve ona rahmet kolları açılacaktır. Fiiller arasındaki bu sebep-sonuç ilişkisi muhatapları, arzu ettikleri şeyleri elde etmek için söylenenlerin yapılması gerektiği noktasında hassaslaştırabilmektedir. Fakat her marşta bu kadar açık bir şekilde emir kipi bulunamayabilir. Yukarıda ifade edilen emir kiplerinin dışında bir de dolaylı telkinler söz konusudur. Bunun için Grup Selika'nın seslendirdiği diğer "İmam Hatip Marşı" adlı marşın bir kısmına bakılabilir.

İmam Hatip Marşı (2)

Biz imam hatip lisesi öğrencileri,

Bu cennet vatanın gerçek sahipleri

Her karış toprağında şehitler kanlarıyla

Sulanan bu vatandan, bâtılı kovacağız

(Grup Selika, 2018)

Görüldüğü gibi bu marşta tek bir fiil var ve doğrudan emir kipi de mevcut değildir. Fakat fiillerin ötesinde çeşitli düzeylerde birer telkin söz konusudur. "Vatanın gerçek sahipleri" vatanın muhafazasını imler iken "bâtılı kovmak" vurgusu mücadele için bir rota çizmektedir. Fakat öte yandan yazar gizli fiilleri de okuyucuya bir şekilde hissettirebilmektedir. Çünkü her cümlenin içerisinde belirli oranda fiilimsi diye nitelendirilen fiil izleri söz konusu olabilmektedir. Mesela, bazı dil teorilerine göre bütün fiil masterları "olmak" fiili üzerine bina edilmiştir. Hem ontolojik bir anlamlandırmanın ilk basamağı olması dolayısıyla hem de bütün cümlelerin içerisinde gizil olarak var olması dolayısıyla "olmak" fiili,

dilin işaret etme ve anlatma gücünü üstlenen hayati bir fiildir. Gerçekten de ilkel dillerde olmak fiili en yaygın fiillerden bir tanesidir (Foucault, 2001). “Olmak” fiili bütün cümlelerin içerisinde gizlidir. Dil profesyonelleştikçe sadeleşmek ve analitik bir gramer mantığına bürünmek zorunluluğu taşıdığı için “olmak” fiili atılabilmektedir. “Ben geldim” yerine “ben gelmiş oldum” demek; “ben acıktım” yerine “ben acıkmış oldum” demek; “o beyazdır” demek yerine “o beyaz olmuş demek”, esasında aynı mantık örgüsünün bir ürünü olarak görülebilir. Dolayısıyla yukarıda fiil bildirmeyen cümlelerin içerisine de bolca fiil eklenebilir bu şiir aşağıdaki şekli ile anlaşılabilir.

Biz imam hatip öğrencileri olmuşuz

Bu cennet vatanın gerçek sahipleri olmuşuz

Her karış toprağında şehitler kanlarıyla

Sulanmış olan bu vatandan, batılı (elbet) kovacağız

Marşların özne üzerindeki bu rahatlatıcı ve yol gösterici işlevinin yanında insanı sığlaştıran, mensubu ve iltisakı olduğu dünya görüşünü basitleştiren, sıkıştıran ve onu dar bir muhayyile üzerinden hakikat kavrayışına sevk eden bir yönünün olduğu da söylenmelidir. Sosyal kontrolün hayati önemi bir tarafa, marşların bu noktada iptidailik göstergesi olarak da algılanabildiği yukarıda ifade edilmiştir. Farklı imgelem ve amaçları paylaşan terör örgütlerinin marşlar noktasında bir hassasiyet gösterdiği, militan devşirme ve eldeki militanların gruba bağlılığını artırma amacıyla sürekli marşlar bestelediği bilinmektedir. Bu durum marşların genel toplumsal uyum açısından yapıcı olduğu kadar yıkıcı gücüne de işaret edebilmektedir.

3.2.2. Sloganlar

Marşlara benzer bir şekilde sloganlar da aynı tekniklerle normatif bir dizgeyi oluşturabilmekte, grup bütünleşmesini ve

kontrolünü sağlayabilmektedir. Ülgener'e göre (2006, 615) sloganlar kaderimize hükmetmekte ve bizi tutsağı altına almaktadır. Ancak marşlar ve sloganlar arasında dikkat çekici bir fark vardır. Marşlar daha çok geçmişin olağanüstülüğünden yola çıkıp grubun belirli bir hikayeyi içselleştirmesine hizmet ederken, sloganlar geçmişle pek ilgilenmezler. Yine aynı doğrultuda marşlar gibi kolektif şuurun pekiştireci ve yeniden inşa edicisi olarak karşımıza çıkan sloganlar, daha basma kalıp ifade ile grup üyelerini dizginlemektedir (Zijderveld, 2010). Sloganlar en basit ifadeyle "kafa rahatlığına" hitap eden, kişilere "kendilerini nasıl hissedeceklerine" dair telkin veren ifadelerdir (Ersoy, 2014, 55-57). Daha çok siyasi, ekonomik ve dini örgütlenmelerin dile getirdiği bu ifadeler, belirli oranda bir sanatsallık ile kitlelerin duygularına hitap edebilmektedir. Nitekim burada söylemin, retoriğin ve dilin sanatsallığı sosyal kontrol mekanizmasını inşa eden kurum ve kişiler tarafından göz önünde bulundurulmuş önemli bir nüans olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında afişler, fotoğraflar ve gösterge niteliğinde olan fenomenler de önemli ölçüde bir kontrol mekanizması olarak işlev görebilmektedir. Burada sloganların da ötesinde afişler, özellikle eğitim seviyesi düşük bireyler için birer kontrol mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır (Alkoç, 2017, 15).

Sloganlar da marşlar gibi hem olumlu hem de olumsuz işlevlere sahip olabilirler. Olumlu olarak grup içerisindeki bireylerin etkileşimine, bilgilendirilmesine (Baton, 1999) ve grup ile birey arasındaki bağların güçlendirilmesine hizmet edebilir. Öte yandan çeşitli ticari kuruluşların pazarlama açısından beklentilerine cevap verebilecek niteliktedir (Ersoy, 2014). Fakat bilinçli ve sistemli bir şekilde sloganlaştırılan unsurlar bireyin anlam halesini, içinde yaşamış olduğu topluma özgü değerleri ve kavramları kullanarak yönlendirir ve sınırlandırır (Aydemir, 2006, 2). Bu yönlendirme durumu belirli oranda bireyleri bir sığına sevk ediyorsa -ki bunun çoğu zaman böyle olduğuna inanır- sloganlar kitle kültürünün topluma karşı yönelttiği en tehlikeli silah olabilir.

Foucault sosyal bilimlerin normalleştirici/normlaştırıcı bilgileri toplumsal hayat içerisinde dolaşıma sokmak marifetiyle modern toplumda insan davranışını kontrol altına aldığı üzerinde durur (Atilla Demir, 2009, 2). İlâveten Foucault, öznenin beden üzerindeki estetik tasarrufuna yapılan normlaştırıcı baskılara da değinir. Yani belirli estetik normlar, sürekli olarak özneye dayatılmaktadır. Fakat estetiğin dayatılması bir tarafa, insanın güzeli sevmek, onun himayesi altına girmek, güzele karşı edilgenleşmek gibi de bir istidadı söz konusudur. Güzeli sözlerin bir terkibi olarak görülebilecek sloganlar da bu noktada insanı kendi himayesi altına almakta, onu dönüştürüp edilgenleştirmektedir. Bu dönüşüm ise büyük oranda sosyal kontrol ile sonuçlanmaktadır. Bu kontrolün estetiği ve mahiyeti için aşağıdaki örnekler incelenebilir. Dikkatli bakıldığında bütün sloganların en temel ortak yönü öznenin bir yerlere çağrılması ve ona yol gösterilmesidir. Sloganların yanına parantez içinde yazılan yorumlar gibi onlarca farklı yorum bu çağrılmayı destekleyebilir.

- Kirlenmek Güzeldir / OMO (sen de kirlen)
- Dizi ATV'de izlenir / ATV (sen de izle)
- İyi giyinmek herkesin hakkı / LC Waikiki (sen de giyin)
- Her eve lazım / ARKO (sana da lazım) (maksatgelisim.blogspot.com)
- Durmak yok yola devam / AK Parti (oy vermeye devam et)
- Hayır'da hayır var / CHP (hayır oyu ver)
- Önce ahlak ve maneviyat / AGD-Milli Görüş (önceliğimize hak ver)
- Haydi, Türkiye'm ileri / DYP (sen de ilerle)

- 5 yıl daha limon gibi sıkılmak mı istiyorsunuz? / SHP (sıkılma artık)
- Futboldan ofsayt kalkacak / LDP (özgürlüğe gel)
- Paranın saltanatı varsa halkın TKP'si var / TKP (halktan biriysen buraya gel)

(www.internethaber.com)

Yukarıdaki sloganların bir diğer ortak yönü de hiçbirisinin derinlikli bir anlama sahip olmayışıdır. Toplumun bütün kesimlerinin üzerinde şüpheye yer bırakmadan anlaması beklenen bu gibi kalıplar, Ülgener'e göre (2006, 618-619) akıl ve mantığa değil duygulara hitap eder. Bunun yanında Ülgener sloganları, edebi pespayelikler olarak görme eğilimini de taşımaktadır. Yani estetikle arasındaki geniş mesafeyi vurgulamaya çalışmaktadır. Ancak ne var ki genelde duygulara hitap eden bir edimi büyük ölçüde estetikten yoksun olarak görmek, tutarlı bir bakış olmayabilir. Nitekim kitlelerin sloganlardan imge yüklü bir şiirsellik beklemedikleri bilinmektedir. Ancak sözlerin fonetik olarak dile yatkınlığı da slogan üreticileri tarafından çoğu zaman dikkate alınmaktadır.

3.2.3. Mahalle Baskısı, Dedikodu ve Beddua

Türk sosyolojisinde Şerif Mardin tarafından mahalle baskısı olarak kavramsallaştırılan sosyal kontrol enstrümanı, makro-mikro yapısalçı anlayıştan neşet etmiş bir kavram olarak görülebilir. Mardin, yükselen islami unsurların bir baskı aracına dönüşmesini mahalle baskısı kavramı ile izah etmekteydi (Çetin, 2010, 85). Kavramının ortaya çıktığı zamanlarda çeşitli ideolojik fraksiyonlar, Mardin'in hoşgörüsüzlük ile beraber andığı mahalle baskısı kavramını eleştirmişlerdir. Ancak burada tartışmanın tarafları büyük orada bir mahalle baskısının olduğunu da kabul etmekteydi. Fakat kimileri bu baskının gerekli, kimileri de bunun gereksiz bir

hoşgörüsüzlük alameti olduğu noktasında argüman geliştirmektedir. Esasında mahalle baskısının gerekli olup olmadığı, sosyal kontrolün gerekli olup olmadığı ile ilgilidir. Daha çok birincil ilişkilerin yoğunlukta yaşandığı topluluklarda görülen mahalle baskısı kınama, ayıplama ve dedikodu gibi edimlerin sosyal kontrole tahvil edilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mahalle baskısı büyük oranda yazılı olmayan hukukun bir niteliği olarak da görülebilecek mahiyete sahiptir. Nitekim sosyal kontrolün önemli oranda yazılı olmayan hukuk marifetiyle gerçekleştirilmiş olması ve yazılı olmayan hukukun yazılı hukuka göre çok daha fazla uygulanabilir nitelikte olması, yazılı olmayan hukuk ile mahalle baskısı arasında önemli bir bağ kurmaktadır. Bundan dolayıdır ki mahalle baskısı, ahlaki veya gayriahlaki formundan dolayı değil, sosyal kontrol unsuru olmasından dolayı toplumsal yapı için hayati bir öneme sahip olabilmektedir. Öte yandan sosyal kontrolün bütün enstrümanları değer ve ahlak zemininden uzaklaştırıldığında, kendisini hoşgörüsüzlük şeklinde sunabilmektedir. Din, siyaset, aile gibi sosyal kontrolü sağlamakla memur kurumların, değer ve ahlak zemininden uzaklaşması da söz konusu kurumların telkinlerini bir hoşgörüsüzlük formuna dönüştürebilmektedir. Yani birbiriyle çatışma ve birbirinden ayrışma potansiyeli bulunan bireylerin, birlikte yaşaması için formülize edilmiş sosyal kontrol enstrümanları, hoşgörü ve ahlak ekseninden uzaklaştığında bireylerin zihinsel ve mekansal olarak ayrışmalarını da tetikleyebilmektedir.

Sosyal kontrolün önemli mikro fenomenlerinden birisi de dedikodu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada dedikodu, toplumsal kontrol mekanizması olarak kullanılabilen, toplumun sözlü kurallarını aktörlere dayatabilmektedir (Danış, 2015, 108). Şüphesiz dedikodunun sosyal kontrol için önemli bir işlevi vardır. Ancak ahlak yasalarının dedikoduya dair önleyici telkinleri de söz konusudur. Çünkü dedikodu toplumsal hayat içerisinde istikrarlı

olarak var olan birey için sosyo-psişik sorunlara sebebiyet verebilir. Alver'e göre (2016, 49) "dedikodu her halükarda bir yıkma işidir". Esasında insan eylemlerinin iyi-kötü olarak değerlendirmeye tabi tutulması ve eylemlerin mahiyetinin çoğu zaman normatif unsurlara referans ile değerlendirilmesi, bireylerin gerçekleştirdikleri eylemlere dair başka toplumsal aktörleri söz sahibi kılmaktadır. Ancak ayrı ayrı her insanın bazen iyi, bazen kötü; bazılarının karşı iyi, bazılarının karşı kötü; bazılarının karşı bazen iyi, bazen kötü olabildiği göz önüne alındığında, dedikodunun sadece ahlaki olarak değil rasyonel olarak da yıkıcı yanı ortaya çıkmaktadır. Fakat nihai olarak dedikodunun neden olduğu "elalem" fenomeni önemli bir sosyal kontrol aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir toplum içerisinde dedikodunun büyük oranda yaygınlık kazanması toplumun norm veya kutsal olarak işaretlediği alanların sığlaşmasına ve söz konusu alanların normalleşmesine de yol açabilir. Bir grup içerisindeki aktörlerin belirli eylemlilik hallerinden dolayı sürekli olarak birbirini ayıplaması, hatta bu ayıplama ediminin zamanla ritüel haline gelmesi, söz konusu normatif olmayan eylemlilik hallerini normalleştirebilir. Böylece başlangıçta kutsal ve ihlal edilmesi kesinlikle yasak olan eylemler, tutumlar, tarzlar ve pozlar normalleşmiş bir şekilde yeniden üretilmiş olur.

Sosyal kontrolün diğer önemli dilsel enstrümanlarından bir tanesi de beddualardır. Beddua gerçekten de sekülerlik belirtilerinin daha az görüldüğü toplumlarda ciddi işlevler görebilmekte, sosyal kontrol için en radikal telkinleri üretebilmektedir. Bu noktada Kocaer'in (2007, 31-32) internet ortamında yaptığı analizler dikkat çekicidir. İnternet ortamında çıkan ve normatif/ahlaki hususlarla bağdaşmayan içeriklere sahip olan haberler, beddua olarak nitelendirilebilecek yorumlarla çok fazla etkileşim almaktadır. Tepkilerin radikalleşmesi, ihlal edilen doktrinlerin çoğu zaman önemini hatırlatabilmektedir. Ancak öte yandan dedikoduda olduğu gibi bedduaların da ritüel şeklinde icra edilmesi, yasak alanın yeniden üretimini, normalleşmiş bir biçimde gerçekleştirebilir. Yani

herkesin birbirine rahatlıkla beddua edebildiği bir toplum içerisinde beddua etmenin yaptırım gücü ortadan kalkabilir, bir söylem olarak beddua sıradanlaşabilir.

3.3. Duygular

David Hume'a göre (2017) insanlar, aklından çok duyguları ile hareket ederler ve insanların ahlaklı bir insan olmasının yolu, duyguların eğitilmesinden geçmektedir. Ona göre akıl, duygusal olarak verilmiş kararların meşrulaştırılması için çalışan bir mekanizmadır. Bu veri araçsal akıl vurgusunun sıklıkla yapıldığı çağımızda, duyguların öneminin tekrardan gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Esasında duyguların önemi zaman zaman vurgulanmakta fakat özel olarak sosyoloji literatüründe bu alana pek yer verilmemektedir. Öte yandan 21.yy'da dahi hemen her toplumda duyguların eğitildiği ve bir dizi normatif unsurların bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde duygu eğitimi yolu ile içselleştirildiği görülmektedir. Mesela, sosyal bilimler için yazılan metinlerin değer yüklü, duygusal ya da hamasi olması bu eğitimin bir parçası olarak görülebilir. Burada duyguların bilimsel eğitimi vasıtasıyla bir dizi eylemlerin mümkünatının veya makuliyetinin ortadan kalkması, bir sosyal kontrol mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim özellikle utanma duygusu, toplumsal aktörlerin bir dizi eylemlilik hallerinden imtina etmesine sebep olan duygu olarak karşımıza çıkmaktadır (Önderman, 2009, 130-131).

Eduardo'ya göre (2016, 502) sosyal kontrolü sağlayan dört önemli duygu: korku, öfke, utanç ve gururdur. Ancak öte yandan Stets ve Turner (2006, 59) bu duygulara empati ve suçluluk duygusunu da ekler. Esasında birçok duygu eklenebilir ve bu duyguların meczedilip başka duyguların ortaya çıkması da söz konusu olabilir. Mesela öfke, utanç ve gurur duygularının beraber bulunması öç alma duygusunu doğurabilir ya da öç alma duygusu bu üç duygu ile beraber

tanımlanabilir³. Nihayetinde öç alma duygusu da bir sosyal kontrol duygusu olarak karşımıza çıkabilir. Taraflardan birisinin öç alma duygusu, onu kendi içerisinde bir dizi tutarlılığa sevk edebilir. Öcü almaya niyetlenenin, kendi grubu içerisinde, öç almak için tasarladığı eylemi meşrulaştırması gerekebilir. Bunun içindir ki kişi, meşruiyet adına normatif unsurlara bağlanma ihtiyacı hissedebilir. Özellikle savaş dönemlerinde hemen her liderin kendi normatif unsurlarına gönderme yapması, ister savaşın haklı tarafı olsun isterse haksız tarafı olsun ulusların ahlakçı vurguları, öç alma duygusunun değer zeminine yaslandırılma zorunluluğu ile alakalıdır.

Nietzsche'ye göre (2014, 31) öç alma duygusu beliren kişinin, onurunun başkalarının gözünün önünde mi yoksa sadece kendisine zarar verenin gözünde mi kırıldığı önemlidir. Çünkü eğer onur, başkalarının gözünün önünde kırıldıysa, öç alma duygusu aleni olarak belirecektir. Ancak kırılan onurun varlığı sadece düşman tarafından biliniyorsa, bu duygu gizli olarak belirecektir. Şüphesiz Nietzsche, kesinliği olmayan güçlü ihtimaller üzerinden bir çözümleme yapmaktadır. Ancak her halükarda öç alma arzusuna neden olan taraf, karşı tarafta bu duygunun belirme ihtimalinden haberdar olacaktır. Dolayısıyla öce muhatap olanı çeşitli yoğunluklarda bir korku sarma ihtimali yüksektir. Korku duygusu ise çoğu zaman sosyal kontrol duygularının en önemli unsurlarından bir tanesi olarak görülmektedir. Öce muhatap olması beklenen tarafların da tıpkı karşı taraf gibi normatif çerçeveye tutunup öcün gayrimeşru olduğuna dair izleyenleri ikna etme çabası olabilecektir. Nihai olarak öç, hem alanda hem de alınanda ikna edici bir sosyal kontrol fenomenine dönüşebilmektedir.

İnsana dair bütün duyguların, insanı belirli eylemlere sevk etme

³ Duyguların tanımlanması felsefenin alanına girmektedir ve bu çalışma için duygu tanımlama çabası yersiz bir tutum olacaktır. İnsanın hangi duygularla mücehhez olduğu veya hangi duyguları açığa çıkarabilme yeteneğine sahip olduğu konusu felsefeciler tarafından daha önceleri çok kez tartışılmıştır.

iradesine sahip olmasının yanında, insanı belirli eylemleri yapmaktan da mahrum etmesi gibi bir durum söz konusudur. Hem sevin hem de mahrumiyetin önemli ölçüde kendisini sosyal kontrole tahvil edebildiği görülmektedir. Duyguların insan davranışını etkilediği açık bir şekilde kabul edilmektedir. Fakat duygulara dair yapılan tartışmalardan birini de duyguların toplumsal koşulların etkisi altında mı yoksa bireyin psikolojik dürtüleri ile mi geliştiği sorunsalı oluşturmaktadır. Öfke duygusu olarak tarif edilen durumun psişik bir analizle mi yoksa sosyolojik bir yaklaşımla mı çözümlenebileceği tartışması, bu çalışma için yersiz olacaktır. Her hali ile duyguların nispi de olsa bir sosyal kontrol fenomeni olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz. Ancak duygu fenomeni, yapısal özelliklikleri itibariyle en azından toplumsal yapının makro ölçekli kurumlarından ayrılabilir bir özelliğe sahiptir.

Sembolik etkileşimcilere göre duyguların kendi içerisinde tutarlı bir gramere dönüşmesi insan etkileşimi ile mümkün olur ve duygular sosyal kontrolde temel bir rol oynar (Eduardo, 2016, 500). Böylece insan öznesinin neyi, nerede, ne kadar, yapabileceğinin mümkünatı ve makuliyeti duygular yoluyla belirlenebilir. Tabii ki duygular tüm bu denetimi gerçekleştirirken ahlak sistemleri ile insanı edilgenleştirmek amacıyla yakın bir irtibat kurabilmektedirler. Bu noktada “passion” (tutku) ve “passive” (edilgen) kelimelerinin latinedeki “passio” (acı çekmek) kelimesi ile olan etimolojik akrabalığı dikkat çekici bir ayrıntı sunmaktadır. Burada edilgen olmanın acı çekmek gibi olumsuz bir tarafı açığa çıkarken, duygusal olmak ile edilgen olmak da kendi arasında histerik bir akrabalığı paylaşmaktadır (Ahmed, 2014, 11). Latin kökenli dillerin göstermiş olduğu bu bağlantı öznedeki bulunan duyguların dış dünyadan gelen uyarıcılarla birleşmesi durumunda özne iradesi üzerinde etki sahibi olduğunu, özenin duygular marifetiyle dönüştürülebildiğini ve kontrol edilebildiğini ortaya koymaktadır. Bu noktada duygular, sosyal kontrol enstrümanı olarak da sosyoloji için incelenmesi gereken ciddi birer olgu şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Toplumsal sistemin en temel işlevi, çatışma ve sorun çıkarma yeteneği olan bireylerin dizginlenmesini ve dayanışma içerisinde örgütlenmesini temin etmesidir. Bu noktada hem genel toplumsal sistem hem de o sistemi oluşturan alt sistemler bireyleri sürekli olarak kontrol altına almakta, onlara genel örgütlenmenin paydaşı haline gelmesi için sürekli telkinler vermektedir. Sapma eğilimlerinde ise bir kontrol ve denetleme mekanizması kurarak sapmanın imkanını ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Nihai olarak sapanlara müeyyideler uygulamakta, bireylerin en azından bir sonraki eylemlerini denetim altına almak için sürekli çalışmaktadır. Bu işleyiş sosyoloji literatüründe şimdiye kadar çok kez anlatılmıştır. Fakat literatürde sosyal kontrolün mikro enstrümanları olarak görülebilecek bir kısım fenomenlerin de tıpkı din, aile, siyaset, hukuk vs. kurumlar gibi birey üzerinde etkili olabileceği üzerinde durulmamıştır. Bu çalışma, mezkur mikro enstrümanlar üzerine odaklanarak sosyal kontrol çalışmalarının, dil felsefesinin argümanlarını göz önünde bulundurması gerektiğini vurgulanmıştır.

Tıpkı makro kurumlar marifetiyle gerçekleşen sosyal kontrol gibi dilsel yapılar da gramer mantığını dayatarak bireyler üzerinde bir denetleme gücüne sahip olmaktadır. Dilsel yapılara dair özellikle sosyal felsefe içerisinde çok fazla atıf yapılmıştır. Hatta bu iktibaslar toplumsal sistemi dile indirgeyecek kadar ileri gitmiştir. Ancak sosyal kontrol ile gösterge, sembol, söylem, marş, slogan, dedikodu, beddua, duygu gibi unsurlar arasındaki irtibat sosyolojik olarak gerektiği kadar vurgulanmamıştır. Nitekim toplumların olağanüstü dönemlerinde sosyal kontrollerinin arttığı çoğu kişi tarafından vurgulanırken, bu kontrolün hangi unsurlar ile yapıldığı üzerinde de pek durulmamıştır. Olağanüstü dönemlerde sloganların artması, sembollere olan sadakatin yükselişe geçmesi, marşlara olan teveccühlerin gözle görünür olması, söylemlerin değişmesi ve buna binaen onlara olan bağlılığın güçlenmesi; esasında sosyal kontrol

enstrümanlarının sadece din veya siyaset gibi kurumlar olmadığını ortaya koymakta ve bu mikro esntrümanların da toplumsal sistem içerisinde önemli bir kontrol-denetleme işlevi olduğunu göstermektedir. Ne var ki kimilerine göre modern özne geleneksel kontrol mekanizmalarından ziyade daha çok gösterge ve söylem marifetiyle edilgenleşmekte ve kontrol altına alınmaktadır.

Modern öncesi zamanlarda temel sosyolojik kurumların baskın bir şekilde denetleme unsuru olduğu bilinirken, bugün bu denetleme daha çok mezkur mikro sosyal kontrol mekanizmaları ile gerçekleştirilmektedir. Ancak bunun karşısında dil, söylem, gösterge, ya da duygu gibi birbiri içine geçmiş bu mikro yapılar, sadece bugünün değil en iptitadi zamanların öznesi için de belirli bir anlamı haizdir. Bugünün öznesini daha önceki aktörden ayıran husus ise bugünün öznesi, göstergeler veya dilsel yapıların taarruzlarına çok daha fazla muhatap olmaktadır. Yani kontrol ve denetleme mekanizmaları olarak görülecek unsurların varlığı insanlık tarihi kadar eskidir ama hangi mekanizmanın, hangi zaman dilimi içerisinde, hangi yoğunlukla çalıştığı, çeşitli değişkenlerin bir arada değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Fakat burada yürütülen tartışmada görüldü ki, ister makro isterse de mikro yapıların birey üzerinde mutlak ve mukadder bir etkisi söz konusu değildir. Yani nihai olarak davranışçı sosyologların yapısalcıları, işlevselcileri veya yapısal işlevselcileri bireylere biçtikleri edilgen form için elıştirmeleri yersiz bir tutum değildir. Nihai olarak betimleyici bir araştırma şeklinde inşa edilen bu çalışmada yapılan kavramsal ve kuramsal tartışmadan sonra sosyal kontrolün büyük ölçüde makro kurumlar üzerinden anlatıldığı görülmüştür. Yapısalcı görüşle büyük ölçüde örtüşen bu temayüllerin, yapısalcı anlayışın -özellikle de semantik ve semiyotik çözümleme anlayışının- bazı vurgularını ihmal ettiği anlaşılmıştır. Nitekim burada seçilen tematik örneklerin ve gramatik yapıların daha önceleri sosyal kontrol bağlamında ele alınmamış olması bu durumu destekler niteliktedir.

Kaynakça

- Ahmed, Sara. *Duyguların Kültürel Politikası*. çev. Sultan Komut. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014.
- Akçakaya, Nuh. *Renklerin Sosyolojisi: Renklerin Toplumsal Mahiyeti Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2017.
- Akın, Mahmut Hakkı. *Toplumsallaşma Sözlüğü*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2011.
- Alkoç, Seval. *Savaş Propaganda Afişlerinde Renk ve Slogan*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, 2017.
- Alver, Köksal. *Haller Hayeller*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Atilla Demir, Sevim. "Modern Toplumda Kontrol Mekanizmaları: Foucault ve Disiplin Kuşatması". *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 6/2 (2009): 1-12.
- Aydemir, Özgür Kasım. "Türkçede Sloganlaştırılan Dil Birliklerinin Toplum Dilbilimsel İşlev Çözümlemesi Üzerine Bir Deneme". *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmalar Merkezi* (2006): 1-10.
- Bağrıyanık, Mehmet Fatih. *Dijital Alanın Tipolojileri: Dijital Kültüre Dair Sosyolojik Bir Okuma*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2018.
- Baton, Ellen L. "Informational and Interactional Functions of Slogans and Sayings in the Discourse of a Support Group". *Discourse & Society* 4/10 (1999): 461-486.
- Bernstein, Basim. *Pedagogy, Symbolic Control and Identity Theory, Research, Critique*. Londra: Taylor & Francis, 1996.

- Birekul, Mehmet. "Toplumal Hareketler ve Müzik: Söylemden Harekete Marşlar/Ezgiler". *Sosyoloji Divanı* 5 (Haziran 2015): 87-118.
- Bottomore, Tom. *Frankfurt Okulu ve Eleştirisi*. çev. Ümit Hüsrev Yolsal. İstanbul: Say Yayınları, 2013.
- Chatman, Seymour. *Öykü ve Söylem Filmde ve Kurmacada Anlatı Yapısı*. çev. Özgür Yaren. Ankara: De Ki Basım Yayım, 2008.
- Çakın, Akın. "Yasa Yapma Süreci ve Sosyal Kontrol (Şeffaflık ve Katılım)". *Yasama Dergisi* 9 (2008): 57-73.
- Çalıcı, Sercan. "Deleuze ve Guattari'de Dilin Yersiz-yurtsuzlaşması: Emir-Sözcüklerden Tercihler Mantığına". *Düşünme Dergisi* 2 (2012): 6-28.
- Çetin, Adnan. "Bir Kavramın Kısa Tarihi: 'Mahalle Baskısı'". *Mukaddime* 3 (2010): 81-92.
- Çil, Hüseyin. *Bedeni Kurgulamak İslami Romanlarda Beden ve Kimlik*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.
- Danış, Muhammed Salim. *Dedikodunun Sosyolojisi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2015.
- Demir Güneş, Cevriye. "Michel Foucault'da Söylem ve İktidar". *Kaygı Uludağ Üniversitesini Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2013): 55-70.
- Derrida, Jacques. *Göstergebilim ve Gramatoloji Jacques Derrida ile Julia Kristeva Arasındaki Söyleşi*. çev. Tülin Akşin. İstanbul: Afa Yayıncılık, 1994.
- Durkheim, Emile. *Ahlak Eğitimi*. çev. Hüseyin Portakal. İstanbul: Cem Yayınları, 2013.

- Eduardo, Bericat. "The sociology of emotions: Four decades of progress". *Current Sociology* 64/3 (2016): 491-513.
- Ersoy, Merve. Türkiye'de Yayımlanan 1980 Sonrası Reklam Sloganlarında Duygusal Pazarlama. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, 2014.
- Foucault, Michel. *Söylemin Düzeni*. çev. Turhan Ilgaz. İstanbul: Hil Yayın, 1987.
- Foucault, Michel. (2001). *Kelimeler ve Şeyler İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*. çev. Mehmet Ali Kılçbay. Ankara: İmge Kitabevi, 1987.
- Goffman, Erving. *Damga Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. çev. Şerife Geniş - Levent Ünsaldı - Suphi Nejat Ağırnaslı. Ankara: Heretik Yayıncılık, 2014.
- Grup, Selika. "İmam Hatip Marşı" <http://tubeilahi.net/26934-ilahi-grup-selika-imam-hatip-marsi-indir>. Erişim: 9 Kasım 2018.
- Günşen İçli, Tülin - Burcu, "Esra. İnfomal Sosyal Kontrolün Sağlanmasında Ailelerin Gelir ve Eğitim Düzeyinin Önemi: Ankara'da Uygulamalı Bir Çalışma". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (1993): 43-56.
- <http://www.internethaber.com/gecmisten-gunumuze-parti-sloganlari-271409h.htm>. Erişim: 20 Kasım 2018.
- <https://maksatgelisim.blogspot.com/2016/11/slogan-ornekleri.html>. Erişim: 20 Kasım 2018.
- Hume, David. *An Enquiry into the Sources of Morals*. Jonathan Bennett, 2017.

- Karakuş, Önder. “Suç Korkusunun Sosyolojik Belirleyenleri: Sosyal sermaye mi? Sosyal Kontrol mü?”. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 1/14 (2013): 1-19.
- Kocaer, Sibel. “Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Beddualar ve İnternet”. Millî Folklor 75 (2007): 29-33.
- Levi-Strauss, Claude. Yaban Düşünce. çev. Tahsin Yücel. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1994.
- Lyotard, Jean-François. Postmodern Durum Bilgi Üzerine Bir Rapor. çev. Ahmet Çiğdem. Ankara: Vadi Yayınları, 1994.
- Maigret, Eric. Medya ve İletişim Sosyolojisi. çev. Halime Yücel. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Marx, Karl. Kapital (Cilt 1). çev. Mehmet Selik - Nail Satlıgan. İstanbul: Yordam Kitap, 2011.
- Meriç, Cemil. Bu Ülke. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Nietzsche, Friedrich. Gezgin ve Gölgesi İnsanca, Pek İnsanca -2. çev. Mustafa Tüzel. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Öğütler, Vefa Saygın. Metodolojik Bireyciliğin Eleştirisi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Önderman, Murat. Sosyo-Kültürel Bir Fenomen Olarak Utanç. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2009.
- Özel, Cemal. “1980’lerden Günümüze İslamcı Müziğin Sosyolojik Analizi”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1/57 (2016): 145-174.

- Park, Robert Ezra - Burgess, Ernest W. Asimilasyon ve Sosyal Kontrol Sosyoloji Bilimine Giriş II. çev. Pınar Sayar Kızılçalı. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017.
- Poloma, Margaret M. Çağdaş Sosyoloji Kuramları. çev. Hayriye Erbaş. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.
- Rifat, Mehmet. XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.
- Ritzer, George. Modern Sosyoloji Kuramları. çev. Himmet Hülür. Ankara: De Ki Basım Yayım, 2013.
- Ritzer, George - Stepnısky, Jeffery. Sosyoloji Kuramları. çev. Himmet Hülür. Ankara: De Ki Basım Yayım, 2014.
- Saygın, Tuncay. Yapısalcılıktan Postyapısalcılığa. Postyapısalcılık. Haz. Armağan Öztürk. 7-34. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2010.
- Simmel, Georg. Bireysellik ve Kültür. çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- Simmel, Georg. Paranın Felsefesi. çev. Yavuz Alogan - Öykü Didem Aydın. İstanbul: İthaki Yayınları, 2014.
- Stets, Jan E. - Turner, Jonathan H. Handbook of the Sociology of Emotions. United States of America: Springer, 2006.
- Stevens, Jacqueline. Devletin Yeniden Üretimi. çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.
- Uçan, Hilmi. Yazınsal Eleştiri ve Göstergibilim. İstanbul: Perşembe Kitapları, 2002.
- Ülgener, Sabri F. Makaleler. İstanbul: Derin Yayınları, 2006.

Weber, Max. Kapitalizmin Ruhu ve Protestan Ahlakı. çev. Zeynep Gürata. Ankara: Ayrac Yayınevi, 1999.

Yaman, Ömer Miraç. Apaçi Gençlik. İstanbul: Açılım Kitap, 2013.

Yazıcı, Mehmet. “Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri”. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 24/1 (2014): 209-223.

Yüncüoğlu, Taner. “İmam Hatip Marşı”
<https://ilahisozleri.net/taner-yuncuoglu/imam-hatip-marsi.html>. Erişim: 10 Ekim 2018.

Zijderveld, Anton C. Klişelerin Diktatörlüğü. çev. Kadir Canatan. İstanbul: Açılım Kitap, 2010.

SOSYAL MEDYA VE YATIRIM ARAÇLARININ DEĞERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: BITCOIN ÖRNEĞİ¹

Mustafa POLAT *

Adem AKBIYIK **

Öz

Sosyal medya, insanları alış veriş alışkanlıklarından yatırım kararlarına kadar birçok ticari niyetleri üzerinde yüksek etki düzeyi olduğu güncel birçok çalışmada araştırılmaya başlanmıştır ve bu ilişki ortaya konmuştur. Bu ilişki üzerine inşa edilerek geliştirilen güncel analiz yöntemleri yatırım araçlarının gelecek değerlerini tahmin ederek yatırım kararları almada bir destek mekanizması olarak kullanılması çok cazip bir konudur. Bu sebeple bu ilişki yatırımcı ve analistlerden akademisyenlere kadar güncel bir ilgi konusu olmuştur. Bu çalışmanın amacı da sosyal medya ile yatırım kararları arasındaki ilişkiyi metinsel ve finansal analiz aracılığı ile görmeye çalışmaktır. Bu çalışmada Twitter üzerinden metin madenciliği ile veri çekilmiş ve sentiment(duygu) analizi ile yorumların olumlu ya da olumsuz olma durumu incelenmiştir. Sentiment analizinden elde edilen sayısal değerler ile güncel ve küresel bir yatırım aracı olan Bitcoin fiyatları arasındaki ilişkinin varlığını sorgulamak adına Granger Nedensellik analizi gibi finansal analizler kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Bitcoin, Granger Nedensellik Testi, Duygu Analizi

¹ Bu çalışma Temmuz 2018 tarihinde sunduğumuz/tamamladığımız Sosyal Medya ve Yatırım Araçlarının Değeri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bitcoin Örneği başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. /This article is extracted from my master thesis entitled “Analyzing the Relationship between Social Media and Investment Tools: Bitcoin”

* Arş. Gör Mustafa Polat, Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, e-posta: mustafapolat@duzce.edu.tr

** Dr. Öğr. Üy. Adem Akbıyık, Sakarya Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, e-posta: adema@sakarya.edu.tr,

Analyzing the Relationship Between Social Media and Investment Tools: Bitcoin

Abstarct

In recent studies, the impact of social media on purchasing behavior and investment decision had been explored. Based on this relationship, market prediction and decision support systems for investment are developing as analytical tools that attract attention of financial institutions. Because of that, this relationship is a recent phenomenon that needs to be studied and improved further both for financial analysts and academicians. The purpose of this study is to find out whether social media affects investment decision by employing textual and financial analysis. In this study, Twitter data was retrieved through text mining and analyzed through sentiment analysis to explore the positivity or negativity of tweets. Time series econometric analysis such as Granger Causality were used to compare and explore a causational relationship between the qualitative values of tweets posted about Bitcoin obtained from sentiment analysis and Bitcoin prices as a recent and popular global investing tool.

Keywords: Social Media, Bitcoin, Granger Causality, Sentiment Analysis

Giriş

İnsanlar birbiri ile iletişimi artırmak adına sosyal medya kanallarını yüksek oranda kullanır oldular. Belki fiziksel hayatta sosyal olmadıkları kadar bu dijital dünya üzerinde sosyalleşiyorlar.²Küresel boyutta bu kadar yaygın kullanılan ve insan hayatını ve davranışlarını bu denli etkileyen dijital sosyal ağlar insanların alışveriş ya da yatırım kararlarını da etkilemektedir. Bu yönüyle dijital sosyal ağlar, iktisadi bilimlerin de ilgi alanına girmektedir.

Sosyal ağlar haricinde bilişim teknolojilerinin mümkün kıldığı

² Vural, Beril Akıncı, Mikail Bat, "Yeni Bir İletişim Ortami Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma", *Journal of Yaşar University* 20/5 (2010): 3348-3382.

küresel yapının son zamanda en etkili ürünlerinden biri de kripto-paralar olmuştur. İletişimin şeklini değiştiren(reform) dijital bilgi teknolojileri, paranın tanımını değiştirecek ölçüde yeni bir olgunun da önünü açmıştır. İletişimin küresel çapta bu denli kolay ve hızlı yapıldığı bir dönemde maddi varlıkların dijital olarak transfer edilebilmesi, alınıp satılabilmesi için yeterli teknolojik alt yapı oluşmuşken bu fırsatın imkâna dönüştürülmesi gerekiyordu. Bunu yapan da blockchain denilen teknolojik alt yapıyı kullanan kripto-paralar oldu.

Bir bakıma, sosyal ağların iletişimde yaptığı devrimi kripto-paralar ekonomide yapma potansiyeline sahip olduğu söylenebilir.³

Son birkaç yıllık dönemde kripto-para birimlerine rağbet ciddi bir ölçüde artmış ve küresel anlamda önemli bir yatırım aracına dönüşmüştür. Özellikle en yaygın olarak bilinen Bitcoin uluslararası borsalarda 2017'nin son çeyreğinde 1 milyar doların üzerinde işlem hacmine ulaşmış durumda.⁴ Kripto-para borsalarındaki bu hızlı yükseliş yüzyıllardır yatırımcılar için güvenli ve popüler borsalara kafa tutma potansiyeline sahip. Diğer ifade ile küçük ya da büyük, tecrübeli ya da tecrübesiz her türlü yatırımcının dikkatini çekmekte ve iştahını kabartmaktadır.

Dijital Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin yatay hiyerarşisi milyonlarca dolar yatırım gücü olan lisanslı büyük yatırımcılar ile elinde 100 lirası olan sıradan bir internet kullanıcıını aynı platformda bir araya getiren uluslararası kripto-para borsalarını meyve vermiştir. Bugün bu kripto-para borsaları yüzyıldan fazla hizmet vermekte olan büyük borsalara rekabet edecek düzeyde milyarlarca dolarlık işlem hacimlerine ulaşmıştır. Bu kripto-paraların değerinin yükselme ve alçılması hakkında bilgi edinmek isteyen

³ Huhnsik Chun, Nicholas Secara, "Blockchain Revolution", *Best's Review* (Mayıs 2018)

⁴ Bknz: worldcoinindex.com

bireyler ya da kurumlar artık TV, gazete ve dergi gibi konvansiyonel medya yerine sosyal medyayı takip ettiği düşünülmektedir. Dolayısıyla sosyal medya büyük, küçük her türlü yatırımcı için kripto-para birimlerinin gelecek değerlerini tahmin etme ve buna bağlı olarak yatırım kararlarını belirleme adına önemli bir bilgi kaynağıdır.

Problemin İfadesi

Borsa tahminleri hem akademi dünyasından hem de iş dünyasından ciddi anlamda ilgi uyandırmıştır.⁵ Burada önemli olan soru borsanın ve hisse senetlerinin gidişatını tahmin etmek gerçekten mümkün müdür?

Bilindiği üzere yatırımcılar için hisse senedi, tahvil gibi zamana bağlı olarak değeri anlık değişim gösteren yatırım araçlarının gelecek değerlerini tahmin etmek hayati önem taşır. Geleneksel olarak başvurulan yöntem ise bu konularda uzman görüşlerine başvurmaktır. Fakat yakın zamanda bu yöntemin aksine, hemen her alanda olduğu gibi bilgi kaynağı olarak bağımsız bireylerin bilgilerine ulaşmak ya da güncel bir haberin bilgisine ulaşmak üzere sosyal medya kanalları kullanılmaya başlanmıştır.

Davranışsal İktisat bize duyguların kişisel davranışları ve karar alma süreçlerini ciddi ölçüde etkilediğini söyler.⁶ Diğer bir bakış açısı ile bu araştırmada ulaşılmak istenen; bu bilimlerden yaralanarak bireysel boyutta tespit edilen bu durumun toplumlara da uygulanıp uygulanamayacağıdır. Yani topluluklar ortak duygusal bir ruh hali içinde olabilirler mi? Ve bu hal onların ortak bir şekilde karar vermelerini etkiler mi? Buna bağlı olarak, böyle bir hal ekonomik

⁵ Eugene F., Fama v.dğr., "The Adjustment of Stock Prices to New Information" *International Economic Review*, 10 (Şubat 1969)
<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.321524>

⁶ Bollen, Johan v.dğr., "Twitter mood predicts the stock market." *Journal of Computational Science*, 2/1, (Ekim 2010).
<https://doi.org/10.1016/j.jocs.2010.12.007>

göstergeler ile ilişkili veyahut belirleyici düzeyde etkili olabilir mi?

Yani bu araştırmanın problem cümlesi, sosyal medyada yapılan finansal yorumlar ile yatırımcıların yatırım kararları arasında bir ilişkinin olup olmadığı belirlemektir. Bunun yanı sıra sosyal medyada yapılan finansal yorumların yatırımcıların yatırım kararları üzerinde bir etkisinin olup olmadığını tespit etmektir.

Bu doğrultuda, araştırmanın problem cümleleri şu şekildedir.

- Sosyal Medyada yapılan finansal yorumlar ile yatırımcıların yatırım kararları arasında bir ilişki var mıdır? Nasıl?
- Sosyal Medyada yapılan finansal yorumların yatırımcıların yatırım kararları üzerinde bir etkisi var mıdır? Nasıl?

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada çok popüler bir sosyal medya platformu olan Twitter sitesi üzerinde popüler bir yatırım aracı olan Bitcoin ile ilgili yapılan paylaşımlar (tweet)'in Bitcoin fiyatları ile arasındaki ilişki incelenecektir. Buradan hareketle bir API aracılığı ile sistemden çekilen tweetlerin metin madenciliği ile olumluluk durumları incelenecektir. Daha sonra görüş (sentiment) analizi yardımıyla bu yorumların olumluluk durumları sayısal verilere dönüştürülecektir. Ortaya çıkan bu sayısal veriler saatlik dilimlere ayrılarak aynı saate denk gelen Bitcoin kapanış fiyatları karşılaştırılacaktır. Nihayetinde ise elimizde bulunan bu iki zaman serisi değişkenleri ile finansal analiz yöntemlerinden zaman serisi metotları kullanılarak sayısal anlamda arada korelasyon ve nedensellik ilişkilerinin varlığı sorgulanacaktır. Yapılan analizler neticesinde ulaşılmak istenen diğer hedefler ise;

- Sosyal Medya yorumları ile Bitcoin fiyatları arasındaki

ilişkinin varlığını tespit etmek,

- Sosyal Medya yorumları ile Bitcoin fiyatları arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü belirlemek,
- Kurulacak olan ilişki modelinin Bitcoin fiyatlarındaki değişimi açıklamaya yönelik kullanılıp kullanılmayacağını tespit etmek,

1. Teknik Arkaplan

1.1. Twitter

Kullanıcıların "tweet" olarak bilinen mesajlarla mesaj yayınladığı ve etkileşimde bulunduğu bir çevrimiçi haber ve sosyal ağ hizmetidir. Bu sitede tweet yayınlayabilmek için kayıtlı kullanıcı olmak gerekirken, tweetleri okuyabilmek için herhangi bir kayıt gerekmemektedir. 2016 ABD başkanlık seçimlerinin yapıldığı günde Twitter, Amerika Doğu Saatiyle gece 10'a kadar 40 milyon adet gönderilen seçim tweet'iyle en büyük anlık haber kaynağı oldu.⁷

2013 Ağustos ayında günlük atılan tweet sayısı 500 milyona ulaşmıştır. Bu araştırma esnasında en son erişim anı olan 1 Temmuz 2018'de saniyede atılan tweet sayısı 8098 olarak tespit edilmiştir ki bu rakam bir güne vurulduğunda 700 milyon etmektedir.⁸

Tweet'ler, varsayılan olarak herkes tarafından görülebilir, ancak gönderenler, mesaj dağıtımını yalnızca takipçilerine kısıtlayabilir. Kullanıcılar Twitter web sitesi, uyumlu harici

⁷ Isaac, Mike, Ember, Sydney, The New York Times, "For Election Day Influence, Twitter Ruled Social Media" 24 Nisan 2019, <https://www.nytimes.com/2016/11/09/technology/for-election-day-chatter-twitter-ruled-social-media.html>.

⁸ Canlı twitter istatistikleri için Bknz: <http://www.internetlivestats.com/one-second/#tweets-band>

uygulamalar (akıllı telefonlar gibi) veya belirli ülkelerde bulunan Kısa Mesaj Servisi (SMS) aracılığıyla tweet atabilir.⁹ Kullanıcılar, diğer kullanıcıların tweet'lerine abone olabilirler - bu "takip eden" olarak bilinir ve aboneler "takipçiler" olarak bilinir¹⁰ Bireysel tweet'ler, diğer kullanıcılar tarafından "retweet" olarak bilinen bir işlem olan kendi feed'lerine yönlendirilebilir. Kullanıcılar ayrıca bireysel tweetleri "beğenebilir".

Bir sosyal ağ olarak, Twitter takip etme ilkesi etrafında döner. Başka bir Twitter kullanıcıını izlemeyi seçildiğinde, kullanıcının tweet'leri takip edenin ana Twitter sayfanızda ters kronolojik sırada görünür.

Kullanıcılar, paylaştıkları görüşleri ortak bir başlık altında toplamak için oluşturmak istedikleri başlığın başına "hashtag" tabir edilen "#" işareti kullanırlar. Benzer şekilde, diğer kullanıcılara değinmek veya bir kullanıcının yorumuna yanıtta bulunmak için ise "@" işaretini takiben ilgili kullanıcı adı yazılır.¹¹ Bir başka Twitter kullanıcılarının mesajını yeniden yayınlamak ve bu şekilde kendi takipçileri ile paylaşmak isteyen bir kişi tweet içindeki "retweet" düğmesini tıklayabilir.

Daha önce 140 karakter olan tweet uzunluğu 2017 itibarıyla iki katı olan 280 karaktere çıkmıştır. Ayrıca fotoğraf, video, gif gibi bazı multimedya içerik te desteklenmektedir.

⁹ Internet Archive Wayback Machine, "How To Find Your Twitter Short/Long Code", 24 Nisan 2019, <https://web.archive.org/web/20100315200218/http://help.twitter.com/entries/14226-how-to-find-your-twitter-short-long-code>

¹⁰ Brown, Amanda. "The tricky business of business tweeting." The Irish Times (2011, Mart 2).

¹¹ Strachan, Donald. "Twitter: How To Set Up Your Account." The Daily Telegraph. (2009, February 19). Erişim: 24 Nisan 2019, <https://www.telegraph.co.uk/travel/4698589/Twitter-how-to-set-up-your-account.html>

1.2. Bitcoin

Bilişim sistemlerinin gelişimi ile dijital yollarla bilgi akışı çok kolaylaşmıştır. Bu teknolojik altyapı küresel boyutta ülkeler arası yakınlaşmayı getirmiştir. Küreselleşme ve internetin yaygınlaşması neticesinde para transferini banka ve devlet kanallarına ihtiyaç duymadan gerçekleştirmeye imkan sağlayan blockchain teknolojisi ve bu teknolojiyi kullanan kripto para birimleri türemiştir.

Blockchain 2008 yılında Satoshi Nakamoto tarafından, kripto-para birimi olan Bitcoin'in defter-i kebiri diğer ifade ile kayıt defteri olarak görev yapmak üzere icat edilmiştir ("The great chain of being sure about things," 2015). Bitcoin için blok zincirinin icadı, güvenilir bir otorite veya merkezi sunucuya ihtiyaç duymadan para transferlerinde oluşan problemleri çözmek için icat edilmiş ilk dijital para birimidir. Bitcoin tasarımı başka uygulamalara ilham kaynağı olmuştur.¹²

Genel olarak değerlendirildiğinde Bitcoin fiyatındaki oynaklığın (volatilité) çok büyük olduğu ve yüksek derecede karlılığın elde edildiği görülmektedir.

Bitcoin, Satoshi Nakamoto tarafından yazılmış ön tanıtım makalesinden (white paper) başlayarak politik veya ideolojik olarak motive edilmiş olarak görülüyor. Nakamoto o yazıda, "Geleneksel para birimleriyle ilgili temel problem, paranın işlevselliğini kazandıran güvendir. Merkez bankasına, para birimini itibarını kaybetmemesi için güvenilir, ancak itibari (fiat) para birimlerinin tarihi, bu güvenin ihlalleri ile dolu." demiştir.

2017 yılında Bitcoin fiyatları, 1 Ocak 2017'de 998 \$ 'dan

¹² Iansiti, Marco, Lakhani, Karim. "The Truth About Blockchain." Harvard Business Review, (Ocak-Şubat 2017). Erişim: 24 Nisan 2019, <https://hbr.org/2017/01/the-truth-about-blockchain>

başlayıp % 1.245 artışla 13.412.44 \$' a yükselen son derece değişken bir performans sergiledi. 17 Aralık'ta, Bitcoin'in fiyatı 19.666 \$ seviyesine ulaştı ve 6 Şubat 2018'de% 70 düşüşle 5.920 \$ seviyesine indi. 2018'in ilk yarısının geri kalanı boyunca, Bitcoin'in fiyatı 11.480 \$ ve 5.848 \$ arasında dalgalandı. 1 Temmuz 2018'de Bitcoin'in fiyatı 6,469 \$ idi.

Şekil 1'de Bitcoin'in 2017 yılı Kasım ayı ve 2018 yılı Temmuz ayı arasındaki Amerikan doları cinsinden fiyatları görülmektedir.

Şekil 1: Kasım 2017 ile Temmuz 2018 arası Bitcoin/Dolar paritesi

Kaynak: coindesk.com

2017 yılı Aralık ayı itibariyle piyasaya arz edilmiş Bitcoin miktarı yaklaşık 16.7 milyondur.¹³ Bitcoin'in ulaşabileceği arz miktarı 21 milyon ile sınırlı olup yaklaşık 2140'lara kadar tüm arz

¹³ Coindesk, "Bitcoin Price", erişim: 24 Nisan 2019, <https://www.coindesk.com/price/bitcoin>

miktarının keşfedilmiş olacağı beklenmektedir¹⁴.

Bitcoin'in getirilerinin aylık ortalama volatilitesi, altın ya da yabancı para birimlerinden daha yüksekti.¹⁵ Bitcoin'in oldukça dalgalı bir seyir izlemesi onu bir para birimi olmaktan uzaklaştırmaktadır.¹⁶ Sonuç itibariyle, iyi bir paranın sahip olduğu takas, değer saklama ve hesap birimi kriterlerine Bitcoin büyük ölçüde uymadığı görülmektedir.¹⁷ Kullanıcıların çoğu Bitcoin'i bir yatırım aracı olarak kabul etmektedir.¹⁸

2. Teorik Arkaplan

Sosyal medyada yapılan yorumların "sentimental" yani görüşsel olarak incelenmesi son zamanlarda ilgi çeken bir konu olmuştur. Zira yatırımcılar için bir yatırım aracının gelecek değerinin tahmininde o yatırım aracı ile ilgili sosyal medyada oluşan hâkim görüş önemli bir bilgi olabilmektedir. Bu araştırmayı önemli kılan da sosyal medyada popüler bir yatırım aracı olan Bitcoin'in sosyal medyada oluşan görüşlerden ve haberlerden etkilenip etkilenmediğini ortaya koymaya çalışmasıdır.

Yatırım araçlarının gelecek değerlerinin tahmininde daha önce farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Hisse senetleri tahminleri üzerine yapılan çalışmalar Rastgele Yürüyüş Teorisi (Random Walk Theory) ve Verimli Pazar Hipotezine (Efficient Market Hypothesis) dayalı

¹⁴ Malovic, Marko., "Demystifying Bitcoin: Sleight of Hand or Major Global Currency Alternative." *Economic Analysis*, 47/1, (2014): 32-41.

¹⁵ Dwyer, G.P., "The Economics of Bitcoin and Similar Private Digital Currencies", *Journal of Financial Stability*, 17 (2015): 81-91.

¹⁶ Baur Dirk G., Dimpf, Thomas "Realized Bitcoin Volatility" SSRN Electronic Journal (Ocak 2017)

¹⁷ Yermack, D., "Is Bitcoin a Real Currency? An Economics Appraisal." *NBER Working Paper Series*, (2013), No.19747

¹⁸ Glaser, Florian, v.dğr., "Bitcoin- Asset or Currency? Revealing Users'Hidden Intentions," *Twenty Second European Conference on Information Systems* (2014).

idi.¹⁹

EMH'ye göre hisse senedi fiyatları o hisse senedinin geçmiş ve şimdiki değerlerine bağlı olmaktan çok büyük ölçüde yeni bilgiler ve gelişmelerden etkilenmektedir. Yeni haberler ve gelişmeler tahmin edilemediği için, hisse senedi fiyatları rastgele yürüyüş modelini takip etmektedir ve buna bağlı olarak %50 seviyenin üzerinde tahminde bulunmak mümkün değildir.

EMH ile ilgili iki problem bulunmaktadır. Birincisi, birçok çalışmanın gösterdiği gibi aslında borsa rastgele yürüyüşü takip etmez ve aslında belli bir ölçüye kadar tahmin edilebilir. Bu da EMH'nin temel varsayımlarını sorgulamaya açık hale getirmektedir. İkincisi, iktisadi ve ticari verilerin tahmininde yeni haberler ve gelişmeler öngörülemezdir, fakat birçok erken belirtileri çevrimiçi sosyal medya (bloglar, Twitter beslemeleri vs.) aracılığı ile çıkarsamak mümkündür. Bu durumun dolayısı ile borsa için de geçerli olması muhtemeldir. Schumaker, güncel finans haberleri ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi araştırır.

Yakın zamanda yapılan çığır açıcı bir araştırma²⁰ filmler hakkındaki Twitter'da ifade edilen toplum görüşünün (sentiment) sinema bileti satışlarını doğrudan tahmin edebileceğini göstermiştir.

Haberlerin borsa üzerinde etkili olduğu kesin olarak bilinmekle beraber, toplumun genel ruh hali (Public Mood States) veya görüşleri de borsa değerleri üzerinde eşit şekilde önemli bir rol oynayabilir.²¹

Her ne kadar haberlerin borsa değerleri üzerinde kesinlikle

¹⁹ Fama, Eugene, "The Behavior of Stock Market Prices", *The Journal of Business* 38/1 (Ocak 1965): 34-105

²⁰ Asur, Sitaram, Huberman, Bernardo A., "Predicting the Future With Social Media", *2010 IEEE/WIC/ACM International Conference on Web Intelligence and Intelligent Agent Technology* (2010): 492-499

²¹ Bollen, "Twitter mood predicts the stock market." 1-8

etkili olduğu bilinse de, halkın ruh halleri veya duyguları(sentiment) eşit şekilde önemli rol oynayabilir. Davranışsal finans insanların finansal kararların duygu ve ruh hali tarafından önemli ölçüde etkilendiğine dair bilgiler sunmaktadır.²² Bu nedenle toplumun duygu ve düşünceleri Bitcoin'in değerlerini haberler kadar etkileyebilir. Bu ilişkinin varlığını inceleyen ve farklı metotları kullanan farklı araştırmalar bulunmaktadır.

Ancak, kamusal ruh hali ya da kamu görüşünün Bitcoin'in finansal seyrini nasıl etkilediğini ölçmek için güvenilir ve ölçeklenebilir veriye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu şekilde zaman içinde genel ruh halinin erken değerlendirilmesi ve borsa tahminine uygulanabilir bir çözümleme getirilmesi mümkün olabilir. Halkın ruh halinin araştırılmasında anket yöntemi ile temsili gücü olan örneklem seçerek halk nüfusuna genelleme yapmak pahalı ve zaman alıcıdır. Elde edilen verilerin güvenilirliği de tartışma konusudur. Fakat bu çalışmada kullanılan kamu fikri ve ruh halini anlamak için kullanılan ikincil veri toplama yöntemi olan sentiment(duygu) analizinin güvenilirliği de tartışmalı olmakla beraber gelişmeye açık yeni bir yöntemdir.

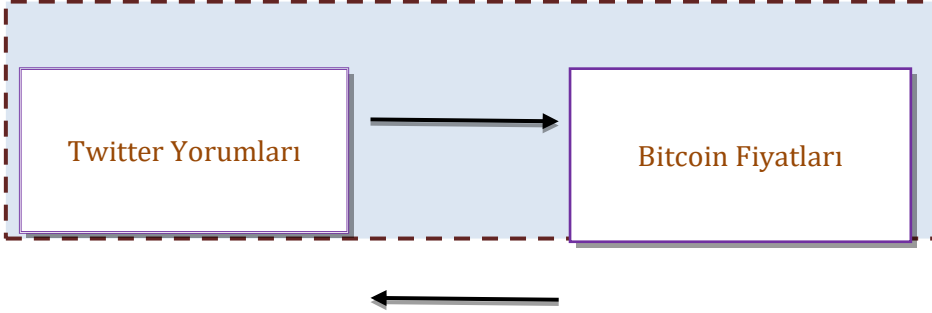
3. Metotlar ve Prosedürler

Sosyal medya araçları içinde en çok etki düzeyine sahip ve küçük boyutlu ve çok sayıda yorum ve fikir içeren bir mikro-blog sitesi olan Twitter kullanılacaktır.

Dolayısı ile, bu çalışmanın ana kütlesi, küresel etkisi olduğu görülen ve kullanılan en yaygın sosyal ağlardan olan Twitter çevrimiçi sosyal ağının kullanıcıları ve bu ağ üzerinde en çok bilinen ve rağbet gören kripto-para birimi olan Bitcoin ile ilgili yapılan paylaşımlardır.

²² Nofsinger, John R., "Social Mood and Financial Economics" *Journal of Behaviour Finance*, 6, (2005): 144-160.

Şekil 2: Araştırma Modeli

Araştırmanın genel modeli, Twitter yorumları ve Bitcoin fiyatları olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmaktadır.

Bu modelin incelenmesinde belirlenen iki değişkenden biri olan Bitcoin fiyatları sayısal bir veridir ve zaman içerisinde değişiklik göstermektedir. Diğer değişken olan Twitter yorumları ise esasında yine zamana bağımlı olarak dünya çapında farklı kullanıcılar tarafından yazılmış maksimum 280 karakterli metinlerdir. Bu metinleri nitel bir araştırmada kullanabilmek adına bu metinler metin madenciliği yöntemi ile sayısal verilere çevrilmiştir. Bu metnin sayısal verilere çevrilmesinde kullanılan sentiment(duygu)²³ analiz yöntemleri daha sonra açıklanacaktır.

Bu araştırmada, büyük ölçekli Twitter yorumlarının(tweet) toplu ifadesi olan toplumun duygu ve görüşlerinin, Bitcoin fiyatlarını tahmin etmede kullanmanın mümkün olup olmadığı sorgulanmaktadır. Yapılan finansal analizler neticesinde istatistiksel olarak bir nedensellik ilişkisi aranmaktadır.

²³ Duygu kelimesi sentiment kelimesini tam karşılamadığı düşünülerek bu araştırmada bu analiz yönteminde bahsedilirken sentiment kelimesi tercih edilecektir.

Sentiment analizinden elde edilen saatlik değerler ile Bitcoin borsalarında Bitcoin'in saatlik kapanış değerleri arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik olarak Sentiment Değerleri(S), Bitcoin değerleri (P) değişkenleri kullanılmıştır. Twitter verileri QDA Miner programının eklentisi olan Web Collector yazılımı aralığıyla canlı olarak her 15 dakikada bir twitter veritabanına bağlanılarak #BTC ya da #Bitcoin hashtagleri ile İngilizce dilinde atılmış tweetler çekilmiştir. İnternet bağlantısında yaşanan bazı kesintilerden ve diğer teknik engellerden dolayı arada veri kayıpları da bulunmaktadır. Günlük ortalama 10.000 üzerinde tweet çekilerek kaydedilmiştir. Çekilen tweetler 6 Mart 2018 saat 22:00 ile 30 Mart saat 12:00'ye kadar olan süreyi kapsamaktadır. Dolayısıyla 23 gün süresi içinde bazı minimal kesintiler ile birlikte toplam 349 saatlik veri bulunmaktadır. Yapılan analizler saat bazında yapıldığından bu çalışma 349 gözlemden oluşmaktadır. Yine aynı sürece tekabül eden Bitcoin fiyatları www.coindesk.com adresindeki siteden elde edilmiş olup aynı şekilde 349 gözlemden oluşmaktadır.

3.1. Sentiment (Duygu) Analizi

Bu şekilde indirilerek analiz edilen toplam 292.814 adet tweet yine QDA Miner programı aracılığı ile analiz edilmiştir. Sentiment Analizinde kullanmak üzere örneklem için uygun olan ve kullanılan yazılım tarafından tavsiye edilen Loughran ve McDonald finansal analiz sözlüğü kullanılmıştır.

3.2. Zaman Serisi Analizleri

Tweetlerin sentiment değerleri ile Bitcoin fiyatları arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik olarak zaman serisine dayalı finansal analizler yapılarak bu iki değişken arasında çift yönlü ilişkinin varlığı sorgulanmaktadır.

Zaman serisi analizinde elde bulunan verilerden doğru ve tutarlı sonuçlar elde edebilmek için birden fazla analiz yöntemi

kullanılır. Öncelikle sahte regresyondan kaçınmak için verilerin durağanlığı tespit edilir. Bunun için birim kök testi uygulanmıştır.

Tüm seriler düzeyde durağan olmayıp birinci farkları alındığında durağan hale gelmektedir. Dolayısıyla seriler I(1) dereceden bütünleşik özelliği göstermektedir.

Serilerin aynı dereceden durağan olması nedeniyle değişkenler arasındaki ilişki araştırılmıştır. Koentegrasyon ilişkisi için Johansen metodolojisi uygulanmıştır.

Johansen testi sonuçları incelendiğinde Bitcoin fiyatları ile twitter sentiment değerleri arasındaki ilişkiyi ölçmeye yönelik kurgulanan modelde değişkenler arasında bir koentegre edici vektör olduğu görülmüştür.

Değişkenler arasında koentegre edici vektör bulunduğundan değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla Granger Nedensellik analizi uygulanmıştır.

Aşağıda Granger nedensellik sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 1: Granger Nedensellik Test Sonucu

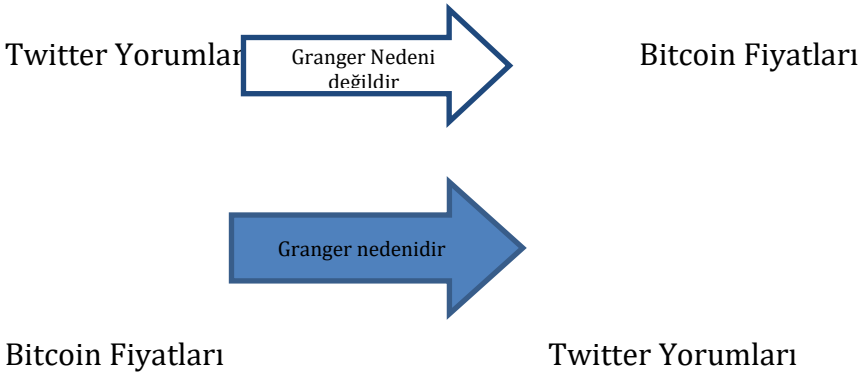
Granger Nedensellik Testi				
Nedenselliğin Yönü	Gözlem	F-istatistiği	Olasılık	Karar
Twitter yorumları Bitcoin fiyatının nedeni değildir	333	0.85167	0.6259	H_0 Reddedilemez
Bitcoin Fiyatları Twitter Yorumlarının nedeni değildir	333	1.64853	0.0560	H_0 Reddedilmiştir

Yukarıdaki nedensellik sonuçları incelendiğinde birinci ilişki yönüne göre twitter yorumların Bitcoin fiyatının nedeni değildir olan

sıfır hipotezi reddedilememiş dolayısı ile kabul edilmiştir. Yani Twitter yorumları Bitcoin fiyatlarının granger nedeni değildir. İkinci ilişki yönünde, Bitcoin fiyatları Twitter yorumlarının nedeni değildir olan sıfır hipotezi %94 güven aralığında reddedilmiştir. Yani Bitcoin fiyatları Twitter yorumlarının granger nedenidir. Sonuç olarak Bitcoin fiyatlarından Twitter yorumlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Sonuçlar ve Öneriler

Twitter yorumları Bitcoin fiyatlarının granger nedeni olmadığı ortaya çıkmıştır. İkinci ilişki yönünde, %94 güven aralığında Bitcoin fiyatları Twitter yorumlarının granger nedeni olduğu tespit edilmiştir.

Buna göre başta kurulan ana hipotez yapılan araştırmalar sonucunda reddedilmiştir. İlgili literatüre dayandırılarak aranan ilişki bulunamamıştır. Bu durumda araştırmanın yapıldığı dönemde Bitcoin fiyatlarında negatif yönlü genel bir trendin var oluşu modelimizde sınana değişkenlerin haricinde Bitcoin fiyatlarını etkileyen etki gücü yüksek bir haberin varlığının söz konusu olduğu ihtimalini ön plana çıkarmıştır.

Ayrıca önceki dönemlerdeki yükselişin birçok analistin ifade ettiği gibi bir balon durumu olma ihtimali de söz konusudur. Balonun etkisini yitirmesi ile Bitcoin'in aslında olması gereken değerlere

doğru indiğini söylemek mümkün olabilir. Böyle yataya yakın bir seyre sahip olması ve eski dalgalanmaları kaybetmesi aslında Bitcoin'in bir alış-veriş aracı olarak kullanılmasını daha çok mümkün kılmaktadır. Bu da uzun vadede kitlesel boyutta adaptasyonu getirebilir.

Ayrıca araştırma kapsamında kullanılan metinsel analiz yöntemlerinin güvenilirliği ve sağlamlığı da tartışmaya açıktır. Yeni gelişen bir analiz türü olmasından ileri yıllarda daha hızlı ve etkin sonuçlar vermesi ihtimal dâhilindedir.

Yukarıda belirtildiği gibi kullanılan sentiment analiz yöntemi metin içeriğinin olumlu ya da olumsuz olma durumu ve bunun haricinde ruh haline yönelik daha detaylı ve daha doğru sonuçlar sağlaması için üzerinde araştırma yapılması ve bir teknik olarak daha da geliştirilmesi gerekir.

Ayrıca, yeni gelişmekte olan Yapay Zekanın bir alt dalı olan Makine Öğrenmesi yöntemleri ile de bilgisayar destekli Sentiment Analizi gelişmekte olan bir alandır. Bu tekniğin gelişmesi halinde Bitcoin ya da bir başka yatırım aracının gelecek değerini tahmin etmek yüksek doğruluk payı ile mümkün olabilir.

Kaynakça

Asur, Sitaram, Huberman, Bernardo A., "Predicting the Future With Social Media", 2010 IEEE/WIC/ACM International Conference on Web Intelligence and Intelligent Agent Technology (2010): 492-499

Baur Dirk G., Dimpf, Thomas "Realized Bitcoin Volatility" SSRN Electronic Journal (Ocak 2017)

- Bollen, J., Mao, H., & Zeng, X. (2011). Twitter mood predicts the stock market. *Journal of Computational Science*, 2(1), 1–8. <https://doi.org/10.1016/j.jocs.2010.12.007>
- Brown, A. (2011, March 2). The tricky business of business tweeting. *The Irish Times*.
- Chung, H., & Secara, N. (2018). Blockchain Revolution. *Best's Review*. <https://doi.org/10.1515/ngs-2017-0002>
- Crystal. (2008). Send Twitter updates by text message. Retrieved from <https://web.archive.org/web/20100315200218/http://help.twitter.com/entries/14226-how-to-find-your-twitter-short-long-code>
- Dwyer, G.P., “The Economics of Bitcoin and Similar Private Digital Currencies”, *Journal of Financial Stability*, 17 (2015): 81-91.
- Fama, Eugene F. v.d.ğr., “The Adjustment of Stock Prices to New Information” *International Economic Review*, 10 (Şubat 1969) <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.321524>
- Fama, Eugene, “The Behavior of Stock Market Prices”, *The Journal of Business* 38/1 (Ocak 1965): 34-105
- Glaser, Florian, v.d.ğr., “Bitcoin- Asset or Currency? Revealing Users’Hidden Intentions,” *Twenty Second European Conference on Information Systems* (2014).
- Huhnsik Chun, Nicholas Secara, “Blockchain Revolution”, *Best's Review* (Mayıs 2018)
- Iansiti, M., & Lakhani, K. R. (2017). The Truth About Blockchain. *Harvard Business Review*, (Ocak-Şubat). Retrieved from <https://hbr.org/2017/01/the-truth-about-blockchain>

Internet Archive Wayback Machine, "How To Find Your Twitter Short/Long Code", 24 Nisan 2019, <https://web.archive.org/web/20100315200218/http://help.twitter.com/entries/14226-how-to-find-your-twitter-short-long-code>

Isaac, M., & Ember, S. (2016). For Election Day Influence, Twitter Ruled Social Media. The New York Times. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2016/11/09/technology/for-election-day-chatter-twitter-ruled-social-media.html>

Malovic, Marko., "Demystifying Bitcoin: Sleight of Hand or Major Global Currency Alternative." *Economic Analysis*, 47/1, (2014): 32-41.

Nofsinger, J. (2005). () , . *Journal of Behaviour Finance*, 6, 144–160.

Strachan, D. (2009, February 19). "Twitter: How To Set Up Your Account. The Daily Telegraph. Retrieved from <https://www.telegraph.co.uk/travel/4698589/Twitter-how-to-set-up-your-account.html>

The great chain of being sure about things. (2015, October). The Economist. Retrieved from <https://www.economist.com/briefing/2015/10/31/the-great-chain-of-being-sure-about-things>

Yermack, D., "Is Bitcoin a Real Currency? An Economics Appraisal." NBER Working Paper Series, (2013), No.19747

VURAL,Z. Beril AKINCI; Bat, M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya. *Journal of Yaşar University*, 20(5), 3348–3382.

ZİHİNSEL ENGELLİ ÇOCUĞU OLAN ANNELERİN ÖLÜM KAYGISI İLE SOSYAL POLİTİKALARA GÜVEN İLİŞKİSİ

Merve Nur OKTAR*

Recep YILDIZ**

Öz

Sosyal politikalar dezavantajlı gruplara fayda sağlamak amacıyla oluşturulmaktadır. Ancak bazı durumlarda bu politikalara duyulan güven düzeyinin düşük olması bir takım olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynlerin yaşadıkları ölüm kaygısı bu olumsuz sonuca bir örnek teşkil etmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmada zihinsel engelli çocuğu olan annelerin sosyal politikalara duydukları güvenin çocuklarından önce ölme kaygısına etkileri araştırılmıştır. Araştırmada yalnızca zihinsel engelli çocuğu anneler ile görüşülmesinin temel sebebi, Türkiye İstatistik Kurumu (2011) verilerine göre zihinsel engelli çocuğun bakımını yüksek bir oranla (%81) annelerin üstlenmesidir. Ayrıca Türkiye’de engel türlerinin oranları incelendiğinde, yine Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2011) verilerine göre en büyük grubu %29,2 ile zihinsel engelliler teşkil etmektedir. Çalışmada Kasım 2017 - Ocak 2018 tarihleri arasında, İstanbul ilinde ikamet eden beş anne ile yapılan ve yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilen verilerden ulaşılan bulgular sunulmuştur. Görüşmeler esnasında ses kaydı alınmış, sonra yazıya geçirilmiş ve ardından sorular temelinde oluşturulan başlıklar altında veriler değerlendirilmiştir. Sosyal politikalara güven eksikliğinin zihinsel engelli çocuğu olan annelerin ölüm kaygılarının nedenleri arasında olduğu; çocuklarından önce ölme korkusu nedeniyle de “Çocuğumu benden sonraya bırakma Allah’ım” diye dua ettikleri tespit edilmiştir. Kaygı veren bu durumun temel sebepleri üzerinde durulmuş, sosyal politikalar ile ilişkisi incelenerek sorunun çözümü ve

* Doktora Öğrencisi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet ABD, Yalova, Öğr. Gör. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Çavdır MYO, e-posta: mervenuroktar@gmail.com.

** Doç. Dr. Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, e-posta: receyildiz@hotmail.com

giderilmesi için çeşitli öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hizmet, Sosyal Politika, Zihinsel Engelli, Anne, Ölüm Kaygısı.

Relationship Between the Death Anxiety of Mothers with Mentally Disabled Children and Trust in Social Policy

Abstarct

Social policies are created in order to beneficial to disadvantaged groups, but in some cases the lack of trust to this policy may have negative consequences. The death anxiety of parents with mentally retarded children is an example of this negative outcome. In this study, the relationship between the lack of confidence in social policy and death anxiety of mothers with mental disabilities children was investigated. The reason for interviewing only with the mothers in this study is that according to the TSI (2011) data care of mentally disabled child is taken by mothers at a rate of % 81. In addition, the largest group of people with disabilities are mentally disabled with 29.2% (TSI, 2010). Between November 2017-January 2018, the findings have been in a semi-structured interview form with 5 mothers in Istanbul. Interviews were recorded, then written out and evaluated under the headings created on the basis of the questions. Lack of trust in social policy is the reason for the death concerns of mothers with mentally retarded children. Because of fear of dying before their children, they found out that they prayed, "God, do not take my life before my child dies." Suggestions have been made for the resolution and remedy of this anxiety situation.

Keywords: Social Work, Social Policy, Mentally Disabled, Mother, Death Anxiety.

Giriş

İletişim araçlarının yaygınlaşması, sivil toplum kuruluşlarının çoğalması, ekonomik gelişmişlik, hükümet politikaları gibi sebeplerden ötürü engellilik ile ilgili bilgi akışı hızlanmış, engelli bireylerin hakları gündem oluşturmaya başlamış, toplumsal ilgi artmıştır. Artan farkındalık ve bilinçlenme engelli bireylere sunulan hizmetlerin nitelik ve niceliğinde kendini göstermiş ve böylece

engelli bireyler de hem ekonomik hayatta hem toplum hayatında daha fazla yer almaya başlamıştır. Bununla birlikte hâlâ bazı eksikler olduğu da yadsınamaz. Bu bağlamda, özellikle, Türkiye’de engelli bireyler arasında en fazla sayıya sahip olan zihinsel engelliler¹ ele alınması gereken bir konudur. Bu engel grubunda olanlara yönelik yürürlükte olan sosyal politikaların çok daha fazla birey ve aileyi etkilediği açıktır. Bakımının niteliksel olarak daha zor olması nedeniyle zihinsel engelli bireyler, engelli bireyler arasındaki en sorunlu alanlardan birisini oluşturmaktadır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da zihinsel engelli bireye ve bakımını üstlenen kişilere fayda sağlamak amacıyla oluşturulan sosyal politikalarda yaşanan aksaklıklar/eksiklikler daha fazla görülmektedir. Bu eksikliklerin giderilmesi için beş yıllık planlarda da engellilere ve onlara yönelik haklara yer verilmeye başlanmıştır. Örneğin, engellilerle ilgili eğitim, bakım hizmetleri, istihdam, sosyal hizmet ve yardım, fırsat eşitliği gibi sosyal politikalara ilişkin düzenlemelere 2014-2018 yıllarını kapsayan beş yıllık planda yer verilmiştir (Şen, 2017, 237). Engellilere yönelik istihdam politikalarının özellikle özel sektörde gerçek anlamda uygulanmaması, yapılan yardımların yetersiz kalması, bakım evlerine yönelik güvensizlik algısı gibi sosyal politikalarda yapılacak iyileştirmeler hem zihinsel engellilerin hem de bakımını üstlenen kişilerin hayatını kolaylaştıracaktır.

Zihinsel engellilik hem zihinsel işleyişte hem de uyumsal davranışlarda meydana gelen önemli düzeyde sınırlılıklar ile ortaya çıkan sosyal ve günlük hayattaki birçok pratik beceriyi gerçekleştirilememesi durumudur (Luckasson, v.dğr., 1992, 1). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinde (2012) zihinsel yetersizliği olan birey şöylece tanımlanmıştır:

¹ 2010 yılında Türkiye genelinde ilk kez gerçekleştirilen “Özürülülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması” bulgularına göre engellilerin %29,2’sini zihinsel engelliler oluşturmaktadır. %25,6’sını süregen hastalığı olan, %8,8’ini ortopedik, %8,4’ünü görme, %5,9’unu işitme, %3,9’unu ruhsal ve duygusal, %0,2’sini dil ve konuşma engelliler ve %18’ini de birden fazla engelle sahip olanlar oluşturmaktadır (TÜİK, 2011).

“Zihinsel işlevler bakımından ortalamanın iki standart sapma altında farklılık gösteren, buna bağlı olarak kavramsal, sosyal ve pratik uyum becerilerinde eksiklikleri ya da sınırlılıkları olan, bu özellikleri 18 yaşından önceki gelişim döneminde ortaya çıkan ve özel eğitim ile destek eğitim hizmetlerine ihtiyaç duyan birey”.

Uyumsal davranışlardaki yetersizlik uyum becerilerindeki² yetersizliğe vurgu yapar. Farklı kaynaklarda veya kurumlarda zihinsel engellilik kavramı ‘zihin engeli’, ‘zekâ geriliği’, ‘zihin yetersizliği’ gibi farklı şekillerde ifade edilmektedir. Zihinsel engellilik, bireylerin zihinsel gelişmesindeki gerilikler, uygun olmayan davranışlar ya da olgun olmayan tepkilerde bulunma, akademik, psikolojik, fiziksel, sosyal ve dil gelişimi alanlarında ortalamanın altında performans gösterme ile kendini göstermektedir (Yıldız, 2014, 19). Zihinsel engelli çocuklar üç farklı kategoride (hafif, orta, ileri (ağır) derecede zihinsel yetersizliğe sahip olanlar) sınıflandırılmaktadır (Yavuz, 2016, 18).

Engelliliğin derecesi ve türünün değişmesi pek çok unsuru da değiştirmektedir. Engellilik türüne göre ihtiyaç duyulan bakım ihtiyaçları, psikolojik veya sosyal destek ve bakımı üstlenen kişi değişebilmektedir. Aşağıdaki tablo engel türüne göre bakımı gerçekleştiren kişilerin kim olduğunu göstermektedir.

² Uyum becerileri; toplumda yaşamak, çalışmak ve yaratıcı faaliyetler için gerekli olan becerilerdir. Başka bir ifade ile bireyin kendi yaş grubundan ve kültür grubundan beklenen kişisel bağımsızlık ve sosyal sorumluluk kriterlerini yerine getirebilmesi durumudur (Köksal, 2011: 17).

Tablo 1: Engelli Bireylerin Engel Türüne Göre, Başkalarının Yardımına İhtiyaç Duyduğu Durumlarda Bakımını Üstlenen Kişi

	Toplam	Görme	İşitme	Dil ve Konuşma	Ortopedik	Zihinsel	Ruhsal Duygusal	Süreğen Hastalık	Çoklu Engellilik
Anne	49,6	26,3	56,1	75,9	35,1	81,5	45,1	23,3	42,8
Baba	2,2	(0)	(0)	3,4	(0)	3,7	5,4	0,8	1,5
Eşi	18,2	33,3	19,9	7,3	30,2	2,0	14,4	30,6	20,2
Çocuğu	8,5	13,2	7,0	3,1	11,1	(0)	5,3	16,2	10,9
Kardeşi	4,0	3,7	5,2	3,0	2,4	5,6	8,9	2,1	3,0
Gelin/ Damat	7,9	9,8	3,0	2,4	10,7	0,8	4,1	14,4	12,0
Diğer Akraba	4,7	4,4	5,0	4,4	5,8	4,7	5,3	3,8	5,1
Diğer	4,9	8,6	1,7	(0)	3,4	1,3	11,6	8,8	4,4
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: TÜİK, Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması, 2011

Tablodaki verilere göre tüm engel türleri için engelli bireyin bakımını çoğunlukla anne üstlenmektedir. Yalnızca görme engelli ve süreğen hastalığı olan bireylerin bakımında anne ikinci sırada gelmektedir ki ilk sırada yer alan eş de -erkek/koca hariç- yine eş olmanın yanında annedir de. Zihinsel engelli bireyin bakımını ise %81,5 gibi yüksek bir oranla diğer tüm engel türlerinden önemli düzeyde yüksek olarak anne üstlenmektedir. Böylesi bir durumun ortaya çıkmasında çok çeşitli nedenler etkili olabilmektedir. Zihinsel engelli bireyle her an ilgilenilmesi gereği, zihinsel engelli bireyin hayatın her anında yanında birisine ihtiyaç duyması, bakım ve ihtiyaçlarının karşılanması daha zor olması, aile içinde babanın evin geçimini sağlamak için gelir elde etmesi gereği, pek çok zihinsel engelli bireyin evlenerek aile kurabilecek yeteneğe sahip olmaması gibi. Diğer bir husus ise zihinsel engelli çocuğun bakımında ebeveynlerin tek başlarına kalmasıdır (Özsoy, Özkahraman ve Çallı, 2006, 70). Sonuç itibariyle en büyük görev zihinsel engelli bireyin annesine düşmektedir.

Üstlenilen sorumluluğun annenin psikolojisi ve sosyal yaşantısı üzerindeki etkileri, yapılan araştırmalarda ortaya konmaktadır. Örneğin Breslau (1982, 682) tarafından yapılan çalışmada engelli çocuğun bakımını büyük oranda üstlenen annelerin, engelli çocuğu olmayan diğer annelere kıyasla çok daha yüksek düzeyde depresyon ve kaygı bozukluğu yaşadığı tespit edilmiştir. Annelerin yaşadıkları psikolojik sıkıntılar engel türünden bağımsız olmakla birlikte, engelli çocuğun ihtiyaç duyduğu bakım yükü arttıkça psikolojik sıkıntılar da artmaktadır. Zihinsel engelli çocukların daha ağır bakım şartları taşımalarından dolayı, zihinsel engelli çocuğu olan annelerin de daha fazla psikolojik sıkıntılar yaşadığını söylemek mantıksız görünmemektedir. Barlow, Powell ve Gilchrist (2006, 56) tarafından yapılan çalışmada da engelli çocuğu olan ebeveynlerin pek çok stres kaynağı olduğunu ve bu stres kaynaklarının öfke, hayal kırıklığı, yalıtılmışlık hissine neden olduğu belirtilmiştir. Türkiye’de Dereli ve Okur (2008, 168), Uğuz, Toros, İnanç ve Çolakkadıoğlu (2008, 42) tarafından yapılan çalışmalarda da benzer nitelikte sonuçlar elde edilmiştir. Bu araştırmaların bulgularına göre de zihinsel veya fiziksel engelli çocuğa sahip annelerin engelli çocuğu olmayanlara nispeten stres, depresyon düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ki sosyal yaşantılarını sınırlama yanında kendileri öldüklerinde çocuklarının karşı karşıya kalacağı duruma dair korku ve kaygıları onları neredeyse hiç terk etmemektedir. Zira hiçbir ebeveyn evladının ölüm acısını yaşamak istemez. Hele zihinsel engelli çocuğu olan ve çocuklarının akıbetinin ne olacağı yahut kendileri öldükten sonra çocuklarına kimin bakacağı kaygısını taşıyan anneler çocuklarından önce ölmek istemezler. Böylesi bir kaygının oluşmasının arkasında yatan asıl neden ise sosyal politikaların bu noktada yetersiz kalmasıdır.

1. Sosyal Politikalar Çerçevesinde Engellilere Sunulan Hizmetler

Türkiye’de engellilere yönelik olarak düzenlenen sosyal politikaların başlangıcı Batı dünyasına göre 20-30 sene gecikmelidir. Her ne kadar 1976 yılında çıkartılan 2022 sayılı kanun, işsiz engellileri ve 65 yaş üzerindeki yaşlıları, belirli bir gelire kavuşturmakta ise de buradan elde edilen gelir sosyal ihtiyaçlara cevap vermekten çok uzaktı. Batı dünyası ‘sosyal model’ ekseninde oluşturulan kurumsal yapılarıyla engelli sorunlarına çözüm bulmuşken Türkiye, millî engelliler politikalarını belirlemek üzere ancak 1997’de Başbakanlığa bağlı Özürlüler İdaresi Başkanlığı’nı kurabilmiştir (Seyyar, 2008, 81). 1999 yılında ilk kez düzenlenen “I. Özürlüler Şurası”nda engelliler kanununun çıkarılması kararı alınmıştır. İlk kanun taslağının içeriği incelendiğinde sosyal modelden daha çok medikal modele yakın olduğu görülmektedir. Engellilere yönelik kanuni hakların belirlenmesiyle ilgili talepler ortaya çıkınca sosyal politikaların şekillenmesi de reel hale gelmiştir. 2005 yılında gerçekleştirilen 2. Özürlüler Şurası ise “Özürlüler ve Yerel Yönetimler” ana temasıyla Özürlüler Kanunu’nun çıkmasını hızlandırmış; merkezi ve yerel yönetimlerin engelli ihtiyaçlarını giderecek sosyal politikaların belirlenmesini de sağlamıştır (Seyyar, 2008, 81). Dolayısıyla 2005 yılı, engellilere yönelik kapsayıcı sosyal politikaların oluşturulduğu ve engellilerin problemlerinin yasal bir zemine oturtulduğu bir yıl olmuştur.

2012 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın kuruluşur. Bu tarihten önce Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Sosyal Güvenlik Kurumları, Aile ve Sosyal Araştırmaları Genel Müdürlüğü, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Belediyeler ve STK’lar gibi kurumlar sosyal hizmet alanında yer almaktaydı. 2012 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın kurulması ile birlikte sosyal

güvenlik, yerel yönetimler ve sivil toplum örgütlerinin verdiği hizmetler dışındaki sosyal hizmetler tek çatı altında toplanmıştır. Ayrıca daha önce İçişleri Bakanlığına bağlı olarak yürütülen Şehit Yakınları ve Gazilere yönelik yardım ve hizmetler de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na bağlanmıştır. Dolayısıyla desteğe ihtiyaç duyan tüm kesimlerin bağlantılı olduğu bakanlık Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı olmuştur (Yıldırım vdğr., 2019, 311).

2018 yılının Temmuz ayında ise Anayasada yapılan değişikliklere uyum sağlanması amacıyla bazı kanun ve kanun hükmünde kararnemelerde değişiklik yapılması hakkındaki 703 sayılı KHK'nın Resmi Gazete'de yayınlanmasıyla Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Çalışma Bakanlığı birleştirilmiş, "Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı" oluşturulmuştur. Sosyal yardımların büyük bir kısmı günümüzde Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yapılmaktadır. Millî Eğitim Bakanlığı ve bakanlığa bağlı kuruluşların, sosyal yardımlaşma-dayanışma vakıfları ve yerel yönetimler vasıtasıyla sunulan hizmetlerin amacı engellinin, ailesinin ve toplumun refahını artırmak, hakka ve hukuka uygun ihtiyaca yönelik kapsayıcı sosyal politikalar oluşturmaktır. Engellilere yönelik belli başlı sosyal politikalar temel olarak maddi yardımlar, eğitim-öğretim, evde bakım, rehabilitasyon, istihdam, erişilebilirlik hizmetleri çerçevesinde oluşturulmaktadır. Maddi yardımlar engelli bireyler ve aileleri için en çok bilinen hizmetlerdendir.

Maddi yardımların iki şekli engelli maaşı ve evde bakım ücretidir. Engelli maaşı 2022 sayılı '*65 yaşını doldurmuş muhtaç, güçsüz ve kimsesiz Türk vatandaşlarına aylık bağlanması hakkında kanun*' ile kimlerin hangi şartlar altında faydalanabileceğinin belirlenmiş olduğu maddi yardım şeklidir. Kanun bu maddi yardımı şu şekilde tanımlamıştır:

“Başkasının yardımı olmaksızın hayatını devam ettiremeyecek şekilde engelli olduklarını ilgili mevzuatı çerçevesinde alınacak sağlık kurulu raporu ile kanıtlayan, 18 yaşını dolduran Türk vatandaşı engellilerden; sosyal güvenlik kuruluşlarının herhangi birisinden her ne nam altında olursa olsun bir gelir veya aylık hakkından yararlanmayan kişilere Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından muhtaç olduğuna karar verilenlere muhtaçlık hâli devam ettiği müddetçe verilen maaştır” (Resmi Gazete, 2016).

En çok yararlanan bir diğer maddi yardım çeşidi ise evde bakım ücretidir. Evde bakım ücreti de yine bahsi geçen kanunda şu şekilde tanımlanmıştır:

“Her türlü gelirleri toplamı esas alınmak suretiyle; haneye giren gelir kişi sayısına bölüldüğünde kişi başına düşen ortalama aylık gelir tutarı bir aylık net asgari ücret tutarının 2/3’ünden daha az olan bakıma muhtaç engellilerin bakımını üstlenen akrabası, vasisi gibi üçüncü kişilere ödenen bir meblağdır” (Resmî Gazete, 2016).

Bu sosyal politikanın uygulanması da Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’na bağlı birimlerce yürütülmektedir. Ancak Maşalacı’nın (2015, 187) belirlediği üzere evde bakım ücreti uygulaması profesyonel bakım hizmetleri ile bakım verenler için eğitim ve rehabilite edici uygulamalar³ gibi desteklerin verilememesi nedeniyle diğer hizmet sunanlarla koordinasyonsuzluk doğurmaktadır. Kurumlar arası ortak bir veri tabanı olmadığı için de ihtiyaç belirleme gerçekleştirilememekte, verimlilik sağlanamamakta, ileriye yönelik planlama yapılamamaktadır.

³ Rehabilitasyon ve eğitim hizmeti engelli bireyin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmesini ve günlük hayattaki temel fonksiyonları yerine getirmesini amaçlayan günü birlik eğitim faaliyetlerini kapsayan hizmet şeklidir. 2005 yılında çıkartılan ‘Engelliler Hakkında Kanun’ ile şu şekilde ifade edilmiştir: ‘Herhangi bir nedenle oluşan engelin etkilerini mümkün olan en az düzeye indirmeyi ve engellinin hayatını bağımsız bir şekilde sürdürebilmesini sağlamayı amaçlayan fiziksel, sosyal, zihinsel ve mesleki beceriler geliştirmeye yönelik hizmetler’. Millî Eğitim Bakanlığı ve buna bağlı devlet ya da özel kuruluşlar aracılığı ile sağlanmaktadır.

Sosyal politikaların engellilere yönelik bakım hizmetlerinin temel hedefi engelli bireyin aile yanında bakımının sağlanmasıdır. Bu anlayışın Türk aile yapısına ve kültürüne uygun bir model olduğu söylenebilir. Ancak aile yapısında, sosyal yaşantıda meydana gelen değişimlerden veya ekonomik sebeplerden dolayı engelli bireyin kimse tarafından bakılamayacağı durumlar için de farklı çözümlere ihtiyaç duyulmaktadır. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nca sunulan ve kurum bakımı olarak adlandırılan hizmet, bahsi geçen soruna çözüm olarak getirilmiştir. Çeşitli sebeplerden ötürü ailede bakımı sağlanamayan engelli kişiler için kuruluş bakımı seçenekleri dâhilinde farklı hizmet modelleri de ortaya konmuştur. Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından bu hizmetler evde bakım hizmeti, yatılı bakım ve rehabilitasyon merkezleri, engelsiz yaşam merkezi, umut evi geçici ve misafir olarak bakım hizmeti, aile danışma ve rehabilitasyon merkezleri, evde bakıma destek hizmeti, özel bakım merkezleri gibi yatılı ya da süreli hizmetler olarak sınıflandırılmıştır. Fakat bu hizmetlerin birçoğu ülke genelinde çok fazla yaygın hale gelmiş değildir.

Zihinsel engelli bireye sahip ailelerin yaşadıkları güçlüklerle baş etme yöntemlerinin geliştirilmesi konusunda ise politik düzeyde atılacak adımlarda hak temelli yaklaşımın göz önünde bulundurulması büyük bir gereklilik (Aykara ve Gök, 2015, 182) olarak değerlendirilmektedir. Bu araştırma kapsamında da yukarıda açıklanan engellilere yönelik olarak hazırlanmış sosyal politikalar temel alınmıştır. Araştırma zeminini oluşturan temel sosyal politikalar engelli maaşı, evde bakım ücreti, rehabilitasyon ve eğitim hizmeti, kurum bakımı olarak sıralanabilir.

2. Araştırmanın Yöntem ve Tekniği

Araştırmanın temel amacı zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin engellilere yönelik sosyal politikalara duyduğu güven ile çocuklarından önce ölme korkuları arasındaki ilişkinin

incelenmesidir. Ayrıca sosyal politikalara duyulan güven düzeyini etkileyebilecek nedenler tespit edilip güven düzeyinin nasıl artırılabilceğine yönelik öneri getirmektir. O nedenle araştırmada genellenebilir sonuçlar elde etmektense görüşme yapılan zihinsel engelli çocuğu olan annelerin sosyal politikalara olan güven düzeyinin ölüml kaygılarına etkisi incelenmiştir.

Araştırma sorusuna ve araştırma amacına uygun olarak nitel araştırma ve veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemde araştırmacı önceden hazırlanmış konu ve alanlara sadık kalarak hem önceden hazırlanmış soruları sorma hem de bu sorular konusunda daha ayrıntılı bilgiler almak amacı ile ek sorular sorma özgürlüğüne sahiptir (Yıldırım ve Şimşek, 2011, 122). Zihinsel engelli çocuğa sahip 5 (beş) anne ile mülakat yapılmıştır. Görüşmeler esnasında, katılımcıların izni ile ses kaydı yapılmış, ardından kaydedilen görüşmeler yazıya dökülmüş ve içerik analizi tekniğiyle değerlendirilmiştir. Benzeşik bir örneklem oluşturarak belirli bir alt grubu tanımlamak amacıyla çalışmada örneklem olarak amaçlı örneklemelerden benzeşik örneklem seçilmiş ve uygulanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2011, 108).

Zihinsel engelli çocuğu olan anneler ile Kasım 2017-Ocak 2018 tarihleri arasında görüşülmüştür. Yapılan mülakatlar muhatapların izni ile kaydedilmiştir. Her bir görüşme 20-25 dakika kadar sürmüştür. Toplamda yaklaşık iki saatlik ses kaydı yapılmıştır. Bu ses kayıtları araştırmacı tarafından saklanmaktadır.

Görüşme yapılan tüm katılımcılar İstanbul'da ikamet etmektedir. Araştırma amacına uygun özelliklere sahip katılımcılara kişisel bağlantılar aracılığıyla ulaşılmıştır. Araştırmaya katılımında gönüllülük esasına göre hareket edilmiştir. İrtibat kurulan zihinsel engelli çocuğu olan beş annenin tamamı araştırmaya gönüllü olarak dâhil olmayı kabul etmiştir. Görüşmeler yapılırken karşılaşılan en büyük zorluk katılımcılarla bağlantı sağlandığı ilk anda, katılımcıların

kendileri ve çocukları hakkında özel hayata dair bilgiler isteneceğini düşünmeleri olmuştur; ancak çalışmanın amacının annelerin karşılaştıkları sorunlara çözüm üretmek ile ilgili olduğunu öğrendiklerinde, endişelerinden kurutulmuşlardır. Hatta sahip oldukları bilgileri paylaşmaya oldukça istekli olmuşlardır. Görüşmeler başladıktan sonra araştırmacı açısından karşılaşılan en büyük sorun, anneler tarafından anlatılan ve yaşanan olayların duygusal ağırlığı olmuştur. Özellikle araştırmanın bulgularından olan ve her annenin ifade ettiği “...beni ondan geriye bırakma Allah’ım” şeklindeki duadan sonra sahip olunan hissiyattan ötürü ara verilmek durumunda kalınmıştır. Fark edilen bir durum daha vardır: zihinsel engelli çocuğu olan annelerin konuşmaya, dertlerini anlatmaya, sorunlarını paylaşmaya çok fazla ihtiyaçları olduğu ortaya çıkmıştır.

Araştırma kapsamında mülakat yapılan zihinsel engelli çocuğu olan annelerden elde edilen veriler içerik analizi tekniğiyle değerlendirilmiştir. İçerik analizi ile değerlendirilen verilerden yorumsamacı paradigma ile sosyal gerçekliğin içinde bekleyen bilgi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Tablo 2 ve Tablo 3’de bahsi geçen demografik verilere yönelik sorulan sorular dışında katılımcılara ölüm kaygısının oluşumunda sosyal politikaların, kurumların ve çevrenin etkisine ilişkin aşağıdaki sorular yöneltilmiştir:

- ✓ Çocuğunuzun engel durumunu kısaca anlatır mısınız? Hafif zihinsel engelli mi ağır zihinsel engelli mi?
- ✓ Çocuğunuzun engeli nedeniyle ölüm kaygısı taşıyor musunuz? **Taşıyorsanız;**
- ✓ Çocuğunuzla genellikle kim ilgileniyor, bakımını kim yapıyor? Diğer aile üyelerinin (baba, kardeş) ve akrabaların çocuğunuza karşı davranışları nasıldır? Olumlu ya da olumsuz başınızdan gecen bir olay anlatabilir misiniz?

- ✓ Devletin size sunduğu hizmetler hakkında ne kadar bilgi sahibisiniz? Devlet kurumu, sivil toplum kuruluşları, akraba veya aileden destek alıyor musunuz?
- ✓ Kurum bakımı ile ilgili bilginiz var mı?
- ✓ Çocuğunuz rehabilitasyon hizmeti alıyor mu? Rehabilitasyon merkezine güveniyor musunuz? Denetlendiklerini düşünüyor musunuz? Devletin kurumlarıyla ilgili ne gibi bilginiz var? Güveniyor musunuz kurum bakımına?
- ✓ Sizce engellilere verilen hizmetler yeterli mi? Ne olsaydı ölüm kaygınız azalırđı?
- ✓ Çoğunuzun geleceği ile ilgili bir planınız var mı?

3. Araştırma Bulguları

Bu bölümde katılımcılar ve engelli çocuklar hakkında genel bilgiler sunulmuş, ardından engelli çocuğu olan bireylerin sosyal politikalara olan güven düzeyinin çocuklarından önce ölme korkusu üzerindeki etkisine ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Son olarak da annelerin sosyal politikalara olan güven düzeyini düşürebilecek nedenleri ortadan kaldıracabilecek önerilere yer verilmiştir.

3.1. Katılımcılara İlişkin Demografik Bulgular

Zihinsel engelli çocuğu olan beş annenin ve çocuklarının gerçek isimleri yerine harf kodları kullanılmıştır. Araştırmada anneler A, B, C, Ç, D ve çocukları ise AÇ, BÇ, CÇ, ÇÇ ve DÇ olarak kodlanmıştır. Annelerin yaşları A 46, B 54, C 42, Ç 37 ve D 52şeklindedir. Çocukları ise AÇ 29, BÇ 21, CÇ 16, ÇÇ 18 ve DÇ ise 12 yaşındadır. Beş engelli çocuktan dördünde ağır zihinsel engelli tanısı vardır. Bahsi geçen annelerin hiçbiri çalışmamaktadır ve çocukların bakımını büyük ölçüde kendileri üstlenmiştir.

Mülakatın başlangıcında anne ve çocuklara ilişkin yaş, cinsiyet, çocuk sayısı, medeni durum, engellilik tanısı, engellilik oranı gibi bilgilere yönelik sorular sorulmuştur. Aşağıdaki tablolarda anneler ve engelli çocukları hakkındaki demografik veriler sunulmuştur.

Tablo 2: Annelere İlişkin Veriler

Anne	Yaş	Çocuk Sayısı	Medeni Durum	Aylık Gelir (TL)
A	46	3	Evli	4000-5000
B	60	3	Evli	4000-5000
C	42	3	Evli	3000-4000
Ç	37	2	Evli	2000-3000
D	52	3	Evli	1500-2000

Tablo 3: Çocuklara İlişkin Veriler

Çocuk	Yaş	Cinsiyet	Engellilik Tanısı	Engellilik Oranı	Ağır Engellilik Durumu
AÇ	29	Erkek	Zihinsel, görme, yürüme	%86	Ağır engelli
BÇ	39	Kız	Zihinsel, felç, konuşma	%74	Ağır engelli
CÇ	16	Erkek	Zihinsel, otizm	%90	Ağır engelli
ÇÇ	18	Erkek	Zihinsel, serebralpalsi ⁴ , yürüme	%92	Hafif mental
DÇ	12	Erkek	Otizm	%80	Ağır engelli

Görüldüğü üzere ağır engelli çocuğu bulunan 4 anne ve hafif mental engelli çocuğa sahip bir anne ile mülakat gerçekleştirilmiştir ki bu engelli çocukların biri kız, diğerleri erkeklerden oluşmaktadır. Yine 4 engelli çocuğun birden fazla engeli bulunduğu görülmektedir.

3.2. Ölüm Kaygısının Oluşumunda Çevrenin ve Sosyal Politikaların Etkisi

Engelli çocuğu olan annelerin belki de en büyük korkusu kendilerinden sonra çocuğuna yeterli düzeyde bakabilecek birisinin

⁴ Vücut hareketi, kas koordinasyonu ve dengeyi kalıcı etkileyen nörolojik bozukluk.

olmamasıdır. Yapılan görüşmeler neticesinde ulaşılan temel bulgu şu şekilde ifade edilebilir: anneler bu dünyadan göçtüklerinde, çocuklarının geleceklerinin belirsizlik içinde olduğuna inanmaktadır. Başka bir ifade ile anneler ölmekten değil ama öldükten sonra çocuklarının ne halde olacaklarını bilmemekten dolayı kaygılanmaktadır. Böylesi bir korkunun sosyal politikalar tarafından en aza indirilebilmesi mümkün görünse de elde edilen bulgulara göre bazı eksikliklerin olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Yapılan görüşmelerde engelli çocuğu olan annelerin ölüm kaygısına yönelik ifadelerine göre elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4: Ölüm Kaygısının Nedenleri

Faktörler	Sıklık
Çocuğa bakacak kimse olmaması	5
Sosyal politikalar hakkında bilgisizlik ve sosyal politikalara güven düzeyinin düşüklüğü	5
Kurumlara güven düzeyinin düşüklüğü	5
Sürekli bir maaşın/ödemenin olmaması	4

Yapılan görüşmelerde annelerin ölüm kaygısı yaşamalarının ardındaki nedenler açıkça sorulmamış; diğer soruların analizleri sonucunda tarafımızdan tasnif edilmiş ve anlaşılmaya çalışılmıştır. Görüşmeler neticesinde elde edilen verilere göre zihinsel engelli çocuğu olan annelerin ölüm kaygısını ortaya çıkaran ve ortak olarak ifade edilen 4 temel neden tespit edilmiştir ki yukarıda tablolaştırılmıştır.

3.2.1. Çocuğa Bakacak Kimsenin Olmaması

Aileler için sağlıklı bir çocuğun doğumu dahi hayatlarında birtakım değişikliklere neden olmaktadır. Bazı zorluklar ve daha önce tecrübe edilmemiş problemlerle karşılaşmaktadır. Engelli bir çocuğun doğumu ise çok daha büyük değişikliklere neden olmakta hem teşhisin konulması anında hem de ilerleyen dönemlerde ebeveynler üzerinde kalıcı psikolojik ve fiziksel etkiler

bırakabilmektedir. Özellikle çocuğun bakımını üstelenecek anne ve babadan başka kimse yoksa bahsi geçen olumsuzluklar ebeveynleri daha fazla etkileyebilmektedir. Sıradan insanlar için günlük yaşamı planlamak basit bir iş iken, zihinsel engelli bir çocuk için bunu tek başına yapmak mümkün değildir. Anne ise engelli çocuğunun rutin hayatını düzene sokabilmek için daima mücadele etmek zorundadır. Bunun dışında engelliliğin derecesi de aile üzerindeki stresi etkileyen bir değişkendir. Eğitilebilir bir çocuk yerine zihinsel engelli çocuğa sahip olmak stres düzeyini arttırmaktadır (Akkök, Aşkar ve Karancı, 1992, 11). Engelli çocuğun aile içinde ve toplumda yaşadığı iletişim güçlükleri, çocuğa çeşitli sosyal beceriler kazandırma ihtiyacı, çocuğun eğitimi ve tedavisi engelli çocuğun temel bakım ihtiyaçlarıdır ve bunlar aynı zamanda aile dışında bir uzmana, danışmana ihtiyaç duyulduğunun göstergeleridir (Özşenol, Işıkhan, Ünay, Aydın, Akın ve Gökçay, 2003, 163).

Zihinsel engelli çocuğun günlük hayatlarını idame ettirebilmesi için dahi kendisine yardım edecek birilerine ihtiyacı vardır. Çünkü sahip olduğu özelliklerden ötürü mantık yürütüp neden sonuç ilişkisine göre doğru karar verebilme yetilerini tam olarak kullanamamaktadırlar. Başka bir ifade ile bakıma muhtaçtırlar. Bakıma muhtaçlık, günlük hayatın içinde yapılması gereken hal, hareket ve davranışların yerine getirilmesi esnasında başkalarının yardım ve desteğine ihtiyaç duyma durumudur. Engelli bireyin bakım ihtiyacı hem duygusal desteği hem de fiziksel ya da maddi destek vermeyi kapsamaktadır (Öztürk, Şentürk ve Macit, 2017, 53).

Zihinsel engelli çocukların bakım ihtiyacının kim tarafından ve nasıl sağlandığını anlamak maksadıyla '*Çocuğunuzla genellikle kim ilgileniyor, bakımını kim yapıyor, diğer aile üyelerinin (baba, kardeş) ve akrabaların çocuğunuza karşı davranışları nasıldır? Olumlu ya da olumsuz başınızdan geçen bir olay anlatabilir misiniz?*' sorusu sorulmuştur. Bu soruyla açığa çıkarılmak istenen annelerin kendileri dışında çocuklarıyla ilgilenebileceklerini düşündükleri kişilerin olup

olmadığını anlamak ve bu kişilerin varlığının ölüm kaygısını azaltıp azaltmadığını ortaya çıkarmaktır. Ağır engelli, zihinsel, konuşma, yürüme bozukluğu, otizm tanısı olan zihinsel engelli çocukların annelerinin konuyla ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Çocuğumun tüm bakımını ben üstleniyorum. Kendisinden küçük ve evli iki erkek kardeşi var, diğer aile üyelerine göre o var mı yok mu belli değil. Çok fazla ilgilenen kimse yok. Babası dışarıdan bakınca ilgileniyormuş gibi görünüyor, oysa hiç ilgilenmez hatta bağırır. Gelinlerin birisi onu evine dahi sokmaz. Diğeri bir gün lavabodan çıkarken elini mi sıkmış artık ne olduysa çok bağırdı, gelin bunu korkutmuş. Şimdi hiç yanına da yaklaşmıyor. Bir yere gideceğim zaman gelinlere bıraksam kabul etmezler. Kız kardeşlerim yakın olsa bakarlar, ama onlarda kaç gün bakar en fazla 2-3 gün. Ben yıkamazsam kokar. Kimse de çıkıp bugün de ben yıkayayım demez. Ben vermezsem yemek de yemez. Hep ben yanında olacağım. Hep Allah’ıma dua ederim, *“bunu (engelli çocuğunu) benden geri koyma diye”* (Anne A).

“Bakımlarının neredeyse hepsini ben yapıyorum. Kişisel temizlik, banyo, tuvalet gibi konularda ben ilgileniyorum. Saç tıraşını babası yapıyor. Saç tıraşı dışında diğer tüm bakımlarını ben olmadığım zamanlarda ablası yapıyor. Çevresindekiler samimi olarak bakmıyorlar, bence yapmacıklar, sadece ablasına güveniyorum. Bir yere gidince ona bırakıyorum. Ablası da evlenirse ve evlendiği kişi bakmak istemezse ne yaparız bilmiyorum... *Çocuğum benden önce ölsün diye dua ediyorum; ama Allah bilir*” (Anne B).

“Bakımını, her şeyini ben yapıyorum. Kız kardeşi var, yardım ediyor ama saç, sakal, tırnak, kişisel temizlik hepsini ben yapıyorum. Ben olmadığım da ya da zorda kaldığında babası da bakımını yapar ama babasıyla çok anlaşamıyor, güvenmiyor, canını acıtacağından korkuyor. Kısa süre bir yere gittiğimde önce evdeyse kız kardeşi, evdeyse mecbur baba bakacak tabii

ama çoğunlukla eltime bırakırım. Uzun süreli gideceksem o zaman bırakamam, durmaz, güvenemem. Mesela bir seferinde hastaneye gittim sabahtan. Ben gelen kadar yemek yememiş. 'Beni bırakıp neden gidiyorsun? Beni bırakma' diyor. ... *Allah evlatlarımı benden sonraya bırakmasın* diye dua ediyorum" (Anne C).

"Şu dönemlerde ergenliğe girdiği için kişisel temizliğini babası, diğer bakımlarını ben yapıyorum. Baba eve geldikten sonra alt değiştirmesi, tuvaletine babası bakıyor. Ağabeyim, ablam, kuzenlerim, hepsi engelli çocuğuma karşı çok titiz. Çok sevecen, çok özenli yaklaşırlar. Bir organizasyon olacaksa onu da dâhil ederler. Hiçbir zaman dışlanma olmaz. Yeğenlerim düşkünderler. Ablamla enişteme güvenirim. Erkek yeğenim var, ona bırakır memlekete gider gelirim. Gerçekten severek bakan üç dört kişi var onlara bırakırım. Akrabalar içinde olumsuz davranan yok; ama dışarıda komşular veya başka çocuklar dışlayabiliyor. Mesela bir gün komşuya gittik, komşumuzun kız çocukları bakıp bakıp geri kaçmışlar. O bu durumdan etkilendi. Ben bir daha onlara gitmek istemiyorum dedi, üzüldü. Bilmeyen çocuklar deli gibi görüyor, saldıracak sanıyorlar... Memlekete giderken bile bıraktığım çevreme rağmen dualarım şu yönde: *Rabbim sen onu benden sonraya bırakma*. Onun acısını yaşamak da zor ama benden sonraya kalması çok daha zor, abla da olsa, kardeş de olsa. Bunu ne bir hala ne bir teyze ne de bir amca yapamaz." (Anne Ç).

"Kişisel temizlik, tıraş her şeyini ben yapıyorum. Ablaları ilgileniyor arada. Onlar da okula gidiyor. Babamız pek ilgilenmiyor, kabullenemiyor hâlâ. Toplumda, araçlarda, hastanelerde sıkıntı yaşıyoruz, dışlanıyoruz. Deli olarak bakıyorlar; ama alıştık. Şu an biraz daha iyiye gidiyor; ama kendi başına otobüse binemez, dışarı çıkamaz... En fazla akrabalarımından çektim. Sanki bilmiyorlarmış gibi akrabalarım kötü şeyler konuşuyorlar. Bir gün kapımı çalıp nasılsın demiyorlar. Bir yere gideceğim zaman kızlar okulda olduğu için teyzemden başka kimseye bırakamıyorum. Kimseye

güvenemiyorum, ortam çok kötü. Benden sonra hali ne olacak diye çok endişeleniyorum, uykularım kaçıyor. *Ben ondan önce ölürsem ne yapar bu çocuk diye düşünüyorum*" (Anne D).

Yukarıdaki ifadelerde görüldüğü üzere anneler çocuklarına kendilerinden daha iyi kimsenin bakamayacağına inanmaktadır. Buna rağmen kendilerinden sonra en çok güvendikleri, engelli çocuğun bakımını üstlenebileceklerine inandıkları kişiler ise çocuğun kardeşleridir. Yalnızca anne Ç oğlundan (engelli çocuğun kardeşi) daha çok eşine güvendiğini ifade etmiştir. Anneler, zihinsel engelli çocuğun akrabalarının engelli çocuğa karşı iyi davrandığını söylese de uzun vadede bu davranış biçiminin devam etmeyeceğine inanmaktadır. Çünkü akrabaların davranışlarını samimi bulmamaktadırlar. Belki de böylesi bir düşüncenin altında yatan asıl neden, zihinsel engelli bireyle her an her dakika beraber olmanın getireceği strese herkesin dayanamayacağını düşünmeleri veya zahmetli bakım süreçlerine herkesin tahammül edemeyeceğine inanmalarıdır. Tüm annelerin ortak olarak buldukları nokta ise *hiçbirisinin çocuklarından önce ölmek istememesidir*. Araştırma kapsamında görüşme yapılan tüm anneler *çocuklarının kendisinden önce ölmesi için dua ettiğini* dile getirmiştir. Bu ifade bile zihinsel engelli çocuğu olan annelerin, çocuklarından önce ölme korkusu düzeyinin (ölüm kaygısının) ne kadar yüksek olduğunu göstermek açısından yeterli gibi görünmektedir. Bu düşüncenin ardındaki temel sebep ise çocuklarını emanet edecekleri, güvenebilecekleri, uzun vadede onun tüm bakımlarını üstlenecek bir kişinin olmadığı inancıdır.

3.2.2. Sosyal Politikalar ve Uygulamaları Hakkında Bilgi Sahibi Olmama

Anneleri ölüm kaygısına sürükleyen bir diğer etmen sosyal politikalara dair bilgisizliktir. Devlet tarafından engelli bireylerin geneli için sağlanan bazı hizmetler bulunmaktadır. Bunlar evde

bakım hizmeti, yatılı bakım ve rehabilitasyon, engelsiz yaşam merkezi, umut evi projesi, geçici ve misafir olarak bakım hizmeti, aile danışma ve rehabilitasyon merkezleri, evde bakıma destek hizmeti olarak sıralanabilir. Annelerin bu hizmetler hakkında ne düzeyde bilgi sahibi olduklarına ilişkin çeşitli sorular sorulmuştur. Sorulara verilen yanıtlara göre anneler bu konular hakkında oldukça sınırlı bilgiye sahiptir. *Devletin size sunduğu hizmetler hakkında ne kadar bilgi sahibisiniz? Devlet kurumu, sivil toplum kuruluşları, akraba veya aileden destek alıyor musunuz?* sorusuna annelerin verdikleri cevaplar şu şekildedir:

“Ben bakım ücreti falan istemiyorum. Ben çocuğuma bakarım da. Bunun bir maaşı olsa benden sonra (öldükten) kalınca ‘maaşı var iyi kötü bakalım’ derler diyorum ama o da yok. Vardı da kestiler ev var, araba var diye” (Anne A).

“Hiçbirini bilmiyoruz. Sadece evde bakım parası” (Anne B).

“Bir engelli maaşı, geliri yok. Alamıyorum zaten. Babası emekli SSK’lı” (Anne C).

“Engelli aracı, evde bakım, bez yardımı, ulaşım ile ilgili yardımlar, evde bakım hizmetlerini biliyorum. Engelli maaşı almıyoruz. Sadece evde bakım parası alıyoruz. Babası çalıştığı için başka herhangi bir kurumdan da yararlanamıyoruz” (Anne Ç).

“Devletten özel eğitim alıyorum. Evde bakım parası alıyorum. Engelli maaşı alıyorum. Eşim asgari ücretle çalışıyor” (Anne D).

Verilen ifadelerle göre annelerin devletin sunduğu çeşitli hizmetler hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Annelerden üçünün ifadelerine göre sadece evde bakım parası ile ilgili bilgisi bulunmaktadır. Anne Ç ve D ise evde bakım ücreti dışında, engelli maaşı hakkında da bilgi sahibidir. Anne Ç bunların

dışında engelli aracı, bez yardımı, ulaşım ile ilgili yardımlar hakkında da bilgi sahibidir. Anne Ç'nin diğer tüm annelere kıyasla daha fazla bilgi sahibi olması, bireysel sebeplerden kaynaklanıyor gibi görünmektedir. Anne Ç geçmişte bir dernekte aktif olarak görev aldığı dile getirmiştir. Sahip olduğu bilgileri de bu esnada öğrendiğini ifade etmiştir. Anne C'nin ise konuyla ilgili hiçbir bilgisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla devlet tarafından sunulan hizmetler hakkında yeterli bilgisi olmayan anneler, bilmedikleri bu politikalara nasıl güvenebilirler? Anne Ç'nin diğer annelerden daha aktif ve bilgili olduğu göz önüne alınırsa, zihinsel engelli bireylerin annelerini bu konular hakkında bilgilendirmek için çeşitli faaliyetlerin, toplantıların, anneleri bir araya getiren etkinliklerin yapılmasının bilgilenme düzeyini de arttıracığı aşikârdır.

Kurum bakımı ile ilgili bilginiz var mı? sorusuna verilen cevaplar ise şu şekildedir:

“Yok, hiç duymadım. Kurum bakımı deyince yani oraya birkaç gün götürüp bakıyorlar geri getiriyorlar o mu?” (Anne A)

“Net bilgim yok ama olumsuz şeyler duydum. Oraya gidip hastalık kapan çocuklar varmış. Dayak yiyenlerde oluyormuş. Haberlerde de görüyoruz ara sıra” (Anne B).

“Yok. Sadece rehabilitasyona gidip geliyor. Allah razı olsun devletten oradan eğitim alıyor” (Anne C).

“Kurum bakımını bilmiyorum. Detaylı bilgim yok. Hatta 1 ay öncesi günübürlük bırakabileceğim yerler var mı diye araştırdım ama çok detaylı bilgi sahibi olamadım. Mesela cenazem oldu memlekete gitmek durumunda kaldım. Üç dört gün bırakabileceğim bakım evi var mı, bırakabiliyorsam şartları nedir, onlarla ilgili hiçbir bilgim yok” (Anne Ç).

“Yok. Hiç yok” (Anne D).

Görüldüğü üzere devlet tarafından sunulan hizmetler dile getirildiğinde bunlar sadece maddi olarak yapılan para yardımı olarak algılanmaktadır. Bunun ötesinde kurum bakımının, anne B nezdinde olumsuz düşünceler yarattığı görülmektedir. Formel bilgi kanallarının etkin olmadığı durumlarda informel kanallardan gelen doğru veya yanlış bilgiler kişilerin herhangi bir konuyla ilgili algısını etkilemektedir. Bu örnekte ise informel kanallardan gelen bilgiler, annelerin kurum bakımına karşı önyargılı olmasına sebebiyet vermiştir. Örneklem içindeki beş anneden yalnızca Anne Ç diğer annelerden farklı bir konumda durmaktadır. Anne Ç hariç diğer hiçbir annenin kurum bakımı hakkında bilgisi bulunmamaktadır. Anne Ç'nin sahip olduğu bilgi ise bahsi geçen kurumlardan birisinde çalışan akrabasından öğrendiklerinden kaynaklanmaktadır. Anne Ç bundan önce çeşitli araştırmalar yaptığını ama yeterli bilgiye ulaşamadığını da ifade etmiştir. Bu noktada verilen hizmetlerle ilgili bilgiye ulaşmanın da kolay olmamasının ne kadar kritik olduğu ortaya çıkmaktadır. Sunulan hizmetlerin daha doğru ve daha geniş kitlelere ulaşacak şekilde anlatılması hem engelli bireylerin ailelerinin konu hakkında daha iyi ve doğru bilgi sahibi olmasını hem de bu politikalara karşı olan ön yargılarının ortadan kaldırılmasını sağlayacaktır. Kurumlar ve hizmetler hakkındaki bilgisizlik ve ayrıca etraftan duyulmuş olumsuz örnekler, ailelerin sosyal politikalara ve kurumlara olan güvenini zedelemektedir. O nedenle de bir önceki başlıkta ifade edildiği üzere, zihinsel çocuk sahibi anneler çocuklarından önce ölme kaygısını taşımaktadırlar.

3.2.3. Kurumların Rehabilitasyon Uygulamalarına Olan Güven Eksikliği

Engelli bireylerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri, toplum hayatına katılabilmeleri ve engel türüne göre farklılık göstermekle beraber engelli bireylerin sahip oldukları istidadı kullanmalarını

sağlamak amacıyla kurulmuş özel eğitim kurumları faaliyet göstermektedir. Bu kurumlar Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak çalışmakta ve denetlenmektedir. Bu kurumlar yasal meşruiyetini 14.02.2007 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanan 5580 Sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'ndan almaktadır. Günümüze kadar kanun ve ilgili yönetmeliklerde bazı değişiklikler yapılmakla beraber öz aynı kalmıştır. Bu öz kısaca özel eğitim okulları ile özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerindeki eğitim ve öğretim, yönetim, engelli bireylere uygulanacak destek eğitim programları, engel grupları ve dereceleri ile özel eğitim okulunun özel eğitim ve rehabilitasyon birimi ve özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde engelli bireylere uygulanacak destek eğitim giderlerinin karşılanmasına ilişkindir (Resmî Gazete, 2012).

Türkiye'de engelli bireylere hizmet veren hem özel hem kamu kurumları bulunmaktadır. Zihin engellilere okul öncesinden başlayarak bağımsız yaşam becerileri kazandırmaya yönelik eğitsel düzenlemelere yer verilmektedir (Cavkaytar, 1999, 40). Bu kurumlar verdikleri eğitimin niteliğini zihinsel engellilerinin sınıflandırılmasına göre düzenlemektedir. Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinde zihinsel engelli bireyler şu şekilde sınıflandırılmış ve verilecek eğitimin niteliği buna göre belirlenmiştir (Resmî Gazete, 2012):

“Hafif düzeyde zihinsel öğrenme yetersizliği: Zihinsel işlevler ile kavramsal, sosyal ve pratik uyum becerilerinde hafif düzeydeki yetersizliği nedeniyle özel eğitim ile destek eğitim hizmetlerine sınırlı düzeyde ihtiyaç duyan bireyleri kapsar”.

“Orta düzeyde zihinsel öğrenme yetersizliği: Zihinsel işlevler ile kavramsal, sosyal ve pratik uyum becerilerindeki sınırlılık nedeniyle temel akademik, günlük yaşam ve iş becerilerinin kazanılmasında özel eğitim ile destek eğitim hizmetlerine yoğun şekilde ihtiyaç duyan bireyi kapsar”.

“Ağır düzeyde zihinsel öğrenme yetersizliği: Zihinsel işlevler ile kavramsal, sosyal ve pratik uyum becerilerindeki eksiklikleri nedeniyle öz bakım becerilerinin öğretimi de dâhil olmak üzere yaşam boyu süren, yaşamın her alanında tutarlı ve yoğun özel eğitim ve destek eğitim hizmetine ihtiyacı olan bireyi kapsar”.

“Çok ağır düzeyde öğrenme yetersizliği: Bireyin zihinsel yetersizliği yanında başka yetersizlikleri bulunması nedeniyle öz bakım, günlük yaşam ve temel akademik becerileri kazanamaması nedeniyle yaşam boyu bakım ve gözetime ihtiyacı olan bireyi kapsar”.

Yönetmelikle yapılmış tasnife göre engelli bireylerin çeşitli rehabilitasyon merkezlerinde aldıkları eğitimler bulunmaktadır. Yönetmelikte belirtilen usuller ve ilkeler faaliyetlerin hukuki boyutlarını düzenlemek ve yasal meşru zeminde olmalarını sağlamak açısından bir gerekliliktir. Bununla birlikte tüm bu düzenlemelerin işe yaraması toplum vicdanında yer bulması ile mümkündür. Dolayısıyla yasal düzenlemeler gerekli olmakla birlikte yeterli değildir. Yasaların günlük hayata yansımaları ve yasalardan doğan haklardan ötürü bu tip faaliyetlerden yararlanan kişilerin görüşleri, karşılaştıkları sorunlar ve çözümleri de bir o kadar önemlidir. Bahsi geçen kişiler, bu çalışma özelinde zihinsel engelliler ve onların anneleridir. Aşağıdaki sorular yasalardan doğan haklardan faydalanan taraflardan birisi olan zihinsel engelli bireylerin annelerinin görüşlerini yansıtmaktadır.

Konuyla ilgili sorulan *‘Çocuğunuz rehabilitasyon hizmeti alıyor mu? Rehabilitasyon merkezine güveniyor musunuz? Denetlendiklerini düşünüyor musunuz? Devletin kurumlarıyla ilgili ne gibi bilginiz var? Güveniyor musunuz kurum bakımına?’* sorularına katılımcıların yanıtları şu şekildedir:

“Rehabilitasyona gidiyordum, hocasına sinirlendim artık göndermiyorum. Bu çocuk dilsiz değil. Çocuğa dilsiz el işareti ile bir şeyler öğretmiş (işaret dili) bayağı bir kelime de

öğrenmiş. Oysa ben ta küçükten beri çok uğraştım, uğraşıyorum, en azından 2-3 cümle bir laf konuşsun diye. Zaten babası da servis şoförü olayından dolayı (istismar korkusu) istemiyordu. Denetleme yapacaklarını düşünmüyorum. Ben yanında olsam olur ama her zaman da ben yanında gidemiyorum. Kız olunca çok zor. Gelinler bakmaz ama devlettense ite kaka da olsa oğullarım daha iyi bakar. Gücüm yettiğince kendim bakarım, bakacak kimse kalmazsa o zaman mecburen devlete bırakırım” (Anne A).

“Evet, burada rehabilitasyona yeni başladı. Rehabilitasyon hizmetinden memnun değilim. Devletin verdiği saatler yeterli değil. Küçükken de Samsun’da bir kuruma gönderdim ama faydasını göremedik. Emin değilim, güvenemiyorum devletin kurumlarına” (Anne B).

“Rehabilitasyona gidip geliyor. Allah razı olsun devletten oradan eğitim alıyor. Ama kurumun bakmasını bana kalsa istemem, kurum bakımına güvenmesem de mecbur kalırsam vereceğim elbet. Güvenmiyorum, çünkü bir komşum vakti olmadığı için kızını bırakmış, kurum baktı. Enfeksiyon kapmış. Başka bir tanesi vefat etti. Başka birisinin çocuğu çok dayak yemiş. Komşularımdan duyduklarım bunlar. O yüzden bakım konusunda endişeliyim. Kurumlara kalırsa hali ne olur korkuyorum” (Anne C).

“Özel eğitime gidiyoruz. Devletten aldığımız tek destek o, şu an itibarıyla başka bir destek alamıyoruz... Sekiz yıldır fizik tedavi aldırıyorum. Kurum bakımıyla ilgili sosyal medyada görüyorum olumsuz örnekleri. Ama iyi kurumlar da var. Kurumda gece annesi olarak çalışan bir akrabamız var, iyi yerler olduğunu bahsediyor ondan biliyorum. Yani yeterli bilgimiz yok. Böyle bir hakkımız varsa uzun süreli bir yere gideceğimde bırakmak isterim” (Anne Ç).

“Rehabilitasyona gidiyor. Devletten bu konuda destek alıyor. Ama devletin kurumlarına güvenemiyorum.

Haberlerde servislerle ilgili olumsuz şeyler duyuyoruz. Etrafa da güvenemiyoruz. Denetimin de yeterli olduğuna inanmıyorum” (Anne D).

Aileler devlet tarafından sağlanan hizmetler ve hizmet veren kurumlar hakkında bazı bilgilere sahip olsa da çevrelerindeki olumsuz örneklerden ötürü ön yargılar taşımaktadır. Belki de sosyal güven düzeyinin düşüklüğünden dolayı insanlar birbirine güvenememektedir. Dolayısıyla devlet tarafından engelli bireylere hizmet için hazırlanan politikalara olan güven de azalmaktadır. Anne A'nın ve Anne D'nin çocuklarının bu tür kurumlarda istismar edilebileceği kaygısı ve denetimin yeterli olmadığını düşünmesi, Anne B'nin rehabilitasyon merkezinden çocuğunun herhangi bir fayda görmediğini ifade etmesi ve Anne C'nin komşularından duyduğu olumsuz örnekler bu kurumlar aracılığıyla sağlanan sosyal politikalara olan güveni de azaltmaktadır. Anne Ç'nin sosyal medyadan gördüğü olumsuz haberler aynı duruma kendi çocuğunun da düşebileceği kaygısını tetiklemiştir. Böylesi bir gözlem annelerde zihinsel engelli çocuklarının kendilerinden önce ölmesini isteme durumunu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla annelerde çocuklarından önce ölme ve kendi ölümlerinden sonra çocuklarının tek başına kalacağı korkusuna neden olmaktadır. Kısaca kendilerinden sonra çocuklarına iyi bakabilecek ne bir kişi ne bir kurum ne de sürekliliği sağlanmış bir sosyal politikanın olduğunu düşünmektedirler.

3.2.4. Kurumlarca Verilen Hizmetlerin Yetersizliğine Dair Düşünceler

Ölüm kaygısı temel manasıyla insanın var oluşunu son bulacağı gerçeği karşısında hissettiği korku ve endişe olarak tanımlanabilir (Erciş, Kotan ve Türk, 2016, 109). Bu çalışma özelinde ise, ölüm kaygısının yaşanmasının asli sebebi kişinin kendi benliğinden daha öteye geçecek bir anlam kazanmaktadır. Annelerin yaşadığı ölüm kaygısının asıl sebebi varoluşlarının son bulması değil; kendilerinden

sonra engelli evlatlarına ne olacağı endişesinden kaynaklanmaktadır.

Bu açıdan ölüm kaygısı kavramının daha farklı bir anlam kazandığı söylenebilir. Her kaygının insanoğlu bir şekilde üstesinden gelebilmektedir. Mesela, insan hayatında en belirgin kaygı olan ölüm kaygısına yönelik en etkili çözüm ahiret inancıdır. Ahiret inancı ölümün son olmadığını telkin ederek asıl ebedi hayatın ölümden sonra başlayacağına vurgu yapar.

Bu çalışmada annelerin ölüm kaygısının temel sebebi kendilerinden sonra çocuklarının geleceğinin ne olacağına ilişkin endişeler oluşturmaktadır. Dolayısıyla uhrevi bir yöntemle değil; henüz anneler dünyada iken bazı dünyevi yöntemlerle bu kaygıyı çözmek mümkün görünmektedir. Kasser ve Sheldon tarafından (2000, 350) yapılan çalışmada, ölüm kaygısını yenmek için kişilerin servet biriktiremeye daha fazla odaklandığı ve daha fazla kazanma isteğine sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Aşağıda annelerin verdikleri cevaplar incelendiğinde durumun niteliğinin de bu çalışmadaki bulgulara benzediğı görülmektedir.

Verilen bilgiler ışığında “sosyal politikalar nasıl düzenlenmeli ve ne yapılmalıdır ki ölüm kaygısı ortadan kaldırılabilsin veya en aza indirilebilsin?” sorusuna cevap aramak için annelere ‘*Sizce engellilere verilen hizmetler yeterli mi? Ne olsaydı ölüm kaygınız azalırđı?*’ sorusu yöneltilmiştir. Yanıtlar şöyledir:

“Yeterli değil bence. En azından bu çocuğın maaşı olsun. Maaş sürekli olmalı, garanti altında olmalı. Bu benden geri kalma şeyi (engelli çocuktan önce ölme durumu) söylendiğı zaman beni çok yakıyor... O zaman ben ölsem de kardeşleri, babası, akrabaları bakabilirler diye düşünüyorum. En azından birisini çağırırlar, kendileri bakmasa da. Daha küçükken değişik eğitimler verilseydi temizliğe yönelik, en azından kendi ihtiyacını giderebilecek düzeyde bazı eğitimler verilseydi, benden sonra ne olacak diye daha az düşündüm” (Anne A).

“Yeterli değil. Daha iyi bir eğitim hizmeti verilseydi, şimdi çocuğum tuvalet ihtiyacını kendisi giderebilirdi, yemek yiyebilirdi belki. Ben çocukla nasıl ilgileneceğimi daha iyi bilseydim, devlet de daha çok ilgilenseydi böyle olmazdı, daha iyi olurdu. Hem de sürekli bir geliri olsa garanti altında olan o zaman daha rahat olurum” (Anne B).

“Maaş yok, bakım parası yok. Çocuğumun bir geleceği (yatırımı) olsa o zaman herkes bakar. Devlet sürekli bir maaş verse benden sonra ne olacak diye içim daha rahat olurdu. Ama parasız olura kimse de bakmak istemez” (Anne C).

“Devletin sunduğu hizmetler yetersiz. Bakım ücretleriyle alakalı önümüze çok engel çıkartılıyor. Bir de çalışamayan annelerin SSK’sı başlamadı, kaç yıl oldu. Benim yaşım 40’a geldi, benim ne zaman bir emeklilik hayatım olacak? İşe girince de bakım maaşı kesiliyor. Mesela ben şimdi engelli çocuğumu kucağımda taşıyabiliyorum ama 55-60 yaşıma geldiğimde taşıyamayacağım. Para konusunda biraz daha rahat olsam birisini tutarım. Her gün gelir gözümün önünde çocuğun bakımını yapar, ben de rahat ve huzurlu olurum. Bu insan zaten engelli, hayatı zaten çok zor, neden engelli maaşı konusunda bu kadar sınırlamalar var? Bu sıkıntılar olmasa biraz daha rahat ederdik. Ya da devletin bir bakım evi kurup engelli çocukları kendi himayesine alması bizi rahatlatırdı” (Anne Ç).

“Biz yarın bir gün ölünce ortada kalacak. Güvenebileceğimiz bir okul, bir yer olsa oraya gitse. Mesela hasta oluyorum veya cenaze oluyor akşama kadar orada kalsa. Pazara gideceğim bırakacağım yer yok. Eğitim saatleri daha uzun olsun. Gece uykularımı kaçırır durum bana bir şey olsa yahut benden sonra bu çocuğun ne olacağıdır. Diğerleri neyse de bu durum çok kaygılandırıyor beni. Maaş olmazsa kimse bakmaz. Devletten ben bunu istiyorum. Maaşı devamlı olsa bakarlar. Kimse bakmazsa devlet bakar da diyemiyorum” (Anne D).

Beş anne de ölüm kaygısını azaltabilecek potansiyele sahip ortak çözüm yolunun sürekli ve düzenli bir engelli maaşı olduğu ifade etmiştir. Çünkü sürekli ve düzenli bir maaşı olan engelli bireye anne dışındaki diğer aile üyeleri veya akrabaların da bakma ihtimali artacaktır. Bakmak istemese bile engelli bireyin sahip olduğu sürekli ve düzenli maaş ile akrabalar, bakıcı tutup baktırabilirler düşüncesi hâkimdir. Anne Ç diğerleri ile aynı görüşte olması yanında çözüm önerisi olarak bir alternatif öneri getirmektedir: Devletin bir bakım evi kurup engelli çocukları kendi himayesine alması. Annelerin kendilerinden sonra çocuklarının akıbetinin ne olacağı ile ilgili ciddi kaygılar taşıdığı görülmektedir. Hiçbir anne kendi evladının acısını yaşamak istemez; ancak zihinsel engelli çocuğu olan anneler yine çocuklarına olan şefkatlerinden dolayı çocuklarının kendilerinden önce ölmesi için dua etmektedir. Bu kaygı durumunun ortadan kaldırılması için kendilerinin dilinden sundukları sorunlar ve çözüm önerilerinin dikkate alınmasının gereği açıktır.

3.2.5. Çocuğunun Geleceği ile İlgili Planlamada Bilgi ve İmkân Eksikliği

Bireylerin ölüm kaygısı ile gelecekteki finansal konumları, tüketim harcamaları ilişkisine yönelik yapılan ilk çalışmalardan birisi Kasser ve Sheldon tarafından (2000, 350) yapılmıştır. Çalışmanın temel noktası ölüm kaygısının kişileri daha fazla servet biriktirmeye sevk edeceğidir. Yapılan deneyler sonucunda ulaşılan bulgulara göre ölüm kaygısının daha fazla olması sağlanan kişilerde servet biriktirme ihtiyacının da daha fazla olduğu saptanmıştır. Annelerin de engelli çocuklarının gelecekteki ihtiyaçlarının karşılanabilmesi, kendileri bu dünyada olmasa dahi, çocuklarının sürekli bir gelirlerinin olmasının onların gelecekleri için bir güvence olarak görülməsi fikri daha anlaşılır hale gelmektedir. Aslında anneler bu düşüncelerle çocuklarının geleceklerini planlamak ve gözleri arkada gitmemek istemektedirler. Aşağıdaki soruya verilen yanıtlardan da

benzer sonuçları çıkarmak mümkündür.

Bu bilgiler ışığında annelere ‘*çocuğunuzun geleceği ile ilgili bir planınız var mı?*’ sorusu yöneltilmiş ve aşağıdaki cevaplar alınmıştır.

“Bireysel emeklilik diye bir şey çıktı, oraya başvuracağım, onun için ödeme yapacağım. Aydan aya 170 lira mı 175 lira mı? En azından ölene kadar bir geliri olur” (Anne A).

“Yok. Geleceğiyle ilgili hiç plan yapmadım” (Anne B).

“Öldükten sonrası için bir yatırım yapmak isterim. Benim başıma bir şey gelse çocuğun bir yatırımı olursa bakacak olan kişiler için bir teminat olur. Yoksa kimse bakmaz. Garanti altına almış olurum, ama ne yapabileceğimi bilmiyorum” (Anne C).

“Hiçbir plan, program yapamıyorum. Sadece endişem var. Onun sadece bir ağabeyi var. Ağabeyinin bizim gibi ilgili bakamayacağını düşünüyorum. Bu durum beni çok kaygılandırıyor. Diğer sağlıklı oğluma engelli çocuğumu bırakmak istemiyorum, çünkü engelliye bakmak gerçekten zor. Bence sürekli bir engelli maaşı bağlansa bile bu parayla çözülebilecek bir şey değil. Engelli çocuğuma bir mülk de aldım ama sağlıklı bir insanın engelli bir insanla empati kurup onu anlaması mümkün değil. Ağabeyi de anlayamaz. Hele şimdiki nesilden hiç umudum yok” (Anne Ç).

“Benim çocuğum resim çizmeye çok yatkın. Bunun hakkında bir eğitim almasını isterim. Ama nasıl olacak, nereye gideceğim hiçbir fikrim yok” (Anne D).

Anneler çocuklarına her şart altında sürekli verilecek bir yardım, ödeme yapılmasını istemektedirler. Böylesi bir istek çok makul görünmektedir. Çünkü annelerin kendileri öldükten sonra bu ödemeyi çocukları açısından bir sigorta bir teminat olarak düşünmektedirler. Kendilerinin yokluğunda dahi yapılacak sürekli bir yardım sayesinde çocuğun geleceğinin daha iyi olacağını

düşünmektedirler. Ayrıca engelli bireyin bakımı için sürekli bir ödemenin yapılması durumunda kültürün ve değerlerin değişmesinden dolayı bu ödemeyi bir teminat olarak görmeyen anneler de mevcuttur. Bu da sorunun sadece maddi sebeplerle ilişkilendirilemeyeceğini göstermektedir. Maddi yardımın gerekli ve ön koşul olduğu kabul edilebilir. Bununla birlikte engelli bireylerin toplum nezdinde daha fazla dikkat çekmesi, toplumun engelli bireyler hakkında bilinçlendirilmesi, değerlerimizin gelecek nesillere aktarılmasının da maddi yardımlarla beraber işlemesi gereğini göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmada elde edilen bulgulara göre zihinsel engelli çocuğu olan annelerde çocuklarından önce ölme korkusu vardır. Bu korkuyu görüşme yapılan tüm anneler “Çocuğumu benden sonraya bırakma” şeklinde dua ettiklerini ifade ederek dile getirmişlerdir. Bu korkunun ardında yatan sebeplere baktığımızda ise annenin kendisinden sonra çocuğuna gerekli bakım ve ilgiyi gösterecek güvенеbileceđi kimsenin olmadığını düşünmesi, devletin zihinsel engelli çocuklara ne gibi hizmetler sunduğunun bilinmemesi, devlet kurumlarına çocuklarını bıraktıkları zaman gerekli bakımın yapılabilmesine inanmamaları, kurumlara güvenmemeleri gelmektedir. Bu sebeplerin ortaya çıkmasının ardında ise hem kendi hayatlarında hem de yakın çevresindeki insanların kurumlara ve kişilerle ilgili yaşadıkları olumsuz örnekler yatmaktadır. Dolayısıyla annelerin çocuklarından önce ölmekten korkmasının iki temel sebebinden bahsedebiliriz. İlki aile üyeleri içinde annenin kendisinden sonra çocuğuna bakabileceğine güvendiği kimsenin olmamasıdır. İkincisi ise devletin sunduğu imkânlardan haberdar olmamak, sunulan imkânlara nasıl ulaşılabileceğinin bilinmemesi, bu kurumlara duyulan güven düzeyinin düşük olmasıdır. Bahsi geçen sorunlardan dolayı da anneler sosyal politikalara güvenememekte ve çocuklarının kendilerinden önce

ölmelerini dilemektedirler.

Sorunların giderilmesi en azından en düşük seviyeye indirilebilmesi için, tüm annelerin görüş birliğine vardıkları nokta, engelli çocuklara sürekli ve düzenli maaş ödenmesidir. Çünkü engelli çocuğun sürekli ve düzenli maaşının olması anneler tarafından, yakın çevresinde veya kurumlarda engelli çocuğa bakılacağına bir teminatı olarak görülmektedir. Engelli bireylerin ailelerine çeşitli destekler sunan sivil toplum kuruluşları, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı kuruluşlar, yerel yönetimler gibi farklı kurumlar olmasına rağmen, bu kurumların birbiriyle koordine halinde olmasını sağlayacak bir sistemin olmamasından dolayı sunulan hizmetler hakkındaki bilgiye ulaşım son derece zorlaşmaktadır. Dolayısıyla doğru bilgiye ulaşamadığı için kurumlar hakkındaki algı sosyal medyadan, komşulardan, haberlerden öğrenilen kadar olmaktadır. Böylesi bir durum ise ailelerin kurumlara karşı önyargılı olmasına sebebiyet vermektedir. Ayrıca ortak bir sistemin olmaması, kurumların ileriye dönük etkin ve verimli bir planlama yapmasının da önünde bir engel oluşturmaktadır. Engelli ailelerin birbiriyle iletişime geçebilecekleri ortak platformların oluşturulması, çalıştaylar düzenlenmesi, ailelerin bu platformlara ve çalıştaylara katılımını sağlayacak bilgilendirmelerin yapılması sorunları önlemede kayda değer bir adım olabilir. Benzer problemleri yaşayan ailelerin fikir alışverişi yapmaları ve sosyal politikalar aracılığı ile kendilerine sağlanan imkânların yetkili kişilerce anlatılması ailelerin ölüm kaygısını azaltmada etkin olarak rol oynayabilir.

Diğer bir nokta ise çocukların anneye olan bağımlılıklarının mümkün olduğunca azaltılmasıdır. Zihinsel engellilik durumu, zihinsel engelli çocuğu etkilediği kadar, hatta kimi zaman, ebeveynleri daha çok etkilemektedir. Zihinsel engelli bir çocuk, engel türünün ağırlığına göre farklılık göstermekle birlikte anne-babaya her daim bağımlıdır. Annesi olmadığı için yemek yemeyi reddeden, altını kirletince değiştirilmesi için annesini bekleyen çocukların

anneye bağımlılığı yüksektir. Böylesi bir durumda da annelerin, kendilerinden sonra çocuklarının ne olacağı hakkındaki endişelerinin de fazla olması gayet tabii bir durumdur. Bunun giderilmesi için hak temelli bir yaklaşım içinde engelli bir bireyle karşılaşıldığı andan itibaren ailelere engellilerin yararlanabileceği hizmetler hakkında bilgi akışı sağlanmalıdır. Hangi kurumlardan ne gibi destekler ve eğitimler alınacağına bilinmesi, çocuğun erken dönemlerden itibaren eğitim alması, kendi ihtiyaçlarını gidermesi bu bağımlılığı azaltacaktır. Sosyal çalışmacı tarafından bu destek evde ilk doğduğu andan itibaren ve belli aralıklarla takip edilebilir. Zihinsel engelli çocuğu olan annelerin/ailelerin bir araya gelmesi sağlanıp tecrübelerinin ve bilgilerinin paylaşılması sağlanabilir. Zihinsel engelli çocuğu olan annelere psikolojik destek verilebilir. Ayrıca her ne kadar Türkiye’de engelli bakımının öncelikli olarak evde sağlanması amaçlansa da bakımı ciddi zorluklar içeren zihinsel engelli çocuğu olan ailelere bakım için profesyonel destek sağlanabilir. Zihinsel engelli bireyin bakımı ile ilgilenen diğer aile üyelerine veya akrabalarına yemek yemek, uyku düzeni, kişisel temizlik gibi bakım süreci ile ilgili çeşitli eğitimler verilebilir.

Kaynakça

- Akkök, F., Aşkar, P. ve Karancı, N. “Özürlü Bir Çocuğa Sahip Anne Babalardaki Stresin Yordanması”. *Özel Eğitim Dergisi*, 2 (1992): 3-7.
- Aykara, A. ve Gök, A. F. “Zihinsel Engelli Bireye Sahip Ailelerin Yaşadıkları Güçlüklerle Baş Etme Stratejilerinin Hak Temelli Yaklaşım Açısından Değerlendirilmesi”, *Sosyal Hizmet Sempozyumu*, 26-28 Kasım, Manisa, 2015.

- Barlow, J., Powell, L. ve Gilchrist, M. "The influence of the training and support programme on the self-efficacy and psychological well-being of parents of children with disabilities: A controlled trial". *Complementary Therapies in Clinical Practice*, 12 (2006): 55-63.
- Breslau, N., Staruch, K.S. ve Mortimer, Jr E.A. "Psychological distress in mothers of disabled children". *Am J Disabled Child*, 136/8 (1982): 682-686.
- Cavkaytar, A. "Zihin Engellilere Özbakım ve Ev İçi Becerilerinin Öğretiminde Bir Aile Eğitimi Programının Etkililiği". *Özel Eğitim Dergisi*, 2/3 (1999): 40-50.
- Dereli, F. ve Okur, S.. "Engelli Çocuğa Sahip Olan Ailelerin Depresyon Durumunun Belirlenmesi". *Yeni Tıp Dergisi*, 25 (2008): 164-168.
- Erciş, A., Kotan, G. ve Türk, B. "Ölüm Kaygısının Tüketici Tutumları Üzerindeki Etkileri". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23/1 (2016): 107-134.
- Kasser, T. ve Sheldon, K. M. "Of Wealth And Death: Materialism, Mortality Salience, and Consumption Behavior". *Psychological Science*, 11 (2000): 348-351.
- Köksal, G. *Zihinsel Engelli Çocukları Olan Ebeveynlerin Yaşamlarında Algıladıkları Stresi Yordayan Faktörlerin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.*
- Luckasson R. L. - Coulter D. L. - Polloway E. A. *Mentalretardation: Definition, Classification and systems of Supports*, Washington: AAMR, 1992.

- Maşalacı, N. “Engellilerde Evde Bakım Hizmetinin Değerlendirilmesi”, Sosyal Hizmet Sempozyumu, 26-28 Kasım, Manisa, 2015.
- Özel Eğitim Hizmetleri, (2012). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, Erişim tarihi: 6 Aralık 2017, http://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2012_10/1011122_6_ozel_egitim_hizmetleri_yonetmeliği_son.pdf
- Özsoy, S.A., Özkahraman Ş. ve Çallı, F. “Zihinsel Engelli Çocuk Sahibi Ailelerin Yaşadıkları Güçlüklerin İncelenmesi”. Aile ve Toplum, 3/9 (2006): 69-77.
- Özşenol, F., Işıksan, V., Ünay, B., Aydın, H.İ., Akın, R. ve Gökçay, E. “Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile İşlevlerinin Değerlendirilmesi”. Gülhane Tıp Dergisi, 45/2 (2003): 156-164.
- Öztürk, Y., Şentürk Ş. ve Macit, Y. “Evde Bakım Hizmeti Alan Engelli Bireye Sahip Ailelerin Bakım Verme Yüklerinin Belirlenmesi: Amasya Örneği”. Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 1/1 (2017): 49-67.
- Seyyar, A. “Sosyal Siyaset Ekseninde Yerel Özürlüler Politikası”. Yerel Siyaset Dergisi, 27 (2008): 80-85.
- Şen, M. Çalışma Yaşamında Engelliler. Dursun, S. ve Aytaç, S. (Ed.), Çalışma Yaşamında Özel Gruplar içinde. Bursa: Ekin Basım Yayınevi, 2017.
- TÜİK. Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2011.
- TÜİK. Özürlülük Oranı. 2002, Erişim tarihi: 07 Aralık 2017, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1017

- Uğuz, Ş., Toros, F., İnanç, B. Y. ve Çolakkadıoğlu, O. “Zihinsel ve/veya Bedensel Engelli Çocukların Annelerinin Anksiyete, Depresyon ve Stres Düzeylerinin Belirlenmesi”. Klinik Psikiyatri, 7 (2004): 42-47.
- Yavuz, F. Zihinsel Engelli Çocuğu Olan Ailelerin Karşılaştıkları Sosyal Dışlanma Sorunsalı Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. 8.Basım, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2011.
- Yıldırım, Ş., Baydur, H. ve Uçan, G. “Yetişkinlerin Sosyal Hizmet Mesleğini Tanıma ve Sosyal Hizmetler ve Sosyal Yardımlardan Yararlanma Durumu: Manisa Örneği”. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (2019): 309-324.
- Yıldız, G. Çok Özel Bir Durum: Zihinsel Engellilik, Cavkaytar, A., (Ed.). Aile Eğitim Rehberi Zihinsel Engelli Çocuklar içinde (s.17-28), Ankara: Grafer Tasarım Baskı, 2014.
- 5580 Sayılı Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği, (2012), Resmi Gazete, 28296, (18 Mayıs 2012).
- 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşları ile Engelli ve Muhtaç Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Yönetmelik, (2016), Resmi Gazete, 29695, (26 Nisan 2016).

İŞKOLİKLİK VE BENLİK SAYGISI ARASINDAKİ İLİŞKİDE ÖRGÜTSEL DESTEĞİN ARACILIK ROLÜ: SAĞLIK SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA¹

Gamze Ebru ÇİFTÇİ*

Muhammet ÇANKAYA**

Öz

Bu çalışma, çalışanlarda işkoliklik ve benlik saygısı ilişkisinde algılanan örgütsel desteğin aracılık rolünü tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Araştırma verilerini elde etmek için, Çorum ilinde bir kamu hastanesinde görev yapan 200 çalışana anket form uygulaması gerçekleştirilmiştir. Anket formunda demografik sorular dahil olmak üzere, hastane çalışanlarında işkoliklik, algılanan örgütsel destek ve benlik saygısını ölçmeye yönelik ülkemizdeki çalışmalarda yaygın kullanılan geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmış üç ayrı ölçek kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS programında belirli analizlere tabi tutulmuştur. Çalışma sonucunda; algılanan örgütsel desteğin; işten zevk alma (işkoliklik alt boyutu) ile kendini sevme (benlik saygısı alt boyutu) arasındaki ilişkide, işten zevk alma (işkoliklik alt boyutu) ile öz-yeterlilik (benlik saygısı alt boyutu) arasındaki ilişkide ve işe güdülenme hissi (işkoliklik alt boyutu) ile kendini sevme (benlik saygısı alt boyutu) arasındaki ilişkide kısmi aracılık rolü olduğu ve yine algılanan örgütsel desteğin; işe güdülenme hissi (işkoliklik alt boyutu) ile öz-yeterlilik (benlik saygısı alt boyutu) arasındaki ilişkide kısmi aracılık rolünün olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İşkoliklik, Benlik Saygısı, Örgütsel Destek, Aracılık Rolü, Hastane

¹ Bu makale, International EMI Entrepreneurship Social Sciences Congress/Lefkoşe'de, 27-29 April 2018 tarihinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Dr.Öğr.Üyesi, Hitit Üniversitesi Sungurlu MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü gamzeebruciftci@hitit.edu.tr

** Dr.Öğr.Üyesi, Hitit Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü muhammetcankaya@hitit.edu.tr

Intermediacy Role Of Organizational Support In The Relationship Between Workaholism And Self-Respect: An Application In The Health Sector

Abstarct

This study was conducted for the purpose of determining the intermediacy role of organizational support perceived in the relationship between workaholism and self-respect in employees. In order to obtain the study data, a questionnaire form was applied to 200 employees at a public hospital in the province of Çorum. The questionnaire form was applied using three different scales, including demographic questions, which aim to measure workaholism, perceived organizational support and self-respect in hospital employees, are commonly used in studies in our country and whose validity and reliability analyses have been conducted. The acquired data were subjected to certain analyses in the SPSS software. As a result of the study; it was determined that there was a partial intermediacy role in the relationship between enjoying the work (lower dimension of workaholism) and self-love (lower dimension of self-respect), the relationship between enjoying the work (lower dimension of workaholism) and self-sufficiency (lower dimension of self-respect) and the relationship between motivation for work (lower dimension of workaholism) and self-love (lower dimension of self-respect) in the perceived organizational support; it was also found that the perceived organizational support was mediated by the relationship between the feeling of job motivation (subconscious of work) and self-efficacy (self-esteem subscale).

Keywords: Workaholism, Self-Respect, Organizational Support, Intermediacy Role, Hospital

Giriş

İnsanlar belli yaşam koşullarını karşılamak için çalışmak zorundadır. Aslında insanın doğasında çalışmak vardır. Fakat çalışmak kadar dinlenmek, kendine ve sevdiklerine zaman ayırmak da yaşamın bir parçasıdır. Elbette iş yaşamı ile sosyal yaşamı keskin bir çizgiyle ayırmak mümkün değildir. İş yaşamındaki olumlu olumsuz etkilerin ve / veya başarı ve başarısızlıkların sosyal

yaşamımıza yansıdığı bilinmektedir. Ancak iş yaşamı ile sosyal yaşantılar iç içe girmiş ve ayırt edilmesi zor bir duruma geldi ise işkoliklik olgusunun varlığını sorgulamak gerekir. İşkoliklik nevrotik bir hastalık olmanın yanı sıra insan yaşam kalitesini olumsuz seviyelere çeken bir davranış şekli olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Her ne kadar tüm işletmeler için işkolik bir çalışanın tercih edilebilme ihtimali yüksek olsa da uzun vadede bu davranış biçimi, bireyde başta sağlık sorunları olmakla birlikte birçok sorunlara yol açma riskini taşımaktadır. Bu nedenle işkolikliğin yönetilmesi ve kontrol altına alınması gereken bir davranış biçimi olduğunun altı çizilmesi gerekir. Örneğin, Oates (1986) gibi bazı araştırmacılar işkolikliğin alkol bağımlılığı kadar zararlı obsesif bir davranış olduğunu savunmaktadır. İşkoliklik gerçekten kendini ve işini seven kişilerin oluşturduğu bir davranış şekli midir? Yoksa alkol bağımlılığına benzetilecek kadar bireye zarar veren bir bağımlılık mıdır? Ayrıca işkoliklikle ilgili diğer bir tartışma konusu da işkolikliğin normal çalışma saatlerinden daha fazla çalışma durumu olarak tanımlanabilmesi ya da işkolikliğin aslında sadece bir davranış şekli olup olmadığı ile ilgilidir. Bu soruların cevabını bulmak için çok farklı değişkenlerle işkoliklik kavramı araştırmacılar tarafından incelenmekte ve bu sorulara yanıt aranmaya çalışılmaktadır.

Bu çalışmada ise kişilerin kısaca kendisiyle barışık olmasını, kendisine güvenmesini yansıtan benlik saygısı ile işkoliklik arasındaki ilişki incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu ilişkide algılanan örgütsel desteğin aracı bir rol üstlendiği araştırmanın temel hipotezini oluşturmuştur. Bu kapsamda çalışma; kuramsal çerçeve, bulgular ve değerlendirme ile sonuç olmak üzere üç bölüm halinde tasarlanmıştır.

2.İşkoliklik

İşkolik kavramı aslında günlük hayatımızda sıkça kullanılan bir kavramdır. Bu kavram her ne kadar psikoloji biliminin ilgi alanında

olsa da yönetim kavramında da sıkça tartışılan kavramlar arasına girmeyi ve dikkat çeken bir konu olmayı başarmıştır. İşkoliklik kavramının yönetim alanında tartışılması ve açıklanmaya çalışılması Oates ile 1970'lerin başında başlamış ve bu kavramın özellikle de 1980'lerin sonlarından itibaren tartışıldığı görülmüştür. İşkoliklik, bu yıllardan itibaren popüler basında, ayrıca uygulayıcı ve klinik yayınlarda uzun süredir ilgi çeken bir konu olmaya devam etmiştir (Peiperl - Jones, 2001, 370).

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre işkolik kavramının "iş sever, işine düşkün" şeklinde açıklandığı görülmektedir (<http://www.tdk.gov.tr>). Peki, her "iş sever" ve "işine düşkün" olan kişiler için bu kavramı kullanmak ne kadar doğrudur? Araştırmacılar tarafından işkoliğin tam olarak kesin bir tanımın yapıldığını söylemek mümkün değildir. Bu alanda yapılan incelemelerde farklı yaklaşımlar ve tanımlar bulunmaktadır. Örneğin, işkolik kavramına öz eleştiri yaparak ele alan Oates (1986) işkoliklik davranışını alkol bağımlılığına benzeterek insanlar için olumsuz sonuçlar veren bir unsur olarak açıklamaya çalışmıştır. Oates'e (1986) göre bazı insanlar alkol bazı insanlar kumar bağımlısı olurken bazı insanlarda iş bağımlısıdır ve bu iş bağımlılarını işkolikler olarak adlandırmıştır. Fakat toplum alkol ve kumar bağımlılarına olumsuz bir şekilde bakarken işkolikler toplum tarafından daha kabul edilebilir bir biçimde görülürler. Aslında Oates (1986) bu alkolik benzetmesiyle işkolikliğin de tedavi edilmesi gereken bir semptom olduğunu, insanlar için olumsuz sonuçlar yaratacağını dile getirmeye çalışmıştır. Daha sonraki araştırmalarda da "işkoliklikten etkilenen kişi ve çevreleri için yalnızca olumsuz sonuçlar doğuracak bir bağımlılık olduğu görüşü, Killinger (1991), Porter (1996) ve Paluchowski ve Hornowska (2003, 2007) tarafından da tartışılmıştır" (Malinowska - Tokarz, 2014, 212).

Günlük dilimize yerleşen işkoliklik kavramı, işle uğraşan kişileri tanımlamak için sıklıkla kullanılan bir terimdir (Aziz - Zickar, 2006,

52). İşkoliklik kavramının nedenleri, sonuçları, diğer kavramlarla ilişkisi diğer araştırmacılar tarafından farklı boyut ve farklı yaklaşımlarla incelenmiştir. Bunlardan biri de Robinson'un işkolikliğin niteliklerini açıkladığı çalışmadır. Spence ve Robbins (1992), işkolikliği bir dizi tutum olarak gören ilk akademik ve işlevsel tanımlamayı sağlamıştır (Douglas - Morris, 2006, 398). Spence ve Robbins (1992), işkolikliği; yüksek iş katılımı, yüksek çalışma, işten zevk almanın düşüklüğü, profiline karşılık gelen üç boyutla açıklamaktadır (Aziz - Zickar, 2006, 53). Robinson'a (1989, 1998) göre, işkoliklik şu nitelikleri içermektedir; zorlayıcı aşırı çalışma, çalışma alışkanlıklarını düzenleme yeteneği olmaması, önemli yaşam aktivitelerini ortadan kaldırmak için işte aşırı derecede hoşnutsuzluk ve aile ve arkadaşlar ile ilişkilerin ihmal edilmesi (Malinowska-Tokarz, 2014, 212).

Machlowitz (1980), işkolikliğe olumlu yönden yaklaşan araştırmacılarıdır. Machlowitz'e göre "işkolikliği ayrı tutan şey, çalışanların çalışma saatleri değil, işle ilgili tutumları" dır. İşkolik olmanın, parasal gelir değil sorumluluk, anlam, fırsat ve tanımadan kaynaklanan "manevi gelir" tarafından motive edildiğini savunmaktadır (Seybold - Salomone, 1994, Douglas - Morris, 2006, 398). Buna karşılık, Scott ve arkadaşları (1997) işkolikliği bir tutum değil, davranış modelinde üç kritik unsurla davranış örüntüsü olarak açıklamıştır. Bunlar, kişinin iş aktivitelerinde kayda değer zaman harcıyor olması, iş dışında iş hakkında düşünüyor olması ve örgütsel veya ekonomik gerekliliklerin ötesinde çalışıyor olmasıdır. Robinson (2000), "gerçek işkolik" olarak gördüğünü yansıtan oldukça sıkı bir tanım önermektedir. İşkolikliği "kendi kendine empoze edilen talepler, iş alışkanlıklarını düzenleyememe ve çoğu diğer yaşam aktivitelerinin dışlanması için işte aşırı derecede hoşnutsuzluk" ile kendini gösteren obsesif kompulsif bir bozukluk olarak tanımlamaktadır (Douglas - Morris, 2006, 398). Emhan ve arkadaşları (2012, 75) tarafından yapılan çalışmada; işkoliklik ile

obsesif düşünce arasında doğrusal bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Buna göre işkoliklerin aynı zamanda obsesif bir düşünceye sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Douglas ve Morris (2006) araştırmasında; işkoliklik derecesi ile çalışma saatleri arasında net bir ilişki bulamamışlardır. McMillan ve arkadaşları (2002), işkolikliğin yalnızca çalışılan saatler açısından tek başına açıklanamayacağı ve çok ögeli bir kriter kullanarak daha ileri araştırmalar yapmasını öneren ayrı bir yapı olduğunu önermektedir (Douglas - Morris, 2006, 411). Bu nedenle diğer kişilere göre fazla süre ile çalışanlara işkolik demek eksik bir tanım olacaktır. Şencan (2016) tarafından yapılan çalışmada, düzenli, azimli, başarıyı amaçlayan, ısrarcı ve sorumlu aynı zamanda endişeli, karamsar ve güvensiz hissetme eğilimindeki kişilerin işkoliklik düzeyinin artma eğiliminde olduğu belirlenmiştir (Şencan, 2016, 244). Şencan'ın tanımında başarıyı amaçlayan bir kişinin aynı zamanda güvensiz hissetme ve karamsar olma eğiliminde nasıl olabileceği ayrı bir paradoks olduğu düşünülmektedir.

İşkolik yapıda olan kişilere ait diğer bir özellik de iş ile yaşam arasındaki dengenin kurulamamış olmasıdır. Araştırmacılar, iş ve aile arasındaki sınırların geçirgen olduğunu açık bir şekilde ortaya koymuşlar ve işte yaşanan gerginliğin aile alanına taşındığını tespit etmişlerdir (Bolger, DeLongis, Kessler - Wethington, 1989; Westman, 2002; Bakker v.dğr., 2009). Bakker ve arkadaşlarının 168 çalışan çiftle yaptıkları çalışmada da işkolikliğin iş-aile çatışması ile pozitif yönde ilişkili olduğu, işkolikliğin kişilerin eşleriyle olan ilişkilerini etkilediğini ve bu kişilerin ilişki doyumunu düşüren bir süreç yaşadıklarını tespit etmişlerdir (Bakker v.dğr., 2009). Russo ve Waters (2006), araştırmalarında işkoliklerin iş-aile çatışmasının yüksek olduğunu saptamışlardır. Spence ve Robbins (1992) tarafından çalışma dürtüsü ve işten zevk alma işkoliklik boyutları ile iş stresi, tükenmişlik ve öznel sağlık şikayetleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yaptıkları araştırmada, çalışma dürtüsü ile iş

stresi ve öznel sağlık şikayetleri arasında pozitif yönlü ilişki tespit ederken, tükenmişlik ve çalışma dürtüsü arasındaki ilişkinin düşük olduğunu saptamışlardır. Ayrıca; zevk alma ile iş stresi, öznel sağlık şikayetleri ve tükenmişlik arasındaki ilişkinin yönünü ise negatif olarak saptamışlardır.

İşkolikliğin olumsuz sonuçları yanında kişide olumlu sonuçlar yarattığını açıklayan başka çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Gürel ve Altınoğlu (2016) tarafından yapılan araştırma sonucunda, işkoliklik ile yaşam doyumu arasında pozitif bir ilişki saptanmıştır. Scott ve arkadaşlarının (1997) ve Bonebright ve arkadaşlarının (2000) yaptıkları çalışmalarda başarı odaklı işkoliklik ile bireyin sağlığı, iş ve yaşam doyumu arasında olumlu bir ilişki bulunduğunu saptamıştır (Akt. Gürel - Altınoğlu, 2016, 1437). Buna karşın Gürel ve Altınoğlu'nun (2016), çalışmasında işkolikle iş stresi arasında bulunan pozitif ilişki işkolikliğin kişi üzerindeki olumsuz etkisine dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Yüksekbilgili ve Akduman (2016) tarafından yapılan çalışmada da işkoliklikle kişilerin bireysel mutlulukları arasında olumlu bir ilişki saptanmıştır. Akın ve Oğuz (2010) ise işkoliklerin tükenmişlik düzeylerinin düşük olduğu sonucunu elde etmişlerdir.

Yapılan araştırmalar ve tanımlardan yola çıkarak işkolikliğin, normal mesai saatlerinden daha fazla çalışması, yoğun çalışma ile ilgili aşırı derecede hoşnutsuzluk yaşanması, iş dışında dahi işle ilgili düşüncelere sahip olunması, iş ve yaşam arasındaki dengeyi kurulamaması, aile ve sosyal çevre arasında düşük ilişkilere sahip olunması ile ilgili unsurları kapsayan bir davranış olarak açıklandığı görülmektedir. Fakat yapılan birçok çalışmada her ne kadar işkolikliğin olumsuz sonuçlar veren bir bağımlılık olduğu görülmekte ise de olumlu sonuçlar veren ve işkolikliğin yaşam doyumunu artırdığını savunan çalışmaların da bulunduğunu göz ardı edilmemelidir.

3.Benlik Saygısı

Benlik saygısı kavramı; Türkçe’de ‘özsaygı’ olarak ifade edilmekte ve bireyin kendisine yönelik olarak geliştirdiği olumlu ya da olumsuz tutum ve değerlendirmeler olarak tanımlanmaktadır (Kutunis - Tunç, 2013, 4). Rosenberg (1965) benlik saygısını; bireyin kendi yeteneklerini bütünüyle değerlendirmesi olarak ifade etmiştir (Pierce - Gardner, 2004, 592). MacDonald ve Leary (2012, 354) ise benlik saygısını; bireyin bir kişi olarak kendi değerini öznel bir şekilde değerlendirmesi olarak ifade etmektedir.

Benlik saygısı çoğu araştırmacı tarafından çok yönlü ve hiyerarşik şekilde tanımlanmaktadır (Pierce v.dğr., 1989, 623). Çok yönlü ve hiyerarşik tanımlamaya göre; benlik saygısı farklı düzeylere sahiptir ve en yüksek düzeyde genel (küresel) benlik saygısı, en düşük seviyede ise belli somut davranışların değerlendirmelerinin yer aldığı özel benlik saygısı yer almaktadır (Hu, Yang, Wang - Liu, 2008, 852).

Bireyin kendi değerinin genel bir değerlendirmesini yansıtmakta olan benlik saygısı; zafer, hayal kırıklığı ve utanma gibi duygu ve düşünceleri içermektedir. Örneğin bu değerlendirmeler; “yeterliyim” ve “değerliyim” gibi inanışlar olabilmektedir. Benlik saygısı; bireyin kendisine olan güveni, kim olduğuyla ilgili hoşnutluğu ve kendine güvenin getirdiği öz saygı olarak da tanımlanmaktadır. Benlik saygısı, bireyin kapasitesi ve değeri hakkındaki inanışlarını içermektedir (Sharma - Agarwala, 2013, 117).

Benlik saygısı; yetkinlik ve değer olmak üzere iki farklı boyuttan oluşmaktadır. Yetkinlik boyutu etkinliğe dayalı benlik saygısı olup; bireylerin kendilerini etkileyici ve yetenekli görme derecelerini ifade etmektedir. Değer boyutu ise; değer temelli benlik saygısı olup; bireylerin kendilerini ne derecede değerli hissettiklerini ifade etmektedir (Cast - Burke, 2002, 1042).

Bandura (1977) bir örgütte; yüksek benlik saygısına sahip çalışanların güçlü öz-yeterlik duygusuna sahip olduklarını bir başka ifadeyle, görevin yerine getirilmesi için gerekli performansı gerçekleştirebileceklerine dair güçlü beklentilere sahip olduklarını belirtmiştir (Pierce v.dğr., 1989, 625).

Markus ve Kitayama (1991), benlik saygısını ilişkisel ve özerk benlik olarak ele almış olup; ilişkisel ve özel benlikteki benlik saygısı unsurlarının değişiklik gösterdiğini belirtmişlerdir. İlişkisel benlikte benlik saygısı unsurları; uyum sağlama, ait olma yeteneği, kendini sınırlama, uygun davranışları sergileme iken özerk benlikte kendini ifade etme yeteneği, farklı olma, içsel tutumları hayata geçirme gibi unsurlar yer almaktadır. Birçok araştırma sonucuna göre; özerk benliğe sahip bireylerin, ilişkisel benliğe sahip bireylere göre daha yüksek düzeyde benlik saygısına sahip oldukları görülmüştür (Akt. Özdemir, 2014, 354). Benlik saygısı ve kişisel özelliklere yönelik başka bir değerlendirmede ise yüksek düzeyde benlik saygısına sahip olan bireylerin; pozitif duygulara, kendileri hakkında net düşüncelere ve değişiklikleri yönetebilme becerisine sahip olan, uyumlu ve önemli yaşam görevlerinde başarılı olan bireyler olduğu belirtilmektedir. Bireyler düşük düzeyde bir benlik saygısına sahip olduklarında ise; kendileri hakkında net olmayan ve karışık düşüncelere sahip, duygusal olarak değişken, riskten kaçınan, başkalarının etkisinde kalan, kendine güveni olmayan, utangaç, depresyon ve kaygıya eğilimli davranışlar gösterdikleri belirtilmektedir (Kutunis - Tunç, 2013, 5-11).

Benlik saygısı ihtiyacı kişiden kişiye farklılık göstermekte olup; kişinin diğerlerinden aldığı değerlendirici bilgilerle de ilişkilidir. Sosyal ve mesleki alanda, kişinin kendine düşen görev ve sorumluluklarını beklendiği gibi yerine getirmesi ve çevresinden bunlarla ilgili olumlu değerlendirmeler alması; sevildiğini, sayıldığını ve yaptığı işlere değer verildiğini öğrenmesi benlik saygısı

ihtiyaçlarında doyum sağlamaktadır (Karaaslan, 1993, 72).

4. Algılanan Örgütsel Destek

Yönetim biliminde neo-klasik dönemden bu yana araştırmacılar tarafından işletmelerde ekonomik kâr ile birlikte “insan” unsurunun vurgulanmasından itibaren ortaya atılan, çalışanları motive edecek uygulamalar ve onların örgüt için değerli olduğu vurgulanmasının örgütün başarısı için ne denli önemli olduğu günümüze kadar tartışılmaktadır. Bir örgüt için çalışanların desteklenmesinin gerek çalışanlar gerekse de örgüt açısından oldukça olumlu sonuçlar verdiği birçok çalışmada ortaya konulmuştur. Eisenberger ve arkadaşları (1986, 501) çalışanlar tarafından algılanan desteği; örgütün çalışanların örgüte yaptıkları katkılara ve çalışanların refahına ne kadar önem ve değer verdiklerini gösteren inanç olarak açıklamışlardır.

Algılanan örgütsel desteği sosyal değişim kuramına göre açıklamaya çalışan Blau’ya (1964) göre, herhangi bir değişim ilişkisinin temelini ya sosyal ya da ekonomik ilkeler olarak tanımlanabileceğini önermiştir. Bu değişim doğada toplumsal nitelikte, gelecekte bir noktada iyi niyetli jestlerin karşılık vereceği konusunda bir güven üzerine kurulmuştur. Değiştirilen belirli avantajlar, öncelikle yüksek kaliteli bir ilişkinin sembolü olduğu için değer verilebilir ve bu sosyal değişim, değişim içinde olan tarafların zorunlu olarak gösterdikleri karşılıklı destek alışverişine dayanır (Blau, 1964; Settoon v.dğr., 1996, 220). Blau’nun bahsi geçen sosyal değişim örgüt ile çalışanları arasındaki karşılıklı menfaatlerin takas edilmesidir.

Çalışanların ait oldukları örgütte ekonomik ihtiyaçların yanında yaptıkları işle ilgili örgüte bir katkı sağladıkları ve bu katkının önemli olduğu hissini yani “onaylanma”, “kendini gerçekleştirme” duygularının tatminini isteyecektir. Örgüt tarafından bu duygular

karşılanmadığı veya desteklenmediği takdirde, çalışan kendini üretimin önemli bir parçası değil aracı olarak hissedecek ve bu gelişmelerin sonucunda çalışan için yaptığı iş rutinleşecek ve örgüte ilişkin olumsuz duyguların oluşmasına neden olacaktır. Nitekim, Riggle ve diğerleri (2009, 1027), algılanan örgütsel destek ve iş sonuçları arasındaki ilişkiyi inceledikleri araştırmada; algılanan örgütsel desteğin, çalışanların örgütsel bağlılığını, iş tatminini ve performansını olumlu etkilediğini buna karşın işten ayrılma niyetini ise olumsuz etkilediğini tespit etmişlerdir. Diğer bir çalışma olan, Loi ve arkadaşlarının (2006, 101) araştırmalarında, çalışanlar tarafından algılanan örgütsel desteğin örgütsel bağlılığı artırdığı, işten ayrılma niyetini ise azalttığı görülmüştür. Ayrıca, çalışmada örgütte algılanan adalet duygusunun algılanan örgütsel desteğe önemli katkısı olduğu dile getirilmiştir.

Rhoades ve Eisenberger (2002), çalışanların kendi çalışmalarının örgütlerinin katkılarını değerlendireceklerine ve onların refahlarına (algılanan örgütsel destek) önem verdiğine dair 70'den fazla çalışmayı gözden geçirmişlerdir. Meta analizi yaptıkları bu çalışmada; algılanan örgütsel desteğe yararlı üç ana kategori belirlemişlerdir. Bunlar, yönetici desteği yani adalet, örgütsel ödüller ve uygun meslek koşullarıdır. Ayrıca bu kategorilerin algılanan örgütsel destekle ilişkili olduğunu da tespit etmişlerdir. Rhodes ve Eisenberger, yöneticileri örgüt ajanları gibi değerlendirdiği için, çalışanın amirinden olumlu muamele gördüğünde örgütsel desteğe katkı sağlayacağını da belirtmişlerdir (Rhodes - Eisenberger, 2002, 698). Çünkü yöneticiler, örgütün temsilcileridir ve yöneticinin çalışanlara karşı tutum ve davranışları, çalışanlar tarafından örgüte ilişkin oluşacak algıların en önemli unsudur. Yöneticinin özellikle çalışanlar arasında adaleti sağladığına ilişkin güveni örgütte sağlaması gerekir. Örgütte çalışanlar desteklenmeli, gerekli ödül sistemleri oluşturulmalıdır. Çalışanla çalışmayanın aynı ölçütlerle değerlendirildiği bir örgüt ortamı algılanan örgütsel desteği olumsuz

yönde etkileyecektir. Bu eşitlik sağlanmadığı takdirde çalışanların örgüte olan bağlılıkları da azalacaktır. Etzioni'ye (1961) göre, çalışanlar bir örgüte bağlı kalırlar çünkü örgüte yaptıkları katkılarla hizmet için aldıkları ödüller arasında faydalı veya eşitlikçi bir ilişki görmektedirler (Shore - Tetrcik, 1991, 637).

Örgütsel destek kuramı, algılanan örgütsel desteğin sonuçlarının altında yatan psikolojik süreçleri de ele almaktadır. Bunlardan birincisi, karşılıklılık normuna dayanarak, örgütün refahı konusunda ilgilenmek ve örgütün amaçlarına ulaşmasına yardımcı olmak için bir zorunluluk üretmek. İkincisi, çalışanların onaylanması ve saygı gösterilmesi ile algılanan örgüt desteğinin sosyo-duygusal ihtiyaçlarını yerine getirmesi, önde gelen çalışanların örgütsel üyelik ve rol statüsünü toplumsal kimliğine dahil etmesidir. Üçüncüsü, örgütsel destekle, çalışanların artan performansı tanıdığı ve ödüllendirdiği (ör. Performans - ödül beklentileri) inançlarını güçlendirmesidir (Rhodes - Eisenberger, 2002, 698).

Sosyal kuram teorisyenleri, örgüt desteğinin dış etmenlere bağlı değil (çalışan sendika görüşmeleri veya hükümet sağlık ve güvenlik hizmetlerinin dışında) gönüllülük esasına dayalı yapıldığında bu türden bir desteğin çalışanlar için gerçekten bir değer ve saygı olarak kabul edildiğini savunmaktadırlar (örn., Blau, 1964; Cotterell, Eisenberger - Speicher, 1992; Eisenberger, Cotterell - Marvel, 1987; Gouldner, 1960; Rhodes - Eisenberger, 2002, 698).

5.Araştırma Metodolojisi

Araştırmanın bu kısmında araştırmanın amacı, önemi, kısıtları ile araştırma hipotezlerinin kurulması ve test edilmesine ilişkin analizler ve bulgular yer almaktadır.

5.1. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Kısıtları

Bu araştırma çalışanlardaki benlik saygısı ile işkoliklik ilişkisinde algılanan örgütsel desteğin aracılık rolünü tespit etmek amacıyla tasarlanmıştır.

Araştırma için yapılan ulusal ve uluslararası çalışmaların incelemesi doğrultusunda işkoliklik, benlik saygısı ve algılanan örgütsel destek ilişkisini birlikte inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bu nedenle çalışmanın daha sonraki yapılacak çalışmalar için öncü ve özgün bir çalışma olacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışmanın işkoliklik ve benlik saygısı gibi değişkenlerin örgütsel diğer değişkenlerin incelenmesine katkı sağlayacağı da düşünülmektedir.

Bu çalışma Çorum ilindeki bir kamu hastanesinde sağlık personeli dışında (hemşire, doktor vb.) destek hizmetleri grubunda görev yapan çalışanlar ile sınırlıdır. Araştırmanın farklı çalışanlarla ve geniş örneklem grubuyla çalışılması elde edilen sonuçların geniş temsili açısından olumlu bir katkı sağlayacaktır. Çalışmanın başka bir kısıtı da araştırmacıların tam zamanlı öğretim elemanı olmaları nedeniyle zaman ve mekan bakımından kısıtlara sahip olmalarıdır. Bu nedenle çalışma Çorum ilinde gerçekleştirilmiştir. Aynı çalışmanın farklı bölgeler ve şehirlerde yapılmasının konuya farklı bakış açıları getireceği düşünülmektedir.

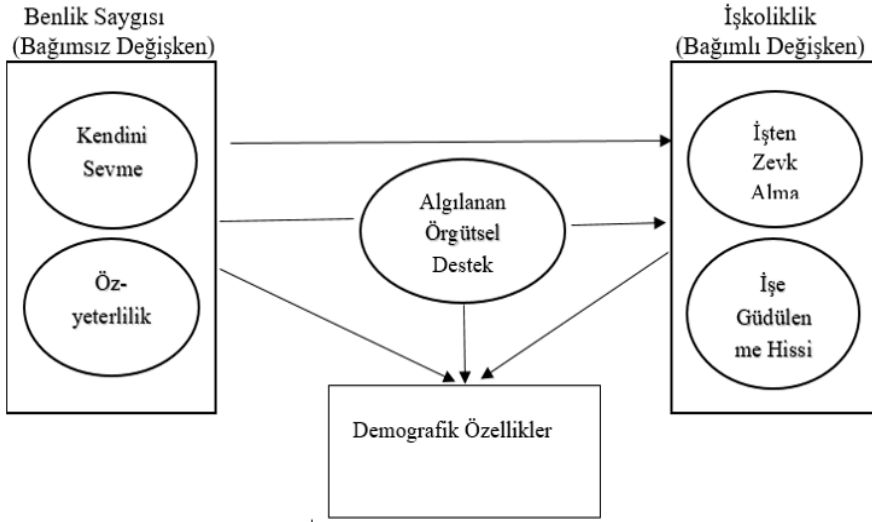
5.2. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırma modeli; işkoliklik boyutları olan işten zevk alma ve işe güdülenme hissi ile benlik saygısı boyutları olan kendini sevme ve öz yeterlilik boyutları arasındaki ilişkide algılanan örgütsel desteğin aracılık rolünün tespitine ilişkindir.

Araştırma hipotezi ise şu şekildedir;

- H1: Demografik özellikler ile kendini sevme arasında anlamlı farklılık vardır.
- H2: Demografik özellikler ile öz-yeterlilik arasında anlamlı farklılık vardır.
- H3: Demografik özellikler ile işten zevk alma arasında anlamlı farklılık vardır.
- H4: Demografik özellikler ile işe güdülenme hissi arasında anlamlı farklılık vardır.
- H5: Demografik özellikler ile algılanan örgütsel destek arasında anlamlı farklılıklar vardır.
- H6: Kendini sevme ile işten zevk alma arasında anlamlı ilişki vardır.
- H7: Öz-yeterlilik ile işten zevk alma arasında anlamlı ilişki vardır.
- H8: Kendini sevme ile işe güdülenme hissi arasında anlamlı ilişki vardır.
- H9: Öz-yeterlilik ile işe güdülenme hissi arasında anlamlı ilişki vardır.
- H10: Algılanan örgütsel destek ile kendini sevme arasında anlamlı ilişki vardır.
- H11: Algılanan örgütsel destek ile öz-yeterlilik arasında anlamlı ilişki vardır.
- H12: Algılanan örgütsel destek ile işten zevk alma arasında anlamlı ilişki vardır.
- H13: Algılanan örgütsel destek ile işe güdülenme hissi arasında anlamlı bir ilişki vardır.
- H14: Algılanan örgütsel desteğin kendini sevme ile işten zevk alma ilişkisinde aracılık rolü vardır.
- H15: Algılanan örgütsel desteğin öz-yeterlilik ile işten zevk alma ilişkisinde aracılık rolü vardır.

- H16: Algılanan örgütsel desteğin kendini sevme ile işe güdülenme hissi ilişkisinde aracılık rolü vardır.
- H17: Algılanan örgütsel desteğin öz-yeterlilik ile işe güdülenme hissi ilişkisinde aracılık rolü vardır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

5.3. Araştırma Evren ve Örneklemi

Araştırma evreni; Çorum ilindeki T.C. Sağlık Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren bir kamu hastanesinde destek hizmetlerinde görev yapan yaklaşık 300 hastane çalışanıdır. Araştırmanın örneklemini ise anket uygulamasının yapıldığı tarihlerde görev yapmakta olan 200 hastane çalışanıdır. İstatistiksel örneklem hesaplama yöntemi ile 0,05 hata payı ve 300 evren sayısı için 169 örneklem sayısının yeterli olduğu tespit edilmiştir. Böylece araştırma için ulaşılan 200 örneklem sayısının evreni temsil etme özelliğini taşıdığı görülmüştür.

5.4. Veri Toplama ve Analiz

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Anket formu; 10 adet demografik soru ile birlikte 20, 8 ve 16 soruluk üç ayrı ölçekten oluşturulmuştur. Anket uygulaması 2017 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Örneklem seçiminde random yöntemi kullanılmıştır. Çalışanlara toplamda 300 anket dağıtılmış, bu anketlerin 211'i doldurulmuştur. Eksik veya hatalı doldurulduğu için 11 anket araştırmadan çıkarılmıştır. Bu sebeple araştırmaya dahil edilen anket sayısı 200'dür. Kullanılan ölçeklerin cevaplandırılmasında 5'li Likert Ölçeği kullanılmış, (1) Kesinlikle katılmıyorum' dan (5) Kesinlikle Katılıyorum'a doğru artan şekilde derecelendirilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçekler ise şu şekildedir.

İşkoliklik Ölçeği: Çalışanların işkoliklik davranışlarını tespit etmek amacıyla "İşkoliklik Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek, Spence ve Robbins'in (1992) Workaholism - Battery (WorkBAT) ölçeğinden yararlanılarak Kart (2005) tarafından Türkçe formu geliştirilen ölçektir. Spence ve Robbins (1992) 25 maddelik ve İşe Katılım (work involvement WI), İşe Güdülenme Hissi (feeling driven to work D) ve İşten Zevk Alma (work enjoyment WE) ve üç alt boyutlu oluşturulan ölçek (Kart, 2005, 613), Kart (2005) tarafından 20 maddelik ve iki alt boyutlu olarak Türkçe formu oluşturulmuştur. Bu boyutlar İşten Zevk Alma (Work Enjoyment -WE) 9 maddeden ve İşe Güdülenme Hissi (Feeling Driven -FD) 11 maddeden oluşan alt boyutlarıdır. Kart (2005) tarafından oluşturulan iki alt boyutlu İşkoliklik ölçeğinin güvenilirlik katsayısı; ,81 ve iki alt boyutun toplam varyansı ise 29,60'dır (Kart, 2005, 615). Bu araştırma için yapılan faktör ve güvenilirlik analizi ise aşağıdaki Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: İşkoliklik Ölçeği Faktör ve Güvenirlilik Analizi

Boyutlar	Toplam Soru Önermesi	Açıklanan Varyans	Cronbach's Alpha	Toplam
İşten Zevk Alma	9	20,966	,691	31,794
İşten Güdülenme Hissi	11	10,828	,740	
Kaiser Meyer Ölçek				
Güvenirliliği			,763	
Bartlett's Küresellik Testi			863,692	
Ki-Kare			190	
Sd			,000	
P Değeri				

Bu araştırma için yapılan faktör analizi sonucu işten zevk alma (WE) alt boyutunun faktör yüklerinin en düşük ,439 ile en yüksek ,576 aralığında değer aldığı tespit edilmiştir. İşten Güdülenme Hissi (D) boyutunun faktör yüklerinin ise en düşük ,480 ile en yüksek ,618 aralığında değerler aldığı gözlemlenmiştir. İki alt boyut ise, toplam varyansın % 31,794'ünü açıklamaktadır. (KMO: ,763; Ki-Kare: 863,692; Sd: 190; p:,000) (Tablo 1).

Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği; Eisenberger, Cummings, Armeli ve Lynch (1997, 815) tarafından geliştirilen 8 maddelik bir ölçek kullanılmıştır. Eisenberger ve diğerleri (1997), ölçekte, Eisenberger ve diğerleri (1986, 502) tarafından geliştirilen toplam 36 ifadeden oluşan ölçeği 8 maddelik kısa formunu oluşturmuşlardır. Ölçeğin kısa formu orjinalinde tek bir boyut olup, alfa değeri ,90 ve tek bir faktör toplam varyansın % 48'ini açıklamaktadır (Eisenberger v.dğr., 1997, 814).

Tablo 2: Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği Faktör ve Güvenirlilik Analizi

Boyut	Toplam Soru Önermesi	Açıklanan Varyans	Cronbach's Alpha	Toplam
Algılanan Örgütsel Destek	8	40,632	,788	40,632

Bu araştırma için yapılan faktör analizi algılanan örgütsel destek yüklerinin en düşük ,486 ile en yüksek ,731 aralığında değerler aldığı tespit edilmiştir. Tek alt boyut, toplam varyansın % 40,632'ini açıklamaktadır (Tablo 2).

Benlik Saygısı Ölçeği; Araştırma için kullanılan Benlik Saygısı Ölçeği; Tafarodi ve Swan (2001) tarafından geliştirilmiş ve Doğan (2011) tarafından Türkçe'ye uyarlaması yapılan 16 maddelik iki alt boyutlu ölçektir. Doğan (2011) ölçeği test ettiği doğrulayıcı faktör analiz sonucunda ölçeğin orijinalindeki iki faktörlü yapıyı doğrulamaktadır. Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı ise alt boyutlardan "kendini sevme" alt boyutu için ,83, diğer alt boyut olan "öz-yeterlilik" alt boyutu için ise ,74 olarak bulunmuştur. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı ise her iki alt boyut için ,72'dir. Elde edilen bulgular; iki alt boyutlu olan benlik saygısı ölçeğinin yeterli düzeyde geçerlik ve güvenilirliğe sahip, kullanılabilir bir ölçek olduğunu göstermiştir (Doğan, 2011, 126).

Tablo 3: Benlik Saygısı Ölçeği Faktör ve Güvenirlilik Analizi

Boyutlar	Toplam Soru Önermesi	Açıklanan Varyans	Cronbach's Alpha	Toplam
Kendini Sevme	8	25,093	,609	42,275
Öz-yeterlilik	8	17,182	,516	
Kaiser Meyer Ölçek				
Güvenirliliği			,780	
Bartlett's Küresellik Testi			780,225	
Ki-Kare			105	
Sd			,000	
P Değeri				

Bu araştırma için yapılan faktör analizi sonucunda; "kendini sevme" alt boyutunun faktör yüklerinin en düşük ,460 ile en yüksek ,602 aralığında değerler aldığı tespit edilmiştir. "Öz-yeterlilik" alt boyutunun faktör yükleri ise en düşük ,453 ile en yüksek ,668 aralığında değerler aldığı gözlemlenmiştir. İki alt boyut ise, toplam

varyansın % 42,275'ini açıklamaktadır. (KMO: ,780; Ki-Kare: 780,225; Sd: 105; p:,000)(Tablo 3). Ölçeklerin 0,50 ile 0,80 arasında güvenilirliği orta düzeydedir (Tan, 2009,102).

6. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Araştırmanın bu bölümünde katılımcıların demografik bilgilerine (yaş, cinsiyet, eğitim, çalışma süresi, medeni durum, pozisyon) ait frekans analiz tablosu ve araştırma hipotezlerinin testine ilişkin analizlere yer verilmiştir.

Tablo 4: Demografik Bilgiler Frekans Analizi

Demografik Özellikler	Sayı (N)	Yüzde (%)	Demografik Özellikler	Sayı (N)	Yüzde (%)
Cinsiyet			Medeni Durum		
Kadın	94	47,0	Evli	147	73,5
Erkek	106	53,0	Bekar	53	26,5
Toplam	200	100	Toplam	200	100
Yaş			Eğitim Düzeyi		
20 yaş ve altı	30	15,0	İlköğretim	24	12,0
21-25	57	28,5	Lise	85	42,5
26-30	47	23,5	Önlisans	41	20,5
31-35	32	16,0	Lisans	50	25,0
36-40	26	13,0	Lisansüstü	-	-
41-45	8	4,0			
Toplam	200	100	Toplam	200	100
Çalışma Süresi			Pozisyon		
1 yıldan az	5	2,5	İdari Personel		
1-5 yıl	91	45,5	Yardımcı Hizmetler	89	44,5
6-10 yıl	72	36,0	Sözleşmeli	51	25,5
11 ve üzeri	32	16,0	Personel	24	12,0
			Güvenlik	20	10,0
			Hizmetleri	16	8,0
			Teknik Hizmetler		
Toplam	200	100	Toplam	200	100

Tablo 4’de katılımcılara ilişkin demografik bilgiler yer almaktadır. Tabloya göre katılımcıların % 53’ü erkek, % 47’si kadınlardan oluşmaktadır. Ayrıca katılımcıların % 73,5’i evli, % 26,5’i bekar. Katılımcıların % 67’si 35 yaş ve altındadır. Katılımcıların % 42,5’i lise mezunudur ve % 45,5’i 5 yıl ve altı kurumda çalışma süresine sahiptir. Anketi yanıtlayanların % 44,5’i idari personel, % 25,5’i yardımcı hizmetler personeli, % 12’si sözleşmeli personel, % 10’u güvenlik hizmetleri personeli ve son olarak da % 8’i teknik hizmetler personeli olarak görev yapmaktadır.

Tablo 5: Demografik Özellikler ile Değişkenler Arasındaki İlişki

Demografik Özellikler	İşkoliklik (İşten Zevk Alma, İşe Güdülenme Hissi), Benlik Saygısı (Kendini Sevme, Öz-yeterlilik), Algılanan Örgütsel Destek				
	İşten Zevk Alma	İşe Güdülenme Hissi	Kendini Sevme	Öz-yeterlilik	Algılanan Örgütsel Destek
Cinsiyet	t = ,261 p ,421	t = ,142 p ,887	t = ,077 p ,939	t = ,806 p ,421	t = ,079 p ,937
Medeni Durum	t = ,758 p ,449	t = 1,269 p ,206	t = 1,803 p ,073	t = ,899 p ,370	t = 2,833 p ,006*
Eğitim	F = 1,539 p ,206	F = 3,151 p ,026*	F = 2,092 p ,103	F = 2,689 p ,048*	F = 4,144 p ,007*
Yaş	F = 1,438 p ,160	F = 1,465 p ,212	F = 725 p ,682	F = ,232 p ,942	F = ,439 p ,854
Çalışma Süresi	F = 1,073 p ,362	F = 1,396 p ,245	F = 1,564 p ,199	F = ,145 p ,993	F = 2,130 p ,098
Pozisyon	F = 1,647 p ,164	F = ,871 p ,482	F = 4,539 p ,002*	F = 3,185 p ,015*	F = 1,855 p ,120

*P<0,05 anlamlı farklılık vardır.

Tablo 5’te anlamlı farklılıkları tespiti yönelik analizler için, istatistiksel analizlerde çarpıklık ve basıklık değerlerinin -,3 ile +3 değerlerde normal dağılımı (Kalaycı, 2006, 209) göstermesinden dolayı parametrik testlerin kullanımı tercih edilmiştir. Tablo 5’te anlamlı farklılıkları tespit etmeye yönelik t-testi ve ANOVA analizleri görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre katılımcıların cinsiyet, yaş, çalışma süresi, pozisyonlarına ilişkin özelliklerine ilişkin herhangi bir

anlamli farklılığa rastlanmamıştır ($p>0,05$). İşten zevk alma boyutu ile çalışanların demografik özellikleri arasında anlamli farklılığa rastlanmamıştır ($p>0,05$). Böylece H3 hipotezi reddedilmiştir. İşe güdülenme hissi ile çalışanların eğitim durumları arasında anlamli farklılık bulunmuştur ($p>0,05$). Böylece H4 hipotezi kısmen desteklenmiştir. Kendini sevmeye boyutu ile pozisyon arasında anlamli farklılık bulunmuştur ($p>0,05$). Böylece H2 hipotezi kısmen desteklenmiştir. Öz-yeterlilik boyutu ile çalışanların eğitim durumu ve pozisyonları arasında anlamli farklılık bulunmuştur ($p>0,05$). Böylece H1 hipotezi kısmen desteklenmiştir. Algılanan örgütsel destek ile çalışanların medeni durumu ve eğitim durumu arasında anlamli farklılıklar bulunmuştur ($p>0,05$). Böylece H5 hipotezi kısmen desteklenmiştir.

Eğitim durumuna göre farklılıkların nereden kaynaklandığı post-hoc testi ile analiz edilmiş ve lisans mezunlarının diğer mezunlara göre daha fazla öz-yeterliliğe sahip ancak lise mezunlarına göre daha az işe güdülenme hissine sahip oldukları görülmüştür. Yine eğitim durumu lise olan katılımcıların lisansa göre algılanan örgütsel destek puanlarının yüksek olduğu görülmüştür.

Medeni durumu evli olan katılımcıların ise bekar olan katılımcılara göre algılanan örgütsel destek puanlarının yüksek olduğu diğer elde edilen sonuçlar arasındadır.

Kurumdaki pozisyonlarına göre anlamli farklılığı tespitine yönelik analizi yapıldığında; yardımcı hizmetler personeli statüsünde çalışanların teknik hizmetler personeli statüsünde çalışanlara göre öz-yeterliliklerinin yüksek olduğu, yine yardımcı hizmetler personeli statüsünde çalışanların güvenlik hizmetleri personeli statüsünde çalışanlara göre kendini sevmeye puanlarının daha fazla olduğu tespit edilen sonuçlar arasındadır.

Tablo 6: Değişkenlere İlişkin Korelasyon Değerleri

Değişken	Ort.	S.S.	1	2	3	4	5
1. İşten Zevk Alma	3,35	0,56	1				
2. İşe Güdülenme Hissi	3,48	0,56	0,557**	1			
3. Kendini Sevme	3,33	0,52	0,322*	0,431**	1		
4. Öz-yeterlilik	3,25	0,59	0,363**	0,331**	0,662**	1	
5. Algılanan Örgütsel Destek	3,81	0,64	0,363**	0,473**	0,261**	0,212*	1

N=200, *p<0,05, **p<0,01, α = Cronbach alfa, Ort=Ortalama, S.S.=Standart Sapma

Tablo 6’da değişkenlerin birbirleriyle olan ilişki değerleri görülmektedir. Kalayıcı (2006, 116), korelasyon katsayısı $r=0,26 - 0,49$ arasındaki katsayı değerlerindeki ilişkiyi “zayıf”, olarak nitelendirmiştir. Tabloya göre işkoliklik alt boyutu olan işten zevk alma ile kendini sevme, öz-yeterlilik (benlik saygısı alt boyutları) ve algılanan örgütsel destek arasında pozitif yönde zayıf düzeyde ($r=,322$, $r=,363$, $r=,363$; $p<0,01$) anlamlı bir ilişki söz konusudur. Böylece, H6, H7 ve H12 hipotezleri desteklenmiştir. İşe güdülenme hissi (işkoliklik alt boyutu) ile kendini sevme, öz-yeterlilik (benlik saygısı alt boyutları), algılanan örgütsel destek arasında da pozitif yönde zayıf düzeyde ($r=,431$, $r=,331$, $r=,473$; $p<0,01$) anlamlı bir ilişki mevcuttur. Böylece, H8, H9, H13 hipotezleri desteklenmiştir. Algılanan örgütsel destekle kendini sevme ve öz-yeterlilik (benlik saygısı alt boyutu) arasında pozitif yönde zayıf düzeyde ($r=,473$, $r=,261$; $p<0,01$) anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Böylece, H10 ve H11 hipotezleri desteklenmiştir.

Araştırmanın bu kısmında, algılanan örgütsel desteğin benlik saygısı ve işkoliklik alt boyutları ilişkisindeki aracılık rolünün tespitine yönelik analizler yer almaktadır. Aracılık etkisinden bahsetmek için üç koşulun yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunlardan ilk koşul; bağımsız değişkenin aracı değişken üzerindeki anlamlı etkisidir. İkinci koşul; bağımsız değişkenin bağımlı değişken

üzerindeki anlamlı etkisi; üçüncü koşul ise ikinci koşulda aracı değişken modele eklendiğinde, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin düşmesi veya anlamsızlaşmasıyla birlikte aracı değişkenin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olması gerektiğidir. Eğer üçüncü modelde bağımsız değişken bağımlı değişken üzerinde anlamsız bir etki yaptıysa aracılık etkisinden, bu etkiyi azaltırsa kısmi aracılık etkisinden söz edilebilmektedir (Baron - Kenny, 1986, 1176).

Tablo 7: Algılanan Örgütsel Desteğin Kendini Sevme (Benlik Saygısı Alt Boyutu) ile İşten Zevk Alma (İşkoliklik Alt boyutu) İlişkisindeki Aracılık Rolü

KOŞUL 1- Bağımlı Değişken: Algılanan Örgütsel Destek (Aracı Değişken)			
Bağımsız Değişken:	Beta	t	p değeri
Kendini Sevme	0,261	3,804	0,000
R=0,261; R²=0,063; F=14,468; p=0,000			

KOŞUL 2-Bağımlı Değişken: İşten Zevk Alma			
Bağımsız Değişken:	Beta	t	p değeri
Kendini Sevme	0,322	4,781	0,000
R=0,322; R²=0,099; F=22,855; p=0,000			

KOŞUL 3-Bağımlı Değişken: İşten Zevk Alma			
Bağımsız Değişken:	Beta	t	p değeri
Algılanan Örgütsel Destek	0,300	4,506	0,000
Kendini Sevme	0,243	3,659	0,000
R=0,433; R²=0,179; F=22,685; p=0,000			

Kendini sevme (benlik saygısı alt boyutu) ile işten zevk alma (işkoliklik alt boyutu) arasındaki ilişkide “algılanan örgütsel desteğin” aracı değişken rolüne yönelik yapılan analizlerde (Tablo-7) aracı değişken olan algılanan örgütsel destek üzerinde bağımsız değişken olan kendini sevme alt boyutunun anlamlı bir etkisi olması (Koşul-1) nedeniyle birinci koşul gerçekleşmiştir. Yukarıda da

açıklandığı gibi, algılanan örgütsel destekteki değişimin % 6,3'ü (Düzeltilmiş $R^2=,063$) gibi çok düşük bir kısmı kendini sevme alt boyutu değişkeni ile açıklanmıştır. İkinci koşul için araştırmaya devam edilmiştir. Kendini sevme alt boyutunun işten zevk alma alt boyutuna yaptığı anlamlı etki nedeniyle ikinci koşul da sağlanmıştır (Koşul 2). Kendini sevme alt boyutu işten zevk alma alt boyutunun % 9,9'unu (Düzeltilmiş $R^2=,099$) açıklamaktadır. Aracı değişken olan algılanan örgütsel destek ile bağımsız değişken olan kendini sevme alt boyutu (Benlik saygısı alt boyutu) ikisi modele dahil edilerek işten zevk alma alt boyutu (İşkoliklik alt boyutu) üzerindeki etkiye bakılmıştır. Üçüncü koşul olarak aracılık etkisinden bahsetmek için; aracı değişken olan algılanan örgütsel desteğin bağımlı değişken olan işten zevk alma alt boyutu üzerinde anlamlı etkisinin yanında bağımsız değişken olan kendini sevme alt boyutunun bağımlı değişken olan işten zevk alma alt boyutu üzerindeki etkinin azalması ve/veya anlamsızlaşması gerekir. Koşul 3'de algılanan örgütsel desteğin işten zevk alma üzerindeki etkisi anlamlıdır ($p=0,000$), bağımsız değişken olan kendini sevme alt boyutunun bağımlı değişken olan işten zevk alma boyutu üzerindeki etkisi anlamlı olurken Beta katsayısı azalmıştır ($\beta=,243$). İki değişken ise işten zevk alma alt boyutunun % 17,9'unu (Düzeltilmiş $R^2=,179$) açıklamaktadır. Böylece üçüncü koşul yerine getirilmiştir. Sonuç olarak algılanan örgütsel desteğin, kendini sevme (benlik saygısı alt boyutu) ile işten zevk alma (işkoliklik alt boyutu) arasındaki ilişkide kısmi aracılık rolü olduğu söylenebilir ($p<0,05$). Elde edilen bu sonuçlara göre; H14 hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 8: Algılanan Örgütsel Desteğin Öz-yeterlilik (Benlik Saygısı Alt Boyutu) ile İşten Zevk Alma (İşkoliklik Alt Boyutu) İlişkisindeki Aracılık Rolü

Bağımsız Değişken:	Beta	t	p değeri
Öz-yeterlilik	0,212	3,054	0,003
R=0,212; R²=0,040; F=0,327; p=0,003			

Bağımsız Değişken:	Beta	t	p değeri
Öz-yeterlilik	0,363	5,484	0,000
R=0,363; R²=0,127; F=30,070; p=0,000			

Bağımsız Değişken:	Beta	t	p değeri
Algılanan Örgütsel Destek	0,300	4,645	0,000
Öz-yeterlilik	0,300	4,645	0,000
R=0,467; R²=0,210; F=27,410; p=0,000			

Öz-yeterlilik (benlik saygısı alt boyutu) ile işten zevk alma (işkoliklik alt boyutu) arasındaki ilişkide “algılanan örgütsel desteğin” aracı değişken rolüne yönelik yapılan analizlerde (Tablo-8) aracı değişken olan algılanan örgütsel destek üzerinde bağımsız değişken olan öz-yeterlilik alt boyutunun anlamlı bir etkisi olması (Koşul-1) nedeniyle birinci koşul gerçekleşmiştir. Yukarıda da açıklandığı gibi, algılanan örgütsel destekteki değişimin % 4 (Düzeltilmiş R²=,040) gibi çok düşük bir kısmı öz-yeterlilik alt boyutu değişkeni ile açıklanmaktadır. İkinci koşul için araştırmaya devam edilmiştir. Öz-yeterlilik alt boyutunun işten zevk alma alt boyutuna yaptığı anlamlı etki nedeniyle ikinci koşul da sağlanmıştır (Koşul 2). Öz-yeterlilik alt boyutu işten zevk alma alt boyutunun % 12,7’ini (Düzeltilmiş R²=,127) açıklamaktadır. Aracı değişken olan algılanan örgütsel destek ile bağımsız değişken olan öz-yeterlilik alt

boyutu (benlik saygısı alt boyutu) ikisi modele dahil edilerek işten zevk alma alt boyutu (işkoliklik alt boyutu) üzerindeki etkiye bakılmıştır. Üçüncü koşul olarak aracılık etkisinden bahsetmek için; aracı değişken olan algılanan örgütsel desteğin bağımlı değişken olan işten zevk alma alt boyutu üzerinde anlamlı etkisinin yanında bağımsız değişken olan öz-yeterlilik alt boyutunun bağımlı değişken olan işten zevk alma alt boyutu üzerindeki etkinin azalması ve/veya anlamsızlaşması gerekir. Koşul 3'de algılanan örgütsel desteğin işten zevk alma üzerindeki etkisi anlamlıdır ($p=0,000$), bağımsız değişken olan öz-yeterlilik alt boyutunun bağımlı değişken olan işten zevk alma boyutu üzerindeki etkisi anlamlı olurken Beta katsayısı azalmıştır ($\beta=,300$). İki değişken ise işten zevk alma alt boyutunun % 21'ini (Düzeltilmiş $R^2=,210$) açıklamaktadır. Böylece üçüncü koşul yerine getirilmiştir. Sonuç olarak algılanan örgütsel desteğin öz-yeterlilik (benlik saygısı alt boyutu) ile işten zevk alma (işkoliklik alt boyutu) arasındaki ilişkide kısmi aracılık rolü olduğu söylenebilir ($p<0,05$). Elde edilen bu sonuçlara göre; H15 hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 9: Algılanan Örgütsel Desteğin Kendini Sevme (Benlik Saygısı Alt Boyutu) ile İşe Güdülenme Hissi (İşkoliklik Alt boyutu) İlişkisindeki Aracılık Rolü

KOŞUL 1- Bağımlı Değişken: Algılanan Örgütsel Destek (Aracı Değişken)			
Bağımsız Değişken:	Beta	t değeri	p değeri
Kendini Sevme	0,261	3,804	0,000
R=0,261; R²=0,063; F değeri=14,468; p değeri=0,000			

KOŞUL 2- Bağımlı Değişken: İşe Güdülenme Hissi			
Bağımsız Değişken:	Beta	t değeri	p değeri
Kendini Sevme	0,431	6,715	0,000
R=0,431; R²=0,181; F değeri=45,086; p değeri=0,000			

KOŞUL 3- Bağımlı Değişken: İşe Güdülenme Hissi			
Bağımsız Değişken:	Beta	t değeri	p değeri
Algılanan Örgütsel Destek	0,387	6,381	0,000
Kendini Sevme	0,330	5,437	0,000
R=0,570; R²=0,318; F değeri=47,422; p değeri=0,000			

Kendini sevme (benlik saygısı alt boyutu) ile işe güdülenme (işkoliklik alt boyutu) dengesi arasındaki ilişkide “algılanan örgütsel desteğin” aracı değişken rolüne yönelik yapılan analizlerde (Tablo-9) aracı değişken olan algılanan örgütsel destek üzerinde bağımsız değişken olan kendini sevme alt boyutunun anlamlı bir etkisi olması (Koşul-1) nedeniyle birinci koşul gerçekleşmiştir. Kendini sevme alt boyutunun işe güdülenme hissi alt boyutuna yaptığı anlamlı etki nedeniyle ikinci koşul da sağlanmıştır (Koşul 2). Kendini sevme alt boyutu işe güdülenme hissi alt boyutunun % 18,1’ini (Düzeltilmiş R²=,181) açıklamaktadır. Aracı değişken olan algılanan örgütsel destek ile bağımsız değişken olan kendini sevme alt boyutu (benlik saygısı alt boyutu) ikisi modele dahil edilerek işe güdülenme hissi alt boyutu (işkoliklik alt boyutu) üzerindeki etkiye bakılmıştır. Üçüncü koşul olarak aracılık etkisinden bahsetmek için; aracı değişken olan

algılanan örgütsel desteğin bağımlı değişken olan işe güdülenme hissi alt boyutu üzerinde anlamlı etkisinin yanında bağımsız değişken olan kendini sevme alt boyutunun bağımlı değişken olan işe güdülenme hissi alt boyutu üzerindeki etkinin azalması ve/veya anlamsızlaşması gerekir. Koşul 3’de algılanan örgütsel desteğin işe güdülenme hissi üzerindeki etkisi anlamlıdır ($p=0,000$), bağımsız değişken olan kendini sevme alt boyutunun bağımlı değişken olan işe güdülenme boyutu üzerindeki etkisi anlamlı olurken Beta katsayısı azalmıştır ($\beta=,330$). İki değişken ise işe güdülenme hissi alt boyutunun % 31,8’ini (Düzeltilmiş $R^2=,318$) açıklamaktadır. Böylece üçüncü koşul yerine getirilmiştir. Sonuç olarak algılanan örgütsel desteğin kendini sevme (benlik saygısı alt boyutu) ile işe güdülenme hissi (işkoliklik alt boyutu) arasındaki ilişkide kısmi aracılık rolü olduğu söylenebilir ($p<0,05$). Elde edilen bu sonuçlara göre; H16 hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 10: Algılanan Örgütsel Desteğin Öz-yeterlilik (Benlik Saygısı Alt Boyutu) ile İşe Güdülenme Hissi (İşkoliklik Alt boyutu) İlişkisindeki Aracılık Rolü

KOŞUL 1- Bağımlı Değişken: Algılanan Örgütsel Destek (Aracı Değişken)			
Bağımsız Değişken:	Beta	t	p
Öz-yeterlilik	0,212	3,054	0,003
R=0,212; R²=0,040; F=0,327; p=0,003			

KOŞUL 2-Bağımlı Değişken: İşe Güdülenme Hissi			
Bağımsız Değişken:	Beta	t	p
Öz-yeterlilik	0,331	4,929	0,000
R=0,331; R²=0,109; F=24,298; p=0,000			

KOŞUL 3- Bağımlı Değişken: İşe Güdülenme Hissi			
Bağımsız Değişken:	Beta	t	p
Algılanan Örgütsel Destek	0,422	6,815	0,000
Öz-yeterlilik	0,241	3,896	0,000
R=0,528; R²=0,279; F=38,157; p=0,000			

Öz-yeterlilik (benlik saygısı alt boyutu) ile işe güdülenme hissi (işkoliklik alt boyutu) arasındaki ilişkide “algılanan örgütsel desteğin” aracı değişken rolüne yönelik yapılan analizlerde (Tablo-10) aracı değişken olan algılanan örgütsel destek üzerinde bağımsız değişken olan öz-yeterlilik alt boyutunun anlamlı bir etkisi olması (Koşul-1) nedeniyle birinci koşul gerçekleşmiştir. Yukarıda da açıklandığı gibi, algılanan örgütsel destekteki değişimin % 4’ü (Düzeltilmiş $R^2=,040$) gibi çok düşük bir kısmı öz-yeterlilik alt boyutu değişkeni ile açıklanmıştır. Öz-yeterlilik alt boyutunun işe güdülenme hissi alt boyutuna yaptığı anlamlı etki nedeniyle ikinci koşul da sağlanmıştır (Koşul 2). Öz-yeterlilik alt boyutu işe güdülenme hissi alt boyutunun %10,9’unu (Düzeltilmiş $R^2=,109$) açıklamaktadır. Aracı değişken olan algılanan örgütsel destek ile bağımsız değişken olan öz-yeterlilik alt boyutu (benlik saygısı alt boyutu) ikisi modele dahil edilerek işe güdülenme hissi alt boyutu (işkoliklik alt boyutu) üzerindeki etkiye bakılmıştır. Üçüncü koşul olarak aracılık etkisinden bahsetmek için; aracı değişken olan algılanan örgütsel desteğin bağımlı değişken olan işe güdülenme hissi alt boyutu üzerinde anlamlı etkisinin yanında bağımsız değişken olan öz-yeterlilik alt boyutunun bağımlı değişken olan işe güdülenme hissi alt boyutu üzerindeki etkinin azalması ve/veya anlamsızlaşması gerekir. Koşul 3’de algılanan örgütsel desteğin işe güdülenme hissi üzerindeki etkisi anlamlıdır ($p=0,000$), bağımsız değişken olan öz-yeterlilik alt boyutunun bağımlı değişken olan işe güdülenme hissi boyutu üzerindeki etkisi anlamlı olurken Beta katsayısı da azalmıştır ($\beta=,241$). İki değişken ise işe güdülenme hissi alt boyutunun % 27,9’unu (Düzeltilmiş $R^2=,279$) açıklamaktadır. Öz-yeterlilik alt boyutu Beta katsayısının azalması nedeni ile üçüncü koşul da yerine getirilmiştir. Bu nedenle algılanan örgütsel desteğin öz-yeterlilik (benlik saygısı alt boyutu) ile işe güdülenme hissi (işkoliklik alt boyutu) arasındaki ilişkide kısmi aracılık rolünün olduğu söylenebilir ($p<0,05$). Elde edilen bu sonuçlara göre; H17 hipotezi desteklenmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Çalışanlarda işkoliklikle benlik saygısı ilişkisinde algılanan örgütsel desteğin aracılık rolünü tespit etmek amacıyla tasarlanan çalışma; Çorum ilindeki bir kamu hastanesinde destek görev yapan 200 personel ile gerçekleştirilmiştir. Demografik sorular dahil toplamda 54 soru ve 3 ölçek kullanılan çalışma sonucunda:

- Algılanan örgütsel desteğin kendini sevme ile işten zevk alma arasındaki ilişkide kısmi aracılık rolü olduğu tespit edilmiştir (Tablo 7).
- Algılanan örgütsel desteğin öz-yeterlilik ile işten zevk alma arasındaki ilişkide kısmi aracılık rolü olduğu bulunmuştur (Tablo 8).
- Algılanan örgütsel desteğin kendini sevme ile işe güdülenme hissi arasındaki ilişkide kısmi aracılık rolü olduğu saptanmıştır (Tablo 9).
- Algılanan örgütsel desteğin öz-yeterlilik ile işe güdülenme hissi arasındaki ilişkide kısmi aracılık rolünün olduğu tespit edilmiştir (Tablo 10).

Tablo 11: Araştırma Hipotez Sonuçları

H1: Demografik özellikler ile kendini sevme arasında anlamlı farklılık vardır.	Kısmen Kabul
H2: Demografik özellikler ile öz-yeterlilik arasında anlamlı farklılık vardır.	Kısmen Kabul
H3: Demografik özellikler ile işten zevk alma arasında anlamlı farklılık vardır.	Ret
H4: Demografik özellikler ile işe güdülenme hissi arasında anlamlı farklılık vardır.	Kısmen Kabul
H5: Demografik özellikler ile algılanan örgütsel destek arasında anlamlı farklılık vardır.	Kısmen Kabul
H6: Kendini sevme ile işten zevk alma arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Kabul

H7: Öz-yeterlilik ile işten zevk alma arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Kabul
H8: Kendini sevme ile işe güdülenme hissi arasında anlamlı ilişki vardır.	Kabul
H9: Öz-yeterlilik ile işe güdülenme hissi arasında anlamlı ilişki vardır.	Kabul
H10: Algılanan örgütsel destek ile kendini sevme arasında anlamlı ilişki vardır.	Kabul
H11: Algılanan örgütsel destek ile öz-yeterlilik arasında anlamlı ilişki vardır.	Kabul
H12: Algılanan örgütsel destek ile işten zevk alma arasında anlamlı ilişki vardır.	Kabul
H13: Algılanan örgütsel destek ile işe güdülenme hissi arasında anlamlı ilişki vardır.	Kabul
H14: Algılanan örgütsel desteğin kendini sevme ile işten zevk alma ilişkisinde aracılık rolü vardır.	Kabul
H15: Algılanan örgütsel desteğin öz-yeterlilik ile işten zevk alma ilişkisinde aracılık rolü vardır.	Kabul
H16: Algılanan örgütsel desteğin kendini sevme ile işe güdülenme hissi ilişkisinde aracılık rolü vardır.	Kabul
H17: Algılanan örgütsel desteğin öz-yeterlilik ile işe güdülenme hissi ilişkisinde aracılık rolü vardır.	Kabul

Sonuç olarak; çalışanların benlik saygılarının arttıkça işkoliklik alt boyutları olan işten zevk alma ve işi güdülenmenin de arttığı ve bu ilişkide algılanan örgütsel desteğin de artırıcı bir etki yarattığı görülmüştür. Kendine güveni temsil eden ve bireyin kendiyile barışık olma durumunu yansıtan benlik saygısı yüksek olan çalışanların işten zevk alması ve işe daha çok güdülenmesi ve ilişkide de örgütsel desteğin olumlu bir etkide bulunması oldukça olumlu ve mantıksal bir sonuçtur. Fakat alan yazında hâlâ işten zevk alma ve işe güdülenme boyutları ile açıklanan işkolik tanımının tam olarak netlik kazandığını söylemek mümkün değildir. Nitekim işkoliklik çoğu araştırmalarca obsesif bir bozukluk hali olarak tanımlandığı görülmektedir. Bu nedenle işkoliklik davranışı ile ilgili farklı değişkenlerle, farklı sahalarda çalışmalar yapılarak işkolikliğin çalışanlar üzerindeki olumlu veya olumsuz sonuçlarının iyi tespit

edilmesi gerekmektedir.

Bu araştırma sonuçlarına göre ise yapılacak öneriler şunlardır:

Algılanan örgütsel desteğin işkoliklik davranışı üzerinde artırıcı bir etkisinin olması ve işkoliklik davranışının işten zevk alma ve işe güdülenme boyutları ile açıklanması nedeniyle işletme sahipleri ve/veya yöneticilerinin, çalışanların görevlerine ilişkin olumlu girişimleri ve fiillerinin gerek sözlü olarak gerekse bazı ödülleri geri dönüşünün sağlanması gerekir. Çalışanların iş ve görevlerine ait yeni, yaratıcı düşünce fikirlerinin desteklenmesi gerekli katkının sağlanması onların işe güdülenmesi konusunda artırıcı bir etki yapacaktır. Çalışanların her türlü mesleki ve kişisel eğitimlerine gereken önemin verildiği ve örgüt tarafından desteklendiği duygusunun onlara aktarılmasının da işe güdülenmeleri konusunda artırıcı bir rol oynayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akın, Uğur - Oğuz, Ebru. "Öğretmenlerin İşkoliklik ve Tükenmişlik Düzeylerinin İlişkisi ve Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi". Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi 16/ 3 (2010): 309-327.
- Aziz, Shahnaz - Zickar, Michael J. "A Cluster Analysis Investigation of Workaholism as a Syndrome". Journal of Occupational Health Psychology 11/1 (2006): 52-62.
- Bakker, Arnold B. - Demerouti Evangelia - Burke Ronald. "Workaholism and Relationship Quality: A Spillover-Crossover Perspective". Journal of Occupational Health Psychology 14/1 (2009): 23-33.

- Bolger, Nial - Delongis, Anita- Kessler, Ronald C. - Wethington, Elaine. "The Contagion Of Stress Across Multiple Roles". *Journal Of Marriage and The Family* 51 (1989): 175-183.
- Bonebright, Cynthia A. - Clay, Daniel L. - Ankenmann, Robert D. "The Relationship of Workaholism With Work-Life Conflict, Life Satisfaction, and Purpose In Life". *Journal of Counseling Psychology* 47/4 (2000): 469-477.
- Cast, Alicia D. - Burke, Peter J. "A Theory of Self-Esteem". *Social Force* 80/3 (2002): 1041-1068.
- Douglas, Evan J. - Morris, Robyn J. "Workaholic, or Just Hard Worker?" *Career Development International* 11/5 (2006): 394-417.
- Eisenberger, Robert - Huntington, Robin- Hutchison, Steven - Sowa, Debora. "Perceived Organizational Support". *Journal of Applied Psychology* 71/3 (1986): 500-507.
- Eisenberger, Robert - Cumming, Jim- Armeli, Stephen - Lynch, Patrick. "Perceived Organizational Support Discretionary Treatment and Job Saticfaction". *Journal of Applied Psychology* 76/5 (1997): 637-643.
- Emhan, Abdurrahim - Mete, Mehmet - Emhan, Ali. "Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarında İşkoliklik ve Obsesyon Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Dicle Tıp Dergisi* 39/1 (2012): 75-79.
- Gürel, Burcu E. - Altunoğlu, Ender A. "İşkoliklik, İş Stresi ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Muğla İlinde Bir Araştırma". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/42 (2016): 1431-1438.

- Kalaycı, Ş. Faktör Analizi. SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2006.
- Karaaslan, Aycan. "Benlik Saygısı: Genel Bir Gözden Geçirme". Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi 9/1 (1993):71-74.
- Kart, Müge E. "Reliability and Validity of The Workaholism Battery (Work-Bat): Turkish Form". Social Behavior and Personality 33/6 (2005): 609-618
- Killinger, Barbara. Workaholics: The Respectable Addicts. Simon & Schuster, New York: NY, 1991.
- Kutunis, Özen R. - Tunç, Tülin. "Hemşirelikte Benlik Saygısı İle Durumluk Ve Sürekli Kaygı Arasındaki İlişki: Bir Üniversite Hastanesi Örneği". İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi 15/2 (2013): 1-15.
- Loi, Raymond - Hang-Yue, Ngo - Foley, Sharon. "Linking Employees' Justice Perceptions to Organizational Commitment and Intention to Leave: The Mediating Role of Perceived Organizational Support". Journal of Occupational and Organizational Psychology 79 (2006):101-120.
- Macdonald, Geoff. Individual Differences in Self-Esteem. (M. R. Leary, Ed.) Handbook of Self and Identity, pp. 354-377, New York: Guilford, 2012.
- Machlowitz, Marilyn. Workaholics: Living with Them, Working with Them, Addison-Wesley, 1980.
- Malinowska, Diana - Tokarz Aleksandra. "The Structure of Workaholism and Types of Workaholic". Polish Psychological Bulletin 45/2 (2014): 211-222.

- Mcmillan, Lynley H.W.- Brady, Elizabeth C.- O'Driscoll, Michael P. - Marsh, Nigey V. "A Multifaceted Validation Study of Spence and Robbin's (1992) Workaholism Battery", *Journal of Occupational And Organizational Psychology* 75 (2002): 357-368.
- Oates, Wayne E. "On Being A 'Workaholic' (A serious jest)". *Pastoral Psychology* 19 (1986): 16-20
- Oates, Wayne E. "Confessions of a Workaholic: The Facts About Work Addiction". *World, New of Addiction & Offender Counseling* 21/1 (1971): 34-48.
- Özdemir, Aytül A. "Kültür, Benlik Saygısı ve Girişimcilik Eğilimi: Amerikan ve Türk Üniversite Öğrencilerinde Karşılaştırmalı Bir Çalışma". *Istanbul University Journal of the School of Business* 43/2 (2014):351-367.
- Paluchowski, Wladyslaw J. - Hornowska, Elzbieta. *Pracoholizm A System Wartości Uwarunkowania Temperamentalne [Workaholism and Values Systems and Temperamental Determinants]*. In S. A. Witkowski (Ed.) 2003.
- Paluchowski, Wladyslaw J. - Hornowska, Elzbieta, *Praca - Skrywana Obsesja [Workaholism - The Hidden Obsession]*, Poznań: Bogucki, 2007.
- Peiperl, Maury - Jones, Brittany. "Workaholics and Overworkers: Productivity Or Pathology?". *Group & Organization Management* 26/3 (2001):369-393.
- Pierce, Jon L. - Gardner, Donald G.- Cummings, Larry L. - Dunham, Randall B. "Organization-based Self-esteem: Construct Definition, Measurement, and Validation". *Academy of Management Journal* 32/3 (1989): 622-648.

- Pierce, Jon L. - Gardner, Donald G. "Self-Esteem Within The Work and Organizational Context: A Review Of The Organization-Based Self-Esteem Literatüre". *Journal of Management* 30/5 (2004):591-622.
- Porter, Gayle. "Organizational Impact of Workaholism: Suggestions for Researching The Negative Outcomes of Excessive Work" *Journal of Occupational Health Psychology*, 1 (1996): 1-15.
- Rhoades, Linda - Eisenberger, Robert. "Perceived Organizational Support: A Review of The Literatüre". *Journal of Applied Psychology* 87 (2002): 698-714.
- Riggle Robert J. - Edmondson, Diane R. - Hansen, Jhon D. "A Meta-Analysis of The Relationship Between Perceived Organizational Support and Job Outcomes: 20 Years of Research". *Journal of Business Research* 62 (2009):1027-1030.
- Robinson, Bryan E. *Work Addiction*. Deerfield Beach. FL: Heath Communication, 1989.
- Robinson, Bryan E. *Chained To The Desk: A Guidebook For Workaholics, Their Partners and Children, and The Clinicians Who Treat Them*. New York: New York University Press, 1998.
- Robinson, Bryan, E. "A Typology of Workaholics with Implications for Counselors". *Journal of Addictions: Offender Counseling*, October 21/1 (2000): 34-48.
- Russo, James A. - Lea E. Waters. "Workaholic Worker Type Differences In Work-Family Conflict". *Career Development International* 11/5 (2006): 418-439.

- Scott, Kimberly S. - Moore, Keirsten S. - Miceli, Marcia P. "An Exploration of The Meaning and Consequences of Workaholism". *Human Relations* 50 (1997): 287-314.
- Settoon, Randall P. - Bennett, Nathan- Liden, Robert. "Social Exchange In Organizations: Perceived Organizational Support, Leader-Member Exchange and Employee Reciprocity". *Journal of Applied Psychology* 81 (1996): 219-227.
- Seybold, Karen C. - Salomone, Paul D. "Understandingi Workaholizm: A View of Causes and Courseling Approaches". *Journal of Caunseling on Development* 73 (1994): 4-9
- Sharma, Shraddha - Agarwala, Surila. "Contribution of Self-Esteem and Collective Self-esteem In Predicting Depression". *Psychological Thought* 6/1 (2013):117-123.
- Shroe McFarlane L. - Tetricik, Lois E. "A Construct Validity Study of The Survey Perceived Organizational Support". *Journal of Applied Psychology* 76/5 (1991): 637-643.
- Spence, Janet T. - Robbins, Ann S. "Workaholism: Definition, Measurement and Preliminary Results". *Journal of Personality Assessment* 58 (1992): 160-178.
- Şencan, Mert M. "Beş Faktör Kişilik Özellikleri İle İşkolizm Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Kamu Sektöründe Çalışanlar Üzerinde Bir Araştırma". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/3 (2016):229-245.
- Tan, Şeref. "Misuses of KR-20 and Cronbach's Alpha Reliability Coefficients". *Education and Science* 34/152 (2009):101-112.

Westman, Mina. Crossover Of Stress and Strain In The Family and in The Workplace. In P. L. Perrewe´ & D. C.Ganster (Eds.), Research in Ccupational Stress and Wellbeing (Vol. 2, Pp. 143–181). New York: Jai Press/Elsevier Science, 2002.

Yüksekbilgili, Zeki - Akduman, Gülbeniz. “Demografik Faktörlere Göre İşkoliklik”. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi Bahar 15/57 (2016): 512-525.

Ali Balcı. The PKK-Kurdistan Workers' Party's Regional Politics During and After the Cold War: Palgrave Macmilian, 2017, 212 s.

Berkan ÖZGÜR*

ABD ve PKK ilişkisi genellikle popüler söylemlerde kendisine yer bulsa da, akademik bir çalışmaya konu olmamıştır. Akademik ilginin kapsamı ABD'nin PKK'yı terör listesine koyması ile sınırlı kalmış ve akademik çalışmalarda bu bilgi sıklıkla tekrarlanmıştır. PKK'nın ABD'yi nasıl gördüğü konusu ise PKK'nın Marksist bir terör örgütü olduğu tespitinin anlaşılması noktasında karşımıza çıkmış ve PKK'nın ABD emperyalizmine karşı geliştirdiği söylemin altı çizilmiştir. Bu dolaylı değinmelere rağmen, PKK'nın ABD'ye yönelik yaklaşımı detaylı bir çalışmaya konu olmadığı gibi bu yaklaşımın PKK için neden merkezi bir noktada olduğunun açıklanması zahmetine de girilmemiştir. 2013 sonrası ABD'nin PKK'nın Suriye'deki uzantısı PYD/YPG ile işbirliğine gitmesi konuyu yeniden popüler hale getirdiği bir ortamda, daha yoğunluklu olarak post-kolonyalizm üzerine çalışmalar yürüten Ali Balcı The PKK-Kurdistan Workers' Party's Regional Politics - During and After the Cold War başlıklı bir çalışma yayımladı.

PKK'nın bir terör örgütü olduğunu ve açık şiddetinin tartışmasız bir şekilde orada durduğunu tespit ettikten sonra, çalışma boyunca yazar bu örgütün söylemsel kodlarını çözmeye çalışıyor. Balcı, henüz kitabın başlarında Kürt meselesi üzerine zengin literatüre rağmen PKK'nın dünya siyasetine dair ürettiği

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, e-posta: berkanozgur@sakarya.edu.tr

metinlerin uzmanların yeterince ilgisini çekemediği söylüyor ve bu metinlerin PKK'nın anlaşılması noktasında sanılandan çok fazla önemi olduğunu iddia ediyor. Balcı daha da ileri giderek, literatürde 1980 sonrası Kürt milliyetçiliğinin oluşmasında devletin Kürt siyasetini ve Kürtler üzerindeki baskısını temel dinamik olarak gören yaklaşımı sorunlu gördüğü gibi, bu yaklaşımın yeterli bir açıklama modeli sunmadığına inanıyor ve bu eksikliğe sahip çalışmaların PKK'nın 1980 sonrası Kürt milliyetçiliğinin oluşmasındaki etkisini küçümsediğinin altını çiziyor (s. 9). Buna karşılık Balcı, PKK'nın dünya siyaseti üzerine ürettiği metinlere 1980 sonrası Kürt politik özneliğinin kurulmasında merkezi bir rol yüklüyor. Balcı'ya göre PKK bu metinlerde sadece dünya siyaseti üzerine konuşmuyor aynı zamanda "Kürtlük bilincini" de yeniden inşa ederek hem hegemonik pozisyonunu hem de şiddet içeren terör eylemlerini meşrulaştırıyor.

Söz konusu tespitlerle başlayan çalışma, PKK'nın ve Abdullah Öcalan'ın metinlerinin izini sürüyor. Metinlerde Soğuk Savaş'ın ve Soğuk Savaş'ın iki büyük aktörünün kurucu role sahip olduğuna inanan Balcı, ilk olarak Soğuk Savaş öncesi dönemde SSCB, ABD ve Türkiye'nin PKK metinlerindeki temsiline odaklanıyor. Ardından Soğuk Savaş sonrasında aynı temsillerin nasıl değişim geçirdiği ve bu değişimin arkasındaki paradigmaları ele alıyor. Bu kapsamda yazar, üç temel iddia ile karşımıza çıkıyor. Birincisi, PKK dünya siyasetine dair söyledikleri ile kendisi için hayatını feda edecek radikallikte yeni bir Kürt politik özneliği kuruyor. İkincisi, söz konusu söylemler üzerinden PKK kendisi dışındaki Kürt hareketlerini dışlayan ve kendi ürettiği Kürt kimliği dışında kalan Kürt aidiyetleri marjinalleştiren yeni bir iktidar formu üretiyor. Üçüncüsü, dünya siyasetine dair anlatıları pratikteki değişimle (SSCB'nin çöküşü) krize girince, Kürt özneler ile kendisi arasındaki iktidar ilişkisini yeniden kurma noktasında söz konusu pratiklerin yeniden okunması anlamlandırılması yoluna gidiyor.

Bu iddialar öncesinde ise yazar, kitabın giriş kısmında ve ikinci bölümünde etnik muhalif hareketlerin inşa etmeye çalıştığı ulusal kimliğin önemine dair zengin bir tartışma sunuyor. Daha çok ulus-devletlerde gördüğümüz bir tartışmayı yeniden açan Balcı, “biz”, “öteki”, “tehdit” gibi tanımlamaların sadece ulus-devletlerin kimlik tahayyülünü kurmadığını aynı zamanda da (etnik) muhalif aktörlerin elinde ulus-devlet anlatılarının altını oyan bir karşı ulus anlatısının kurulmasındaki işlevine dikkat çekiyor. Bu tartışmayı yaparken, “kolaya kaçan” akademik çalışmaları eleştirisinin hedefine koyuyor ve bu çalışmaların PKK'nın ürettiği Kürt milliyetçiliğini normalleştirecek tarzda bütün suçu Türk devletine yıktıklarını ileri sürüyor. PKK'nın devletin Kürt kimliğini bastıran politikasına tepki olarak doğduğunu söyleyen çalışmaların aksine, Balcı PKK'nın kendi iktidarını kurma ve normalleştirme noktasında yeni bir Kürt milliyetçiliği ürettiğini söylüyor. Dolayısıyla, Balcı'ya göre özellikle İngilizce literatürde PKK'yı normalleştiren bu yaklaşımın PKK'daki iktidar arayışını ve kendisinden önceki Kürt kimliğini tahrip edişini ıskalamakla maluldür.

Balcı'ya göre ABD'nin merkez olduğu metinlerin PKK için sanıldığından çok fazla işlevi vardır. PKK bu metinlerde sadece ABD, SSCB ve Türkiye gibi aktörleri tanımlamaz aynı zamanda bu metinler yoluyla “meşru ve egemen bir Kürt milliyetçiliğinin inşa edilmesini” de (s. 4) sağlar. Yazara göre inşa edilen bu söylemin en önemli işlevi PKK'ya maddi gücünün ötesinde bir güç üretmesini, bir “tehdit” ya da “düşman” temsili üzerinden merkezi ulus anlatısının karşısındaki muhalif pozisyonunu ve şiddet eylemlerini meşrulaştırma imkanı sağlamasıdır. Bu anlamda metinlerde “dış düşman” biçiminde kodlanan Türkiye ve ABD'nin müttefik ilişkisi de araçsallaştırmanın bir parçası haline getiriliyor. Buna göre PKK, “Kürtlerin bağımsızlığının önündeki engel” olarak gördüğü ABD ve Türkiye karşısında Kütlere merkeze yerleştiren bir tarih anlatısına ve kimlik inşasına girişir (s. 97).

Ancak Balcı'ya göre sadece "öteki" ve "tehdit" söylemi ulus kimlik oluşumu için yeterli değildir. Aynı zamanda "müttefik" ya da "dost" temsiline başka bir deyişle yeni sınırları ve kimliği de içeren "alternatif bir toplum tahayyülüne" ihtiyaç duyulur ve bu nedenle SSCB metinlerde kendine "dost" biçiminde yer bulur (s. 113). SSCB'nin "doğal müttefik" şeklinde tanımlanmasının yazara göre ikinci sebebi ise dönemin sol ideolojik ortamında Sovyet yanlısı söylemin hakim olmasıdır. Bu kısımda Türkiye sol tarihine ilişkin zengin bir literatür sunan yazar, PKK'nın Türk solundan (ve 1980'e kadar Türk solu içinde siyaset yapan Kürt solundan) Sovyet yanlısı ideolojiyi miras aldığını savunur (s. 115-117). Ancak Balcı'ya göre PKK, Sovyet yanlısı ideolojiyi miras almakla kalmaz aynı zamanda bunu işlevsel bir söyleme dönüştürür ve sadece Marksist-Leninist ideoloji yoluyla elde edilen ulusal bağımsızlığın işgale son verebileceği söylemini inşa eder. Bunun yanı sıra emperyalizmin lideri şeklinde kodlanan ABD ile aynı kampta yer alan Türkiye karşısında SSCB ile yakınlık aynı zamanda PKK'ya, emperyalizme karşı mücadele ettiği söylemini meşrulaştırma imkanı sunar ki böylelikle PKK kendi silahlı eylemlerini de meşrulaştırmış olur (s. 113).

Yazara göre ABD ve SSCB temsilleri PKK'nın sadece Türkiye'ye karşı silahlı ve ideolojik mücadelesinde değil aynı zamanda diğer Kürt hareketlerine karşı mücadelesinde de işlevsel bir rol oynamıştır. Yazara göre PKK, kendine diğer Kürt grupların üzerinde hegemonik bir pozisyon elde etmeye çalışmış ve bu yolla kendisini "Kürt hareketinin doğru (ve tek) temsilcisi" (s. 10-11) biçiminde sunmuştur. Yazar bu iddiayı iki çarpıcı örnekle açıklama yoluna gider.

ABD'nin Irak müdahalesinin PKK metinlerine yansımaları inceleyen yazar, PKK'nın ABD ile Iraklı Kürt gruplar arasındaki işbirliğini nasıl sorunsallaştırdığı üzerinde duruyor. Yazara göre bu işbirliği PKK'ya, diğer Kürt gruplarının Kürtleri ezen emperyalistlerle

işbirliği yaptığını iddia etme, Amerika karşıtı pozisyonunu güçlendirme ve kendisini de “emperyalizme karşı mücadele eden tek gerçek Kürt temsilcisi” biçiminde sunma imkan sağlar (s. 101). Yazarın verdiği ikinci örnek ise Ekim Devrimi’dir. Ekim Devrimi’nin ardından Bolşevik Parti’nin ve Lenin’in siyasetinin PKK metinlerindeki ele alınışını inceleyen yazar, Ekim Devrimi’nin ardından başta Menşevikler olmak üzere diğer devrimci partilerin yasaklanmasının PKK metinlerinde söylemsel bir stratejiye dönüştüğünü vurgular. Ekim Devrimi anlatısı yoluyla PKK, diğer Kürt partilerinin “PKK devrimini” engelleyeceği söylemini kurar ve diğer Kürt hareketleri üzerindeki hegemonik pozisyonunu meşrulaştırır (s. 121). Böylelikle Kürt hareketleri arasındaki tekel pozisyonunu, Lenin’in siyasetine yaslanarak meşrulaştırmış olur.

Sovyet bloğunun çökmesi PKK’nın dünya siyaseti söyleminde radikal bir dönüşüme neden olsa da bu değişim hızlı bir şekilde gerçekleşmez ve kısa bir süre içinde olmasa bile Sovyetler yeniden kurgulanır. Bu ise PKK’nın söylemlerinde iki radikal değişikliğe neden olur (s. 135). Birinci olarak metinlerdeki sosyalizm tanımı tekrardan yapılır ve bu döneme kadar takip edilen “reel sosyalizm” söylemi zamanla farklı bir tanıma sahip olur. PKK, Sovyetlerin dağılmasının ardından kendi sosyalizm tanımını yaparak kendini “bilimsel sosyalizm” ismini verdiği yeni tür sosyalizmin gerçek temsilcisi konumuna yerleştirir. Ancak bu yeni tür sosyalizmde Marksist ton yok olmasa da yerini büyük oranda insan hakları, demokrasi gibi yeni kavramlara bırakır (s. 138.). Yazarın en çarpıcı tespitlerinden biri ise PKK’nın 1990 sonrasında tarihi yeniden yazma girişimidir. Sovyetler temsilinin değişmesinin ardından, daha önce “sosyalizmin uygulayıcısı” şeklinde tanımlanan Sovyetler, 1990 sonrasında “sosyalizmden beslenen milliyetçi” devlet biçiminde yeniden tanımlanır (s. 136). İkinci önemli değişiklik ise PKK’nın “Kürt toplumunu yeniden üretmesi”dir (s. 6-7). Balcı’ya göre bu değişim ile birlikte PKK “etnik muhalif hareket” olarak ulus-devlete karşı

mücadelesini devam ettirmiş ancak Marksist ideolojiyi terk ederek “ulus kavramını/sistemini” sahiplenmeye başlamıştır. Yazarın deyimiyle “mevcut güç ilişkilerine göre Sovyetler sonrası Kürt siyasi toplumu” (s. 136) yeniden üretmiştir.

Ancak söz konusu değişiklikler ABD ve Türkiye temsillerinde yaşanmamıştır. Yazara göre PKK yeni söylemiyle her ne kadar uluslar sistemini kabul etmiş olsa da “ulusal hiyerarşiye” karşı mücadelesini devam ettirir. Bunun bir sonucu olarak ABD ve Türkiye -özellikle bu iki devletin Türkiye’deki Kürtler konusundaki işbirliğinden ötürü- “dış tehdit” biçiminde kodlanmaya devam eder (s. 169). Bu nedenle PKK, kendi mücadelesini meşrulaştıran “Amerikan karşıtı” söylemini araçsallaştırmaya devam eder (s. 173-174). Balcı’ya göre PKK’nın ABD karşıtlığı Türk devletine yönelik savaşını dolayısıyla kendi terör eylemlerini normalleştirdiği ölçüde anlamlı olduğuna göre, ABD’nin insan hakları üzerinden Türkiye eleştirisinin de PKK açısından sahiplenilmesi gerekiyor. Nitekim, öyle de oluyor, PKK bir taraftan ABD emperyalizmi eleştirisini devam ettirirken, diğer taraftan da ABD’nin insan hakları ve demokrasi noktasında Türkiye eleştirilerini kendi söylemine eklemeye yoluna gidiyor.

Balcı kitap boyunca her ne kadar dünya siyaseti üzerine yazılmış metinlere odaklanmış olsa da iki önemli çabayla kitabı daha zengin hale getirmiştir. Birinci olarak PKK’nın dünya siyaseti tahayyülünün kendisini ve Kürtleri tanımlamasındaki etkisini önemle vurgulamış ve PKK metinlerindeki gömülü söyleme ilişkin pek çok ayrıntıyı ortaya çıkarmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemi kapsayan yedinci ve sekizinci bölümlerdeki dünya siyasetinin Kürt kimliğini yeniden kurduğuna dair kısımlar kısmen yetersiz kalmış olsa da, Balcı’nın metinlere yaklaşımı titiz bir çalışma olduğunu göstermektedir. İkinci olarak ise Balcı, sadece metinlerle ilgilenmemiş PKK’nın siyaset pratiği ve bölgesel dönüşümlere de değinmiş böylelikle metinlerin siyasi bağlamını da detaylandırabilmiştir. Öte yandan eser, temsillerin tanımlandığı bazı

bölümlerde tekrarlarına girmiş olsa da hem 1980 öncesi Türkiye'deki Kürt hareketinin geleneğine hem de Kürt meselesi üzerine Türkçe ve İngilizce kaynaklara dair zengin bir literatür sunuyor.

Son olarak ise Ali Balcı, otuz yılı aşkın bir döneme ilişkin metinleri eleştirel bir yöntemle ele alarak özgürleştirici bir hareket gibi görülen etnik muhalif hareketlerdeki hiyerarşiyi, güç istencini ve tahakküm arzusunu ortaya çıkarıyor. Bu yönüyle PKK'ya dair İngilizce literatürde yazılan metinlerden ayrılan çalışma, PKK'yı bir direniş hareketi olmaktan çıkarıp, iktidar arzusunun motive ettiği tahakküm arayışındaki bir örgüt olarak eleştirinin hedefine yerleştiriyor. Balcı'nın bu çabası aynı zamanda uluslararası ilişkiler disiplinde devlet dışı silahlı aktörlerin incelenme yöntemine ilişkin farklı ve özgün bir yaklaşım sunuyor. Bu tür hareketleri ulus devlet eleştirisi için araçsallaştıran genel yaklaşımın aksine, bu hareketleri kendi içinde değerlendiren ve böylelikle bu hareketlerdeki tahakküm mekanizmalarını ifşa eden yeni bir yaklaşıma bizi davet ediyor.

AKADEMİK İNCELEMELER DERGİSİ (AİD)

Yayın İlkeleri

- 1) Akademik İncelemeler Dergisi (AİD), sosyal, beşeri ve idari bilimler temel alanında yapılan çalışmaları yayımlayan hakemli ve akademik bir dergidir.
- 2) Akademik İncelemeler Dergisi, yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanan çift taraflı kör hakemlik uygulayan bir dergidir.
- 3) Derginin yayın dili Türkçe'dir. Diğer dillerdeki çalışmalara Yayın Kurulu karar verir.
- 4) Dergide yayımlanacak makaleler, öncelikle kendi alanlarına uygun araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış özgün ve akademik çalışmalar olmalıdır. Ayrıca bilimsel alana katkı niteliğindeki çeviriler, kitap tanıtım, eleştiri ve değerlendirmeleri de kabul edilir.
- 5) Dergimizde yayınlanmak üzere gönderilen makaleler, benzerlik kontrol yazılımı olan i-Thenticate ile kontrol edilmektedir. Benzerlik oranı % 45'ten yüksek tespit edilen yazılar hakem sürecine dâhil edilmeden reddedilir. %20 - %45 arası benzerlik oranları ise yazara tekrar gözden geçirip, %20 benzerlik oranının altına düşürülmesi talep edilir.
- 6) Dergiye gönderilen çalışmalar başka bir yerde yayımlanmış ya da yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır.
- 7) Gönderilen yazılar öncelikle şekil açısından incelenir. Yayın ve yazım ilkelerine uyulmadığı görülen yazılar, içerik incelemesine tabi tutulmadan gerekli düzeltmelerin yapılması için yazara iade edilir.

- 8) Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, ön incelemesi yapıldıktan sonra yayın kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı hakemlere gönderilir. İki olumlu hakem raporu ile yazının yayımlanmasına karar verilir ve hangi sayıda yayımlanacağı çalışma sahibine bildirilir. İki hakemin olumsuz görüş belirtmesi halinde ise yazı yayımlanmaz. Aynı makale için olumlu ve olumsuz hakem raporları mevcut olduğunda yazı hakkında karar, raporların içeriği dikkate alınarak Yayın Kurulu tarafından verilir.
- 9) Yayımlanmasına karar verilen yazıların hakem raporlarında “düzeltmelerden sonra yayımlanabilir” görüşü belirtilmişse yazı, gerekli düzeltmelerin yapılması için yazarına iade edilir. Yazar düzeltmeleri farklı bir renkle yapar. Düzeltmelerden sonra hakem uyarılarının dikkate alınıp alınmadığı kontrol edilerek yazı yeniden değerlendirilir.
- 10) Dergiye gönderilen yazıların yayımlanıp yayınlanmayacağı konusunda en geç üç ay içerisinde karar verilir ve çalışma sahibi bilgilendirilir
- 11) Bir sayıda aynı yazara ait (teelif veya çeviri) en fazla iki çalışma yayımlanabilir.
- 12) Yayımlanan makaleler için yazara telif ücreti ödenmez.
- 13) Yayımlanan çalışmanın bilimsel ve hukuki her türlü sorumluluğu yazarına ya da yazarlarına aittir.

JOURNAL OF ACADEMIC INQUIRIES

Editorial Principles

- 1) The Journal of Academic Investigations (AID) is a peer-reviewed academic journal that publishes studies on social, human and administrative sciences.
- 2) The Journal of Academic Investigations is a double-blind peer reviewed journal which is published twice a year (June and December).
- 3) The publication language of the journal is Turkish. The Editorial Board would decide the publishing issue of studies in other languages.
- 4) The articles to be published in the journal should be original and academic studies prepared primarily by using appropriate research methods related to their fields. In addition, translations, book reviews, critiques and evaluations that contribute to the academic field are also acceptable.
- 5) The articles submitted for publication in our journal are controlled by a plagiarism software called i-Thenticate. Articles with a similarity rate higher than 45% are rejected without being processed into evaluation. Similarity rates between %20 and %45 are required to be reviewed by the author and should be reduced below 20%.
- 6) The articles submitted to the journal should not be published before or sent for publication anywhere else at the same time.
- 7) The submitted articles are first examined in terms of formal requirements. The article which do not comply with the publication and writing principles would be returned to the author in order to make the necessary corrections without subject to the content review.

- 8) The articles submitted to the journal for publication are sent to the related reviewers by the editorial board after the preliminary examination. With the report of two positive reviews, it is decided to publish the article and publishable issue of the journal is notified to the author. In case of two reviews give negative result, the article is not published. When positive and negative reviews are available for the same article, the decision on the article is given by the Editorial Board, with the consideration of the content of the reviews.
- 9) If the articles that are decided to be published after revisions by the reviews, the article returned to the author for the necessary corrections. The author makes corrections in a different colour. After the revisions, the reviewer's warnings are taken into account and checked again.
- 10) It is decided within three months that the articles sent to the journal will be published and the author is informed.
- 11) A maximum of two studies of the same author (copyright and translation) can be published in an issue.
- 12) No copyright fee is paid to the author for the published articles.
- 13) The academic and legal responsibility of the published work belongs to the author or authors.

Etik Kurallar

Yazarlar

Gönderilen makalenin akademik alanlara katkı sunacak nitelikte olması yazarın sorumluluğundadır. Çalışmaların özgün olması ve araştırmaya dayalı olması gerekmektedir. Her ne kadar intihal taraması dergi tarafından yapılacaksa da akademik onursuzluk olan intihalin sonuçları tamamen yazara yönelecektir. Makale aynı anda farklı dergilere gönderilmemelidir ve daha önce başka bir dergiye gönderilmiş olmamalıdır. Makalede ismi yazılacak olan diğer yazarların araştırmaya katkı sağladığından emin olunmalıdır. Akademik katkısı olmayan kişilerin ilave yazar olarak gösterilmesi veya katkı sırası gözetilmeksizin, unvan, yaş ve cinsiyet gibi bilim dışı ölçütlerle yazar sıralaması yapılması bilim etiğine aykırıdır. Dergiye makale gönderen yazarların derginin yayım ve yazım ilkelerini okuduğu ve kabul ettiği varsayılır ve yazarlar bu ilkelerde kendinden beklenenleri taahhüt etmiş sayılmaktadır. Atıflar ve kaynakça gösterimi eksiksiz olmalıdır. Yazarlar, Yükseköğretim Kurulu'nca da belirtilen Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'ni dikkate almalıdır.

Hakemler

Hakemler dergide yayımlanacak makalenin akademik kalitesinin en temel tespit edicisi olduklarının bilinciyle davranmalı ve akademik kaliteyi artırma sorumluluğuyla değerlendirme yapmalıdır. Hakemler, yalnızca uygun bir değerlendirmeyi yapmak için gereken uzmanlığa sahip oldukları, kör hakemlik gizliliğine riayet edebilecekleri ve makaleye dair detayları her şekilde gizli tutabilecekleri makalelerin hakemliğini kabul etmelidirler. Makale inceleme süreci sonrasında da incelenen makaleye dair herhangi bir bilgi hiçbir şekilde başkalarıyla paylaşılmamalıdır. Hakemler, yalnızca makalelerin içeriğinin doğruluğunu ve akademik ölçütlere uygunluğunu değerlendirmelidir. Makalede ortaya konan düşüncelerin hakemin düşüncelerinden farklı olması

değerlendirmeyi etkilememelidir. Hakem raporları objektif ve ölçülü olmalıdır. Hakaret içeren, küçümseyici ve itham edici ifadelerden kesinlikle kaçınılmalıdır. Hakemler, değerlendirme raporlarında yüzeysel ve muğlak ifadelerden kaçınılmalıdır. Sonucu olumsuz olan değerlendirmelerde sonucun dayandığı eksik ve kusurlu hususlar somut bir şekilde gösterilmelidir. Hakemler, kendilerine tanınan süre içerisinde makaleleri değerlendirmelidir. Şayet değerlendirme yapmayacaklarsa, makul bir süre içerisinde dergiye bildirmelidirler.

Editörler

Editörler, dergi politikasında belirtilen ilgili alanlara katkı sağlayacak makaleleri değerlendirme sürecine kabul etmelidir. Editörler, kabul veya ret edilen makaleler ile herhangi bir çıkar çatışması/ilişkisi içinde olmamalıdır. Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir. Hakemlerin ve yazarların isimlerinin karşılıklı olarak gizli tutulması editörlerin sorumluluğudur. Yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin intihal taraması ve böylece akademik onursuzluğun önüne geçilmesi için editörler gerekli çabayı göstermelidir. Dergiye gönderilen makalelerin ön inceleme, hakemlik, düzenleme ve yayınlama süreçlerinin vaktinde ve sağlıklı bir şekilde tamamlanması editörlerin görevidir. Editörler dergiye makale kabul ederken akademik kaygı ve ölçütleri öncelermelidir.

Ethical Principles

Authors

It is the responsibility of the author to contribute to academic field. The articles must be original and based on academic research. Although the plagiarism scan will be conducted by AID, authors will be responsible for academic consequences of plagiarism. Papers should not be sent to different journals at the same time, and must be previously unpublished. It should be made sure that other individuals shown as co-authors, have contributed to the research. It

is contrary to the scientific ethics to add some, who are not academic contributors to the article, as co-authors or to put in order co-authors with non-academic criteria such as title, age, and gender regardless of the order of contribution. It is assumed that authors who submit articles to the journal read and accept the publishing and writing principles of the journal and the writers are deemed to have committed themselves to these principles. Citations and bibliography should be complete and organized. Authors should take into account the Scientific Research and Publication Ethics Directive specified by the Higher Education Council.

Reviewers

Reviewers should act with the awareness that they are the most basic determinant of the academic quality of the article to be published in the journal and should evaluate it with a view increasing the academic quality. Reviewers should only accept the articles that they have the expertise necessary to make an appropriate appraisal. Also, they should only accept the articles that they can adhere to the double-blind peer-review secrecy and they should keep the details of the article in every way confidential. Any information about the article examined in the review process should not be shared with anyone in any way. Reviewers should only evaluate the correctness of the content of the articles and the appropriateness of the academical criterias. The opinion put forth in the article by authors may differ from those of the referees. The differences should not affect the evaluation. Reviews should be objective and moderate. Defamatory, derogatory and accusatory statements must be avoided. Reviewers should avoid superficial and ambiguous expressions in evaluation reports. For the evaluations that resulted negative, the missing points and imperfections of the article must be shown clearly and concretely. Reviewers must evaluate the articles within the time-frame granted to them. If they will not evaluate the article, they must notify the journal within a reasonable time.

Editorial Board

Editors should accept the articles that may contribute to the relevant areas expressed in the scope of the Journal to the evaluation process. Editors should not be in any conflict of interest with the accepted or rejected articles nor take advantage from them. Editors have all the responsibility and authority to accept or reject a submission. It is the responsibility of editors to keep the names of referees and authors confidential. Editors should take the necessary effort to ensure that the articles submitted for publication will be scanned to prevent plagiarism that is an academic dishonesty. It is the responsibility of editors to complete the review, refereeing, editing and publishing processes of the submitted articles in a timely and healthy manner. Editors should give priority to academic concerns and criterias when accepting the article to the journal.